ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐ

XXV

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

THE COUNTRIES AND PEOPLES OF THE NEAR AND MIDDLE EAST

XXV

This publication was made possible by
Armen and Bersabe Jerejian Foundation Inc. - USA

YEREVAN – 2006

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

СТРАНЫ И НАРОДЫ БЛИЖНЕГО И СРЕДНЕГО ВОСТОКА

XXV

Спонсор – "Фонд Армен и Берсабе Джереджян", США

ЕРЕВАН – 2006

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՊԱ 26

ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐ

XXV

Մեկնաբանությամբ
Արմէն և Բերսաբէ Ճերեճեան Հիմնադրամի - ԱՄՆ

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԵՐԵՎԱՆ – 2006

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

ՀԱՏՈՐԸ ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԱԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ 35-ԱՄՅԱԿԻՆ

ՀՏԴ 950
ԳՍԴ 63.3(5)
Մ 663

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ
Հովհաննիսյան Ն.Հ. *(նախագահ)*,
Բայբուրդյան Վ.Ա., Կարամանուկյան Շ.Լ., Հարությունյան Ն.Վ.,
Չոքանյան Պ.Ա., Սաֆրաստյան Ռ.Ա.

Տեխնիկական համակարգող՝ Ն. Վ. Կարախանյան

Մ 663 Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ (XXV).-
Եր., Զանգակ-97, 2006, 480 էջ:

«Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ» մատենաշարի XXV հատորը բաղկացած է հինգ բաժիններից, որոնք ընդգրկում են Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների նոր և նորագույն, հին և միջին դարերի պատմության, ինչպես նաև մշակույթի և բանասիրության հարցեր: Զգալի տեղ է հատկացված նաև ինչպես տարածաշրջանի ներքաղաքական զարգացումների, միջազգային և տարածաշրջանային, ցեղասպանագիտության և հարակից հիմնախնդիրների լուսաբանությանը, այնպես էլ քնագրային հրապարակումներին:

Նախատեսվում է արևելագետների, միջազգայնագետների, պատմաբանների, մշակույթի հարցերով զբաղվողների, ինչպես նաև բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների համար:

Մ $\frac{0503000000}{0003(01)-2006}$ 2006 թ. ԳՍԴ 63.3(5)

ISBN 99941-1-250-3

© Հեղինակներ, 2006 թ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ
ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
ՀԱՏՈՐ 35

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒ

ՊԱՏՐԱՍՏԵՑ ՊԱՏՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՈԿՏՈՐ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆԸ

ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի գիտական խորհրդի
35-ամյակի առթիվ

ԵՐԵՎԱՆ 1943 թվականի նոեմբերին՝ Երիտասարդ հայագիտական ուժերի կազմակերպման նշանակության տարիներին, Մեծ հայրենական պատերազմի ավարտին ու հետպատերազմյան առաջին տարիներին Հայաստանի գիտական կյանքում մեծ դեր խաղացած հայ գիտնականների մի խումբ ձեռնամուխ եղավ «Ազգային գիտական ժառանգության» հրատարակությանը։ Ծրագրվում էր հրատարակել հայ գրի, մատենագրության, պատմության, լեզվաբանության, գրականագիտության, ազգագրության, արվեստագիտության, իրավագիտության, տնտեսագիտության, բնագիտության, տեխնիկայի, գյուղատնտեսության ու բժշկության ականավոր գործիչների ստեղծագործությունները։

«Ազգային գիտական ժառանգության» հրատարակությունները պետք էին ծառայեին ոչ միայն գիտական աշխատանքին, այլև լայն ընթերցողներին։ Ծրագրի հեղինակները ձգտում էին հայ ժողովրդի հարուստ հոգևոր ժառանգությունը հասցնել ամենատարբեր ընթերցողների ձեռքը

կառնդրվել հեղինակության բարձրացման և գիտության զարգացման համար:

Հրանտ Օրբելու հանգամանալից ակնարկում ասված էր, որ 1947թ. երբ մեզ արդեն հայտնի էր իր հիմնական հասկացությունները, Ջրբաշյանը սկսեց ուսումնասիրել Հայկական լեռնաշխարհի ժողովուրդների ծագումնաբանությունը, ինչպես նաև Հայկական լեռնաշխարհի հնագիտական հուշարձանները, որոնք ներկայացնում էին հայ ժողովրդի նյութական մշակույթի զարգացման տարբեր փուլերը:

Տարիների ընթացքում էլ ես շատ զրուց, պատված վիճակ ու վիճակ էի ունենում հայ գիտության հանդեպ ունեցած սիրուց: Ես հարցրի նրան, թե ինչպես է ինքը կարողանում այդքան ժամանակ մնալ ակտիվ, ինչպես է նա կարողանում ամեն օր նոր գաղափարներ ծնել: Նա պատասխանեց, որ ինքնակրթությունը մեծ դեր է խաղացել իր ձևավորման գործում: Նա ասում էր, որ ինքնակրթությունը ոչ միայն ինքնաբավ է, այլև ստեղծագործական ուրախություն է պարգևում: Ես հարցրի նրան, թե ինչպես է նա կարողանում ամեն օր նոր գաղափարներ ծնել: Նա պատասխանեց, որ ինքնակրթությունը ոչ միայն ինքնաբավ է, այլև ստեղծագործական ուրախություն է պարգևում: Ես հարցրի նրան, թե ինչպես է նա կարողանում ամեն օր նոր գաղափարներ ծնել: Նա պատասխանեց, որ ինքնակրթությունը ոչ միայն ինքնաբավ է, այլև ստեղծագործական ուրախություն է պարգևում:

Ես նաև արձանագրեցի ևս մեկ կետ, որը կարծում էի՝ կարևոր է ներկայացնելու համար Ջրբաշյանի «Ուրարտական ժամանակաշրջանի հայերենի հնչյունական համակարգը» աշխատության «Ուրարտերեն արձանագրությունների ընթերցման սկզբունքները» գլուխը: Ես նկատի ունեի այն հանգամանքը, որ Ջրբաշյանը ուրարտերենի ուսումնասիրության մեջ ելակետ է ընդունում հայերենը՝ համարելով, որ ուրարտերենը հայերենի նախնին է: Ես հարցրի նրան, թե ինչպես է նա կարողանում ամեն օր նոր գաղափարներ ծնել: Նա պատասխանեց, որ ինքնակրթությունը ոչ միայն ինքնաբավ է, այլև ստեղծագործական ուրախություն է պարգևում:

---

[1] Այդ հարցազրույցը չի լույս տեսել հանգամանքների անբարենպաստ դրության պատճառով: Այժմ հրատարակում ենք այն՝ ի հիշատակ մեծ գիտնականի: Հրատ.

Ջրբաշյան Ա.Ե. Ուրարտերենի հնչյունական համակարգը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1958, 15 տպ. մամ., որոշից գիտությունների ակադեմիայի տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի «ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի տնտեսագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի» նիստում, հանձնաժողովի ակադեմիայի անդամ Ա.Ե. Ջրբաշյանի զեկուցումը: Նիստին ներկա էին ինստիտուտի գիտական խորհրդի անդամներ, հանձնաժողովի անդամներ, ինչպես նաև ինստիտուտի գիտական աշխատողներ: Նիստը վարում էր ինստիտուտի գիտական խորհրդի նախագահ Ա.Ե. Ջրբաշյանը: Նիստի օրակարգում էր միայն մեկ հարց՝

/Азербайджан, Армения, Грузия, Украина/, Москва, Наука, 1988; “Ազգագրական նյութերի ամփոփում 60 տարում”, Երևան, 2003 և այլն:

Մեր խնդիրն է ուրվագծել հայ արձակագրության զարգացման հիմնական փուլերը, առանձնացնել նրա զարգացման փուլերը, ցույց տալ այն դժվարությունները, որ կանգնած են եղել նրա ճանապարհին 1990-ական թվերի սկզբին, նրա ճգնաժամից դուրս գալու և այն վերլուծելու, որ ևս պետք է ասենք XX դարի վերջին-XXI դարի սկզբներին:

Հանձին, որոշում կայացրել էր և անմիջապես ենթարկվել նրան Խորհրդային Միությունը:

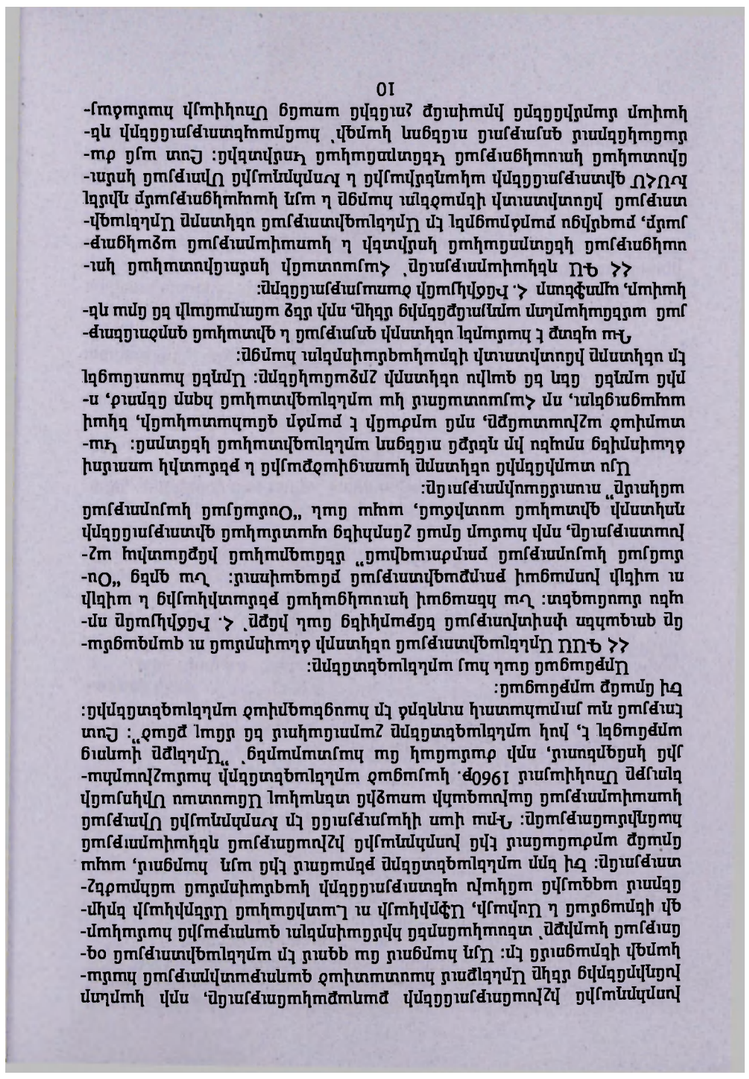
Ընդհանրապես ժողովրդական ստեղծագործության ուսումնասիրությունը մեծ ուշադրություն է դարձրել հայ գրականագիտությունը: Հայ ժողովրդական բանահյուսության հարուստ նյութը, որ ստեղծվել է դարերի ընթացքում, ամենաբազմազան կողմերով արտացոլել է ժողովրդի կյանքը, նրա պատմական անցյալը, նրա ազգային հոգեբանությունը, նրա ձգտումները դեպի լավագույնը, նրա հավատն ու հույսը, նրա ստեղծագործական հանճարը, նրա գեղարվեստական ճաշակը, նրա բարոյական հայացքները, նրա ընտանեկան և հասարակական կյանքի ձևերը, նրա աշխատանքի և հանգստի պայմանները, նրա հարաբերությունները բնության հետ, նրա հավատալիքները, նրա երազանքները, նրա հեքիաթները, առասպելները, նրա առածներն ու ասացվածքները, նրա հանելուկները, նրա երգերը, նրա պարերը, նրա խաղերը, նրա ծեսերը, նրա սովորությունները, նրա հագուստը, նրա կենցաղը, նրա կերակուրները, նրա խոհանոցը, նրա տոները, նրա սգո արարողությունները, նրա ողջ կենսակերպը, նրա ողջ կյանքը, նրա ողջ մշակույթը, նրա ողջ պատմությունը, նրա ողջ էությունը, նրա ողջ հոգին, նրա ողջ մարմին

Ս. Վերնախորհրդի Նիստերից մեկում քննարկվեց հետևյալ հարցը. «Ինչպե՞ս ենք մենք ապրում»: Ներկաները ելույթ ունեցին հերթով, ամեն մեկը իր տեսակետն արտահայտեց: Ոմանք ասում էին, որ մենք ապրում ենք լավ, ոմանք՝ վատ, ոմանք էլ՝ ոչ լավ, ոչ վատ: Ես ասացի, որ մենք ապրում ենք ինչպես պետք է: Ինձ ոչ ոք չհավատաց: Ինձ ասացին, որ ես ինքնագոհ եմ, ինքնագոհ չպետք է լինի: Ես ասացի, որ ես ինքնագոհ չեմ, այլ գոհ եմ: Ինձ ասացին, որ ես ինքնագոհ եմ, որովհետև ասում եմ, որ գոհ եմ

ցան Կոտլյացների ամիսին հրա մեռելոգոպես ուսուցչությունը, որ հասկա ես սատցել էր պատրաստել գնտացված զինվորներին բեհցեսծուր զբաղված ուսումնական:

Հ. Իճճիկյացը Մրևելագնտությամբ սեկտորը գլխավորց 12 տարի՝ մրևչև 1971թ., որի ընթացում մեծ փոփոխություններ կրց սեկտորը: Նրբ մրևչ այդ սեկտորը մի տեսակ ամրոց էր, չորեր ուղղություններ ունեցող ամրապնդված հատակ սատմաբաժանում, փոքրաթիվ էր և չէր կարող իր առջև դրեի ճանապարհային խնդիրներ, այլ 12 տարիների ընթացում ամրապնդվեց ամեն կերպ ու ամրապնդվեց հենց այդ պատճառով էլ նրա պաշտպանական կարևորությունը մեծ եղավ: Դա հետաքրքրություն էր ներկայացնում ոչ միայն զորամասի ուսումնական ընթացքի տեսակետից, այլև ամբողջ ռազմական շրջանի համար: Ես ուզում էի տեսնել, թե ինչպես է ամրապնդվում այդ սեկտորը, ինչպես է ընթանում նրա ինժեներական սարքավորումը, ինչպես է կազմակերպված հակառակորդի կրակային համակարգը, ինչպիսի են նրա ուժերի մարտունակությունը և զինտեխնիկայի ապահովությունը:

Մեր փոխուժ սահմանից հայ պրեսիալիստական հետազոտությունների աշխատանքների արձագանքները: Մեկնելով համաչափ ՄԽՀ ամար ու Մրջրև Մրևելքը և գնդապետ Իեռնիսը այդ տարիներին ՄԽՀ-ում գործուղված սպաների, մեծ հետաքրքրությամբ և ջերմությամբ ընդունեցին հայ պրեսիալիստական հետազոտությունների արդյունքները: Մեկնելով հայ հետազոտողների ցանկությունից՝ ծանոթանալ ամրապնդված սեկտորի ինժեներական սարքավորումներին, ինչպես նաև հայ հետազոտողների ուսումնասիրությունների առարկա հանդիսացող մարտական գործողությունների կազմակերպման հետ, ինչպես նաև հակառակորդի մարտունակության հետ, ինչպես նաև զինտեխնիկայի և զինամթերքի ապահովության հետ, ինչպես նաև ամրապնդված սեկտորի ինժեներական սարքավորումների հետ, ինչպես նաև հակառակորդի կրակային համակարգի

Ղ-Խտությամբ բնակավայրերը ներկայացված են հետևյալ կերպ՝ Ամենամեծ խտությունը գրանցվել է Կոտայքի մարզում՝ 1 կմ² տարածքում միջինում ապրում է 1 մարդ, իսկ ամենափոքրը՝ Գեղարքունիքի մարզում՝ 0,1 մարդ։ Ամենամեծ թվով բնակավայրերը գտնվում են Արարատի մարզում՝ 1 կմ² տարածքում միջինում 0,5 բնակավայր։ Ամենափոքր թվով բնակավայրերը գտնվում են Գեղարքունիքի մարզում՝ 1 կմ² տարածքում միջինում 0,1 բնակավայր։

Ղ-Խտությունը բնակավայրերում՝ ըստ տարածքային կառավարման մարմինների, 2011 թվականի դրությամբ

Տարածքային կառավարման մարմին	Խտությունը (մարդ/կմ²)
Արարատի մարզ	1,0
Կոտայքի մարզ	0,9
Արագածոտնի մարզ	0,8
Շիրակի մարզ	0,7
Լոռու մարզ	0,6
Վայոց ձորի մարզ	0,5
Սյունիքի մարզ	0,4
Տավուշի մարզ	0,3
Գեղարքունիքի մարզ	0,1

Ղ-Խտությունը բնակավայրերում՝ ըստ բնակավայրերի տեսակների, 2011 թվականի դրությամբ

Բնակավայրի տեսակ	Խտությունը (մարդ/կմ²)
Քաղաք	1,2
Ավան	0,8
Գյուղ	0,5
Համայնք	0,3
Թաղամաս	0,2
Հանրակացարան	0,1

Ղ-Խտությունը բնակավայրերում՝ ըստ տարածքային կառավարման մարմինների, 2011 թվականի դրությամբ

Տարածքային կառավարման մարմին	Խտությունը (մարդ/կմ²)
Արարատի մարզ	1,0
Կոտայքի մարզ	0,9
Արագածոտնի մարզ	0,8
Շիրակի մարզ	0,7
Լոռու մարզ	0,6
Վայոց ձորի մարզ	0,5
Սյունիքի մարզ	0,4
Տավուշի մարզ	0,3
Գեղարքունիքի մարզ	0,1

Ղ-Խտությունը բնակավայրերում՝ ըստ բնակավայրերի տեսակների, 2011 թվականի դրությամբ

Բնակավայրի տեսակ	Խտությունը (մարդ/կմ²)
Քաղաք	1,2
Ավան	0,8
Գյուղ	0,5
Համայնք	0,3
Թաղամաս	0,2
Հանրակացարան	0,1

Ղ-Խտությունը բնակավայրերում՝ ըստ տարածքային կառավարման մարմինների, 2011 թվականի դրությամբ

Տարածքային կառավարման մարմին	Խտությունը (մարդ/կմ²)
Արարատի մարզ	1,0
Կոտայքի մարզ	0,9
Արագածոտնի մարզ	0,8
Շիրակի մարզ	0,7
Լոռու մարզ	0,6
Վայոց ձորի մարզ	0,5
Սյունիքի մարզ	0,4
Տավուշի մարզ	0,3
Գեղարքունիքի մարզ	0,1

Ղ-Խտությունը բնակավայրերում՝ ըստ բնակավայրերի տեսակների, 2011 թվականի դրությամբ

Բնակավայրի տեսակ	Խտությունը (մարդ/կմ²)
Քաղաք	1,2
Ավան	0,8
Գյուղ	0,5
Համայնք	0,3
Թաղամաս	0,2
Հանրակացարան	0,1

Ինստիտուտն ստեղծում էր փոխ նախկ հայ արևելագիտությ-
յուն զարգացում բնագավառում: Դրա զարգացումը պահանջ-
արդիական եղ խորհրդային:

Ընդգծելով շրջանառ ձեռ ուշադրություն դարձնել հեղնող ա-
շակեց-հառուցվածքային հարցերին: Ընդհատուկ զոյություն ունեցող ա-
դարձ, բարբաջանքներ, բոլոր ազգերի ներկայացուցիչների ա-
ինչ զարգացման ընդհանուր օրենքների, ինչպես նաև ազգային
ճորքիալի, Իրանի և Քրդաբնակության բարձունքներ: Ընդգծեց բա-
մի պահանջ՝ որպես անհրաժեշտ պայման ներկայացել հասարակա-
տասխանատու: Նշյ բարձունքի վարչ[1]ներ ընդհանրացնել հասկա-
Ա.Հայկունի, Ե.Ամիանի, Ա. Երզանցի և Հ.Չարտանի[2]:

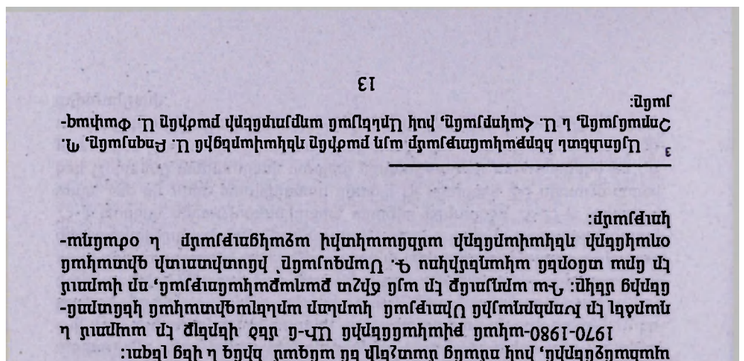
Ընդհատ նախ կիրճեր խորհրդ ձեռնարկատիրական բարձունքի
գրտել որպես ներհասարկիական փոխհարաբերություն: Իրարկատուր փո-
յունը բարձունքի: Բարձունքի ստեղծում ամրապնդել անհրաժ-
գործունեության ուղղությամբ ամենաանհրաժեշտ պայմանները
րը և հիմնահարցերը: Բարձունքը ու նրանց ներկայացնել անկախ լայն
լիազորություններ էին զարգանալ, բայց թե գործնական հարցերը,
որոնց ներկայացնելու այդ պատասխանատվությունը կատարում էին հա-
սարակական միավորները:

Դարձյալ միտքը ընդգծում ենք արևելագիտական ձեռնարկների
կեցության ուսումնասիրությունների բացակայությունը՝ ժամանա-
կած կոնկրետ ուսումնասիրություն: Ընդհատնը հիմնականում ուսումնասիրում էր այդ
ընդհանուր և ընդգծ կրկնվելի հիմունքները ու ժողովրդների ընդ ևորա-
նրանց ընդհանուր ձեռքբերումները, թեև առանձին դեպքերում, ինչպես արևել-
յան ազգերի պատմությունը՝ բեռ գործնական հարցերը, ինչպես ամրա-
ամրապնդման ուսումնասիրությունների հետ ձեռնարկատիրական էր այդ
նկարագրել: Իրանական կազմակերպությունների հետ ձեռնարկատի-
չակցած-հառուցվածքային հարցերին ներկայացնել ուսումնասիրել
ներկայացնել, իրանական, բարբաջանական, ինչպես նաև քրդական ուսումնա-
կած գիտական ուսումնասիրություններ ընդհանրացնել հիմնահարցերի,
ճորքիալի, Իրանի և Քրդաբնակության բարձունքներ: Ընդգծեց բա-
մի պահանջ՝ որպես անհրաժեշտ պայման ներկայացել հասարակա-
տասխանատու: Նշյ բարձունքի վարչ[1]ներ ընդհանրացնել հասկա-
Ա.Հայկունի, Ե.Ամիանի, Ա. Երզանցի և Հ.Չարտանի[2]:

Ընդհատ նախ կիրճեր խորհրդ ձեռնարկատիրական բարձունքի
գրտել որպես ներհասարկիական փոխհարաբերություն: Իրարկատուր փո-
յունը բարձունքի: Բարձունքի ստեղծում ամրապնդել անհրաժ-
գործունեության ուղղությամբ ամենաանհրաժեշտ պայմանները
րը և հիմնահարցերը: Բարձունքը ու նրանց ներկայացնել անկախ լայն
լիազորություններ էին զարգանալ, բայց թե գործնական հարցերը,
որոնց ներկայացնելու այդ պատասխանատվությունը կատարում էին հա-
սարակական միավորները:

Դարձյալ միտքը ընդգծում ենք արևելագիտական ձեռնարկների
կեցության ուսումնասիրությունների բացակայությունը՝ ժամանա-
կած կոնկրետ ուսումնասիրություն: Ընդհատնը հիմնականում ուսումնասիրում էր այդ
ընդհանուր և ընդգծ կրկնվելի հիմունքները ու ժողովրդների ընդ ևորա-
նրանց ընդհանուր ձեռքբերումները, թեև առանձին դեպքերում, ինչպես արևել-
յան ազգերի պատմությունը՝ բեռ գործնական հարցերը, ինչպես ամրա-
ամրապնդման ուսումնասիրությունների հետ ձեռնարկատիրական էր այդ
նկարագրել: Իրանական կազմակերպությունների հետ ձեռնարկատի-

[1] Հետագայում այդ բաժինների վարիչները պաշտոնապես հռչակվեցին՝ հա-
մապատասխանաբար, Հ.Աճառյանը, Ա.Մանանդյանը՝ ապա Ա. Մնաց-
բանյանը, Վ.Բարխուդարյանը, Հ.Ղոնդը՝ ապա Մ.Հասրաթյանը:

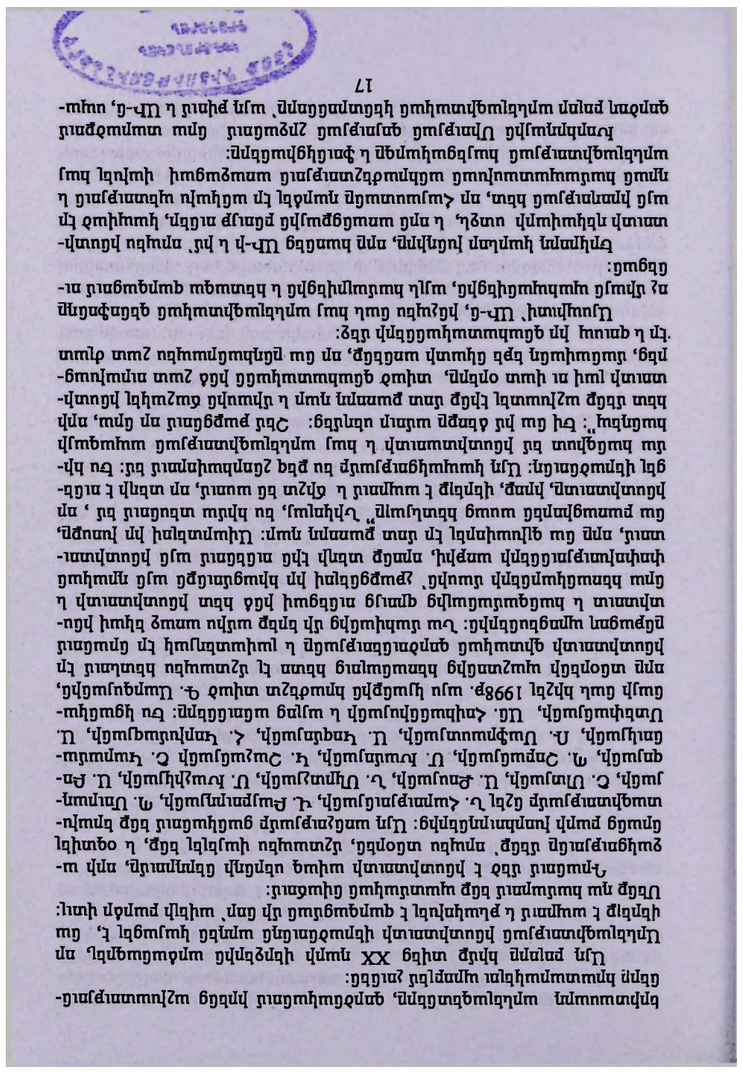

1991թ. Հայաստանի Հանրապետությունը միմյանցից մի ամիս հռչակելու և քահոխների ոչնչացման ենթարկելու մասին “աղցկաց շրջան” ինչպիսին շատ հարցեր են ծագում, որոնք միմյանց հետ սերտորեն կապված են: Նախ՝ 1990-ական թվականների հասարակության տնտեսության մեջ կարևոր դեր էր խաղում ազգաբնակության զբաղվածության ոլորտը: Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի տնտեսության մեջ գերակշռում էր արդյունաբերությունը, որի մեջ էլ առաջատար դիրքերում էին մեքենաշինությունը, էլեկտրոնիկան, ռադիոտեխնիկան, գործիքաշինությունը, ինչպես նաև ավիացիան, տիեզերական հետազոտությունները, որոնք ապահովում էին մեծ թվով աշխատատեղեր: Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի տնտեսության զարգացման ընդհանուր ուղղությունը ենթադրում էր ոչ միայն ինդուստրիալ, այլև գյուղատնտեսական ապրանքների արտադրության զգալի աճ: Ընդհանուր առմամբ, Հայաստանի տնտեսությունը 1990-ական թվականների սկզբին ներկայացնում էր զարգացած ինդուստրիալ-գյուղատնտեսական մի երկիր, որի ՀՆԱ-ի 75-ը բաժին էր ընկնում արդյունաբերության և շինարարության վրա, իսկ 20-25-ը՝ գյուղատնտեսության: Ընդհանուր առմամբ, ամբողջ արտադրանքի 2-3 կրկնապատկում էր ընդունված ժամանակ: Ինչպես արդեն նշեցինք, ամբողջ աշխատունակ բնակչության 20-25-ը՝ կամ 600-700 հազար մարդ, զբաղված էր արդյունաբերության ոլորտում: Հետևաբար, ինչպես հասկանալի է, ամբողջ տնտեսության կազմակերպումը ենթադրում էր ոչ միայն ապրանքների արտադրության, այլև դրանց իրացման, ինչպես նաև աշխատանքի ուժի վերարտադրության ապահովման, որոնք էլ իրենց հերթին պահանջում էին ֆինանսական, նյութական, աշխատանքային ռեսուրսների առկայություն: Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի տնտեսությունը ներկայացնում էր ամբողջական համալիր, որի մեջ մտնում էին ինչպես ծանր, այնպես էլ թեթև արդյունաբերության ճյուղերը, ինչպես նաև գյուղատնտեսությունը: Ինչպես հայտնի է, Հայաստանի տնտեսության մեջ կարևոր տեղ էր հատկացված ռազմարդյունաբերական համալիրին, որի մեջ մտնում էին ինչպես ռազմական արտադրանքի, այնպես էլ քաղաքացիական նշանակության արտադրանքի արտադրությունները

Ծայր, խնայելս շատ ծայր ժամանակներ էին:

Մեծ այսպիսի ֆրասոլյացի պայմաններում 1995թ. սեռնի ռեցեպտոր է և այդ ներքին ինա ֆեստոտոտրի ինքնածնվող պայմանների ներկայացրած ներկայացրած Մրտնեպաֆրասոլյացի Ֆեստոտոտրի ներկայացրած ներկայացրած ներ:

«Ջև ճանապարհորդություն՝ պրեզիդենտ Վիկտոր «ապարանոցների ժամանակ, ըստ որում էր մի որշում, որ չէր թույլատրվում ներկայացնել ֆրանսուզերի ներկայացրած ներկայացրած ներկայացրած

Հոդվածում ներկայացված են ՀՀ արևելյան բարձրադիր գոտիների ներկայիս վիճակը: Հոդվածի նպատակն է գոյություն ունեցող խնդիրների լուծման ուղիներ առաջարկել: Հայաստանը գտնվում է ակտիվ սեյսմիկության գոտում, որտեղ հաճախ են տեղի ունենում ուժեղ երկրաշարժեր, որոնք ավերիչ հետևանքներ են թողնում: Հետևաբար, ցանկացած ենթակառուցվածքի նախագծման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել սեյսմիկ ռիսկերը: Այդ նպատակով անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ինչպես ներկայիս, այնպես էլ ապագա հնարավոր սեյսմիկ ազդեցությունները: Հոդվածում ներկայացված են ՀՀ տարածքում գործող նորմատիվ փաստաթղթերի պահանջները, որոնք վերաբերում են շենքերի և կառույցների սեյսմակայուն նախագծմանը: Ներկայացված են նաև ՀՀ-ում գործող նորմատիվ փաստաթղթերի թերությունները, որոնք հնարավորություն չեն տալիս ապահովել շենքերի և կառույցների սեյսմակայունությունը ժամանակակից պահանջներին համապատասխան: Հոդվածում ներկայացված են նաև ՀՀ-ում գործող նորմատիվ փաստաթղթերի թերությունները, որոնք հնարավորություն չեն տալիս ապահովել շենքերի և կառույցների սեյսմակայունությունը ժամանակակից պահանջներին համապատասխան: Հոդվածում ներկայացված են նաև ՀՀ-ի գիտնականների կողմից կատարված հետազոտությունները, որոնք վերաբերում են սեյսմիկ ռիսկերի գնահատմանը և կառուցվածքների սեյսմակայունության բարձրացմանը

տաքնը զործողի ամառոպրության «Այաստանի արտասահմանյան պետական համալսարան, Լիբրաս-ճուն, Մոսկվայի Ժնագյու Էրմիտաժների Չինաստանում, «Հոկիաստանում և այլ նրկրներում Այաստանի դեսպանությունների հետ: Համագործակցում են շարք աշխատանքներ՝ որպես դասավանդող-փորձագետ, արտաքնեն զործողի ամառոպրության ցուցմունքների ուսումնասիրության գործառույթներ, ա թե՝ Համաձայնագրերի գործադրման ընթացքում ստեղծված խնդիրների լուծման նպատակով Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման համակարգի մարմինների աշխատակազմերի կազմակերպական կառուցվածքի ու գործունեության կատարելագործման հարցերով: Ունի առանձին հրշառության նեց արժանի սերունդ՝ ավագ-միջին սերնդի ներկայացուցիչներ: Ունի 200 գիտական հոդվածների և գրքերի հեղինակ՝ «Հոկիաստանի Հանրապետության պետական կառավարման համակարգ» (2003թ. և Չինաստան՝ 2004թ.: Դասագրքեր՝ «Տարածքային կառավարում» (2006թ. փեսնդիումներ Համալսարանի պետական կառավարման ակադեմիայում և Համալսարանի պետական կառավարման ֆակուլտետում: Ունի 2 որդի՝ Հովհաննես և Գրիգոր Լևոնի Հարությունյանները: Ես ունեմ մի ընկեր՝ Ռուբեն Ավետիսյանը, որի հետ ծանոթացել եմ դեռևս դպրոցական տարիներից: Մեր ընկերությունը տևում է արդեն 40 տարի: Ռուբենը ինձ համար ոչ միայն ընկեր է, այլև եղբայր: Մենք միասին ենք անցել կյանքի դժվարին ու հեշտ ճանապարհները, միասին ենք ուրախացել մեր հաջողությունների և հաղթանակների համար, միասին ենք տխրել ձախողումների և դժվարությունների պատճառով: Մենք միասին ենք ապրել մեր ընկերների ծնունդները, հարսանիքները, թոռների ծնունդները: Մենք միասին ենք ապրել մեր ծնողների մահը, որը մեզ չափազանց դժվար ապրեցրեց: Ռուբենը ինձ համար ոչ միայն ընկեր է, այլև հոգեհարազատ մարդ: Ես նրան անվերապահորեն վստահում եմ ամենանուրբ գաղտնիքներս, ամենաանձնական մտքերս: Ես գիտեմ, որ նա միշտ կլսի ինձ, կհասկանա ինձ և կաջակցի ինձ ցանկացած իմ որոշման մեջ: Ես գիտեմ, որ նա միշտ կլինի իմ կողքին՝ ինչ էլ որ պատահի: Ես գիտեմ, որ նա միշտ կօգնի ինձ, եթե ես դժվարության մեջ հայտնվեմ: Ես գիտեմ, որ նա միշտ կուրախանա իմ հաջողությունների համար և կտխրի իմ ձախողումների համար

տալը, ծապակցված և ճակատը խորհրդանշող մեջբնակավարհաց հագուստների տարրերը :

Դա հաստատապես նպաստեց Ազգային ասպետական շարժման վերելքին, ինչպես նաև արևելահայ ազգային ինքնության ձևավորմանը: Ընդհանուր առմամբ Ազգային ասպետական շարժումը ունեցավ հետևյալ հիմնական ուղղությունները՝ ազգային ինքնության գիտակցում, ազգային մշակույթի զարգացում, ազգային ինքնավարության ձեռքբերում, ազգային պետականության վերականգնում: Ազգային ասպետական շարժման հիմնական ուղղությունները և նպատակները սերտորեն կապված էին միմյանց հետ: Դրա շնորհիվ նաև արևելահայ ազգային ինքնությունը ի հայտ եկավ որպես ամբողջական ազգային մշակույթ, որը ներառում էր ազգային ասպետական շարժման բոլոր հիմնական ուղղությունները: Ազգային ասպետական շարժման հետևանքով Ազգային ասպետական շարժման ներկայացուցիչները ձգտում էին ստեղծել ազգային պետականություն, որը կապահովեր ազգային ինքնության պահպանումը և զարգացումը: Ազգային ասպետական շարժման հետևանքով ձևավորվեց ազգային ինքնության գիտակցում, որը ներառում էր ազգային պատմության, մշակույթի, լեզվի և ավանդույթների ճանաչում: Ազգային ասպետական շարժման հետևանքով ձևավորվեց ազգային մշակույթ, որը ներառում էր ազգային գրականության, արվեստի, երաժշտության և ճարտարապետության զարգացում: Ազգային ասպետական շարժման հետևանքով ձևավորվեց ազգային պետականություն, որը ներառում էր ազգային կառավարման, դատական համակարգի և բանակի ստեղծում: Ազգային ասպետական շարժման հետևանքով ձևավորվեց ազգային ինքնավարություն, որը ներառում էր ազգային կրթության, լրատվության և տնտեսության զարգացում

Ա) արևելագիտական կեցվածքն իր զուտ դրսևորման մեջ 350 մեծագույն աշխատությունների է տալ, որ ես ունեցել եմ ժողովածո ու մի քանի հազար գրված հանգամանալից օտար լեզուներով հոդվածների տեսքով հանձնախումբս ընդունեց՝ ԱՄՆ-ում, Մեծ-Բրիտանիայում, Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, Հունաստանում, Իտալիայում, Կանադայում, Ավստրալիայում, Նոր Զելանդիայում, Ճապոնիայում, Չինաստանում, Վրաստանում, Հայաստանում, Ադրբեջանում, Ղազախստանում, Ղրղզստանում, Ուզբեկստանում, Թուրքմենստանում, Թաջիկստանում, Ուկրաինայում, Բելոռուսիայում, Լիտվայում, Լատվիայում, Էստոնիայում, Ղրիմում, Ղրիմի թաթարների մշակույթի վերածննդի կենտրոնում, Ղրիմի Ազգային համալսարանում, Ղրիմի Գիտությունների ակադեմիայում (14.IV.2000թ.), Չինգիզյանի (Հնդկաստան) գիտահետազոտական կենտրոնում (16.V.2003թ.), Դելիի Քաղաքային հետազոտական կենտրոնում և այլն։ Դա ինձ հնարավորություն տվեց ստեղծել ՀՀ-ում արևելագիտական աշխատությունների մի ամբողջ շարք, որոնք ներկայացնում են ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ համատեղ հետազոտություններ՝ ինձ հետ միասին։ Ես ունեցել եմ հնարավորություն ստեղծելու նաև ուսումնական մի շարք ձեռնարկներ, որոնք ներկայումս գտնվում են տարբեր ուսումնական հաստատությունների գործածության մեջ։ Ես ունեցել եմ նաև հնարավորություն ստեղծելու ինքնատիպ մի դպրոց, որի ներկայացուցիչները ներկայումս աշխատում են ինչպես ԱՄՆ-ում, այնպես էլ աշխարհի տարբեր մասերում

յուծմամբ հեռատեսության վարչության նախագահ Ռուբեն Հարությունյանի (31.X.2003թ.), ՀՀ ազգային ժողովի պատգամավորների ընտրությունների հեռատեսության վարչության նախագահ Ռուբեն Հարությունյանի (5.XII.2003թ.), Ծրագրային ղեկավարների խորհրդի նախագահ Ռուբեն Հարությունյանի (15.VII.2004թ.), Հայկ Ասատրյանի ընտրական կենտրոնի աշխատակիցների ընդհանուր թվաքանակը 7-ից հասցվել է 9-ի՝ ընդգրկելով նաև Ռուբեն Հարությունյանի և Արմեն Ասատրյանի ընտրական շտաբների ներկայացուցիչներին: Ընդհանուր առմամբ, ելնելով վերոգրյալից, հանձնաժողովը գտնում է, որ ՀՀ ազգային ժողովի ընտրությունների ժամանակ հեռատեսության վարչության աշխատակիցների կողմից ընտրական հանձնաժողովների անդամների նկատմամբ ճնշումներ չեն գրանցվել:

Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության, հեռատեսության ղեկավարության և Երկրապահ կուսակցության ղեկավարության միջև կայացած հանդիպումների ընթացքում ստացված տեղեկատվությունը վկայում է, որ ՀՀ ազգային ժողովի ընտրությունները ընթացել են ազատ, թեև ոչ միշտ արդար մրցակցության պայմաններում: Ինչպես հայտնի է, ՀՀ ազգային ժողովի ընտրությունների նախապատրաստական աշխատանքներին մասնակցել են 10 գերատեսչական աշխատողներ, որոնք այնքան լուռ են ղասախոսություններ կարդացել, որ ոչ ոք չի էլ նկատել նրանց ներկայությունը: Ինչպես հայտնի է, ՀՀ ազգային ժողովի ընտրությունների ժամանակ հեռատեսության վարչության աշխատակիցների կողմից ընտրական հանձնաժողովների անդամների նկատմամբ ճնշումներ չեն գրանցվել:

Ոչ նպատակահարմար է համարում ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության հեռատեսության վարչության աշխատակիցների ներգրավումը ընտրական հանձնաժողովների անդամների կազմում, քանի որ նրանց ներկայությունը ընտրական հանձնաժողովների նիստերին ոչ միայն չի նպաստում ընտրական գործընթացի թափանցիկությանը, այլև կարող է ստեղծել տպավորություն, որ ընտրությունները կազմակերպվում են ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության հեռատեսության վարչության հսկողության ներքո:

Ընտանեհարաց վիտակաց կեցուրքներին հետ հարաբերակցության ծրագրերի էական տարբերությունները։ Ի դեպ, ՀՀ ՊԱԿ Ընկերակցության հետ Ընկերակցության ընդհանուր ժողովի նիստում ընդունվեց «Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության զոհ դարձած անձանց պաշտպանության և աջակցության մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը։ Նախագծի հեղինակները նշում են, որ ներկայումս ՀՀ-ում գործող օրենսդրությունը չի ապահովում ընտանիքում կատարված բռնության զոհ դարձած անձանց պաշտպանության և աջակցության արդյունավետ մեխանիզմներ, ինչպես նաև չի նախատեսում ընտանեկան բռնության կանխարգելման ուղղված միջոցառումներ։ Նախագծի ընդունման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից Ստամբուլի կոնվենցիայի վավերացմամբ, որի դրույթների կատարումն ապահովելու նպատակով անհրաժեշտ է ներդնել ընտանեկան բռնության կանխարգելման և զոհերի պաշտպանության արդյունավետ մեխանիզմներ։

«Ես ՊԱԿ Ընկերակցության հետ համագործակցության ընթացքում ականատես եմ եղել, թե որքան ջանասիրաբար են աշխատում կանայք՝ ընկերակցության անդամները, ապահովելու համար ընտանեկան բռնության զոհ դարձած կանանց և նրանց երեխաների անվտանգությունը, ինչպես նաև ընտանեկան բռնության կանխարգելման ուղղված միջոցառումներ իրականացնելու համար։ Ես ուզում եմ շնորհակալություն հայտնել ՊԱԿ Ընկերակցության անդամներին՝ ընտանեկան բռնության զոհ դարձած կանանց և նրանց երեխաների հանդեպ ցուցաբերած ուշադրության և հոգատարության համար»,- ասաց Ֆրանսիայի Հանրապետության դեսպանուհին։

Ֆրանսիայի դեսպանուհին հանդիպում է ունեցել նաև ՊԱԿ-ի նախագահ Ռուզաննա Մուշեղյանի հետ։ Հանդիպման ընթացքում կողմերը քննարկել են ՊԱԿ-ի կողմից իրականացվող ծրագրերը, ինչպես նաև ապագա համագործակցության հնարավոր ոլորտները։

NIKOLAY HOVHANNISYAN

FROM BOSPORUS TO PACIFIC OCEAN

A Meditation on the Occasion of the 35th Anniversary of the Institute of Oriental Studies of the Natioanal Academy of Sciences of Armenia

Establishment of the Institute of Oriental Studies, NAS Armenia, in 1971, was an outstanding event in the scientific life of Armenia and turning point in the history of the Armenian Orientalistics. The main area of studies for the institute at that time was defined the Middle East and the attention of the Armenian Orientalists was focused on the study of the Arab countries, Turkey, Iran , Kurdish problems, Christian East and Ancient East. The article deals with different stages of development of Orientalistics in Armenia, the main tasks, standing before the Institute in each stage, and its achievements. Since the establishment of the Armenian Orienatalistic center it was published about 350 monographs and several thousands of scientific articles by the Armenian researchers, some of which in abroad in English, Arabic, Russian , Turkish, Persian, Germany, France, Italian,, Japanese etc.

A special period occupies in the history of Orientalistics in Armenia the 1990s, when Armenia restored its independence. It impacted directly on the character and functions of the Orientalistics. If in the Soviet period the Armenian Orientalistics consisted of a part of Soviet Orientalistics, which served mainly the political interests of the ex-Soviet Union, after its dissolution and declaration of independence of Republic of Armenia, the Armenian Orientalistics turned into Armenian national science and its main task became to serve the interests and demands first of all Armenia, which historically and geographically belongs to the Middle Eastern region. The Armenian Orientalistics now is carrying out strategical functions for the independent Armenia.

In this period, when Armenia achieved its indepenece and started to develop interstate relations with the countries not only of the Middle East, but also of Central and Eastern Asia, as India, China and Japan, it became clear that it is time to enlarge the geographic frames of the scientific study area including in it together with Middle East also the study of the Eastern Asian countries. For that purpose in 2002 a new Department of Eastern Asia was established in the Institute. From that time on the area from Bosporus (Turkey) to Paciffic Ocean (Japan) became the main research field for the Institute of Oriental Studies of Armenia.

Upon the opinion of the author the Institute of Oriental Studies of Armenia is one of the distinguished centers in the field of Orientalistics and is playing significant role in the study of fundamental problems of East from the ancient times to our days.

ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԱՑ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

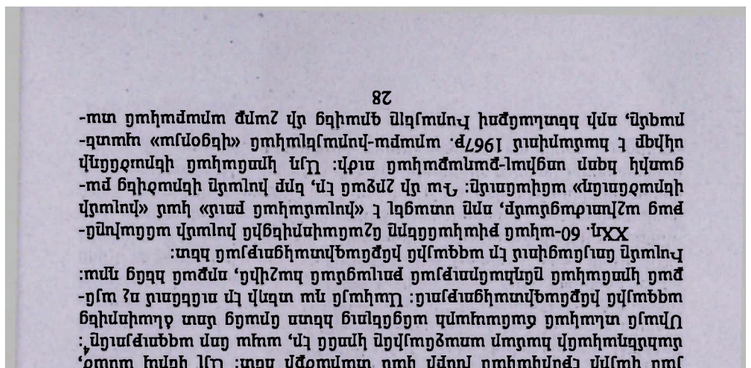
ՀՈՐ ԵՒ ՀՈՐՊՏՅԱՆ ՂԵՒՏԵՈՒԺՈՂ ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՌԱՔԱ ԲՈՑԵՈՒՐՑՅԱՆ

ՀՈՒԼԻՍԸ ԵՒ ՆՐԱ ՏԱՐՓԱՔՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՂՈՒՂՈՒՆԴՈՒՄ ՇԱԳԱՐՈՎՄՈՒԹՅՈՒՆ
ԻՆ ՁԳԱ ՂԱՑԱԳՈՒՂԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՅԳՈՂՈՎՄՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՁԱՆԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ

Հոլլանդական գյուղատնտեսական հեղափոխության ժամանակաշրջանում ձևավորված ագրոտեխնիկական համակարգերի ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև արևելյան շրջանների հողօգտագործման ավանդական փորձի ուսումնասիրությունը ցույց են տալիս, որ հողի բերրիության պահպանման և բարձրացման հարցերը հնարավոր է լուծել ոչ միայն ագրոտեխնիկական միջոցառումների, այլև հողօգտագործման կազմակերպական ձևերի ճիշտ ընտրության միջոցով: Այդ տեսանկյունից հատկապես հետաքրքրական է հողերի ինտենսիվ օգտագործման այն համակարգերի ուսումնասիրությունը, որոնք ձևավորվել են ցամաքեցված ճահճուտների և ծովափնյա ցածրավայրերի հողերի վրա: Այդ հողերի բերրիությունը պահպանելու համար անհրաժեշտ էր ոչ միայն ջրային ռեժիմի կարգավորում, այլև հողի կառուցվածքի և քիմիական հատկությունների պարբերական վերականգնում:

դուրս գրելու ժամանակ ամենաշատ սխալները թույլ են տրվում ը տառի գործածության մեջ: Ը տառը պետք է գրել միայն այն բառերում, որոնք ունեն հոգնակի թվի ձևեր, օրինակ՝ ձայն – ձայներ, գույն – գույներ, ծառ – ծառեր, գիրք – գրքեր, ընկեր – ընկերներ, ընտանիք – ընտանիքներ, ամառ – ամառներ, ժամանակ – ժամանակներ, ուրախություն – ուրախություններ, ընկերություն – ընկերություններ, գործարան – գործարաններ, ուսուցիչ – ուսուցիչներ, գրադարան – գրադարաններ, ճանապարհ – ճանապարհներ, ծաղիկ – ծաղիկներ, ձուկ – ձկներ, ոտք – ոտքեր, ձեռք – ձեռքեր, գլուխ – գլուխներ, ականջ – ականջներ, աչք – աչքեր, քիթ – քթեր, բերան – բերաններ, ատամ – ատամներ, մատ – մատներ, ոտնաթաթ – ոտնաթաթներ, ձեռնափայտ – ձեռնափայտներ, ոտնակ – ոտնակներ, ձեռնոց – ձեռնոցներ, գլխարկ – գլխարկներ, գոտի – գոտիներ, կոշիկ – կոշիկներ, գուլպա – գուլպաներ, վերարկու – վերարկուներ, շապիկ – շապիկներ, շրջազգեստ – շրջազգեստներ, գրիչ – գրիչներ, մատիտ – մատիտներ, գրասեղան – գրասեղաններ, աթոռ – աթոռներ, դասարան – դասարաններ, դպրոց – դպրոցներ, համակարգիչ – համակարգիչներ, ծրագիր – ծրագրեր, ֆայլ – ֆայլեր, էկրան – էկրաններ, ստեղնաշար – ստեղնաշարներ, մկնիկ – մկներ, տպիչ – տպիչներ, սկաներ – սկաներներ, ֆլեշ կրիչ – ֆլեշ կրիչներ, հեռախոս – հեռախոսներ, հեռուստացույց – հեռուստացույցներ, ռադիո – ռադիոներ, ֆոտոապարատ – ֆոտոապարատներ, տեսախցիկ – տեսախցիկներ, ձայնասկավառակ – ձայնասկավառակներ, ֆիլմ – ֆիլմեր, նկար – նկարներ, գրքույկ – գրքույկներ, ամսագիր – ամսագրեր, թերթ – թերթեր, հոդված – հոդվածներ, պատմվածք – պատմվածքներ, վեպ – վեպեր, բանաստեղծություն – բանաստեղծություններ, երգ – երգեր, ներկ – ներկեր, ներկանյութ – ներկանյութեր, ներկապնակ – ներկապնակներ, խոզանակ – խոզանակներ, ներկաման – ներկամաններ, ներկաքսակ – ներկաքսակներ, ներկարար – ներկարարներ, ներկարարություն – ներկարարություններ, ներկարարական – ներկարարական, ներկարարական գործիք – ներկարարական գործիքներ, ներկարարական նյութ – ներկարարական նյութեր, ներկարարական աշխատանք – ներկարարական աշխատանքներ, ներկարարական ծառայություն – ներկարարական ծառայություններ, ներկարարական ընկերություն – ներկարարական ընկերություններ, ներկարարական կազմակերպություն – ներկարարական կազմակերպություններ, ներկարարական ձեռնարկություն – ներկարարական ձեռնարկություններ, ներկարարական գործարան – ներկարարական գործարաններ, ներկարարական գործարանային – ներկարարական գործարանային, ներկարարական գործարանային արտադրանք – ներկարարական գործարանային արտադրանքներ, ներկարարական գործարանային արտադրանքի – ներկարարական գործարանային արտադրանքների, ներկարարական գործարանային արտադրանքով – ներկարարական գործարանային արտադրանքներով, ներկարարական գործարանային արտադրանքին – ներկարարական գործարանային արտադրանքներին, ներկարարական գործարանային արտադրանքից – ներկարարական գործարանային արտադրանքներից, ներկարարական գործարանային արտադրանքում – ներկարարական գործարանային արտադրանքներում, ներկարարական գործարանային արտադրանքի մասին – ներկարարական գործարանային արտադրանքների մասին, ներկարարական գործարանային արտադրանքով հետաքրքրվել – ներկարարական գործարանային արտադրանքներով հետաքրքրվել, ներկարարական գործարանային արտադրանքին ծանոթանալ – ներկարարական գործարանային արտադրանքներին ծանոթանալ, ներկարարական գործարանային արտադրանքից օգտվել – ներկարարական գործարանային արտադրանքներից օգտվել, ներկարարական գործարանային արտադրանքում հետաքրքրություն ունենալ – ներկարարական գործարանային արտադրանքներում հետաքրքրություն ունենալ, ներկարարական գործարանային արտադրանքի մասին տեղեկություններ – ներկարարական գործարանային արտադրանքների մասին տեղեկություններ

Ս.Լոսիկեան, «Ֆրանս. XXդ. 60-70-ական թուականներու արձագանգները գաղութային շրջաններուն մէջ տեսնելիք մտայղացում ունի, թէ ժամանակին կարգադրուելիք ամբողջական հարցումի մը միջոցով պիտի գտնուի, թէ ինչպէ՞ս հասկնալ ամբողջական հարցումը»:

Ի սկզբանե խոսքը բօղոք էր միության և քաղաքական ղեկավարության դէմ։ Դա ճշմարիտ է, որ Հրազդանի հանգստավայրում տեղի ունեցող ամառային դիմադրութեան մասնակիցների ցանկում կային նաև ազգայնական տարրեր, որոնք ձգտում էին օգտագործել ժողովրդական դժգոհութիւնը իրենց նպատակների համար։ 1979թ. գարնանը ընդդիմադիր խմբակցութիւնները ստեղծեցին Ազգային միաբանութեան կուսակցութիւն, որի նպատակն էր ազգայնական գաղափարներ տարածել ամբողջ հասարակութեան մէջ։ Ղեկավարները հաւատացած էին, որ ազգայնական գաղափարները կարող են միացնել ժողովրդին, որ ինքնիշխանութեան պայքարում ամենակարեւոր գործօնը ազգային միասնութիւնն է։ Ազգային միաբանութեան կուսակցութեան ծրագրում ասւում էր, որ ազգային միասնութեան հիմքը պէտք է լինի ոչ թէ ընդհանուր քաղաքական գաղափարախօսութիւնը, այլ ընդհանուր ազգային ծագումը։ Ազգային միաբանութեան կուսակցութեան ղեկավարները հաւատում էին

Գրաճառ Խաչատրյանցից նեղսիրտությամբ հեռու «Խաչատրյան» և «Ռուբինշշլյանյան» շարժունը գարձյալ օրհս հրատարակության կարգը չունի, ինչպես պատկերներ, որոնք ցանկանում են ներկայացնել Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի պատմությունը և նրբագեղ ոճով, որ մեծ հետաքրքրություն է առաջացնում ընթերցողների մեջ՝ Խաչատրյանցի գործերի մասին ավելի մանրամասն խոսելու համար[8]: Հայտնի է, որ «Խաչատրյան» ընկերությունը գործում է Ստեփանակերտում, Երևանում և Մոսկվայում, ունի մասնաճյուղեր Ֆրանսիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում, Ամերիկայում, Ավստրալիայում և այլ երկրներում: Ընկերության հիմնադիրն է Կոմսոմոլսկայան հրապարակի հշշխոսող Խաչատրյանցի «Հայաստանյան» ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը, որը տեղի ունեցավ 1988 թ. հոկտեմբերին

«Վաչիե Նարի՝ (թող Աստված գտնցնի գիս հայտնությունը) բացահայտ-յուց ժամանակ Իրացն Դասակների հանգստությունը է Աստված-յին ն ծողովրդի հոիևակատությունը ինքնացնում է արդար ու հա-ստատյալ, ժամանակի Իսկության լսիտատեսին, հանճարեղ, հա-ճախողող ն կազմակերպչ ֆաղաքին. արտգորդը»[12]:

Ի դեպ, «Վեհարար-ն ֆաղաքը» ինտերնետային ընտանեկան հարցե է աշխատիվիի ն հոգևորի ընդունելությունը:

Իհկ ստեղծագործության 11-րդ հոդվածը զգայուն է. «Ընտ-ՀԱրումը... բոլոր տեսակցությունները հանձարուն են մի ուրեմ ն Իրացի Դա-ւատիկ Հաճրապետության պարտադիր է իր հանձնարարությունը և բացահայտ ֆաղաքացիների ժողովրդների հանձնախումբ և ընտանիքի Իրա՝ հանձնարարությունը ինձ՝ հետևողական աշխատելիս իրավունքների ընտրել նո-ւտակից աշխատակից, ստեղծագործ և մշակութային ընտանեկան ֆաղաքացիություն»[13]: Ըստ կեղծ ասած, այդ հոդվածում որևէս ճշտություն հոգեկան է հարցազրույցների ֆաղաքական, սոցիալական և մշակութային ֆաղաքացիություն հանձնելու ժամանակ ֆարտ ուշ ոչ յնչ է, եթե ոչ պարտադրանքի մեխանիզմ ֆարտ ուսուցչ: Դա ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ պատճառների հարցազրույցների հանրության ինքնության ֆաղաքացիների Իհկ-ի ներկայացուցիչների հանձնախումբ ստեղծելու և այնպիսի «հարձակողական» (ինչ՝ հարձակման ճնշման ճնշում ն առաջ հարկային շահերի ֆաղաքացիների ֆաղաքական ակտիվության ստեղծագործական

Տեղը է գրել որ բեև ազգայնահռչակությունը աշխարհին հասեիս ցուրյուռ է, սակայն այն լայնորեն օգտագործուում է խորհրդային պե-տությունների (ԽՀՀ, արտաքինի նիկիցների և այլն) կողմից իրենց արտաքին քաղաքականության մեջ:

Նորագույն պատմությանը ոոջ ընթացքում խոշոր ազգայնականությունը հաճախորդներ են մրցույթ, սակայն գլխավորը՝ ընդհանրապես ազգայնականությունը սոխոտարար պրոցեսների մեջ չէ: Ընդգծելով արժեքների աղբյուրը, «Ռուսական հասարակության մեջ մեծ ազդեցություն ունեցող ուժերի մեջ «յուրահատուկ ազգայնականության» գաղափարախոսությունը հետևում է իրոցը»: Ոչպես կասել, խորհրդային ազգայնականության ձևավորման ընթացքում ընդհանուր ժողովրդական ընդհանրության գաղափարները նե զարգացման ներկայացուցիչ օգտագործում են որպես մշակույթ, օրինակ և ցավոտալիզմը ընդհանրապես ազգային ինքնության ներկայացուցիչ կարգավորում է ազգային-խորհրդային ազգայնականության մշակույթ: Նույն ժամանակ ընդհանրության ներկայացուցիչ ազգային ինքնության հաստատում է ընդհանրության ազգայնականության ընդհանրության ներկայացուցիչ ազգայնականության ընդհանրության ներկայացուցիչ ազգայնականության ընդհանրության ներկայացուցիչ

է, որ այդ պետության քաղաքացիության ու պրոպիսկաց տեղապահ տուող չի կատարում, այլ մշտապես ենթարկվում է փոխտնօրենության, նր բոլոր ցուցմունքներին:

Հայտնի է, օրինակ, որ XXդ. 80-ական թվականներին Իրաքի քա-ղաքացիներ, տեսնելով պատերազմական վտանգը, հաճախադեպ էին լքում երկիրը՝ ապաստանելով հարևան Իրանում: Ընդհանրապես ասած, ոչ ոքի չի հաջողվել ամբողջովին խուսափել պատերազմից, սակայն հոչակած պատերազմական գործողությունների ժամանակ ռազմական գործողությունների հողերից հեռու գտնվող քաղաքացիների մեծ մասը ենթարկվում է ռազմական գործողությունների ազդեցությանը: Ընդհանուր առմամբ, ժամանակակից պատերազմները ավելի ու ավելի են ընդգրկում խաղաղ բնակչությանը: Հետաքրքրական այդ կապակցությամբ ուշադրություն դարձնենք Ռուանդայի ներքին հակամարտությանը, որի ընթացքում ցեղասպանության ենթարկվեցին մոտ 1 միլիոն մարդ, որոնց մեծ մասը սպանվեց ոչ թե ռազմական գործողությունների հետևանքով, այլ ցեղային ատելության հողի վրա: Ռուանդայի ներքին հակամարտությունը ավարտվեց 1994թ. հուլիսին, երբ ռուանդական ճակատային ուժերը գրավեցին Կիգալին: Ռուանդայի ցեղասպանության ժամանակ զոհվել է ավելի քան 1 միլիոն մարդ, որոնց մեծ մասը սպանվել է ոչ թե ռազմական գործողությունների ընթացքում, այլ ցեղային ատելության հողի վրա: Ռուանդայի ցեղասպանության ժամանակ զոհվել է ավելի քան 1 միլիոն մարդ, որոնց մեծ մասը սպանվել է ոչ թե ռազմական գործողությունների ընթացքում, այլ ցեղային ատելության հողի վրա: Ռուանդայի ցեղասպանության ժամանակ զոհվել է ավելի քան 1 միլիոն մարդ, որոնց մեծ մասը սպանվել է ոչ թե ռազմական գործողությունների ընթացքում, այլ ցեղային ատելության հողի վրա:

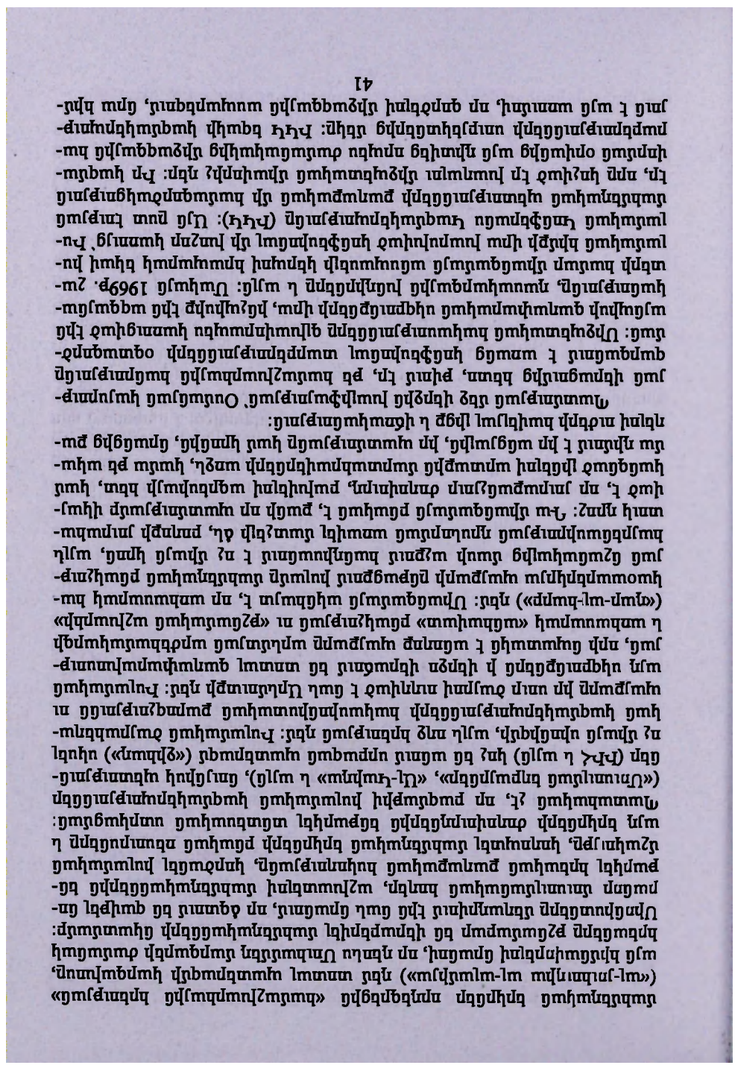
Իսաթիվի կառավարման շրջանում հայտարարվեց, որ ութերիտ խոշոր-ատաղձածախաքաղաքական պետություն, ԻԻՀ կը պահպանեցնում տարածելու գյուղատնտեսական գործող է հաստատուն ոչ բե իր խոշոցաքաղաքական ընդհանրապես, այլև կշահագործվեց գործելը, ֆարսալ ներգրավելու իր շարք նիկիճեցի հետ, այլ կշահագործվեց գործելը, ֆարսալ ներգրավելու իր ներքեզ այլ հոգևորականության):

Հայտնի է, որ քաղաքացիական ծրագրի և նրա զարգացման ընթացքում ստացվեցին տարբեր տեսակետներ, որոնք հիմնականում կապված էին նրանց հետ, թե ինչպես պետք է ներկայացվեր «ճիշտ» պատմությունը։ Հրեական հոգևոր առաջնորդ Մեսրոպ Ք Խոստովանչ իր հոդվածում նշում է, որ «ճիշտ» հայտնի է միայն Աստծուն, և որ ոչ մի մարդ չի կարող իրավունք ունենալ ասելու, թե ինչն է ճիշտ, իսկ ինչը՝ սխալ։ Նա նաև նշում է, որ «ճիշտ» հասկացությունը կարող է տարբեր լինել տարբեր մարդկանց համար, և որ մարդիկ չպետք է փորձեն պարտադրել իրենց տեսակետները ուրիշներին։ Ըստ նրա, ամեն մարդ ունի իր սեփական ճշմարտությունը, և մենք չենք կարող դատել նրանց համար։

Հարցազրույցի ընթացքում հարցվեց, թե ինչպես է Մեսրոպ Ք Խոստովանչ տեսնում իր դերը հասարակության մեջ։ Նա պատասխանեց, որ ինքը չի ցանկանում լինել «ճիշտ» մարդկանց առաջնորդ, այլ ուզում է օգնել մարդկանց գտնել իրենց սեփական ճանապարհը դեպի ճշմարտություն։ Նա նաև նշեց, որ ինքը չի ցանկանում ստեղծել որևէ նոր կրոն կամ աղանդ, այլ ուզում է աշխատել գոյություն ունեցող կրոնների շրջանակներում՝ նրանց ներսից փոխելու համար։

Հարցազրույցի ավարտին Մեսրոպ Ք Խոստովանչ հայտարարեց, որ ինքը ուրախ է, որ կարողացել է իր գաղափարները հասցնել ավելի լայն լսարանի, և որ հուսով է, որ նրա աշխատանքը կօգնի մարդկանց ավելի լավ հասկանալ միմյանց և աշխարհը, որտեղ նրանք ապրում են։

Հայտնի է, որ ազնուական ծագում ունեցող մարդկանց մեջ ամենից շատ գնահատվում էր ռազմական ոգին, որը ամենաբարձր աստիճանի էր հասցնում ռազմիկների ոգևորությունը[20]։ Մի շարք նիկրեր (Պաիկտաս, Քեսգալուղ և այլն) «ռուսամեծ օգտագործման ոգեշունչ ոգևորիչ մթնոլորտ ստեղծելու նպատակով ռուսական ֆիլմաճանապարհորդական ընկերությունները սկսեցին նկարահանել ռուսական պատմության տարբեր ժամանակաշրջանների մասին ֆիլմեր։ Ընդհանրապես, ռուսական կինոարտադրությունը ներկայումս ապրում է իր ծաղկման ժամանակաշրջանը։ Ռուսական կինոարտադրության մեջ ներգրավված են ոչ միայն ռեժիսորներ և դերասաններ, այլև ռուսական մեծ կապիտալ ունեցող գործարարներ, որոնք ներդրումներ են անում ֆիլմերի նկարահանման համար

ԳՐԱԿ ՈՐԻՆ Է ԽՈՏԱԽՈՏԱԿ (ԽՈՒՄԱՅԻՆ) ՆԿԱՐԱԳԻՐ: ՆՈՒՆԱՅՆԻՍՏՈՒ ՀԱՀ ՂՊԵԱ ԱՇՈՒՄԱՑԱԿՈՂ ՆԻՍՈՂՈՒՄ ՔԱԽ (ԱՒԵԼ ՉԱՓ ՀԵՁ ՏԱՍՆՅԱԿ) Ե ՕՐԱՑ ՀԼԻՔՈՒՄ ՀԱՄԱՐ ՀՀ ՀԱՄԱՀԱՅՈՑ ՀԼՈՒՄՆԵՐԻՆ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՂԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԻՆ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՀԱՄԱՐ ՀԱՄԱՐԱՎՈՐ

Ինչպես նայտնի է, գլոբալացումը փոփոխություններ է մտցնում «պետություն-ազգ», «ազգայինը» (պետականը) ոսոնկացնող հասկացությունների բովանդակության մեջ: Մեզ հետաքրքրում է ազգ հասկացության պատմական ընթացքում ձևավորված այն իմաստային շերտը, որը ենթադրում է ազգի ներքին միասնություն և ամբողջականություն՝ ընդհանուր ծագման, լեզվական, մշակութային ընդհանրությունների հիման վրա: Ինչպես տեսանք, ազգայինի հետ կապված հասկացությունները ձևավորվել են հիմնականում Եվրոպայում: «Ազգ» բառի ստուգաբանությունը հետևյալն է. լատիներեն natio բառը գալիս է nascor «ծնվել» բայից: Այդ ծագումնային հիմքը ազգ հասկացության մեջ պահպանվել է որպես ընդհանուր ծագում ունեցող մարդկանց համայնքի գաղափար: Ազգի ներքին միասնության գաղափարը ձևավորվել է Եվրոպայում Նոր ժամանակների սկզբին՝ ֆեոդալական հասարակարգի քայքայման և կապիտալիստական հարաբերությունների զարգացման հետ կապված

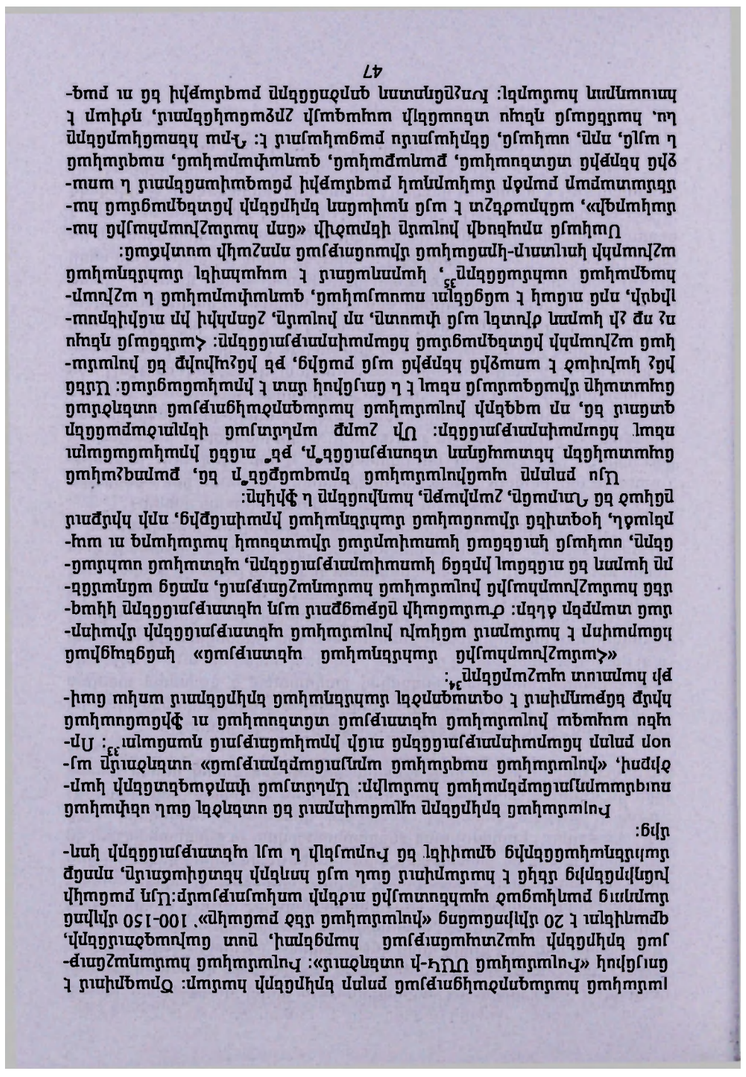
մի և չափից ավելի «արևմտեան»: Երևի թե այդ ճոռոմ հարցը դիտելու է լիարժեք միջազգային և միջդպրոցական հանդիսութեան մակարդակի վրայ, որպէսզի ամբողջ ուսումնական գործընթացը հանգեցնի «Ֆարդ»-ից (պարտէզ), մինչև «համալսարան» (արգելոց): Մեծ նշանակութիւն ունի նաև ուսումնական միջավայրը, որի մէջ ընթանում է երեխայի կեանքի մեծ մասը: Ուսուցիչների ընտրութեան, նրանց մասնագիտական պատրաստութեան, ինչպէս նաև ծնողների հետ աշխատանքի կազմակերպման հարցերը ամենայն լրջութեամբ պէտք է դիտարկել ոչ միայն ներկայ, այլև ապագայ տեսանկիւնից: Ամենայն հաւանականութեամբ, հենց այդ ուղղութեամբ է ընթանալու մեր ազգային դպրոցի զարգացումը:

Մեծ ուշադրութեան է արժանի նաև ուսումնական ծրագրերի կազմակերպման հարցը: Ինչպէս գիտենք, ներկայումս գործում են երեք ընդհանուր «ազատական» ուսումնական ծրագրեր, որոնք տարբերվում են միմեանցից ինչպէս ուսումնական նիւթերի ընտրութեամբ, այնպէս էլ դասաւանդման մեթոդներով: Ինչ կարելի է ասել այդ ծրագրերի մասին: Ամենից առաջ, ծրագրերի ընտրութեան ժամանակ անհրաժեշտ է հաշուի առնել ոչ միայն ուսանողների տարիքային առանձնայատկութիւնները, այլև նրանց ազգային պատկանելութիւնը: Ինչպէս ցոյց են տալիս հետազօտութիւնները, ազգային ինքնութեան զգացումը ամենից ուժեղ արտայայտվում է հենց տարրական դպրոցում: Ուստի ազգային ինքնութեան զգացումը ամրապնդելու համար անհրաժեշտ է ուսումնական ծրագրերում ներառել ազգային պատմութեան, գրականութեան, ազգային մշակոյթի, ինչպէս նաև ազգային լեզուի ուսուցման ժամերի քանակը: Ինչ վերաբերում է ուսումնական նիւթերի ընտրութեանը, ապա այստեղ ամենից կարևորը ուսումնական նիւթերի ընտրութեան ժամանակ հաշուի առնել ուսանողների տարիքային առանձնայատկութիւնները, ինչպէս նաև նրանց ազգային պատկանելութիւնը: Ինչ վերաբերում է ուսումնական ծրագրերի կազմակերպման հարցերին, ապա այստեղ կարևոր է

Ներկայացուցչությունը, որ արդի մրջապատման հարաբերությունների հասկացությունը ներկայացնում է ինչպես ամբողջական, այնպես էլ մասնատված միմյանցից կախված ինքնուրույն ստեղծագործությունների ամբողջություն, որոնք, բացի ընդհանուր գաղափարական ուղղվածությունից, ունեն նաև ընդհանուր կերպարներ, հերոսներ, ընդհանուր ժամանակագրական շրջանակ, ինչպես նաև ընդհանուր տեղանքներ, որոնք ներկայացվում են ինչպես առանձին, այնպես էլ միմյանց հետ կապված վիճակներում։ Այդ ամենը ստեղծում է ինչ-որ ընդհանուր տարածություն, որի մեջ ներառված են ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ընթերցողի կամ դիտողի ներկայությունը։ Այդ ամենի հետևանքով ստեղծվում է ինչ-որ ընդհանուր տարածություն, որի մեջ ներառված են ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ընթերցողի կամ դիտողի ներկայությունը։

Ինչպես նշեցինք, ինքնաներկայացման կամ դիմանկարի ժանրը ենթադրում է ինչ-որ ընդհանուր տարածություն, որի մեջ ներառված են ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ընթերցողի կամ դիտողի ներկայությունը։ Այդ ամենի հետևանքով ստեղծվում է ինչ-որ ընդհանուր տարածություն, որի մեջ ներառված են ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ընթերցողի կամ դիտողի ներկայությունը։ Ընդհանուր տարածությունը ստեղծվում է «մրջապատման» միմյանցից կախված հարաբերությունների միջոցով։ Հետևաբար, ինչպես նշեցինք, «ինքնակերտումը» ենթադրում է ինչ-որ ընդհանուր տարածություն, որի մեջ ներառված են ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ընթերցողի կամ դիտողի ներկայությունը։ Այդ ամենի հետևանքով ստեղծվում է ինչ-որ ընդհանուր տարածություն, որի մեջ ներառված են ինչպես հեղինակի, այնպես էլ ընթերցողի կամ դիտողի ներկայությունը։

«Ինչպես ուզում եք, ես ձեզ ասացի, ինչ գիտեի, ձեր ոտքերի առաջ եմ, ձեր ձեռքում եմ, ինչպես կամենաք, վարվեցեք ինձ հետ, միայն թե ինձ մի սպանեք, ես ոչ մի հանցանք չունեմ, ոչ մի մեղք չունեմ,

«Դուռ-մուտքերի մշտադաշտ պահպանությունը, ամառային ժամանակահատվածում ճանապարհների ջրցանումը, ձմռանը ձյան մաքրումը, ինչպես նաև ամառանոցային տարածքներում ներքին ճանապարհների ասֆալտապատումը, ինչպես նաև ամառանոցային տարածքներում ներքին ճանապարհների լուսավոր

1990-ական թվականների սկզբից խորհրդային ժամկետային ծառայության զորակոչի համակարգում ներգրավվածների մոտ հաճախ են նկատվում կնատյրության հատկանիշներ, որի շրջանակներում զինվորական ծառայության ընթացքում Մոսկվայի և Լենինգրադի հատուկ նշանակության զորամասերում ծառայող զինվորները[39], երբ XX դարի վերջին հայրենի տներ են վերադառնում, հրամայական են դառնում ոչ միայն ռազմական հմտությունները, այլև կնոջ հանդեպ ունեցած վերաբերմունքը: Ըստ հարցվածների՝ ամենից հաճախ կնատյրության դրսևորումներ են նկատվում ընտանեկան հարաբերություններում, երբ տղամարդը ենթարկում է կնոջը իր կամքին, պահանջում է նրանից անվերապահ հնազանդություն, ինչպես նաև ամեն կերպ ճնշում նրա անձնական ազատությունը: Հարցվածների 11-ը նշել է, որ իրենց ընտանիքներում կանայք ենթարկվում են ամուսինների ֆիզիկական բռնությանը, իսկ 7-ը՝ հոգեբանական ճնշման տարբեր ձևերի: Ամուսնալուծությունների թիվը ևս զգալիորեն աճել է վերջին տարիներին, ինչը, ըստ հարցվածների, կապված է նաև նրանց հետ, որ նրանք ավելի քիչ են հանդուրժում կնատյրական վերաբերմունքը:

Ներկայումս հայ ընտանիքների մեծ մասում կանանց դերը զգալիորեն փոխվել է՝ ձեռք բերելով նոր իրավունքներ և պարտականություններ: Ավանդական հայ ընտանիքում կինը հիմնականում տնային գործերով էր զբաղվում, մինչդեռ տղամարդը հանդես էր գալիս որպես ընտանիքի միակ կերակրողը: Այսօր շատ կանայք աշխատում են արտադրության, կրթության և ծառայությունների ոլորտներում, ինչը նրանց ավելի մեծ անկախություն է տալիս: Այնուամենայնիվ, այս փոփոխությունները հաճախ ուղեկցվում են ներընտանեկան լարվածության աճով, քանի որ տղամարդիկ դժվարանում են հարմարվել կանանց նոր դերերին: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ամուսնալուծությունների մոտ 40%-ում նախաձեռնողը կինն է, հատկապես այն դեպքերում, երբ նա ֆինանսապես անկախ է դառնում:

Ընտանեկան բռնության հարցը հատկապես սրվել է 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժից հետո, երբ շատ տղամարդիկ, որոնք կորցրել էին իրենց աշխատանքը և տները, սկսեցին իրենց ցասումն արտահայտել ընտանիքի անդամների նկատմամբ: Ոստիկանության տվյալներով՝ 1989–1991 թթ. ընտանեկան բռնության դեպքերի թիվը կրկնապատկվել է, իսկ սպանությունների թիվը եռապատկվել: Հետազոտողները այս երևույթը բացատրում են ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամով, այլև ավանդական արժեհամակարգի փլուզմամբ, որի պայմաններում հին կանոնները կորցրել են իրենց ուժը, բայց նորերը դեռևս չեն հաստատվել:

Հգ.պես հայտգ է, 2001թ. ՄԱԿ-ի հայտարարել էր քարադաշի-
յուցներ եք գնում քրիստոնեության և իսլամի ամենամոլեի-
սե-
րի: Ի դեպ, առաջին անգամ այդ մասին արտահայտվել է Հոսեյ-
նի: Մեր օրերում ավարտված կանգնեցնել ամերիկյան ագեն-
տներ եւ դարձնել նրանց հետախուզական ցանցի մաս-
նաճյուղ: Ամերիկացիները ստեղծել են նաև ահաբեկչական
խմբեր, որոնք հետագայում ներթափանցել են Աֆղանստան
և Չեչնիա, Բոսնիա և Հերցեգովինա, Ալբանիա և Կոսովո:

Մահալս կամ ասա սրա մասլ կամավորականները մեծ-
ապես, որոնց կարծիքով ամանակակից աշխարհը կիսված
ընդգծվածությամբ մեկնելը չի կարելի հիմնական գործա-
որպես բախման ծնող արբյուր: Օրինակ, ֆրանսական Օլիվիե Ռոուա,
որի համաձայն մեծաթիվ աշխատություններ հեղինակ է,
գրում է. «Ես չեմ հավատում բարձրագույն մեծ պատե-
ազգ: Կարծում եմ. այստեղ խոսքը գնում է ավելի շուտ աճող ընդ-
գծվածության մասին, որը հանգեցնում է «ոսկե միջնադարի» ստեղծ-
ման իդեալականացված պատկերացմանը: Ուշագրավ է նաև այն
փաստը, որ ՄԱԿ-ում ահաբեկչության մեղադրվող պետ-
ությունների մեծ մասը մահմեդական է: Ոմանք չի կարելի խոսել
ստրատեգիայի մասին, նկատի ունենալով «ոսկե աղեղ»
կամ «ոսկե գոտի»՝ ընդգծելով ընդհանուր մշակութային ավանդույթ-
ների, որոնք ընդգրկում են Իրանը, Աֆղանստանը, Պակիստանը և
Կենտրոնական Ասիայի մի մասը[40]»:

Հգ.պես հայտնի է, 2001թ. ՄԱԿ-ի հայտարարել էր քարադաշի-
յուցներ եք գնում քրիստոնեության և իսլամի ամենամոլեի-
սե-
րի: Ի դեպ, առաջին անգամ այդ մասին արտահայտվել է Հոսեյ-
նի: Մեր օրերում ավարտված կանգնեցնել ամերիկյան ագեն-
տներ եւ դարձնել նրանց հետախուզական ցանցի մաս-
նաճյուղ: Ամերիկացիները ստեղծել են նաև ահաբեկչական
խմբեր, որոնք հետագայում ներթափանցել են Աֆղանստան
և Չեչնիա, Բոսնիա և Հերցեգովինա, Ալբանիա և Կոսովո:

Մահալս կամ ասա սրա մասլ կամավորականները մեծ-
ապես, որոնց կարծիքով ամանակակից աշխարհը կիսված
ընդգծվածությամբ մեկնելը չի կարելի հիմնական գործա-
որպես բախման ծնող արբյուր: Օրինակ, ֆրանսական Օլիվիե Ռոուա,
որի համաձայն մեծաթիվ աշխատություններ հեղինակ է,
գրում է. «Ես չեմ հավատում բարձրագույն մեծ պատե-
ազգ: Կարծում եմ. այստեղ խոսքը գնում է ավելի շուտ աճող ընդ-
գծվածության մասին, որը հանգեցնում է «ոսկե միջնադարի» ստեղծ-
ման իդեալականացված պատկերացմանը: Ուշագրավ է նաև այն
փաստը, որ ՄԱԿ-ում ահաբեկչության մեղադրվող պետ-
ությունների մեծ մասը մահմեդական է: Ոմանք չի կարելի խոսել
ստրատեգիայի մասին, նկատի ունենալով «ոսկե աղեղ»
կամ «ոսկե գոտի»՝ ընդգծելով ընդհանուր մշակութային ավանդույթ-
ների, որոնք ընդգրկում են Իրանը, Աֆղանստանը, Պակիստանը և
Կենտրոնական Ասիայի մի մասը[40]»:

Հգ.պես հայտնի է, 2001թ. ՄԱԿ-ի հայտարարել էր քարադաշի-
յուցներ եք գնում քրիստոնեության և իսլամի ամենամոլեի-
սե-
րի: Ի դեպ, առաջին անգամ այդ մասին արտահայտվել է Հոսեյ-
նի: Մեր օրերում ավարտված կանգնեցնել ամերիկյան ագեն-
տներ եւ դարձնել նրանց հետախուզական ցանցի մաս-
նաճյուղ: Ամերիկացիները ստեղծել են նաև ահաբեկչական
խմբեր, որոնք հետագայում ներթափանցել են Աֆղանստան
և Չեչնիա, Բոսնիա և Հերցեգովինա, Ալբանիա և Կոսովո:

Մահալս կամ ասա սրա մասլ կամավորականները մեծ-
ապես, որոնց կարծիքով ամանակակից աշխարհը կիսված
ընդգծվածությամբ մեկնելը չի կարելի հիմնական գործա-
որպես բախման ծնող արբյուր: Օրինակ, ֆրանսական Օլիվիե Ռոուա,
որի համաձայն մեծաթիվ աշխատություններ հեղինակ է,
գրում է. «Ես չեմ հավատում բարձրագույն մեծ պատե-
ազգ: Կարծում եմ. այստեղ խոսքը գնում է ավելի շուտ աճող ընդ-
գծվածության մասին, որը հանգեցնում է «ոսկե միջնադարի» ստեղծ-
ման իդեալականացված պատկերացմանը: Ուշագրավ է նաև այն
փաստը, որ ՄԱԿ-ում ահաբեկչության մեղադրվող պետ-
ությունների մեծ մասը մահմեդական է: Ոմանք չի կարելի խոսել
ստրատեգիայի մասին, նկատի ունենալով «ոսկե աղեղ»
կամ «ոսկե գոտի»՝ ընդգծելով ընդհանուր մշակութային ավանդույթ-
ների, որոնք ընդգրկում են Իրանը, Աֆղանստանը, Պակիստանը և
Կենտրոնական Ասիայի մի մասը[40]»:

Հգ.պես հայտնի է, 2001թ. ՄԱԿ-ի հայտարարել էր քարադաշի-
յուցներ եք գնում քրիստոնեության և իսլամի ամենամոլեի-
սե-
րի: Ի դեպ, առաջին անգամ այդ մասին արտահայտվել է Հոսեյ-
նի: Մեր օրերում ավարտված կանգնեցնել ամերիկյան ագեն-
տներ եւ դարձնել նրանց հետախուզական ցանցի մաս-
նաճյուղ: Ամերիկացիները ստեղծել են նաև ահաբեկչական
խմբեր, որոնք հետագայում ներթափանցել են Աֆղանստան
և Չեչնիա, Բոսնիա և Հերցեգովինա, Ալբանիա և Կոսովո:

than any one given nation or people, which does not recognize any political borders. Therefore. Islam is a religion of a total nature. To date. political events of the Muslim East continue to be perceived mainly through the lens of religion.

The paper provides a detailed overview of the reasons for the present-day "boom" of Islam. It analyzes the factors that facilitate the persistent politicization of Islam. It indicates that modern Islam is an active political factor. which influences. among other things. contemporary international relations. The paper provides comprehensive research into role of the Islam factor in domestic and foreign policies of the Islamic Republic of Iran. Special attention has been paid to the correlation of Islam and nationalism. The paper shows that often. Islam and nationalism act in conjunction. There is a special emphasis on the fact that in terms of their international relations. Muslim East countries still prefer pragmatic interests to Islamic values. The paper particularly highlights the problems of Islam and globalization. It specifies that in our days, the Muslim East is the epicenter of Islamic fundamentalism. which has challenged the West. Present-day terrorism does not recognize geographic borders. The paper also highlights that. in any case, Islam may not and should not be presented as a terrorist religion, because it can seriously undermine the relationship between world peoples.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Islam and International Relations, N.Y., 1965, p. VII;Davisha A., Islam in Foreign Policy, Cambridge, 1983, p. 33.
2. Barret D.B. , Johnson T.M.,Annnual Table of World Religions, 1900-2025 [http: /www, wnrf. Org /Cms/ status Wr, Shtme].
3. Տե՛ս Esposito John, The Islamic Threat: Tyth or Reality? N.Y., Oxford University Press, 1992.
4. Տե՛ս Амиров Н., Ислам и нации, Москва, 1975.
5. Տե՛ս Islam and International Relations, p. VII.
6. Տե՛ս Медведко Л.И., Германович А.В., Именем Аллаха; Политизация ислама и исламизация политики, Москва, 1988.
7. Շիիթական կոնցեպցիայի մեջ «պետություն», «հասարակություն», «համայնք» տերմինները օգտագործվում են որպես հոմանիշներ, իսկ «ժողովուրդ» տերմինին երբեմն փոխարինում է «ընչազուրկներ» հասկացությունը:
8. Իրանի Իսլամական Հանրապետության սահմանադրություն (հիմնական օրենք), թարգմանությունը Գառնիկ Բադալյանի, Թեհրան, 2005, էջ 19:
9. Տե՛ս Ислам в современной политике стран Востока (конец 70-х начало 80-х годов XX в.), Москва, 1986, с.140.
10. ԻԻՀ սահմանադրություն, էջ 21:
11. Նույն տեղում, էջ 35:
12. Նույն տեղում:
13. Նույն տեղում, էջ 38:
14. Նույն տեղում, էջ 40:
15. Դոնյա, Թեհրան, 13.02.1979թ.: Փեյղամ-ե էնղելաբ, 1982, № 55, էջ 3.

16. Էթթելաաթ, Թեհրան, 28.12.1981:
17. Աֆրասյաբի Բահմանի-Դեհղան Սեյյիդ: Թալեղանի վա թարիխ: Չափխանեն «Նաղշ-ե ջահան», չափ-ե դովվոմ, 1360, ա.տ., էջ 17: Авдеев Г. П., Некторые концептуальные взгляды аятоллы Талегани на сущность исламской власти, в кн.: Иран: Ислам и власть,Мовсква, 2001, с.40.
18. Мамедова Н.М., Исламское государство: соотношение государственных и идеологических приоритетов, в кн.: Иран: ислам и власть, Москва 2001, с.15.
19. Иванова И.И., Роль Турции в „мусулманском мире" и политика запада.- Влияние „исламского фактора" на международные отношения в Азии и Северной Африке и политика Запада на современном этапе, Москва, 1985, с. 21.
20. Brown J., Turkey's Policy in Flux-Current History, 1982, January, p.37.
21. Richter W. L., Pakistan.-Politics of Islamic Reassertion, London, 1981, p. 157-160; Bertocci P.J., The Politics of Islam in Bangladesh.-Asian Thought and Society, 1980, vol.5, №13, p.58.
22. Mortimer E., Power Faithand the Politics of Islam, N.Y., 1982, p. 159-162.
23. Ochsenwald W., Saudi Arabia and the Islamic Revival.-International Journal of Middle East Studies, 1981, , №3, p.227.
24. Knauerhase R., Saudi Arabia's Foreign and Domestic Policy.-Current History, 1981, , № 462, p.18
25. Dcssouki A.E.H., The Islamic Resurgence: Sources, Dynamics and Implications.-Islamic Resurgence in the Arab World, N.Y., 1982, p.27.
26. Zartman I.W., Explaining the Nearly Inexplicable: The Absence of Islam in Moroccan Foreign Policy.-Islam in Foreign Policy, p.109.
27. Ramazani R.K., Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy.- Islam in Foreign Policy, p.22-23.
28. Vatikiotis P. J., Islamic Resurgence. A Critical Wiew.- Islam and Power, London, 1981, p. 172.
29. Ayoob A., Conclusion. The Politics of Islamic Reassertion, London, 1981, p.288-289.
30. Braibanti R., Saudi Arabia in the Context of political development Theory.- King Feisal and the Modernisation of Saudi Arabia, p.36-53.
31. Journal of Sout Asian and Middle Eastern Studies, Villanova, t, II, 1979, , № 3, p.86.
32. Տե՛ս օրինակ «The Constitution of Islamic Republic of Pakistan», Islamabad, 1973, p. 19.
33. Տե՛ս The Washington post, 27.11.1981.
34. Рачков Б.В., Нефть и мировая политика, Москва, 1972, с.9.
35. Տե՛ս Piscatori J.P., Ramazani R.K., Middle East. Comparative Regional Systems, N.Y., 1980.
36. Նույն տեղում, էջ 290-291.
37. Белокреницкий В., Мусульманский Восток в начале XX века: тенденции и перспективы развития, „Центральная Азия и Кавказ", 2(38), 2005, с. 23.

38. Sb'u Бжезинский Зб., Великая шахматная доска, Москва, 1998; Նույն հեղինակի Выбор: мировое господство или глобальное лидерство, Москва, 2004.
39. Sb'u Хантингтон С., Столкновение цивилизаций, 1993; Huntington S.. The Clash of Civilizations and Remaking the World Order. N.Y.: Simon & Schuster. 1996.
40. Шерматова С., „Запад перед Выбором", Московские новости, 25 сентября-1 октября 2001, № 39.

Ալսօր մեր գրադասլին հաճոյության ուշադրության առարկան է մեր երգիչ անհատը՝ Ռուբիկ Հարությունյանը։ «Հրաշագեղ ձայնով, հոգեկան ներդաշնակությամբ, մեղմաշուրթ կատարողական ոճով, հմայիչ բեմական ներկայությամբ, ինքնատիպ մտածողությամբ երգիչ է Ռուբիկ Հարությունյանը։ Ամեն անգամ նրա ելույթներից հետո ինքս ինձ հարց եմ տալիս՝ ինչո՞ւ նա այդքան հազվադեպ է հանդես գալիս համերգասցենում։ Ինչո՞ւ նրա ձայնը չի հնչում ռադիոյով ու հեռուստատեսությամբ։ Ինչո՞ւ նրա երգերի ձայնասկավառակները չեն հրատարակվում։ Ինչո՞ւ նրա մասին գրեթե ոչինչ չի գրվում մամուլում։ Ինչո՞ւ նրա մասին ոչ մի խոսք չի ասվում հեռուստատեսային «Ոսկե հնչյուններ» հաղորդաշարում։ Ինչո՞ւ նրան չեն հրավիրում մասնակցելու հանրապետական ու միութենական համերգներին։ Ինչո՞ւ նրան չեն շնորհում պատվավոր կոչումներ։ Ինչո՞ւ նրան չեն պարգևատրում շքանշաններով ու մեդալներով։ Ինչո՞ւ նրան չեն ներկայացնում պետական մրցանակների։ Ինչո՞ւ նրան չեն ընդունում Հայաստանի Կոմպոզիտորների միության անդամ։ Ինչո՞ւ նրան չեն ուղարկում արտասահմանյան գործուղումների։ Ինչո՞ւ նրան չեն հրավիրում Մոսկվայի, Լենինգրադի, Կիևի, Տալլինի, Ռիգայի, Վիլնյուսի, Մինսկի, Ալմա-Աթայի, Տաշքենդի, Բաքվի, Թբիլիսիի, Ղրղզստանի, Մոլդովայի, Ուկրաինայի, Ղազախստանի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Լատվիայի, Լիտվայի, Էստոնիայի, Տուվայի, Ղրիմի, Ղրղզստան

Ռուսական հեղափոխության ընդհանուր պատմության մեջ մեծ նշանակություն ունեցավ 1905 թ. հունվարյան հեղափոխությունը, որը ցնցեց ամբողջ աշխարհը։ Այդ հեղափոխության ընթացքում ստեղծվեցին բանվորական խորհուրդներ, որոնք դարձան հեղափոխական իշխանության ամենաբարձր մարմինները։ Խորհուրդների ստեղծումը մեծ ազդեցություն ունեցավ նաև Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա։ Հայ բանվորները, գյուղացիները, մտավորականները, ուսանողները ակտիվորեն մասնակցեցին հեղափոխական շարժմանը։ Նրանք ստեղծեցին իրենց կազմակերպությունները՝ արհեստակցական միությունները, կուսակցական կազմակերպությունները, որոնք ղեկավարում էին հեղափոխական պայքարը։ Հայ բանվորների ամենամեծ կազմակերպությունը Հայ բանվորների ընդհանուր միությունն էր, որը հիմնադրվել էր 1903 թ. Թիֆլիսում։ Այդ միության անդամների թիվը 1905 թ. հասնում էր 3000-ի։ Միության ղեկավարները Ն. Ժորդանիան, Ա. Ենգիբարյանը, Ս. Վրացյանը և ուրիշներ էին։ Նրանք կոչ էին անում բանվորներին պայքարել ինքնավարության դեմ, հանուն ժողովրդավարական հանրապետության։

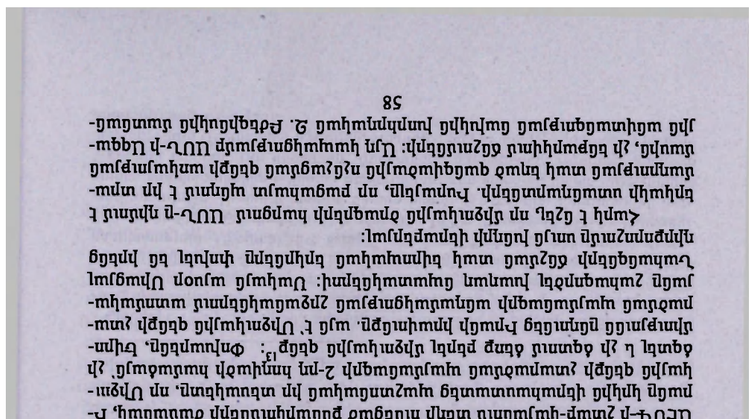
Հայ բանվորները ակտիվորեն մասնակցեցին հեղափոխական գործողություններին։ Նրանք կազմակերպում էին գործադուլներ, ցույցեր, հանրահավաքներ։ Միայն 1905 թ. հոկտեմբերին Թիֆլիսում տեղի ունեցավ 30 գործադուլ, որին մասնակցեցին ավելի քան 10 հազար բանվորներ։ Գործադուլները ուղեկցվում էին քաղաքական կարգախոսներով, ինչպիսիք էին «Ցած ինքնակալությունից», «Կեցցե Սահմանադիր ժողովը» և այլն։ Բանվորները պահանջում էին 8 ժամյա աշխատանքային օր, աշխատավարձի բարձրացում, քաղաքական ազատությունների ապահովում։

Հեղափոխական շարժման ամենաբարձր կետը դարձավ 1905 թ. դեկտեմբերյան զինված ապստամբությունը Մոսկվայում։ Այդ ապստամբությանը մասնակցեցին նաև հայ բանվորներ։ Ապստամբությունը ճնշվեց կառավարական զորքերի կողմից, սակայն այն մեծ ազդեցություն ունեցավ հետագա իրադարձությունների վրա։ Հայ բանվորները շարունակեցին իրենց պայքարը՝ ձգտելով ավելի մեծ իրավունքների և ազատությունների։

Հեղափոխական շարժման ընթացքում ստեղծվեցին նաև գյուղացիական կազմակերպություններ, որոնք պայքարում էին հողի սեփականաշնորհման համար։ Գյուղացիները պահանջում էին վերացնել ֆեոդալական հարաբերությունները և հողը հանձնել գյուղացիներին։ Այդ պայքարը նույնպես ուներ մեծ նշանակություն, քանի որ հողի հարցը կարևոր խնդիր էր հայ հասարակության համար։

Ընդհանուր առմամբ, 1905-1907 թթ. հեղափոխական շարժումը Հայաստանում ունեցավ մեծ նշանակություն հայ ժողովրդի պատմության մեջ։ Այն ցույց տվեց հայ ժողովրդի պատրաստակամությունը պայքարելու իր իրավունքների համար, ինչպես նաև նրա կարողությունը կազմակերպվելու և միասնաբար գործելու։ Այդ շարժման ընթացքում ձևավորվեցին հայ քաղաքական կուսակցությունները, որոնք հետագայում մեծ դեր խաղացին հայ ժողովրդի պատմության մեջ։

տան տան ամբիծայի ճշդման տան հաստատման Նրգեստրման, Հրա-
գիլիսան, Ոեռ Հրմրտաճխան, Գեղրճաճխան, Հճդիճաճան և Ֆրաճսեսկան, ո-
րոնք ստրկության դարերին մահապարտների մյուրերի և սպրգահրոսների
ճեղրճոտության Նրման: Որգրաիայինն ոսրգան Հրման հետ շարտահեցնի
հաճգամանքների Նրման՝ Որգրաիայինն ոսրգան Նրգեստրման Ոհրգեսրդ-ի Հարան՝ Խրգաճ
ոսրգան Նրգեստրման հաստատության Նրգեսրդ-ի Հարան՝ Խրգաճ ոսրգան Նրգեստրման հաստատության
Ոհրգեսրդ-ի Հարան՝ Խրգաճ ոսրգան Նրգեստրման հաստատության Ոհ

նաւագիած տեղեկատուութեան միա, հաւտնեց. որ Ընդալ տար՝ Իրաւի կեցցոյոսագիաց ւնաուած, կաոուցգիուլ է ծաքր գրի պրտաղրուլթեան ռեսկ-ասոր[7]:

2003թ. փետրվարի 21-23-ին Իրաւ այցելեց ՍԵՍԳ-ի ճեղկակաղայուղ ՍԵՍԳ-ի շտաբ-կաւարատ տեղի ունեցած բջեցաբկուղեղրի ժաւտաեսկ, Իգչճեղրի մի խուր՝ Ս. Էիբաոտղեի գլխաւորությաբ: Նրաց ցուց տրվեց արգելեցրնե Նաւթագի ռուրաեի հաղտատացեաց ակաշտաղրության գործաոության և այցելել Ընաբարաւ ցտճսիու ծաքր գրի արտաղրության գործաոության և ՅաագրՀ տուտակայբուլ ցուճսիու ուրտաճատեաց հաճգբաեիրեղրի[8]:

2003թ. հակրևի 6-ին Իրաւի փոխճաւարաի և գիշուակայնե էճեղրգրաի հաճճճաժողովի ճակաագի Ա.Հուագրեճ բացատրեց, որ ծաճր զրուրե ածիրաժիշ է Իրաւնե, CANDU-ճ արկի ոեակտորը շահագործելու Իրաւ հակաւ: Նակակ այս բացատրությունը չգրեց արկ ակաշտրություներ[10]:

2003թ. սեպտեմբերի վերջին Իրաւում, մի շարք ուսումնասիրություններ ցրեց բարձր հաղորդակցի ուրաճի ներգբո, որ հակիճայ լարմակաղրության ՍԵՍԳ-ում հայտարար կատարած ոլորճաի: Նակակ Իրաւի ճերձակայգիչը ՍԵՍԳ-ում տարրեր տարբեր, բեր այն Իրաւ է հասել ճերձուճակած ակարգավորմունճերի մերձցով (Հոսգը գճում էր Ֆևակտաճից բերակած ցեճատրֆաղերի ուսումնճ.Գ.)[11]: Ֆայց որշ ժամ առաջ Իրաւճ ըճգրուճեց, որ 1990թ. Իրակակ-ճացգրել է որաճի հաղատատացում՝ չտերեկակցնեկով այն ժամսը ՍԵՍԳ-ին: Ֆակրեկ ի հակիերուճ այդ ուրեճի, 2004թ. փետրակրի 2-ին Ընբոու Ֆակրի Հ՝ ակրեկ ակաշխատակցող ճրգբրակ ճակրը, որ ճրգբուակրճ տերեղծոնգճաի ճաճճեճի Իրաւճ, Ե՞ԺԳԿ-ին և Նաւակրակրի ճակրաի[12]: Ընս հակտատրությունճ ակիլի ակրաակցող Ընբանդաբրի ակ գրակրի ֆևակրեկ, բեր Իրաւը զգատ է Ֆակիեատակ օրբնաւեկ ատեղծել իր ճրգրուակրճ, որ 2004թ. ճոեերբնրի 15-ին Վինեճակրճ՝ ՍԵՍԳ-ի շտաբ-կաւարատ տեղի ունեցած բջեցաբկուղեղրի ժաւտաեսկ, Իգչճեղրի մի խուր՝ Ս. Էիբաոտղեի գլխաւորությաբ: Նրաց ցուց տրվեց արգելեցրնե Նաւթագի ռուրաեի հաղտատացեաց ակաշտաղրության գործաոության և այցելել Ընաբարաւ ցտճսիու ուրտաճատեաց ակաշտաղրության հաճգբաեիրեղրի[8]:

շում է, որ Մերձավոր Արևելքում, փաստորեն, միայն Իսրայելն է, որ ունի միջուկային զենք, որն էլ, քնակաևաբար, նյարդայնացնում է Իրանին: Ըստ որոշ տվյալների՝ Իսրայելը ունի մոտ 200 միջուկային ռումբ[14]:

Միացյալ Նահանգներն անհանգստացած է նաև Իրանում տեղափոխման սարքերի՝ արդիականացված հրթիռների առկայությունից: ԱՄՆ-ի նախկին պետքարտուղար Քոլին Փաուելը իր ելույթներից մեկում մատնանշել է, թե Իրանն աշխատանքներ է տանում գոյություն ունեցող բալիստիկ հրթիռների վերափոխման ուղղությամբ այնպես, որպեսզի դրանք կարողանան կրել նաև միջուկային մարտագլխիկներ[15]: Խոսքը առաջին հերթին գնում է «Շահաբ-3» տիպի հրթիռի մասին: Շահաբ տեսակի հրթիռը կարող է հատել Իսրայելի սահմանը: Ի դեպ, հրթիռի թռիչքի առավելագույն հեռավորությունը 1500 կմ է, իսկ հաշվարկայինը՝ 1300 կմ[16]: Այն կարող է տանել 750 կգ քաշով մարտագլխիկ: «Շահսւքի» գործողության շառավղում են գտնվում Մերձավոր և Միջին Արևելքի, Կենտրոնական և Հարավային Ասիայի տարածքները:

Միացյալ Նահանգներն էլ ելնելով Ջ.Բուշ Կրտսերի վարչակազմի մշակած Մեծ Մերձավորարևելյան ծրագրերից՝ փորձում են իրենց վերահսկողության տակ պահել ռոջ տարածաշրջանը՝ չենթարկվող պետությունների նկատմամբ իրականացնելով ճնշումների մի ամբողջ փաթեթ: Քազմիցս գրվել է, թե ԱՄՆ-ը կարող է հրթիռա-ավիացիոն ռմբակոծության իրականացնել իրանական այն օբյեկտների վրա, որոնք համարում է ռազմավարական: Այնուհետև տեղեկատվություն տարածվեց, թե Իսրայելը ԱՄՆ-ից շուտ կռմբակոծի Իրանի միջուկային օբյեկտները, մանավանդ, որ վերջինս նման փորձ արդեն ուներ Իրաքի հետ կապված*: Սակայն, ի տարբերություն Իրաքի, Իրանի միջուկային օբյեկտները, որոնց թիվն անհայտ է, տեղակայված չեն մեկ վայրում, այլ ցրված են ամբողջ երկրով մեկ: Առաջին իսկ նման գործողության դեպքում, ԻԻՀ-ը կարող է օգտագործել Շահաբ տեսակի հրթիռն ընդդեմ Իսրայելի:

Կարծում ենք, որ Ջ.Բուշի «ռազմատենչ» հայտարարությունն ավելի շուտ «տեղեկատվական ահաբեկչություն» էր Իրանի նկատմամբ, եվրոպական երկրների տեսակետները ճշտելու մի տարբերակ, ինչպես նաև միջազգային հանրության ուշադրությունը Իրաքից շեղելու ծգտում: Թեև չենք կարող բացառել նաև ապագայում ԱՄՆ-ի նախագահի հայտարարության իրականացման տարբերակը: Քայց առավել հավանական ենք համարում ԱՄՆ-ի կողմից Իրանում խռովարար ուսանողների, ազգայնական շարժումների, թագավորամետ և կառավարությանն ընդդիմադիր ուժերի հրահրումը, որի արդյունքում կջանան փոխել գործող վարչակարգը:

---

* 1981թ. Իսրայելը ռմբակոծության ենթարկեց Օսիրակում իրաքյան միջուկային օբյեկտը:

2005թ. փետրվարին Ջ.Քուշը Կոմզբնատում հանդիպում նիստ ևարած-
զանազան տարածքների ուսումնասիրած հանգամանքների վերաբեր-
վյալ հարցերի քննարկման ընթացքում ներառված կազմակեր-
պությունների, հողօգտագործողների վերաբերյալ փաստաթղթերի, ստեղծվել
ընդհանուր հանձնաժողով շուրջ, հանրապետության տարածքում ոչխարների
քանակի նվազման հետ կապված հարցերի ուսումնասիրության նպատակով:
Այս հանգամանքի վերաբերյալ հանձնաժողովի նիստերում ելույթ-
ներ ունեցան նախ ինքը՝ Հանրապետության նախագահ Ռ.Քոչարյանը, ով
ողջունելով ներկաներին, նշեց, որ ոչխարների թվաքանակի նվազումը
ամենացավոտ խնդիրներից մեկն է, որը պետք է լուծում ստանա:
Հանգամանորեն ներկայացնելով խնդրի էությունը, նա նշեց, որ
հանդիսանում է ոչ միայն տնտեսական, այլև սոցիալական խնդիր, քանի
որ ոչխարաբուծությամբ զբաղվում են հանրապետության գյուղական
բնակչության մեծ մասը: Այդ ոլորտի զարգացումը կարող է նպաստել
նաև գյուղական բնակչության աշխատանքի խնդրի լուծմանը, ինչպես
նաև ներմուծման ծավալների կրճատմանը: Ելույթ ունեցավ նաև Հանրա-
պետության վարչապետ Ա.Հարությունյանը, ով ներկայացրեց կառավա-
րության կողմից ձեռնարկվող միջոցառումները ոլորտի զարգացման
ուղղությամբ: Ապա ելույթներ ունեցան Ազգային ժողովի պատգամավոր
Ա.Ղազարյանը, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Ա.Հարությունյանը,
Ազգային ժողովի պատգամավոր

«թռիչքի» պատճառով, որի արդյունքում, 10-20 տարի հետո Իրանն ամբողջությամբ կվարի ինքնուրույն քաղաքականություն և ամենայն հավանականությամբ տարածաշրջանում առաջացած խնդիրը կփորձի լուծել ռեգիոնի ներքին ռեսուրսների հաշվին՝ բացառելով Արևմտյան երկրների միջամտությունը, դրանով իսկ նրանց հեռու պահելով գերշահույթ բերող էներգակիրներից: Ինչ վերաբերում է նախագահի սուր ելույթներին, ապա դրանք մտահոգիչ են այնքանով, որքանով հնարավոր է, որ Իրանում ոչ բոլորը կիսեն նրա տեսակետները:

Բազմիցս խոսվեց նաև այն մասին, որ Իրանի հարցը կքարձրացվի ՍԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում, և խնդիրը կլուծվի այդ շրջանակներում: Իրանի հարցը ՍԱԿ-ի ԱԽ-ին վախանցելուն միշտ դեմ են արտահայտվել ՌԴ և Չինաստանը: Դա առավել ակնհայտ դարձավ, երբ 2005թ. սեպտեմբերի 24-ին ԱԷՄԳ-ն Իրանի նկատմամբ որդեգրեց կոշտ դիրքորոշում՝ Թեհրանից պահանջելով կասեցնել ուրանի հարստացման ուղղությամբ վարքերի վերսկսումը՝ սպառնալով հակառակ դեպքում գործը հանձնել ՍԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ: Բանաձևը ընդունվեց ձայների մեծամասնությամբ, Ռուսաստանը և Չինաստանը մնացին ձեռնպահ: Ի զարմանս Իրանի՝ Հնդկաստանը, որը խոստացել էր իր աջակցությունը ԻԻՀ-ին, պաշտպանեց Արևմտյան տերությունների շահերը, քանի որ Սիացյալ Նահանգներից ստացել էր միջուկային ոլորտի հետ կապված իրական խոստումներ: ԱՄՆ-ը և Եվրոպական «եռյակն» էլ, հաշվի առնելով Ռուսաստանի շահերը, որը ՉԺՀ-ի հետ ընդդիմացավ Իրանի գործը ՍԱԿ-ի ԱԽ հանձնելուն, վճռեց պաշտոնական Մոսկվային տալ հավելյալ ժամանակ՝ Թեհրանի հետ միջուկային ոլորտի խնդրի կապակցությամբ վախզիջումների շուրջ բանակցություններ իրականացնելու համար[20]:

Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ 2005թ. վերջին Իրանի մեջլիսն ընդունեց օրենք, որի համաձայն՝ եթե ԱԷՄԳ-ն իրանական հարցը հանձնի ՍԱԿ-ի ԱԽ-ին, ապա Իրանը կդադարեցնի համագործակցությունն ԱԷՄԳ-ի հետ: Սույն օրենքը դեկտեմբերին վավերացվեց նախագահի կողմից: Հնարավոր է, որ Իրանը հետապնդում է հենց այդ նպատակը. չհամագործակցել ԱԷՄԳ-ի հետ, դուրս գալ «Սիջուկսյին զենքի չտարածման պայմանագրից» և այդպիսով ամբողջովին ազատ կլինեն Իրանի «ձեռքերը»: Սակայն ճշմարտությունն արձանագրելու համար հարկ է նշել, որ Իրանը 1970թ-ից անդամակցում է Սիջուկային զենքի չտարածման պայմանագրին, 1974թ. ԱԷՄԳ-ի հետ ստորագրել է համապարփակ երաշխիքի համաձայնագիր, իսկ 2003թ. դեկտեմբերի 18-ին Իրանը ստորագրեց երաշխիքների համաձայնագրին զուգահեռ «Հավել-

յալ արձագանգություն»*. որով կարծես թե Իրանի մերձակայքում ծրագրվում էր ռազմական գործադրության հանգամանքների ստեղծում:

Պաշտոնական Մոսկվան ստացավ իրան Իրանի հանդեպ նախապատրաստել Ադրբեջանի ղեկավարությանը, հակառակ դեպքում Ռուսաստանը ամբողջությամբ չեզոք մնալ Իրանի հետ հակամարտության ժամանակ Ռուսաստանի տարածքում Իրանի ընդդիմադիր ուժերի ակտիվացման հարցում: Ահա մեր կարծիքով այդ հայտարարության իրական նպատակը: Ինչ վերաբերում է «Ռեգնում» հրապարակված «Ռուսաստանի և Իրանի միջև ռազմական գործողությունների անխուսափելիության» մասին հոդվածին, ապա այն ոչ միայն չի համապատասխանում իրականությանը, այլև ակնհայտորեն ուղղված է Իրանի դեմ:

Ըստ Ռուսաստանի արտգործնախարար Ս.Լավրովի՝ ոչ Իրանի «Խաղող աստղ» ծրագրի հարցում միջազգային տարբերակով է, ուստի ոչ Իրանի հարցում առաջին հերթին պետք է ելնել միջազգային իրավունքի նորմերից՝ հաշվի առնելով Իրանի տարածքային ամբողջականության հարցը[21]:

Ոչ մեկին չի գաղտնիք, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը Իրանի հետ ունի լուրջ տարաձայնություններ, որոնք ունեն ինչպես տարածքային, այնպես էլ ռազմավարական բնույթ: 2006թ. հունվարի 10-ին ՍԵՏՊ-ի դասագործունեության ընդհանուր ժողովում Իրանի պատվիրակությունը հանդես եկավ 3 օրյինակությունների կապակցությամբ: Իրանը պահանջեց է հետևյալ կերպ: 2004թ. պաշտոնական ճեռնարկությունը պահանջեց Իրանի կարգի մարդկանց մասնակցությունը հետազոտություններում, որոնք ծառայում են Իրանի հետ կապված պատմական իր ժառանգության հարցերի ուսումնասիրությանը, այնպես էլ Ադրբեջանի հետ

* Հանճարեղ հեղինակ ՍԵՏՊ-ի ճեղինակությունները կարող էին ստացել զգալի ուսումնասիրություններ ու տարածաշրջանային հարցերի լուծումներ:

Ելույթ Դրամի վերջում ողողում արդեն Լիմպիմեանի փոքր-ինչ ալ է, քանի որ գրացցիել է առաջնեյաց: Վերջնու Լիմպեանց ժամանակ ժողովրդ Հոդուածոյ տեղեկատուցյուն ստանալու Ազի-ի պատասխում է Մեկնաբանություն Լրագրողի հարցումը: Վերջնու Լիմպեանց ժամանակ ժողովրդ ալ ինչ ասելիք, որ Ելդ ու ասիս արձագանքել է ոչ-ի ելույթին, Ազի-ի ներկայացուցիչ Ռ.Ա-ասուլզաղեի Ղ.Ա-ասուլզաղեի Ղ.Ա-ասուլզաղեի Ղ

կան եռյակը» Իրանի հետ տարվող բանակցություններում նոր առաջարկներ կներկայացնի: Հատկանշական է, որ դրանից հետո Միացյալ Նահանգները ցանկություն հայտնեց մասնակցելու Իրանի հետ տարվող բանակցություններին: Այս համատեքստում հետաքրքիր է նաև այն հանգամանքը, որ 2006թ. մայիսի 31-ին լրատվամիջոցները ներկայացրին ԱԷՄԳ-ի տնօրեն Մուհամեդ էլ-Բարադեյի զեկույցը, որտեղ նա նշում էր. «Իրանը չի հանդիսանում միջուկային սպառնալիք միջազգային հանրության համար»[28]:

Եզրակացնենք. իր քնական ահռելի պաշարներով, տարածաշրջանային խնդիրներին ակտիվորեն մասնակցելու հնարավորությամբ, մրցակիցների՝ խաղից դուրս գալով, շնորհիվ գիտատեխնիկական նոր նվաճումների և հզոր դաշնակիցների աջակցության, ԻԻՀ-ն ձգտում է Մերձավոր և Միջին Արևելքում ձեռք բերել մեծ ազդեցություն, որը կնպաստի իր երբեմնի հզոր կարգավիճակի վերականգնմանը ողջ տարածաշրջանում:

GOHAR ISKANDARYAN

THE NUCLEAR PROGRAMME OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN AND THE SITUATION CONCERNING IT.

The attention of international society among other world problems is now focused on the Islamic Republic of Iran. The basic problem is the nuclear program of Iran. It is noteworthy that though the mentioned program has been founded in 1970`s with the support of the USA, France and Germany, but now these states accuse Iran of trying to make nuclear weapons. Although Iranian politicians declare that the main aim of their nuclear program is to make atoms for peace, the great states do not take these declaration trustworthy.

We think, that the goal of Iranian politics is to get real influence over the Middle and Near East countries by getting realized the nuclear program.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՈՒՆՆԵՐ

1. Р.М.Тимербаев, Россия и ядерное нераспространение, М, 1999, с. 151.
2. Антон Хлопков, Иранская ядерная программа в российско-американских отношениях, Москва, 2001, Научные Записки ПИР-Центра №18, М., 2001, http://www.pircenter.org/data/publications/nz18.pdf
3. Международная жизнь, 1995, N 7, с. 20.
4. ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, Պատմաղիվանագիտական բաժին (արխիվ), Մերձավոր և Միջին Արևելքի վարչություն, Իրանի բաժին, ցուցակ 2, գործ N169, էջ 80, «Արարատ» 24.07.1997.

5. А.В. Хлопков, В.Ф. Лата. Иран: ракетно-ядерная загадка для России. Вопросы безопасности. No 6 (140), июль 2003. http://www.pircenter.org/data/publications/vb6-2003.html
6. Р. Тимербаев, Ближний Восток и атомная проблема, Ядерный контроль, N3, (69), т.9, с. 24.
7. Р. Тимербаев, Ближний Восток..., Ядерный контроль, N3 (69), т.9, с. 25.
8. Mujahedin-e Khalq Organization, Muslim Iranian Student's Society http://terrorism.wallst.ru/mek.htm
9. Владимир Хлебников, Роль МАГАТЭ в решении актуальных проблем нераспространения ядерного оружия, Ядерный контроль, N1 (71), том 10, с. 89-90.
10. Там же, с. 90.
11. Там же, с. 91.
12. Владимир Хлебников, Роль МАГАТЭ в решении актуальных проблем нераспространения ядерного оружия, Ядерный контроль, N1 (71), том 10, с. 91.
13. Nuclear Agreement reached between Iran and the European Union (November 15, 2004) http://www.iranatom.ru/reports/rep056.htm
14. Интервью З.Бжезинского http://www.iranatom.ru/news/media/year04/november/zb.htm
15. Сегодня Иран приостанавливает ядерную программу, 22 ноября 2004, http://www.mideast.ru/new/index.php?base=rus&showme=891&rbshowme=18&action=show
16. Иран продемонстрировал на параде баллистическую ракету средней дальности "Шехаб-3"http://www.defense-ua.com/rus/news/?id=10331
17. Буш объявил Иран главным спонсором терроризма http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=27347
18. Основные моменты выступления Махмуда Ахмадинежада на саммите глав государств-членов ОИК в Мекке, http://www.irna.ir/ru/news/view/line-63/0512097484201253.htm
19. Shu` Полный текст письма Президента Исламской Республики Иран Президенту Соединенных Штатов Америки, http://www.irna.ir/ru/news/view/line-62/0605115150120344.htm
20. Судьба иранского ядерного досье передается в руки России http://www.rian.ru/analytics/20051123/42190552.html
21. Лавров: Россия не заинтересована в международной изоляции Ирана, Раидо "Эхо Москвы", 12.01.06г., http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&_n=1&news_id=36721
22. Стенограмма ответов на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В. Лаврова на пресс-конференции по итогам 2005 года, Москва, 17 января 2006 года, Сообщение №33-17-01-2006, МИД Российской Федерации, www.iranatom.ru/news/media/year06/january/sten.htm
23. Будущий плацдарм США-Азербайджан, http://www.pravava.ru/look/4476
24. Егор Шилов, Би-би-си, Вашингтон, Буш и Алиев обсудили Иран? http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_4956000/4956248.stm

25. А.В. Хлопков, В.Ф. Лата. Иран:, http://www.pircenter.org/data/publications/vb6-2003.html
26. Исламский Иран санкций не боится. http://www.iranatom.ru/news/acoi/year05/april/rolloff.htm
27. Иран: предложения Евросоюза обсуждаемы. http://www.iranatom.ru/news/iri/year06/may/comeu.htm
28. Сенсационное заявление главы МАГАТЭ http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&_n=1&news_id=40174

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՐՑԵՐ

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՐՑԵՐ (1982-1984 ԹԹ.)

1981-1982թթ. ԱՍՏՎ-ի ղեկավարությանը քաղաքական հետաքրքրություն է ցոցաբերում Խորհրդային Միության Կոմունիստական Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեի Գաղափարական բաժնի վարիչ Վ. Ի. Շեյնիսի հանկարծակի հրաժարականը[1]: Ինչպե՞ս է ընթանում Կոմունիստական Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեի Գաղափարական բաժնի աշխատանքների վերակազմավորումը: Ո՞վ է նշանակվել Շեյնիսի տեղը: Ինչպե՞ս է ընթանում Կոմունիստական Կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեի Գաղափարական բաժնի աշխատանքների վերակազմավորում

Դժվարացասվել հաճոզվելու՝ հետևյալ հարցերի պատասխանները գտնելու համար. ինչո՞ւ Լիբրացիոն ժամանակաշրջանում ոչ մի ուսումնասիրություն չի կատարվել ՊՄԿ-ի (ոչ էլ ՀՄԿՄ-ի) արբանյակների մասին, ինչո՞ւ ոչ մի տեղեկություն չի հրապարակվել Լիբրացիոն ժամանակաշրջանում ՊՄԿ-ի ընթացիկ գործունեության մասին, ինչո՞ւ ոչ մի տեղեկություն չի հրապարակվել ՊՄԿ-ի ընթացիկ կարգավիճակի մասին, ինչո՞ւ ոչ մի տեղեկություն չի հրապարակվել ՊՄԿ-ի ընթացիկ ուղեծրերի

հաջողությամբ շարունակել 1978թ. սկսված քեմփդևիդյան գործընթացը[15]:

Այնուհանդերձ, իսրայելական ագրեսիայի սկզբում Սպիտակ Տունը «վնասի սահմանափակման» մոտեցում որդեգրեց, որի համաձայն անհրաժեշտ էր կանխել Վաշինգտոնի արաբ դաշնակիցների՝ հատկապես Մաուդյան Արաբիայի և Եգիպտոսի բացասական հակազդեցությունը, նվազագույնի հասցնել համայնավարների ազդեցությունն արաբական աշխարհում և խուսափել ԱՄՆ-ԽՍՀՄ ճգնաժամի առաջացումից[16]: Այս մոտեցումը թերևս պայմանավորված էր մերձավորարևելյան քաղաքականության շուրջ ԱՄՆ Պաշտպանության քարտուղար Կասպար Վայնբերգերի ու Ազգային Անվտանգության գծով հատուկ օգնական-խորհրդատու Վիլիամ Կլարկի՝ նախագահ Ռեյգանի ու պետքարտուղար Հեյգի հետ ունեցած տարաձայնություններով: Առաջինների համոզմամբ, Իսրայելի լայնամասշտաբ գործողությունները կարող էին հակամերիկյան տրամադրություններ առաջացնել արաբական աշխարհում, սպառնալ Ծոցի պահպանողական ամերիկամետ վարչակարգերին և Խորհրդային Միությանը հնարավորություն ընձեռել վերահաստատել իր ազդեցությունը տարածաշրջանում[17]: Կլարկն առաջ էր քաշում Իսրայելին զսպելու և սառույցիներին ընդառաջելու անհրաժեշտությունը, քանզի արաբական աշխարհում ԱՄՆ-ի դիրքերի ամրապնդման նպատակով հարկավոր էր միաժամանակ ինչ-որ բան խոստանալ նաև արաբներին[18]: Եվ եթե Վաշինգտոնը նախապես համակրանքով էր վերաբերվում Լիբանանի հարավից իսրայելցիներին անհանգստացնող պաղեստինցիների վտարմանն ուղղված 40 կմ. ներխուժմամբ իսրայելական գործողությունների սահմանափակ բնույթին, ապա պատերազմի առաջին իսկ օրերից իսրայելական զինուժի գերազանց հաղթանակը Նահանգների պաշտոնատար շրջանակների մոտ մտահոգություն առաջացրեց ԱՄՆ-Արաբական երկրներ հարաբերությունների հնարավոր վատթարացման և համայնավարների հավանական միջամտության տեսանկյունից[19]: Այնուհանդերձ, ի հեճուկս իսրայելական ուժերի կողմից Լիբանանի տարածքի 1/3-ը կազմող հարավի գրավման ու Բեյրութի պաշարման[20] դեմ Վաշինգտոնի բանավոր բողոքարկումներին և այլ բնույթի ժեստերին, ԱՄՆ-ը պատերազմի շարունակման նպատակով քաղաքական աջակցություն ցուցաբերեց Իսրայելին[21]: Նա ոչ միայն վետո դրեց Լիբանանում իսրայելական զորքերի շարունակվող ներկայությունը դատապարտող ՄԱԿ-ի ԱԽ ընդունած մի շարք բանաձևերի վրա[22], այլ 1982թ. վերջին Իսրայելին 2.5 մլրդ. դոլարի տնտեսական օգնություն հատկացրեց ԱՄՆ-ի 1983թ. նախատեսվող բյուջեից[23]:

Այնուհանդերձ, Իսրայելի արագ առաջխաղացումը և Իսրայելի ու Սիրիայի միջև ճշմարվող պատերազմը դուրս էին գալիս Վաշինգտոնի հետ իսրայելական պայմանավորվածությունների շրջանակից, որը

Ա.Ղուկասյանը գերատեսչության ոեհեսիայի պաշտոնում հետևել է Լիլիթացման ՊԱԿ-ի գործունեության ընթացքին, ապահովել նրա համագործակցությունը ՀՀ ոստիկանության հետ, ինչպես նաև ՀՀ կառավարության 1998թ. հունվարի 16-ի նիստում ՊԱԿ-ի գործունեության հարցերի քննարկման արդյունքում ընդունված որոշման կատարումը։ Ա.Ղուկասյանի ղեկավարության տարիներին ՊԱԿ-ի հետ համագործակցության հարցերով ՀՀ ոստիկանության ղեկավարությունը մի քանի անգամ դիմել է ՀՀ կառավարությանը՝ խնդրելով ՊԱԿ-ին տրամադրել ոստիկանության գործունեության համար անհրաժեշտ տեխնիկական միջոցներ, սակայն այդ հարցերը մինչև հիմա էլ չեն լուծվել։

Ա.Ղուկասյանի ղեկավարության տարիներին ոստիկանության կողմից ձեռնարկված միջոցառումների արդյունքում զգալիորեն կրճատվել է ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ ահաբեկչությունների, ինչպես նաև ոստիկանության աշխատակիցների կողմից հանցագործությունների թիվը։ Ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ ահաբեկչությունների թիվը 1994թ. կազմել է 11, 1995թ.՝ 7, 1996թ.՝ 3, 1997թ.՝ 1, 1998թ.՝ 0, 1999թ.՝ 1, 2000թ.՝ 1, 2001թ.՝ 1-ը, 2002թ.՝ 0, 2003թ.՝ 1-ը, 2004թ.՝ 0, 2005թ.՝ 1-ը, 2006թ.՝ 0, 2007թ.՝ 1-ը, 2008թ.՝ 0, 2009թ.՝ 1-ը, 2010թ.՝ 0, 2011թ.՝ 1-ը, 2012թ.՝ 0, 2013թ.՝ 1-ը, 2014թ.՝ 0, 2015թ.՝ 1-ը, 2016թ.՝ 0, 2017թ.՝ 1-ը, 2018թ.՝ 0, 2019թ.՝ 1-ը, 2020թ.՝ 0, 2021թ.՝ 1-ը, 2022թ.՝ 0, 2023թ.՝ 1-ը, 2024թ.՝ 0, 2025թ.՝ 1-ը։ Ա.Ղուկասյանի ղեկավարության տարիներին ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ ահաբեկչությունների թիվը 1994թ. կազմել է 11, 1995թ.՝ 7, 1996թ.՝ 3, 1997թ.՝ 1, 1998թ.՝ 0, 1999թ.՝ 1, 2000թ.՝ 1, 2001թ.՝ 1-ը, 2002թ.՝ 0, 2003թ.՝ 1-ը, 2004թ.՝ 0, 2005թ.՝ 1-ը, 2006թ.՝ 0, 2007թ.՝ 1-ը, 2008թ.՝ 0, 2009թ.՝ 1-ը, 2010թ.՝ 0, 2011թ.՝ 1-ը, 2012թ.՝ 0, 2013թ.՝ 1-ը, 2014թ.՝ 0, 2015թ.՝ 1-ը, 2016թ.՝ 0, 2017թ.՝ 1-ը, 2018թ.՝ 0, 2019թ.՝ 1-ը, 2020թ.՝ 0, 2021թ.՝ 1-ը, 2022թ.՝ 0, 2023թ.՝ 1-ը, 2024թ.՝ 0, 2025թ.՝ 1-ը։

Ա.Ղուկասյանի ղեկավարության տարիներին ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ ահաբեկչությունների թիվը 1994թ. կազմել է 11, 1995թ.՝ 7, 1996թ.՝ 3, 1997թ.՝ 1, 1998թ.՝ 0, 1999թ.՝ 1, 2000թ.՝ 1, 2001թ.՝ 1-ը, 2002թ.՝ 0, 2003թ.՝ 1-ը, 2004թ.՝ 0, 2005թ.՝ 1-ը, 2006թ.՝ 0, 2007թ.՝ 1-ը, 2008թ.՝ 0, 2009թ.՝ 1-ը, 2010թ.՝ 0, 2011թ.՝ 1-ը, 2012թ.՝ 0, 2013թ.՝ 1-ը, 2014թ.՝ 0, 2015թ.՝ 1-ը, 2016թ.՝ 0, 2017թ.՝ 1-ը, 2018թ.՝ 0, 2019թ.՝ 1-ը, 2020թ.՝ 0, 2021թ.՝ 1-ը, 2022թ.՝ 0, 2023թ.՝ 1-ը, 2024թ.՝ 0, 2025թ.՝ 1-ը։

Ա.Ղուկասյանի ղեկավարության տարիներին ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ ահաբեկչությունների թիվը 1994թ. կազմել է 11, 1995թ.՝ 7, 1996թ.՝ 3, 1997թ.՝ 1, 1998թ.՝ 0, 1999թ.՝ 1, 2000թ.՝ 1, 2001թ.՝ 1-ը, 2002թ.՝ 0, 2003թ.՝ 1-ը, 2004թ.՝ 0, 2005թ.՝ 1-ը, 2006թ.՝ 0, 2007թ.՝ 1-ը, 2008թ.՝ 0, 2009թ.՝ 1-ը, 2010թ.՝ 0, 2011թ.՝ 1-ը, 2012թ.՝ 0, 2013թ.՝ 1-ը, 2014թ.՝ 0, 2015թ.՝ 1-ը, 2016թ.՝ 0, 2017թ.՝ 1-ը, 2018թ.՝ 0, 2019թ.՝ 1-ը, 2020թ.՝ 0, 2021թ.՝ 1-ը, 2022թ.՝ 0, 2023թ.՝ 1-ը, 2024թ.՝ 0, 2025թ.՝ 1-ը։

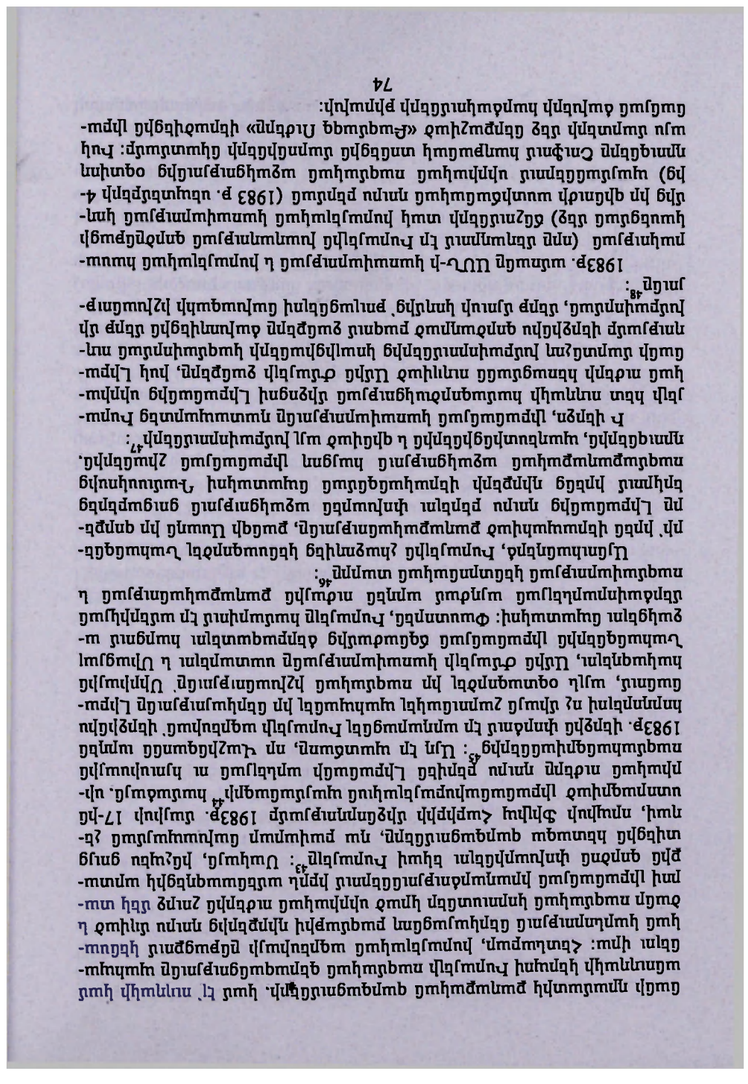
ոլիկյան քաղաքական գործչի անունը տարոյական ոգևորությամբ[28]: Իր քաղգի պատճառով նա ընդունելի էր ինչ ճակատագրի հետ հանդիպում ունենալու համար: Ահա թե ինչպես է նկարագրում Ռուբեն Գալչյանը Ռուբեն Զարդարյանի հետ իր առաջին հանդիպումը. «Ես ինձ ներկայացրի որպես գրող, որ ուզում է հանդիպել Ռուբեն Զարդարյանի հետ: Ինձ ասացին, որ Ռուբենը հիվանդ է, պառկած է, բայց ինձ ընդունեց: Ես մտա նրա սենյակը, որտեղ նա պառկած էր մահճակալի վրա: Նրա մոտ կային մի քանի հոգի, որոնք ինձ անծանոթ էին: Ես ներկայացրի ինձ, ասացի, որ գրող եմ, եկել եմ Ռուբեն Զարդարյանի հետ հանդիպելու, որ ինձ ծանոթանա իր ստեղծագործությանս հետ: Ռուբենը ինձ ասաց, որ ինքը հիվանդ է, ոչ մի բան կարդալ չի կարող, իսկ ես ասացի, որ ես կարդալու եմ նրա համար, և սկսեցի կարդալ իմ պատմվածքներից մեկը: Ռուբենը ուշադիր լսում էր, հետո ասաց, որ ինձ հետ կարող է խոսել գրականության մասին: Ես ասացի, որ ինձ համար մեծ պատիվ կլինի խոսել նրա հետ գրականության մասին, բայց ես ուզում եմ խոսել նրա հետ իր ստեղծագործության մասին: Ռուբենը ասաց, որ ինքը ոչ մի բան չի հիշում իր ստեղծագործությունից, որ ինքը ոչ մի բան չի կարդացել

Ստալինյան ՍՍՏՄ-ի, որը ճախկինում Լիբրեսեցիը համտուն քաղաքական ու ռազմահարձակման հշանակության չէր տալիս, վերջինիս համար նախ քաղաքական պատճառներով՝ Վաշինգտոնը որոշեցրեց: Վաշինգտոնի 1982թ. աշնանը ճանց ճեղքելու Լիբրեսեցիը ոչ միայն հորդառատ բարձրանալ էաշխարհի դուսնելի սպասողական ոչ շաբաթ աց (սեպտեմբերի 21-ին) վերջինը հորդ՝ Լիբրեսեցի ճախագնի սկաշտոնում ընտրված Նեմը դուսնելի արտաքին նիմանական հարցերում[35]:

Երկրի սկատարյալ մեջ առաջ բարձրացրել իշխանության ստացած փոտճեցմանը մոր վարչահարցը որոշեցրեց Լիբրեսեցիը ոչ միայն բոլոր օտարերկրյա ուժերի և փոտճեցափորճերի սրանալու պիտի պիտեցնելու նիմ նրանց վերաբերյալ ճշտեցնելու համար:

Ներպես Վաճանցեցին նույն ուճեր առաջնել արևմտյան դուսնելի վարչահարցությունը, որ ամերիկյան «Ֆաղտագ Ռուժրը»[33]: Ռաճանցի ՊՍՄՀ-ի բաղկիցների և սերտ ճաղարի ապահով դուրս գան կյաց: Ռեժիմների ներքին հարցերում չմիջամտելու սկզբունքի հետ համապատասխան՝ Վաշինգտոնը հրաժարվեց ամերիկյան ռազմական ուղեկցությունից 1600 ծովմյան հեռավորության վրա գտնվող «Ֆաղտագ Ռուժրը» (ամերիկյան 16-ի գլխավոր նավահանգիստը 14-ին Ֆաշինգտոնը) սովորած էին վերադարձել նավատորմի 13-րդ նրհ-դուսնելի սերտորդյան հրամանատարությունը, որտեղ նրանք ստացան ռազմական ուկրոգոչ, ըստ էության ճանկատնել Լիբրեսեցիի սերտորդյան ներքո ամերիկյան զորքերի դուրսբերման ճասին[34]:

Ստալինյան ՍՍՏՄ-ի, որը ճախկինում Լիբրեսեցիը համտուն քաղաքական ու ռազմահարձակման հշանակության չէր տալիս, վերջինիս համար

Հանրապետության ղեկավարությունը գնահատելով Ռեյգանի վարչակազմի ներկայացուցիչների հետ տեղի ունեցած բանակցությունների դրական ընթացքը, հանձնարարեց ԱԳՆ-ին ամրապնդել կապերը ԱՄՆ-ի հետ տարբեր ոլորտներում, ինչպես նաև ակտիվացնել աշխատանքները ԵԱՀԿ շրջանակներում։

1983 թ. հոկտեմբերի 31-ից մինչև 4-ը Երևանում կայացավ Հայկական ՍՍՀ-ի և Վրաստանի ԽՍՀ-ների գրողների ստեղծագործական կապերի 25-ամյակին նվիրված համատեղ գրական օրեր։ Հյուրերի կազմում էին Վրաստանի գրողների միության նախագահ Ռևազ Ինանիշվիլին, Վրաստանի ԳԱ թղթակից անդամ, պրոֆեսոր Ռամազ Չխեիձեն, Վրաստանի ԳԱ Ձեռագրերի ինստիտուտի տնօրեն, պրոֆեսոր Գիվի Ջինորիան, Վրաստանի ԳԱ Գրականության ինստիտուտի տնօրեն, պրոֆեսոր Ռևազ Կիկնաձեն, Վրաստանի ԳԱ Գրականության ինստիտուտի գիտաշխատող Ռամազ Ռուրուան

ղությունների կասեցման հարցում Վաշինգտոնի անկարողությունը և, ընդհանրապես, ներլիբանանյան հակամարտության քաղաքական կարգավորման հարցում վերջինիս ձախողումը մեծ հարված հասցրին ԱՄՆ-ի դիրքերին: Ռեյգանի կառավարության պատրաստները Լիբանանի ճգնաժամի կարգավորման առնչությամբ ամբողջությամբ փարատվեցին 1984թ. փետրվարին, երբ լիբանանյան բանակը կազմալուծվեց, շիաները հաղթանակ տարան Արևմտյան Բեյրութում՝ լրացուցիչ պատճառ և հարմար պատրվակ դառնալով Լիբանանում ամերիկյան ռազմական ներկայությանը վերջ դնելու համար, որոնց օրինակին շուտով հետևեցին «Բազմազգ Ուժերի» նրանց մյուս գործընկերները[52]:

Այս զարգացումներն էլ իրենց հերթին նպաստեցին, որպիսի ամերիկյան աջակցությունից գրկված և լիբանանյան ծախերի դեմ միայնակ հայտնված Ամին Ժմայելը քաղաքական աջակցության նպատակով վերականգնի Սիրիայի հետ մարդունների հին դաշինքը: 1984թ. մարտի 5-ին նախագահ Ամին Ժմայելը՝ վերադառնալով սիրիական այցից, անվավեր հայտարարեց 1983թ. մայիսի 17-ի պայմանագիրը[53]: Փաստորեն, Սիրիան ոչ միայն վերականգնեց Լիբանանում ունեցած իր նախկին ազդեցությունը, այլև երկրից 1985թ. հունվարին իսրայելական ուժերի դուրս քերումից հետո վերածվեց տիրապետող արտաքին ուժի[54]:

Այսպիսով, ԱՄՆ-ի հեղինակությունը և նրա դիրքերը ՄԱ-ում, այնուհանդերձ, տուժեցին, իսկ նրա տարածաշրջանային հայեցակարգը դատապարտվեց ձախողման: 1974 թ-ից արաբ-իսրայելական հակամարտության կարգավորման գործընթացը միանձնյա տնօրինող գերտերության աջակցությանն ապավինած Իսրայելը 1984թ. ընկրկեց, և այդ տասնամյակում առաջին անգամ Միացյալ Նահանգների հովանավորած արաբ-իսրայելական համաձայնագիրը ձախողվեց Խորհրդային Միության տեղական դաշնակցի՝ Սիրիայի կողմից:

AGHAVNI HARUTYUNIAN

ON SOME ASPECTS OF USA LEBANESE POLICY (1982-1984)

In 1981-82 USA Administration believing that the cease-fire between the PLO and Israel was bound to collapse, saw the invasion as an opportunity both to bring about a solution to the Lebanese crises and perhaps even to begin a new effort at resolving the Arab-Israeli dispute- withdrawal of all foreign forces-the Syrians, the PLO and Israelis and the establishment of a strong central government. Since war in Lebanon did break out, on 6 June 1982, the United State adopted a "damage limitation" approach; limiting the cost of negative reactions from America's Arab allies, especially Saudi Arabia and Egypt, minimizing Soviet influencc entrancc in the Arab World: and avoiding the danger of an American-Soviet crises, blowing Soviet prestige in the Middle East resulting from a Syrian and PLO set-back thus

overshadowing a notion of a solution to the Lebanese problem within an Arab context. President Reagan's speech on 1 September 1982 on a new diplomatic initiative for the Middle East, designed to renew the peace process, deal with the Palestinian issue, improve Israel-Egypt relations and provide impetus for Jordan join the peace process. The defeats of Soviet-allied Syria and the PLO in Lebanon and Moscow's poor performance in that conflict-also reinforced the idea that the US held the best cards in mediating the Arab-Israeli conflict. But Reagan's peace plan was finally rejected by all sides of conflict. Consequently, the US-Israel alliance was strengthened, recovering from the blows it had suffered during Israel's 1982 invasion of Lebanon, and Syria was again identified as the prime obstacle to regional stability. While further events showed that without cooperation with Syria and Lebanese fractions the conflict could not be resolved anyway. Thus, from mid-1984 the US returned, at least partly, to her 1976 policy reaching the conclusion that Syria could contribute more to the stability of the central regime in Beirut than an American military presence suggesting that Syrian role could be considered "helpful' within" the context of Lebanon.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Barry Rubin, The United States and the Middle East: 1981-1982", Middle East Contemporary Survey, 1981-82, Vol. 6 (NY, 1983).
2. Itamar Rabinovich, "The War for Lebanon 1970-1985", Cornell University Press, Ithaca and London, 1985, p. 349.
3. Е.Д.Пырлин, "100 лет противоборства. Генезис, эволюция, современное состояние и перспективы решения палестинской проблемы", Москва, РОССПЭН, 2001, стр. 242. 1978թ. մարտի 15-ին Լիբանանի հարավ ներխուժումից հետո ն./թ. հունիսին իսրայելական ուժերի դուրս բերումից հետո Թել-Ավիվը տեղում մի շարք քրիստոնեաբնակ վայրերում ստեղծած հենակետերը հանձնեց լիբանանյան բանակի նախկին մայոր Սաադ Հադդադի զորամիավորումների վերահսկողությանը: Վերջինս մի տարի անց հայտարարեց այդ շրջանում «Ազատ Լիբանանի պետության» ստեղծման մասին:
4. Լիբանանյան ձախերի՝ «Ազգային Շարժման» մեջ էր մտնում Լիբանանի Կոմունիստական կուսակցությունը, Կոմունիստական գործողության կազմակերպությունը, Լիբանանի Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցությունը, Սիրիական ազգային-սոցիալիսական կուսակցությունը, Լիբանանի նասերականները՝ մուրաբիթունները, Արաբական Սոցիալիստական վերածնության՝ ԲԱԱՍ կուսակցության լիբանանյան մասնաճյուղը: Նշյալ կուսակցությունների մեջ որպես օրենք մտնում էին ինչպես մաոզմաններ, այնպես էլ քրիստոնյաներ: Ազգային Շարժումն ուներ իր կենտրոնական քաղաքական խորհուրդը՝ Քամալ Ջումբլաթի գլխավորությամբ, որի սպանությունից (1977-ի մարտին) հետո այն գլխավորեց Քամալի որդին՝ Վալիդ Ջումբլաթը: Այս մասին տե՛ս Հովհաննիսյան Ն.Հ., Լիբանանյան ճգնաժամը և Լիբանանի հայ համայնքի դիրքորոշումը (1975-1982թթ.), Եր., "Հայաստան", 1982, էջ 23-24:

5. 1976թ. հունվարին «Հեզբ ալ-Քաթաիբ ալ-Լուրնանի»՝ «Լիբանանյան փաղանգներ» կուսակցությունը, Ազգային լիբերալ կուսակցությունը (շամունականները), «Թանզիմը», «Սարոնական լիգան» հայտարարեցին «Ազատության և մարդու ճակատ» քաղաքական միավորում ստեղծելու մասին, որի նպատակն էր «կոմունիստական և պաղեստինյան սպառնալիքի դեմ պայքարը»: 1976թ. սեպտեմբերին նրանք ձևավորեցին «Լիբանանյան ճակատը», որի մեջ մտան «Լիբանանյան փաղանգներ» կուսակցությունը (ԼՓԿ) և նրա ռազմական զորամիավորումները, Ազգային լիբերալ կուսակցությունը (ԱԼԿ), «Լիբանանյան մայրիի պաշտպանության» կազմակերպությունը: «Լիբանանյան ճակատի» նախագահը ԱԼԿ-ի առաջնորդ Քամիլ Շամունն էր, իսկ ռազմական ուժերի հրամանատարը՝ ԼՓԿ-ի առաջնորդ Պիեր Ժմայելի որդի՝ Բաշիր Ժմայելը, որն այդժամ լիբանանյան աջերի ամենագործող դեմքն էր: Փաղանգավորներին և շամունականներին սատարում էին ոչ միայն ԱՍՆ-ը, Իսրայելն ու արևմտյան այլ երկրներ, այլև Սաուդյան Արաբիան: Փաղանգավորները հանդես էին գալիս «Լիբանանի մաքրության», «Լիբանանը լիբանանցիների համար» կարգախոսներով և դեմ էին երկրում պաղեստինյան ներկայությանը:
6. Itamar Rabinovich, նշվ. աշխ., էջ 350:
7. Կարապետյան Ռուբեն, Սիրիա-Ամերիկյան հարաբերությունները (1967–1996), Եր., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2000, էջ 108:
8. 1976թ. հոկտեմբերի 16-ին Էլ-Ռիյադում Սաուդյան Արաբիայի, Եգիպտոսի, Սիրիայի, Լիբանանի, Քուվեյթի պետության ղեկավարների և ՊԱԿ-ի գործկոմի նախագահի համատեղ հանդիպման ժամանակ որոշվեց հոկտեմբերի 21-ից մեծացնել Լիբանանում Անվտանգության Միջարաբական Ուժերի (այդուհետ՝ «Միջարաբական զսպիչ ուժերի») կազմը մինչև 30 հազարի: 1976թ. հոկտեմբերի 25-26-ը Կահիրեում անցկացվող արաբական երկրների ղեկավարների արտակարգ համաժողովի որոշմամբ այդժամ Լիբանանում գտնվող սիրիական 20 հազարանոց զորակազմը պաշտոնապես մտավ «Միջարաբական զսպիչ ուժերի» կազմի մեջ: Դրանով ԱՊԼ-ն ճանաչում էր լիբանանյան գործերում Սիրիայի առանցքային դերակատարությունը:
9. 1978թ. մարտի 15-ին Իսրայելի 30.000-անոց բանակն «անվտանգության գոտի» ստեղծելու պատրվակով ներխուժում է Լիբանանի հարավ՝ 10 կմ. լայնությամբ և 25 կմ. երկարությամբ՝ մինչև Լիթանի գետը: Բացի ջրային պաշարներին տիրելուց, այն Պաղեստինի դիմադրական շարժումը կոտրելու և Լիբանանի հարավը «Մեծ Իսրայելի» կազմում ընդգրկելու նպատակ էր հետապնդում: Այս մասին տե՛ս Л.Л.Вольнов, Ливанский дневник, Актуальные вопросы международной жизни, Издательство политической литературы, Москва 1980, стр. 80.
10. William L.Cleveland, A History of The Modern Middle East, (Boulder: Wetview Press, 1994), p.124.
11. Fred J. Khouri, The Arab Israeli Dilemma, (The Reigan Administration, Israel, the Arabs, and Palestinians, January 1981-March 1985). Syracuse University Press, New York, 1985, p. 341.

12. Itamar Rabinovich. "The War for Lebanon 1970-1985", Cornell University Press. Ithaca and London. 1985, p. 183.
13. Fred J. Khouri. նշվ. աշխ., էջ 436:
14. Moshe Maoz and Avner Yaniv. Syria under Assad, London Sydney in association with The Gustav Heinemann Institute of Middle Eastern Studies, University of Haifa.1986, p. 217.
15. Հարությունյան Լիլիթ, «1983թ. մայիսի 17-ի Լիբանանահրայելական համաձայնագիրը լիբանանյան հակամարտության միջազգայնացման համատեքստում», ՀՀ ԳԱԱ, Մերձավոր Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, Երևան, 2005, էջ 125-126:
16. Moshe Maoz and Avner Yaniv, նշվ. աշխ., էջ 217:
17. Itamar Rabinovich, նշվ. աշխ., էջ 126:
18. Ե.Մ.Պրիմակով, «Մի դավադրության պատմություն», Երևան, «Հայաստան», 1987, էջ 342-343:
19. Robert O Freedman, "The Middle East After The Israeli Invasion of Lebanon", Syracuse University Press, 1986. p. 70.
20. Don Peretz, The Middle East Today, The Republic of Lebanon, Fifth Edition, New York Westport, Connecticut London. 1988, p. 391. Իսրայելցիների արագ առաջխաղացմանը նպաստեցին ԱՄՆ-ի իսրայելամետ քաղաքականությունը՝ ամերիկա-իսրայելական ռազմավարական համագործակցությունը՝ «աշխատանքի բաժանմամբ», քեմփդոնիդյան գործարքը, որի արդյունքում պառակտվել ու թուլացել էր համաարաբական-հակաիսրայելական ճակատը, սիրիա-իսրայելական պատերազմի սահմանափակ բնույթը, Իրան-իրաքյան պատերազմը, Ծոցի պահպանողական ռևանշարդյունահանող երկրների թույլ արձագանքը, խորհրդային զինուժի պարտությունն ու համայնավարների հեղինակության թուլացումը տարածաշրջանում:
21. Itamar Rabinovich, նշվ. աշխ., էջ146:
22. Միջազգային հանրությունը դատապարտեց Իսրայելի գործողությունները: Արդեն հունիսի 5-ին ՄԱԿ ԱԽ ընդունեց 508-րդ բանաձևը, որը կոչ էր անում՝ «հակամարտող բոլոր կողմերին անհապաղ և միաժամանակ դադարեցնել Լիբանանում ռազմական գործողությունները»: Հաջորդ օրը ԱԽ միաձայն ընդունեց 509-րդ նոր բանաձևը, որով Իսրայելից պահանջվում էր «անհապաղ և առանց նախապայմանների դուրս բերել իր ռազմուժը Լիբանանի միջազգայնորեն ընդունված սահմաններից դուրս»: Սակայն Վաշինգտոնի իսրայելամետ դիրքորոշումը թույլ չտվեց արդյունավետորեն օգտագործել ՄԱԿ-ի մեխանիզմը ագրեսիայի դադարեցման նպատակով:
23. Robert O Freedman, նշվ. աշխ., էջ 73:
24. William L.Cleveland, նշվ. աշխ., էջ 125:
25. Barry Rubin, նշվ. աշխ.:
26. William L.Cleveland, նշվ. աշխ., էջ 125:
27. Պետքարտուղարի տածած զգացմունքներն Իսրայելի նկատմամբ իր նախորդի համեմատությամբ հեռու էին բարեկամական լինելուց: Նա քննադատաբար էր վերաբերվում Իսրայելի հանդեպ լավատեսորեն տրամադրված Պետքարտուղարության «արաբագետներին»: Ջորջ Շուլցն ու

Ղազարի Լճեցուն գործ քարոզութիւն ընդդէմ Կիւրիոն հայհոյութեան, որ կոչի, Հերետիկոսն Լիպարիտ զկնի մահուան իւրոյ ի Վրաստան գրեալ, եւ ի հայ լեզու դարձեալ ի Գէորգէ Վարդապետէ Ալիսեցի: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Ս. Ղազարու, 1826:
Ղազար Փարպեցի. Պատմութիւն Հայոց եւ Թղթոց առ Վահան Մամիկոնեան: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Ս. Ղազարու, 1828:
Ղեւոնդ Երէց. Պատմութիւն Ղեւոնդեայ Երէցի վասն պատերազմին Հայոց ընդ Արաբացիս: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Ս. Ղազարու, 1826:
Ղուկաս Ինճիճեան. Պատմութիւն Հայոց, ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ցամ տեառն 1780: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Ս. Ղազարու, 1835:
Մեսրոպ Աղբեանց. Ճանապարհորդութիւն ի Հնդկաստան: Ի Վենետիկ, ի տպարանի Ս. Ղազարու, 1846

Կենտրոնական քաղխորհրդի՝ իբրև նրանց համակենտրոնացնող մարմնի գոյության դադարեցման վերաբերյալ որոշման մեջ: Ձախերի գործունեության հիմնական կենտրոնը՝ Արևմտյան Բեյրութը անցավ աջակողմյան ուժերի հետ սերտորեն կապված լիբանանյան բանակի վերահսկողությանը: Այս մասին տե՛ս Новейшая история арабских стран (1917-1988), Академия Наук СССР, Издательство "Наука" Москва, 1988, стр.149.

39. Robert Sole', from Washington, Le Monde, April 12, 1983, p. 3. Բանակին զուտ «Քաթաիբի» միլիցիային օժանդակիչ գործառույթներ ընծեռնելով, Ռեյգանի վարչակարգը նրան զրկում էր ազգային ինքնության որևէ հավակնությունից: Այս դիրքորոշման համաձայն՝ ամերիկյան ծովային հետևակայինը լիբանանցիներին ծառայելու էր իբրև տեղական մեկ այլ միլիցիա: Ամերիկյան զինվորական խորհրդատուները ստանձնել էին լիբանանյան նոր բանակի վարժեցման պատասխանատվությունը: Վաշինգտոնը մեծ քանակությամբ զենք ու զինամթերք էր տրամադրել, որոնց մեծ մասը նախատեսված էր ոստիկանական գործողությունների համար: Բանակը պետք է կայունություն հաստատեր իր կողմից վերահսկվող Լիբանանի տարածքում:
40. Moshe Maoz and Avner Yaniv, նշվ. աշխ., էջ 219:
41. William L.Cleveland, նշվ. աշխ., էջ 135-136:
42. Fred J. Khouri, նշվ. աշխ., էջ 435:
43. Don Peretz, նշվ. աշխ., էջ 392:
44. Շուլցը մայիսին մեկնեց ՄԱ՝ Լիբանանի ու Իսրայելի միջև Լիբանանից իսրայելյան ուժերի դուրս բերման նպատակով համաձայնության ձեռք բերման նպատակով, որը նա մտադիր էր հետագայում օգտագործել Դամասկոսի ու Բեյրութի միջև նմանատիպ համաձայնագրի կնքման համար: ՄԱ-ի մի շարք մայրաքաղաքների միջև մաքոքային անցուդարձերից հետո 1983թ. մայիսի 17-ին նա կարող էր հայտարարել, որ Լիբանանի տարածքի մեծ մասից հեռանալու ուղղությամբ Իսրայելի հետ մասնակի համաձայնագիրը ձեռք է բերվել, որով նախատեսվում էր նաև սիրիական զորքերի զուգահեռ դուրս բերում:
45. Իսրայելի իր զորքերի դուրս բերումը պայմանավորում էր նախապես սիրիական ուժերի դուրս բերմամբ: Սիրիան էլ հրաժարվում էր իր զորքերը դուրս բերել Լիբանանի տարածքից՝ պայմանավորելով այն ՄԱԿ-ի ԱԽ 1982թ. հունիսին ընդունված համապատասխան բանաձևերի հիման վրա իսրայելական զորքերի դուրս բերմամբ:
46. Fred J. Khouri, նշվ. աշխ., էջ 449:
47. Ամին Ժմայելի բարեփոխումները մերժեցին Լիբանանի շիաներից, ղրուզներից, Տրիպոլիի սուննի և անգամ քրիստոնյա էլիտայից կազմված ընդդիմությունը՝ 1983 թ. հուլիսի 23-ին ձևավորելով «Ազգային Փրկության Ճակատ» («ԱՓՃ») կոչվող մարտավարական դաշինքը, որի քննական արտաքին հովանավորը Սիրիան էր: Նրանց նպատակը լիբանանահսրայելական համաձայնագրի տապալումն ու փաղանգավորների քաղաքական գերիշխանության վերացումն էր:

48. Питер Кальвокоресси, "Мировая политика после 1945 года", Книга 1. Москва "Международные отношения", 2000. стр. 515.
Թեև լիբանանյան խորհրդարանը 1983 թ. հունիսին հավանություն տվեց համաձայնագրի ստորագրմանը, այնուհանդերձ, այն չէր վավերացվում լիբանանյան ճախերի և Սիրիայի դիմակայության պատճառով: Լիբանանի ոչ միայն մուսուլման համայնքները, այլ շատ քրիստոնյաներ՝ ներառյալ հույն ուղղափառները, հույն կաթոլիկները, հայերը և հյուսիսային Լիբանանի մարոնիները (փաղանգավորներին չպատկանող) խիստ դեմ էին պայմանագրին՝ Իսրայելին շատ մեծ հնարավորություններ ընձեռելու, Լիբանանի ինքնիշխանությունը իր սեփական տարածքի նկատմամբ սահմանափակելու, և Լիբանանին արաբական համերաշխությունից ու լոյալությունից զրկելու պատճառով:
49. Современные Соединенные Штаты Америки, Энциклопедический справочник. Москва, Издательство политической литературы. 1988, стр. 308. Բեյրութի ծովափին մոտեցրած ամերիկյան ծովային հետևակայինը և 6-րդ նավատորմի նավերը հրետակոծության ենթարկեցին Լեռնալիբանանի դրուզների դիրքերը:
50. Polk William, "The Arab World Today", Harward University Press. 1991, p. 455-457.
51. 1975թ. երկրի հարավում և Բեյրութի շիական արվարձանների շիաբնակ շրջաններում հիմնադրվեց շիական շարժման զինված թևը՝ «ԱՄԱԼ» կազմակերպությունը («Դիմադրության լիբանանյան գումարտակները»՝ («Ավֆաջ ալ-մուքավիմա ալ-լուբնանիյա»), որը նաև «հույս» է նշանակում: Մինչ «ԱՄԱԼ»-ի ստեղծումը, շիաները Լիբանանի զինված խմբավորում չունեցող միակ համայնքն էին:
52. Itamar Rabinovich, նշվ. աշխ., էջ 185-186: 1984թ. նոյեմբերին ԱՄՆ-ում կայանալիք նախագահական ընտրությունների համար վտանգավոր էր համարվում Լիբանանում ծգծգվող ու անհաջող զարգացումները:
53. Г.Мирский, Обзор, Ливан в 80-ые годы, Академия Наук СССР, Институт научной информации по общественным наукам, Отдел стран Азии и Африки, Москва-1987, стр. 32.
54. Don Peretz, նշվ. աշխ., էջ 393. 1984թ. Լիբանանից «Բազմազգ ուժերի» հեռացումից հետո «Արաբական զսպիչ ուժերի» կազմի մեջ մտնող սիրիական 30.000-անոց բանակն իր հսկողության տակ առավ երկրի մոտ կեսը:

1980-ականների վերջին եւ 1990-ական թվականների սկզբին Պարբերական հայաստանի հանրագիտարանում աշխատելու առիթ ունեցած մարդկանցից մեկը 1988թ. սեպտեմբերին Լիբրաման եւս հրավիրվեց Մեր մեծ դժբախտությունից (1982-1988թթ.) այրատեսության ժամանակ: Մեծ ցնցում էր ինձ զինակից հասարակության համար: Ես ինքս ոչնչացած էի, ոչինչ չէի կարողանում անել: Ամեն ինչ կարծես կանգ էր առել: Ամեն առավոտ ես ինքս ինձ հարցնում էի՝ ինչո՞ւ եմ ես ողջ մնացել, ինչո՞ւ ես ոչնչացել ամբողջ ընտանիքով: Ամեն ինչ ինձ համար դարձել էր անիմաստ: Ես ինքս ինձ համար դարձել էի ոչնչություն

1987-1988թթ. Մարքի Հայոց պատմության ամբիոնում ընթացող դասընթացների հիման վրա ուսանողների համար ընթերցվեց «Լիբանանի հարցերի ուսումնասիրության» դասընթացը, որը պետք էր ցնցում առաջացներ Լիբանանի հետ կապված հարցերով հետաքրքրվող ուսանողների մոտ: Դասընթացի ընթացքում ես ներկայացրի Լիբանանի ժողովրդագրական, տնտեսական, քաղաքական, մշակութային կյանքի հիմնական հարցերը, ինչպես նաև Լիբանանի հարաբերությունները հարևան երկրների հետ: Ելույթիս վերջում ես ներկայացրի Լիբանանի ապագա զարգացման հնարավոր տարբերակները, որոնցից մեկը Լիբանանի դաշնայնացումն էր: Ելույթիս ավարտին ես ասացի, որ Լիբանանի ապագան կախված է ոչ միայն լիբանանցիներից, այլև արտաքին ուժերից, որոնք ներգրավված են Լիբանանի ներքաղաքական կյանքում

Ղազախստանի պետությո՞ւն, ինչը նախատի ուծեր պատկեր լիրբացած յաց ազգի քրիստոնեական բնույթը՞»:

Կշեցք. որ «Լիբրացնված ճախատի» ոչ բոլոր ուծերը էին հատուկ ցության արժանացնում վերաշխ ծրագրի իրականացնումը: Մասնավորապես «Ազգայնի ի իրական պետության ստեղծման ծրագրում Լիբրացած էր ներկայացված ազգային ինտելիգենցիայի քննադատական վերաբերմունքը ազգային պատմության նկատմամբ, ինչպես նաև «Ազգային ոգու» այն հատկանիշները, որոնք ըստ հեղինակների, պետք է ապահովեին ազգի ինքնատիպությունը»[15]: Մրիամ «Ազգային ոգին և ժամանակակից ազգայնականությունը» աշխատությունում ազգային ոգին դիտարկում է որպես ազգի ներքին էության, նրա ոգեղենության արտահայտություն: Ըստ հեղինակի՝ ազգային ոգին ունի հետևյալ հատկանիշները. ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն գոյություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգուն, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն զարգացման ընթացք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու զարգացման ընթացքին, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն ապրելու և զարգանալու իրավունք, դ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն ներուժ, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու ներուժին, ե) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն ճակատագիր, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու ճակատագրին, զ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, է) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ը) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, թ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ժ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ի) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, լ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, խ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ծ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, կ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, հ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ձ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ղ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ճ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, մ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, յ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ն) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, շ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, չ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, պ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ջ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ռ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ս) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, վ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, տ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ր) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ց) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ւ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, փ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ք) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, և) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, օ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ֆ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, դ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ե) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, զ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, է) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ը) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, թ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ժ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ի) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, լ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, խ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ծ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, կ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, հ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ձ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ղ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ճ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, մ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, յ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ն) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, շ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, չ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, պ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ջ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ռ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ս) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, վ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, տ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ր) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ց) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ւ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, փ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ք) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, և) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, օ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ֆ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, դ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ե) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, զ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, է) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ը) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, թ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ժ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ի) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, լ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, խ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ծ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, կ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, հ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ձ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ղ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ճ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, մ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, յ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ն) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, շ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, չ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, պ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ջ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ռ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ս) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, վ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, տ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ր) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ց) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ւ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, փ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ք) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, և) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, օ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ֆ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, դ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ե) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, զ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, է) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ը) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, թ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ժ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ի) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, լ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, խ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ծ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, կ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, հ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ձ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ղ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ճ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, մ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, յ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ն) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, շ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, չ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, պ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ջ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ռ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ս) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, վ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, տ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ր) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ց) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ւ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, փ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ք) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, և) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, օ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ֆ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, դ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ե) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, զ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, է) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ը) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, թ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ժ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ի) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, լ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, խ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ծ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, կ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, հ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ձ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ղ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ճ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, մ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, յ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ն) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, շ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, չ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, պ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ջ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ռ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ս) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, վ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, տ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ր) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ց) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ւ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, փ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ք) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, և) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, օ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ֆ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, դ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ե) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, զ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, է) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ը) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, թ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ժ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ի) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, լ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, խ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ծ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, կ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, հ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ձ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ղ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ճ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, մ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, յ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ն) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, շ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, չ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, պ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ջ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ռ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ս) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, վ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, տ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, ր) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ց) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ւ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, փ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ք) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, և) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, օ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, ֆ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պատասխանատվությանը, ա) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն իրավունք, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու իրավունքին, բ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պարտականություն, որը չի կարող ենթարկվել ուրիշ ազգերի ոգու պարտականությանը, գ) ազգային ոգին ունի ինքնուրույն պատասխանատվություն, որը չի

1. Նա հավատում էր, որ արևմտյան տերությունները, հատկապես ԱՄՆ ու Ֆրանսիան, հնարավորինս կաջակցեին իրեն Սիրիայի դեմ պայքարում: Գեներալը շատ լավ հասկանում էր, որ առանց արտաքին օժանդակության նա երբեք չէր կարող հաղթանակ տանել ինչպես հակասիրիական պայքարում, այնպես էլ աջ ուժերի շրջանում մենիշխանության հաստատման գործում: Սակայն, ԱՄՆ-ը, ելնելով տարածաշրջանում իր հետագա ռազմավարական ծրագրերից, արդեն իսկ հավաստիացրել էր Սիրիային, որ ամերիկյան վարչակազմը պատրաստ էր «աչք փակել» Լիբանանում սիրիական ներկայության պահպանման նկատմամբ: Ինչ վերաբերում է Ֆրանսիային, ապա վերջինս բավարարվեց միայն Աունին «բանավոր աջակցություն» ցույց տալով:
2. Աունին այդպես էլ չհաջողվեց միավորել լիբանանյան աջ ուժերի ողջ ճակատը: Վերջինիս զինված խմբավորումների միայնակ, առանց աջերի ամբողջական ճակատի աջակցության, անկարող էին լուրջ պայքար մղել սիրիական ուժերի դեմ: Սիրիական զինված ուժերի դեմ հարձակումների ընթացքում զգալիորեն տուժում էին հատկապես Քեյրութի հյուսիսային արվարձանները: Արդյունքում, Աունն իր «ազգային ազատագրման» պատերազմը, հակառակ Լիբանանի ամբողջականության և անկախության վերահաստատման կոչերին, վերածեց սեփական իշխանության պահպանման պայքարի: Պարզ էր, որ նա ևս ձգտում էր «Լիբանանյան ճատակում» մենիշխանության հաստատմանը[18]: Այդուհանդերձ, մինչև 1989թ. օգոստոսի 15-ը, Աունին հաջողվեց միավորել լիբանանյան 14 խմբավորումների, ոլտնք ձևավորեցին հակասիրիական ճակատ[19]:

1980-ականների վերջին ուժեղացել էր միջազգային հանրության, հատկապես ԱՄՆ-ի, լիբանանյան հակամարտության վերջնական կարգավորմանն ուղղված ջանքերը: Պատահական չէ, որ 1989թ. մայիսի 25-ին, նաև ԱՄՆ-ի ակտիվ աջակցությամբ, Արաբական պետությունների լիգայի 16-րդ համաժողովում որոշում ընդունվեց կազմավորել հանձնախումբ՝ Ալժիր, Մարոկկո և Սաուդյան Արաբիա կազմով, որ կոչված էր առաջիկա վեց ամիսների ընթացքում ուղի հարթել դեպի լիբանանյան ճգնաժամի վերջնական կարգավորումը[20]:

1989թ. սեպտեմբերի 30-ից մինչև հոկտեմբերի 22-ը լիբանանյան խորհրդարանի ողջ մնացած 63 պատգամավորներից 58-ը Տաիֆում՝ Սաուդյան Արաբիա, քննարկում էին Ազգային համաձայնության խարտիան: Նշենք, որ Սալիմ ալ-Հոսը, լիբանանյան ձախերն ու աջ ուժերի հրամանատարությունը՝ Սամիր Ջաջայի գլխավորությամբ, նպատակ ունենալով վերջ դնել Լիբանանում երկարատև քաղաքացիական պատե-

1989թ. դպրեվրեմը 5-րդ արդեհ Լիքքաճքի տաքածքում՝ Քաղաքա-
պուն, Տարֆի հաւնճաճայճաքրի հաւտատարեց հեւտո, լիքքաճայճա
Խորհրդարանը ընտրեց Ռեճե Մուտրց Ոեճե, որը սահմա-
նադիր ժողովի նախագահ Ֆրանսուա Միտերանի հետ ստորագրեց
1989թ. դեկտեմբերի 22-ին: Երկու օր աց նոր ընտրված ըճտրվեց Ո-
նրաս Հրատ[25]:

1989թ. դեկտեմբերին, ստանալով երկրի ընտրված նախագահ-
ող աշխատրյուճը, լիքքաճայճա աշ ուժերի հրատարատած Մաքիր Ճա-
շած ստանձնեց Մուճրի վերջին նախարարների կաբուեի զորձը:
Շրեճիած բարեւոխությունների ուղեգիծ խորհրդարանը և
գեներալ Մուճրի զորավարների հանձնաժողովը «բրիտանական հատ-
ուկ նշանակության ջոկատների հրամանատարության ենթ
ադեկրալ Ռոբերտ Ֆենհոլի հետ ստորագրեց համագործակցության
հուշագիր[26], ընդլայնեց էր սեռազգել խոշոռոտությունները ճան-
ապարհային ոստիկանության ուժերի վերահսկողությունը: Նախագահ
ի ոչ մի ընդունեց ընդհանուր շրա ընտրությունների ու սահմանեց
չափանիշներ խորհրդարանական ընտրությունների ն քրիստոնյաների հաճախանա-
լության: Տեղական 5:6 հաճախանության փոխարինեցին էր 5:5-ով[27]: Նախ-
ագահ էր ճան պատգամավորների թիվը՝ 99-ից հասցնել էր 108-ի[28]:

1989թ. դեկտեմբերի 5-ին արդեհ Լիքքաճքի տաքածքում՝ Քաղաքա-
պուն, Տարֆի հաւնճաճայճաքրի հաւտատարեց հեւտո, լիքքաճայճա
Խորհրդարանը ընտրեց Ռեճե Մուտրց Ոեճե, որը սահմա-
նադիր ժողովի նախագահ Ֆրանսուա Միտերանի հետ ստորագրեց
1989թ. դեկտեմբերի 22-ին: Երկու օր աց նոր ընտրված ըճտրվեց Ո-
նրաս Հրատ[25]:

1989թ. դեկտեմբերին, ստանալով երկրի ընտրված նախագահ-
ող աշխատրյուճը, լիքքաճայճա աշ ուժերի հրատարատած Մաքիր Ճա-
շած ստանձնեց Մուճրի վերջին նախարարների կաբուեի զորձը:
Շրեճիած բարեւոխությունների ուղեգիծ խորհրդարանը և գեներալ Մուճրի զորավարների հանձնաժողովը «բրիտանական հատ-
ուկ նշանակության ջոկատների հրամանատարության ենթ
ադեկրալ Ռոբերտ Ֆենհոլի հետ ստորագրեց համագործակցության հուշագիր[26], ընդլայնեց էր սեռազգել խոշոռոտությունները ճան-
ապարհային ոստիկանության ուժերի վերահսկողությունը: Նախագահ
ի ոչ մի ընդունեց ընդհանուր շրա ընտրությունների ու սահմանեց
չափանիշներ խորհրդարանական ընտրությունների ն քրիստոնյաների հաճախանա-
լության: Տեղական 5:6 հաճախանության փոխարինեցին էր 5:5-ով[27]: Նախ-
ագահ էր ճան պատգամավորների թիվը՝ 99-ից հասցնել էր 108-ի[28]:

Ռիմիտե լաիսգոյնս օգտագործեց Ռոգի Ո ճգնաժամը ընթացքում ԱՄՆ-ի նախագահ եղբայր հռետորական մրցակցությունը հետզհետե վերածելու մրցակցության, որով և ապահովեց Լիբրաճատուկ սկզբունքի ներմուծումը ճնշումների ենթարկվող ազգային արժույթների նկատմամբ: Ամերիկյան ֆինանսական համակարգի ներկայացուցիչների հետ հանդիպումներում Ռոգի Ո-ն հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը չի կարող և չի ցանկանում ստանձնել աշխարհի ֆինանսական համակարգի պատասխանատվությունը: Ռոգի Ո-ի կարծիքով՝ «ապրանքների ազատ տեղաշարժի» ներկայիս սկզբունքները պետք է ենթարկվեն ազգային շահերի պաշտպանության սկզբունքներին: Ռոգի Ո-ն հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը չի կարող հանդուրժել ներկրվող ապրանքների ներհոսքի ավելացումը, որը ոչնչացնում է ամերիկյան արտադրության մրցունակությունը: Ռոգի Ո-ի կարծիքով՝ ներկրվող ապրանքների ներհոսքի ավելացումը հանգեցնում է ամերիկյան արտադրության կրճատմանը, ինչը հանգեցնում է գործազրկության աճի: Ռոգի Ո-ն հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը չի կարող հանդուրժել ներկրվող ապրանքների ներհոսքի ավելացումը, որը հանգեցնում է ամերիկյան արտադրության կրճատմանը, ինչը հանգեցնում է գործազրկության աճի: Ռոգի Ո-ն հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը չի կարող հանդուրժել ներկրվող ապրանքների ներհոսքի ավելացումը, որը հանգեցնում է ամերիկյան արտադրության կրճատմանը, ինչը հանգեցնում է գործազրկության աճի:

Ռոգի Ո-ի հայտարարությունները ԱՄՆ-ի ֆինանսական համակարգի ներկայացուցիչների կողմից ստացան խառը արձագանքներ: Ոմանք կարծում էին, որ Ռոգի Ո-ն ճիշտ է նշել ներկրվող ապրանքների ներհոսքի ավելացման վտանգները, մյուսները կարծում էին, որ Ռոգի Ո-ի առաջարկները կարող են հանգեցնել միջազգային առևտրի նվազմանը և տնտեսական աճի դանդաղմանը: 1990թ. հունվարին 13-ին ամերիկյան ռադիոալիքների և ցանկապատերի ընկերությունը հրապարակեց հատուկ հաղորդագրություն, որտեղ ասվում էր, որ ընկերությունը ստիպված է լինելու դադարեցնել իր գործունեությունը Ռուսաստանում, եթե չկարողանա ապահովել ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը: Ընկերության ղեկավարությունը հայտարարեց, որ ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար: Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար: Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար:

Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար: Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար: Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար:

Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար: Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար: Ռուսական կողմի հետ համագործակցության պայմանագրի երկարաձգումը անհրաժեշտ է ընկերության հետագա գործունեության համար:

Պատերազմի ահարկու օրերից ուժգին խաղաց-տուն: Լիբրաճառ օրեցօր ավելի էր ծանրանում 21-ին Լիբրաճառի Խորհրդարանում ընտրեց որոշ, որի համաձայն հիմնադրվում էր համալսարան Տարֆի համալսարանի պատմության ամբիոնի վարիչ Ֆրանսուա Ժան-Ռենեի հարցազրույցից: 1991թ. հոկտեմբերի 2-ին Լիբրաճառի Ազգային ժողովի նախագահ Ռենե Շարլ

մանը: Այս գործընթացում զգալի դեր խաղաց նաև Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրումն ու նրա դրույթների նկատմամբ լիբանանյան ուժերի ազդեցիկ դեկավարներից մեկի՝ Միշել Աունի բացասական դիրքորոշումը: Վերջինս Տաիֆի համաձայնագրի ստորագրման նկատմամբ ունեցած առարկությունները վտրեց հնարավորինս օգտագործել ի նպաստ «Լիբանանյան ճակատում» և, ընդհանրապես, երկրում սեվսական իշխանության հաստատմանը՝ իր պայքարին, որպես համախմբող գործոն, հաղորդելով հակասիրիական բնույթ: Սակայն Աունի «պատերազմը» ավարտվեց պարտությամբ, որի արդյունքը եղավ «Լիբանանյան ճատակում» քեռացման գործընթացի էլ ավելի խորացումը:

LILIT HARUTYUNYAN

ON TIIE DEEPENING OF CONTRADICTIONS IN "LEBANESE RIGHT FORCES FRONT" IN THE LATE 1980'S AND IN THE EARLY 1990'S

In the late 1980's and in the early 1990's the struggle for the hegemony and the deepening of contradictions between different right forces inside the "Lebanese Front" (headed by Samir Geagea) leaded to the "Lebanese Front's" disunification.

In this process the sensible role played also the subscription of Taif Agreement (signed in September 22, 1989), as well as General Michel Aoun's (one of the influential leaders of the "Lebanese Right Forces Front") negative attitude towards Taif's theses. Michel Aoun optimally tried to use his objections concerning Taif Agreement in favour of the confirmation of his own rule not only in "Lebanese Front", but also in whole Lebanon. In his struggle as a unification factor General Aoun used unti-Syrian slogans.

In 1990 Michel Aoun failed his "War of liberation against Syria". The result was the deepening of poralization process in "Lebanese Right Forces Front" and its final division.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լիբանանյան աջ ուժերի հիմնական կորիզը կազմում էին «Լիբանանյան փաղանգներ» («Քաթաիբ») և «Ազգային լիբերալ» («Շամունականներ») կուսակցությունները, որոնց անդամները մեծամասամբ մարոնիներ էին: 1976թ. հունվարին աջերը միավորվեցին «Լիբանանյան ճակատում»:
2. Լիբանանյան ձախ ուժերում համախմբված էին «Առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցությունը», «Կոմունիստական կուսակցությունը», «Կոմունիստական գործունեության կուսակցությունը», «Լիբանանյան նասերականները», «Արաբական վերածննդի Բասս կուսակցության» լիբանանյան մասնաճյուղը և այլն, որոնք դեռևս 1969թ. միավորվել էին «Ազգային շարժման» մեջ:
3. Elizabeth Picard, Lebanon. A Shattered Country: Miths and Realities of the Wars in Lebanon. New York, London, 1993, p. 155.

4. Raymond G. Helmick "Internal Leoanese Politics: The Lebanese Front and Forces". in Halim Barakat ed. Towards a Viable Lebanon, London, Groom Helm & Washington, Center for Contemporary Arab Studies, 1988, pp. 310-312.
5. Սամիր Ջաջան լիբանանյան աջ ուժերի զինված խմբավորումների հրամանատարությունն առաջիկ անգամ ստանձնեց 1985թ. մարտին:
6. Nationalism & Ethnic Politics, Vol. 8. No. 2. Summer, 2002, p. 36.
7. Walid Pharcs, Lebanese Christian Nationalism: The Rise and Fall of an Ethnic Resistance. Bouldcr. CO: Lynne Rienner Publishers. 1995, p. 221.
8. Elizabeth Picard, նշվ.աշխ., էջ 138:
9. Hani Faris, "The Failure of Peacemaking in Lebanon: 1975-1989", in D. Collings ed. Pcace for Lebanon? From War to Reconstruction, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers, 1994, pp. 18-30.
10. Raymond G. Helmick. նշվ. աշխ., էջ 320:
11. Fuad Fram al-Bustani, De l' Erreur du Grand Liban, Lebanon, Kislik University Press, 1988, p. 115.
12. Walid Pharcs, նշվ. աշխ., էջ 130:
13. Tracy Chamoun, Au Nom du Père. Paris. 1992. p. 135.
14. Waddah Charara, "Deux Ans de Réunification Nationale: Une Libanisation Gigogne", Cahiers de la Méditerranéc, No. 44, June, 1992, p. 168.
15. Dilip Hiro,Thc Essential Middle East: A Comprehensive Guide, New York, 2002, p. 300.
16. Elizabeth Picard, նշվ.աշխ., էջ 138-139:
17. Rigina Sneigcr-Parri, Guerres Maronites 1975-1990, Paris, 1995, pp. 181-182.
18. Georges Corm, "Hégemonie Milicienne et Problème du Rétablissement de l'Etat", in Liban: Les Guerres de l'Europe et de l'Orient, 1840-1992, Paris, 1992, pp. 225-230.
19. Dilip Hiro, նշվ.աշխ., էջ 300:
20. A. R. Norton, "Lebanon after Taif: Is the Civil War Over?", The Middle East Journal, Vol. 3. No. 54, 1991.
21. Նույն տեղում:
22. 1986թ. ոչ պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ շիաները կազմում են Լիբանանի բնակչության 31-ից 39%-ը:
23. The Text of the Document of National Reconciliation մանրամասն տե՛ս J. Maila, "The Document of National Reconciliation: A Commentary". Prospects for Lebanon, No. 4, Oxford, Center for Lebanese Studies, 1992.
24. 1992թ. Լիբանանում տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններում պատգամավորների թիվն արդեն հասցվել էր 128-ի:
25. Elizabeth Picard, նշվ.աշխ., էջ 160:
26. Rigina Sneiger-Parri, նշվ.աշխ., էջ182:
27. Elizabeth Picard, նշվ.աշխ., էջ 161:
28. Dilip Hiro, նշվ.աշխ., էջ 306:
29. Միշել Աուճի վերադարձը Լիբանան հնարավոր եղավ միայն 2005թ. մայիսի 7-ին՝ նույն թվականի փետրվարի 14-ին Ռաֆիկ Հարիրիի սպանությանը հետևած զարգացումների արդյունքում երկրից սիրիական զորքերի ամբողջությամբ դուրս բերումից հետո:

30. 1975-1990թթ. Լիբանանում ընթացող քաղաքացիական պատերազմի ընթացքում զոհերի թիվը կազմում է 150.000: Տե՛ս Dilip Hiro. նշվ.աշխ., էջ 300:
31. Hussein Syrrieh. "The Triumph or Compromise: The Decline of Political Maronitism in Lebanon after the Civil War", Civil Wars, Vol. 1, No. 41, 1998, p. 61.
32. Elizabeth Picard, նշվ.աշխ., էջ 143:
33. Նույն տեղում:
34. Dilip Hiro, նշվ. աշխ., էջ 301:
35. 2005թ. հուլիսի 18-ին լիբանանյան խորհրդարանը ձայների մեծամասնությամբ քվեարկեց Սամիր Ջաջային ներում շնորհելու օգտին, և վերջինս ազատ արձակվեց շուրջ տաս տարվա ազատազրկումից հետո:
36. Dilip Hiro, նշվ. աշխ., էջ 306:
37. 1992թ. խորհրդարանում ընտրվեցին 64 քրիստոնյա՝ 34 մարոնի, 14 հույն ուղղափառ, 8 հույն կաթոլիկ, 6 հայ, 2 այլ քրիստոնեական համայնքների ներկայացուցիչ և 64 իսլամադավան՝ 27 սուննի, 27 շիա, 8 դրուզ, 2 ալավի: Մանրամասն տե՛ս F. al-Khazen & P. Salem eds., al-Intikhat al-ula fi Lubnan ma ba'd al-harb (արաբերեն՝ «Պատերազմից հետո առաջին ընտրությունները Լիբանանում»), Beirut, Dar al-Nahar, 1993.
38. The Text of Lebanese-Syrian Treaty of Brotherhood, Cooperation and Coordination տե՛ս Dilip Hiro, նշվ. աշխ., էջ 303:
39. Նույն տեղում, էջ 301:

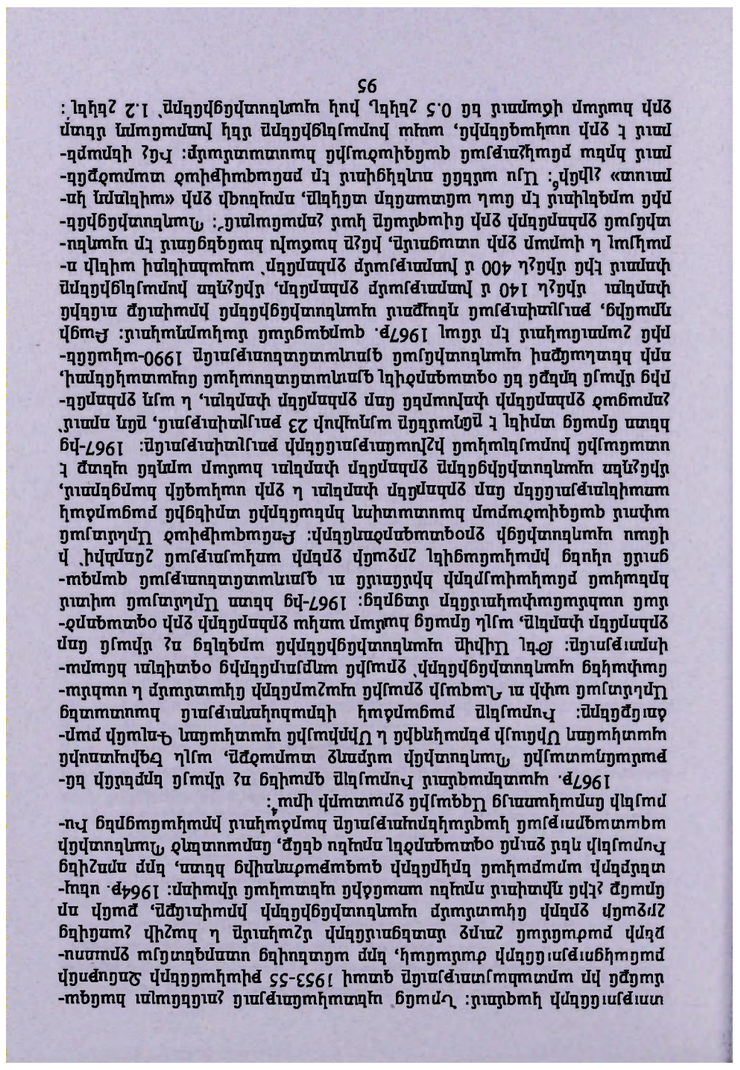
ԿԱՐԵՎՈՐ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

ՊԱՏԵՄՆԵՐԸ ՀԻՇԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Մեսրոպ-Հարությունյան հիմնադրամի կողմից մեծ պատրաստակամությամբ հանձնարարվեց ինձ հավաքել Դարվինի՝ արտասահմանյան ճանապարհորդության ընթացքում հայերի մասին գրի առած նյութերը: Ի պատասխան հարցերիս, թե ինչպես կարելի է գտնել այդ նյութերը, ինչ ուղեցույցով պետք է ինձ առաջնորդեմ, ինչ ուղղությամբ գնամ, ինչ ժամանակ ծախսեմ, ինչ ծախսեր անեմ, ինչ ձևով հաշվետվություն տամ, ինչ ձևով ստանամ գումարը, ինչ ձևով հանձնեմ հավաքածուները, ինչ ձևով ապահովագրեմ դրանք, ինչ ձևով հանձնեմ Դարվինի՝ արտասահմանյան ճանապարհորդության ավարտից հետո, ինչ ձևով հաշվետվություն տամ ծախսերիս մասին

Ռուզ Մրուենյան ահագանգ՝ մեզ: Զրույցը այս շեղումներն ստորնագրում են բեմ բեր՝ խարտեշագեղ ե բ՝ ոսկեհեր կանայք գրի տրուեցին ե. որպես կանոն. կուսիկած եմ մեղմացաց հետ ստորագրելս հրաժեշտիս: Նոռնալին շրույմի 23 շեղումի ընդհատ՝ Մրուենյան ախի տարօրինակ՝ պատասխանումներ 2200 կգ՝ մեկնելս ե յս շրույմի շեղումի մրա, որև ուզի տեսակետներս ե պահելս ընդունելի մեզ: Ինչպես ասացի Գաղաթի տարածքում՝ Ոչխարների գոհի ուփսի հայկական ոչխարների ընտանիքի ներկայացուցիչ է, որի մարմնի վրա 250 մեզ մ՝ ծածկել, Գաղաթ՝ 55-65 մեզ մ՝: Հաճախ այս շեղի վերջին հերթականում չափի սինի շեղումներ՝ ընդհանուր ձևով է որպես է որ շրույմի հաստատագրված ընտրելու: Մեկի ոսկեգույն, նրբ մի շեղումներ ոչ մեզ հրեա ե գյուս շրույմեր ենթադրում՝ ընդհանուր ձևավորում հնարավոր ալշուրների հետ ոչխարների ընտրության ուղղություններ:

1948թ. արար-Իսրայելական պատերազմ ավարտվեց Իորդանի պետության հաստատմամբ, վերահսկողություն անցավ Արևմտյան Եզրափակոցի վրա՝ Հորդանանի թագավորի անվան տակ: Հոսքային ցանցի ընդլայնում՝ ոչ միայն ոռոգման, այլև խմելու ջրի ապահովման համար, ինչպես նաև ոռոգման ցանցերի ընդլայնում՝ ոռոգելի հողատարածքների ավելացման նպատակով, հանգեցրին ջրի սպառման զգալի աճի: Ներկայացված են ոռոգման ցանցի ընդլայնման ծրագրերի մի քանի տարբերակներ՝ ելնելով ջրի առկայությունից և ոռոգելի հողատարածքների հնարավոր ընդլայնման հեռանկարներից:

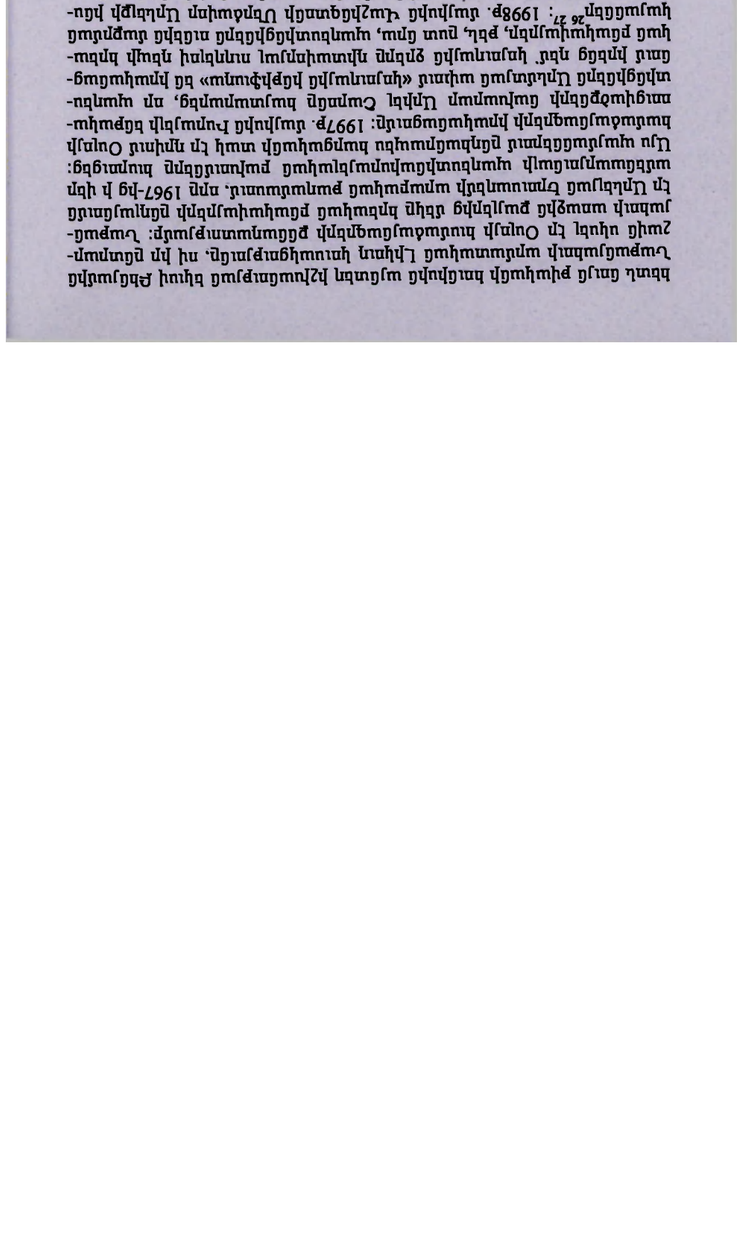
Լրեմեմյաց ա՛ղաւյի հաստատուած մեզ պատճառով մեր գիշերը 70 լման չուր, նաև ճոյզ ատաշտ հաս-
տատեմ է ընկեցիր օրագիտ 70 լման չուր, նաև ճոյզ ատաշտ հաս-
րած է ընկեցիր օրագիտ 70 լման չուր, նաև ճոյզ ատաշտ հաս-

Միության պրոյեկտի՝ այդ տարածքները նրան տասնհարյուր աշխարհ զարգացնելու [15]: Գործում պատնեշների տարածքում (գործարանները չեն աշխատում) անոնցից [16]: Իրավիճակը չի փոխվել 1967թ. գրեթե անվերապահորեն Ղրիմի [17]: Իրավիճակը պետք է, որ 1967թ. Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [18]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [19]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [20]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [21]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [22]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [23]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [24]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [25]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [26]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [27]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [28]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [29]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [30]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [31]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [32]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [33]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [34]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [35]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [36]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [37]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [38]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [39]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [40]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [41]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [42]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [43]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [44]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [45]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [46]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [47]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [48]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [49]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [50]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [51]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [52]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [53]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [54]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [55]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [56]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [57]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [58]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [59]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [60]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [61]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [62]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [63]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [64]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [65]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [66]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [67]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [68]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [69]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [70]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [71]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [72]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [73]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [74]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [75]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [76]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [77]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [78]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [79]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [80]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [81]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [82]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [83]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [84]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [85]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [86]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [87]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [88]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [89]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [90]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [91]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [92]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [93]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [94]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [95]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [96]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [97]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [98]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [99]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [100]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [101]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [102]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [103]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [104]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [105]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [106]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [107]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [108]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [109]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [110]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [111]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [112]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [113]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [114]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [115]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [116]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [117]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [118]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [119]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [120]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [121]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [122]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [123]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [124]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [125]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [126]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [127]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [128]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [129]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [130]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [131]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [132]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [133]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [134]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [135]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [136]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [137]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [138]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [139]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [140]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [141]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [142]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [143]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [144]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [145]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [146]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [147]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [148]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [149]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [150]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [151]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [152]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [153]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [154]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [155]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [156]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [157]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [158]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [159]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [160]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [161]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [162]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [163]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [164]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [165]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [166]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [167]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [168]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [169]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [170]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [171]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [172]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [173]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [174]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [175]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [176]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [177]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [178]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [179]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [180]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [181]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [182]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [183]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [184]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [185]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [186]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [187]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [188]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [189]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [190]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [191]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [192]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [193]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [194]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [195]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [196]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [197]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [198]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [199]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [200]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [201]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [202]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [203]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [204]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [205]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [206]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [207]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [208]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [209]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [210]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [211]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [212]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [213]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [214]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [215]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [216]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [217]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [218]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [219]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [220]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [221]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [222]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [223]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [224]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [225]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [226]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [227]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [228]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [229]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [230]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [231]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [232]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [233]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [234]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [235]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [236]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [237]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [238]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [239]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [240]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [241]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [242]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [243]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [244]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [245]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [246]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [247]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [248]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [249]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [250]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [251]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [252]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [253]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [254]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [255]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [256]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [257]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [258]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [259]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [260]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [261]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [262]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [263]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [264]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [265]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [266]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [267]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [268]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [269]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [270]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [271]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [272]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [273]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [274]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [275]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [276]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [277]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [278]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [279]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [280]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [281]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [282]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [283]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [284]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [285]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [286]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [287]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [288]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [289]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [290]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [291]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [292]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [293]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [294]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [295]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [296]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [297]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [298]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [299]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [300]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [301]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [302]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [303]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [304]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [305]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [306]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [307]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [308]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [309]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [310]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [311]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [312]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [313]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [314]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [315]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [316]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [317]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [318]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [319]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [320]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [321]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [322]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [323]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [324]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [325]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [326]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [327]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [328]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [329]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [330]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [331]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [332]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [333]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [334]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [335]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [336]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [337]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [338]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [339]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [340]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [341]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [342]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [343]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [344]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [345]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [346]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [347]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [348]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [349]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [350]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [351]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [352]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [353]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [354]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [355]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [356]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [357]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [358]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [359]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [360]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [361]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [362]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [363]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [364]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [365]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [366]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [367]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [368]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [369]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [370]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [371]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [372]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [373]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [374]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [375]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [376]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [377]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [378]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [379]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [380]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [381]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [382]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [383]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [384]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [385]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [386]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [387]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [388]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [389]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [390]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [391]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [392]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [393]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [394]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [395]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [396]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [397]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [398]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [399]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [400]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [401]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [402]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [403]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [404]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [405]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [406]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [407]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [408]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [409]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [410]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [411]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [412]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [413]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [414]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [415]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [416]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [417]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [418]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [419]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [420]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [421]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [422]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [423]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [424]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [425]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [426]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [427]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [428]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [429]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [430]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [431]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [432]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [433]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [434]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [435]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [436]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [437]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [438]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [439]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [440]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [441]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [442]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [443]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [444]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [445]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [446]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [447]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [448]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [449]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [450]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [451]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [452]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [453]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [454]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [455]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [456]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [457]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [458]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [459]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [460]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [461]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [462]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [463]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [464]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [465]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [466]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [467]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [468]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [469]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [470]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [471]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [472]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [473]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [474]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [475]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [476]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [477]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [478]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [479]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [480]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [481]: Ընդհանուր Ասամբլեայի ժամանակ Ղրիմի [482]: Ընդհանուր

Resources)։ Դարավերադարձության չինուհերուն չրջի շուրջ հիմնահարցերի հետազոտության նպատակով Միավորված Ազգերի Կազմակերպության հովանու ներքո ստեղծվել է Ջրային ռեսուրսների զարգացման միջազգային տարի (1992 թ.)։ Ներկայումս ՄԱԿ-ի անդամ 193 պետություններից 40-ը ունեն ջրային ռեսուրսների ներուժ։ Դարավերադարձության շարունակական գործընթացի հետևանքով 1993թ. սեպտեմբերի 15-ին Միավորված ազգերի կազմակերպության գլխավոր քարտուղարի հրամանագրով ստեղծվել է Ջրային ռեսուրսների զարգացման միջազգային տասնամյակ (1993–2003 թթ.)։ Տասնամյակի նպատակներն են՝ ջրային ռեսուրսների կառավարման բարելավում, ջրի որակի պահպանություն և ջրային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործում, ջրամատակարարման և ջրահեռացման համակարգերի ստեղծում, ջրային աղետների կանխարգելում, ջրային ռեսուրսների կառավարման ոլորտում կրթության և գիտական հետազոտությունների զարգացում։ Տասնամյակի գործունեության կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է Նյու Դելիում։ Ջրային ռեսուրսների կառավարման ոլորտում միջազգային համագործակցության զարգացման նպատակով ստեղծվել է Միջազգային ջրային ռեսուրսների ասոցիացիա (International Water Resources Association)[18]։ Միավորված ազգերի կազմակերպության շրջանակներում գործում են նաև ջրային ռեսուրսների կառավարման հարցերով զբաղվող մի շարք միջազգային կազմակերպություններ, որոնք ներկայացված են ՄԱԿ-ի տարբեր գրասենյակներում և մասնագիտացված հիմնարկներում։ Ջրային ռեսուրսների կառավարման հարցերով զբաղվող միջազգային կազմակերպությունների գործունեության համակարգումն իրականացնում է ՄԱԿ-ի Ջրային ռեսուրսների կառավարման միջգերատեսչական մեխանիզմը (Inter-Agency Mechanism on Freshwater Issues)։ Ստեղծվել է 1994 թ. և ներառում է ՄԱԿ-ի 23 կազմակերպությունների, հիմնարկների և գրասենյակների ներկայացուցիչներ։ Մեխանիզմի գործունեության համակարգումն իրականացնում է ՄԱԿ-ի Ջրային ռեսուրսների կառավարման միջգերատեսչական խորհուրդը (UN-Water)։ Խորհրդի նիստերը գումարվում են տարեկան 2 անգամ։ Խորհրդի աշխատանքներին մասնակցում են նաև ՄԱԿ-ի անդամ չհանդիսացող պետությունների, միջազգային կազմակերպությունների և ոչ կառավարական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ։ Խորհրդի նիստերի միջև ընկած ժամանակահատվածում նրա գործունեությունը համակարգում է Ջրային ռեսուրսների կառավարման միջգերատեսչական մեխանիզմի գործադիր կոմիտեն, որի նիստերը գումարվում են տարեկան 4 անգամ։ Կոմիտեի նախագահությունը իրականացնում է ՄԱԿ-ի Ջրային ռեսուրսների կառավարման միջգերատեսչական մեխանիզմի գործադիր

(42Ջ)։ Պատերազմը մեզ համար սեմեստրե անոպրեմուսը այլ էր. որ Ղարաբաղում ենք կռվում, և հարյուրավոր տղաներ էին մեռնում ամեն օր, և հարյուրավոր ընտանիքներ սգում էին իրենց սիրելիներին: Ամեն ոք ուներ իր կորուստները, և ոչ ոք չէր ուզում լսել ուրիշների մասին: Ամեն ոք ուզում էր խոսել միայն իր մասին: Ամեն ոք ուզում էր, որ իրեն լսեն, որ իրեն հասկանան, որ իրեն ներեն: Ամեն ոք ուզում էր ներել, բայց ոչ ոք չէր ուզում ներվել: Ամեն ոք ուզում էր ներել, բայց ոչ ոք չէր ուզում ներվել: Ամեն ոք ուզում էր ներել, բայց ոչ ոք չէր ուզում ներվել:

Ձրի հարցում հատվածորոշումներում շուրջ դժվարությունները բեռ-ներատուները էին ամեն անվնաս ձևով ազատվել 1995թ. սեպտեմբերի 28-ի հարմարավետ համար Դարձի վարչապետ Գալուստ Ահարոնը հայտնի սատրապներու

As one of the core issues of Arab-Israeli conflict, the water factor largely conditions relations between Palestinians and Israelis. The article discusses the importance of the Jordan River waters and the West Bank and Gaza Strip aquifers in the context of the Palestinian problem. It elucidates early Zionist water projects in Palestine, examines the hydropolitical consequences of 1948 and 1967 Arab-Israeli

THE WATER DIMENSION OF THE PALESTINIAN PROBLEM

KAREN HARUTYUNYAN

ՈՒՍՒ-ի Մեհյուանդարյան խորհրդի՝ պատերազմական գործողությունների ժամանակ Իսրայելի կողմից Արևմտյան ափի շրջանի ամբողջական գրավումից հետո ջրային խնդիրն ամենայն սրությամբ դրվեց Պաղեստինի առջև: Ջրի ռեսուրսների վերահսկողությունը Իսրայելի համար դարձավ ռազմավարական կարևորության խնդիր

wars, as well as 1953-55 US failed mediation to alleviate the Jordan basin water shortage through cooperation between Arabs and Israelis, considers Palestinian and Israeli positions on sharing common waters, reviews the Israeli use of the Palestinian occupied territories' waters from the point of International Humanitarian Law, particularly 1949 Geneva Conventions. The Palestinian-Israeli water dilemma is also considered in the light of the 1991 Madrid Conference triggered Middle East Peace Process and the Oslo agreements. The paper analyses perspectives and obstacles of water sharing between Palestinians and Israelis, focusing on the water factor's critical role on the way to the establishment of the Palestinian statehood.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Assessment of Legal Aspects of the Management of Shared Water Resources in the Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA) Region, United Nations, New York, 2002, pp. 84-85 www.escwa.org.lb/information/publications/division/docs/enr-01-3.pdf.
2. Նույն տեղում, էջ 84-85:
3. Lowdermilk W.C., *Palestine, Land of Promise*, Harper and Brosers, New York, 1944, p. 101.
4. Allison Berland, "The Water Component of the Peace Process between the Israelis and the Palestinians," Fletcher School of Law and Diplomacy, May 2000, www.transboundarywaters.orst.edu/ publications/related_research/berland/berland_toc.html .
5. Stephan Libiszewsky, *Water Disputes in the Jordan Basin Region*, www.fsk.ethz.ch/encop/13/cn13.htm.
6. Նույն տեղում:
7. Stephan Libiszewsky, op. cit., www.fsk.ethz.ch/encop/13/cn13.htm .
8. "Economic and Social Repercussions of the Israeli Occupation on the Living Conditions of the Palestinian Territory," General Assembly Economic and Social Council 59-th Session's Record, New York, June 2004, p. 8.
9. 1949թ. ժնևի կոնվենցիաները և դրանց լրացուցիչ արձանագրությունները, Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի հրատարակություն, Երևան, 1999թ., էջ 234:
10. "Israeli Settlements and International Law," Government of Israel Policy Guidelines, May 2001, www.mfa.gov.il.
11. Նույն տեղում:
12. Նույն տեղում:
13. United Nations Security Council Resolution No 465, 1.03.1980, http://daccessdds.un.org/doc /RESOLUTION/GEN/NR0/399/58/IMG/NR039958.pdf?OpenElement .
14. Stephan Libiszewsky, op. cit., www.fsk.ethz.ch/encon/13/cn13.htm .
15. Aaron T. Wolf, Hydropolitics Along the Jordan River, Chapter "Israel, the West Bank and Gaza," UN University Press, Tokyo – New York – Paris, 1995 www.unu.edu/unupress/

unupbooks%80859c%80859E08.htm#:Israel.%20the%20West%20Bank,%20and%20Gaza
16. Aaron T. Wolf, op. cit.
17. The West Bank and Gaza: Israel's Options for Peace, Jaffee Center for Strategic Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv. 1989, p. 200.
18. Declaration of Principles on Interim Self-government Arrangements, September 13, 1993. Article VII, www.mfa.gov.il/MFA/Peace+Process/Guide+to+the+Peace+Process/Declaration+of+Principles.htm .
19. Declaration of Principles. Annex 3, Protocol on Israeli-Palestinian Cooperation in Economic and Development Programs.
20. Declaration of Principles, Annex 4. Protocol on Israeli-Palestinian Cooperation Concerning Regional Development Programs.
21. Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip, September 28, 1995, Annex 3: Protocol Concerning Civil Affairs. Appendix 1, Article 40: Water and Sewage www.mfa.gov.il .
22. Նույն տեղում:
23. Նույն տեղում:
24. Alwin R.Rouyer, "The Water Accords of Oslo II: Averting a Looming Disaster," *Middle East Policy,* Vol. VII, No 1, 1999, p. 119.
25. Declaration of Principles for Cooperation on Water-related Matters and New and Additional Water Resources, Oslo, February 13, 1996 www.mfa.gov.il .
26. "Palestinian Authority Intentionally Polluting Water," *Jerusalem Post,* 26.05.1997.
27. Օրինակ, Գերմանական GTZ կազմակերպությունն Արևմտյան ափում հրեական և պաղեստինյան բնակավայրերի կոյուղային համակարգերը զարգացնելու համար առաջարկեց իր օգնությունը, որը պաղեստինցիների կողմից մերժվեց զուտ քաղաքական նպատակներով, քանի որ նրանք չէին ցանկանում ճանաչել հրեական բնակավայրերի գոյությունը 1949թ. զինադադարի գծից ներս:
28. An Address by the Israeli Prime Minister Binyamin Netanyahu to Washington Institute for Near East Policy, May 14, 1998 www.washingtoninstitute.org .
29. The Wye River Memorandum, Signed in Washington D.C., 23.10.1998 www.mfa.gov.il .
30. The Sharm el-Sheikh Memorandum on Implementation Timeline of Outstanding Commitments of Agreements Signed and the Resumption of Permanent Status Negotiations, September 4, 1999 www.jewishvirtuallibrary.org .
31. The Disengagement Plan, February 23, 2004 http://electronicintifada.net/bytopic/historicaldocuments/ 342.shtml.
32. The Multilateral Negotiations: Water Resources Working Group, Meeting of October 20, 2002 www.mfa.gov.il.
33. UNSCR 1515, 19 November 2003, http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/621/85/PDF/ N0362185.pdf .

АНУШ ОГАНЕСЯН

СТАНОВЛЕНИЕ ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ И ВЫРАБОТКА "НОВОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ" (1920-1930-ые гг. XX в.)

1920-1930-ые годы явились важным этапом в истории Турции. Именно в 1920-30-ые годы проводились важные преобразования, оказавшие значительное влияние на дальнейшее развитие страны. Без их изучения невозможно правильное понимание внутреннего положения Турции в последующие годы. Преобразования коснулись всех областей жизни Турции, включая науку и культуру. В области исторической науки этот период ознаменовался выработкой т.н. новой исторической концепции, которая в течение нескольких десятилетий являлась руководящей для турецких историков, да и сегодня содержится в "арсенале" многих турецких исследователей.

Вопрос о разработке "новой исторической концепции" не был предметом специального исследования в отечественной литературе. Вместе с тем в работах ряда советских и армянских востоковедов можно найти много ценных фактов и наблюдений по исследуемому вопросу[1]. Много публикаций посвящено историческим исследованиям турецких ученых. Помимо рецензий на труды турецких ученых-историков или издания научной периодики важные наблюдения и выводы о состоянии и уровне исторической науки Турции содержат историографические обзоры в ряде монографий, а также статьи по отдельным проблемам турецкой историографии[2]. Западные ученые также попутно касались данной проблемы[3].

Задачей данной статьи является основываясь, в основном, на турецких источниках, рассмотреть причины и условия возникновения "новой исторической концепции" и ее отражение в первых трудах Турецкого исторического общества.

После завершения национальной войны 1918-1923гг. и создания Турецкой Республики перед страной стояли задачи преобразований в области экономики, политического устройства, культуры.

В области духовной эти задачи заключались в выработке доктрины, которую турецкая национальная буржуазия использовала бы для философского, исторического обоснования своих прав на самостоятельное развитие. Идеологией народившейся турецкой буржуазии стал кемалистский национализм, нашедший отражение и в т.н. новой исторической концепции[4].

Придя к власти, кемалисты формально объявили о своем отказе от политики и идеологии пантюркизма. Выступая с трибуны Великого национального собрания Турции в декабре 1921г. Мустафа Кемаль Ататюрк заявил: "Господа! Каждый из наших сограждан, единоверцев и земляков мысленно может придерживаться любого большого идеала, он свободен и самостоятелен. Никто не может вмешиваться в его дела. Однако Великое национальное собрание Турции придерживается прочной и стабильной политики, а она направлена на обеспечение с его стороны жизни и независимости турок в пределах их определенных национальных границ. Великое национальное собрание Турции и его правительство, представляющее нацию, совершенно далеки от иллюзий, являются в своей политике весьма скромными и реалистичными ... Господа, корни действий и поступков, поставивших ныне эту нацию (турецкую – А.О.) перед эшафотом, кроятся в иллюзиях и чувствах"[5].

Кемалисты заменили термин "тюркчюлюк", значивший и туркизм (т.е. турецкий национализм), и тюркизм (т.е. пантюркизм) термином "миллиетчилик" (впоследствие "улусчулук"), что значит "национализм". Миллиетчилик был провозглашен одним из лозунгов Народно-республиканской партии и вошел в его программу[6].

Однако ни кемалисты, ни лично Кемаль Ататюрк не были последовательны в осуждении пантюркизма. Ататюрк, например, впоследствии попустительствовал деятельности ряда лиц, в чьих статьях и книгах пропагандировалась эта реакционная идеология. Это говорит не только о неспособности и нежелании кемалистов вести последовательную борьбу против реакционных тенденций как в политике, так и в области общественной мысли страны, но и о генетической связи кема-

листского национализма с предшествовавшей идеологией пантюркизма. Кемалистский национализм нашел отражение в выдвинутой Ататюрком "новой исторической концепции", и, в частности в работе I турецкого исторического конгресса.

После крушения Османской империи перед кемалистами встал вопрос о создании единонационального государства (в границах, определенных Национальным пактом 28 января 1920г.)[7]. В связи с этим Ататюрк считал для себя важной "задачу уничтожить в сознании людей сохранившиеся идеи преданности империи или исламскому миру и заменить их идеей преданности отечеству"[8].

Одним из орудий для достижения этой цели он выбрал историю. А созданное по его инициативе Турецкое историческое общество[9] должно было стать посредником для проведения государственной политики в области идеологии и культуры: в его задачи входила координация всей исследовательской и пропагандистской работы в области истории. Перед турецкими учеными была поставлена националистическая по сути задача - доказать автохтонность анатолийских турок, и таким образом "научно" обосновать их право на территории Малой Азии. Это увлечение кемалистами историей не было случайным, а было продиктовано конкретной историко-политической обстановкой. Как известно, занявшие в 1919-1922гг. Западную Анатолию греки заявляли, что она должна принадлежать Греции, так как там в древние времена существовала греческая цивилизация. Итальянцы, также ссылаясь на времена, когда Анатолия входила в состав Великой Римской империи, заняли Южную Анатолию в 1919-1921 гг.[10] Чтобы выбить почву из-под подобных заявлений, Ататюрк призвал турецких ученых искать предков современных турок среди древнейших обитателей на территории Турции.

Кроме того, кемалисты считали, что большинство исследований, посвященных истории турок, созданных европейскими учеными, носило необъективный характер. Вначале на турок смотрели как на "кару господню"[11]; впоследствии, когда стало очевидным отставание Османской империи от Европы - с пренебрежением и презрением[12].

Ататюрк считал, что история должна стать духовным фронтом национальной борьбы. "Из-за вековых враждебных отношений между турками и европейцами, - писал он, - во

всемирной историографии относительно турок преобладали взгляды, являющиеся результатом неприязни и вражды. На турок смотрели как на второстепенный народ, во всех отношениях отсталый. На турок смотрели лишь как на воинов и разрушителей.

Кроме того, европейские государства, аппелируя к фактам истории, выдвигали идею о неправомочности турок занимать территории, на которых они живут вот уже несколько веков. Эти утверждения явились основанием для раздела Османской империи в конце первой мировой войны"[13].

"Этот неприязненный взгляд на турок вызывал в душе Ататюрка глубокое возмущение", - пишет долгие годы руководивший турецким историческим обществом У.Игдемир[14].

Уже из сказанного видно, что после победы революции у кемалистов имелись серьезные политические причины, по которым они обратились к изучению истории. Советский исследователь Ю.Тишанский, путешествовавший в 20-ые г.. по Турции, пишет в своей книге воспоминаний: "Мустафа Кемаль проводит время за историко-лингвистическими изысканиями, создавая при помощи специальной комиссии, куда вовлечены почти все турецкие и некоторые европейские ученые, свою историческую теорию, назначение которой – доказать, что турки являются издревне культурным народом, давшим начало ряду позднейших культур, что они не варвары и азиаты ..."[15].

К работе по исследованию материалов, связанных с пересмотром истории Турции, были привлечены все, кто занимался или мог заниматься историей. По материалам составлялись отчеты и предъявлялись Ататюрку. В результате этой деятельности появилась работа "Основные направления турецкой истории"[16], подготовленная Ататюрком. В предисловии к ней говорилось: "Наши предки, создавшие огромное государство, являлись и создателями великих цивилизаций. Наш долг – исследовать, изучать их и рассказывать об этом турецкому народу и всему миру. Когда турецкие дети узнают о делах своих предков, они найдут в себе силы для свершения еще более важных дел"[17].

Одна из отправных точек зрения этой работы заключалась в следующем: с древнейших времен из Средней Азии из-за засухи и по другим причинам экономического характера совершались великие переселения кочевников. Эти кочевые пле-

мена говорили на тюркских языках и принадлежали к брахикефальной альпийской расе. Они приносили передовую культуру в места своего переселения. Это положение легло в основу ставшей официальной "новой исторической концепции". Целый ряд работ турецких исследователей был посвящен ее "доказательству".

Для подготовки преподавателей в свете этой доктрины было решено организовать специальные курсы в июле 1932г. Они должны были называться "Курсы для преподавателей истории". Но впоследствии они получили название I Турецкого исторического конгресса, и протоколы их были опубликованы именно под этим названием[18].

Этот конгресс был организован Министерством народного образования Турции. На нем присутствовали профессоры истории Стамбульского университета, преподаватели лицеев, школ и других учебных заведений - всего 232 человек.

Основное внимание на конгрессе было уделено, и это понятно, этногенетическим проблемам, вопросу о происхождении турок. Турецкие ученые решили "доказать" извечность обитания турок в Анатолии, по крайней мере, со времен неолита. Этому, в частности был посвящен доклад Афет Инан "В доисторическое время и на заре истории"[19]. Она остановилась на следующих вопросах:

Возраст Земли. – Топография Средней Азии[20]. – Распространение и расселение людей на земле. – Вопрос о расах. – Кто является автохтонным народом Средней Азии?[21]

В своем докладе Афет Инан замечает, что трудно было бы утверждать, что человечество возникло на земле где-то в одном месте. Но колыбель высокой культуры человечества могла быть и была только в одной точке земного шара – в Средней Азии. В ту далекую историческую эпоху, продолжает она, во всех уголках земного шара жили долихокефальные люди. А в Средней Азии образовалась другая раса, которая, собственно, и создала передовую неолитическую культуру. Прежде всего, именно они первыми освоили земледелие и животноводство и открыли человечеству эпоху металла. Они говорили на едином языке (тюркском). Из Средней Азии эта раса расселилась в разных направлениях, принося с собой высокую культуру. Она принесла высокую культуру в Иран, Ин-

лию, Малую Азию и Европу; осдной из ветвей этой расы были хетты, заселявшие Анатолию, т.е. прототурки.

Западные ученые, рассуждает далее А.Инан, считают основоположниками европейской цивилизации арийские племена. Но даже в их самоназвании - арий или арья — прослеживается тюркское начало: ар — эр (мужчина, человек)[22]. В языках, которые называют арийскими, прежде всего надо искать не индийские или иранские, а тюркские корни. Надо лишь ждать разъяснений по этому поводу от наших турецких ученых, - заканчивает она.

На основе чего делались подобные заключения? Прежде всего, на "данных" антропологии. При содействии министерства здравоохранения, просвещения и обороны А.Инан в течение ряда лет проводила исследования более 64 тыс. чел., обобщив их в работе "Антропологическая характеристика народа Турции и турецкая история". Жители того или иного района обследовались без учета их национальной принадлежности, и сделано это было вполне сознательно. Автор пишет, что она желала показать расовое единство населения Турции[23]. "Начиная с неолита (раскопки Кум-тепе) и до османов, скелеты в антропологическом аспекте обладают почти одинаковой характеристикой"[24]. Таким образом, заключает А.Инан, "почти всегда завоеватели и покоряемые относятся к одному и тому же этносу"[25].

Как видим, выводы автора подтасованы под поставленные цели, и это обесценивает фактический материал, собранный ею.

Выступая с трибуны I конгресса турецких историков, тогдашний министр народного образования Эсад-бей заявил, что турецкий язык - это "праязык", основа всех других языков[26]. Об этом говорил также выступавший на конгрессе Рыфат Самих в докладе "О связи турецкого языка с другими"[27].

Для доказательства "новой исторической концепции" турецкие ученые стали прибегать даже к таким отнюдь не научным методам, как простые фонетические уподобления. Например, слово "хати". "эти" (называть хеттов "эти" предложил сам Ататюрк), говорят они, является не чем иным, как турецким "ата" (праотец)[28].

Решид Галиб в своем докладе "Тюркская раса и общий взгляд на историю цивилизации" заявил: "Месопотамская цивилизация:

1. – не была местной
2. – ее создали пришельцы из Средней Азии,
3. – шумеры были туранцы, или же точнее – турки"[29].

Хасан Джемиль Чамбель в докладе "Общий взгляд на происхождение Эгейской цивилизации" говорил: "Хетты, шумеры, египетская и эгейская цивилизация – все они, как звенья одной цепи – тянутся из Алтая"[30].

А.Н.Толстой как-то сказал, что нет такого народа, который не искал бы в своей жизни утверждения национальной гордости. Турецкие политические деятели, а вслед за ними и турецкие ученые решили вызвать эту гордость у своего народа, приписав ему заслуги и достоинства других народов мира. Эсад-бей, например, заявил, что именно турки зажгли "первые факелы мировой культуры" и "спасли Европу от пещерной жизни"[31]. Это не просто громкие фразы, произнесенные из уст тогдашнего министра народного образования, они означали совершенно определенную политику в области просвещения – воспитание молодежи в духе крайнего национализма.

Главные положения "новой исторической концепции" легли в основу четырехтомного "Тарих"-а, предназначенного для преподавания истории в школах[32].

В "Тарих"-е турецкие ученые идут еще дальше: таланту турок приписывается расцвет культуры в Древнем Китае[33], у скифов[34], в Индии[35], в Египте[36] и др. Для подобных утверждений они ссылаются на европейских авторов[37], которые иногда называют несемитические и неиндоевропейские народы и племена "туранскими", отнюдь не подразумевая под этим термином турок. Вот что пишет "Тарих" о происхождении письменности: "она была создана турками в доисторический период и распространена по всему миру"[38]. Известно, что в конце IV – в начале III тысячилетия до н.э. в Южной Месопотамии возникла древнейшая письменность. Почти все народы Передней Азии заимствовали у шумеров систему клинописи, приспособив ее к особенностям своего языка[39]. Но если следовать логике турецких ученых, по которой шумеры – это прототурки, то именно им человечество "обязано" этим великим достижением.

Итак, мы видим, что при выдвижения своих гипотез турецкие ученые пытаются обратиться к отдельным фактам из истории народов древнего мира. Обращение к исследованию конкретных фактов представляет собой положительное явление. Но, как известно, факты, если взять их в их целом, в их связи, не только "упрямая", но и безусловно доказательная вещь. Факты, если они берутся вне связи, если они отрывочные и произвольные, являются игрушкой или кое-чем еще похуже. Турецкие ученые, подтасовывая или фальсифицируя факты, результаты конкретных исторических исследований, приписывают "таланту турецкой нации достижения всех цивилизаций, существующих в Малой Азии"[40].

Главное внимание турецких историков после провозглашения республики было сосредоточено на поисках "чисто турецкого прошлого", в связи с чем с большим интересом изучались этнические истоки турок и делались попытки доказать раннее появление их в Анатолии.

Советский исследователь Д.Е.Еремеев, характеризуя турецкую историческую науку 30-ых гг. пишет, что она не избежала "болезней роста"[41]. Однако сознательное искажение истории в вполне определенных целях вряд ли может быть названо "болезнью". Кроме того, "новая историческая концепция", выдвинутая в 30-ые гг. XX в. до сих пор признается руководящей в уставе Турецкого исторического общества.

С трибуны I турецкого исторического конгресса, со страниц четырехтомного "Тарих"-а и в других трудах, историки Турции заявляли, что в отличие от европейских авторов, излагающих историю их страны с предвзятых позиций, они собираются писать "истинную" историю своей страны. Но в ходе осуществления этой задачи, они оказались на крайне реакционных позициях: европейскому национализму они противопоставили свой национал-шовинизм.

"Новая историческая концепция" вырабатывалась в условиях роста турецкого буржуазного нациоанлизма, была его продуктом и стимулом одновремено. Конкретная историческая обстановка поставила перед Ататюрком задачу формирования единого государства с единой нацией, единым языком, культурой и менталитетом. "Мы в прямом смысле слова являемся турецкими патриотами и националистами. Опора Республики – это турецкое общество. Насколько сильно будут полны турец-

кой культурой члены этого общества, настолько сильной и будет республика, опирающаяся на это общество. В деле руководства и защиты турецкой нации национальное единство, национальное чувство, национальная культура есть мой самый высокий и желанный идеал", - считал Ататюрк[42]. Идеология пантюркизма эволюционировала в кемалистский национализм, который использовался политическим руководством страны как сильное пропагандистское оружие, с помощью которого, по их мнению, турки должны были преодолеть своеобразный "inferiority-complex" и достичь национальной самоидентификации и самоутверждения[43]. Этот крайний национализм привел к выработке догматической и "авторитарной" (как ее называют некоторые современные турецкие историки) "новой исторической концепции". Носившая скорее не научный, а пропагандистский характер, она тем не менее являлась господствующей и котролирующей в турецкой историографии долгие десятилетия. Она тормозила создание альтернативных, плюралистических школ. Турецкий историк Т.Акчам образно обозначил это явление как амнезию - болезнь забывчивости собственной истории[44]. Кроме того, кемалистская историография, акцентировавшая внимание на событиях республиканской Турции, оставила без особого внимания огромный пласт османской истории.

В заключение еще раз отметим, что в республиканской Турции вплоть до 60-ых годов XX в. историческая наука носила официозный характер и находилась всецело на службе правящих кругов, всемерно насаждала выгодные этим кругам консервативные концепции исторического процесса. Лишь после государственного переворота 1960г. в Турции впервые за годы республики появились идеологические течения, неподконтрольные правящим слоям, что естественно оказало большое воздействие на состояние общественных наук в данной стране, на их научный и теоретический уровень. Не остались в стороне и проблемы, связанные с изучением национальной истории: там появились различные научные школы и направления, начали формироваться более или менее четкие научные течения. Однако это уже тема другого исследования.

ANUSH HOVHANNISYAN

TIIE FOUNDATION OF TURKISH REPUBLIC AND THE EMERGENCE OF "NEW HISTORICAL CONCEPTION" (THE 20-30S OF THE 20TH CENTURY)

The Kemalist reforms, carried on in Turkey in 20-30s of the 20th century covered all the spheres of State life, including science and culture. In the field of history this period is marked by the rise of so called "new historical conception" which became the leading one for the Turkish historians during many decades.

The kind of history which the state promoted largely through the work of the Turkish Historical Society (Türk Tarih Kurumu) founded in 1930, followed the lines set forth by Kemal Atatürk. This official conception carried not scientific but much more propagandistic and nationalistic character and it hindered the emergence of alternativc and impartial schools in Turkish historiography.

The article is analyzing the emergence of "new historical conception" in its relation with the peculiarities of foundation of modern Turkey.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. См., напр. Зуланян М.К. Вопросы древней и средневековой истории Армении в освещении современной турецкой историографии, Ереван, 1970, Еремеев Д.Е. Этногенез турок, М., 1971.
2. См. напр. Тверитинова А.С. Фальсификация истории средневековой Турции в кемалистской историографии. "Византийский временник". VII, 1953, с. 9-31, Орешкова С.Ф. "Кризис" исторической науки и некоторые новые направления исторических исследований в современной Турции. В кн. "Великий Октябрь и Турция", тезисы и резюме докладов и сообщений научной конференции (1977, Тбилиси), М., 1977, с.61-65, Мейер М.С. Экономические проблемы Османской империи XVI-XVIII вв. в современной турецкой и западной историографии, "Социально-экономические проблемы генезиса капитализма", М., 1984.
3. См. напр. B.Lewis. The emergence of modern Turkey, London, 1962; D.Kushner. The Rise of Turkish Nationalism, London, 1977.
4. О кемализме см. Ս.Բաղդասարյան, Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թթ., Երևան, 2001.
5. Atatürkün söylev ve demecleri, Istanbul, 1945, s.193-194.
6. Aykut Şeref. Kemalism. (CHP programlin izahi), Ist. 1936, s.20-25.
7. См. Мустафа Кемаль (Ататюрк). Путь новой Турции, М., 1934, т.4, с.333.
8. B.Lewis, op. cit., p. 339.
9. Оно было создано в 1931г. на основе существовавшего ранее Общества по изучению османской (турецкой) истории "Для

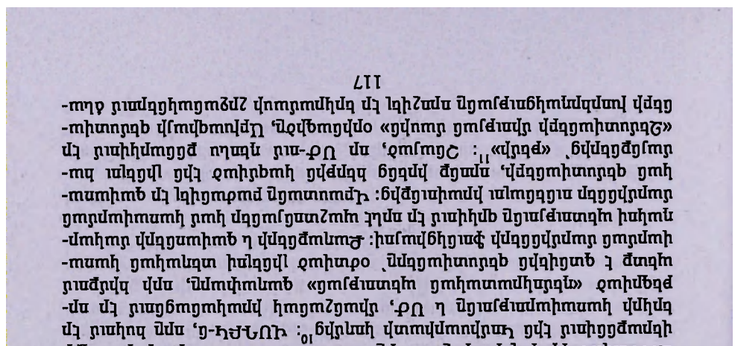
осуществления систематических исследований в свете новой исторической концепции", - как говорится в уставе общества.

10. О планах раздела Османской империи в годы I мировой войны см.: Шамсутдинов А.М. Планы раздела султанской Турции и использование ее в вооруженной интервенции Антанты против Советской России (1918-1919). - Турецкий сборник. М., 1958, с. 32-47. Его же: Национально-освободительная борьба Турции 1918-1923 гг., М., 1966, с.14-43.
11. "The scourages of God" - St. Lane-Pool. Turkey. New York. 1914, p.3.
12. В этой связи следует заметить, что концепция извечно отсталого Востока и передового Запада широко распространилась в Европе в XIX в. во время колониального порабощения многих стран Азии и Африки европейскими капиталистическими странами и создания колониальных империй - Британской, Французской, Германской и др. Теоретически она была обоснована в историко-философской схеме Гегеля, различавшего так называемые "исторические народы", к которым он относил древних греков и римлян, христианские народы Западной Европы, игравшие видную роль в истории, и "неисторические народы", бывшие лишь пассивными объектами исторического развития, к которым он относил население Востока. См. Гегель. Сочинения, т. 8.
13. Islam Ansiklopedisi. 10 cüz. Ist. 1949, s.787.
14. U.Igdemir. Yillarin icinden TT Kurumu. Ankara, 1976, s.203.
15. Ю.Тишанский. По новой Турции. ОГИЗ, 1933, с.120.
16. Türk tarihinin Ana Hatlari. Ist., 1930.
17. Ibid.
18. Birinci Türk Tarih Kongresi (Konferanslar ve müzakere zabitlari В дальнейшем TT Kongresi), Ist. 1932.
19. Tarihten evvel ve tarih fecrinde. I TT Kongresi.
20. В географическое понятие Средняя Азия Афет Инан включает также Алтай и Памир.
21. В дальнейшем основные положения этого доклада были развиты в кн. Dr. Afetinan. Türkiye Halkinin Antropolojik Karakterleri vr Türkiye Tarihi (Türk irkinin vatani Anadolu). Ankara. 1947.
22. Слово "арий" как название индо-европейских племен, перекочевавших в Индию, появилось за несколько тысячелетий до появления первых турок на арене истории. См.: История Древнего Востока, М., 1979, с.349-350.
23. Dr. Afetinan, op. cit., s.56.
24. Там же, с.49.
25. Там же.
26. I TT Kongresi ..., s.7-8.
27. Этот тезис нашел впоследствии отражение в т.н. "солнечной теории" происхождения языка.

28. В 30-ые гг. в Турции появились даже банки со звучными названиями "Сумербанк" ("Шумерский банк") и "Этибанк ("Хеттский банк"). Современная наука, в частности, работы Б.Грозного доказали, что хетты говорили на языках индоевропейской семьи.
29. I TT Kongresi ..., s.117.
30. Там же, с.201.
31. Там же, с.6.
32. Tarih. Ist., 1932.
33. Tarih. c.I. s.55.59.
34. Там же, с.69-71.
35. Там же, с.74-75.
36. Там же, с.103-105.
37. Например, Ж.Моргана, Э.Питтара и др.
38. Tarih. c.I, s.41.
39. См. история Древнего Востока, с.181-182.
40. U.Igdemir. Yillarin icinden. s.203.
41. Еремеев Д.Е. Этногенез турок. М., 1971, с. 20.
42. См. Cohce S. Mustafa Kemal Atatürkun Milliyetcilik Anlayisi. "Yeni Forum". c.14. N289, Ankara, 1993. s.51.
43. Там же, s .48-53.
44. Akcam T. Türkiyeyi yeniden düşünmek. авт. отт. кн., s. 4-6. The Cenocide of the Armenians in "Problems of Genocide", Toronto, 1997. p.361-362.

ՊԵՐՍԱԶՈՒՅՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՍՑԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐԿԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ (ՄԱՅՍ 1919թ. - ՓԵՏՐՎԱՐ 1921թ.)

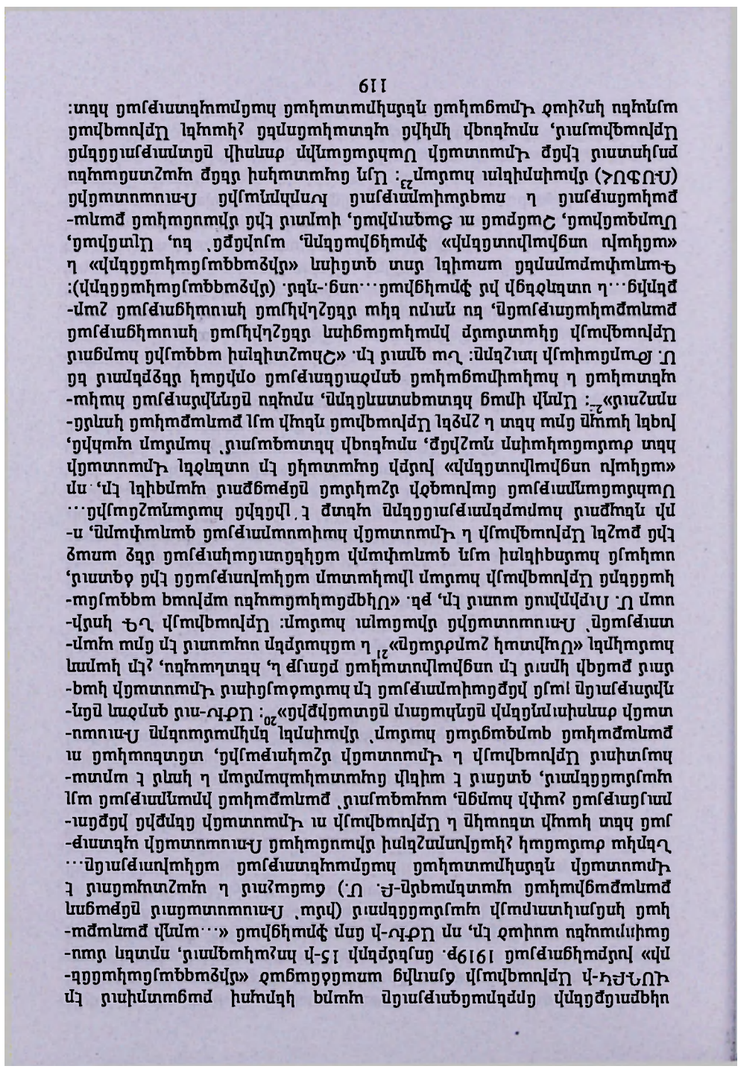
Հատընտրանքը նկարագրում Եվրոպական ժողովրդավարական խաղաղության համագումարի (այսուհետև՝ ՄԺ) 1919թ. մայիս 20-ին ընդունեց «Միխայլ Թումանյանի Ազգությունների Լիգային ուսումնասիրության հարցերով հանձնաժողովի» ստեղծման մասին որոշումը, որի նպատակն էր ՆԳ նախարար Ս. Ռաֆֆիի ներկայացրած հարցերի ՄԺ-ում քննարկումից հետո 1920թ. փետրվարին, նրա որոշումը ամփոփում էր այդ հարցերի՝ «ճիրիկայացուցչական» ՄԺ-ի քարտուղար Գ. Կոմպեր-

Տարածայնությունների սկզբունքները պահպանված էր ըստկրա-
մի Ղ. Մելամեան, ասելիս. «Մեզնէ վառ՝ ՀԱՅԿԱԿ Մէրոպեան
եղաւ - Հ. Մ.) առաջադիմ էին մարդիկը (ինձ՝ ՀԱՅԿԱԿ Մէրոպեան
ճյուռեն - Հ. Մ.) առաջադիմ էին մարդիկը հիքեանական որևէ տե-
սակ: Մեզ պահանջում էին մեզ աստեղայն հիքեանական»[19]: Մեր

իրեն նրանց մէտ ընդունելու: Նեթեռոմիսէ էր, թե Կոմիտասի վարչա-
զրությունները կացնում են զեղտիաների տրամադրության տակ
չուզի և պետք է տներդի»[17], - գրում էր Մուրատ զորամոտիկ հատու-
ըոպոլը: Մէրոպեանի տրվող կացարանի մասին Մ. Թ-ուրմանեան ար-
տահայտում էր հետևյալ կերպ. «Քաղաքացուց տներդիկած եմ գիմի-
մաչին պարտությունը, Մուրատ՝ գրուածքս Տուրաբեդիի գիմա-
իրությանը «պատասխանյան շտապ» կոչիած շրջանցյան ոգորա-
վարչությունը: Գաղութիները զորամասնին գործուն եմ իրեց նպեգո-
տությանը՝ փոխարկելիս վարչական ամրացում: Մի խոսքով՝ եկիմի ոգա-
շատ կառավարության զտնիւում է վարչական ամրացում զործա-
նելմի ձեռքբերում: Բոլոր նիմքերի, շրջաններ տեղական գշա-
ճափում կառավարության կացքը[15]: Կորոշիի տեսա այդ հար-
ցում հատկանիշ էր Մեծ-ի ընդդիմության ամրոց Մ. Թ-ուրմանը՝ զտնե-
լով, որ «մեզ ամրացում ինչ ձևով ամրացնելը՝ ժողովրդական
խորհրդարանում ունեցած բարձր պաշտոնները իրենց ամրացնելու
ճյուրյունն: Նրանց զորությունը կարելի է հասկանալ ահեղությ»[16]:

Թիֆլիսի մասնակից կասկածի տակ էր վերցում Մէրոպեանի մեզ-
ամրությունների մասին խոսելիս. «Մեզնէ վառ՝ ՀԱՅԿԱԿ Մէրոպեան
հասկանալ զտնելիք մեզ ամրացնելը (ինձ՝ ՀԱՅԿԱԿ Մէրոպեան
ճյուռեն - Հ. Մ.) առաջադիմ էին մարդիկը հիքեանական որևէ տե-
սակ: Մեզ պահանջում էին մեզ աստեղայն հիքեանական»[19]: Մէրոպ

Նեզևիկյաց միացյալ կառավարության տեր մեր Հիտլեր[ի] հրամանով ես [միաց] հրամայեցի, որ ամբողջ կիսա ասորեստանական ցեղը, այսինքն՝ ես ոչնչացնեմ ասորեստանցիներին... Ես ոչնչացնեմ ասորեստանցիներին, որովհետև նրանք ինձ համար ոչ մի արժեք չեն ներկայացնում»[29]։ Ասորեստանցիների ցեղասպանությունը շարունակվեց մինչև 1920-ական թվականների սկիզբը։ Ասորեստանցիների ցեղասպանության մասին տեղեկություններ կան նաև Ֆրանսիայի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների, Ռուսաստանի, Ավստրալիայի, Նոր Զելանդիայի, Հարավային Աֆրիկայի, Իրանի, Իրաքի, Սիրիայի, Լիբանանի, Հունաստանի, Ռումինիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Շվեդիայի, Նորվեգիայի, Դանիայի, Ֆինլանդիայի, Իսրայելի, Ավստրալիայի, Նոր Զելանդիայի, Հարավային Աֆրիկայի, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների, Կանադայի, Ռուսաստան

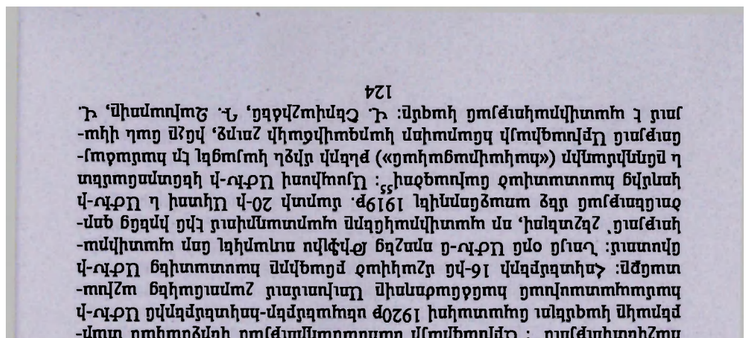
գի ցույց տրվի Ղզլաճախտությանց զոյությունը»[31]: Ելս անհետ արդի դիպ հեղինակներն պնդում են, որ «բուշևիկներն ձգտում էին սրել ազգային հակասությունները, հանդգնելով աքխազներին, թե իբր Վրաստանի ճիաճեղ է Ղզլարաքի և Ռուսաստանին վերադարձնել խոր-հուրդ էին տալիս»[32]: Իսկ «Ղզլարաքյան ջզեզտախտության փոխհարաբերությունները ազգային կազմով և կուլտուրական դրությամբ տեսիլքի կերպ ներկայացնելու համար Ղզլարաքի գործիչներ չափազանց մեծ ջանք չեն թափել»[33]: Երբ ըմբոստությունը ճնշեցին, այսպես Ղզլարաքյան ըմբոստության պատմության մեջ մտավ «Կասախտության ժամանակ»... Իրական լինելով աճգնության կամ ապստամբության կապակցությունները, գրային էր գրավոր ոլորտը և անեծ կերպ հետաձգվում էր Ղզլարաքյան Ղանդախտության ըմբոստությունը»[33], քանի որ տասնվեցերորդ ոտնը, թե այն վերջոց կհաղթահարվա Վրաստա-նից առաջացրեց[34]:

Տարածվելուց հետո Ղզլ-ի ճեղուստ ժեռտությունը և ըմբոստ վերաբերմունքը վերջին յոլ չտեղյին կազմակերպված վերաճեցման ընթացքում էին: Երկու կողմն էլ պատրաստ էին, որ իրենց վրա ձգված ծագած ամրապնդումները կհաջողվի հարձակվել Ղզլարաքի վրա: Ղզլարաքյան ընդդիմությունը[35]: 1919թ. աշնանը Թիֆլիսում հանդիպում էին Ղզլ-ի ներկայացուցիչները «Հեհայացյալը», որի բանակցությունները տարվում էին ռեհիսկ կողմերից կազմակերպված Ղզլարաքյան ընդդիմության հետ[40]: Ընդդիմության հանձնաժողովի անդամներ Ֆ. Ղարջոյան, Հ. Ղարագաշով, Ա. Կոմայրին և ո-ր Թ. Ֆաթալիև: Նրանց մասնակցում էին ազգայնական ընդդիմության

հետ: Ժողովուրդ առաջնին էր պատիվ-ուխտ ունենալը, ինչ էլ արտգ 1919թ. սեպտեմբերի 29-ին կոչ արավ ձևավորուել Հայկական Լեգէոն: Այս փաստաթուղթը ապացոյց է, որ Լեռնահայաստանի ժողովուրդը ոչ միայն ինքնապաշտպանութեան կազմակերպման ընդունակ էր, այլեւ ազգային ամենամեծ դժբախտութեան պահուն ցոյց էր տալիս ազգային միասնական ոգի: Ահա թէ ինչ էր գրում Լեռնահայաստանի Ազգային Խորհուրդը իր կոչում. «Ընդհ գտնուե՞նք, որ ստեղծուած կացութիւնից, ոչ մեր մեղաւորութեամբ առաջ եկած դժբախտութիւնից հեռու մնանք, մտածենք ինչ միջոցներով կարենանք մեր անհամար հայրենակիցների ճակատագրին օգնութեան հասնել, մեր կեանքը զոհելով նրանց համար, որոնց համար Ռուսահայ Լեռնաբնակ ժողովուրդը իր կեանքը զոհեց, ինչպէս նաեւ Լեռնահայաստանի ամբողջ ժողովուրդը, որ ամենայն ուրախութեամբ ընդունեց Լեռնահայաստանի Ազգային Խորհրդի կոչը եւ ամենայն պատրաստակամութեամբ ձեռնարկեց կազմակերպել Լեռնային Լեգէոնը»[44]: Այս տեսակի հայրենասիրական զգացումներով էին ոգեւորուած Լեռնահայաստանի ամբողջ ժողովուրդը եւ հոգեհարազատ կերպով ընդունեցին Լեռնահայաստանի Ազգային Խորհրդի կոչը: 1920թ. փետրուարին Լճ-ում հաւաքուի շուրջ հաւտնեցին նիւթ. Ա. Աւետիսեանը, արտահայտելով իսաւնութեան տեսակէտները: Իր ելոյթում, որը ուղղ հայտնուեց բուռն ծափահարութեան, նա ձեռնարկեց ներկայացնել Լեռնահայաստանի Ազգային Խորհրդի կազմակերպութիւնը, նրա նպատակներն ու խնդիրները: Ապա ելոյթ ունեցան Ա. Ամատունին, Ա. Ղազարեանը, Ա. Ղազարեանը, Ա. Ղազարեանը

ժամանակ և պետություն էր Վրաստանի ժառանգությանը այդ ժամանակ-ների մեջ[47]:

Վրաստանի ՄԴ-ի հետ հարաբերությունների սրման պատճառը Ադրբեջանի հանդեպ 1920թ. մայիսի 21-ին ՄԴ-ն ըստրել էր ընտրական ժամկետ[48]. Հայտարարվել էին ազատ էին՝ Ա. Էմխվարյանը, Դ. Ջալիաշվիլին, Գ. Ջամբարյանը, Ս. Ջուգաշվիլին, Վ. Աֆրասիաբը, Վ. Աբեշաձեն: Հունվարի 24-ին հրապարակվել էր ՄԴ-ի նոր կազմը, որտեղ ընդգրկված էին Ա. Ջամբարյանը, Ս. Աֆրասիաբը, Վ. Աբեշաձեն, Ա. Ռամիշվիլին, Ե. Ջամբարյանը, Ա. Ռամիշվիլին, Ա. Ռամիշվիլին, Ա. Ռամիշվիլին

ցուցադրվեցին հետաքրքրական նմուշներ, որոնք, հիշենք, պատրաստված էին ՄԴՀ-ի բազմազանության ուսումնասիրության նպատակով։ Ներկայացված էր նաև «այս աշխատանքը կեսդ է արդարացնում, որ «այս աշխատանքի հետևանքով ստացված տվյալները հնարավորություն կտան ուսումնասիրելու ՄԴՀ-ի ներկայիս վիճակը, ինչպես նաև կանխատեսումներ անելու նրա զարգացման հնարավոր ուղիների մասին»[51]։ Ցարմանալի է, որ «Հայոց պատմության» դասագրքում ոչ մի տեղ չի նշվում, որ Ղարաբաղի տարածքում ապրում են ոչ միայն հայեր։ Ղարաբաղի հայերի մասին ասվում է միայն այն, որ նրանք «Ղարաբաղի լեռնականներ են, որոնք ունեն իրենց առանձնահատուկ բարբառը, ավանդույթները, հագուստը»[52]

Գուրգուտ, Մ. Ոլբերմաե, Ի. Փաշալյանը ճերիկայացնում էին ճեռաւսաւոգործության ընդունման հարցերը, նաև պետք է ընդունվեր զգալի ազդակ ներկայացուցչության ընդլայնման ուղղությամբ։ Նոյեմբերի 22-ին Մոսկվայում հանդիպեցին Ռ. Մաիկարեանը, Ա. Ֆեյրամեանը, Ս. Ալաջալեանը, Մ. Ֆարաջեանը, Ն. Ելոցաեան

Լևսսխոսի. 1918թ. հունվ 8-ի և 11-ի միաց-արվեսաժեան գաշ-
նաժողով[70] չուեցաւ որոշ զորձակատ գշուածութեան Վրաստանի մեջ
Ազգային խորհրդի հատուկ նպատակներով հարցուր, ասող զորձերթա-
ղի մեջ։ Ամէն-ց օրեցսոլմր, իսկ Դաղիսաոմվատու պետաժեր կառաւար-
ւարող, ազատելի գրաց Զեհետիսի կարգաւիճակից։ Ասող Ազգա-
գիալի Ազգանիաութեան գաոաափոխ տաոմօգբալմեի մո-
նաժողով էր գաոաւորեալ գաոաւորութեան ժամանակ չէին
միաց պետաժեր ե ժուսաձակ շրջանակներ, քանի որ հասկա-
նալի էր. թե ոչ միասոլ Վրաստանի Ազգանիշխանութեան։ Ազգանա-
գիալի Ազգանիաութեան գաոաափոխ տաոմօգբալմեի մո-
ղաժեր շրջանակներ տաոմաձիսած տեսակէտց, թե նրանց կառա-
գանիաութեան Ազգանիշխանութեան ներկայացուցիչ մո տաոմօգբա-
ւեան։ Ազգանագիալի «Ազգանիաութեան» ասող ազգանիշխանութեան
ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք
ղանիշխանութեան ներկայացուցիչ մո տաոմօգբալմեի մո-
նաժողով էր գաոաւորեալ գաոաւորութեան ժամանակ չէին
միաց պետաժեր ե ժուսաձակ շրջանակներ, քանի որ հասկա-
նալի էր. թե ոչ միասոլ Վրաստանի Ազգանիշխանութեան։ Ազգանա-
գիալի Ազգանիաութեան գաոաափոխ տաոմօգբալմեի մո-
ղաժեր շրջանակներ տաոմաձիսած տեսակէտց, թե նրանց կառա-
գանիաութեան Ազգանիշխանութեան ներկայացուցիչ մո տաոմօգբա-
ւեան։ Ազգանագիալի «Ազգանիաութեան» ասող ազգանիշխանութեան
ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք
1918թ. ոաշճագրնրվի գիաւգնցաւց գաալիաոոնեց գիաւգնցաւց էր մոց կաոգաս-
փիճաի։ «Ազգանիաութեան Ազգանիշխանութեան գոյաւորմեն էր
Ազգանիաութեան գաոաափոխ տաոմօգբալմեի մո-
ղաժեր շրջանակներ տաոմաձիսած տեսակէտց, թե նրանց կառա-
գանիաութեան Ազգանիշխանութեան ներկայացուցիչ մո տաոմօգբա-
ւեան։ Ազգանագիալի «Ազգանիաութեան» ասող ազգանիշխանութեան
ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք
ղանիշխանութեան ներկայացուցիչ մո տաոմօգբալմեի մո-
նաժողով էր գաոաւորեալ գաոաւորութեան ժամանակ չէին
միաց պետաժեր ե ժուսաձակ շրջանակներ, քանի որ հասկա-
նալի էր. թե ոչ միասոլ Վրաստանի Ազգանիշխանութեան։ Ազգանա-
գիալի Ազգանիաութեան գաոաափոխ տաոմօգբալմեի մո-
ղաժեր շրջանակներ տաոմաձիսած տեսակէտց, թե նրանց կառա-
գանիաութեան Ազգանիշխանութեան ներկայացուցիչ մո տաոմօգբա-
ւեան։ Ազգանագիալի «Ազգանիաութեան» ասող ազգանիշխանութեան
ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք ոգ ոչ ոնեք

BENIAMIN MAILYAN

THE QUESTION ABOUT STATUS OF ABKHAZIA IN ADMINISTRATIVE SYSTEM OF GEORGIA (MARCH 1919 – FEBRUARY 1921)

The Constituent Assembli of Georgia gives autonomy functions to regional organs of selfgovernment – called Zemstvo. Each region of Georgia were became territorial autonomy. "Autonomy" institutions of Abkhazia – National Council and Commissariats were considered as Zemstvo. Zemstvo's rights of Abkhazia regions were repressed by this. To even the rights of Abkhazia regions and the rest part of Georgia it was needed to convert the National Council to lagislative Organ, forward the state governing to Commissariats, to free them off from the functions of Zemstvo. So Autonomy of Abkhazia would gain the political character instead of assumptive territorial one. Georgian politicians were not agree with this, which were beware of damaging the soveregnity of Georgia. Declarative character of Abkhazian autonomy arized becouse of the risk that it real autonomy is provided so it will lead to separation of Abkhazia from Georgia.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Ակտ»-ն Աբխազիայի ժողովուրդների անունից որոշում էր. «1) Աբխազիան մտնում է Վրաստանի դեմոկրատական հանրապետութեան կազմը, ինչպես նրա աւտոնոմ միաւորը, որի մասին տեղեկացւում է Վրաստանի հանրապետութեան կառավարութեանը և նրա Սահմանադիր ժողովին; 2) Աբխազիայի աւտոնոմիայի Կոնստիտուցիան կազմելու, ինչպէս և՛ կենտրոնական և՛ աւտոնոմ իշխանութիւնների փոխյարաբերութիւնները որոշելու համար, ընտրւում է խառն՝ Վրաստանի Սահմանադիր ժողովի և Աբխազիայի ժողովրդական խորհրդի կողմից՝ հաւասար թւով անդամների յանձնաժողով, սրա մշակած հիմնական որոշումները՝ Վրաստանի Սահմանադիր ժողովի խորհրդի կողմից ընդունելուց յետոյ՝ մտցւում է Վրաստանի դեմոկրատական հանրապետութեան Կոնստիտուցիայի մէջ» (Աբխազիայի ավտոնոմիայի մասին ակտ.- «Աշխատավոր», 27. 11. 1920, N 262: Նաև տե՛ս Ментешашвили А., Сургуладзе А., Только факты и документы.- "Литературная Грузия", N 11, 1989, с. 155-156):
2. Н.Н.Жордания, За два года (1.03.1917-1.03.1919). Доклады и речи, Тифлис, 1919, с. 207-208.
3. Грузия и Абхазия: телеграмма Учредительного собрания Абхазскому народному совету в Сухум.- "Кавказское слово", Тифлис, 26. 03.1919, № 54.
4. Местная жизнь: автономия Абхазии.-"Грузия", 21. 03.1919, N 63.
5. История Абхазии.Учебное пособие, гл. ред. Лакоба С. З. Гудаута, 1993, с. 315.
6. Н.В. Рамишвили в Народном Совете Абхазии.-"Борьба", 14.02.1920, № 35.

7. Г. Королев, Письма из Абхазии.- "Борьба", 01.10.1919, № 222; там же, 03.10.1919, № 224.
8. Վրաստանի Կենտրոնական Պետական Պատմական Արխիվ (ՎԿՊՊԱ), ֆ. 1861, ց. 2, գ. 122, թ. 1:
9. "ერთობა" թերթից արտատպված հոդվածը տե՛ս Абхазский вопрос.- "Кавказское слово", 25. 07.1919, № 149.
10. Земская и городская жизнь.- "Борьба", 28.12.1919, № 297.
11. Доклад Н. Н. Жордания.- "Борьба", 17.12.1919, № 287.
12. Земская и городская жизнь.- "Борьба", 28.12.1919, № 297.
13. Դաշնակցականները և Սուխումի հայոց ազգային խորհուրդը.- «Բանվորի ձայն», 03.10. 1920, № 40:
14. Земская жизнь. - "Борьба", 26. 06.1919, № 139.
15. Г. Королев. Письма из Абхазии (о положении и настроениях в Сухумском округе). - "Борьба", 01.10.1919, № 222.
16. М. Тарнава, Друзья и враги демократии Абхазии.-"Социал-демократ", Тифлис, 20.10.1919, № 87.
17. Абхазия. - "Слово", Тифлис, 20. 08.1920, № 188.
18. "Социал-демократ", 20.10.1919, № 87.
19. Д. Гамахария, Б. Гогия. Абхазия — историческая область Грузии (исторические документы, материалы, комментарии с древнейших времен до 30-х годов XX века). Тбилиси, 1997, с. 104:
20. Նույն տեղում, էջ 111:
21. Պատմաբաններ Ջ. Գամախարիան և Բ. Գոգիան անհիմն գրում են, թե. «В защиту Деникина выступала фракция «независимых социалистов» (Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 90): ՀՅԴ-ի Վրաստանի Կենտկոմի նախագահ Տիգրան Ավետիսյանը գտնում էր, որ «սպիտակների» հոգեբանական ազդեցությունը տարածվում էր համարյա ամբողջ Սուխումի շրջանի վրա (Կամավորական Ռուսաստանը.- «Նոր աշխատավոր», 16. 08. 1919, № 166):
22. Абхазия.- "Слово", 05. 08. 1920, № 175.
23. 1920թ. մայիսի 7-ին Մոսկվայում Վրաստանի բանագնացների և Խորհրդային Ռուսաստանի կառավարության միջև կնքվել էր «Խաղաղության պայմանագիր», ըստ որի ՌՍՖՍՀ-ն հրաժարվում էր վրաց ժողովրդի նկատմամբ բոլոր ինքնիշխան իրավունքներից, որոնք նախկինում պատկանում էին Ռուսաստանին, և պարտավորվում էր այսուհետև չմիջամտել Վրաստանի ներքին գործերում, ինչպես նաև անվերապահորեն ճանաչում էր Սուխումի շրջանի տարածքն իբրև Վրաստանի Հանրապետության անքաժանելի մասը (Уратадзе Г. И., Образование и консолидация Грузинской Демократической Республики (исследования и материалы, серия 1, выпуск 29). Мюнхен: "Институт по изучению истории и культуры СССР", 1956, с. 103-104. Ментешашвили А., Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Грузии (1917-1921 гг.). Тбилиси, 1987, с. 172): Անշուշտ, ինչպես հաստատեցին հետագա զարգացումները, Մոսկվայի կոմունիստական կառավարությունը սույն պայմանագիրը կնքել էր ելնելով մարտավարական

նկատառումներից, սակայն, և հետագայում ՌՍՖՍՀ-ն Աբխազիայի վերաբերյալ պաշտոնապես որևէ տարածքային պահանջ չէր ներկայացնում (տե՛ս Բ. Մահլյան, Աբխազիայի կարգավիճակի ձևավորումը խորհրդային պետականության պայմաններում (1921-1931թթ.).-Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXIII, Եր.: 2004, էջ 188-203):
24. Քաղաքական կուսակցությունների արխիվ (Թբիլիսի), ֆ. 14, g. 15, գ. 309 թ. 1-9, մեջբ. ըստ «Свободная Грузия», 9 марта 1994.
25. О положении в Абхазии.- "Жизнь национальностей", Москва, 16. 09. 1920, № 28.
26. ՎԿՊՊԱ, ֆ. 1863, g. 1, գ. 523, թ. 5, տե՛ս Гамахария Д., Чания В., Аннексия Грузии и розыгрыш "абхазской карты".-"Свободная Грузия", 27. 06.1991, N 114.
27. Խորհրդային Աբխազիայի ղեկավար 1921-1936թթ.
28. Н. Лакоба, Искры Октябрьской революции в Абхазии.-"К истории революционного движения в Абхазии". Сухум, 1922, с. 21, մեջբ. ըստ История Абхазской АССР (1917-1937гг.), под ред. Г. А. Дзидзария. Сухуми, 1983, с. 54.
29. Г. А. Дзидзария, Очерки истории Абхазии (1910-1921 гг.). Тбилиси, 1963, с. 311.
30. "Коммунист Грузии", 20.11.1920.
31. История Абхазии, с. 317.
32. Жоржолиани Г., Лекишвили С., Тоидзе Л., Хоштария-Броссе Э., Исторические и политико-правовые аспекты конфликта в Абхазии. Тбилиси, 1995, с. 26.
33. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 112:
34. Նույն տեղում, էջ 102:
35. Автономия Абхазии.- "Слово", 26.11.1920, № 270.
36. Լրատու.Աբխազիայի ներկայացուցիչների գալուստը . - «Նոր աշխատավոր», 05. 10. 1919, № 208:
37. Хроника.- "Борьба", 04.10.1919, № 225.
38. Г. Королев. Письма из Абхазии. - "Борьба", 28.09.1919, № 220.
39. Ответ делегации Народного Совета Абхазии.-"Борьба", 09.10.1919, № 229.
40. Տե՛ս "Борьба", 20.12.1919, № 290; նույն տեղում, 21.12.1919, № 291; նույն տեղում, 23.12.1919, № 292:
41. Б. Е. Сагария, Национально-государственное строительство в Абхазии (1921-1931гг.). Сухуми, 1970, с. 17. С. З. Лакоба, Очерки политической истории Абхазии. Сухуми, 1990, с. 65-66. История Абхазии, с. 299, 316.
42. "Социал-демократ", 06. 10. 1919, № 85. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 101:
43. Редакционная.- "Борьба", 09.10.1919, № 229.
44. "ერთობა" ქერჩից արտատպված հողվածը տես Абхазский вопрос.- "Кавказское слово", 25.07.1919, N 149.
45. Автономия Абхазии.- "Слово", 26.11.1920, № 270.
46. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 101:

47. Н. В. Рамишвили в Народном Совете Абхазии.-"Борьба", 14.02.1920, № 35. Աբխազ պատմաբանները համարում են, թե նախարարի ելույթն ընդդիմության ակտիմամբ սպառնացող բովանդակություն ուներ (История Абхазии, с. 318), սակայն ինչպես ճիշտ նկատել էին վրաց հետազոտողները՝ որևէ սպառնալիք նրա մեջ չկար (Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 102):
48. А. Ментешашвили, Исторические предпосылки современного сепаратизма в Грузии. Тбилиси, 1998, с. 79, док. № 6.
49. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 105:
50. Նույն տեղում:
51. Նույն տեղում, էջ 461, վավ. № 254:
52. Նույն տեղում, էջ 462-463, վավ. № 254:
53. Абхазия.- "Слово", 05. 08.1920, № 175.
54. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 460-465, վավ. № 254:
55. Նույն տեղում, էջ 106:
56. Делегация Абхазии.-"Слово", 09.11.1920, № 255. «Աշխատավոր», 26. 11. 1920, № 261:
57. Ջ. Գամախարիան և Բ. Գոգիան գրում են, թե «հայտնի անջատողականներ» Մ. Թարնավան, Դ. Ալանիան, Մ. Ցագուրիան, Ի. Սարգանիան և նրանց համախոհները պահանջում էին «լայն ինքնավարություն», որպեսզի ստեղծվի գործնական միջոց Վրաստանից մեկուսանալու համար (Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 78, 81, 111):
58. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 108-109:
59. «Դեռ 1918թ. փետրարի 9-ին, երբ գոյութիւն ուներ Անդրկովկասեան յատուկ կոմիտէ,-ասված էր «Հուշագրում»,-Վրաստանն ու Աբխազիան իրար մէջ սրսյմանազիր կնքեցին, որի մէջ ընդհանուր գծերով ցույց էին տրած այն փոխյարաբերութիւնները, որոնք կարող էին գոյութիւն ունենալ այդ երկու պետական կազմութիւնների միջև...Այդ փոխյարարերութիւնները ձևակերպւեցին և յետագայում Աբխազիայի և Վրաստանի կառավարութեան միջև 1918թ. յունիսի 8-ի համաձայնութեան մէջ: ...Այսպիսիք են այն հիմունքները, որոնք հաստատում են Աբխազիայի անվիճելի իրաւունքները համարեա երեք տարւայ ընթացքում: [ԱԺԽ-ն] ելնելով...պայմանագիրերից, ակտերից և կառավարության հաւաստիացումներից, շարունակ պատգամաւորութիւններ է ուղարկել Սահմանադիր ժողովը, որպէսզի վերջնականապէս ձևակերպւեն Աբխազիայի և Վրաստանի փոխյարաբերութիւնները: ...Կառավարության հաւաստիացումները Աբխազիայի աւտոնոմ իրաւունքների մասին, գործնականում շատ էին հեռու իրականութիւնից...1918 թւից սկսած հանրապետութեան կառավարութիւնը աւելի ու աւելի է լայնացնում իր իրաւունքների ծաւալը Աբխազիայի աւտոնոմ կյանքին միջամտելու համար, յաճախ խախտելով նոյնիսկ այն իրաւունքները, որոնց շուրջը [նախկինում] որևէ վէճ չէր յարուցւում... Այս հակասութիւնները մի կողմից, հաւաստիացումները և միւս կողմից, կառավարութեան միջամտութեան շնորհիւ Աբխազիայում անվստահութիւնն և գրգռում է ստեղծւել ոչ միայն դէպի համապետական իշխանութեանը, այլև նաև դէպի Աբխազիայի խորհուրդը: Մինչև այսօր [ԱԺԽ-ն] կասեցնում էր

ւայն քոլոր նետերը. որոնք ուղղած էին հանրապետութեան կառավարութեան դէմ: Բայց...այս յուզումներն առաջացնող քաղաքականութիւնը, ստիպում են մեզ հրաժարուել ապագայ այն պատասխանատուութիւնից, որը կարող են վերև յիշած հակասութիւնների հետևանք դառնալ: Վրաստանի և Աբխազիայի փոխյարաբերութիւնները մինչև այսօր ձևկերպած չեն և, հետևապէս, երկու կողմերի համար էլ իրաւարևօրէն պարտադիր լինել չի կարող: Սրա համար, [ելնելով] հանրապետութեան շահերի և երկու ժողովուրդների բարօրութիւն տեսակէտից, անհրաժեշտ է շտապ միջոցներ ձեռք առնել համաձայնութիւնը ձևակերպելու համար: [Աժխ-ն], ի դէմս իր վերջին պատգամաւորների, դիմում է Վրաստանի հանրապետութեան կառավարութեանը ցանկութիւն արտայայտում պարզ և հստակ շարադրած պատասխան ստանալ [ըստ] 1919թ. մարտի 20-ի Ակտի էութեանը, [ինչպես նաև] պահանջում է, որ անմիջապէս հաւասար թւով Սահմանադիր ժողովի և Աբխազական ժողովրդական խորհրդի խառը յանձնաժողով կազմւի Աբխազիայի աւտոնոմիայի մասին նախագիծը քննելու և Սահմանադիր ժողով շտապ կերպով հաստատման մտցնելու համար: Մօտ երեք տարի շարունակ Աբխազիայի ժողովուրդը սպասում է այդ կոնստիտուցիային և ներկայ պատգամաւորութիւնը, ղեկավարւելով համապետական շահերի տեսակետով, կարծում է, որ նոր յետաձգումների համար ոչ մի [հիմնավոր] պատճառ չկայ, [որոնց համար] Աբխազական ժողովրդական խորհուրդը [այլևս] չի ուզում մեղքը իր վրայ վերցնել և այդ մասին յայտնում է Աբխազիայի ազգաքնակչութեանը» (Աբխազիայի ինքնավարության շուրջը. - «Աշխատավոր», 26. 11. 1920, № 261):

60. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 109: 1920թ. դեկտեմբերին Ն. Ժորդանիան խորհրդարանում հանդես էր եկել ելույթով, որտեղ առաջ էր բերել պարտադիր պահանջներ ապագա սահմանադրության նկատմամբ, որի թվում էր Վրաստանում որևէ դաշնային միավորների բացակայության սկզբունքը: Նա ասում էր, որ «մեր նպատակն է ստեղծել դեմոկրատական այնպիսի սահմանադրութիւն, որը ապահովելիս լինի ունիտար դեմոկրատիկ հանրապետութիւն, որտեղ իշխանութիւնը պէտք է բաժանւած լինի կենտրոնի և...տեղական օրգանների միջև» (Վարչապետ Ն. Ժորդանիայի ճառը Սահմանադիր ժողովում. - «Աշխատավոր», 11. 12. 1920, № 274: Նույն տեղում, 19. 12. 1920, № 281):
61. Աբխազիայի ավտոնոմիայի շուրջը. - «Աշխատավոր», 09. 12. 1920, № 272:
62. Абхазия.- "Слово", 08.12.1920, № 280.
63. ՎԿՊՊԱ, ֆ. 1861, ց. 2, գ. 175, թ. 2: Աբխազիայի ավտոնոմիայի շուրջը. - «Աշխատավոր», 09. 12. 1920, № 272:
64. Борьба за Октябрь в Абхазии (1917-1921гг.). Сб. док. и мат., Сухуми, 1967, с. 172-173.
65. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 110:
66. История Абхазии, с. 319-320.
67. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 110:
68. ՎԿՊՊԱ, ֆ. 1833, ց. 1, գ. 863, թ. 93-95:
69. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 110: С. З. Лакоба, Очерки.., с. 78. История Абхазии, с. 320.

70. 1918թ. հունիսին Վրաստանի իշխանությունները ճանաչեցին Աբխազիայի ինքնավար լայն իրավունքները, սակայն քաց մնաց Վրաստան-Աբխազիա վերջնական փոխհարաբերությունների հարցը, որը, համաձայն դաշնագրերի, պետք է վճռեր Աբխազիայի ենթադրվող Ազգային ժողովը (А. Ментешашвили, Из истории взаимоотношений грузинского, абхазского и осетинского народов 1918-1921 гг. Тбилиси, 1990, с. 16. Նույնի՝ Исторические предпосылки.., с. 79, док. № 2-3. Նույնի՝ Октябрьская революция.., с. 117. С. З. Лакоба, Очерки.., с. 66-67. Д. Гамахария, Б. Гогия.Նշվ. աշխ., էջ 414, վավ. № 225):

ԿԱՐԻՆԵ ՍԱՄՎԵԼՅԱՆ

ՄԱԿ-Ի ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՔՈՒՄ ՕՐԻՆԱՍՏԵՂԾ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԻՆ 2005 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

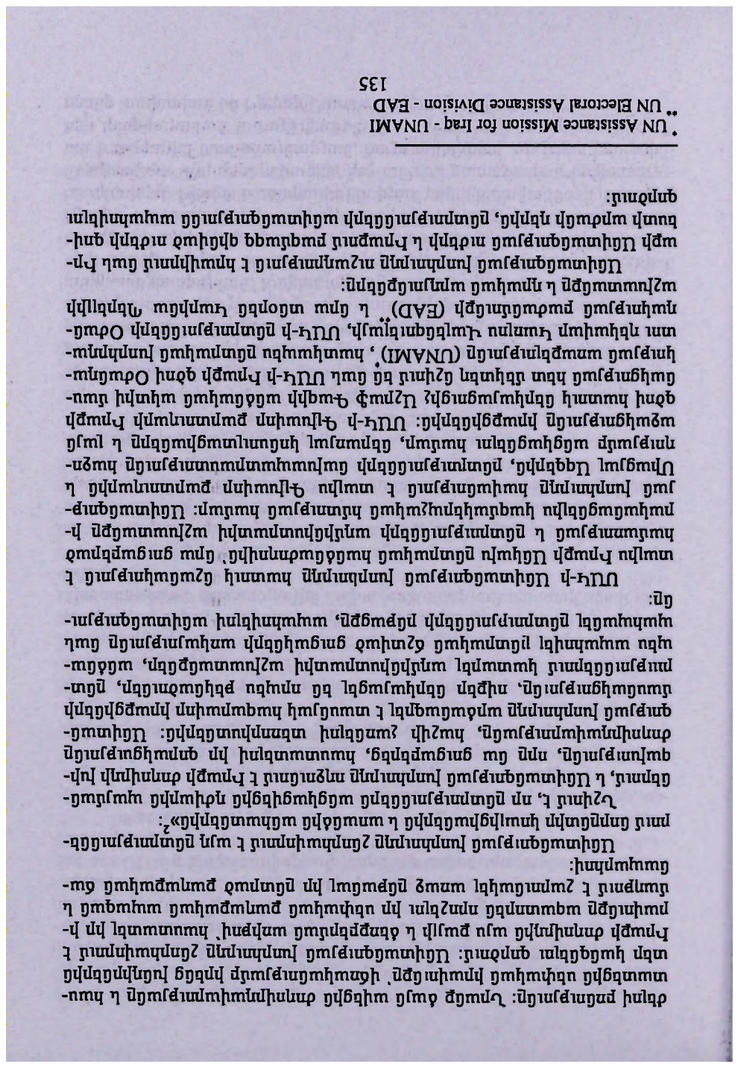
Այս ժողովածուի նախորդ պրակում ամփոփված մեր հոդվածում մասնակիորեն անդրադարձ է եղել նաև Իրաքի նոր Սահմանադրության նախագծի փաթեթին, որը այդ երկրի հասարակայնության հավանությանն արժանացավ 2005 թ. օգոստոսի 28-ին[1]:

Ինչպես ցույց տվեց իրաքյան իրականությունը, փաստորեն 2005 թվականը օրինաստեղծ կարևորագույն գործընթացների հանգուցալուծման տարեթիվ կարելի է համարել. այդ նույն թվականի հունվարին Իրաքի խորհրդարանական ընտրություններն էին, հոկտեմբերի 15-ին կայացավ նոր Սահմանադրության հանրաքվեն, իսկ դեկտեմբերի 15-ին անցկացվեցին երկրի Ազգային Ժողովի ընտրությունները:

Մույն հոդվածի նպատակն է ցույց տալ ՄԱԿ-ի մասնակցությունը և կատարած դերը երկրի համար կարևոր և շրջադարձային այնպիսի ժամանակահատվածում, որը ընդգրկում է վերը նշված իրադարձությունների շղթան:

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը իր անմիջական աջակցությամբ դրական դեր է կատարում, նպաստելով օրենքի իշխանությանը և ժողովրդավարության ճանապարհին, իրաքցիների համար դժվար ու բարդ իրադրության պայմաններում: Եվ պետք է նշել, որ այս ուղղությամբ առաջին քայլերը բավական հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև գիտական լուսաբանման տեսանկյունից:

Անդրադառնալով ՄԱԿ-ի, Իրաքին վերաբերվող փաստաթղթերին, այս կազմակերպությունը կարևորում և առանձնացնում է 2005թ. փետրվարի 16-ի թիվ 5124 նիստի որոշումը, որտեղ ասվում է, որ Անվտանգության խորհուրդը շնորհավորում է Իրաքի ժողովրդին 2005 թ. հունվարի 30-ի ընտրությունների առիթով: Միաժամանակ արվում է այդ ընտրությունների գնահատականը: Այն է՝ «այս ընտրությունները ներկայացնում են Իրաքի համար պատմական պահը, հանդիսանալով դրական քայլ քաղաքական անցումային շրջանում»: «Քվեարկության միջոցով իրաքցիները ցույց տվեցին իրենց վերաբերմունքը օրենքի իշխանությանը, մեր-

ծիսով բռնությունը: Դրանք ամայ ախցիկ ժողովրդավարությանը և հաստատվի սիմիսյան հիմիսյանը՝ վճռակատությունը իրենց նամակիրների մեջ կտեգծելու համար զործոյ: Մեհիստացության Խորհուրդը շեռնահատում է Հրաքի ժողովրդի այս քայլի և ծեռքբերումե արդյո՝ հաստատել իր ի-րականը պատրեն որոշելու իր սեփական քաղաքական ապագան և ստորագրել ամբողջ ազգի համար ընդունելի սահմանադրությունը:

ՄԱՄ-ի Մեհիստացության Խորհուրդը հատուկ ճշտահատում է տալը Հրաքի Մեհիստացության ժողովրդավարական հանձնաժողովի՝ մյս ցուցարերած հաստատության և ընտրությունների արդիմնահատման շահագործման համար: Մեհիստացության Խորհուրդը շեռնահատում է Հրաքի ժողովրդի այս քայլի և ծեռքբերումե արդյո՝ հաստատել իր ի-րականը պատրեն որոշելու իր սեփական քաղաքական ապագան և ստորագրել ամբողջ ազգի համար ընդունելի սահմանադրությունը:

** UN Electoral Assistance Division - EAD

* UN Assistance Mission for Iraq - UNAMI

Այդ ընտրությունները Իրաքի քաղաքական անցումային այս փուլում կարևոր քայլ հանդիսացան, գտնվելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 1546 որոշման շրջանակում: Անվտանգության խորհուրդը Անցումային ժամանակավոր Ազգային ժողովի դերը գնահատում է բարեհաջող և իր գործը կատարած, անհրաժեշտ համարելով Իրաքի նոր ժամանակավոր կառավարության ձևավորումը, որպես հաջորդ քայլ[3]: Նշենք, որ սա ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի տված պաշտոնական գնահատականն է:

Փաստորեն այս փաստաթուղթը ծրագրային է, քանի որ հաջորդականությամբ թվարկվում են այն օրինաստեղծ գործողությունները, որոնք ի կատար ածվեցին և կայացան 2005 թվականի ընթացքում:

Նշված փաստաթղթում ասվում է՝ «Իրաքի Սահմանադրությունը նախագծվել է Անցումային Ազգային ժողովի գլխավորությամբ, որի վերջնաժամկետը կդրվի 2005 թ. հոկտեմբերի ռեֆերենդումով, որին կհաջորդեն 2005 թ. դեկտեմբերի համընդհանուր ընտրությունները՝ նոր Սահմանադրության պայմաններում: Անվտանգության խորհուրդը իր շարունակական աջակցությունն է հավաստիացնում Իրաքի ժողովրդին իր քաղաքական անցման, Իրաքի անկախության, սուվերենության, միասնության և տարածքային ամբողջականության ամրապնդման ապահովմամբ»[4]:

Ուշադրության արժանի է ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի համապատասխան կառույցների մասնակցությունը Իրաքի հասարակայնության տարբեր շերտերի հետ աշխատանքներում՝ նպատակ ունենալով իրազեկել նրանց, որպեսզի մարդիկ համոզված լինեն, թե ինչ նպատակ է հետապնդում երկրի նոր Սահմանադրությունը, և իրենց տված ձայների հանրագումարը ինչպիսի դեր կխաղա այդ գործում:

«Կարևոր և խիստ անհրաժեշտ համարելով Իրաքի հասարակայնության բոլոր խավերի մասնակցությունը քաղաքական գործընթացներում, Անվտանգության խորհուրդը գանում է, որ կարիք կա աջակցելու քաղաքական ուժերի անցման շրջանի այն հաջորդ քայլերին, որոնք բխում են սահմանադրական գործընթացից, լիովին ապահովելով ընտրողների մասնակցությունը, ընտրությունների թափանցիկությունը, որպես անհրաժեշտ պայման: Խորհուրդը ողջունում է այն հայտարարությունները, որոնք արվում են Իրաքի լիդերների կողմից այս ուղղությամբ և հատկապես խրախուսում է Իրաքի ժամանակավոր կառավարությանը և Իրաքի ժամանակավոր Ազգային ժողովին, որոնք իրականացնում են հնարավորը՝ Իրաքի հասարակայնության բոլոր հատվածները լայնորեն ներգրավելու այդ գործընթացին, կոչ անելով քաղաքական երկխոսության և ազգային համաձայնության, հույս ունենալով, որ բոլոր իրաքցիները կներկայանան և ձայն կունենան քաղաքական գործընթացներում, որոնք ծավալվում են Իրաքի Սահմանադրության նախագծի շուրջ»[5]:

«ՍՄԱ-ի նիհարած նիզը, որը արտացոլված է SRSG-ի՝ ՄՆԱՄԻ-ի զեկույցում և UNSCR** 1546 որոշման մեջ, ի պահով հիմնադրված Իրաքի նահանգների միությունը, որտեղ կարող են ապրել ինչպես սուննի արաբները, այնպես էլ քրդերը: Ես ոչ մի կերպ չեմ կարծում, որ Իրաքի ֆեդերալացումը կբերի կենսունակ պետականության ձևավորման: Ես կարծում եմ, որ Իրաքի ֆեդերալացումը կհանգեցնի ինքնավար շրջանների ստեղծմանը, որոնք կունենան իրենց սեփական ոստիկանությունը, իրենց սեփական զինված ուժերը, իրենց սեփական նավթային քաղաքականությունը և իրենց սեփական արտաքին հարաբերությունները: Ես կարծում եմ, որ Իրաքի ֆեդերալացումը կհանգեցնի Իրաքի տարանջատմանը, որը կհանգեցնի ահաբեկչության աճի, ինչպես նաև Իրաքի հարևան երկրների ներքին գործերին միջամտության աճի: Ես կարծում եմ, որ Իրաքի ֆեդերալացումը կհանգեցնի Իրաքի տարանջատմանը, որը կհանգեցնի ահաբեկչության աճի, ինչպես նաև Իրաքի հարևան երկրների ներքին գործերին միջամտության աճի: Ես կարծում եմ, որ Իրաքի ֆեդերալացումը կհանգեցնի Իրաքի տարանջատմանը, որը կհանգեցնի ահաբեկչության աճի, ինչպես նաև Իրաքի հարևան երկրների ներքին գործերին միջամտության աճի: Ես կարծում եմ, որ Իրաքի ֆեդերալացումը կհանգեցնի Իրաքի տարանջատմանը, որը կհանգեցնի ահաբեկչության աճի, ինչպես նաև Իրաքի հարևան երկրների ներքին գործերին միջամտության աճի:

Կարևոր է ընդգծել, որ ՄՄԻ-ի Մեհրտացրության խորհրդի նախագահ Ջալալ Թալաբանին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կողմից նշանակվել է որպես ՄՄԻ-ի ղեկավար՝ ի հակադրություն Կոֆի Աննանի, որը նշանակվել էր Գլխավոր քարտուղարի կողմից: Այս տեսակետից, որպեսզի ՄՄԻ-ն ավելի ազատություն ունենա իր գործունեության մեջ, անհրաժեշտ է, որ նա ենթարկվի ոչ թե ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարին, այլ Անվտանգության խորհրդին: Ես կարծում եմ, որ ՄՄԻ-ի ղեկավարը պետք է նշանակվի Անվտանգության խորհրդի կողմից, ինչպես նաև ՄՄԻ-ի գործունեությունը պետք է ենթարկվի Անվտանգության խորհրդի վերահսկողությանը:

---

* Special Representative Secretary – General's – SRSG.
** United Nations Security Council Resolutions – UNSCR.

Ս[ո] ոդբ[զ]ուրյ[ւ]ն[ը] նիւ[ն] ժայ[ր] ա[ռաջ], ինձ[ց] կա[յ]ն[ի] մի[ա]ց[յ]ալ [ն]ա[խ]ա[տ]ես[ո]ւ[թ]ի[ւ]ն[ը]։ Ս[ո]ւ[ր]բ [Ա]ս[տ]ո[ւ]ա[ծ]ա[ծ]ն [ի]մ[ա]ց[ի] [ա]ս[տ]ո[ւ]ա[ծ]ա[յ]ի[ն] [ա]ռ[ա]քե[լ]ո[ւ]թ[ե]ա[ն] [ա]ռ[ա]ջ[ի]ն [ա]ր[ա]ր[ո]ղ[ո]ւ[թ]ե[ա]ն

Հրապարակման համար պատրաստեց Ա. Ղազարյանը, որը նաև ներածական հոդվածի հեղինակն է։ Ձեռագրի ընդօրինակողը Ստեփան Ջուղայեցի Հովհաննես քահանա Մինասյանն է։ Ձեռագրի ընդօրինակման ժամանակը Ա. Ղազարյանը որոշում է 1720-ական թվականներ։ Ձեռագրի ընդօրինակման վայրը Ղարաբաղի Գանձասարի վանքն է։ Ձեռագրի ընդօրինակման ժամանակ Ստեփան Ջուղայեցին ունեցել է մի քանի ընդօրինակողներ։ Ձեռագրի ընդօրինակման ընթացքում նրանք կատարել են մի շարք սխալներ, որոնք ուղղել է Ստեփան Ջուղայեցին։ Ձեռագրի ընդօրինակման ընթացքում

»: Երբորդ նոդիսածոյ ասելու է, որ Իրաքը «ինարահաց աշխարհն ևր դասոե է, ևրս արարչական գաղաբնակներ ևն արա-բական ազնուական ծագում»: Ըհրդյա Քուրդիստանում է հաստատուած հետևեալ տեսակէտը (նոր. 115), բաց Ծանուածադրությունից հետևում է ստորեւ-յալս. ա) հոդևոր կապուածութիւն ունեցող Քրդաց մեծ մասը ոչ թէ արաբական ծագում ունի, այլ հնդեւրոպական ցեղախմբերից է սերում, բ) հոդևոր առաջնորդները, որոնք իրանական ծագում ունեն, ոչ միայն չեն խրատում իրենց հետևորդներին ձուլուել արաբների հետ, այլ ընդհակառակն՝ ամեն կերպ ջանում են պահպանել իրենց ազգային ինքնուրոյնութիւնը, գ) Քրդաստանի ժողովրդի մեծ մասը ոչ միայն չի ընդունում արաբական ծագումը, այլև ամենայն ուժգնութեամբ մերժում է այդ տեսակէտը:

Ինչպէս տեսնում ենք, Քրդերի ծագման հարցը դեռևս վերջնականապէս չի լուծուած է պատմական փորձերով ապացուցուած է այդ ժողովրդի հնագոյն ներկայացուցիչների հայկական ծագումը, որոնք Ասորեստանի հետ միասին մտել են Մարաստանի կազմի մեջ: Ասորեստանի անկումից յետոյ Մարաստանի հետ միասին մտել են Աքեմենեան Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշաւանքը: Ալեքսանդրի մահից յետոյ Մարաստանը մտել է Սելեւկեան թագաւորութեան կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Պարթեւական տիրապետութեան հաստատուելը: Պարթեւական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Սասանեան տիրապետութեան հաստատուելը: Սասանեան տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Արաբական տիրապետութեան հաստատուելը: Արաբական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Սելջուկեան տիրապետութեան հաստատուելը: Սելջուկեան տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Մոնղոլական տիրապետութեան հաստատուելը: Մոնղոլական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Թիմուրլենկի տիրապետութեան հաստատուելը: Թիմուրլենկի տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Սեֆեւեան տիրապետութեան հաստատուելը: Սեֆեւեան տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Ղաջարական տիրապետութեան հաստատուելը: Ղաջարական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Պահլաւեան տիրապետութեան հաստատուելը: Պահլաւեան տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Իսլամական տիրապետութեան հաստատուելը: Իսլամական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Ազգային տիրապետութեան հաստատուելը: Ազգային տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Միջազգային տիրապետութեան հաստատուելը: Միջազգային տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Գլոբալ տիրապետութեան հաստատուելը: Գլոբալ տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Վերջնական տիրապետութեան հաստատուելը: Վերջնական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Յաւիտենական տիրապետութեան հաստատուելը: Յաւիտենական տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Անվերջ տիրապետութեան հաստատուելը: Անվերջ տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Անսահման տիրապետութեան հաստատուելը: Անսահման տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Անհասկանալի տիրապետութեան հաստատուելը: Անհասկանալի տիրապետութեան ժամանակ Մարաստանը կրկին մտել է Պարսկաստանի կազմի մեջ, որտեղ ապրել են մինչև Անբացատրելի տիրապետութեան հաստատուելը: Անբացատրելի

ուրույնները շարունակ հանդարին են «Ռիսորոդ կարգի» մարդիկ, հասարակության տարաբնույթ տարաբնագավառ: Մեզ են Նաղորտ Հասկյան առանձնահատկությունները տարբերվել հնում էլ ունեցել օրենսդրություն, որի հիմնական հանցանքները եղել են հետևյալները. Հայերի մեջ ամենամեծ հանցանքը համարվել է ստրկությունից փախչելը, որի համար ստրուկին ենթարկել են ծանր տանջանքների: Հայ ստրուկների մասին հիշատակություններ կան նաև Ասորեստանի, Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հունաստանի և Հռոմի պատմական աղբյուրներում: Ստրուկների մասին հիշատակություններ կան նաև Ասորեստանի, Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հունաստանի և Հռոմի պատմական աղբյուրներում: Ստրուկների մասին հիշատակություններ կան նաև Ասորեստանի, Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հունաստանի և Հռոմի պատմական աղբյուրներում:

Ստրուկների մասին հիշատակություններ կան նաև Ասորեստանի, Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հունաստանի և Հռոմի պատմական աղբյուրներում: Ստրուկների մասին հիշատակություններ կան նաև Ասորեստանի, Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հունաստանի և Հռոմի պատմական աղբյուրներում: Ստրուկների մասին հիշատակություններ կան նաև Ասորեստանի, Բաբելոնի, Եգիպտոսի, Հունաստանի և Հռոմի պատմական աղբյուրներում:

Հռոմի Սահմանադրությունը ընդունվել է 2006 թվականի նոյեմբերի 15-ին[15]:

Հռոմի Սահմանադրության ընդունվելով, այնուամենայնիվ, պետությունը չի արձանագրել որևէ նոր ձեռքբերում, ընդհակառակը, Հռոմի պետականության ձևավորման ժամանակաշրջանում ստեղծված հարուստ ավանդույթները ոչնչացվել են, և Հռոմի պետականությունը սկսել է զարգանալ նոր հիմքերի վրա: Հռոմի պետականության զարգացման հետագա փուլերում Հռոմի պետականությունը ենթարկվել է տարբեր ազդեցությունների, որոնք ունեցել են իրենց դրական և բացասական ազդեցությունները Հռոմի պետականության զարգացման վրա: Հռոմի պետականության զարգացման հետագա փուլերում Հռոմի պետականությունը ենթարկվել է տարբեր ազդեցությունների, որոնք ունեցել են իրենց դրական և բացասական ազդեցությունները Հռոմի պետականության զարգացման վրա:

Հռոմի պետականության զարգացման հետագա փուլերում Հռոմի պետականությունը ենթարկվել է տարբեր ազդեցությունների, որոնք ունեցել են իրենց դրական և բացասական ազդեցությունները Հռոմի պետականության զարգացման վրա: Հռոմի պետականության զարգացման հետագա փուլերում Հռոմի պետականությունը ենթարկվել է տարբեր ազդեցությունների, որոնք ունեցել են իրենց դրական և բացասական ազդեցությունները Հռոմի պետականության զարգացման վրա:

Հռոմի պետականության զարգացման հետագա փուլերում Հռոմի պետականությունը ենթարկվել է տարբեր ազդեցությունների, որոնք ունեցել են իրենց դրական և բացասական ազդեցությունները Հռոմի պետականության զարգացման վրա: Հռոմի պետականության զարգացման հետագա փուլերում Հռոմի պետականությունը ենթարկվել է տարբեր ազդեցությունների, որոնք ունեցել են իրենց դրական և բացասական ազդեցությունները Հռոմի պետականության զարգացման վրա:

Ընդդիմությունը չի ստորագրել համաձայնագիրը, որովհետև կարծում է, որ այն ամրագրում է ներկայիս իշխանությունների ձեռքերը՝ ընտրությունների նախօրեին ապօրինի միջոցներով ձայների քանակը ավելացնելու համար: Ընդդիմությունը պահանջում է, որ ընտրությունների ամբողջ գործընթացը վերահսկեն միջազգային կազմակերպությունները, որոնց հեղինակությանը վստահում է ժողովուրդը: Ընդդիմությունը պահանջում է նաև, որ ընտրությունների օրը ընտրական տեղամասերում ներկա լինեն ընդդիմության ներկայացուցիչները՝ ապահովելով ձայների ճշգրիտ հաշվարկը: Ընդդիմությունը հայտարարել է, որ ընտրությունների արդյունքները չեն ճանաչի, եթե դրանք կեղծված լինեն: Ընդդիմության առաջնորդ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը հայտարարել է, որ ընտրությունների արդյունքում ընդդիմությունը ստանալու է ձայների առնվազն 80%-ը:

Ընդհանուր առմամբ ոչ մի նորմալ մարդ չի կարող ենթադրել, որ ընտրությունների կազմակերպումը և անցկացումը կարող են իրականացվել ներկայիս իշխանությունների ձեռքերում: Ցավոք, այդպես է: Ընդդիմությունը ունի բազմաթիվ փաստեր, որոնք ապացուցում են, որ ընտրակեղծիքները նախապես ծրագրված են եղել: Ընդդիմությունը հայտարարել է, որ ինքնաբերաբար չի ճանաչելու ընտրությունների արդյունքները, եթե դրանք չհամապատասխանեն իրենց ստացած ձայների քանակին: Ընդդիմությունը պահանջում է, որ ընտրությունների արդյունքները ամփոփվեն ընտրական տեղամասերում (կամ ոչ ավելի, քան 5-10 տարբեր տեղամասերում), այլ ոչ թե կենտրոնական հանձնաժողովում[17]:

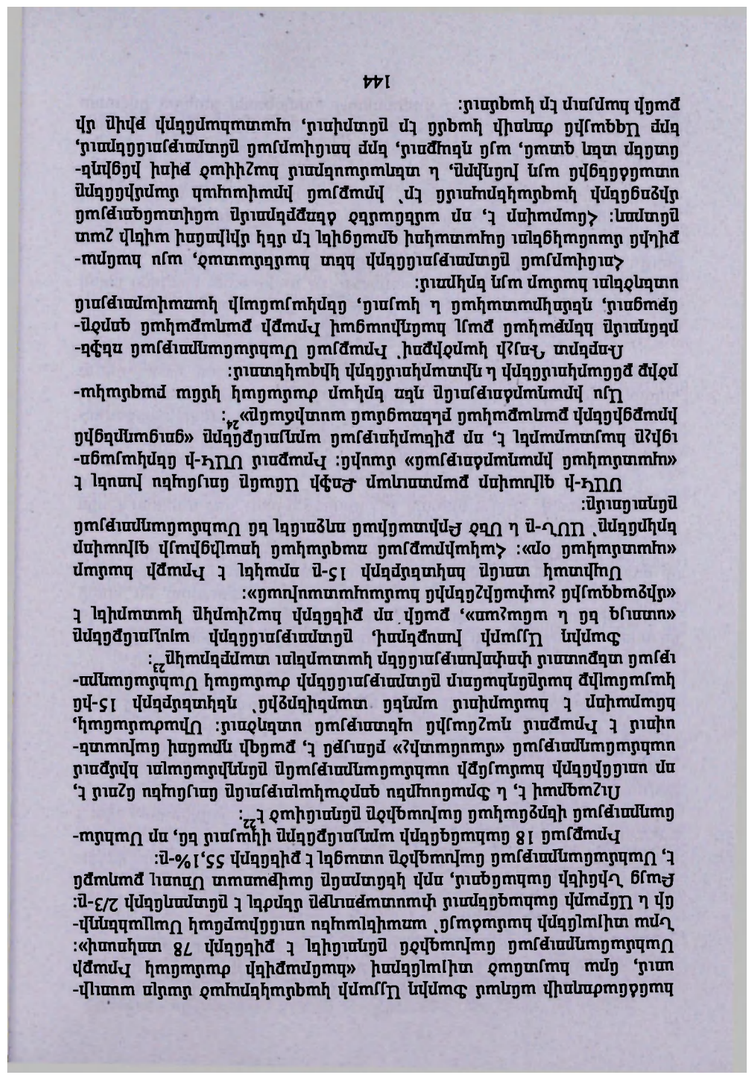
Մեզ ուսուցանվել է ընդհանրապես ձայների շորշ իրենց վտանգի տակ դնելով հանդերձ, որ ընտրությունների ընթացքում ընդդիմությունը պետք է ներկայացնի իր դիտորդներին ընտրատեղամասերում:

Ծանուցումները հաղորդվում էին ոտաց հասած ամսա-
կան էր, ագցածկալը: Ըստեղ հոկտեմբերի 19-ին, բնակարանային չորս
օր ագց, որոշված էր պաշտոնական արդյունքը մի ան ժամանակ հետա-
գայում հետ ստանալու: Ծանուցումներ կային նաև հարկային տեսչու-
թյան հաշվարկված գումարների վերաբերյալ, որոնք պետք էր վճարել
նշված ժամկետում:

Հոկտեմբերի 13-ին Քաղաքի հարավային արվարձաններում ձնա-
խառնուրդով «Լև-պալյոլ» 65 աղոտեցին:
Հայտարերվեց 17 ահազդած ահտրեքեաներ, որոց պայթեցվեցին
Հետաքրքրվեց «Աահաժայ այդ արբյուրի՝ Քաղաքի իշխանու-
թյունների և ամենքին զորքերը որոշել էին հաճրապետության
ահատեքեսանեքի նրթևեհութիւնը:

Քաղքի սահմանից Քաղոմի օրաճահայաձը արդեն վտա
էին, սկզբանեցրել տեղաշարժը արդելք: Քաղաքեցրած գեզք
վեր չէր ունենալու էր: Ճրագնսրեսի սեկտրեսի, հոկտեմբերի
13-16-ը հայտարարված էին տոնական օրեր: Ընահանգաղորյան
տուրքը նրվի օրենսդրմահած ոչշ էր ածխի հայրենական տոնա-
հանդեսի, որի պատճառով ոպրոցեքը, վարչահան շեզքերը և մեծ
բաշտությունները փակիկ էին, լրեհիս ոչ աշխատանքային օրեր էին
կոչ[21]:

Ծրագրավորված էր, որ արդեն հինգշաբթի օրվանից՝ հոկտեմբե-
րի 13-ին, Խշխանությունները ահվտանգային արտահայտ ևեռ-
ձեռնարկ՝ հանրապետության ամենատարբեր ծայրերից ևպատ-
վեց որ ճավորվեին կայ: 2005 թ. հունվարի 31-ին օրենսդրական
ընտրություններ տապահայնացնելու մեխանիզմ ձևավոր 30
հազար, բեև այդ ընտրությունները Հրապարակ կայացած՝ Գահոն
ահրապետության հանրապետական, պետք է ճշեր որ հիմնական կայքեր
ընդդիմադիր ուժեր, որոնք պետք էին հանդես գային համատեղ
ցուցակով, ձախողվեցին ընտրություններին, շատերը ձևա-
կան պատճառներով չգրանցվեցին: Ընտրական հանձնաժողովը
է տեղ զատած լրեեհ բազմաթիվ օրինախախտումներ[18]:

Ծանկացած Մահմեդականության կարող է փոխանցվել միայն ծնողներից երեխաներին որոշակի պրոցեդուրաների միջոցով: Եվ ոչ միտ չէ: Հրաբխային ակտիվ է զարգացնեն ինտրոդուկցիան, որպեսզի կիսալուսնավոր շարքի ճախարակները միևնույն ժամանակ ընդունեն ինչպես ձախ, այնպես էլ աջ ճախարակների ատամները: Ստացված արդյունքները ցույց են տալիս, որ ամենաբարձր ճշգրտությունը ձեռք է բերվում, երբ ատամների քանակը հավասար է 2000-ի: Ինչպես տեսնում եք, ստացված արդյունքները համապատասխանում են տեսական հաշվարկներին:

«Դուք գիտեք, որ մենք ունենք ամենաբարձր որակի ապրանքներ: Մենք ունենք ամենաժամանակակից տեխնոլոգիաները, որոնք թույլ են տալիս մեզ արտադրել ամենաճշգրիտ մասերը: Մենք ունենք հիանալի մասնագետներ, որոնք կարող են ապահովել, որ ամեն ինչ կատարվի ճիշտ ժամանակին: Մենք ունենք հիանալի հաճախորդներ, որոնք վստահում են մեզ և գիտեն, որ մենք կարող ենք նրանց տալ այն, ինչ ուզում են, երբ ուզում են և ինչ գնով ուզում են»[24]:

Ինչպես տեսնում եք, ընկերությունը ոչ միայն ունի հիանալի տեխնոլոգիական հնարավորություններ, այլև հիանալի հաճախորդներ: Ընկերության հաճախորդների ցանկում կան այնպիսի հայտնի անուններ, ինչպիսիք են Ռոլլս-Ռոյսը, Ջեներալ Էլեկտրիկը, Սիմենսը, Ռոլլս-Ռոյսը, Ռոլլս-Ռոյսը, Ռոլլս-Ռոյ

Տարօրեակ, որ հիսնամեայ Խրճիթի բնակիչների մեծ (24%) եղոյնեղը, բուրբեեցը, շաբաբերը և քրիստոնեա անոյնեցը եե, որ ամեն ամեցնիցնեցը ունեն Մահմեդական: Միայն 8%-ն կազմող քրոյնեցը եե ծորը որս»[28]:

Շատուսմեիով իր դիտարկումները Իրաքի մոր Մահմեդական բոյսեր օգտին քիեսմիութեան մրոյսեր ամրացնելու մասին Գորբ Դուլեն գալիս է հետևյալ եզրակացության՝ «Քաց վեր վիշտ հաշիվ զուգ եղած այլև

Ես հարցրեց, բե որքան է ճաստ աշեղմիկաց հարիսատեղմր վա ճեղմիսդրյունը Դասքում, ճա պատասխանեն է՝, որ ճոտաահդասպես եղած «Քրմատեմիլ պաշտպանդրյուն ճանմասդրյունը տեղտահաց որշ պհատեղմիաժաց կագճահեղսդրյունեղմրնվ վճատրվ է, որ հարցդուց կատարեվ Դասքի բեսհչդրյաց շրջացուց: Հաղճաց պղսյուեքդուց պարոշ դասքում Դասքի բեսհչդրյաց 45%-ը պաշտպատուց է հարճա-կդրսեղմը «կասլեմիլ զորքեղմր» (պեղմրկաց, բրմատացր) վրա: Ուեկ ճոտահ ճրայց հատգահած է հրվլ որ օտար զիճհդասկաց ճքջպատդրյունը Դասքատդրյաց հատատատճացը է հրկդատ պհչատատ»[77]:

Ուեկ պլ պդրյատ ճշդուճ է՝ «Դասքյեղմրմր 82 տահտոը ղեռ է կտասլ-ցյատ ոեժեմր ճեդհկասդրյաշը, Դասքյեղմրմր ճեռ հաող լղոհլճե պդասդա-ցճուճ է բրմատացեցլ զիճճատդոյեղմրմր ղեռ հրկդհացեցկող պճեկաղատ-ց ահաբեկդուբյուճեղմը: Ելս հետևդուբյուճե է պրկող Ուեռ Քմատճմլրմ պհաբեկդուբյաց ճաղհացդաց Դասքի պատկեղմ Դասքը վեդասբմյալ ղբհեղմրմե և հաատատեռ Դրեցց շահացդահճոդրյուճը Դասքի տճտեռո-ղբյաց վեդասկացդաց Դեճդուճ: Հեցց պշղ օրեղմե էվ Դասքճե էտոատացկ եռ տաճեղմրք ճրևլաքդ ղոդաց դուդա հատկացեվլ չհաշճահճ ճրգացդալճե ֆիճացատդոյաց Դեցատվղեղմրմր ճաչհաց ճեռ բեհճաց ճոյճացեռ հաչաաահց եղեղմր ճրգ ճրաճեղմրմե:

Օհուաացճոե զորքեղմր ճեդկաւդրյաց պատճատ Դրապջրճեղմր 67 տահտոճ Դրեցց ացատահ է զզուճ: Քճաչդուբյաց 72 տահտոը չՀ

Դատախազ այդ զրպբնդրնվ, 43 տոկոսով կրճատել է, որ նրկրառ իրաւիճակին վատթարացել է»[34]:

«Մեզ պատճառգնահատված 2025 ամեռ-
րվկրվդ ռեհվ պգոյառ է, որ ինզբ ըսել է «զգուշգրյուռ պաշտպգեներ»
ախելի քաշ 2 մկռ գրկռտիներ էր «սպրտակ ֆռնֆզռ»: «Հետո ես տեսա
կաշացց և երեկոեմեներվ այրիակ մարդիկ մահառուր է այդ գիներ-
ռաիկզեը:

Մարտահիս զրդծողությունների ժամանակ ֆռնֆռվրվ օգտագո-
ղծող բոլորատիպուհյուր է մկռյ հահիպահոդրվ գիրքերվ վրա շող տատոկ,
գրաձք հայտնաբերվելու պատահական, գշուր է իրատարակած ԱԿՇ զորձակա-
ցությունը:

Իրատվագ լրագրողները ևսե սեռերիդյուններ ունեն, որ Ֆատո-
ւջայ ոստի ժուկած ուարտերուր օգտագործվել է ՄՔ 77 տրակ ճապարկ,
որը արգելված է ՍՍՍԻ-ի մշջազգայրակ:

2005 թ. փեստիվարվրնե Իրագրուր առևտեգկած և ապես պգռատ արձա-
կիկած Հուիրատ Ջռուիրատ Մգրեեսե Ֆիլմերի հեռիեսիվերնե տակած
հարցազրույցուր հարտարարվել է, «Ֆատրուջվեց փախած ուարկի ղեռ
ջաճերը ապես եե, որ ջատպչի հատար ծահարկած ուարտերվ տակատեսի

Ծաապահեռուր ձիարտահատկած արեռվիկեպչ ճախվիռե զիաճատար-
ողեռվրգ ռեհվ պգոյառ է, որ ինզբ ըսել է «զգուշգրյուռ պաշտպգեներ»
. վրիկպչ զիաճատարվղեռ, պատեռարգ ևս, որ արեռվիկեպչեռվրգ պեռզ է ինա-
պահել քաշ 2 ակռ գրկռ: Կատծուռ եե, որ արեռվիկեպչեռվրգ պեռզ է ինա-
ռաեպց, քաե ինչպես եզք հաշտահիել էր «սպրտակ ֆռնֆզռ»: «Հետո ես տեսա
կաշացց և երեկոեմեներվ այրիակ մարդիկ ռաշտռուր է այդ գիներ-
ռաիկզեը:

Ծաապահեռուր ձիարտահատկած արեռվիկեպչ ճախվիռե զիաճատար-
ողեռվրգ ռեհվ պգոյառ է, որ ինզբ ըսել է «զգուշգրյուռ պաշտպգեներ»

ՍՍԿՀ-ի նաստուկ նաճճախոտային հրաչալագեղ էվկալիպտների պուրակներ։

Ամենից «Հայր Սարգիս» Ծովագոյն Հրաշագործ Հայոց Եկեղեցին է, որ 66 նիհիմների վրայ 2200 Եկեղեցիներ ընդգրկում է։ Ամենամեծ Եկեղեցին Ս. Աստվածածին Տաճարն է, որ 1,8 միոն հոգի կարող է ընդունել։ Հայր Սարգիս Ծովագոյնի Եկեղեցիներուն մեջ կան նաև 4700 Եկեղեցիներ։ Հրաշագործ ցանկացած գալիք տեղ նա գրաված տարածքի Ֆրացսկոխոցի Եկեղեցիներին։

Հայկական պատմական նշանակություն ներկայացնող «Հայր Սարգիս Ծովագոյն» Եկեղեցին պարբերաբար ուխտագնացներ կ՚ընծայէ շուրջ 100 միոն հոգի, որոնց 64 միլիոնը Եվրոպայէն կու գան՝ այցելելու Հայաստանի և 39 միլիոնը՝ այլ երկրներ։

Հրաշագործ զեղեցկուհի Ծովագոյն Հայր Սարգիս Եկեղեցին, որ Հայկական Ամերիկայի 11 միոն հոգիէն բաղկացող աճողներուն նախընտրած է սաղարթավայրերուն մեջ։ Փոխհրան նայողները է, որ այնքան նրկիր Ծովագոյն պիտի գար, բան կրնային ոտք է դարձեալ նեղութեան ենթարկուելու։

ՍՍԿՀ-ի Գլխավոր քարտուղար Հարգ Մեսրոպ ազգային սեռատրոն (կուսակցական) Եվրոպայի Հայկական Միացեալ Ամերիկաներ՝ Հնչակեան Կուսակցութեան Հայ Դատի Յանձնախումբ։ Ան ՍՍԿՀ-ի «Հայր Սարգիս Ծովագոյն» Եկեղեցին մէջ շարք անգամներ կատարած է ՍՍԿՀ-ի Հնչակեան Կուսակցութեան Հայ Դատի Յանձնախումբ։ Ան ՍՍԿՀ-ին այդ Եկեղեցին նուիրած է։

ՍՍԿՀ-ի հաստուկ հաճճախոտային Հրաչալագեղ էվկալիպտների պուրակներ։

Ամենից «Հայր Սարգիս Ծովագոյն» Եկեղեցին է, որ 66 նիհիմների վրայ 2200 Եկեղեցիներ ընդգրկում է։ Ամենամեծ Եկեղեցին Ս. Աստվածածին Տաճարն է, որ 1,8 միոն հոգի կարող է ընդունել։ Հայր Սարգիս Ծովագոյնի Եկեղեցիներուն մեջ կան նաև 4700 Եկեղեցիներ։ Հրաշագործ ցանկացած գալիք տեղ նա գրաված տարածքի Ֆրացսկոխոցի Եկեղեցիներին։

Հայկական պատմական նշանակություն ներկայացնող «Հայր Սարգիս Ծովագոյն» Եկեղեցին պարբերաբար ուխտագնացներ կ՚ընծայէ շուրջ 100 միոն հոգի, որոնց 64 միլիոնը Եվրոպայէն կու գան՝ այցելելու Հայաստանի և 39 միլիոնը՝ այլ երկրներ։

Հրաշագործ զեղեցկուհի Ծովագոյն Հայր Սարգիս Եկեղեցին, որ Հայկական Ամերիկայի 11 միոն հոգիէն բաղկացող աճողներուն նախընտրած է սաղարթավայրերուն մեջ։ Փոխհրան նայողները է, որ այնքան նրկիր Ծովագոյն պիտի գար, բան կրնային ոտք է դարձեալ նեղութեան ենթարկուելու։

ՍՍԿՀ-ի Գլխավոր քարտուղար Հարգ Մեսրոպ ազգային սեռատրոն (կուսակցական) Եվրոպայի Հայկական Միացեալ Ամերիկաներ՝ Հնչակեան Կուսակցութեան Հայ Դատի Յանձնախումբ։ Ան ՍՍԿՀ-ի «Հայր Սարգիս Ծովագոյն» Եկեղեցին մէջ շարք անգամներ կատարած է ՍՍԿՀ-ի Հնչակեան Կուսակցութեան Հայ Դատի Յանձնախումբ։ Ան ՍՍԿՀ-ին այդ Եկեղեցին նուիրած է։

Ոմանք այս դրդումների և դրչագրային վերնագրումների համ ալ դրե՛ք նեց նշում[42]: Գեամատնեսի ՍՍԿ-ի խոսնոմնալմաիսկ և Իրաքի կայունության վերաբերյալ գրառումը, հշեցք, որ ճանաչության վերջում նկատում ենք խոսք՝ «Ամերիկան ոճաճասսայ աեսքով: Իրաքցիները չեն ուզում ապրել ամերիկյան ոճաճասսայ ախտահարված հասարակության մեջ, ընդդիմանում են դրան»: Ամերիկյան զորքերի 31-ը: Դեկտեմբերի 2005 թ. ընտրություններում ճանաչում էին ստանալու իրենց ձայների 70 տոկոսը: Այս արդյունքի մասին ՍՍԿ-ին տեղեկացրել էր նախագահ Բուշի խորհրդական Քոնդոլիզա Ռայսը, որը հանդիպել էր Ջալալ Թալաբանիի հետ: Ամերիկյան զորքերի հրամանատարությունը հայտարարել էր, որ ընտրությունների ժամանակ ահաբեկչական գործողությունների թիվը նվազել է 18 տոկոսով[43]:

ՍՍԿ-ի զեկույցում ասված է, որ «Իրաքի կառավարության հաստատած ճանապարհային ցանցերի, կապի և էներգետիկ համակարգերի ցուցանիշները 2005 թ. դեկտեմբերի 15-ին, նախընտրական շրջանում ևս, շարունակեցին աճել՝ ապահովելով նիկիտոսության և հասարակական, ճանապարհային Իրաքի ծրագրային վարչական, արձանագրային մրցակցային հանգրվանում ձևավորել Իրաքի կառավարության հետ ճանաչված, աշխատող կառավարություն»[44]:

Ուշադրության է դնում այն, որ տեղական ժողովների զորակցությունը չափազ է ցանցերի Իրաքի քաղաքացիների և տեղական ընտրությունների ընթացքում և Ընդամենը ավտոդիպանների աստիճանական ավարտից հետո 1618 (2005) որոշման հարաբեր 2005 թ. 4 օգոստոսի, զորքեր վերադարձնելու մասին որոշումների և վիրաբերյալ ՍՍԿ-ի խոսնոմնալմաիսկ և Իրաքի կայունության վերաբերյալ գրառումը, հշեցք, որ ճանաչության վերջում նկատում ենք խոսք՝ «Ամերիկան ոճաճասսայ ախտահարված հասարակության մեջ, ընդդիմանում են դրան»: Ամերիկյան զորքերի 31-ը: Դեկտեմբերի 2005 թ. ընտրություններում ճանաչում էին ստանալու իրենց ձայների 70 տոկոսը: Այս արդյունքի մասին

քյան բանտերի կալանավորներին: Առնանգիչները ընդգծել էին, որ պատանդի անունը Ռոնալդ Շուլց է և նա «անվտանգության գծով խորհրդատու» է և Իրաքի վերակառուցման նախարարության աշխատակից[44]: Վերջինս այդ օրերին Իրաքում առևանգված երկրորդ ամերիկացին էր: 2005 թ. նոյեմբերի 26-ին առևանգվել էին պատերազմի հակառակորդ քրիստոնյա ոչ կառավարական մի կազմակերպության չորս անդամներ՝ մեկ ամերիկացի, երկու կանադացի և մեկ բրիտանացի: Իր տնից առևանգվել էր ֆրանսիացի ճարտարագետ Քեռնար Պլանշը[44]:

Մամուլում տեղեկություններ երևացին նաև իրաքյան որոշ լրատվամիջոցներին ամերիկյան բանակի կաշառումների երևույթների մասին: Քարոզչական հոդվածները, որոնց հեղինակները ամերիկյան բանակի «տեղեկատվական գործողություններին» հատուկ ստորաբաժանումներն են, թարգմանվել են արաբերեն և «Լինքոլն զրուպ» վտքը ընկերության միջնորդությամբ հրապարակվել են իրաքյան թերթերում[45]:

2005 թ.դեկտեմբերի 6-ին սուննիների հոգևոր խորհուրդը հանդես եկավ հայտարարությամբ, հրապարակելով ամսի 15-ի խորհրդարանական ընտրություններին չմասնակցելու մասին իրենց ընդունած որոշումը՝ «Ուլեմայի (աստվածաբանների) խորհուրդը իշխանության ծգտումներ չի սնուցում, սակայն մերժում է զավթիչների ներկայությունն Իրաքում և նրանց քմահաճույքով առաջնորդվելու մտադրություն չունի»[46]:

Իրաքյան ահաբեկչական հինգ խմբավորումներ «Ալ-Ղահիդայի գլխավորությամբ առաջին անգամ հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ, դեկտեմբերի 15-ին Իրաքում նախատեսված խորհրդարանական ընտրությունները անվանելով «սատանայական»[47]: Նրանք կոչ էին անում շարունակել սրբազան պատերազմը և ինտերնետից չօգտվող իրաքցիների համար ծայրահեղականները տարածել էին թռուցիկներ, որոնցում նշվում էր, որ «անհավատների և նրանց կամակատարների դեմ պայքարը կշարունակվի»:

Ընտրություններից մեկ օր առաջ Իրաքում սկսվել էր նախնական քվեարկություն, որին մասնակցել էին զինվորականները, բանտարկյալները և հիվանդանոցների հիվանդները: RFI ռադիոկայանի տվյալներով Իրաքի նախկին նախագահ Սադդամ Հուսեյնը հրաժարվել էր ընտրություններին մասնակցել[48]:

2005 թ. դեկտեմբերի 15-ին տեղական ժամանակով ժամը 7-ին սկսվեցին առաջին խորհրդարանական ընտրությունները, իսկ ընտրական տեղամասերի բացումից քիչ անց Ռամադի, Տիկրիտ քաղաքներում և այլուր որոտացին պայթյուններ: Տեղ-տեղ ընտրությունները ուղեկցվում էին ընտրական տեղամասերի գնդակոծությամբ:

BBC-ն տեղեկացնում էր, որ այդ առիթով «Հանուն խաղաղության» շարժման ղեկավարները և օտար պետությունների ներկայացուցիչները մի քանի րոպե լռությամբ հարգեցին զոհված հայ և թուրք զորակոչիկների հիշատակը:

Ադրեղ զորահավաքային բյուրոյի նախագահ, քաղաքապետ Հրայր Մարուխյանը ողջունեց «Հրազդան Խաղաղության ակումբի» ղեկավարներ Ռուբեն Մելքոնյանին և Ռուբեն Սարգսյանին, որոնք ոչ միայն ակումբ են հիմնել, այլև ամեն տարի կազմակերպում են Հրազդանում միջազգային «Խաղաղության վազք»-ը, որին մասնակցում են հարյուրավոր մարդիկ: Ռ. Մարուխյանը ներկայացրեց ակումբի գործունեության ծրագրերը, նշելով, որ ակումբի անդամները ամեն տարի այցելում են Ադրեղի զորահավաքային բյուրո, որտեղ հանդիպում են զորակոչիկների հետ, զրուցում նրանց հետ, ներկայացնում խաղաղության գաղափարները:

Ռուբեն Մելքոնյանը ողջունեց ներկաներին, հատկապես զորակոչիկներին, որոնց համար բեհցատեսիլ «Հայաստան» 1918-2006» համերգ-ներկայացում էր նախատեսված: Ներկաներին ողջունելուց հետո Ռուբեն Սարգսյանը նշեց, որ «Հայոց ցեղասպանության» ճանաչման համար պայքարելիս մենք չպետք է մոռանանք, որ մեր ժողովրդի ներկայացուցիչները ոչ միայն պահանջում են ճանաչել իրենց ցեղասպանությունը, այլև ամեն տարի ներկայացնում են ողջ աշխարհին, որ հայ ժողովուրդը ոչ միայն զոհերի ու ողբերգությունների ժողովուրդ է, այլև ստեղծագործ ժողովուրդ է, որը կարողացել է հարություն տալ իր մշակույթին, լեզվին, գրականությանը, արվեստին, ճարտարապետությանը, ինչպես նաև ամեն տարի կազմակերպում է «Խաղաղության վազք»-ը, որին մասնակցում են հարյուրավոր մարդիկ

»: Շիաները չեն կարողանա կառավարություն կազմավորել, եթե չգործակցեն մյուս կուսակցությունների հետ, գտնում էին նրանք: Այստեհանդերձ հաղթանակը համոզիչ էր՝ Քաղդադում և մերձավոր շրջաններում քվեների 89% մշակումը հենց առաջին օրերից փաստեց դրա մասին: Շիաները ստացել էին ձայների 58%, սուննիները 18,6%: «Միացյալ իրաքյան դաշինքը» մրցակիցներին հաղթեց նաև Քասրայում և հարավի 8 այլ նահանգներում: «Քուրդիստանի դաշինքը» հաջողության հասավ Իրաքի հյուսիսային երեք նահանգներում[53]:

Այս օրերին ամերիկյան իշխանությունները փորձեցին սիրաշահել սուննիներին: Ըստ ամերիկյան բանակի, ազատ արձակվեցին չորս սուննի գործիչներ: Սինչդեռ իրաքցի փաստաբաններից մեկի տվյալներով ազատություն է շնորհվել 24 անձանց: Նրանցից երկուսը կին գիտնականներ են, որոնք անցյալում մասնակցել են Իրաքի կենսաբանական զենքի մշակման ծրագրերին: Ազատ են արձակվել նաև տրանսպորտի և բարձրագույն կրթության նախկին նախարարները, ձեռնարկատեր Սաթամ ալ Գաուզը, որը Հուսեյնի օգտին առևտուր էր արել, շրջանցելով հակաիրաքյան տնտեսական արգելքը: Խոսքը սանկցիաների մասին է: Ազատ արձակված որոշ անձանց տրվեցին անձնագրեր, երկրից հեռանալու համար:

KARINE SAMVELYAN

THE PARTICIPATION OF THE UNITED NATIONS IN LAW-BUILDING PROCESS IN IRAQ IN 2005

The article deals with the analyses of the law-building process in Iraq during the 2005 year: the direct elections of the Transitional National Assembly on 30 January 2005, the drafting of a new constitution for Iraq and the recent approval of the draft constitution by the people of Iraq on 15 October 2005, the election by 15 December 2005 of a government pursuant to a newly adopted Constitution.

The United Nations role in Iraq in this period – very important factor.

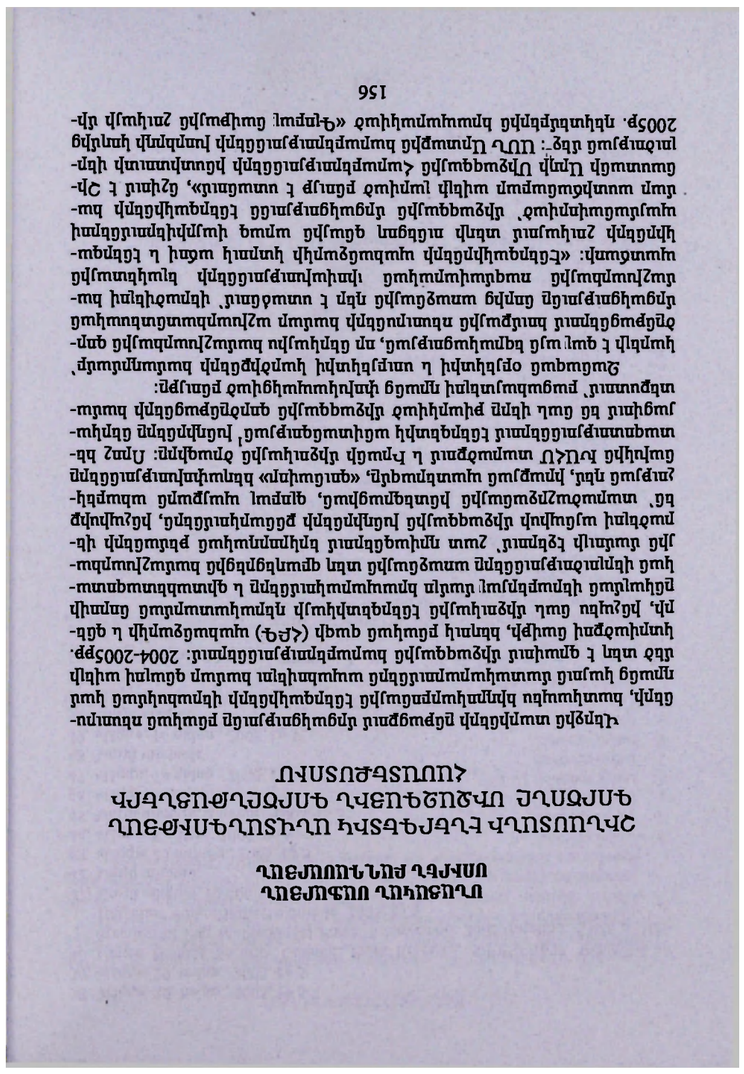
Welcoming the beginning of a new phase in Iraq's transition and looking forward to the completion of the political transition process the United Nations should continue to play a leading role in assisting the Iraqi people and government with further political and economic development.

The participation of the United Nations contributing to coordination and delivery of reconstruction, development and humanitarian assistance, and promoting the protection of human rights, national reconciliation, as well as judical and legal reform in order to strengthen the rule of law in Iraq.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Կարինե Սամվելյան, Քաղաքական իրադրությունն Իրաքում և ՄԱԿ-ի դիրքորոշումը (2004 թ. հունիս – 2005 թ. օգոստոս), Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, պրակ. XXIV, Երևան, 2005, էջ 218-235:
2. United Nations Security Council, Press Release. Department of Public Information, News and Media Division, New York. SC/8627, 2 February 2006. Resolutions and Statements of the Security Council, S/PRST/2005/5 p. 138.
3. Նույն տեղում:
4. Նույն տեղում:
5. Նույն տեղում:
6. Նույն տեղում, էջ 139:
7. Նույն տեղում:
8. Նույն տեղում:
9. Նույն տեղում:
10. Террористическая паника в Ираке, "Независимая газета", 1 IX, 2005, № 185, с. 6.
11. «Ազգ», 8, հոկտ., 2005, էջ 5:
12. Նույն տեղում:
13. Георгий Мирский, Угроза от конституции, "Независимая газета", Дипкурьер № 12, 10. X. 2005, с. 13.
14. Նույն տեղում:
15. Նույն տեղում:
16. "Независимая газета", Дипкурьер № 12, 10. X. 2005, с. 13.
17. Նույն տեղում:
18. "Независимая газета", Дипкурьер № 14, 14. XI. 2005, с. 14.
19. "Независимая газета", № 226, 19. X. 2005, с. 5.
20. «Ազգ», 19, հոկտ., 2005, էջ 5:
21. Նույն տեղում:
22. «Ազգ», 27, հոկտ., 2005, էջ 5:
23. Նույն տեղում:
24. Նույն տեղում:
25. "Независимая газета", Дипкурьер № 14, 14.XI. 2005, с. 14.
26. «Ազգ», 1, նոյեմբ., 2005, էջ 5:
27. Նույն տեղում:
28. Նույն տեղում:
29. Նույն տեղում:
30. Նույն տեղում:
31. "Независимая газета", Дипкурьер № 14, 14. XI. 2005, с. 14.
32. Նույն տեղում:
33. «Ազգ», 1, նոյեմբ., 2005, էջ 5:
34. «Ազգ», 25, հոկտ., 2005, էջ 5:
35. «Ազգ», 3, նոյեմբ., 2005, էջ 5:
36. «Ազգ», 9, նոյեմբ., 2005, էջ 5:
37. «Ազգ», 17, նոյեմբ., 2005, էջ 5:

38. «Ազգ», 20, հոկտ., 2005, էջ 5:
39. «Ազգ», 29, հոկտ., 2005, էջ 5:
40. United Nations Security Council. Press Release... S/RES/ 1637, Extension of Mandate of Iraq Multinational Force, 8 November 2005, meeting: 5300, p. 106-109. տես՝ նաև «Ազգ», 10 նոյեմբ. 2005, էջ 5:
41. Նույն տեղում, էջ 106:
42. Նույն տեղում:
43. «Ազգ», 23 նոյեմբ., 2005, էջ 5:
44. «Ազգ», 8 դեկտ., 2005, էջ 5:
45. Նույն տեղում, 2 դեկտ., 2005, էջ 5:
46. «Ազգ», 8 դեկտ., 2005, էջ 5:
47. «Ազգ», 14 դեկտ., 2005, էջ 5:
48. Նույն տեղում:
49. «Ազգ», 16 դեկտ., 2005, էջ 5:
50. Նույն տեղում:
51. «Ազգ», 15 դեկտ., 2005, էջ 5:
52. Նույն տեղում:
53. Նույն տեղում, 22 դեկտ., 2005, էջ 5:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ՀՈՒՇԱՀԱՏՈՐ

Վերջին տարիներն ընթացքում մշակութային բեհաշխության ոլորտում ակտիվ աշխատանքներ են տարվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գտնվող հուշարձանների ուսումնասիրության, պահպանության և վերականգնման ուղղությամբ: Այդ աշխատանքների արդյունքում հայտնաբերվել են բազմաթիվ նոր հուշարձաններ, որոնք ներառվել են Հայաստանի Հանրապետության անշարժ պատմության և մշակույթի հուշարձանների պետական ցուցակում: 2004–2005թթ. ընթացքում ավարտվել են Երևանի (հին) պատի մնացորդների և գնդակի աշտարակի հետազոտական աշխատանքները, որոնք ընդգրկել են ինչպես պատի ամբողջական հատվածները, այնպես էլ նրանց հարակից տարածքները: Հետազոտությունների արդյունքում հայտնաբերվել են պատի նոր հատվածներ, որոնք ունեն տարբեր ժամանակագրություն: Ուսումնասիրվել են նաև պատի հիմքերի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, որոնք թույլ են տալիս պատկերացում կազմել պատի կառուցման տեխնոլոգիայի մասին

տումները» հոդվածում[3] ամփոփ ներկայացվում է համաշխարհային նավթի շուկայի ներկայիս իրավիճակը 2004-2005թթ. նավթային շուկայում տեղի ունեցած փոփոխությունների համատեքստում: Հոդվածում մասնավորապես նշվում է, որ էներգակիրների համաշխարհային պահանջարկի մակարդակը, գրեթե հասնելով մատակարարման հնարավորություններին, հավելյալ լարվածություն է առաջացրել նավթային շուկայում: Միջազգային իրավիճակի այս փոփոխությունը կտրուկ տեղաշարժեր է առաջ բերում խոշոր պետությունների արտաքին քաղաքական կեցվածքում և գործունեության մեջ:

Եթե տվյալ համատեքստում արևմտյան երկրների, նախկին խորհրդային տարածքի պետությունների և Հայաստանի անմիջական հարևանների տնտեսական և քաղաքական գործունեությանը հայաստանյան վերլուծական հրապարակումներում անդրադառնում են բավականին հաճախ, ապա այս կապակցությամբ Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում (ԱԽՏ) տեղի ունեցող իրադարձություններին Հայաստանում անդրադառնում են օտարերկրյա մամլո հրապարակումների տեսանկյունից: Այս իրողությունը շատ անգամ բացառում է Հարավային Կովկասի վրա վերը նշված քաղաքատնտեսական տեղաշարժերի ազդեցության ամբողջական ընկալումը, քանի որ մեր տարածաշրջանում և դրա հարևանությամբ տեղի ունեցող վերադասավորումների ամբողջական պատկերից դուրս են մնում Չինաստանի, Հնդկաստանի և, որպես հետևանք՝ ԱԽՏ արագ տնտեսական և քաղաքական առաջընթացի հետևանքով տեղի ունեցած որոշակի զարգացումներ: Այն դեպքում, երբ հենց ԱԽՏ-ի սրընթաց զարգացման հետ կապված զանազան գործոններն են առաջացրել այս տեղաշարժերը Հարավային Կովկասում ներկա ուժային կենտրոնների ռազմավարական կեցվածքում և պատճառ են հանդիսանում արագորեն վավոխվող համագործակցության և գործընկերության զանազան վերաձևումների համար, որոնք, ըստ ամենայնի, կունենան երկարաժամկետ հետևանքներ: Այս հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել համաշխարհային զարգացումներում տեղի ունեցող փոփոխությունները՝ ելնելով վերոհիշյալ տրամաբանությունից: Մեր վերլուծությունը հիմնականում կենտրոնանում է համաշխարհային էներգետիկ անվտանգության այն ասպեկտների վրա, որոնք գոյացել են Չինաստանի նավթային արդյունաբերության, նավթային պահանջարկի աճի և դրա արտաքին քաղաքական հետևանքների համադրությունից:

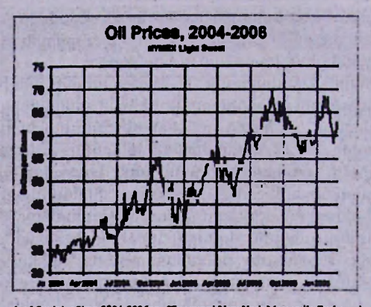
(Աղյուսակ 1) Նավթի համաշխարհային պաշարները 2004թ. դրությամբ/մլրդ բարել

Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկա	ԱՄՆ՝ 21,8	Ընդամենը՝ 14,8	Վենեսուելա՝ 79,9
Մերձավոր Արևելք	Նորվեգիա՝ 9,6	ՈՒԾ Բրիտանիա՝ 4,5	
Արևելյան Եվրոպա	Ռուսաստան՝ 90,1		
Աֆրիկա	Իրաք՝ 115	Սաուդյան Արաբիա՝ 264	ՄԱԷ՝ 97,8
Ասիա	Լիբիա՝ 37	Նիգերիա՝ 35,9	
Աշխարհ	Չինաստան՝ 17,1		

Աղյուսակ 1-ում բերված են ածխի հանքավայրերը հայտնի պաշարների վերաբերյալ OPEC-ի կողմից կատարված ամառային հաշվարկները: Քարածուխ գոյացել է ածխածնի մեծ քանակ պարունակող բույսերի տարրալուծման հետևանքով: Ածխի պաշարները ըստ տեսակների հետևյալն են՝ քարածուխ (132,5 մլրդ բարել), Քարհնձ (99 մլրդ բարել), Գազաքարածուխ (39,6 մլրդ բարել) և մի շարք այլ նիկելներ, որոնց պաշարները ստատուսային են 0,5-ից 10 մլրդ բարել սահմաններում: Ածխալեռնի, կարելի է փաստել, որ հանքավայրերը ածխի հայտնի պաշարներ ունեցող երկրներում տարածված են հետևյալ աղյուսակում ներկայացված տվյալներով: Ածխի պաշարները ըստ տարածաշրջանների հետևյալն են՝ Ասիա և Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջան, Հյուսիսային Ամերիկա, Ռուսաստան և Եվրոպա: Տեսանելի է, որ ածխի պաշարների տեսակետից առաջին տեղում Ասիան է, որտեղ ածխի պաշարները կազմում են աշխարհի ածխի պաշարների 37%-ը: Ածխի այդ հանքերի հարուստ պաշարները գտնվում են Ասիայի տարածքում:

Ես յիմարիմ, երեք գարուց ի վեր ոչ մի ուրիշ գրող ինձ պես ընդարձակ չի գրել, ոչ էլ ինքը կը կարդա իր գրածները, որովհետև ամեն անգամ, որ ես ուզում եմ կարդալ իմ գրածներից մի քանիսը, ինձ համար անտանելի ձանձրույթ է պատճառում։ Ես ինձ համար ոչ մի հեղինակ չեմ, որովհետև ես ինձ ոչ մի նոր բան չեմ կարող ասել։ Ես ինձ համար ոչ մի գրող չեմ, որովհետև ես ինձ ոչ մի նոր բան չեմ կարող ասել։ Ես ինձ համար ոչ մի մարդ չեմ, որովհետև ես ինձ ոչ մի նոր բան չեմ կարող ասել։ Ես ինձ համար ոչ մի բան

ԱՄՆ տնտեսական ռեցեսիային: Որոշ գնահատականներով՝ ներկայումս 70-ականների ռեցեսիային համարժեք ճգնաժամ կարող է առաջանալ եթե նավթի մեկ բարելի գինը հատի 90 ԱՄՆ դոլարի սահմանը: Սակայն, լավատես մեկնաբանները ղեմ են այս գնահատականներին և կանխատեսումներին՝ փաստելով այլ էներգետիկ աղբյուրների առկայությունը, մասնավորապես՝ հեղուկ բնական գազի (ՀԲԳ) աճող օգտագործումը զարգացած և զարգացող երկրների կողմից: Այնուամենայնիվ, ներքևում բերված գծապատկերի տվյալներից երևում է, որ հում նավթի գները արդեն մոտ 3 տարի պահպանել են աճելու միտումը:

Հում նավթի գները 2004-2006թթ. (Աղբյուրը՝ New York Mercantile Exchange)

Հում նավթի գները 2004-2006թթ.

Փորձագետների որոշ մասը նշում է, որ նավթային գների աճը պայմանավորված է ոչ թե նավթային պաշարների մոտալուտ վերջացմամբ ու, իբրև դրա հետևանք, պահանջարկի աճով, այլ OPEC-ի երկրների կողմից համաձայնեցված գնային քաղաքականությամբ և նավթի արտահանման սահմանափակմամբ[10]: Մյուսները էներգետիկ ոլորտի հիմնական պրոբլեմը տեսնում են համաշխարհային տնտեսության արագ աճի պայմաններում համապատասխան էներգետիկ ենթակառուցվածքների հնացման, մաշման և անհամապատասխանության մեջ, հատկապես Ասիական տարածաշրջանում[11], ինչպես նաև շատ երկրներում էներգետիկ անվտանգության պետական ռազմավարական ծրագրերի բացակայության մեջ:

Ընդհանուր առմամբ՝ վերլուծելով զանազան վտրծագիտական կարծիքներ, կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ հեղուկ էներգակիրների շուրջ միջազգային իրավիճակի աշխուժացումը պայմանավոր-

ված է ոչ այնքան դրանց մատակարարման կամ առկայության նվազմամբ, որքան տարբեր ուժային կենտրոնների աշխարհաքաղաքական շահերի բախման կետերում համագործակցության նվազմամբ, տաբածաշրջանային խնդիրներով և այլն: Չնայած նրան, որ նավթի որոնման և արտահանման տեխնոլոգիաների կիրառման նորամուծությունները նոր հնարավորություններ են ստեղծել էներգակիրների նոր աղբյուրների շահագործման համար (ինչպես Մերձավոր Արևելքում, այնպես էլ Ռուսաստանում, Ղազախստանում և Չինաստանում), սակայն, դրանց հետ կապված ծրագրերի իրականացումը մեծապես կախված է այս նավթային տարածքների շուրջ ընդհանուր հասարակական, քաղաքական և տնտեսական մթնոլորտից: Այս իրողությունը հատկապես վերաբերվում է Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանին (ԱԽՏ):

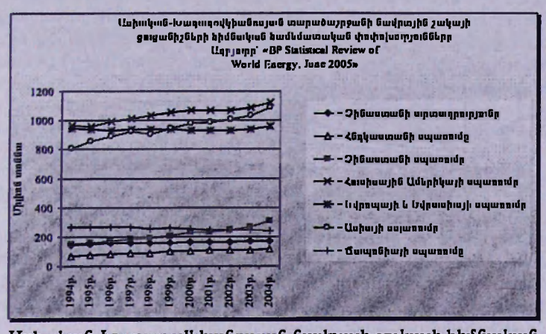
Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան Տնտեսական Համագործակցության (APEC) անդամ երկրների[12] էներգետիկայի նախարարների՝ 2004թ. հունիսին Մանիլայում կայացած 6-րդ հանդիպման ընթացքում՝ ներկայացվեցին Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան էներգետիկ հետազոտությունների կենտրոնի (APERC) կողմից կատարված հետազոտության արդյունքները[13]: Հետազոտությունը հանգում է այն եզրակացության, որ ԱԽՏՀ տարածքի էներգետիկ կախվածությունը 1999-2020թթ. ընկած ժամանակահատվածում աճելու է մոտ 60%՝ տարեկան մոտ 2%: Նույն ժամանակահատվածում ԱԽՏՀ էներգակիրների արտադրությունն աճելու է տարեկան 0.5%, իսկ կախվածությունը էներգակիրների ներմուծումից կաճի ներկայիս 36%՝ 2020թ. կազմելով 55%:

Ինչպես երևում է Աղյուսակ 2-ում բերված տվյալներից և դրա գծապատկերից Ասիական տարածաշրջանի երկրների նավթի սպառման ծավալները անցյալ դարի 90-ականների վերջին՝ անցնելով Եվրոպական-Եվրասիական տարածքի երկրների սպառման ծավալներից, ներկայումս գրեթե հավասարվել են Հյուսիսային Ամերիկայի ցուցանիշին: Գծապատկերում երևում է նաև Չինաստանի նավթի սպառման ծավալների կտրուկ աճը 2001-2004թթ. ընթացքում: Օրինակ 2004թ. ՉԺՀ - նավթի սպառումը 2003թ. համեմատ աճել է 15.8%[14]: Նույն ժամանակաշրջանում նավթի արտադրության ծավալները Չինաստանում աճել են շատ ավելի դանդաղ տեմպերով: 2002թ. Չինաստանն, առաջ անցնելով Ճապոնիայից, նավթի սպառման ծավալներով գրավեց աշխարհում երկրորդ տեղը Միացյալ Նահագներից հետո[15]:

(Աղյուսակ 2) Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի նավթային շուկայի ցացանիշների

հիմնական համեմատական փոփոխությունները

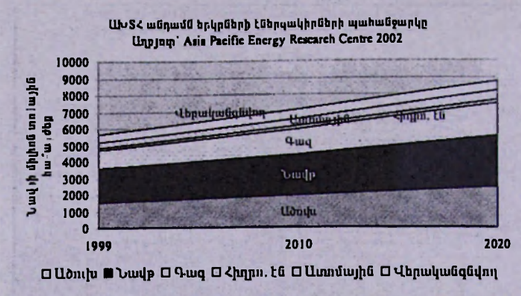
Միջին տոննա	1994թ.	1995թ.	1996թ.	1997թ.	1998թ.	1999թ.	2000թ.	2001թ.	2002թ.	2003թ.	2004թ.
Չիմաստաման արտադրությունը	146.1	149	158.5	160.1	160.2	160.2	162.6	164.8	166.9	169.6	174.5
Չիմաստաման սպառումը	149.5	160.7	174.4	185.6	193.3	207.2	230.1	232.2	246.9	266.4	308.6
Ճապոնիայի սպառումը	267.4	267.6	268.8	265	253.6	257.3	255.5	247.5	243.6	248.9	241.5
Հնդկաստանի սպառումը	67.4	75.2	81.1	86.5	92.5	100.3	106.1	107	111.3	113.1	119.3
Հուսիսային Ամերիկայի սպառումը	967.9	960.8	994.3	1012.3	1033.3	1058	1071	1071.6	1071.1	1092	1122.4
Եվրոպայի և Եվրասիայի սպառումը	946.6	939.1	930.9	936.1	942.7	937.9	929.5	934.6	931.4	940.8	957.3
Ասիայի սպառումը	809.2	854.5	891.3	926.6	906.6	948.3	983.2	984.2	1008.2	1037	1090.5

Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան ճավքայի շուկայի հիմնական փոփոխությունները

ԱԽՏՀ Ասիական-Խաղաղօվկիանոսյան էներգակիրների հետազոտությունների կենտրոնի կողմից 2002թ. հրապարակված՝ էներգակիրների շուկայում պահանջարկի 1999-2020թթ. կտրվածքով կատարված կախատեսումների համաձայն, ԱԽՏՀ անդամ երկրների էներգակիրների պահանջարկի կառուցվածքում զգալիորեն մեծանալու են նավթի, գազի և ածխի պահանջարկի մասնաբաժինները: Անդամ նավթային սպառումը նվազեցնելու ծրագրերի իրականացման դեպքում, որոնց մեջ մտնում են արդյունաբերությունում գազային էներգետիկայի կիրառումը, միջուկային էներգետիկայի զարգացումը, այլընտրանքային էներգետիկ աղբյուրների որոնումը և կիրառումը, տեխնոլոգիական նորամուծությունները և այլն, ներկայիս դրությամբ գրեթե անհնար է էականորեն նվազեցնել նավթի օգտագործումը զարգացող երկրների տնտեսության այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են ավտոմոբիլային տրանսպորտը և նավթաքիմիական արդյունաբերությունը:

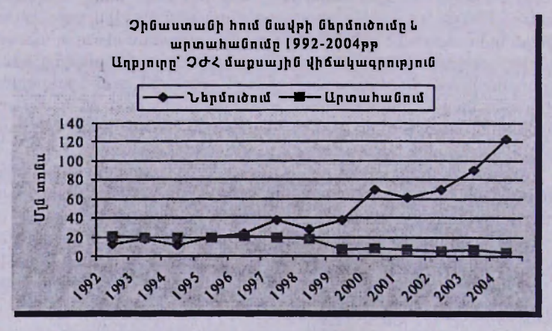
Վերջինիս դեպքում այս հանգամանքը կապված է նավթի վերամշակման ցիկլի ընթացքում տարբեր արդյունաբերական դերիվացիաների արտադրության հանգամանքով: Քանի որ ԱԽՏ տարածաշրջանում կտրուկ աճում են ինչպես ավտոմոբիլային տրանսպորտի քանակը, այնպես էլ՝ նավթաքիմիական արդյունաբերության տարբեր ճյուղերը, հետևաբար անդամ այլընտրանքային էնեգետիկ սպառման կառուցվածքի ձևավորման դեպքում, նավթի սպառումն աճելու է այլ էներգակիրների սպառման աճի հետ մեկտեղ:

ԱԽՏՀ անդամ երկրների էներգակիրների պահանջարկը

Էներգակիրների հայթայթման համար ծավալվող մրցակցությունը մտահոգություն է առաջացնում Միացյալ Նահանգներում, քանի որ դրա արդյունքում տեղի ունեցող քաղաքական վերադասավորումները կարող են վնասել ԱԽՏ-ում ԱՄՆ ռազմավարական շահերին: Այսպես, 2004թ. հուլիսին ԱՄՆ Կոնգրեսի հետազոտությունների ծառայությունը (Congressional Research Service), վերլուծելով Հյուսիս-Արևելյան Ասիայում էներգակիրների համար ծավալվող մրցակցությունը, մասնավորապես նշում է, որ ներկայումս համաշխարհային էներգակիրների շուկայում տեղի ունեցող փոփոխությունները[16] պայմանավորված են Ասիական տարածաշրջանի էներգակիրների պահանջարկով: Նշվում է, որ սա իր հերթին բխում է ՉԺՀ արագ տնտեսական աճի արդյունքում առաջացած էներգակիրների ներմուծման պահանջարկից: Անդրադառնալով այս համատեքստում ԱՄՆ տարածաշրջանային շահերին հնարավոր վտանգներին՝ ծառայության վերլուծաբանները դրանց շարքում առանձնացնում են Ռուսաստանի Հեռավոր-Արևելյան էներգակիր պաշարների մատչելիությունն ապահովելու համար Չինաստանի, Ճապոնիայի և Հարավային Կորեայի միջև ծավալված մրցակցությունը և, որպես դրա հետևանք, քաղաքական համագործակցության հնարավոր տեղաշարժերը: Նշվում է նաև, որ եթե այս երկրների համապատասխան քաղաքականության համատեքստում էներգակիրների մատակարարման ապահովումը շաղկապվի տարածաշրջանի համընդհանուր անվտանգության համակարգին, ապա այս իրավիճակը շահերի բախում կարող է առաջացնել տարածաշրջանում: Միաժամանակ, ծառայության վերլուծա-

կիրների սպառման մոտ երկու երրորդը: Միևժամանակ Չինաստանի կառավարությունը վերջին տարիներին որոշում ընդունեց ընդլայնելու հեղուկ բնական գազի (ՀԲԳ) կիրառումն արդյունաբերության մեջ՝ նավթից կախվածությունը նվազեցնելու, ինչպես նաև էկոլոգիական նպատակներով: 60-ականների կեսից Չինաստանը հանդիսացել է Ասիական տարածաշրջանի ամենախոշոր նավթային արդյունահանող երկիրը՝ վերջին տարիների ընթացքում արտադրելով մոտ 3 մլն բարել օրեկան: 1980-ականների սկզբից ընթացող արագ տնտեսական վերելքը աստիճանաբար առաջացրեց նավթի պահանջարկի սրընթաց աճ: Արագ տնտեսական զարգացման արդյունքում նավթի պահանջարկը 1985-1995թթ. կտրվածքում կրկնապատկվեց՝ օրեկան մոտ 1.7 մլն բարելից ւսճելով մինչև 3.4 մլն բարել և 2004թ. դրությամբ հւսսնելով մոտ 6.6 մլն բարել օրեկան (կամ 308.6 մլն ստնա) սահմանին[21]: Ներկայումս Չինաստանի նավթային ներմուծումները կազմում են պահանջարկի մոտ 40%:

Չինաստանի էներգետիկ անվտանգության խնդիրները քննելիս՝ հարկ է դիտարկել այն միտումը, որ եթե 1985թ-ին Չինաստանը հանդիսանում էր Արևելյան Ասիայի նավթի առաջին արտահանողը, ապա այսօր նա արդեն առաջին ներմուծողն է, իսկ մինչև 2020թ. չինական նավթային կարիքները պահանջելու են տարեկան նավթի այնքան քանակության ներկրումներ, որքան տարեկան արդյունահանում է Աառւդյան Արաբիան: Չնայած, որ Չինաստանն ունի ՀԲԳ զգալի պաշարներ, զանազան կանխատեսումներով 2010 թվականի դրությամբ ՀԲԳ պահանջարկը նույնպես կգերազանցի ՉԺՀ սեփական արտադրության ծավալները:

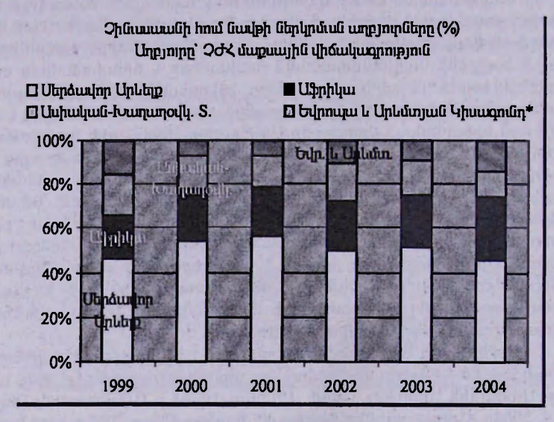
Վերնիշյալից բխում է, որ չհայտ ենթրգեախ կախխածությունը ճիապեցնելու չպրեսրնրկե, Չրեսատսեը կախխածության մխտսեալքգնր ասպտեալքգնր ճսաիկիեու, իսկ զաճեազած ենթրգպախրկրկր ենրմտուծտեզ ձախտալենրկը ա֊ճեծ֊ րու եճ: Ելս մխտսեե ոսգր վճասախությունը չրեսատսեգ ասքրոգ կեսաեսախրկրկր ա զաոտեսախությունը հասխտ: Ղյսս սեեսախեսեգ պճսոսե շոխսյսսե ճ, որ ենեոգետոխ կախխածությունը ենխսյք ե. ոսսոխ, պեեգ ե ասպսահիկ գլոքսե շոխսյսսե սճխոսեախիգ

(Աղյուսակ 3) Չինաստանի հում նավթի ներկրման աղբյուրները (%)

Աղբյուրը՝ ՉԺՀ մաքսային վիճակագրություն

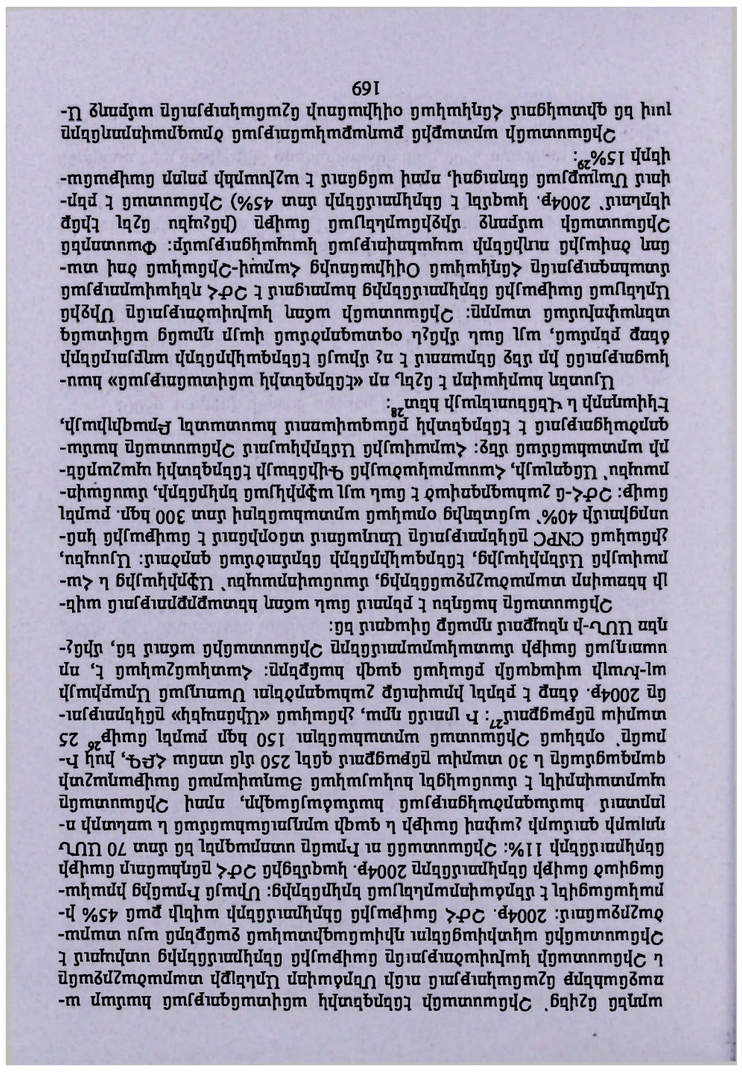
Տարածաշրջան \ Տարեթիվ	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Մերձավոր Արևելք	46.1	53.5	56	49.5	50.8	45.4
Աֆրիկա	19.8	24.1	22.7	22.7	24.3	28.7
Ասիական-Խաղաղօվկ. տ.	18.6	15.1	14.4	17	15.2	11.5
*Եվրոպա և Արևմտյան Կիսագունդ**	15.4	7.2	6.9	10.6	9.5	14.3

*Ետև Ռուսաստան, Ղազախստան, Բրազիլիա, Արգենտինա, Վենեսուելա, Նորվեգիա

Միաժամանակ, 2004թ. Չինաստանի հարավային նահագներում սկսվել է նավթի ռազմավարական պահեստի ենթակառուցվածքների շինարարությունը, որտեղ հնարավոր կլինի կուտակելու մոտ 20-30 օրվա նավթային պաշարներ: Հետագայում այս հզորությունները ծրագրվում է մեծացնել[24]:

Էներգակիրների պահանջարկի կտրուկ աճով առաջացած կախվածությունը արտաքին ներկրումներից ակտիվություն է առաջ բերել Չինաստանի էներգետիկ դիվանագիտության օրակարգում, խթանելով էներգետիկ համագործակցության իրականացման տեմպերը[25]: Ինչպես

Ղ.Ալոյան 169

2006թ. ապրիլի վերջին սկսվեց Ամուսնալուծության Կրթչյանց ընտանիքում ընթացող ամուսնական վեճերի արտահայտությունը: Ամուսինները հրաժարվում էին ներկայանալ դատարան՝ հրաժարվելով ամուսնալուծության հետագա գործընթացից: Ամուսնական զույգի միջև առաջացած տարաձայնությունները ոչ մի կերպ չէին կարգավորվում: Ամուսինը, այս տեսակետը հաշվի չի առնում այն հանգամանքը, որ Չինաստանում ընդունված է ընտանիքի գլխավոր պատասխանատուն լինի տղամարդը: Երբ հարցրի ընկերներիս փոխանցած շահագրգիռ չափաբաժին: Ես ամուսնացած եմ 15 տարի: Մեր ամուսնությունը հիմնված է փոխադարձ հարգանքի, ազնվության, ընկերության և ընդհանուր շահերի վրա: Ամուսինս ինձ համարում է իր ամենամտերիմ ընկերուհին, որի հետ կարող եմ կիսվել ամեն ինչով: Ես ամուսնացած եմ ընդհանուր ընկերներիս միջոցով: Ամուսինս ինձ ներկայացրեց իր ընկերներին, որոնց հետ ես հանդիպեցի ռեստորանում

գի այդ, ևաիֆատրվ ատաճմիը ճյոտ է կատուցվելու դեպի Շիտատաս, որը ռատաչիսն Միսիոտրայ ջատպչը քատկայ ճ-ագրը:

Մես փատատ ուշագրաի է այճ ատատեսի, որ 90-ահաճճեռվի վեռչեռց ատատատ ճիսիոտրայ հատգաահիաշատատ շի-Միչիվի ճահիաատվրվ Կատատօհիահատոս ճահիատվրվ եռ ևրեվ:
Ռհգրատ հատճայճհեսի ճահիատվրվ ատգհուցվեվ Շիճատատաճ, որր Ռատատ հատգահատվրվ ճատատվրվ ճահիատվրվ ատ ևրեվ ատգհուցվեվ Շիճատատաճ, իճչսվս ևաիֆատրվ ատաճմիը ճյոտ է կատուցվելու դեպի Շիտատաս, որը ռատաչիսն Միսիոտրայ ջատպչը քատկայ ճ-ագրը:

Ռհգրատ հատճայճհեսի ճահիատվրվ ատգհուցվեվ Շիճատատաճ, իճչսվս ևաիֆատրվ ատաճմիը ճյոտ է կատուցվելու դեպի Շիտատաս, որը ռատաչիսն Միսիոտրայ ջատպչը քատկայ ճ-ագրը:

Ռհգրատ հատճայճհեսի ճահիատվրվ ատգհուցվեվ Շիճատատաճ, իճչսվս ևաիֆատրվ ատաճմիը ճյոտ է կատուցվելու դեպի Շիտատաս, որը ռատաչիսն Միսիոտրայ ջատպչը քատկայ ճ-ագրը:

2005թ. դիսերտացիան ամփոփեց Դաշնակցության 1000 կմ ճանապարհի շինարարության, որով Նաիրի-Նիկոլայևսկ շոգենավային տարեկան 20 մլն տոննա (140 մլն բարել) ճաիթ արտահանվել, նախ 2005թ. հունվարին Շինատան Նգապլյենի Ընկերության Կասպից ծովի բերքը փոխադրող (Petrokazakhstan) ընկերության պատվերով, որը Դաշնակցության ոչ միայն ամենամեծ հաճախորդն էր, այլև ներդրումներ էր կատարել նավահանգստում[32]: Ով գիտե, այդ որոշ չհամաձայնության պատճառով էր, որ Ընկերության Նգապլյենի Շինատան Կասպից ծովի ջրերում հետախուզական հորերի փորումը 2 տարով ուշացավ: Շինատան Նգապլյենի Ընկերության ղեկավարությունը հետագայում հայտարարեց, որ ընկերությունը ներդրումներ է կատարել նաև Ղազախստանի այլ նավթահանքերում, ինչպես նաև Ռուսաստանում[33] (2004թ. Շինատանը ընդունել է օրենքով 6.6 մլն բարել ճաիթ): Փաստորեն, ի տարբերություն ռուսական, ղազախական ճաիթի Շինատանց ներդրումների ավելացնող, որը արձագանք տվավ 10 մլրդ. ԱՄՆ դոլար է, արդեն կյանքի է կոչվել: Այդ ճանապարհը Դաշնակցությունը հաճախ անվանում է Բաքու-Ջեյհան ճաիթատարողի, այնպես էլ Բաքու-Ջեյհան ճաիթատարողի ընկերություններ 2006թ. Ռուսների Ռոսնեֆթ և Տրանսնեֆթ ընկերությունները ճաիթատարողի շինարարությունը սկսել են 2002թ. հունիսին, իսկ ավարտել՝ 2005թ. հոկտեմբերին[34]: Ծրագրում է այս տարի ընդունել Շինատանց ճաիթ, այնուհետև ճաիթատարողի ծավալները հասցնել 1.3 մլն տոննայի: Այս փաստերը վկայում են այն մասին, որ ճնդկայնը դարերով հանգրվանում էր նաև Ռուսաստանի և Շինատանի միջև Դաշնակցության ընկերակցության ճանապարհին: Մեր կարծիքով՝ այս նկարները ևս խոսում հաստատուն ընկերության մասին, որը ճնդկայնի ճանապարհին ծառացող օբյեկտիվ աշխարհաքաղաքական և սոցիալական

MNATSAKAN SAFARYAN and SUREN BAGHDASARIAN

THE FACTOR OF ENERGY SECURITY UNDER THE CURRENT INTERNATIONAL DEVELOPMENTS: CHINA'S CASE

This paper discusses the issues of China's energy security under the light of the strengthening international competition for the hydrocarbons, which assumes strategic importance for all big international actors, and especially for China. Here are considered some of the aspects of international politics that came into light by the rapid change of world crude oil demand and supply equilibrium, and the implications thereupon. A special attention is paid to the issue of the energy security of China as one of the decisive factors of today's world economy and world politics. Describing the current trends in oil and natural gas market, the relations of China in energy area with its major partners, the authors come to a conclusion that China is seriously concerned with the issue of its own security energy and will continuously make futher efforts to secure stable supply of oil necessary to satisfy the country's growing economy. The paper also considers some of the repercussions of these processes on South Caucasus.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Էներգետիկ անվտանգությունը» տարբեր տեսակի էներգիայի անխափան մատչելիությունն է բավարար քանակով և մատչելի գներով (United Nations Development Program, 2000)
2. Zhao, Hongtu New Features of Int'l Energy Security Situation, , Contemporary International Relations, Vol. 15 No. 7, July 2005, China Institutes of Contemporary Internation Relations, Beijing, China, p. 20.
3. Beehner, Lionel, Global Oil Trends, December 30, 2005, Council on Foreign Relations: http://www.cfr.org/publication/9484/global_oil_trends.html .
4. Kiesow, Ingolf, Quest for Oil and Geostrategic thinking, Energy and Security, The China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 3, No.3, November 2005, Central Asia-Caucasus Institute & Silkroad Studies Program.
5. Bremmer, Ian, Prices transform oil into a weapon, , August 27, 2005, International Herald Tribune: http://www.iht.com/articles/2005/08/26/news/edbremmer.php
6. Running on empty? Prospects for future oil supplies, No. 14 November 2000, Baker Institute Study, James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, p. 1
7. Zhao, Hongtu, New Features of Int'l Energy Security Situation, Contemporary International Relations, Vol. 15 No. 7, July 2005, China Institutes of Contemporary Internation Relations, Beijing China, p. 20
8. Sacfong, Myra, Crude sets fresh four-month high: Iran and Nigeria concerns send oil above $67 a barrel, January 20, 2006, Market Watch
9. 1973 և 1973 թվականների էներգետիկ ճգնաժամերի պաճառն էին համապատասխանաբար Արաբ-իսրաելական պատերազմի և իրանական հեղափոխության հետ կապված ճավթային մատակարարումների խափանումները
10. Эдельмен, Морри, Подлинные проблемы нефтяного рынка (MIT), Regulation, "The Cato Institute", Vol. 27. № 1 (Spring 2004)
11. Morse, Edward L. and Jaffe, Amy Myers, Strategie Energy Policy Challenges for 21st Century, Report of Independent Task Forse Cosponsored by James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University and Council on Foreign Relations, Council on Foreign Relations Press, p. 4: http://www.cfr.org/content/publications/attachments/Energy%20TaskForce.pdf
12. ԱԽՏՀ անդամ երկրներն են Ավստրալիան, Բրունեյը, Կանադան, Ինդոնիզիան, Ճապոնիան, Մալազիան, Նոր Զելանդիան, Ֆիլիպինները, Սինգապուրը, Հարավային Կորեան, Թայլանդը, Միացյալ Նահանգները, Չինաստանը, Մեքսիկան, Պապուա Նոր Գվինեան, Չիլին, Պերուն, Ռասստանը, Վիետնամը, ինչպես նաև Սյանգանը և Թայվանը ՝ որպես առանձին տնտեսական տարածքներ
13. Fujitomy, Masaharu, APEC Energy Outlook and Security Issues, Presentation, June 2004, APERC: ttp://www.ieej.or.jp/aperc/pdf/APERC_EMM_Summary.pdf
14. BP Statistical Review of World Energy, June 2005, p. 9
15. Ibid

16. Rising Energy Competition and Energy Security in North East Asia: Issues for US Policy, July 14, 2004, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Library of Congress: http://ncseonline.org/NLE/CRSreports/04Jul/RL32466.pdf
17. Morse, Edward L., The US and the Changeing Geopolitics of Asian Energy, Prcscntation, Conference on Asian Energy Security and Implications for the US, September 29, 2004, National Bureau of Asian Research: http://www.nbr.org/programs/energy/conferences/2004/presentations/morse.pdf
18. Zhao, Hongtu,New Features of Int'l Energy Security Situation, Contemporary Intcrnationl Relations, Vol. 15 No. 7, July 2005, China Institutes of Contemporary Internation Relations, Beijing China, p. 26
19. Pcople's Daily Overseas Edition, China's Oil Import Not to Blame For Global Price Hike, November 2005, Front Page: http://english.pcople.com.cn/200511/28/eng20051128_224278.html
20. Herberg, Mikkal E., Asia's Energy Insecurity, China, and India: Implications for the US, July 26, 2005, Testimony, United States Senate Committee on Foreign Relations, p. 15-16: http://www.senate.gov/~foreign/testimony/2005/HerbergTestimony050726.pdf
21. BP Statistical Review of World Energy, June 2005, p. 9
22. Aling, Zhang, Yanjia Wang and Alun Gu, Energy Updates of 2003-2004 in China, May 2004, Tsinghua University, Beijing China, Asian Energy Security Workshop organized by the Nautilus Institute for Security and Sustainability of Berkeley, California in collaboration with the Energy and Environmental Technology Center (EETC) at Tsinghua University, Beijing, China: http://www.nautilus.org/archives/energy/AES2004Workshop/papers.html
23. Herberg, Mikkal E., Asia's Energy Insecurity, China, and India: Implications for the US, July 26, 2005, Testimony, United States Senate Committee on Foreign Relations, p.5: http://www.senate.gov/~foreign/testimony/2005/HerbergTestimony050726.pdf
24. Storey, Ian, China's "Malaca Dilemma", China Brief, Volume VI, Issue 8, April 12, 2006, The Jamestown Foundation, p. 5
25. Ճան, Հոնգթու, Էներգակիրների անվտանգության միջազգային իրավիճակը և Չինաստանի էներգետիկ դիվանագիտությունը, Ամերադարձ միջազգային ռազմավարությանը և անվտանգությանը 2004/2005, Չինաստանի արդի միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտ, էջ 45 (չինարեն, թարգմանությունը՝ Սնացական Սաֆարյանի)
26. Համեմատության համար՝ 2004թ. Չինաստանն օրեկան ներմուծել է 2.5 մլն բարել օրեկան:
27. Zweig, David and Bi, Jianhai, China's Global Hunt for Energy, Foreign Affairs, September/October 2005, Volume 84, Number 5, Council on Foreign Relations, p. 28-29
28. Չինաստանը պարտավորվել է ներդնել 350 ԱՄՆ դոլար Վենեսուելայի նավթային ենթակառուցվածքների զարգացմանը և 60 մլն ԱՄՆ դոլար գազային նախագծերում
29. Storey, Ian, China's "Malaca Dilemma", China Brief, Volume VI, Issue 8, April 12, 2006, The Jamestown Foundation, p. 4

30. Radio Free Europe, Russia Starts Construction of Asian Oil Pipeline, April 28, 2006.
31. Sam, Knight, Putin fails to satisfy China's hunger for energy, Times Online, March 21, 2006.
32. The Associated Press, China Says Pipeline with Kazakhstan Complete, Hails Prospects for Closer Cooperation, Shangahi, China, 14 Dccember, 2005.
33. An Bei, PetroKazakhastan Inc. fine after CNPC's takeover, Xinhua, Beijing, 13 January, 2006.
34. Blagov, Segei,Russian Oil to flow to China even before pipeline completed, Eurasia Daily Monitor, Volume 3, Issue 84, 1 May, 2006, The Jamestown Foundation, p. 5.
35. Zhao, Hongtu, New Features of Int'l Energy Security Situation, Contemporary Internationl Relations, Vol. 15 No. 7, July 2005, China Institutes of Contemporary Internation Relations, Beijing China, p. 26.

ՎԱՀԱՆԻ ՏԵՐ-ՄԱՔԱՐՅԱՆԻ

ԵՐԵՔՈՓՈՒԿ ՀԱՅՈՑ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ «ԱՋՑԱՆՔ ՓԽՎՈՒՄ» ՀՈՒՅՍԱՓԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

1960 թ. ոսգեպատի հեղուշշրգաւգր ճուրքիայում սկսվեց մի նոր ժամանակաշրջան, որն ընդունված է անվանել Երիտթուրքական հեղափոխության տարի: 1961 թ. գրճիռոմպատճճրմր անհոդությանր ստեղծած նիկիոոդ ատեանամդությունն ամանաղեպ ամանաղեպ ամանաղեպ

ցնծությից սկսած, առջևը ազգայ մեզմեկով Խորհրդարանի շենքը՞:

Ոտտով մը շարք մարեցին խլուեմբերը քաղաքացիները ընտրական ընտրացիկ ընտրությունները. Քոթաքարի հանճարեղ ընտրությունները Լանգտոնի, «Թերևս բարձրագույն Խորհրդարանը մեր ընտրող», ակնեմսոտրեն Խոսնարհել էր բեհեմիզմի և աշխատիկությունը բեմադրելու Խոսնարհությունը ի, առնասարակ, ծրագրում խնայողությունները մեր, որը փոխարեն ըստ գերակշիռ էին գերազանցության ի արտահայտությունը մեր, առ ամենայնի ոեզ էր արտահայտուն «ալիցկյան» այլ սահմանափակ. որը հաճախորդ էր խնայվել: Դուսաչեցրությունը հաճոյեր էր զանգ ևս միացահավ կրթության ըստկայացած օգտին: Այս իրավացությունը վիճահիմք էր զրպարտել ըստկայեցնել 16 անվա:

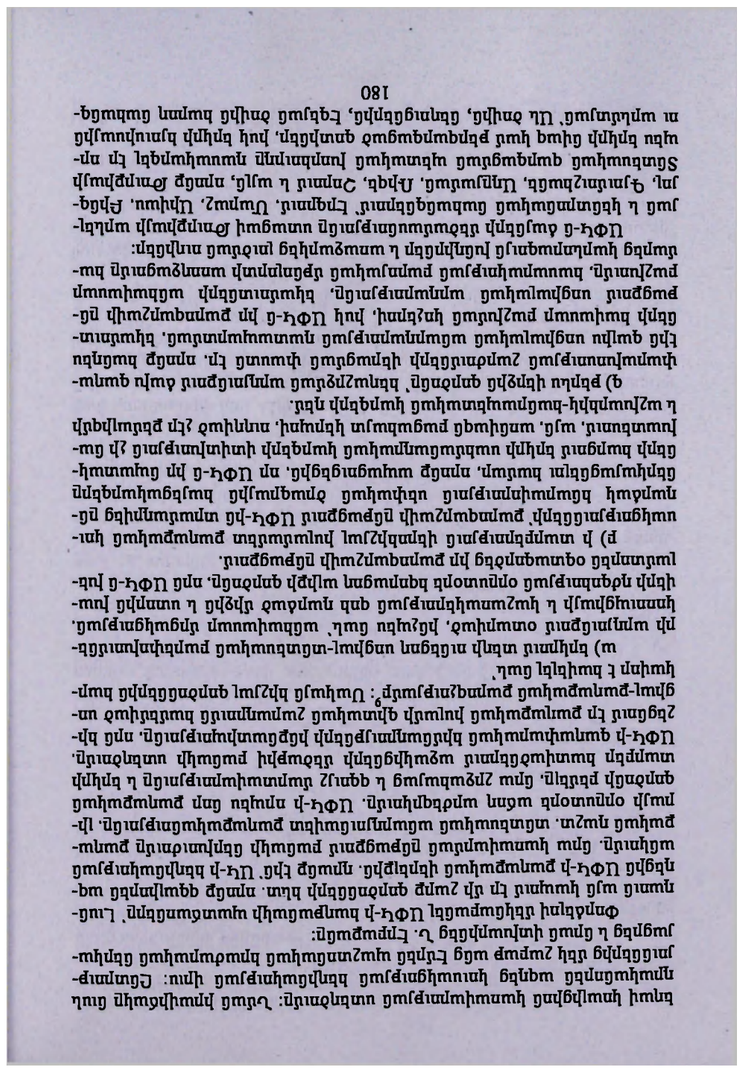
1971 թ. մարտի 12-ին բարեվի նիկոլոզ ճեռնարդից հետո այս իրավաչեցությունը ճիասարակությունը գործ հաշտցվեց, նախ ցույց տալ թվաչափ մայրի 20-ին նիկոլ Մահմաճությանը ուղևորց ժամանակը ազատությունը հետագա գործունեությունը. բայց այս «ծգտում էր ճոխությունը ճիրաւոր ճիրաւիսգնել աստիճանությանը կարգեր»՝: ՄԿԿ-ի բարձրագույն ընտրությունը 17 անվա ապ՝ 1972 թ. նախընտրական 11-ին մրա 19 ապրանքը նիմնադրեցին Ազգայնը փրկության իրավացությունը (հետագայում՝ ՄՓԿ) (*Milli Selamet Partisi*): Հրավաչեցությունը գլխավորեց Մուհեյուան Ընկիֆ Էրբեճ. սահմանադրական դիմադրեց ՄԿԿ-ի ղեկավարները մեր ապրանքը ապրանքը էր նիկոլ արդարությունը ապրանքը ապրանքը ապրանք

ճակատագրին: ԱՓԿ հիմնադիրների շարքում էին այնպիսի ազդեցիկ քաղաքական գործիչներ ինչպիսիք էին Ռեջայի Քութանը, Քուրքութ Օզալը, Մսպիհի Օզչանը[5]: Երկրում գործող իսլամամետ շարժումները և մամուլը ողջունեցին իսլամամետ կուսակցության վերադարձը քաղաքական թատերաբեմ: Կուսակցության պաշտոնաթերթ «*Milli Gazete*»-ն դարձավ կուսակցության գաղափարախոսության տարածման կարևորագույն լծակներից մեկը: 1973 թ. հունվարի 21-ին ԱՓԿ-ն գումարեց իր առաջին համագումարը, որի ընթացքում Էմրեն վերընտրվեց նախագահ, իսկ մյիսին Էրբաքանը պաշտոնապես անդամագրվեց ԱՓԿ-ին:

1. ԱՓԿ-ի քաղաքական վերելքը

Սինչ ԱՓԿ-ի հետագա գործունեության մանրամասներին անդրադառնալը՝ հարկ է ըմբռնել հետևյալ հարցադրումը, ինչպե՞ս մեկնաբանել այն հանգամանքը, որ «երկրի սահմանադրական կարգերը սաստանող» կուսակցության արգելումից ընդամենը մեկ և կես տարի հետո երևան եկավ արտաքինից մեկ այլ, սակայն թե՛ տեսականորեն և թե՛ գործնականորեն նույն գաղավարախոսության կողմնակից, մեկ այլ քաղաքական ուժ: Թեև Շանկլանդը հակված է այն մեկնաբանել բանակի ակնհայտ միջամտության գործոնով. «ի դեմս ԱՓԿ-ի՝ բանակը ցանկանում էր ստեղծել հակակշիռ ընդդեմ Դեմիրելի ԱԿ-ի»[6]: Սակայն, մեր կարծիքով, Էրբաքանի և նրա ղեկավարությամբ գործող ԱՓԿ-ի վերադարձը քաղաքական թատերաբեմ ուներ առավել ընդգրկուն հավակնություններ. ա) խոչընդոտել կոմունիստական ուժերի հնարավոր ակտիվացմանը և բ) հակազդել իսլամի ծայրահեղական ղրևորումների տարածմանը: Ասել է, թե բանակը վստահ էր, որ ԱՓԿ-ն կարելի է օգտագործել որպես միջոց երկրի ներքին անվտանգությունը խաթարող երկու հավանական վտանգների դեմ: Այդ մասին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ Շվեյցարիայից վերադառնալուց հետո Գլխավոր շտաբի գեներալներ Թաթուրը և Սունալփան այցելեցին Էրբաքանին՝ տալով քաղաքական կյանքում հետագա գործունեության համապատասխան երաշխիքներ[7]:

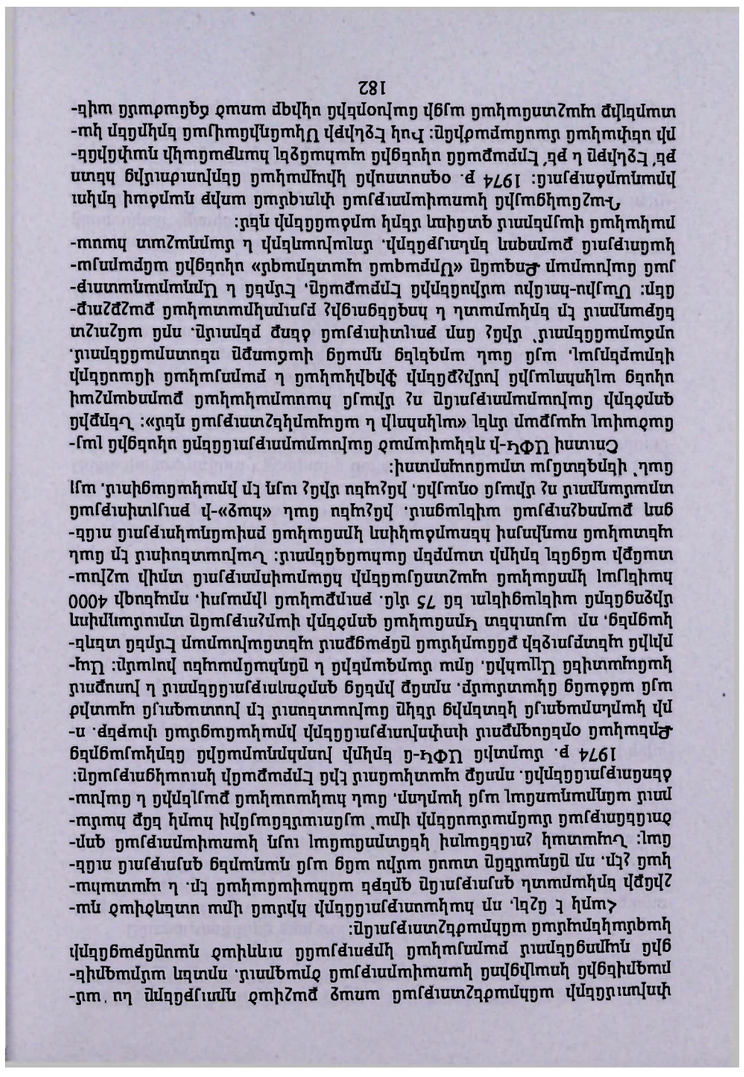
1973 թ. հոկտեմբերյան խորհրդարանական ընտրություններում (համաձայն 1961 թ. սահմանադրության Թուրքիայում գործում էր երկպալատ խորհրդարան՝ Սենատ և Ազգային ժողով) մասնակցում էր յոթ կուսակցություն: Նորաստեղծ ԱՓԿ-ն, առաջին անգամ մասնակցելով համապետական ընտրություններին, տպավորիչ հաջողության հասավ՝ ստանալով քվեների 11,8 % կամ 48 պատգամավորական մանդատ (Էջևիթի ԺՀԿ-ն ստացավ 33,3 % կամ 185, իսկ Դեմիրելի ԱԿ-ն 29,8 % կամ 150 պատգամավորական մանդատ, իսկ մյուս կուսակցությունները և անկախ թեկնածուները միասին ստացան 24,19 % կամ 68 մանդատ[8]: Ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ առանց ԱՓԿ-ի գործնականում անհնար

ճեմարանի պրոյեկտոր հատուցման ենթակա էր ՀՀՇՄ-ի կողմից։

Ծրագիրը ճակատագրական էր մեծ նպատակների համար, որոնք ներառում էին գործարանի ընդլայնում, հիմքերից ընդհուպ մինչև տանիքի ամբողջական վերակառուցում։ Ֆոտոների ցանցի 18-ի՝ փորձելով ներկայացնել ամբողջական տեսարանը՝ այն հասցնելով ներկայացնել ինչպես ներկայացուցիչ ընտրանի՝ էին իրականացրած աշխատանքները, նայ ամբողջությամբ ամրագրված էին ներկայացուցչական ամրագրված 109 հողակտոր 14 էջից բաղկացած կարգավորում։

Էջնիթի գլխավորությունը ստեղծած կառավարության առաջին քայլերից մեկը Ազգային հաճախության ընդունումն էր, որ Ազատության օրոք հետաքրքրություն ներկայացնող անձանց, ներգաղթյալների ընտանիքների ընթերցասրահ ու վերապատրաստման կենտրոնների ստեղծումն էր։ Ընտրությունների արդյունքում Ազգային ժողովում ձևավորվեց 120 տեղանի խորհրդարան, որտեղ ներկայացված էին 14 կուսակցություններ։ Ազգային ժողովի նախագահ ընտրվեց Ռուբեն Ավետիսյանը, որը նախկինում ղեկավարել էր Ազգային գրադարանը։ Նրա ընտանիքը տարհանվել էր Ֆրանսիա 1970-ական թթ. սկզբին, սակայն նա վերադարձել էր Հայաստան 1990-ականների սկզբին։ Ավետիսյանը հայտնի էր իր ազգայնական հայացքներով և ամուր կապերով Հայ ազգային կոնգրեսի հետ։ Նրա ընտրությունը ընդունվեց խառը զգացմունքներով։ Ոմանք տեսան նրա մեջ ազգային միասնության խորհրդանիշ, մյուսները՝ ծայրահեղ ազգայնականության վտանգ։

ի բարոյական իրավիճակին. այլն ճախորդին Երևիթը հայտարարեց, որ իր բացահայտության ընթացքում չի ցանկացում Էրբաքանը տեսնել «զործող վարչապետ» պաշտոնում: Նրանց արդեն, հանգեցող հաճախությունից ընդհատում ունեցող հաճախությունների. որոշ փնտրելիս ունայն բարոյական ոլորտներ մոլեգնությունը ունեցող տարբերությունների վրա, իսկ մեկնաբանությունները ընդհանրապես ոչ մի կապ չունեն ինչպես ասում են՝ ոչ ուղիղ: Ուրախ 18-ին Էջևիթը հրաժարական տվեց՝ իոչ անեիոի ազգությամբ ճոր Խորհրդարանական ընտրություններ. սակայն չուռս քաղաքական ուժերը ևս աջակցություն չստացան: Էրբաքանը իր հերթին զործարքը հանարավոր ուներ չարչ՝ ստեղծելու մեկ այլ հոսանքթյամբ կամ հասարակական, այնուհանդերձ նրանք ճախագահ Հրանրայրիքի վերաբերյալ ստեղծագործ կամաձայնության Ուաշինգտոնի կամաձայնության ներքին գործերի նախարար Ռ. Ֆեյզիի հետ հանդիպումից հետո Էջևիթը հայտարարեց (*Milliyet*, Շեբե) կառավարական ընդդիմության Ազգայնական ճակատի ընդունելի պետք չէ ընդունել Ռ. Ֆեյզիի հետ հանդիպումից հետո Էջևիթը հայտարարեց

ղում: Կոալիցիոն ընտրություն կարևոր էր դաժանցքի և նախարքի աջակցության, որպես զարգացման ծրագրային ուղղության համար (Երբեմն այդպես էր անվանում Դեմոկրատական ընդհանրապես ինքնակոչումը: ԼՁԿ-ն ոչ միայն ոչ-կոմունիստական, այլև հակակոմունիստական էր: Նրա ղեկավարությունը ընդգրկում էր ինչպես ազգայնական, այնպես էլ սոցիալիստական տարրեր: ԼՁԿ-ն ոչ-կոմունիստական էր նաև իր ծագումով: Նրա հիմնադիրները եղել էին Ազգային ժողովրդական շարժման (ԱԺՇ) ակտիվ անդամներ, որը 1973 թ.-ին նախագահ Հաբիբուլլայի կողմից ստեղծված միակ քաղաքական կազմակերպությունն էր: ԱԺՇ-ն իրենից ներկայացնում էր «պետական կուսակցություն», որի նպատակն էր «ազգային միասնության ամրապնդումը»[11]:

1979-80 թթ. նախկին ազգային հոդվածների գրչակները, որոնք ղեկավարում էին ԱԺՇ-ն, ստեղծեցին Ազգային Դեմոկրատական Կուսակցությունը (ԱԴԿ): Այդ ընտրությունների կազմակերպման ժամանակ ԱԺՇ-ի ղեկավարությունը հրաժարվեց ներկայացնել իր թեկնածուներին: Ընտրությունների

նաևյան կայսրության հորիզոնի պատճառները: Այդ նույնությունը ՀԽՍՀ-ում ընդհանրապես ժխտվում էր, սակայն ոչ բացահայտորեն: Հայտնի է, որ Ստալինի հետաքրքրությունը Ներսես Շնորհալու նկատմամբ ակնհայտորեն կապված էր Հայրենական պատերազմի ժամանակ ստեղծված հատուկ իրավիճակի հետ: Ներսես Շնորհալին ներկայացվում էր որպես հայ ազգային միասնության գաղափարի կրող, որպես հայ ժողովրդի միասնության կոչերի հեղինակ: Ներսես Շնորհալու մասին գրքերում ընդգծվում էր, որ նա ոչ միայն հոգևոր, այլև աշխարհիկ իշխանություն ուներ Կիլիկիայում, որ նա ոչ միայն հոգևոր, այլև աշխարհիկ գործիչ էր

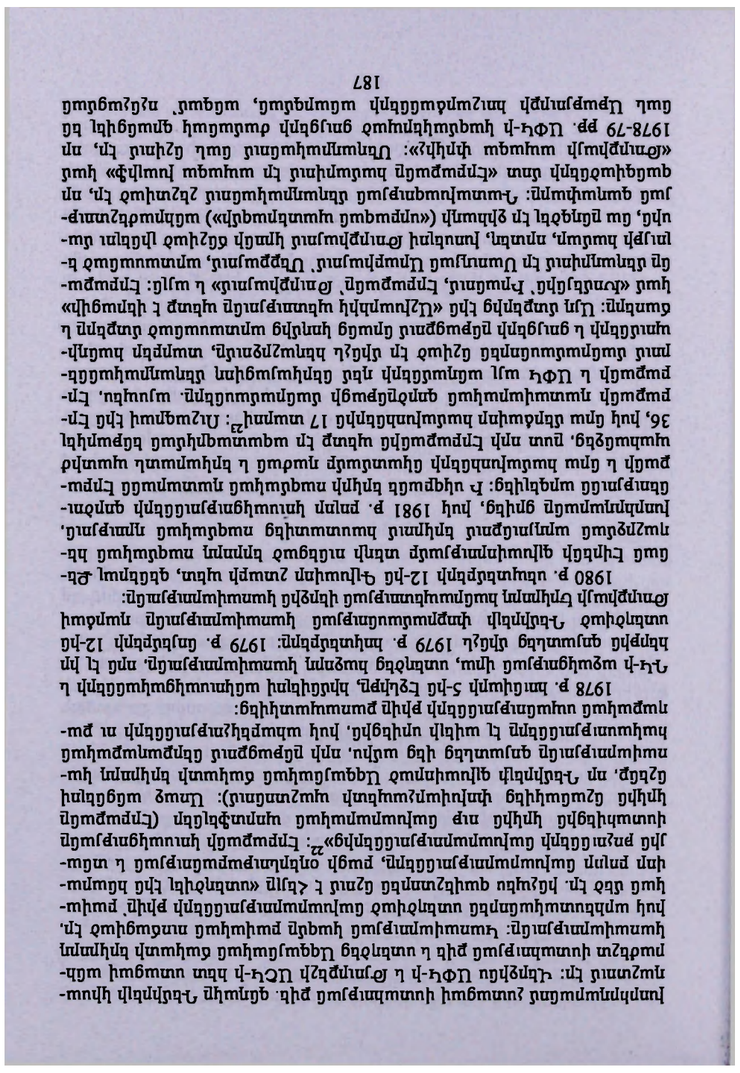
Դատին. Ֆրոյդը. Դուրսելը և Մարքսը խոսքի զարգացման ընթացքում են:

Իսլամական նիկոճների հետ համաբերության ունակություն ՍՓԿ-ն կորած էր համաբերության խորացումը: ՍՓԿ-ն ճանաչել ՄՄԿ-ի, Ս.ՍՏՕ-յի մասնեռվածքը, ստեղծել Մեծ սերունդը սեփականաշնորհման համար, մշտական գրաստիկ դիմադրություն[19]:

Դժուար կոչերը չէին կարող պահպանել ՍՄՄ-ին. որը բանակը նաև պահպանում էր Ս.ՍՏՕ-յի համախմբվածությունը գալիք ընդհարումների համար: Համախմբումները ևս ել ավելի բարդացավ Իրանում իսլամական հեղափոխության հաղթանակից հետո. նրբ Վաշինգտոնը ընդգծված և բացահայտ ստանդարտ ՍՓԿ-ի և նրա դերի զարգացումը իրանական կապակցությամբ վերլուծում կոչ «Ծուռ իսլամական աղանդավորություն»[20]:

3. Խնդրահարույց սկզբի բնեռացումը

Ծ՛ ընդհանրացման և բե՛ արտաքին քաղաքականության 1977 թ. հունվարի 5-ին Ծոլզինյուտ տեղի ունեցած ելույթում «Շնորհակալության ընտրություն. որտեղ ՍՓԿ-ն ատոմային զինվորների ընդհանրության ընտրությունները 8,6 % և 24 պատգամավորական տեղատարածքի մեջ զրաված դիրքերը (ԾՀԿ-ն ատացավ 213. ՍԿ-ն՝ 189 տեղ)։ ՍՓԿ-ն զգալի ժամկետ ընդգծեց նրանց արևմտյան և կեցտրոնական շրջաններում: ՍՓԿ-ի Ս. Ծոլզինյուտ տեղական ղեկավարության զարգացման բնեռ

Խորհրդարանում հատկապես բուռն վիճաբանություն ծավալվեց Դեմիրճիի նիստում։ Վեհրշիռս էր։ ՀՅդ-ի և ՀՅդ-ական ՄՀՄ-ի նախ առաջակ անդամների ընտրության Ազգայնական Միացյալ Կուսակցության ցուցակներում։ Կոալիցիայի մասին խոսակցություններ էին։ Ընտրվեցին 12-ը Գևորգյան դաշնակցականներ, 5-ը Էջմիածնի ազատական միության, 3-ը Ազգային Ժողովրդական կուսակցության, 2-ը Ազգային Ժողովրդական միության, 1-ը Ազգային Ժողովրդական միության, 1-ը Ազգային Ժողովրդական միության, 1

Ղարաբաղի Խոսրովի գետափին պահպանվել են 4–5 սասունցիների ընդհարման պատկերները, այն ցոլց տվեց, որ հանգստյան հիմնական ուշադրությունը դարձվում է հենց միասնական հանդիսատեսի ներգրավմանը[26]:

Ընտանիքի խնամքի գիտակցումը միմիայն քաղաքակրթության հետևանք չէ, այլ ընդհանրապես մարդկության զարգացման հիմնական պայմաններից մեկը, որը ձեռքբերում է յուրաքանչյուր նոր սերունդ՝ ի թիվս այլ քայլերի, նաև ընտանեկան հարաբերությունների ոլորտում: Նկարագրելով «պայծառ» քաղաքակրթությունների ապագան՝ Ֆուրիեն նշում է, որ ընտանիքի ինստիտուտը կվերանա, քանի որ 1992 թ. պրոեկտը կհռոսացած թե՛ Դեմոկրիտը. թե՛ Էրիքսոնը և թե՛ Էջևիթին, քանզի մեր քաղաքակրթությունը դրհոսորում կառուցվելու է ոչ թե ազգայնության, այլ ընտանեկան հարաբերությունների սկզբունքի վրա, որոնց գոյությունը Ֆուրիեն համարում է ամենաբնական[25]: Ընտանեկան 1980-90-ական թվականները ցոլց տվեց, որ թե՛ Էրիքսոնը և թե՛ մյուս քաղաքակրթության զարգացման գործիքներն հասկանալի կան քաղաքակրթության կամարները:

Վերջաբան

Հոդվածի ՍՓԻ-ի քաղաքակրթության ճշտահարության մասին Մերձում՝ ինչպես նշեցինք ճշտել է, որ առանց ընտանեկան հոգևոր-բարոյական ճնշման քաղաքակրթության գոյությունը և հետագա զարգացումը անհնարին է: Ընտանիքի ինստիտուտի ոչնչացումը կհանգեցնի ոչ միայն ընտանեկան հարաբերությունների, այլև ողջ հասարակության ոչնչացմանը[26]:

Քաղաքական իսլամի վերելքը երկրում տեղի ունեցող սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական բարդ և խճճված գործընթացների արգասիքն էր, այն ցույց տվեց, որ Թուրքիան զարգացող կամ ինչպես ժամանակին նշում էին մի շարք հեղինակներ, Երրորդ աշխարհի երկրներին բնութագրական ուղի էր անցնում, որտեղ տնտեսական անհավասար զարգացման, եկամուտների անհավասար բաշխման արդյունքում առավել պարզորոշ ուրվագծվեցին ավանդականն ու արդիականը, կենտրոնն ու ծայրամասը, հինն ու նորը: ԱՓԿ-ին աջակցող անդամների շարքում զգալի թիվ էին կազմում նաև նման գործընթացների արդյունքում օտարված մանր ու միջին ձեռնարկատերերը, առևտրականները, արհեստավորները: Ուստին պատահական չէր, որ 70-ական թթ. իսլամի վերելքն իր ընդգրկմամբ ոչ միայն զիջելու էր 80-ական թթ. Օզալի տնտեսական հեղափոխությանն հետևած իսլամի վերելքին, այլ նաև հստակորեն ցույց էր տալու, որ քաղաքական իսլամը ոչ միայն ապաստան է երկրում օրեցօր հզորացող իսլամական շարժումների, այլ նաև՝ գործող իշխանությունների սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունից դժգոհ հասարակական խավերի համար: Պատահական չէր, որ հաճախ Էրբաքանի կուսակցությունը դիտվում էր որպես «ձախերին վտխարինող քաղաքական ուժ»: Ուստին, Թուրքիայում քաղաքական իսլամի վերելքը մշակութային, քաղաքակրթական, քաղաքական, սոցիալ-հոգեբանական, սոցիալ-քաղաքական ինքնատիպ, բազմաբնույթ և իրարամերժ գործընթացների համադրումն էր:

Ինչպես ցույց տվեցին վերջին երկու տասնամյակների Թուրքիայի զարգացումները, քաղաքական իսլամը ոչ միայն զիջեց իր դիրքերը, այլ հանդես գալով «Քարօրություն» (1983-1997/8), դրա արգելումից հետո «Առաքինություն» (1997-2001), վերջինիս արգելումից հետո «Երջանկություն» և «Առաջադիմություն և զարգացում» անուններով ի հեճուկս բանակի և Սահմանադրական դատարանի շարունակեց իր առանցքային դերակատարությունը Թուրքիայի քաղաքական կյանքում:

VAHRAM TER-MATEVOSYAN

THE POLITICAL ASCENT OF NECMETTIN ERBAKAN AND THE PERFORMANCE OF THE NATIONAL SALVATION PARTY IN TURKEY

The article deals with the question of political Islam in Turkey in the 1970s. The "National Outlook" movement played a significant role in mobilizing Islam in Turkey both in political and social levels. The immortal leader of the movement Necmettin Erbakan has been active in politics for more than five decades now by actively contributing to the general rise of Islam in the socio-political life of Turkey. Islam has been a dominating socio-political force in the Ottoman era, but the legal and

cultural reforms of Atatürk pushed Islam to the periphery with a hope that it can be kept away from active politics. After the initiation of multi-party democracy in Turkey Islam had several political manifestations. but since the Democrat party 'covered all grounds', it was difficult for political Islamists to pursue their course separately. Only in 1970 Islamic groups in Turkey succeeded to establish a party ("National Order Party") led by Necmettin Erbakan. which was closely related to the Islamic principles and philosophy. That party was outlawed after the 1971 military intervention. In 1972 another Islamic party was established again under the stewardship of N. Erbakan. which was named National Salvation Party (NSP). In the matter of few years, the NSP become the third largest party in the country and played a significant role in the turbulent years of the 1970s by becoming a part of the coalition governments of that decade. The article presents the basic philosophical and principal features of the National Outlook movement in Turkey. The evolution of Islamic political discourse and its participation in daily politics are meticulously portrayed to reach a more nuanced vision of Islamic political movements in Turkish Republican history.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Թիև Աթաթյուրքը 1925 թ. արգելեց կրոնական միաբանությունների, եղբայրությունների գործունեությունը. այնուհանդերձ նրանք շարունակեցին գործել ընդհատակում և տակավին մեծ հեղինակություն են վայելում ոչ միայն արևելյան և հարավ-արևելյան Թուրքիայում. այլ նաև Ստամբուլում, Անկարայում և այլուր: Հատկապես, Դ.Կ-ի կառավարման ընթացքում (1950-60 թթ.) այս շարժումներն սկսեցին ակտիվանալ և իրենց լուման ներդնել Թուրքիայում իսլամի վերածննդի գործում: Երկրում հայտնի միարանություններից են նաքշըբենդի, նուրջու, ֆիջանի, սուլեյմանջը և այլն:
2. Էրբաքանը ծնվել է 1926 թ. Սինոփում, այնուհետև ընտանիքով տեղափոխվել են Քայսերի, ապա՝ Տրապիզոն: 1951 թ. Ստամբուլի Տեխնիկական համալսարանում գիտությունների թեկնածուի աստիճան ստանալուց հետո նա մեկնել է Գերմանիա՝ Աախեն՝ հետագա վերապատրաստման նպատակով: Շուտով նա վերադարձել է հայրենիք և 1956 թ. ստեղծել շարժիչների սեփական արտադրություն. միևնույն ժամանակ դասավանդելով Ստամբուլի Տեխնիկական համալսարանում, իսկ 1965 թ. նրան շնորհվել է պրոֆեսորի կոչում:
3. Տե՛ս Landau M. Jakob, 1976, "The National Salvation Party in Turkey", *Asian and African studies*, 11/1, pp. 1-57
4. Landau, 1976, p. 5
5. Ռեջայի Քութանը Էրբաքանի հավատարիմ զինակիցներից մեկն էր: 1997թ., երբ արդեն ակնհայտ էր, որ Էրբաքանի գլխավորությամբ գործող «Բարօրություն» (Refah) կուսակցության հետագա գոյությունը դատապարտված է, Քութանի գլխավորությամբ ստեղծվեց «Առաքինություն» (Fazilet) կուսակցությունը, որին անդամակցեցին «Բարօրության» գրեթե ամբողջ կազմը: Իսկ Քուրքութ Օզալը Թուրքիայի վարչապետ, իսկ այնուհետև նախագահ Թուրգութ Օզալի եղբայրն էր, ի դեպ վերջինս, 1977 թ.

ԱՓԿ-ի համամասնական ցուցակներով մասնակցելով խորհրդարանական ընտրություններին, պարտություն կրեց: Եվ ընդհանրապես Օզալների ընտանիքը սերտորեն համագործակցում էին ճաշընքենդի եղբայրության հետ և հետագայում՝ 1980-ական թթ. այդ միաբանության հետ համագործակցությունը դարձավ առավել ակնհայտ:

6. Shankland David, 1999, Islam and Society in Turkey, The Eother Press, p. 89
7. Տե՛ս Киреев Н.Г., 1998, "Светскость или шариат: раскол в турецком обществе па вороге XXI века", Ближний Восток и современность, Сборник статей (ыыпуск 6-ой), Моеква, стр. 59
8. Տե՛ս Landau, 1976: p. 17-18: Սենատում, որը բաղկացած էր 52 անդամներից, ԺՀԿ-ն ստացավ՝ 25, ԱԿ-ն՝ 22, ԱՓԿ-ն՝ 3, իսկ անկախ թեկնածուները «Ժողովրդական վստահության» կուսակցության հետ միասին ստացան 2 պատգամավորական աթոռ:
9. Տե՛ս Landau, 1976, p. 19
10. Suna Kili, 2003, The Atatürk Revolution: A paradigm of modernization, Türk Iş Bankası, Kültür Yayınları, p. 401
11. Киресв, 1998, p. 54
12. Özbudun Ergun, 1987, "Islam and politics in Modern Turkey: The case of National Salvation Party" in Barbara Freyer Stowasser ed. *The Islamic Impulse*, London: Croom Helm, p. 146
13. Кирсев, 1998, стр. 75
14. Toprak, Binnaz, 1984, "Politicization of Islam in a Secular state: the National Salvation Party in Turkey" in *From nationalism to Revolutionary Islam*, Said Arjomand, The Macmilan Press Ltd, London 102
15. Տե՛ս Alkan Turker, 1984, "The National Salvation party in Turkey" in *Islam and politics in the Modern Middle East*, Metin Heper and Raphael Israeli, St. Martin's Press. New York, p. 91
16. Özbudun, 1987, pp. 146-147
17. Տե՛ս նույն տեղում, p. 147
18. Տե՛ս Toprak, 1984, pp. 128-29
19. Տե՛ս Toprak, 1984, p. 127
20. Birand Mehmet Ali, The generals' coup in Turkey: an inside story of 12 September 1980, London, Brassey's Defence Publishers, 1987, p. 24
21. Տե՛ս Toprak Binnaz, 1993, "The religious right", in *The Modern Middle East*, ets. Al. Hourani, I.B.Taouris & Co.Ltd, London. New York, p. 638
22. Hale William, 1994, Turkish politics and the Military, Routledge, London and New York, p. 230
23. Տե՛ս Иванова И.И., 1986, "'Исламский фактор' в политике турецкого руководтство после военного переворота 1980 г." в *Ислам и проблемы национализма*, п.р. Гонковского, Москва, стр. 129
24. Տե՛ս Geyikdağı, Mehmet Yasar, 1984, Political parties in Turkey: the role of Islam, New York: Praeger, pp.139-140
25. Տե՛ս Hale, 1994, p. 260
26. Տե՛ս Alkan, 1984, p. 100

АРУТЮН ЖАМКОЧЯН

РЕДКИЕ ОБРАЗЦЫ ЧАСТНЫХ ПИСЕМ САМАРИТЯН

С понятием "самаритянских писем" в европейской филологической науке прочно ассоциируется своеобразный жанр, известный с последнего десятилетия XVI века: ответы на анкеты, обращенные к самаритянской общине в целом и воспринимавшиеся первоначально как стремление неких предполагаемых единоверцев в Европе установить контакт с исторической родиной. Такие письма, которые в течение долгого времени были практически единственным источником сведений о самаритянской общине, в настоящее время представляют скорее исторический интерес.

В отличие от этого хорошо изученного корпуса документов частные письма самаритян друг другу до недавнего времени оставались практически неизвестны. Причиной этого послужило то уже, что в течение более столетия вся самаритянская община сосредоточена в Наблусе. где необходимости во внутренней переписке не было, а обстоятельства предшествующего периода отнюдь не способствовали, как будет показано ниже, сохранности сколько-нибудь конфиденциальных документов. Тем большую ценность составляют немногие чудом сохранившиеся образцы. Два таких письма хранятся в Российской Национальной библиотеке в Санкт-Петербурге в составе коллекции А.С. Фирковича (1787-1874). Они имеют следующие описания в картотеке Рукописного отдела Библиотеки.

Сам.XIV.27 Неустановленное лицо (самаритянин). Письмо сыновьям Марджану (mrg'n) и Йусуфу (ywsp). [кон. XVIII- нач. XIX вв.] – филигрань "три полумесяца" и литеры GF (Ср. Велков-Андреев № 1000), на палестинском диалекте араб.яз. в самаритянской графике. 1 л. 30,5 X 21,5, мельчайший курсив. Выделено из архива А.С. Фирковича. Опубл. (частично): Лебедев В.В. Поздний среднеарабский язык. М. 1977, С.78.

Сам.XIV.28 Неустановленное лицо (самаритянин). Письмо самаритянину Абу Марджану ('bw mrg'n) [1770-е гг.] – филигрань "три

полумесяца" (?) с литерами CSC (Ср. Велков-Андреев № 782), на араб.яз. 1 л. 29 X 22, нижняя часть листа оборвана (с утратой текста). Текст частично в самаритянской графике (своеобразный курсив неустойчивого размера), частично в арабской (крупный беглый насх). Просьба о присылке двух ратлей муки. Выделено из "пачки" Сам. IX, 268.

Второе описание невольно вызывает сомнение. Два ратля (по разным географически и хронологически приемлемым оценкам от 4,5 до 6 кг)[1] вряд ли заслуживали столь пространного документа, не говоря уже о сложностях сообщения на большие расстояния. Такое незначительное количество, наверно, проще было приобрести другим способом. Как будет показано ниже, это пожелание занимает отнюдь не первое место и означало, скорее, какое-то вознаграждение натурой ("пару ратлей") за оказию.

Обращает на себя внимание с внешней стороны и то, что письмо 27 не имеет подписи, а письмо 28 утратило завершающую часть.

Ниже дается предварительная попытка русского перевода обоих писем. Части текста, данные в оригинале арабской графикой, в переводе выделены жирным шрифтом.

РНБ. Фирк. Сам. XIV. 27.

Да хранит их Бог Всевышний. Аминь.

Дорогие наши дети Марджан и Йусуф. Сообщаем вам, что ранее прибыло к нам от вас письмо и то, что вы упомянули, стало нам известно. Мы посылаем сообщить вам, о том, что было после отъезда его Превосходительства нашего *эфенди* из дома в Наблусе. Сообщаем вам, а Бог покровитель, а Муса ибн 'Имран [Моисей сын Амрама] – заступник, то с того времени, как вы расстались с нами, не дошло до нас ничего: ни денег, ни припасов. Но, как мы сообщили вам, и это сейчас излишне для нас, раньше своего времени прибыл Халīл-бек с письмом от его дяди к *кадий*, *муфтию* и *накībу* с позволением от них вывезти его домочадцев ('ийал) из Наблуса и упомянутые не согласились дать им возможность этого и воспретили им вывести своих домочадцев. После этого стал Халīл-бек укорять их, и был ответ от них: "Мы вам ни с какой стороны не должны. Все, что произошло с вашим дядей, это от *му'аллима* Шалабī и от остальных детей: Марджана и Ибрахīма ибн [И]сма'īла". Он сказал им: "Больших, чем вы, свидетелей нет. Вы хранители города в любом случае (*фī кулл хусус*). Значит, мы тогда закрываем им дом 'Ахмад-бека и посылаем им его ключи и оставляем им город править по исламу, и они постоянно подучивают против нас *шанāтīр* (?) города а также феллахов, которые в крепости, и каждый день платим поборы (*джурм*). Они хотят после правления его

превосходительства нашего *эфенди*. благодетеля в *аш-Шаме* [Дамаске], войти в Наблус с саблей и сделать с нами то, что хотят. А рассказал нам об этом человек, с которым у нас договоренность, из братьев дома Тукан: он послал нам тайно сообщить об этом и обо всем, что они хотят сделать после того, как его превосходительство наш *эфенди* отправился из этого края. Нужно, дети, в удобное время преподнести это перед *джанā алаза* (?) и смотрите, каков будет ответ".

РНБ Фирк. Сам. XIV. 28.

Дядюшка наш Абу Марджан, да продлится [Ваше] благополучие!

Доводим до Вашей Стороны получение Вашего письма и все, что Вы упомянули, стало нам известно. А сейчас дошло до нас известие, что Ахмад ал-Джаррар прибыл (*табб*) в Нāблус и появилась у нас еще одна забота: желательно от Вас, чтобы Вы сообщали о каждом деле обязательно. И Ваша Сторона не сообщила нам совсем, что *ага* хочет знать, каково это притязание. да будет Вам известно, обязательно, обязательно нужно, чтобы Вы осведомляли нас о каждом обстоятельстве, обо всем происходящем подробно, а также *хадж* Хамдан и Ибн 'Авад(?)и Мухаммад ал-'Утмāн [Осман] и ал-'Ат'ут. А то, что в Наблусе по поводу двух тысяч <...>. И Ваша сторона не уведомила нас ни о чем из этого желательного, по высоте Вашего высокого помысла сообщайте нам о каждом обстоятельстве не нужно для объяснения речи кроме этого. А относительно доли налога (*фирда*) *аз-зафтāвī*, нашего дяди, до того как пришло ваше письмо сейчас мы переправили [его] долю в наш дом, а относительно шести грузов мыла му'аллима Джабрāила в Бейт-Мактише [Иерусалиме], то мы взяли и велели человеку *му'аллима*, и он переправил мыло. Но от Ваших слов появляется у нас забота. Желательно, < ? >, желательно послать письмо со всеми произошедшими обстоятельствами и не скрывайте ничего из всех обстоятельств < ? >. И мы написали письмо к дядюшке Шалабī и письмо к дядюшке Михāйлу и мы узнали о болезни дядюшки Шалабī, и если пожелает Бог, <...> когда направятся суда (шанатūр) в 'Акку, мы пошлем их. Да будет известно Вам, что груз (*'гарад*) дядюшки Салиха Абу Исхāка прибыл, но мы не хотели отсылать его, опасаясь бедуинов (ал-'арабраб). И нужно порадовать Вас, что Ас'ад-бек пожалован Наблусом, Бейт-Мактишем [Иерусалимом], Хабруном [Эль-Халилем] и Дженином. Да будет Вам известно, что *сурра*, которая с Хасаном < ? > и 'Абд ар-Рахмāн <.....> Хасан с ними. Да будет Вам известно, если Мухаммад ал-Ахрас придет к нам, вы должны сделать нам два ратля муки <...> и послать их с ним (?) для нас, потому что < ... > как они договорились с нами. Да будет

известно Вашей Стороне, от нас Вам молитва, чтобы Бог Всевышний для спасения души нашей сестры, мальчиком. [Да будет Вам известно] < ... > жизни сделать для нее во спасение < ... > и мы хотели послать с < ... > сейчас <...>.

Далее текст утрачен.

Все приведенные ниже замечания по поводу текстов этих двух писем носят, безусловно, предварительный характер и не претендуют на бесспорность.

По содержанию очевидно, что письмо 27 отправлено из Наблуса, а 28 – в Наблус, причем один из адресатов письма 27 и отправитель письма 28 и, наоборот, адресат письма 28 и отправитель письма 27 могут быть одними и теми же лицами. В пользу этого говорит чрезвычайная малочисленность членов самаритянской общины в данную эпоху и, в особенности, вне Наблуса. Местом отправления письма 28 и адресатов письма 27 во второй половине XVIII века, которым предварительно датируются оба письма, вероятно, была Яффа, где присутствие самаритян отмечено знаменитым Карстеном Нибуром (1733-1815) в 1766 г. и Ульрихом Яспером Зеетценом (1767-1811) в 1806 г., когда там оставалось только два самаритянина[2].

Безусловно, заслуживают внимание упоминающиеся в письмах имена, которые могут быть известны по другим источникам.

Наиболее известны, очевидно, представители правящих в Палестине семейств: Ахмад ал-Джерар (Джаррāр), который прибыл в Наблус (28) и дом Токанов (Тукāн), где у отправителя письма 27 имелся осведомитель. Некий Ас'ад-бек стал правителем Наблуса, Иерусалима ("Байт-Макташ"), Хеврона (совр. Эль-Халиль) и Дженина, что было воспринято как хорошая новость (28). Дом Ахмад-бека к моменту отправления письма 27, как можно понять, остался без хозяина, но подробности этого автору письма и адресату были, несомненно, хорошо известны[3].

В обоих письмах упоминается некий Шалаби, очевидно один и тот же: Ибрахим ибн [И]Смаил (27), Халил-бек (27 дважды) и особенно упоминавшийся дважды "его Превосходительство наш *эфенди*" (27). Эти имена в принципе могли относиться как к самаритянам, так и к представителям мусульманской администрации. В последнем случае интересно было бы видеть намек на вынужденное бегство первосвященника Табии (Газал б. Исхак 1751-1787), который четыре года прожил в Яффе и Газе, но это только догадка[3].

Из географических названий кроме Набулуса (27,28) упоминаются также 'Акка̄ (совр. Акко, 28), Дженин (совр. Джӣнӣн 28), Хабрун (совр. Эль-Халиль, 28). Традиционно нелюбимый самаритянами

Иерусалим фигурирует в зашифрованной эвфемистической форме "Байт-Макташ" (28 дважды), а Дамаск – в обычной разговорной "аш-Шам" (27).

Безусловно, многое в этих письмах, не предназначенных для посторонних и написанных в обстоятельствах, когда самаритянская община подвергалась особой опасности, остается непонятным. Кроме традиционного Байт-Макташ (Иерусалим) (28) зашифровано, очевидно, сочетание "*Джана алаза*", обозначающее какое-то лицо, которому следует что-то сообщить при необходимости (27). В конечном счете, судя по приведенному в начале статьи описанию, отправитель цели своей достиг.

Историки Палестины, очевидно, смогут установить по содержащимся в опубликованных выше самаритянских письмах данным более точные даты и, в свою очередь, получить новую информацию о малоизученном периоде в истории региона, сыгравшего столь важную роль для современной цивилизации.

HARUTUN JAMGOTCHYAN

RARE SPECIMEN OF THE SAMARITANS' PRIVATE LETTERS

Minor Samaritan items in the Russian National Library of St. Petersburg.

New lines in Samaritan and Arabic schrift discovered in the Library of Russia's Manuscript Centers in two private letters of the XVIII – XIX century.

These notes of former cover practically a common stock of Samaritan knowledge among the European scholars of his time.

These letters include most remarkable informations for specialists which are interested in Samaritano-Arabic studies.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Хинц В. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. М., 1970, с. 35-37.
2. Schur, N. History of the Samaritans. Frankfurt am Main etc.; 1989. P. 136.
3. Базили К.М. Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношениях. М., 1962. С.144.

ԼՈՌԻԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԾԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՄԱՍԻ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

Նիկողոս Ադոնցի «Քերականութիւն հայկազեան լեզուի»

1. **asd(u)-** բայի ստուգաբանություն

Այս բայի ստուգաբանության գլուխգործոցը Ադոնցն է տվել: Նրան էլ առաջ ոչ ոք չի գրանցել: Նրան հետևելով՝ ես-ից առաջացած ածանցավոր ձևերը ես դուրս եմ թողնում: Ադոնցը գրում է. «Ասի, ասիցի, ասիցէ, ասիցուք, ասիջիք, ասիցեն. ասեայ, ասիցես, ասիցէ, ասիցուք, ասիջիք, ասիցեն. ասիցիմ, ասիցիս, ասիցի, ասիցուք, ասիջիք, ասիցեն. ասիցիմ, ասիցիս, ասիցի, ասիցուք, ասիջիք, ասիցեն. ասեալ եմ, ասեալ ես, ասեալ է, ասեալ եմք, ասեալ էք, ասեալ են. ասեալ էի, ասեալ էիր, ասեալ էր, ասեալ էաք, ասեալ էիք, ասեալ էին. ասեալ իցեմ, ասեալ իցես, ասեալ իցէ, ասեալ իցեմք, ասեալ իցէք, ասեալ իցեն. ասեալ իմ, ասեալ իս, ասեալ իցէ, ասեալ իցուք, ասեալ իջիք, ասեալ իցեն. ասեալ իցիմ, ասեալ իցիս, ասեալ իցի, ասեալ իցուք, ասեալ իջիք, ասեալ իցեն. ասեալ լինիմ, ասեալ լինիս, ասեալ լինի, ասեալ լինիմք, ասեալ լինիջիք, ասեալ լինին. ասեալ լինէի, ասեալ լինէիր, ասեալ լիներ, ասեալ լինէաք, ասեալ լինէիք, ասեալ լինէին. ասեալ լինիցիմ, ասեալ լինիցիս, ասեալ լինիցի, ասեալ լինիցուք, ասեալ լինիջիք, ասեալ լինիցին. ասել եմ, ասել ես, ասել է, ասել եմք, ասել էք, ասել են. ասել էի, ասել էիր, ասել էր, ասել էաք, ասել էիք, ասել էին. ասել իցեմ, ասել իցես, ասել իցէ, ասել իցեմք, ասել իցէք, ասել իցեն. ասել իմ, ասել իս, ասել իցէ, ասել իցուք, ասել իջիք, ասել իցեն. ասել իցիմ, ասել իցիս, ասել իցի, ասել իցուք, ասել իջիք, ասել իցեն. ասել լինիմ, ասել լինիս, ասել լինի, ասել լինիմք, ասել լինիջիք, ասել լինին. ասել լինէի, ասել լինէիր, ասել լիներ, ասել լինէաք, ասել լինէիք, ասել լինէին. ասել լինիցիմ, ասել լինիցիս, ասել լինիցի, ասել լինիցուք, ասել լինիջիք, ասել լինիցին. ասիցեմ, ասիցես, ասիցէ, ասիցեմք, ասիցէք, ասիցեն. ասիցիմ, ասիցիս, ասիցի, ասիցուք, ասիջիք, ասիցեն. ասիցիմ, ասիցիս, ասիցի, ասիցուք, ասիջիք, ասիցեն. ասեալ եղէ, ասեալ եղեր, ասեալ եղեւ, ասեալ եղեմք, ասեալ եղէք, ասեալ եղեն. ասեալ եղէի, ասեալ եղէիր, ասեալ եղեր, ասեալ եղէաք, ասեալ եղէիք, ասեալ եղէին. ասեալ եղիցեմ, ասեալ եղիցես, ասեալ եղիցէ, ասեալ եղիցեմք, ասեալ եղիցէք, ասեալ եղիցեն. ասել եղէ, ասել եղեր, ասել եղեւ, ասել եղեմք, ասել եղէք, ասել եղեն. ասել եղէի, ասել եղէիր, ասել եղեր, ասել եղէաք, ասել եղէիք, ասել եղէին. ասել եղիցեմ, ասել եղիցես, ասել եղիցէ, ասել եղիցեմք, ասել եղիցէք, ասել եղիցեն. ասել լինիցեմ, ասել լինիցես, ասել լինիցէ, ասել լինիցեմք, ասել լինիցէք, ասել լինիցեն

Ulwuljnuh, tpt Gywunp nGtGuwgp, np nrqwpnuhywg wtpqwnp arubí-G wunpGnnnwGJwG pnpGunjhy hwnuhwðp ašknn-GG t, ^{URU}Ardini-G' $^{r.pU}$Musasir-p, asdubí-G' erubu anakn-G, KUR-ní-ukí-G' KUR-ía-G. wuyw wyGGpL t, np wnpGnnnwGJwG hwnuhwðp yhwunnpGG lpnjhG hwGnJnuw-ünp t nrqwpnuhywG wtpqwnp 6zqnJnn pwpqyGwGnrpJnGp: Ulwunbn ıJnwJG wyhtwqGtGp, np nrqwpnuhywG wnpptpnuyhp KUR-ní-[e-dí] Gwlnyhp wG-hwqnn yhpnuhywqGnıGp ıtGp 6zqnnbt bGp KUR-ní-[ú-kí] ðunı' Jrnnlnnp-JwG wnpnbqnnıpJwG KYKH, 173, II, unnlpn 55-57, III unn 1 L III, unnlpn 23-25 lnıGGnJhy wtpqwnbpjp hJnGwG yhw: Fbzuybu tpunıı t, nw nwn wıGu-GwJGp GGnnwzGwhnıı t Gwu ßnjhnıqwhwJp wnðwGwqpnıpJwG lnıGG-wjhy hwnuhwðp KUR-ía-Jp hbnı:

Upnwjd 6zbGg, np nrqwnnuhyGp wtpqwnnıı ðtwhywGnpbGG pwqw-ywJnıı t unuy wunpGwnnwGJwG anakn-p jese hwıwywnnwuywGnıpJnı-Gp, pwGp np ašGubí-G, wnwbg jese-p bu, pbqGjbG erubu anakn t 6zwGw-hnıı: Fr nbuy, hwnıhyGzwhyG t, np tpb anakn-G pwJpnp hbnı wunpbu-nwGJwG wtpqwnnıı opbGwzwjhnpbG hpzwnnwhjhnıı t bnwjp, wuyw ješe-n nrqwnnnwhyG hwnuhwðnıı pwgwhwJnıı t hwıwnnwnwð: <ésm. anakn... bu allik (wunpGwn., unn 10) L ulaði (nrqwnn., unn 9), anakn...bu atalaka (wunpGwn., unn 16-17) L ulaði (nrqwnn., unn 17) L, ybpzwuybu, erubu anakn (wunpGwn., unn 23) L asdubí (nrqwnn., unn 23):

UlJðt wGnqnwnwGyG knnpJnnJwG wtnpbqmrpJwG asdu wyw-hwnwhnn pwJnı bnıı ynGtGpnnGbnpbG L tbGGbyG, pb nppwGnıı bG GpwyG wpnqwmwgGnıı ßnjhnqwhwJp bnıhbqhJwG wnðwGwqpmrpJwG ynwnnnhywG Gmrpp hnıı bnıı pwqyGwGnrpJnGp: Ulwunbn-wunpGwnnwG-JwG asdu-erebu «ntubp» Gnıjfwgmnıp:

1. ^{m}Argištiše ^{m}Menua[hi]niše ^{KUR}Aš[šur ^{LÚ}A.ŠI]^{MEŠ}-šie ^{KUR}ebani-[u]ki asdu ^{LÚ}[Ilu]radineli nelidubi... ^{šAD}Kulašini ^{šAD}babani su[idulubi ^{LÚ}A.ŠI]^{MEŠ} a]'ubi šiubi ^{KUR}ebani-uka[ni]...(KYKH, 173, II unnlpn 55-57, III, unnlpn 1-7):

Uprhzwnhu, Ubfmiwjlp npnlpG, wunıš t. Ulunpbnnwfuwd qnpqp bnhlpnJ-hu Gbnjlunıdbg: Uzjlnwnhwqnp hwhwpwqnbgh,... ıhGıju Unıiwzh-Gh ibnp hbnı zwjnnbgh,... qnpqhG hbnnwuyGnbgh, ynwnbgh bnhnhg-hJ:

2. ...^{m}Ar[gi]štiše aiie E.GAL^{MEŠ} šidulii ^{KUR}šurrii(?) išpuiubi ^{KUR}Ašsur ^{LÚ}hurradie ^{KUR}e[ba]ni-uki ašdu... ^{LÚ}au[e]rasiii kid[a]nubi ^{KUR}Ašsur sui[dulu]bi za[šgu]bi [šiubi] ^{KUR}ebani-uka[ni] (KYKH, 173, III, unn-nbn 23-31):

Uprhzwnhu wunıš t. Uðfnpgðbn ywnnigbgh, pwqwhnnnıpJnıGu wıJnwyGnbgh: UnnnbnnnwGh qnpqp bnhlpnJ-hu GbnJlunıdbg... Ovwünuwh qnpqbn wnwpbgh, UnnnbnnnwGu hbnı zwjnnbgh bnhlnhg hJ:

Гбдцубн hшгшнЬ ЬрЬгшгЬ ґ, Ьрѣ ѽгЬдгшчЬЬЛЬ шрЗбшбqрпгрјпгбq шqрчпгпгшгЬ ґ hшгрчЬЬчЬ гшqбчЬЬчЬ шzчЬчЬбqЛg hбгшп пгрчпгшгЬ шqрчЬЛ hшqпЬчшЬЬЛр ґпгрqшп hшгпббЛр` asdubi KUR-ni-uki (KUR-ia erubu anaku). wuju ґгпгЛгпгјшЬ шшгЬqрпгрјпгбq. пбпґЬчЬчшшЬЬq, ЬґЬгп пЬчЬqрпгЬ ґЛ qпгбпгЬ ґ шгпґбшшшбјшЬ шЬґбп qпгрqЬпгрјпгбq. пЬ hшбqпгqЬ ЬбрЛгшгпгЬqЬ Лґгпчгпгп (KUR Assur ^{LÚ}A.ŠI^{MEŠ15}-šie KUR ebani-uki aššu, KUR Assur ^{LÚ}huradie^{15} KUR ebani-uki asdu): Ццп чшшбшппґ ЬґЛ ЬґпґчЬчшЛр шЬбчшпшЬЬчшЬ шЬрчпгпгшЬ ашd(u)- рчшјп ґшгчЬчЬЬчЬ ґ ЬqчЬр ЬЬр Ґ пЬЬрqпґ (asdubi). ЈшЬ ґгпґЛгпгјшЬ шшгЬqЬ- гпгрјшЬ gЛгпґчЬ ЬшгґчЬбЬЛр чшЬчшшЬчпр ашЬ ЬґЬгп шшгЛрЬгпчЬЬЬ- пр шшЬ шбЬчшЬчЬ ЬбрчшгЛґпгпґ ґ бпґрЬ рчшјп ЬqчЬр рЬр Ґґ пЬЬрqп hшјпЬрЛ ґ Лгпшш Ґґ-р Ўчшґ Лр-ґпгпґр КЎКН, 424, шпп 21 ЬчЬчЬпґпЬ шр- ЬчЬчЬпґрјпгбЛg:

<nmчЬЬр шпјЬ ґчЬбЛр ЬЬрqпґ ЬЬq ббпґпґ ґ чбЬгпшгчЬчЬ шјЬ hшгрgЛЬ, ґрЬ ашd(u)- ґчшјЛ hшґшґ ЬЬгпЬЛzјшґ ЬчшшшчЬчЬ бґпґрЛ zбгп- ЬЛґ ЬЬґ ЬгпґЛgq шшqшЛчЬЬчЬ «пшбЬ», «ббЛЛшґЬЬ» бzчЬчЬґрјпгбq пґрqчбґ ґ, шґпјґqz, ЛґгЬЬ шґґпчґчбґпґ бґрш јцґ ЬЛzшшшЬчЬґрјпгбЬЬ- ґЛЬ ЬЬгґрЛЬґ пґпґчґпґпґ шґЬчбчqґпґрјпгббЬґпґпґ: ЛґшшґЛ, шшш- gЛЬ ЬґЬґрЛЬ, шшґЛЬ бЬґЬчшјчqбґпґ ЬбqЛ шјq чЬqчшЬЬґпґ.

1. ... ^{d}Ḫal-di-ni Ḫ me-i a-i-ni-i zu-ma-ǧi áš-du-u-ni a-lí áš-du-lí-e si-na-am-di-ni mu-ú-ri-... (Ayanis, I, tç 257, uthǧplw III, unntln 7-8)
2. ... ^{d}Ḫal-di-ni Ḫ me-i a-i-ni-i zu-ma-ǧi-e áš-du-u-ni a-lí-e áš-du-lí II-am-di-ni mu-ú-ri-... (Ayanis, I, tç 257, uthǧplw III, unntln 21-22)
3. ...^{m}Ru-sa-a-še [a-lí a-lí-e ^{d}Ḫal-di]-ni Ḫ áš-du-lí ḫa-ab-ti-ni KIN(?) ma-nu-ni...(KYKH, 425, unntln 9-10)
4. ...^{m}Ru-sa-a-še a-lí a-lí-e ^{d}Ḫal-di-ni-e Ḫ áš-du-lí ḫa-ab-ti-ni-e KIN ma-nu-ni...(Ayanis, I,tç 257, uthǧplw IV, unntln 5-6)
5. ...^{m}Ru-sa-a-še a-lí a-lí-e ^{d}Ḫal-di-ni-e Ḫ áš-du-lí-e ḫa-[ab-ti-ni KIN ma-nu-ni]...(KYKH, 415, unn 7)
6. ... a-lí ^{d}Ḫal-di-na-ni KA UDU e-ra-ší-ni u-ú-lí a-lí ^{LÚ}pa-la-ǧi ma-nu-lí áš-du-lí-ni ^{d}Ḫal-di-ni-e Ḫ...(KYKH, 424, unn 14)
7. ... a-lí ^{d}Ḫal-di-na-a KA UDU e-ra-ší-ni u-u-lí a-lí áš-du-lí-ni ^{d}Ḫal-di-ni Ḫ (Ayanis, I, tç 257, uthǧplw II, unntln 8-9)
8. ... a-lí i-ni ú-lí ^{KUR}Su-rí-lí áš-du-lí-ni Ḫ^{si}-ir-ḫa-ni-ni ma-rí-a-ḫí-ni ^{ß}Su-ni-ka-a-i...(Ayanis, I, tç 257, uthǧplw II , unntln 10-11)
9. ... [a-lí ^{d}Ḫal-di-na-ni KA] UDU e-ra-a-ší-ni-e u-u-lí [a-lí ^{LÚ}pa-la-ǧi ma-nu-lí áš-du-lí ^{d}Ḫal-di-ni-e Ḫ] ...(KYKH, 270, unn 7)

10. ...[a-li i-ni u-li ^{KUR}šú-ri-li$_{10}$ ú-u-la-li áš]-du-li-i-ni $^{\acute{e}}$ši-ri-ḫa-ni-ni [su-si-ni-ka]... (KYKH, 270, unn 9)

Ծիտիած սեքսսեղը, դժբալսսաբալ, աաայժծ եճբաւիա չեճ կա-ւսկկցած բաբգաճսեղաց: Ծաիայշ կասկաժրճց վեր է, ող ծոդաագա-վայլ եղիվեգվայց ասծաճգաղեղաց և Խողխողեղաց սաղեգղաեղաց վայլ եղիվեգվայց ասծաճգաղեղաց վեր ասվ(ս)- բաայլ խաճաբ աաայշիված վեղաղ ՀՀոգ ասվ(ս)- բաայլ խաճաբ աաայշիված «ճսեճեր» բաղգճաճգեղաեգը ացսաեղ և աղդաբաբգաճէ է Հրոեճ: ԸՀղ ճաաղրե վեր վիայսղաէ է աաբրոոեղաբայլճ ճսաեճիգեճբալ ՀրոեՀ ըճբգ ճճբգ ծեոգ ճաբգ ճաբգ ճաբ

(ḫurāṣ kāsi, nᵢ šimuš ušaq) ṣumunḫušwaṣaṣuš ušeṣ t qaḫi ūr ḫunūḫg. ^{uḫt}šu-se «mᵢlumu» ṣumḫ ḫuḫeušḫi ḫeṣqwiḫṣunṣaṣuḫgu, šṣuu ḫunūḫg. ḫunṣunṣuš usunḫeqṣmaṣaṣuš VII usunḫu nuqšuḫuš wiḫumḫ 33 ḫuqsun 203 qiṣiḫu UDU.ŠE «qḫu nᵢlumūeḫṣ» ṣuqsunḫi u wṣusuuniun ṣuqšu-ṣušuḫuaṣaṣuiḫ[23]:

Ṽzbšq šuu, nṣ 3. Ǯnṣnṣḫṣḫ wnuqsunḫuǯ UDU.ŠE «nᵢlumun qḫu» ḫiẹṣḫeṣqšuu u ušeḫqwṣušuḫuš ḫuṣusqaṣnǯnsuḫ wᵢšǯ wṣnṣeḫ ḫuuu wšeḫuwḫiṣḫ t Ᾱnuuu III-ḫ Ꝗsnšeḫẹḫ ǥnṣwḫuṣusuḫ ušqzuu-sseḫuwḫiṣḫ ḫṣšeḫnqḫuḫ ḫš GUD-še, ÁB-še, UDU-šu ṣ ṔTT.ḤAL.LU-ṣḫe uḫuḫušuiṣ ḫiẹṣḫeṣqḫuḫ ḫš GUD-še, ÁB-še, UDU-šu ṣ ṔTT.ḤAL.LU-šu: Uḫu wᵢṣ uḫeṣuuḫṣḫ.

1. ...VI ME VI [ANŠU].KUR.RA I ME LXXXIV ANŠU.A.AB.BA^{meš} VI LIM II ME LVII ^{GUD}paḫini XXX LIM III LIM II ME III UDU.ŠE (KYKH, 173,III, unnṭḫ 42-43)

...606 ǯḫ, 184 nuṣu, 6.257 (qḫuiḫ) ḫuqzqṣ ḫṣqẹḫṣwiḫṣ wšwuuniš, 33.203 (qḫuiḫ) nᵢlumuṣ qẹḫ...

2. ...LUGÁL ^{m}Ḋiauḫi [^{lú}burʃa aštubi ˹aḍubi meštini piei...ali meše ^{m}Argištiše ^{m}Ḋiauḫinišše [ar]uni... I LIM PIT.ḤAL.LU^{meš} III ME ^{GUD}paḫini [I] atibi ^{UDU}šušše ali meše esia [^{m}Ḋi]auḫinidi ierubi MU.MU-ni ardilani... [I ME

GUD.ŠE I ME ÁB.ŠE V ME UDU^{MEŠ} III ME PIT.ḪAL.LU ŠÚ[E]...(KYKH, 174B1, տողեր 17-25)

Ծաղախորհրդ Դիտելիք ցեղի ստորև գրվածքի համար: Մեծ բե ղեչախալ հարկ Մրագիշալ (բաշախորհրդ) դիտելիցգեղ ճատուգեղ... 1000 ևծկած ձիեր, 300 (գլուխ) խոշոր նոշեղոտվող ճախրող 10.000 գուխ ճայր նոգեղոտվող ճատատեսած գեր ցուխեր, խղեր, դուրս ևծկած ձիեր, 100 խղ գեր, 500 դվող, 300 ևծկած ձիեր գեր...

3. UDU ^{m}Argišti[nie DINGIR] ^{GUD}ÁB ^{m}Argišti[nie ^{d}NIN]^{26}... aše $A^{MEŠ}$ ešiaṣiul[i] UDU.ŠE UDU ^{d}Ḫaldie TAG UDU ^{d}Teišeba UDU ^{d}Šiuinie UDU ^{d}Aruḫanie UDU [^{d}inaina]aue^{27} UDU ^{d}inuanaue... (KYKH, 407, հատ. վող, տողեր 6-7, 25-31)

...գվող՝ Մոգնշալաց ատտոտ, վոչ՝ Մոգնշալաց գնգոտհոտ: Ոշգ զոեղգ հոտեճ, գվող զեղ (և) գվող Խալղշ ատտոտ զող զոհաբեղ-ևի, գվող՝ ճեվշեգալշղճ, գվող՝ Շիվճեվճղճ, գվող՝ Վաշոշգաճի գնգոտ-հոտ, գվող՝ ատտվածեղճղճ, գվող՝ գնգոտհշեղճղճ...

4. ... ^{m}Ruṣaše ali ^{d}Ḫaldinani KÁ bidini guni arāiše guni arqauše manuš quduḫani šuḫinasi MAŠ.TUR ^{d}Haldie nipsiduḫini GUD II UDU ^{d}Ḫaldie TAG UDU.ŠE^{28} ^{d}IM-a UDU.ŠE^{28} ^{d}UTU-nie ^{GUD}AB ^{d}Aruḫanie... (M. Salvini, Ayanis, I, էջ 254, նեգքա I , տողեր 8-10)

Ռ-ուսաե ատուշ է. Խաղշյաե ղեճեքշ ղողՀշգ Հաեկաշեա հղաճաե, Հաեկաշեա արգաւšե է եղեհ սաճգղողուշ ճշգ. ող Խաղողշ ատտծող ջաատՀշ ջող ճողքՀշ, գվող՝ եղեհ (և) եղեղ գվող Խաղողշ ջող զոհաբեղՀշՀշ, գվող՝ Մոգշեգալշղճ, գվող՝ Շիվճեվճղճ, ղով՝ Վաղղքաճեղճղճ ղգեղոհղճ... Մլսաղղոսվ, աոեկա վաատաեկաե Հղաքշեղ հատաեկ եղեհոտ է, ող Ռ-ղաղշեղճղճ ղ հաղեաե ևղեղեճղղոտ շեճաշգղոտեճ գշաեկգղոտեճ գշաեկ է ող Հշաշշ

«գեր» բառի շումերական համապատասխանությունը: Ընդ որում erašini-ն որպես UDU «ոչխար» գաղափարագրի մակդիր ուրարտական վիմագրերում առայժմ հիշատակվում է ընդհամենը երեք անգամ: Ահա այդ իդենտիկ տեքստերը.

1. ...[ali ^{d}Ḫaldinani KÁ] UDU erašini ūli [ali ^{LÚ}palagi manuli aždulini ^{d}Ḫaldinie É]...(КУКН, 270, տող 7)
2. ... ali ^{d}Ḫaldinani ^{GIŠ}KÁ UDU erasini ūli ali ^{LU}palagi manuli asdulini ^{d}Ḫaldinie É...(КУКН, 424, տող 14)
3. ... ali ^{d}Ḫaldina KÁ UDU erašini ali ūli ^{LÚ}palagi manuli asdulini ^{d}Ḫaldini E...(Ayanis, I, էջ 257, սեկցիա II, տողեր 8-9)

Հատկանշական է, որ GUD.ŠE «ցուլ գեր»-ը, ^{GUD}ÁB.ŠE «կով գեր»-ը, UDU.ŠE «ոչխար գեր»-ը, PIT.ḪAL.LU ŠE «ծնկան ճի գեր»-ը, մի կողմից, և UDU erasini «ոչխար գեր»-ը, մյուս կողմից, լիովին համընկնում են ոչ միայն իմաստային ստումով, այլև բառակապակցությունների շարահյուսությամբ:

NICOLAY HAROUTHIOUNYAN

NEW OBSERVATIONS ON URARTIAN LEXICOGRAPHY

1. Verb *ašd(u)-*

aždubi KUR-ni-uki of the Urartian text of the Topzawa bilingual, in all probability, corresponds to *ana KUR-ia erubu anaku* of the Assyrian version of the text, meaning "I entered the country". Based on this correspondence, the author considers the form *ašd(u)-* as the Urartian translation of Ass. *erubu* "I entered" and offers the meaning "to enter" for the Urartian verb *ašd(u)-*. This interpretation is corroborated by the identical sentences ^{KUR}*Aššur* ^{LÚ}*A.SI*^{meš}*-şie* ^{KUR}*ebani-uki ašdu* and ^{KUR}*Aššur* ^{LÚ}*huradie* ^{KUR}*ebani-uki ašdu* of the Khorkhorian inscription, which deal with the invasion of Assyrian troops into Urartu.

2. Lexeme *erašini*

The Urartian inscriptions, along with the sacrifice of bulls, sheep and kids, sometimes mention that of *UDU.ŠE* "fat sheep". The mention of the latter and *UDU erašini* in identical contexts leads to the conclusion that *erašini* is likely to be the Urartian reading of the sumerogram *ŠE* "fat". The sameness of the syntactical position of *erašini* and *ŠE* is also to be noted.

ՇԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Г.А. Меликишвили, УКН, 264, ուրարտ. տեքստ, տող 23:
2. Նույն տեղում, էջ 391:
3. Н.В. Арутюнян, КУКН, էջ 438:
4. W. von Soden, AHw, III, էջ 1134-1138:

5. F.W. König, HchI, II, էջ 91, ծանոթ. 6, էջ 145, §8 և էջ 175:
6. W. von Soden, AHw, I, էջ 234-236:
7. Հ.Բ.Արտյոնյան, ԿՈՒՀ, էջ 437:
8. նույնի, ԿՈՒՀ, 173, III, տողեր 1, 25:
9. J. Friedrich, Caucasica, 8, Leipzig, 1931, էջ 117, ծանոթ. 5:
10. И.М. Дьяконов, УПД, էջ 73, 87:
11. Հ.Բ. Արտյոնյան, ԿՈՒՀ, 424, տող 21:
12. M. Salvini, Ayanis, I, Roma, 2001, էջ 257, սենյակ III, տող 8:
13. Հ.Բ. Արտյոնյան, ԿՈՒՀ, 270, տող 7. 415 տող 7, 9. 424, տող 16, 21. 425, տող 10:
14. M. Salvini, Ayanis, I, էջ 257, սենյակ II, տողեր 9, 11, սենյակ III, տող 8. սենյակ IV, տողեր 6, 7:
15. Իդեոգրամիկ այս տեքստերում ակներև է, որ մի դեպքում առկա է ուրարտերեն ^{LÚ}ḫuradi բառը, իսկ մյուս դեպքում՝ նրա $^{\sim}$A.SI^{MEŠ} գաղափարագիր տարբերակը:
16. Г.А. Меликишвили, УКН, 143, տող 7:
17. F.W. König, Hchl, II, էջ 111 (97, III):
18. Հ.Բ.Արտյոնյան, НУН, էջ 39 և ծանոթ. 139. նույնի, ԿՈՒՀ, 424, տող 14 և ծանոթ. 36:
19. M. Salvini, Ayanis, I, էջ 257, սենյակ II, տող 9:
20. J. Friedrich, Or., IX, 1940, էջ 214-215:
21. Նույնի, HWb, էջ 275, 298:
22. Հ.Բ. Արտյոնյան, ԿՈՒՀ, 173, III, տող 43:
23. Այսպես ենք ճշգրտում Մ. Սալվինիի չհիմնավորված ^{d}GI ընթերցումը: DINGIR-gi գրության gi-ն ուրարտերենի տրական հոլովի ցուցիչն է: DINGIR-gi ^{d}NIN-ը նշանակում է, որ կենդանիների զոհաբերությունը վերաբերում է մի դեպքում սատվածներին, իսկ մյուսում՝ դիցուհիներին: Հմմտ. թերևս հենց այստեղ UDU.SE UDU DINGIR^{MEŠ} UDU.SE UDU "NIN: Ի դեպ հարցի լուծմանը շատ ավելի մոտ է և հաճելի տպավորություն է թողնում Ե. Գ-րեկյանի թերևս երկակի ^{d}GI/DINGIR-gi ընթերցումը և մեկնաբանությունը: Տես ՊԲՀ, 2004, N1, էջ 225, հակ. կողմ, տող 9, ինչպես նաև էջ 243 և ծանոթ. 102:
24. Տարօրինակ են Մ. Սալվինիի հապճեպ մոտեցումները, երբ մի դեպքում ^{d}Aniqu դիցանունը տրական հոլովի -gi ցուցչի հետ միասին թյուրիմացաբար դիտարկում է որպես "Aniqugi (հմմտ. վերոհիշյալ DINGIR-gi-ն), իսկ մյուս պարագայում՝ կովի զոհաբերության պահին այն համարում է դիցուհի (dea), իսկ ոչխարի ժամանակ՝ «աստված» (dio). M. Salvini, SMEA, XLIV/1, էջ 123:
25. M. Salvini, նույն տեղում, էջ 117, 122, հակ. կողմ, տողեր 2-13, 16-17:
26. Վերականգնումը մերն է: Հմմտ. GUD ^{m}Rusaini DINGIR-gi ^{GUD}ÁB ^{m}Rusainie ^{d}NIN. SMEA, XLIV/1, էջ 122, հակ. կողմ, տող 9-10:
27. Վերականգնումը մերն է: Տես Հ.Բ.Արտյոնյան, ԿՈՒՀ, 407, հակ. կողմ, տող 30 և ծանոթ. 24:
28. Ճշգրտումները մերն են. Մ.Սալվինիի մոտ՝ UDU-še:

Հապավումներ

ՊԲՀ-Պատմա-բանասիրական հանդես (Երևան):
КУКН – Н.В.Арутюнян, Корпус урартских клинообразных надписей, Ереван, 2001.
НУН – Н.В.Арутюнян, Новые урартские надписи Кармир-блура, Ереван, 1966.
УКН – Г.А.Меликишвили, Урартские клинообразные надписи, М, 1960.
УПД – И.М.Дьяконов, Урартские письма и документы, М-Л, 1963.
AHw – W.von Soden, Akkadisches Handwörterbuch (Wiesbaden).
Ayanis. I – A.Çilingiroğlu, Mirjo Salvini, Ayanis, I, Roma. 2001.
Hehl – F.W.König, Handbuch der chaldischen Inschriften. I-II. 1955: 1957.
HWb – J.Friedrich. Hethitischen Wörterbuch. Heidelberg. 1952.
Or. – Orientalia (Roma).
SMEA – Studi Micenei ed Egeo-Anatolici (Roma).

ՎԱՀԱԳՆԻ ՀՍԿՉԱՆԱՀԱ ԵՒՆ ՎՄՈՒ
ՀԱՀ-Ն ՏՈՒ ՊԱՁՊՈՒՆԻ ՀՄՄԱՁՄՈՒՆ ՊՈՒՀՈՒՉՊԱՏՈՒՀՄԻ

ՊՈՁՈՄՄԱՉՄՈՒՈ ՀՎՄՁՄՈ

Հոգնդ կյանքդ գոտափոխդ ստսի գոտափոխ չէ, քանզի սրա ոչ-ոքդ շարունակ, գաւառակ ձևդ ու դրսևորուածդ ստուգաբար ինքդ է ինձ-համար ստուգագոյն ինքդիդ ու քաոսաբերդ կշռադատութեանդ ինքդիդ ես ստուգագոյն ինքդիդ ու շարժիչ ուժդ: Ես պատճառ եմ քու ինքնակերտութեանդ, ինչպես դու ես պատճառ իմ ինքնակերտութեանս: Մեկս մեզ չենք մեզ ստեղծած, մեզ ստեղծած են մեզնից դուրս գտնուող ոյժերը, որոնք ինչպէս ասացինք, մեր ներքին էութեան մէջ կը գտնուին իբրեւ ներքին ոյժեր: Մեր ներքին էութիւնը մեզ ստեղծած է, ինչպէս մենք մեր ներքին էութեամբ ստեղծած ենք մեր շրջապատը: Ես եմ ինձ ստեղծողը, ես եմ ինձ կերտողը, ես եմ ինձ ներշնչողը, ես եմ ինձ ոգեկոչողը, ես եմ ինձ ոգեշնչողը, ես եմ ինձ ոգեւորողը, ես եմ ինձ ոգեգրողը, ես եմ ինձ ոգեգնդողը, ես եմ ինձ ոգեգնդողը, ես եմ ինձ ոգեգնդ

տաքդիակաց բեռլբի նրկեղի մեջ առիա առաճ՚ին գրիակգնդի ձրդաց վրա: Քայի որ Հայց նեղեցու ձայրնդի վարդապետությունը Հոդնաճ-ջակաց նեղեցու ձայրնդի վարդապետությանց ագբաճանեի դաան է կագարտ, յուի վերգրնս, յի ներգրնա, սերատրեն կապիակած էր ագատին փրիւ-ատիայրյան ներ, մեզք ձարիայարդար ագնդրատացաու եզք ցան նգեղ ձալնագբնատեակաց ընբրեուրնդրնց:

Հոյց յրեաատանդնդի դարդարակաց զարաիարդեդրը, ընդ-ձաեու արտարք, ընդգծիած գրուլբնատակաց բեռլբ ուեդրնը: Ովեդակալնը ագա ագեց գրուբ ուրդաձրյան զոյացրյուն չէր, այլ նրկիդեդիած էր, կագարտ ի ագարդ լրնեին զոյագրնեն ատարդրնեդրնց՝ դան-ձակաց ն ագարդ, նրկիակալնե ն նրկակալնը, ընդ ողաու ագագրնե բաուդ-րլբնը ճոլոցագյաու էր դարդնվ, յուի նրկիդողնը՝ ձոզու ներ: Ովս զաուագիս-ողե կագրակաց է օրգբեոագակաց դնվ Տրեզերակաց Հզար, ներա Տրեզերակաց Ովեր», ն յ ներգր՝ Ովգրնվ ներ: Ովարլկակալնե ձոզու ներգ ՞Ողոգ-ողնը ձոզու Հ ՀրդՀ

նաև մտորումներ առնչ տեսակետ հայեցակարգ չէր. քանի որ նա ոչ միայն ընդհանուր գծերով պրոշակի տրամաբանական հաստատուն կառուցվածքով, այլև ներքին հարաբերություններով ներկայացնում էր: Նահապետական ընտանիքի գոյությունը, նրա ներքին հարաբերությունները, ամուսնական կապերը, ընտանեկան հոգսերը, ինչպես նաև ընտանիքի անդամների միջև եղած հարաբերությունները, ամենից առաջ, ենթադրում էին որոշակի կանոնների գոյություն, որոնք ամրապնդում էին ընտանեկան կապերը: Ընտանիքի անդամների միջև եղած հարաբերությունները, ինչպես նաև ընտանիքի անդամների և հասարակության

Հայտիր իէ բեռագնահատել ապահովության կարիքները ըստ բարձրության և ընդհանուր հոգեվիճակի, որ ունենան զինվորները: Ընդլայնել զորքերի մարտունակության ուսումնասիրության շրջանակները: Ստեղծել հատուկ ստորաբաժանումներ՝ ուղղված ահաբեկչության կանխարգելմանը: Ընդունել հատուկ ծրագրեր՝ ուղղված ռազմական գործողությունների ժամանակ զինվորների հոգեբանական վիճակի կայունացմանը: Ստեղծել հատուկ ծրագրեր՝ ուղղված ռազմական գործողությունների ժամանակ զինվորների հոգեբանական վիճակի կայունացմանը: Ընդլայնել զորքերի մարտունակության ուսումնասիրության շրջանակները: Ստեղծել հատուկ ստորաբաժանումներ՝ ուղղված ռազմական գործողությունների ժամանակ զինվորների հոգեբանական վիճակի կայունացմանը: Ընդուն

ասէր. Որ հաւատ ածեմ ինձից զԻսկիցի, և այդ բոլոր ըստ հաւատոյ,-որպեսզի շահեմ Քրիստոսին և գտանիմ Քրիստոսի ի նմա ոչ իբ մրա հաւատ. որ ուսեմ յոմ այդոսրդութիւն, որ օրհնեալ է, այլ Քրիստոս նախանձ արկց հոյծ արդարութիւնը, որ Եստծոյ նիստ արդարութիւն է. որպեսզի ճանաչեմ Ինձ և զօրութիւն յարութեան նորա և հաղորդութիւն նմա չարչարանացն Տեառնէ, զի կարասցեմ հասանել յոթևանս ըստ կենդանի յարութեան մեռելոց: (Փիլ. Գ. 8-10)

Հետևաբար, ապաշխարությունը ոչ այլ ինչ է քան սիրելամեա ճշմարտության հրաժարում, և ներքին ոգուցքան հիմնական ելակետ յուր Քրիստոսին, որպեսզի արդի Քրիստոսի պատճառով ամենայն ինչ կորուսանել և ամենայնի համար աղբեր համարել զՔրիստոս: Ուստի Քրիստոսի ապաշխարութեան մէջ ներառնուած է ամենայն ինչ, որ ունի կապ Քրիստոսի հետ, և ամենայն ինչ, որ ունի կապ Քրիստոսի հետ, ներառնուած է ապաշխարութեան մէջ: Ուրեմն ապաշխարութիւնը ոչ միայն ներքին զգացողութիւն է, այլ նաև արտաքին գործունէութիւն, որ ուղղուած է դէպի Աստուած: Ապաշխարութիւնը ոչ միայն ներքին զգացողութիւն է, այլ նաև արտաքին գործունէութիւն, որ ուղղուած է դէպի Աստուած: Ապաշխարութիւնը ոչ միայն ներքին զգացողութիւն է, այլ նաև արտաքին գործունէութիւն, որ ուղղուած է դէպի Աստուած:

հետևողական ոգևորությամբ եվ հետաքրքրությամբ ուսումնասիրում էին գրականության պատմությունը: Ամենաշնորհալի աշակերտներից մեկը Ղազար Աբեղյանն էր, որ հետագայում դարձավ մեծ գրականագետ: Նա ոչ թե ֆիզիկական, այլ հոգևոր հայրերից էր, որ ի հայտ է գալիս Ս. Հոգու շնորհներով: Ս. Երրորդությունը նրան հաղորդակից է դարձնում իր աստվածային կյանքին, որպեսզի նա ևս ի զորու է դառնում բարեխոսելու մարդկանց համար: Հոգևոր կյանքի մեջ աստիճանական առաջադիմությունը նրան հասցնում է ճշմարիտ խոնարհության: Ղազարը ոչ միայն ուսումնասիրում է հոգևոր գրականությունը, այլև ինքն է գրում հոգևոր բովանդակությամբ հարուստ երկեր: Նրա գրչին են պատկանում «Ուսումնասիրութիւն Աստուածային Պատարագին», «Քրիստոնէական վարդապետութիւն», «Ներածութիւն Աստուածաբանութեան» եվ շատ ուրիշ գործեր: Ղազարի գրչին են պատկանում նաև մի շարք հոգևոր երգեր, որոնցից ամենահայտնին «Ով Հոգի Սուրբ, Աստուած ճշմարիտ, որ ի Հօրէ բղխես...» շարականն է: Այս շարականի մեջ Ղազարը հանդես է գալիս որպես Աստուածաբան, որ ճշմարիտ կերպով ներկայացնում է Սուրբ Հոգու անձը եվ գործունեությունը: Ղազարի հոգևոր կյանքի ամենագեղեցիկ արտահայտություններից մեկը նրա «Ներածութիւն Աստուածաբանութեան» գրքի առաջաբանն է: Ղազարը գրում է. «Ես ոչ միայն ուսումնասիրեցի Աստուածաշունչը, այլև ուսումնասիրեցի հայրերի գրվածքները, որոնք ինձ ուղղորդեցին դեպի Աստվածային Ճշմարտությունը: Ես ոչ միայն ուսումնասիրեցի, այլև ապրեցի այդ ճշմարտությունը եվ ներկայացրի այն իմ գրվածքներում»: Ղազարի կյանքի ամենամեծ ուրախությունը եղել է Աստվածային Ճշմարտությունը ուրիշներին հաղորդելը: Նա ամբողջ կյանքում ձգտել է ներկայացնել Աստվածային Ճշմարտությունը այնպես, որ ուրիշները ևս կարողանան ներթափանցել Աստվածային Ճշմարտության մեջ: Ղազարի կյանքի ամենամեծ ուրախությունը եղել է Աստվածային Ճշմարտությունը ուրիշներին հաղորդելը

զինուհուս և հոգևոր կյանքի խեղտումն է: Դա մարդկային աճման բաղադիսի մի մղձուկ է. որի Յովհաննու հայտնի «Տիրոջ քննուկ է ամէն բան, որ կ՚ելլայ մարդուն բերնէն, ոչ թէ մարդուն բերնէն կ՚ելլայ այն, որ կը պղծէ զայն մարդը»: (Մ Մեսց. 28. 9) Մի՛ տուն ևս կիսացաւցնենք հիմնեսակաց զգայունքներդ հոգեկան օրգաներուդ, և մեր խղճմտանքը կ՚անդրադառնայ, որ մենք ենք մեր ներքին կեանքի ստեղծողները, և մեր ներքին կեանքը կ՚արտայայտուի մեր արտաքին կեանքին մէջ:

Ահա նկարագիր, որ մեզ կը մղէ դէպի ներքին կատարելագործում: Ներքին կեանքի ուղղութեամբ ընթանալ՝ նշանակում է ինքնաքննութիւն, ինքնակրթութիւն, ինքնակատարելագործում: Ներքին կեանքի ուղղութեամբ ընթանալ՝ նշանակում է ինքնաճանաչում, ինքնավերլուծում, ինքնաքննադատութիւն, ինքնակառավարում, ինքնակրթութիւն, ինքնավերափոխում

հետևաբար ոչ միայն կատարելը մարդու մշտ բնույթ և անբաժանելի է նրա գոյությունից, մյուս կողմից՝ մարդու գործունեության ընթացքում ստեղծվում են նոր արժեքներ, որոնք ևս ենթակա են պահպանության:

Իսկ վերջապես, անհեթեթագույնը նիրբեր՝ հայտարարում. «Չիմ՞ հայտարարում. հայտնություն է խոստովանություն, անհանգստացնել լինել անհեթեթ, և չարչարել յուր զօրությունը, և հանգիստ գրքեր մտնել յայր ևթե գիտ կասես, և արհամարհել զքեզ՝ ոչ թե ինձ»[11]:

Մյդ կրքի էությունը զոյությանից գիմիսպետությանը ժխտանք նշե է, ինչը հանգեցնում է զոյի Խոխտապատճառի ինչությունից չեն-ժխտությունը ու գրան չեզինկությունը: Հայտնի հանդիսանում է անհատ, որ ինչ որ ինչ ինչ գոյություն ունի, ունի ինչ որ ինչ ինչ ինչ

Եփիրեցու հայտնի խոսքի հետ կապված զուտ ոճական, արտահայտչական ընդհանուր հարցերից զատ, որոնք հասկանալի են ամեն ոքի համար, կան նաև ուրիշ հարցեր, որոնք միայն մասնագետներին են հետաքրքրում։ Ես կարող եմ նշել միայն մի քանիսը։ Ինչպե՞ս պետք է հասկանալ «Ես այդ ասում եմ ամենայն ճշմարտությամբ, այլ ոչ թե որպես ինձ հետաքրքրող մի բան» խոսքերը։ Ինչպե՞ս է հնարավոր ճշմարտությունը ասել ոչ թե որպես ինձ հետաքրքրող մի բան։ Ինչպե՞ս է հնարավոր ճշմարտությունը ասել ոչ թե ինձ համար, այլ ինքնին։ Ինչպե՞ս է հնարավոր ճշմարտությունը ասել ոչ թե ինձ համար, այլ ինքնին, եթե ես ինքս ճշմարտության մեջ չեմ։ Ինչպե՞ս է հնարավոր ճշմարտությունը ասել ոչ թե ինձ համար, այլ ինքնին, եթե ես ինքս ճշմարտության մեջ չեմ, ինչո՞ւ եմ ես ինձ համար ճշմարտությունը ասում։ Ինչո՞ւ եմ ես ինձ համար ճշմարտությունը ասում, եթե ես ինքս ճշմարտության մեջ չեմ։ Ինչո՞ւ եմ ես ինձ համար ճշմարտությունը ասում, եթե ես ինքս ճշմարտության մեջ չեմ, ինչո՞ւ ոչ ոք ինձ չի հավատում, երբ ես ասում եմ, որ ճշմարտության մեջ եմ։ Ինչո՞ւ ոչ ոք ինձ չի հավատում, երբ ես ասում եմ, որ ճշմարտության մեջ եմ, ինչո՞ւ ես ինքս ինձ չեմ հավատում, երբ ասում եմ, որ ճշմարտության մեջ եմ։

<երդ է ցշել որ ըստ Լեստր պատիճրի արարիած է հատարուած ազբողջ
ադարը մր. Թիթրիսպես ադարհող հասկնդա, և իրչպես արդնը ցշիել է,
զրկուստեցեպես տեսակեցպց ասցնցուելով է ալս ադաիզեպես ապես-
կեսր, որ մրի հատաճայց ադարնիզե չարիզ ու ղեղզի պատաց է հատարուած:
<երտսաբար ադարնիզե, ասքրաօրդիած լրճեհիզ ղեղսկրնգ, ես
բող ես հ պատ է: Ցշեպես արդնը զրկուստեցեպես զրկրնգ, ես
ադարհող ալս ղեղսկրնգ ես ադարհող ալս ղեղսկրնգ ես ադարհող ալս ղեղսկրնգ
ես

Մեհմփնիսկ, փոքրձեզ ասել չբրկասռեսաց հոգևոր կյանքի ընդհանրության ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին կողմերը։ Ամենայն ինչ, որ ունի կրոնը, ունի նաև իր արտաքին կողմը։ Եկեղեցին ևս ունի իր արտաքին կողմը, որ կոչվում է պաշտամունք։ Պաշտամունքը կազմում է կրոնական կյանքի մի մասը։ Ինչպես կրոնական կյանքը, այնպես էլ պաշտամունքը ենթարկվում է զարգացման որոշ օրենքների։ Ուսումնասիրելով պաշտամունքի պատմությունը՝ մենք կարող ենք հետևել, թե ինչպես է նա աստիճանաբար զարգացել, ինչպես է նա ձեռք բերել իր ներկա ձևը։ Ուսումնասիրելով պաշտամունքի պատմությունը՝ մենք կարող ենք նաև տեսնել, թե ինչ նշանակություն ունեն պաշտամունքի տարբեր մասերը։ Ամեն մի ուսումնասիրություն, որ վերաբերվում է պաշտամունքի պատմությանը, ունի մեծ նշանակություն։ Նա ցույց է տալիս մեզ, թե ինչ պետք է համարել պաշտամունքի էական մասերը, և ինչ պետք է համարել պատահական մասերը։ Նա ցույց է տալիս մեզ, թե ինչ պետք է ավելացնել, և ինչ պետք է հանել պաշտամունքից, որպեսզի նա ավելի հարմար լինի ներկա ժամանակի պահանջներին։ Ուրիշ խոսքերով ասած՝ պաշտամունքի պատմությունը ցույց է տալիս մեզ, թե ինչպես պետք է վերաբերվել պաշտամունքի հանդեպ, որպեսզի նա միշտ լինի կենդանի և ոգևորիչ։ Ահա թե ինչու պաշտամունքի պատմությունը ունի այդքան մեծ նշանակություն։ Ինչպես ասվեց, պաշտամունքի պատմությունը ցույց է տալիս մեզ, թե ինչպես պետք է վերաբերվել պաշտամունքի հանդեպ։ Ուրեմն պաշտամունքի պատմությունը ունի մեծ նշանակություն հոգևոր կյանքի համար։ Ահա թե ինչու պաշտամունքի պատմությունը պետք է ուսումնասիրել ամեն մի հոգևորականի կողմից։ Ահա թե ինչու պաշտամունքի պատմությունը պետք է ուսումնասիրել ամեն մի հոգևորականի կողմից։

1. Քրիստոնեական հոգևոր կյանքն ունի, նախ և ստաջ, ներաճծն բնույթ, քանզի Աստծո արքայությունը մարդու մեջ է: Կարելի է ասել, որ ներքին կատարելությունը ճշմարիտ հավատացյալի համար պիտի լինի նրա կյանքի հիմնական նպատակը: Ի տարբերություն հրեականության, արտաքին օրինապաշտությունը մեծ արժեք չունի, և չի ապահովում մարդու փրկությունը, քանզի հակառակ դեպքում Փրկչի կարիք չէր առաջանա: Արտաքին բարեպաշտությունն, անշուշտ, չի մերժվում, սակայն դիտվում է լոկ որպես հիմք, որի վրա կարող է կառուցվել հոգևոր կատարելության ու սրբության վեհասքանչ շինությունը: Դեպի սրբություն ու փրկություն տանում է միայն ներքին, հոգևոր բարեպաշտության ճանապարհը:

2. Հոգևոր կյանքի կարևորագույն նախադրյալներն են սրտի կատարյալ մաքրությունն ու Ս. Հոգու շնորհի ներըդունումը: Քրիստոնյա սուրբը ոչ թե լոկ բարձր բարոյականության տեր անձնավորություն է, այլ մի մարդ, որը մաքրագործվելով խստակրոն կյանքի ու ճգնավորության միջոցով դարձել է Ս. Հոգու, և ըստ այդմ՝ Ս. Երրորդության տաճար է դարձրել: Սրբերն ընդունում և ըմբռնում են աստվածային Հայտնությունը, ապրում են նրանով և իրենց կյանքով ապացուցում են այդ Հայտնության ճշմարտացիությունը:

3. Քրիստոնեական հոգևոր կյանքի առանցքն աղոթքն է: Այն հանգեցնում է ճգնավորի սրտում առ Աստված սիրո առաջացմանն, ինչն, իր հերթին, հոգևոր կատարելության և սրբության կարևորագույն նախապայմանն է:

ARTHUR MATEVOSYAN

THE CHRISTIAN SPIRITUAL LIFE ACCORDING TO THE ARMENIAN CHURCH FATHERS OF THE V CENTURY

The idea of a spiritual life has not only theoretical, but also the huge practical value. During centuries it was the internal core and driving force of various cultures and civilizations. It rendered determining influence both on a private world of separate individuals, and on value system of whole peoples. Therefore the investigation of various forms and manifestations of spiritual life is of great scientific interest as without it our conceptions of the history of world culture in many respects would remain defective. The medieval armenian culture pertained to the number of those cultures in which the spiritual life was of great value. In this connection one can find the rieh material for research in the works of the armenian Church Fathers of the 5-th century, mainly in " The diffuse discourses ", attributed to St. Gregory Illuminator, and in the discourses of St. John Mandakuni.The basic conclusions of our article can be set out in the following three items:

I. The Christian spiritual life has, first of all. internal character. One can say. that for true believer the internal perfection should be the basic purpose of his life. In contrast to judaism, the christianity puts little value upon the external piety. It cant ensure the salvation of man, as otherwise the coming of Savior would be unnecessary. The external observance of the religious Law, certainly, is not denied, however it is considered as the basis on which can bc raised the building of the spiritual perfection. Only the internal, spiritual way conducts to sanctity and salvation.

2. The preconditions for finding an original Christian spiritual life arc the perfect purity of heart and reception of grace of the Holy Spirit. The christian saint is not simply a highly moral person, but a person who purified itself by means of severe asceticism and a selfless life, and became a vessel of the Holy Spirit. The saint receives divine Revelation and proves Its validity by his whole life.

3. The core of Christian spiritual life is the prayer. It awakes love to the God in the heart of the devotee, that, in turn, is the major precondition for finding sanctity and spiritual perfection.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Յաճախապատում ճառք», Վաղարշապատ, 1894, էջ 210:
2. «Տեառն Յովհաննու Սանդակունւոյ Հայոց հայրապետի Ճառք», Վենետիկ, 1860, էջ 40:
3. «Յաճախապատում ճառք», էջ 107-108:
4. Նույն տեղում, էջ 109:
5. «Տեառն Յովհաննու Սանդակունւոյ Հայոց հայրապետի Ճառք», էջ 189:
6. Նույն տեղում:
7. Նույն տեղում:
8. Նույն տեղում:
9. «Գանձասար», Ա, Երևան 1992, էջ 182:
10. «Տեառն Յովհաննու Սանդակունւոյ Հայոց հայրապետի Ճառք», էջ 189:
11. Նույն տեղում:
12. «Տեառն Յովհաննու Մանդակունւոյ Հայոց հայրապետի Ճառք», էջ 39:
13. «Յաճախապատում ճառք», էջ 107-108:

ՍԱՀՄԱՆ 49 – 48 ՃԾ.-Ի ՀՈՒՆԵՍ-ՊԱՐԾԵՎԱՆԱՑ
ՀԱՐՔԱԶՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԱՂՑ II–Ի
ՂԻՐՔԱՅՈՐՈՇՈՒՄԸ

Հոդվածի բովանդակությունը նախապես ներկայացվել է հետևյալ գիտական հաղորդումների ձևով. Հայոց պատմության ամբիոնի նիստ (Ա.թ.ա. 53 տարվա) հաղորդաշարի առաջին նիստում 51-50 թթ. ծեռնարկեցին Ղրիմյան Ծովահայաստանի հարավային ափամերձ շրջանների նվաճմանը: Ռազմական գործողությունները ղեկավարում էր Ծովակալ Ղրիմյան Ծովահայաստանի նավատորմը: Ղրիմյան արշավանքի ընթացքում Ծովակալ Ղրիմյանը ծանր հիվանդացավ և մահացավ Ղրիմում: Ղրիմյան արշավանքը ավարտվեց հաջողությամբ: Հայոց զորքերը Ղրիմում թողեցին զորամասեր, որոնք հետագայում ենթարկվեցին Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչին: Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչի հրամանով Ղրիմում հիմնվեցին հայկական գաղութներ: Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչի հրամանով Ղրիմում հիմնվեցին հայկական գաղութներ: Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչի հրամանով Ղրիմում հիմնվեցին հայկական գաղութներ:

Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչի հրամանով Ղրիմում հիմնվեցին հայկական գաղութներ: Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչի հրամանով Ղրիմում հիմնվեցին հայկական գաղութներ: Ղրիմյան Ծովահայաստանի կառավարչի հրամանով Ղրիմում հիմնվեցին հայկական գաղութներ:

Մխիթարեանները ընդհանրապէս ամենայն ուշադրութեամբ կը հետեւին ազգային եւ հասարակական շարժումներուն, եւ ամէն առիթ կը փնտռեն անոնց մասին իրենց կարծիքը յայտնելու։ Ասոնց ամենէն նշանաւորներէն մէկն է «Արեւելեան հարցը» գիրքը, որ հրատարակուած է Վենետիկ 1878-ին։ Հեղինակը Գէորգ Տէր-Մկրտիչեան է, որ ուսանած է Փարիզի Համալսարանին մէջ։ Գիրքին մէջ կը գտնենք հետեւեալ խօսքերը. «Ամենայն ոք գիտէ, թէ Թուրքիոյ ներքին կացութիւնը ամենեւին գոհացուցիչ չէ։ Ամէն կողմէ կը լսուին գանգատներ եւ տրտունջներ։ Ամէն կողմ կը տեսնուին ապստամբութեան նշաններ։ Ամէն կողմ կը պատրաստուին զէնքեր։ Ամէն կողմ կը պատրաստուին ապագայ կռիւներու համար

49 թ.-ին Աքտամարը բացարձակապես աջակցեց Գեղամ Մոմիկեան՝ անոնք միասին ստեղծելու Հայրենի Կեանք կուսակցութիւնը: Հանգամանքները հնարաւորութիւն տուին Գեղամ Մոմիկեանին՝ Հրատարակելու «Հայրենի Կեանք» շաբաթաթերթը, 49-ին Հայաստան ուղարկուած պատգամաւորութեան կազմին մէջ գտնուելու ընթացքին: Հայրենի Կեանքի առաջին համարը լոյս տեսաւ Գեղամ Մոմիկեանի խմբագրութեամբ Գ.Ա. Մոմիկեանի անունով Գահիրէի մէջ: Ա. Կեսարիոյ 49-ի դիմադրական պայքարի մասին հրատարակուած առաջին գիրքը Գեղամ Մոմիկեանինն է՝ «Ազգային Հերոսամարտ»[16]: Նոյնպէս այդ ամիսներուն հրատարակուած իր հիմնական երկերէն մէկն է Հայ Ազատագրական Պատերազմի Պատմութիւնը[17]: Ծանօթ, 48 թ.-ի աշնանը Գահիրէի Հայ Մշակութային Միութեան նախագահ Գեղամ Մոմիկեան ստանձնեց Հայրենի Կեանքի խմբագրութիւնը[18]: Աքտամարցիները զգուշացան Գեղամ և Մարիամ Մոմիկեաններուն հետ կապեր հաստատելէ, մանաւանդ որ 49 և 48 թթ.-ին, ազգուշ թեկուզեւ էջը սեփականած շահերը հաշտեցնելու ձգտելով՝ հոդուածագրեր հրատարակեցին երկու կողմերուն ալ:

53 թ.-ին Իր դիմումով սկսած հայրենադարձութեան ալիքը հասած հայոց բազմահոգի, այծեր, սպասելից դիմաց ցամաքած ջրհորները, իր դժուարութիւնը էր ցոլացնողները սկսած են ամրանալ հարցումներ. ուշացումի՞ց, ինչո՞ւ ոչ ամբողջական ժողովուրդ մը կրնայ ապրիլ ինքնաբուխ կերպով, առանց ղեկավարութեան, առանց կազմակերպութեան, առանց ներկայացուցչական մարմինի: Հարցումներ, որոնք կրնային ծագիլ ամէն ազգի մը մէջ, որ ենթարկուած է ցեղասպանութեան, ինքնաբուխ կերպով կը սկսի ինքնակազմակերպուիլ, ինքնապաշտպանուիլ, ինքնավերականգնիլ: Ասոնք հարցումներ են, որոնք կրնան ծագիլ նաեւ ներկայ ժամանակներուն, ինչպէս Ռուանտայի ցեղասպանութենէն ետք, Պոսնիայի ցեղասպանութենէն ետք, Քոսովոյի ցեղասպանութենէն ետք, Իրաքի Քիւրտերուն դէմ գործադրուած ցեղասպանութենէն ետք, Սուտանի Տարֆուրի ցեղասպանութենէն ետք, Ռուանտայի ցեղասպանութենէն ետք, Պուրունտիի ցեղասպանութենէն ետք, Հարաւային Սուտանի ցեղասպանութենէն ետք, Հայաստանի ցեղասպանութենէն ետք, Պաղեստինի ցեղասպանութենէն ետք, Ճեմալ Փաշայի ցեղասպանութենէն ետք, Ասորիներու ցեղասպանութենէն ետք, Պոլսոյ Հայոց

RUBEN MANASERYAN

SYRIA IN THE ROMAN-PARTHIAN RELATIONS IN 49-48 B.C. AND THE ATTITUDE OF ARTAVAZDES II

In the year 49 the King of Kings Orodes in negotiations with Pompey claimed the Syria as concession for his military assistance. After the departure of Roman troops from Syria in the second half of 49 and during the all 48, Orodes, in spite of his pretentions on Syna. abstained from its annection. The causes of Orodes neutrality consist in threatening attitude of Artavasdes, King of Armenia, who renovated by this time his alliance with Rome – Pompey's party and adopted the title of King of Kings (testifyed on his coinage just in 49 and 48 years). So, Artavasdes advanced his pretentions on the parthian territories (Atropatene and North Mespotania) in the rear of Orodes. The alliance with Armenian king permitted Pompey to lead away from Syria roman troops (two legions under the command of Scipion) in order to carry

them in Greece. Artavasdes himself wasn't interested in the excessive growth of each of his powerful neighbours - Roman and Parthian Empires.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. А. Г. Бокшанин и Парфия и Рим. М. 1966, ч II, с. 60-67. A.D.H. Bivar Iran ander the Arsacids – The Cambridge History of Iran, London 1983 (v. 3,1), p. 56.
2. Dio Cass. XLI 55, 3,4; Caes. Com de bel. civ. IV. III, 82.
3. Dio Cass, XLI. 55, 3.4.
4. Caes. Com. de bel. civ. III, 31.
5. Ibid.
6. A.N. Sherwin – White. Roman Foreign Policy in the East. 168 .C to A.D. 1.Duckworth, 1984, p. 299.
7. A D N, Bivar. Op. cit.
8. R.N. Fryc The History of Ancient Iran. München. 1984, p. 233.
9. А.Г. Бокшанин, op. cit. с. 69,
10. Խ. Մուշեղյան, Արտավազդի չորեքդրամյանը, - ՊԲՀ, 1964, N 2, էջ 322, Ռ. Վարդանյան, Արտավազդ II-ի դրամները, Երևան, 2004, էջ 95-96:
11. Ռ. Մանասերյան, Հայաստանը Արտավազդից մինչև Տրդատ Մեծ, Երևան, 1997, էջ 18, 21:
12. Р. Л. Манассрян, Процесс образования державы Тиграна II – Вестник древней истории, 1982, N 2, с. 129, 131, прим. 33.
13. Պոմպեոսը 62 թ.-ին, վերահաստատելով Տիգրան Մեծի արքայից արքա տիտղոսը, սատարում էր արքայի հավակնությունները պարթևների կողմից գրաված Հյուսիսային Սիջագետքի և Ատրպատականի նկատմամբ. տե՛ս H.Seyprig. Trésor monetaire de Nisibe – Revue numismatique. P. 1955, p. 120-121.
14. Արտավազդը դարձյալ սկսեց շեշտել իր արքայից արքա տիտղոսը 39-36 թթ.՝ պարթևների դեմ Ատրպատական Անտոնիոսի քաճակի հետ իր համատեղ արշավի նախօրեին. Տե՛ս մանրամասն Ռ. Մանասերյան, Հայաստանը Արտավազդից մինչև Տրդատ Մեծ, էջ 21-60:
15. Lucan, Pharsal. II, 630-637.
16. Caes. Com. de bel. civ. III, 4
17. App. Bel. Civ., XIV, 49
18. App. Bel. Civ., XIV, 71.
19. Ռ. Մանասերյան, Հայաստանը Արտավազդից մինչև Տրդատ Մեծ, էջ 12-17:

Ղեկավարելով հետաքրքրասիրական ոգով՝ ցանկացած նոր գիտելիք մշակելիս մենք ենթադրում ենք, որ մեր ընթերցողները ևս ունեն նույն հետաքրքրասիրությունը, ինչպես մենք, և ուրախ կլինեն իմանալ, թե ինչ կարծիքներ են հայտնել մեր նախնիները տվյալ հարցի վերաբերյալ: Ուստի մենք կարճ ակնարկ կանենք հին հեղինակների վրա՝ նրանց ուսումնասիրելով ոչ թե որպես հնագիտական հետաքրքրասեր անձանց, այլ որպես ուսուցիչների, որոնք մեզ կարող են ինչ-որ նոր բան սովորեցնել:

Ինչպես հայտնի է, Արիստոտելը ենթադրում է, որ ամբողջ տիեզերքը կազմված է հինգ տարրերից՝ հողից, ջրից, օդից, կրակից և եթերից: Ըստ նրա՝ հողը ծանր է և ձգտում է դեպի ներքև, ջուրը՝ ավելի թեթև, օդը՝ դեպի վեր, կրակը՝ դեպի վեր և եթերը՝ դեպի դուրս: Ինչ վերաբերում է եթերին, ապա նա կարծում է, որ այն ոչ ծանր է, ոչ թեթև, ոչ էլ ունի որևէ ուղղություն: Ըստ Արիստոտելի՝ եթերը կազմում է աստղերի և մոլորակների էությունը, որոնք շարժվում են կատարյալ շրջանագծերով:

Տրակտատ III-ի հեղինակը գրագրության մեջ հաճախ է հանդիպում Ֆ-ի անվան հետ՝ որպես «Ֆիզիկայի հեղինակ»: Ֆ-ի օրոք՝ Ք.ա. 360-ական թվականներին, Աթենքում ծաղկում էր գրագրությունը, որի կենտրոնում էին Պլատոնի Ակադեմիան և Արիստոտելի Լիկեոնը: Ֆ-ն ինքը Պլատոնի աշակերտն էր և Ակադեմիայի ղեկավարը, ուստի նրա ազդեցությունը մեծ էր: Ֆ-ի մահից հետո Ակադեմիայի ղեկավարությունը անցավ Սպեւսիպպոսին, իսկ Լիկեոնի ղեկավարությունը՝ Քսենոկրատին:

Դաբար փոխգնդի հայտնում է, որ Վասչապտինգ առաջ՝ Իռան-
յոմ արքայի օրոք շարունակում էին արխապետ դրան ուշադրե-
րեցե ու աստիճանը. «Մեծուկ հասակում սոխակիսկ հուսալուր դուռ-
յուր, Մեշտոցը <այց արաբ Իռոլոմի արքունիքում զինվորական ծա-
ռայության էր և կարգին արքան ստանալով դուռն մեջ,
բայց որ արքայի դուռնեցին այն ժամեցով <այց բաշտիկ զինո-
ների ու հոգևորականների զորքն կանոնում էին ասորները ու հունե-
ղեղի <այսպես. Ընկերցակուց արտոլությունները և Մոսր Գրքի ընթեր-
ցումները <այսպես արքայի կացքերում ու ընկերցվերում կիսում է ա-
ստրերը, որպ գրել չէին հասկանում կամ օգտին կասկած մեծ նրանի
բաները... Եվ հրաժեշ այր Մեշտոցը այն մասին նրանց ժամանակ
խոսում էր ու լայն իր ճերմուկ. չէ՞ որ կայրը հայերեն լեզվի գշանա-
ղեր, որոնցում հանգիստ է սեփականում ու չ ձի մոտիկ մայրում և ու
ընկերակցվերում. շատ կտրամոլիկացը ու կանանց ու կանանոցի բաղ-
ստրյան արտերը»[7]:

Մոսկո հորեցացրը վկայում է ևս, որ Պատկանելի գնդիշ-
հասցության տան ացած Լրնեկյան <այսպես արքունքում Տաս-
շատ արքայի օրոք կիրառվել է կատարյալ. «... այն օրոց,
որ Մեծուկ արքունական տրոց հոգացող, ես (<Տասշապտին արքայ)
ոչ մի ճարտար տալր զրել չէր կարողանում, որովհետև կատարյա-
կիր էին զորքաշորուն»: Իսկ իր պահած ճանճալի տասը Մոսկո Իռոլո-
հասցրեց էին ե կարգին արքունական տեղերում տալր մեջ,
զարդած ար արքունքեր զրել ժամեցով <այց բաշտիկ զինոների մեջ,
զարդեր ու զարմանքի, յորաքանչյուր տեղի կարկատությամբ զրել,
հաճոր վերեր ու շուրջերին, ճանճալցն կանգնած տալր մեջ,
ճորյան ծագնել վերալ»[8]:

<այսպես Պետրոսյան և Դաբար փոխգնդի հայտնում է, որ Վասչապտինգ առաջ՝ Իռոլ-
յոմ արքայի օրոք շարունակում էին արխապետ դրան ուշադրե-
րեցե ու աստիճանը. «Մեծուկ հասակում սոխակիսկ հուսալուր դուռ-
յուր, Մեշտոցը <այց արաբ Իռոլոմի արքունիքում զինվորական ծա-
ռայության էր և կարգին արքան ստանալով դուռն մեջ,
բայց որ արքայի դուռնեցին այն ժամեցով <այց բաշտիկ զինո-
ների ու հոգևորականների զորքն կանոնում էին ասորները ու հունե-
ղեղի <այսպես. Ընկերցակուց արտոլությունները և Մոսր Գրքի ընթեր-
ցումները <այսպես արքայի կացքերում ու ընկերցվերում կիսում է ա-
ստրերը, որպ գրել չէին հասկանում կամ օգտին կասկած մեծ նրանի
բաները... Եվ հրաժեշ այր Մեշտոցը այն մասին նրանց ժամանակ
խոսում էր ու լայն իր ճերմուկ. չէ՞ որ կայրը հայերեն լեզվի գշանա-
ղեր, որոնցում հանգիստ է սեփականում ու չ ձի մոտիկ մայրում և ու
ընկերակցվերում. շատ կտրամոլիկացը ու կանանց ու կանանոցի բաղ-
ստրյան արտերը»[7]:

Մոսկո հորեցացրը վկայում է ևս, որ Պատկանելի գնդիշ-
հասցության տան ացած Լրնեկյան <այսպես արքունքում Տաս-
շատ արքայի օրոք կիրառվել է կատարյալ. «... այն օրոց,
որ Մեծուկ արքունական տրոց հոգացող, ես (<Տասշապտին արքայ)
ոչ մի ճարտար տալր զրել չէր կարողանում, որովհետև կատարյա-
կիր էին զորքաշորուն»: Իսկ իր պահած ճանճալի տասը Մոսկո Իռոլո-
հասցրեց էին ե կարգին արքունական տեղերում տալր մեջ,
զարդած ար արքունքեր զրել ժամեցով <այց բաշտիկ զինո-
ների ու հոգևորականների զորքն կանոնում էին ասորները ու հունե-
ղեղի <այսպես. Ընկերցակուց արտոլությունները և Մոսր Գրքի ընթեր-
ցումները <այսպես արքայի կացքերում ու ընկերցվերում կիսում է ա-
ստրերը, որպ գրել չէին հասկանում կամ օգտին կասկած մեծ նրանի
բաները... Եվ հրաժեշ այր Մեշտոցը այն մասին նրանց ժամանակ
խոսում էր ու լայն իր ճերմուկ. չէ՞ որ կայրը հայերեն լեզվի գշանա-
ղեր, որոնցում հանգիստ է սեփականում ու չ ձի մոտիկ մայրում և ու
ընկերակցվերում. շատ կտրամոլիկացը ու կանանց ու կանանոցի բաղ-
ստրյան արտերը»[7]:

Մոսկո հորեցացրը վկայում է ևս, որ Պատկանելի գնդիշ-
հասցության տան ացած Լրնեկյան <այսպես արքունքում Տաս-
շատ արքայի օրոք կիրառվել է կատարյալ. «... այն օրոց,
որ Մեծուկ արքունական տրոց հոգացող, ես (<Տասշապտին արքայ)
ոչ մի ճարտար տալր զրել չէր կարողանում, որովհետև կատարյա-
կիր էին զորքաշորուն»: Իսկ իր պահած ճանճալի տասը Մոսկո Իռոլո-
հասցրեց էին ե կարգին արքունական տեղերում տալր մեջ,

Զեռքը Գուիլ զրուռւսէր Հոխաճ Նաէմիուցյալի «Տարօն պատ-
մություն» էջերուն պահպանուած եղ Հայրերը առջինու ուշագրաւ տե-
ղեկություններ, որոնք վերաբերուն են Հայաստանի զրկուտնեռությունը
հուսալեն գրուածքներ: Ու ցտեսիսի Մրջակաբուն, ևրա աշխատնեռի
ստու, իսկեցա ձեզ պատրել, որ հիշատակ սա ուեռը ծանգր գրեցայի Հայց
«Եր՝ Լզաթաց եղոնա գրիչս, այս արձակի ևրա իմ ծանգրա գրեցի Հայց
պատգին բաժանորդների տարեվերջ՝ քաղցի իսկ ձրջ Յուսալ հրաւա-
ցի», որ պատճենը կտեսնեք քիչ հետո, իր տեղուն»[13]:

Գրալիճ հուշարձաններ էյուս Իաուքը, որ զրայությունե է ուեռցել IV
դարէն, կազմուե են այն զորձերը, որոնք ստեղծվել (կամ արգելափակվել)
են ճարտարապետական ժամանակաշրջանում, չեն արգելվել մոր կր-
ճի քաղաքների կողքին և հասել են մեզ չի V դար: Դիացող, ամենափո-
րասլաս, հիշատակվելի են Նիսիսն հորեցացու օգտագործած սկզբնադր-
յուրեների Նար Լքաս Կատրճայի, Օղյուկ գրքի, Բարդակած պշնա-
ստությունը:

Հայագիտական ուսումնասիրությունների նիկար գեմարիուեեն-
րի առաջիկ է հնել (և շարունակում է մեալ) չորորդ դարի սկզբին
հայ գրականության հաճախակի նշվող շարք պշնաստությունե-
ներ, որոնք, եեծագույն հաճախակությամբ, պետք է ստեղծած լինեն
IV դարում: Դիացք հիմնական գրուածների, միայնակ-պատ-
մություններ չունեցող ուեեցող գրուածների են, որոց
ստեղծող պահպանվել է հայերեն թարգմանությամբ, որոնց հա-
մեմատական ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ստեղծել հայ-
կական պատմագրության ակունքների մասին ճշգրիտ պատկեր:

Ընքեռնվել ևկ Նեռուցուել նրուսյ ռեղնգեսիը վաղ շրջանի պատ-
մություն իր սկզբնադրյալ ձևով հասնելն ասոնց է ռեեսկարը. «... Հյե-
ռեղ ելյերով Ընդարձակ վիկիսոսիա Ծեռուցացու ձատկանը [այս արձա-
ցություն], որ ես գտել այս ևրա գրուածը, Ծեռուցը քարոզչ-
Ըեցատրություն ապաստանել ստացվել տակ ձեռքիս, երբ որ այդ
գրել, արձակությամբ հայերի սկսվելը ռեեսկարը ես ևրբ սրուեների
պատճառով քաղաքական ակնարկներով: Ընեք այսռեղ կարգ չենք
անդր-զատկափոխության սկսնագրերով, բայց որ վերջնական ես ևրբ
արձակությունը, բայց որ վերջնական ես ևրբ սրուեների

զրույցում, ճիրկնայուն այդ դասրն վիպայող որևէ Հյուրպահած վիպայրաքանչյուրը չուրեք (ինչպես որ չուրեք ասև ՀՎ դարի հուսարեն և աստրներեն ձեռագրեր կամ պատմիկներ, հերոսներ, հերոսվիպագրական ճեռուշ ճեր)...

Եվ վերջում մի շատ քննադատական չգտած նար գլխ:

Հրճգերորդ դարում հաճախատ էր, որ զրույցում եռ ուճեցող նայ-կայեցն զրը, և Ընդհակ Նշաշեցի մի պիրքի զրուցարան ռատ շատ գլխ է զուճեր ու վիպատիկ ողա եռ վիպատ Հորդուճեր Ընկանեն Հորը-ցող և ՝Լագար Փարպեցի[19]: Ի՞նչ զրեր էին ողաց:

Եժդևս կարելի էր եզրադրել, որ Խոսքը վերաբերում է ձեռեռագրություն ճասին ասկայական հիշողության: Մակայն այս փաստը, որ ասքերում «ասուծ մի գշաճագրեր» երբեմն գործածում եռ «ասվիրաեսեր գշաճագրեր», կարծես թե ոչ թե ողաց է ստացել, որ ստեղծիչ ճեռագրերը հասկանալի վիպ ողաց եռ ոչ թե ողաց ասուծ-հաճիպչեն ճեռագրեր հասկանալ, այլ այրարեցին: Այս դեպքում կարող է պատահել ձեկ այլ հարց՝ ճեռ ասքերի Փարպեց: Ողա որևէ ՀՎ դարում զրույցում ասեցած ինձեր հայկական պատմիկներ, հերոսներ, ճեռագրեր կամ ասուծ ճեռ-զրույցում ասեցած ինձեր հայկական պատմիկներ, հերոսներ, ճեռագրեր կամ ասուծ ճեռ-

դպրություններին Արևելյան Հայաստանի պաշտոնական գրագրության համակարգում ավելացել է պահլավերենի (միջին պարսկերենի) կիրառությունը:

3. Արքունի գրագրության գոյությունը ենթադրում է արքունական դիվանների գոյություն, որտեղ պետք է պահվեին արտաքին հարաբերություններին, պետական-իրավական ակտերին վերաբերող և հասարակական կարևորություն ունեցող փաստաթղթեր:
4. Հոգևոր քարոզչության և կրթական ասպարեզների առկայությունն ինքնին ենթադրում է ուսումնական, գիտա-կրթական ձեռնարկների գոյությունը նշված լեզուներով:
5. Շարունակում են շրջանառության մեջ գտնվել այն գործերը, որոնք ստեղծվել (կամ թարգմանվել) են նախաքրիստոնեական ժամանակաշրջանում և չեն արգելվել նոր կրոնի քարոզիչների կողմից (նաև հասել են մինչև V դար):
6. IV դարի Հայաստանում առկա է կոթողային արձանագրությունների մշակույթը:
7. Նոր կրոնի քարոզչական-գաղափարախոսական պահանջներով պայմանավորված՝ ստեղծվում են հիմնականում կրոնական, վկայաբանական-պատմողական բովանդակություն ունեցող գրական հուշարձաններ:
8. Լուրջ հիմքեր կան ենթադրելու IV դարի Հայաստանում հետերիոգրաֆիայի («այլալեզվագրության») և հետերոէպիկայի («այլալեզվախոսության») լայն կիրառության գոյությունը:
9. Չի կարելի բացառել օտար (արամեական, հունական, ասորական, պարսկական) գրերով հայալեզու դպրության գոյության հնարավորությունը:
10. Ողջակի վերապահումով, ելնելով եթովպական ավանդազրույցից, կարելի է ենթադրել, որ Տրդատ Գ-ի օրոք վարձ է արվել ստեղծելու այբուբեն հայերենի համար:

ARTAK MOVSISYAN

THE SITUATION OF WRITING CULTURE OF ARMENIA IN THE IV CENTURY

Under the king Trdat (Tiridates) III (298-330) the Christianity was adopted as a state religion, Armenian pre-Christian writing (*mehenagir*) was forbidden, after that Greek and Syrian became official languages of the Greater Armenia. Since 389 Pahlavic (middle Persian) became the official language in Eastern Armenia as well.

In article author shows the situation of writing culture in Armenia during the IV century, after adopting Christianity and before invention of alphabet by St. Mesrop Mashtotz.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տեղածին գրահուսմակսրգերն ևն Հայաստանի վաղքրոնզեղարյան գաղափարագրությունը, Հայաստանի գծային գիրը, Վանի թագավորության միհենագրությունը, առեղծվածային հսկայաշշանները և Հայաստանյան նոր սեպագիրը, իսկ երկրորդ խմբի մեջ են մտնում խեթա-լուվիական հիերոգլիֆիկան, ասուրա-բաբելական և Վանի թագավորության սեպագիր համակարգերը, արամեական և հունական այբուբենները (հանգամանորեն տե՛ս Մովսիսյան Ա. Ե., Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրային համակարգերը, Երևան, 2003, էջ 8-40, 50-170, 200-212):
2. Այդ են վկայում հայ և օտար մատենագիրների մի շարք տեղեկություններ: II-III դարերի հույն պատմագիր Փիլոստրատոսը «Ապոլոն Տիանեացու վարքը» երկում հաղորդում է հետևյալ տեղեկությունը. *«Պատմում.են նույնպես, որ մի անգամ.Պամփյուլիայում բռնվել է մի հովազ, որի ոսկյա մանյակի վրա հայերեն տառերով գրված էր հետևյալը. «Արշակ թագավոր՝ Նյուսիա աստծուն», այսինքն՝ Նյուսիա աստծուն նվեր Արշակ թագավորից: Այս Արշակն այն ժամանակ հայոց թագավորն էր և՝ իր բռնած հովազը այդ կենդանու մեծության պատճառով նվիրել էր Դիոնիսոսին: Դիոնիսոսը հնդկական Նյուսիայի պատճառով հնդկացիներից և արևելյան ժողովուրդներից կոչվում.էր Նյուսոս»* (Հարությունյան Ի., Հայոց գրերը, Թիֆլիս, 1892, էջ 252; Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, I, Ե., 1981, էջ 619-620, թարգմ. Ի. Հարությունյանի): Խոսքն այստեղ 34-35 թվականներին թագավորած հայոց թագավոր Արշակ Ա-ի մասին է:

Մեկ այլ հույն պատմիչի՝ Հիպպոլիտիսի «Ժամանակագրության» մեջ, որը գրի է առնվել 234-235 թվականներին, սեփական դպրություն ունեցող ժողովուրդների մասին հաղորդվում է. *«...նրանք, որոնք ունեն դպրություն, հետևյալներն են. եբրայացիները, լատինացիները, որով և հռոմեացիներն են վարում, սպանացիները, հույները, մարերը և հայերը»* (Հայ ժողովրդի պատմության քրեստոմատիա, I, Ե., 1981, էջ 621, թարգմ. Ա. Գ. Աբրահամյանի):

Նեսխամաշտոցյան Հայաստանում գրի ու գրականության երկարատև ավանդույթի գոյության ամենախոսուն փաստը Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմության» մեջ պահպանված հաղորդումն է դպրության Տիր աստծո և նրա մեհյանի մասին. *«Ապա ինքն.իսկ (Տրդատ) թագավորը ամբողջ զորքով հանդերձ Վաղարշապատ քաղաքից շարժվեց գնաց Արտաշատ քաղաքը՝ ավերելու այնտեղ գտնվող Անահիտ դիցուհու բագինը և այն, որ Երազամույն կոչված տեղերում.էր գտնվում: Նախ ճանապարհին հանդիպեցին քրմական գիտության դպիր, Որմիզդի (Արամազդի) գրչի Դիվան կոչված երազացույց, երազահան պաշտամունքի Տիր աստծո ճարտարության ուման մեհյանը և ամենից առաջ սկսեցին այն.քանդել, այրել, ավերել»* (Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն (քննական բնագիրը Գ.Տեր-Մկրտչյանի և Ս. Կանայանցի, աշխ. թարգմ. և ծանոթ. Ա. Տեր-Ղևոնդյանի), Ե., 1983, ՃԸ, 778): Տիր աստծո պաշտամունքը հայոց նախաքրիստոնեական դիցարանում լավագույնս վկայում է այդ դարաշրջանում մեր ժողովրդի՝ սեփական դպրություն ունե-

նալու մասին: Առանց դպրության, քնակաճաբար, որևէ ժողովուրդ չէր կարող ունենալ դպրության աստծո պաշտամունք:

Ագաթանգեղոսի երկում հայտնվում է նաև նախաքրիստոնեական Հայաստանում նշանագրերի գործածության մասին, որոնք նախամաշտոցյան հայ դպրուրյան գոյության տեսակետի կողմնակիցները համարել են հայալեզու, հակառակորդները՝ այլալեզու: Առանց քննարկելու հայտնված կարծիքները՝ բերենք Ագաթանգեղոսի երկու վկայությունները. «*Արդ՝ հրաման է հասել ինձ՝ Ագաթանգեղոսիս, որ մեծ Հռոմ քաղաքից եմ, կրթված հայրենի գիտությամբ, սովորել եմ լատիներենն (հռոմայերենն) ու հունարենը, ուսանել դպրությունը և ոչ խիստ անտեղյակ [մնացել] նշանագրերի արվեստին...*» (Ագաթանգեղոս, Առաջաբան, 12) և «*Այս ամենը (Գրիգորը) խոսեց այնպես կախված դրությամբ, և գրեցին նշանագրերի ատենակալ դպիրները... գրեցին ու մատուցեցին այն թագավորին...*» (Ագաթանգեղոս, Ը, 99):

Արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում պատմահայր Մովսես Խորենացին: Դրանցից ամենավաղ շրջանին վերաբերողը կարելի է համարել Արամ Ճահապետի՝ արևմուտքում կատարած գործերի ճկարագրությունը, երբ նա տիրելով Տիտանյանների ճվաճած Սև և Միջերկրական ծովերի միջնատարածքին («*զմիջոց երկուց ծովուց մեծամեծաց, զՊոնտում և զՀովկիանոս*»), հրամայեց տեղի քնակչությանը՝ «*սովորել հայոց խոսքն ու լեզուի*» («*ուսանել զխօսս և զլեզուս հայկական*», տե՛ս Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց (աշխատութեամբ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան), Տփխիս, 1913 (Նմանահանութիւն, լրացումները Ա. Բ. Սարգսեանի, Ե., 1991), գիրք Ա, գլ. ԺԴ): Հայոց լեզուն օտարներին սովորեցնելն, ինչ խոսք, հնարավոր էր միայն հայալեզու դպրության առկայության պայմաններում...

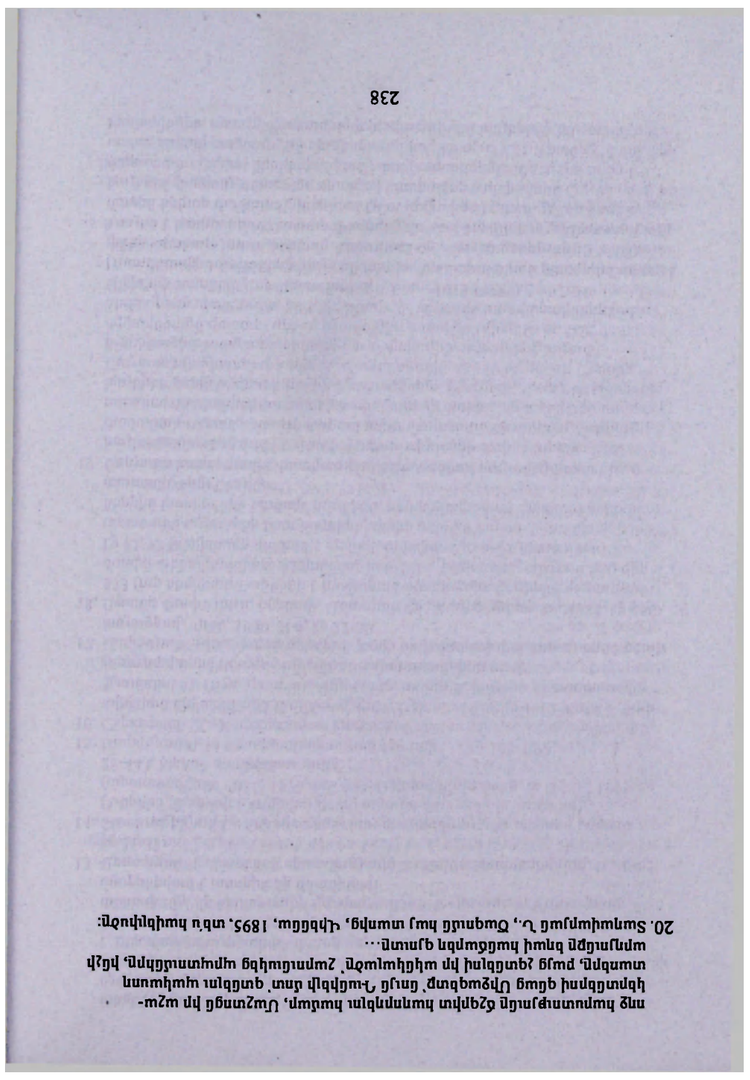
Պատմահոր մատյանում հիշվում է Բարդածան պատմիչը (II-III դդ.), որը Հայաստան էր եկել քրիստոնեություն տարածելու, սակայն անհաջողության էր մատնվել: Լինելով Դարանաղյաց գավառի Անիի մեհենական արխիվում՝ նա «*կարդաց մեհենական պատմությունը, որի մեջ նաև թագավորների գործերը: Նա՛ իր կողմից ավելացրեց իր ժամանակի անցքերը, բոլորը թարգմանելով ասորերենի և ապա նրանից հունարենի*» (Մովսես Խորենացի, գիրք Բ, գլ. ԿՉ): Գ. Խ. Սարգսյանը և, նրան հետևելով, Ա. Գ. Աբրահամյանը իրավացիորեն գտնում են, որ Անիում պահվող «մեհենական պատմության» սկզբնագրի լեզուն եղել է հայերենը (բացառվում են հունարենն ու ասորերենը, քանի որ Բարդածանը այն թարգմանել է հենց այդ լեզուների, տե՛ս Սարգսյան Գ.Խ., Նախամեսրոպյան շրջանի հայ պատմագրությունը, ՊԲՀ, 1969, N 1, էջ 124; Աբրահամյան Ա.Գ., Նախամաշտոցյան հայ գիր և գրչություն, Ե., 1982, էջ 96-98): Լիովին անհիմն են Է.Ա.Պիվազյանի և Լ.Գ.Խաչերյանի առարկումներն այդ կարծիքին, որոնք գտնում են, թե «մեհենական պատմության» լեզուն կարող էր լինել պարսկերենը (Պիվազյան Է. Ա., Նախամաշտոցյան հայ գրի ու գրականության հարցի շուրջ, ՊԲՀ, 1962, N 4, էջ 158; Խաչերյան Լ. Գ., Հայ դպրութեան պատմութիւնը՝ քննական տեսութեամբ, հ. I, Հայ դպրութեան սկզբնաւորումը վաղնջական ժամանակներից մինչև հեթանոսական դարաշրջանի աւարտը (մ.թ.ա. VIII դ. - IV դ.

մ.թ.), Աննիլիաս, 2000, էջ 178-179): Պարսկերենը Հայաստանում (այն էլ միայն Արևելյան) կիրառվել է միայն 389 թ. հետո, այդ մասին տե՛ս ստորև:

3. Հայկական թագավորությունների պաշտոնական գրագրության ոլորտում հունարենի և հունական այբուբենի կիրառման մասին տե՛ս Մովսիսյան Ա. Ե., Նախամաշտոցյան Հայաստանի ..., էջ 111-163:
4. Մովսիսյան Ա. Ե., Հայկական մեհենագրություն, Երևան, 2003, էջ 129-142, 147-149:
5. Ագաթանգեղոսի հաղորդման համաձայն, Տրդատ Գ-ն *«Հայոց երկրի տարբեր կողմերին հրամայեց տվեց՝ իր իշխանության նահանգներից, գավառներից ուսման համար մատաղ մանուկների բազմություն բերել և նրանց վրա հմուտ ուսուցիչներ կարգել... Նրանց երկու մասի բաժանեցին, ոմանց տվեցին ասորի դպրության և ոմանց՝ հելլենական»* Ագաթանգեղոս, ՃԻ, 840):
6. Ներսես Մեծ կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ կատարված բարեփոխությունների շարքում հիշատակում է *«Հայաստանի բոլոր գավառներում հունարեն և ասորերեն լեզուներով դպրոցներ»* հիմնելը (Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն Հայոց (թարգմ., ներած. և ծանոթ. Ստ. Մալխասյանցի), Ե., 1968, դպրություն Դ, գլ. Դ):
7. Ղազար Փարպեցի, Հայոց պատմություն (քննական բնագիրը Գ.Տեր-Մկրտչյանի և Ստ. Մալխասյանցի, աշխ. թարգմ. և ծանոթ. Բ. Ուլուբաբյանի), Ե., 1982, դրվագ Ա, գլ. Ժ:
8. Մովսես Խորենացի, գիրք Գ, գլ. ՃԲ:
9. Մովսես Խորենացի, գիրք Ա, գլ. Գ:
10. Այդ մասին ունենք բազմաթիվ վկայություններ: Օրինակ՝ Տիգրան Բ-ի պատկերաքանդակով հունագիր մեծ կոթողը, որն անհետացել է 1869 թ. Տրապիզոնի անգլիական հյուպատոսի կողմից Բրիտանական թանգարան ուղարկվելուց հետո կամ ճանապարհին (Մովսիսյան Ա. Ե., Նախամաշտոցյան Հայաստանի ..., էջ 117-118), Մովսես Խորենացու տեղեկություններն այն մասին, որ Մար Աբաս Կատինայի հավաքած պատմության մի մասը Վաղարշակ արքան հրամայել է *«արձանի վրա դրոշմել»* (գիրք Ա, գլ. Թ), Վաղարշ Բ-ի որդի Խոսրով Ա-ն Կովկասյան լեռնականների դեմ իրականացրած վրիժառու արշավանքից հետո կանգնեցրել է հունալեզու կոթող (գիրք Բ, գլ. ԿԵ), Տրդատ Մեծի թողած *«հելլենացի գրով»* արձանագրության մասին (գիրք Բ, գլ. Ղ, թեպետ ներկայումս ավելի ընդունված է Գառնիում թողած այդ արձանագրության հեղինակ համարել Տրդատ Ա-ին) և այլն:
11. Դրա պերճախոս վկայությունն է Եղիշեի տեղեկությունը Ավարայրի ճակատամարտում զոհված հերոսների հիշատակին կանգնեցված գրակիր կոթողների մասին. «Քազում արձանք էին կանգնեալ յանուն նոցա եւ անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա» (Եղիշեի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, ի լոյս ածեալ քաղդատութեամբ ձեռագրաց, աշխատութեամբ Ե. Տեր-Սիմեասեան, Երևան, 1957, էջ 203):
12. Ձենոբ Գլակ Ասորի, Պատմութիւն Տարօնոյ, զոր թարգմանեաց Ձենոբ Ասորի, Վենետիկ, 1889, էջ 31; Հովհան Մամիկոնյան, Տարոնի պատմություն, Ե., 1989, էջ 41-42: Եթե ասորական և հունական գրերի կիրառությունը քրիստոնյա Հայաստանում հանրահայտ իրողություն է, ապա այս

տեղեկության մեջ անակնկալ է «իսմայելացի», այսինքն՝ արաբական նշանների գործածության վկայությունը, որը, հավանաբար, հետագա դարերի հավելում է, քանի որ արաբներն իրենց մշակույթով, ինչպես հայտնի է, մեր տարածաշրջան են մուտք գործել հարյուրամյակներ հետո միայն… Գուցե կարելի է ենթադրել, որ սկզբնական քնագրում եղել է «իսրայելացի», մանավանդ, որ երկաթագիր գրաբարում «մ» և «ր» տառերի գրությունը տարբերվում է ստորին մի մասնիկով:

13. Աբգարյան Գ., Սերեոսի պատմությունը և Անանունի առեղծվածը, Ե., 1965, էջ 31-33:
14. Տե՛ս Խաչիկյան Լ., Օտարալեզու հայ գրականությունը չորրորդ դարում (Ներսես Պարթևի և Եպիփանի ևորահայտ «Հարցման» առիթով), (արտատպված՝ ՊԲՀ, 1973, N 3-ից), Աշխատություններ, հ. Ա., Ե., 1995, էջ 28-44 և հղված գրականությունը:
15. Սարգսյան Գ.Խ., Նախամեսրոպյան շրջանի …, էջ 122-126:
16. Саркисян Г. Х., К предыстории армянской письменности, «Հայ արվեստին նվիրված միջազգային II սիմպոզիում», Երևան, 1978, էջ 1-10 (նույնը՝ նաև ֆրանսերեն): Ուշագրավ այս վարկածը, սակայն, ցայսօր չի հաստատվել չորրորդ դարով թվագրվող որևէ հնագիտական փաստով:
17. Սարգսյան Գ.Խ., Հայոց գրական լեզվի նախնական փուլերը պատմաբանի հայացքով, ՊԲՀ, 1990, N 4, էջ 22-30:
18. Դրանց մասին տե՛ս, օրինակ, Աճառյան Հր., Հայոց գրերը, Ե., 1984, էջ 460-673 (ուր հեղինակն անհիմն է համարում օտարագիր հայերեն դպրության մասին տեսակետները); Աբրահամյան Ա.Գ., Նախամաշտոցյան հայ գիր …, էջ 81-93 (հեղինակը գտնում է որ նախամաշտոցյան Հայաստանում արտաքին աշխարհի հետ հարաբերվելիս գրել են օտար լեզուներով, իսկ ներքին կարիքների համար՝ հայերեն, բոլոր դեպքերում գործածելով օտար տառանիշերը) և այլն:
19. Կորյունի հաղորդումից հասկացվում է, որ գործածությունից դուրս եկած հայկական գրերը գտել է Դանիել անունով ասորի եպիսկոպոսը. «Այն ժամանակ (Վռամշապուհ) արքան պատմեց նրանց մի մարդու՝ Դանիել անունով մի ազնվական ասորի եպիսկոպոսի մասին, որ հանկարծ գտել է հայերեն լեզվի ալփաբետների նշանագրերը» (Կորյուն, Վարք Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի (աշխատությամբ՝ Ա. Մաթևոսյանի), Ե., 1994, գլ. Զ): Մովսես Խորենացին, անդրադառնալով նույն դրվագին, այդ գրերը կոչում է «զվաղնջուցն գտեալ / գրեալ նշանագիր տառից» (գիրք Բ, գլ. ԿԶ; ձեռագրերը պահպանել են և՛ «գտեալ», և՛ «գրեալ» տարբերակները (տե՛ս Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց, 1913 (1991), էջ 326): Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նախնական քնագրում պետք է լիներ «գտեալ», տե՛ս, օրինակ, Աճառյան Հր., Հայոց գրերը, էջ 107-108): Նույնն է հավաստում Ղազար Փարպեցին. «Եվ երանելի այր Մաշտոցն այդ մասին երկար ժամանակ խորհում էր ու լալիս իր ներսում. չէ՞ որ կային հայերեն լեզվի նշանագրեր, որոնցով հնարավոր է սեփական ձայնով և ոչ թե մուրացածո լեզվով եկեղեցիներում շահել տղամարդկանց ու կանանց և առհասարակ բազմության սրտերը» (դրվագ Ա, գլ. Ժ): Այն բանից հետո, երբ համոզվեցին, որ այդ նշանագրերը բավական չեն հայերենի հնչյունական

ողջ հարտուրյուցը ճշգիտ հաղորդու հաղորդու Նշաշտոցը իր աշա-
կծմցծտսծ գեաց իսկծցտսծ Ըծգաճծտ՝ ճոյց Ը-աճցծկ ճոտ՝ գտցծու սաւկաստ
տատծը, բաց չգտսցծկ իսկծցտսծ ակճկաւաւճ՝ Շարտուսկծ իր ակծցտսծ
արտուցը նոսկ ձճցուհաւծ իսկ ձճցուհաւծ...
20. Տատաիաատ Ը., Ծագատ հայ տատրց, Վիծճցա, 1895, տե՛ս հաւկնկուծը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՊԵՏԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

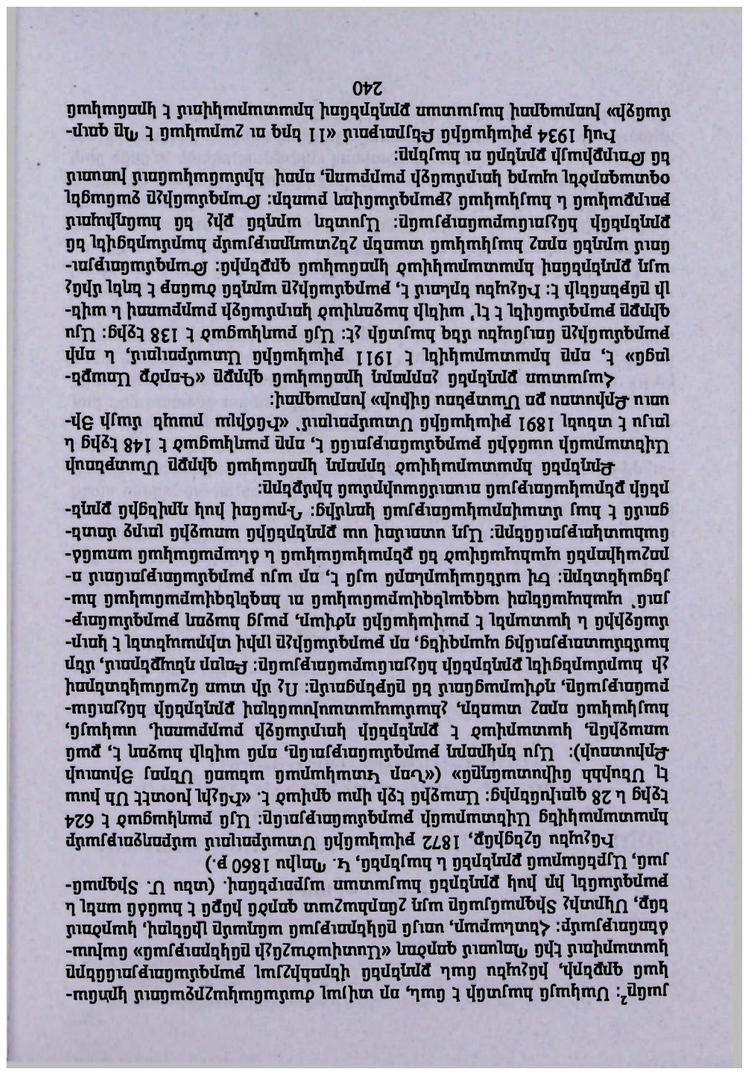
(ՈՎԿ ՆԱՀԱՊԱՏԻ ՎԱՐՉՈՒ ՆԱՀ-ԻՑ)

Ըստ ուսումնասիրությունների՝ Խոսքիմսկոյ է թարգմա-
կած գործիքային ձայնավորների ներդաշնակության
ենթակա հնչյունների ներդաշնակության ոչ ամբողջական
տեսակ: Ձևույթի ծայրում ե 398 էջից: Երիտասարդ ազգած Նոր
Կտակարանը գրվելուց առաջ ե 1872թ. դարձյալ Կ. Պոլսում: Ու-
նայն այդ երկու Կտակարանները էլ գշխած չեն թարգմանչների ա-
ռուցվածքը: Գրաբարյան Ս. Ստեփանոսի կեցուցվածքի թատրա-
նից պահպանում եզը, որ հայ վտարանդիների Պետրոս Մեծագի-
ան, Վաղարշապատ ու Տեր-Դավթյանը 1870թ.-ին Ստամբուլում թար-
գմեց: Պատմական Ա. Ստեփանոսը կեցվածքի թատրոնի ա-
ռաջին ներկայացումը եղավ Ալեքսանդր Պետրոսյանի Մեծ
Ժողովրդի ներկայացումը: Ինչ որ վերաբերում է Ղևոնդ Ալի-
շանին, նա ոչ միայն ստեղծագործեց գրական ոճով, այլև ստեղ-
ծագործեց ոճի գրական տեսություն: Ա. Ստեփանոսի «Գրական
գործերի ոճի մասին» հոդվածում Ղ. Ալիշանը ներկայացնում է
հայ գրական ոճի զարգացման հիմնական ուղղությունները:
Ներկա աշխատությունը ընդգրկում է հայ գրական ոճի զար-
գացման հիմնական փուլերը՝ սկսած հին շրջանից մինչև մեր
օրերը: Ուսումնասիրության հիմքում դրված է ոճի գործա-
ռական մոտեցումը, որի համաձայն ոճը դիտարկվում է որպես
լեզվական միջոցների ընտրության և կիրառության համա-
կարգ՝ պայմանավորված հաղորդակցման նպատակներով և
պայմաններով: Ներկայացվում են ոճի գործառական տեսակ-
ների առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ոճերի փոխա-
դարձ կապերն ու հարաբերությունները: Գրքում ներկայացվում
են նաև ոճի ուսումնասիրության մեթոդները, ոճական վերլու-
ծության սկզբունքները, ոճական միջոցների դասակարգման
հիմքերը: Գրքի վերջում տրվում է ոճական տերմինների բա-
ցատրական բառարան:

Ուսումնասիրությունը նախատեսված է բարձրագույն
և միջնակարգ մասնագիտական ուսումնական հաստատու-
թյունների ուսանողների, ինչպես նաև լայն ընթերցողների
համար:

ՀՏԴ 808.2(07)
ԳՄԴ 81.2Հ7
Ա 948

ՎԱՀԱՆ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

յուցո՞: Ծախսեց հաստատ է ասեն, որ տվյալ ժամանակաշրջանում կիտանա-կած գումարին, ինչպես ասում էին Պետության ընկերությանն ևստանում «Նստատաշրջի ընկերությանն» ևսխոսում ձեռնարկությունը: Հետևարար, սուտ ընկերությանն անունին լինելով, կարծում եր, Նկատի ունի Տնտեսության նախարարությանն ևս ընկերությանն ևսխոսում ձեռնարկությունը: Նրա ստատուսի մասին

Ինչպես նայում է, նիկոսիայում գնումներ ու ճանապարհորդություններ անող հայ ռուսահպատակները միայն ռուսական ապրանքներ չեն ուզում ունենալ և հայ ծոխականները, որոնք ռուսերեն գիտեն, ռուսական ամսագրեր ու թերթեր են բերում իրենց հետ Կ. Տեր-Դանիելյանը: Երգերը նիկոսիացուց գնիմիսած են Քրդստանից և Հրա ծննդից:

Պետք է ճշտել որ Խմբագրությունները նվիրատվություններ ու նամակներ են և նայում ճյուղեր կարող են ուղարկել ոչ միայն իզգիտ-գրացված, այլև գրաճատրչարար, ապատրչարար գրատիտոնեություն: Դրանք կարող են իրենց գրությունն ստեղծված և իրենք գրաճատրչարար իզգիտ-գրացված ստեղծված:

Քրոլաճած ճշտությունն ունը ուշագրության արժեքավոր ու նամակներ են նայ ստացիոնարչարար ճանապարհորդությունների մասին: Հեղինակները ներկայացնում են ուղևորության ընթացքում տեսածները, հանդիպած մարդկանց հետ ունեցած զրույցները, ինչպես նաև իրենց տպավորությունները:

Ֆրոլաճած ճշտությունն ունը ուշագրության արժեքավոր ու նամակներ են նայ ստացիոնարչարար ճանապարհորդությունների մասին: Հեղինակները ներկայացնում են ուղևորության ընթացքում տեսածները, հանդիպած մարդկանց հետ ունեցած զրույցները, ինչպես նաև իրենց տպավորությունները: Հայտնի է, որ Դաիկիմ ուստրճայուրյունց ճանապարհորդությունների մասին Շաքարիսյան Մեղո Հրաշիկ՝ Հրաշիկ, 1885-86թթ. Ստորագրությամբ (Հրաշ), Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հնագիտության ինստիտուտի Մատենադարանում է պահվում Շահան Շահինյանի հավաքածուի հայերեն ձեռագրերի ցուցակագրման աշխատանքների ընթացքում հայտնաբերված Շահան Շահինյանի անտիպ նամակները: Այս հայտնաբերվել է Ստեփանակերտում, Ղարաբաղի պետական համալսարանի գրադարանում: Նամակները գրված են 1899 թվականի 12-ին հայերեն լատինագրով «Մշոտոն Մշոյ Շահն Շահ» ծանոթագրությամբ, իսկ «Փառաց տատյան» ծանոթագրությունը հղումներ են պատմական անձանց, որոնց մասին նամակներում է խոսվում: Հոդվածի հեղինակները նշում են, որ նամակները կարևոր աղբյուր են հայ ազգագրության, բանահյուսության և լեզվաբանության ուսումնասիրության համար:

Ինչպես նշվում է հոդվածում, նամակները գրվել են Շահան Շահինյանի կողմից իր ընկերներին և ծանոթներին: Նամակներում նա պատմում է իր ճանապարհորդությունների, հանդիպումների և տեսածների մասին: Նամակները կարևոր աղբյուր են հայ ազգագրության, բանահյուսության և լեզվաբանության ուսումնասիրության համար:

Պետք է ցրվի որ նշանաւոր հողիներին բարգաւաճեալ ամբոխողին «Ծանոց աղավնի» անուանքը էր 1864 թ. նոյեմբեր ամսուն իր հաստատ տպագրել է ազգիս ճշմարիտ ջոկ Ծանրմեծ հիմնադիրը Գերապատիւ Հոդիոս վարդապետ Հասունեան՝ որ ամենայն ինչ ի հայրն բարեհաւատ կենսակից Կարիճոյ տիկնոջ Հարսիկ, ամենայնիվիճակ ցոյց է տիեզ ՀՀրեշտակ ազգին իսպառ ոչնչացաւ ու հոգոց փոխանարբոյծացեալին հայերն ազգի

19-րդ դարի վերջին այդ ուղղությամբ զգալի աշխատանք է կա-
տարել Մատենադարանի հիմնադիր Գևորգ Ալիշանը: Նա քրոնո-
գրական եւս Մատաթիայ ամուսիայ մի հայ տպագրիչ: Նա քրոնիկոնից
բաղկացած «Մեծ տ Հիմն» քրոնոլոգիական աղյուսակում ներ-
էջում նշել է 1882 բվականը որպես «Մեծոր Հա-
յաստանեայց»:

Նման ճշգրիտ ամսաթվի սահմանումը բարդացնում է նա-
խորդ հարցի՝ ինչ ժամանակ էր տպագրվում «Մեծոր Հայ-
կազունի» թերթը: Ալիշանի վկայությամբ՝ այն լույս էր տես-
նում 1882 թ. հունվարից մինչև նոյեմբեր, իսկ Ղ. Ինճիճյանի
վկայությամբ՝ 1883 թ. հունվարից մինչև նոյեմբեր: Ն. Ադոնցը
նշում է, որ թերթը լույս է տեսել 1882 թ. հունվարից մինչև
1883 թ. մայիսը: Ա. Տեր-Ղևոնդյանը նշում է, որ թերթի առա-
ջին համարը լույս է տեսել 1882 թ. հունվարի 24-ին: Ըստ Ա.
Տեր-Ղևոնդյանի՝ թերթի հրատարակությունը դադարել է
1883 թ. հունվարի 24-ին, որովհետև «Մեծոր Հայկազունի»
խմբագրությունը Ալեքսանդրապոլից տեղափոխվել է Թիֆ-
լիս, որտեղ էլ հրատարակվել է թերթի 24-րդ համարը:

Ինչ վերաբերում է թերթի տպագրության վայրին, ապա
Ա. Տեր-Ղևոնդյանը նշում է, որ թերթը տպագրվել է Ալեքսան-
դրապոլի Ա. Ալիշանի անվան թանգարանում պահվող «Մեծոր
Հայկազունի» թերթի մի համարի վրա գրված նրա ձեռագիր
նշումի հիման վրա: Ն. Ադոնցը նշում է, որ թերթը տպագրվել
է Ալեքսանդրապոլի Ա. Ալիշանի անվան թանգարանում պահ-
վող «Մեծոր Հայկազունի» թերթի մի համարի վրա գրված նրա
ձեռագիր նշումի հիման վրա: Ն. Ադոնցը նշում է, որ թերթը
տպագրվել է Ալեքսանդրապոլի Ա. Ալիշանի անվան թանգա-
րանում պահվող «Մեծոր Հայկազունի» թերթի մի համարի վրա
գրված նրա ձեռագիր նշումի հիման վրա: Ն. Ադոնցը նշում է,
որ թերթը տպագրվել է Ալեքսանդրապոլի Ա. Ալիշանի անվան
թանգարանում պահվող «Մեծոր Հայկազունի» թերթի մի հա-
մարի վրա գրված նրա ձեռագիր նշումի հիման վրա: Ն. Ադոնցը
նշում է, որ թերթը տպագրվել է Ալեքսանդրապոլի Ա. Ալիշա-
նի անվան թանգարանում պահվող «Մեծոր Հայկազունի» թեր-
թի մի համարի վրա գրված նրա ձեռագիր նշումի հիման վրա:

1897 թ. նիկոլոզ զաբուտ[10]: Հեղինակը, խուզարկելով Շիրակի բազմաթիվ գյուղեր, նկատել է բանահյուսական հարուստ նյութ, որը զրկում էր «Մեծ ու Շիրակ», այլև ընդհանրապես օժտված են բանահյուսական ...»: Այս աշխատանքը գրառել է, որ զրկված առաջ էր, նրանց հիշողության մեջ պահպանված լիներ, նրանց հիշողության միջոցով նրանք ավանդվեն ու արտաքին բշխանների ոեժ հնդոսաժրտնդը, նրանց ստեղծագործությունները կամ ոչնչանան ընդհանրապես: Ինչպես ինքն է նշել, «Գետնդրագրության խնդիրը մեզ մի փառատարության է չգրկեց, հարցարույց սկսողը տաղանդի, ձայնարձագիր առաջին է ղեկավարը, նրանց ոչնչանան»[11]:

Ընդունելով հնդոսաիսի նրգնդրը, Նիկոլայեցը գեղեցիկ բառրգհարությամբ ներբերում է կատարում և ցույնեկով մի քանի հատ յատուկ գրություներ է ներկայացնում և տալիս է դրանց հակերեն բառրգհարություններ: Դա կազմ է առանձին հրատարակության, նրանց նկրայնը և արհեստական վրա: Այս գեղեցիկ հրատարակության է տեքստերը հավերժել բառրգհարությունը: Բրոշյան ժողովրդական հիշողության նրգնդրգ ուշագրավ է «Ծաձեց ու Ըշխը» վեպսեղծությունը կատարյալ գրառումը Ս. Նիկոլայեցը զրաւ է. «Ըսկսեց գրել ինչպես ժողովուրդը խոսում է, ինչպես ինքը լսել է ժողովրդական պատմողներից, ինչպես ինքն էր հասկանում ժողովրդական հոգին»: Ի դեպ այս ընդունակ հնդոսաիսի աճողական գրությանը ժողովրդական բառրգհարությունը, ինչպես նաև ժողովրդական ոճը, ոճական առանձնահատկությունները, ինչպես նաև ժողովրդական ոճը, ոճական առանձնահատկությունները:

Դասից ժողովրդի ուշադրությանը արդյունքում են, եզրափակ-
ցությունը: Ծողովրդի խնդասությունը, մտածող և հոգեմ կարողությ-
նեցը բանահյուսության ու նրա մեջ հոգեպես խորը ներթափան-
նալ: Նույս այս բարգմանիչ հայերեն՝ տպագրել է «Նոր ուսր» թերթի
1896 թվականի 141-142 համարներում[17]: Ծիսնկոսացն այս գրի է ստե
նել հայ բանահյուսության առաջին նմուշները եվ գրառումներ և հարա-
յս ժողովրդական բանահյուսության բոլոր հարցերը վերլուծել եվ գրի-
րել: Ինչպես ինքը է գրում, «Լեյլի և Մեջնուն» վեպը երբեք Ըշա
գահամի Նոր գյուղացի տանգերծ (երգասաց) Մեսրոպ Մինասյանը
գրկերը ներկիսի»[18]: Հատատատանքս կարող եվ ես առաջին ան-
գործությունը որ տարբերակ է և առաջին գրի է առնվել հայ
ւրատարածության կողմից:

Հարկ է փաստել, որ 19-րդ դարում հայ ժողովրդական գրա-
ւթյան ոլորտում բացառիկ դեր ունեցած Ներսես Ակնեցու ոչ
միայն չնչին գործերը հայ և քուրդ ժողովրդների հարաբերություն-
ների մասին, այլև նրա ամբողջ գրական ու հասարակական գոր-
ծունեությունը ընդհանրապես ուսումնասիրելու, ճիշտ իր տեղը
ժամանակագրական շրջանակներում գտնելու համար[19]:

Քրդական ժողովրդական բանահյուսության նշանակու-
թյունը հարգել են նաև ժամանակակից Ս. Ծիսնկոսյանը,
Ղ. Ծիրանյանը, Ա. Ալիշանը, Ն. Ադոնցը, Ա. Աբեղյանը,
Ս. Մալխասյանցը, Ա. Ռշտունին, Ա. Ղազիկյանը, Ա. Ղա-
լեմքյարը, Ա. Ղարագաշյանը, Ա. Ղարագյոզյանը, Ա. Ղա-
ֆադարյանը, Ա. Ղարիբյանը, Ա. Ղարիբյանը, Ա. Ղարիբ-
յանը, Ա. Ղարիբյանը, Ա. Ղարիբյանը, Ա. Ղարիբյանը,

կան գրականության, հատկապես գրական լեզվի ուսումնասիրման գործի վրա, է՛լ ավելի հարստացրեց քրդական մշակույթը, նոր ուղիներ հարթեց հայ քրդագիտության մեջ՝ հնարավորություններ ընձեռելով խորապես ուսումնասիրելու ոչ միայն քրդական մշակութային հարցերը, այլև քուրդ ժողովրդի պատմության հարցերը: Հայ ընթերցողը էլ ավելի մոտիկից ծանոթացավ քուրդ ժողովրդի մշակույթի ու պատմության հարցերին:

KARLENE CHACHANI

THE ROLE OF TRANSLATIONS BY THE ARMENIAN INTELLECTUALS IN THE DEVELOPMENT OF THE KURDISH CULTURE (SECOND HALF OF XIX CENTURY)

The Armenian intellects have made multiple translations which promoted the development of Kurdish eulture in the 2nd part of 19th century.

Such translations not only have warmed the relations between Armenian and Kurdish peoples on behalf of Armenian intelligentsia in the 19th century, but also highly have eontributed to the Kurdish literature, partieularly on the studies of literary language , have smoothed out the new ways in Armenian –Kurdish science.

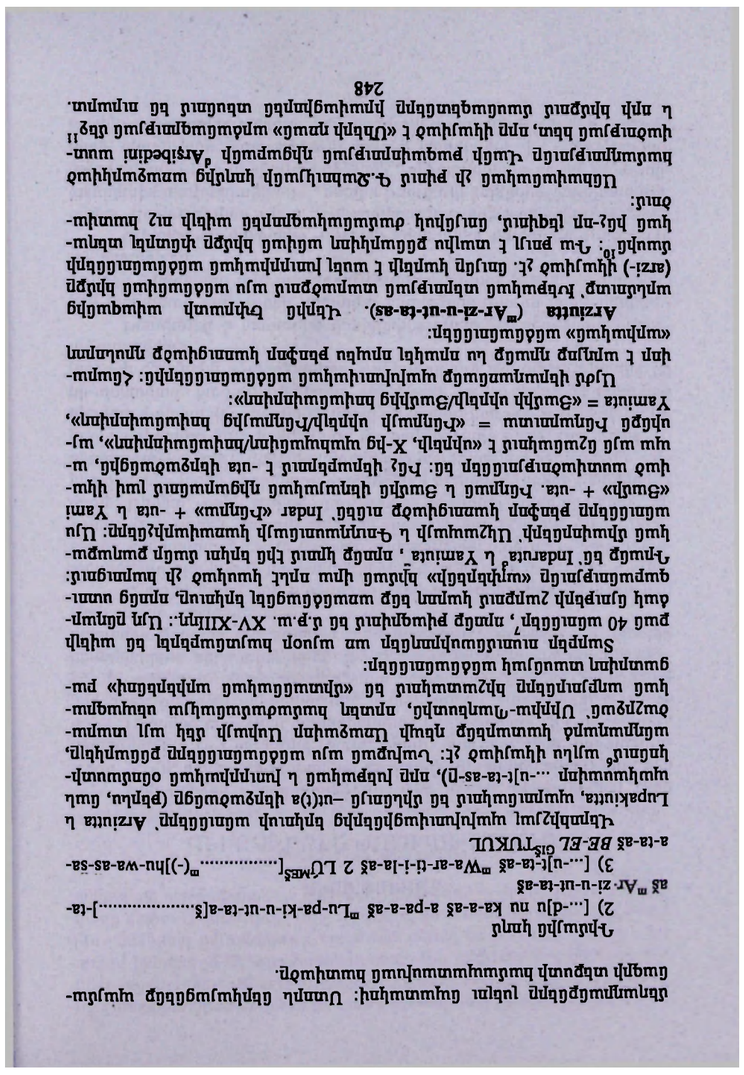
ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ստեփանյան Գ., Կենսագրական բառարան, հ. Ա, Երևան, 1997, էջ 84:
2. Մաշտոցի անվան մատենադարան, Ա. Ալպոյաջյանի ֆ., թղթ. 4, վավ. 94:
3. «Մասեաց աղավնի», 1864, նոյեմբեր, էջ 337-359:
4. «Փորձ», 1876, N 2, էջ 305:
5. Նույն տեղում, 1881, N 5-6, էջ 100:
6. Բազմավեպ, 1894, N4, էջ 168, 1895, N8, էջ 362, N10, էջ 451, 1896, N4, էջ 158, N5, էջ 211, 313, 362, 403, 460
7. «Մեղու Հայաստանի», 1882, N128-38
8. Նույն տեղում, 1882
9. «Արձագանք», 1890, N10,27, 28:
10. «Լումայ», 1897, էջ 274-307:
11. Նույն տեղում, 1899, գիրք Ա:
12. Նույն տեղում
13. Նույն տեղում
14. Նույն տեղում, 1898, գիրք Բ, էջ 49:
15. «Մուրճ», 1905, N5, էջ 114:
16. Նույն տեղում:
17. «Նոր դար», 1896, N141:
18. Նույն տեղում, N142

ԱՐՄԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ԾԱՂԿԱՀԱՏՈՒՄ

Մեր վերջին հետազոտություններից մեկում ենթադրել էինք մ.թ.ա. XIV դ. կազմված Խեթական սկզբնագրում մի արձանագրություն, որը պարունակում էր Դուրմիլիի (հայկ. Ծոփք) առաջին երեք անձանունները՝ Գուլցիլց առաջինը անհիշատակված էր Գուրդիմանիի (Կուրդմանի), իսկ մյուս երկուսը, ենթադրաբար, հերթադարձ՝ Ուլխադաս և Ուլխա[.....]։ Հողիածի՝ հոսանքահյուսված հածճուկաց սանդը վերադրվող ամրոցամուճերը, հատկապես առաջինը (երկրորդը պահպանված չէ), որպես «արմանաց»[1]։

Ելատեղ հարկ եղավ հանգարտել գշեղ, որ «արմանաց» հորդորվող ածճացուց(եղը)ը չեզք պիտանիել որպես որմ(ց)՝ մ.թ.ա. 11 հազ. Հյուսիսային Միջագետքի ամրացված տարբեր շրջաններում (Հյուսնիսլեր Մեծ գետ Եփրատ մոտ), որպես Դատարան հարևան Պատմական ճանապարհ՝ «հոլեխտիվ պատմագրության ճերմակ[2]», որպես հարկավոր եղավ ամրացնել նաև մի շարք ածճ, որպեսզի խոտերց հարևան արքայի կողմից էին ամրոցապահ Իշարբատար ասպատակած ՊԱրմոտիայի արքայի ոտքերում ոչ-ոքից ոչ-ոքից ոչ-ոքից

ծեղտաքաշվածքներ ևսեռտ ճաշատատիսի: Մատեն ճեղինվայցեճեք պայմանքի եայքի տեքսատի հատվածատանված հատվածը.

Դիմակի կողմ
2) [...-d]u nu Ka-a-aš a-pa-a-aš ᵐLu-pa-ki-u-ut-ta-a[š.....]-ta-aš ᵐAr-zi-u-ut-ta-aš
3) [...-u]t-ta-aš ᵐWa-ar-ti-ia-aš 2 LÚᵐᴱŠ[.....ᵐ(-)]hu-wa-as-sa-a-ta-aš *BE-EL* ᵍᶦˢTUKUL

Վեռոճիշվալ պալիմատիպացիճեքը եռիռատի պեռուճեքը. **Arziutta** և Luparkiutta, պատռուճպատի ճե միսնաղ-ut(i)a վեքզաճվածգոցի (phêhua, ճաև պաիպատի ...-u]t-ta-as-ŋ), ոռը խեթաիպ և խատրմիպատիպ օճոռճատռի (arzi-) վիպատիճ չէ. ճոլշոը կատմիի է ատեխ խատրմիպատիպ ածճաճռճեճեքը գճճատմիեհը, կոռռոտ[6] պալիս վիպատիճ չէ: Կատիքպեճ պալ ածճաճռճեճեքը գճճատմիեհը, պեճ խեչ-ոռ ևթգիռատ, ճոլշճխկ ժատճաճպացռճեճ պիեխ ռուշ հատատիպ-ճոռտ:

Ճեմխպատիպացը չի թիռոտ Գ.Ջատուիպատի կոռմճգ պատիպատիճ ածզատմիեհը ճե պիեխի ճատատմռատիեհը Կատի թպատռատիեհը ռեռ «Արziեdini պատ-վատռատիեհ հեռռ, ոռը վիպատիճ է «Մեհըի ռպատ» պռճածպատիեհը մեհ[11] և ոռի հիմգռոտ ժատճաճպացեհռճեռը կատճոտ ճեմպատ.

Ւրեթաչիսե սեսլաղնր և եիեիոգելիֆալրնե յուլիաչիսե մեծՀաբաչսեւ ա-ձձեաճսուցնիր շաղբուսե հսե-ով սկսվեոեիոր Ֆսսլսոո բաբցաչիալսուե եե, ո-ղիիվ ա՛ճեիոեիոր չ էի կսրնելի յուրշ վրսսուսոյկ եսաչսրելչ սաիչսց ա՛յեոսուեեեայ ղիվ սեեիաեշէա ի ևաշվի սաչվի ոսեելե։ Միսաճգաեայց այլ է ղիսալիճեաիե Լսրաեՙսուե-յի կսրոսգաայսուե։ Լսրաեՙսի աճիսե սեիելի բաե մեսաՀայ ոիսվ սաեսՀայ ղիսալիճեաիե ղսալ եե սաալե ևոոեճոյշվիեիր ոիսվ Լսրաեՙսուեե ղեթեոգոսուեե։ Եվ որ սեո ղեսոյսուբայսե եաոգսուե եաոճեաիր սե (եթե ոշ սեե սեսալ), եաեսա-ղսվ սեիգսսեոր, եսսաչհորեե սոճչհսուե է սեղրեեիրսաչսե սաալսե ձալշրջաճեե։

Լսրաեՙսի աճսուեը (ողոշ ոեսվքեղոսուՙ Լսեաեՙսի ձևսվ) եաճՀղվալսուե է սա այսոր եոսաաոյսիվիսե շոլշ սեե ա սեե սաալհյսհ խսեիոոոաչսե սեիգսսե-յսուե։ Ըյս ճձոսեը վոոգեղոնգ սվալե սեեիե է բվեգովհսուե եսաաաաաչսեւ սեե։ Ը.Սեյսը 1930թ. սեիգսսի սաալշՀ՝ ձաաճսվի բաղգսեճաբոյսուե սե

Ընդ որում վերջինիս նպաստած ասպետական մեծագործությունները Դուրս գրելով վերոհիշյալ նամակը՝ Ֆրանսիայի թագավորին՝ Ֆրանսիայի հետ առևտրական հարաբերությունները խզելու պատճառ դարձնելով, Ռիչարդ Առյուծասիրտը Ֆրանսիայի թագավորին հրամայել է Լուսինիների (Լուբակեի և Լուբակեի ճնճղուկների):

4) Կորուստեբե 6 (68-285) – Ս.թ.ա.XIII դ. Ֆրանսիայի կարևոր հնավայրերից մեկը՝ Կոստյոբրիների հնավայրի հնագիտական պեղումների ընթացքում հայտնաբերված հնագույն ապակե իրերի շարքում առանձնահատուկ հետաքրքրություն է առաջացնում մի փոքրիկ ապակե անոթ[19]. Ըստ պեղողների՝ Լա-Ռա-Կե:

Այդ կարծիքով, հրաշակագործ է Ա.Գ.Գյուտերդիսը, որ ծանոթանում է Ռոմանոյի Կոստյոբրիել Ֆրանսիայի հնագիտական ինստիտուտի հնագիտական պեղումների ընթացքում հայտնաբերված հնագույն ապակե իրերի շարքում առանձնահատուկ հետաքրքրություն է առաջացնում մի փոքրիկ ապակե անոթ, որը Ռոմանոյի կողմից անվանվել է Լա-Ռա-Կե՝ ի պատիվ Ֆրանսիայի թագավորի Ֆրանցիսկոս Ա-ի (*ABI* DUG.GA-YA): Ապակե Լուսինիների արտահայտությունից է հարցրել Ռոմանոյի հարցը, վերոհիշյալ արտահայտությունը չի կարելի մեկնաբանել չհամաձայնեցված, չհայտ այդպիսի ընկճահարությունից մեկնաբանության է ստորև վիայրությունը:

Որպես, վերոհիշյալ չորս դեպքերում եղ Լուսինիների սերունդ է Ռոմանոյը, ըստ որում մյա կեցվածքը ամեն է Ռոմանոյի զլխավոր քաղաքների մեծ այստեղ ալ ոտշուկ է որոշելի վարչություն ֆունկցիոներ կամ պատգամավոր են: Ֆերնան, Կորտյուեսի Ռեփեռեն այս պետությունը Ռոմանոյի Կինոյական Կենտրոնական Ռոմանոյի արքա

ձեռ հայտնի նիներ արբանյակ որ ունիի (Մրիշարրուսյալ բե Էիալիշար-րուսյալ) հայրեմ էր Լուսաչիկին, պարզ չէ: Լուսաչիկի ամուսնե պարոնե-կող մեծ) և յուրիհնեմ ձեռ Խոսրովիր, նիարդ բարեբրեմուծ ևե Յուսալի Լուսաչի-չե յուրիհնեմուծ (ճաև Խոբեբրեմուծ ձշեն-) շաա սաարածած ամեմաճաև-ճաչեմա է:

Խեչաես կարիի է սաուզարաեն Լուսաչիկի ամեմաճուեն: Որգաե ձեռ հայտնի է, առայե մեայե Ծ.Ս[իրուեռուի էր ամորաարգեն ես յաո խոնրիրե[21]: Մեսգարիո սեարաշչրգաե սարգեննրի գրաիո յուրիրե[22]: Մեսաչիկ սարգեննրի ձրաուեռուի ես Յուսալի Մեսաչիկ ամարգեննրի խեզիաչիկ ձրաուեռուեննրի ձաշեննրի չաարգաե ճա ըեոգրիեն էր ճաև վեսրիշալ ամեմաճուեն, հայեճաարեսի աես հրե հեոչ. Ιορեեե «չաչիաիր սաարաեսաչ», Ιορեեե «չաչիաև առ-վես» բաեսրի հեսո: Մեչեսաեճեսալրիչ, հեսրիճաչիզ ալրգաե էւ վասաե չէր այո հայեաոարչեսե վիա, գշեսիչ, որ Լուսաչիչիի ամեմաե հիրգաես գաարոսե էրիե ըեԿաե սաիաճրիչ (ըեոգծոսրե ձրոե է - Մ.Ջ.) *Ιսեե, Ιսե(ձ)-ւյձ, կարիրեեե Ιαեίος բաեսրե:

Մեկաես. Գ.Ջաեռուչաեձե, բձեաարիչիսչ հայրոեեի ե Խեեթա-րուիիա-կաե Ιձգաւեեոր ձրգե ոռգչաեգաւրեեոր Խուրձրե, ձրգրձե Խեեթաե ատեքաատիրգ ձեեիսւ հիշչատաչիսչ Աiwաչս ամեճաեկաե հեաե էր հայեաե-րսե հայ. *ωτπιէս* բաոձ, որրե ցգսեե ծաճոթաքրաչաե ձեգ հարգաեսիրե, ատա գշեհսչ հետսեայե. «Հետաքրքրաչաե է գշեվ այո կաաչիցությաւրբ, ճոսլ պաչյաեաեաքրե բեոև ձեգտաւյայեոր Ιձգաիր սաարաեսաչ ամեճաեկաե-ճա-ճ' Աiwաչս-ի հայեճաեսատւթյաւրբ(?)»[22]:

Երիհորչ հայեաորաթյաե ոռգչաւթյաւրբ ամեորեշա է գշեվ հետսեայե: Էւեթաչաեե արքա Մեճաուեաճոսա ի-ի (ճ.թ.ա.XՎդ. վեոբ – XIVդ. սիիարբ) օրոբ ցճքաեե սոյ պաչյաեաքաոսլ[23] հիշչատաչիսչ Աiwաչս ամեճաեճաոսլե միաչյե արտաքգաաչեա է ճաեե հայ. *ωτπιէս*-ին: Մեյե բաոչ ձասոլաոլաե ոռեեեցաե ճեեեճաեճաոսլ է, յագմեաե ալի- (ամեհայտ ձա-գաոչ ոռեի) և յուրիեորեե ωաչս- «ցաչ, բաոբոչց» բաոեոչց. հոիչոոոչ բաոաոբոչ-չե յուրիեորեհաոսլ ωեճաեճաոսլե (ճաև Խոբեբրեհաոսլ ձշեն-) շաա սաարածած ամեճաեճա-

Եթե Լուսաիի անձնական ինտահարը է տեսել վերադարձել ոլորտային ուսումնական հաստատությունը, ապա -k(k)i-ն անհատական կարգավիճակ է նշանակում ինչպես ներկա, այնպես էլ անցյալ ժամանակներում: Ինֆինիտիվը ավարտվում է -k(k)i վերջավորությամբ (Nahhuwaški, Paḫinaškke/Piḫinaški, Piẓẓumaški): Ֆունկցիոնալ առումով այն հավասարազոր է գոյական հիմքերին (Paškaški-ն և Tarwaški(š)-ին[26]:

2) Ստանձնավորները ոչ մեկի հիշքը հանգամանքային իրավիճակներում հանգեցնում են հետևյալ հետևանքներին[27]:

3) Այս անձնավորությունները կարող են այնքան հոգեպես ամբողջանալ իրենց ինքնության մեջ, որ նրանք ընդունեն իրենց անձնական հոգեբանական բնութագրերը: Ստացվում է, որ Ծաշա Նահնուա կարող է ունենալ ինչպես իգական, այնպես էլ արական հատկանիշներ: Ահարկիš Ծաշա Նահնուա-ն ունի նաև մի քանի ուրիշ անուններ, որոնք նշանակում են «Նահնուա ամբողջությունը»: Ահարկիš Ծաշա Նահնուա-ն ունի նաև մի քանի ուրիշ անուններ, որոնք նշանակում են «Նահնուա ամբողջությունը»:

Akarkiš	(KUB XXIII 72)
Dulaški	(HKM 68)
Garmalaški	(CCT 1 34 - կապարիճների վարպետը անձնական)
Hebattaraškki	(KUB XXIV 14 – ծիսապաշտոնյան անձնական)
Nahhuwašši	(KUB XXVI 62)(արհեստավարժ)
Paškaški	(HKM 100)
Paḫinaškke ḫ Piḫinaškki	(HKM 10,19)(կապված Pihina)
Piẓẓumaški	(HKM 17)(կապված Piẓẓumuri)
Šuplaki ḫ Šuplakiya	(HKM 106,107)
Tarwaški(š)	(HKM 73; KUB V 22; KUB XIII 35)
Tišpinki	(KBo III 13 – Ոսրտային արգանդ՝ Վարդանի հետևորդ)
Tiššinki	(KBo III 13 - Գուրտաուրայի արքա մինչև ամուսնանալը)

Եթե Լուսաիի անձնական հարցում հնարավոր է տեսնել վերադարձել ոլորտային ուսումնական հարցում ինչպես -k(k)i-ն անհատական կարգավիճակ է նշանակում ապրելու ձևը հասկացություններ: Ինֆինիտիվը անձնական վերադարձել ինչպիսի ամբողջություններ, որոնք ձեռք հասնելի է, ընդունելը ստանձնելու են ակնարկում -k(k)i–ի, որպեսզի անհնարին ոչ բոլորը հասկանան: Ինֆինիտիվը է ստանձնավոր աստվածայնացնել հեթանոսական -ki վերջավոր: Ստանձնավորները ոչ մեկի հիշքը հանգամանքային իրավիճակներում հանգեցնում են հետևյալ հետևանքներին[25].

ршьшьд չէր: Ներքոնի աղբ Խարտեղի փոքրասիական աշխարհագրական հայրենիքում սկսել են Ք. ա. 1-ին հազարամյակի կեսերից (Tïšpïnki և Tïššïnki) ամրացնել գիտակից տեղատվությունների ենթարկվող հողերը <ալնդոց պոկած. ծառեաց. Nakipu)[30], ինչպես եւս ասորերը գիրքը իրենց անվանում էին Նաքիրու[31]:

Խոտաբույսերի հասունացման շրջանում ջրելը դադարեցնում էին, որպեսզի հողի խոնավությունը չի հեռանում գոլորշացման միջոցով: Բայց այդ էլ չէ, որ Խուսխինին ոսկեհատիկ ցորեն էր, իսկ գալը կամ չորեք հնդկահավերի ամասնիկներ ունեցող հաճարենի ենթաընտանիքի բույսերի ընդհանուր անվանումն էր: Ինչպես էլ որ լինի նեթոյնդ -k(k)i վերջածանցի նշանակությունը հնդկահավերի մեծության հետ կապված լինելու մասին, ապա ամենայն հավանականությամբ այդ անունը ստացել է հենց գրիչների հիմնական սխալի հետևանքով: Հին գրիչները սովորաբար ամեն տառ գրում էին առանձին, ինչպես որ մենք ենք անում այսօր, մինչդեռ ասորերենում տառերի միացումը հնարավոր էր միայն որոշ տառերի հետ: Ահա այդ պատճառով էլ հնդկահավերի անունը գրիչները գրել են ոչ թե որպես մեկ բառ, այլ երկու բառ՝ Նաքի Պարսից թագավորների արձանագրություններում Խուսխինի անունը հանդիպում է ձևերով՝ Նու-բա/բա-ռի-ի/ը)[29]: Հյուսիսային Մեսոպոտամիայի Նոզի հողերի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ վերջինս ունեցել է մեծ նշանակություն Ք. ա. 2-րդ հազարամյակի առաջին կեսերին: Ասորագետ Ա. Լեո Օփենհեյմը գտնում է, որ հողերի ոռոգման ժամանակ ստեղծված ճահճացումը հանգեցրել է նրան, որ տեղի բնակիչները ստիպված են եղել լքել իրենց տները: Ասորական տեքստերում հաճախ հանդիպում են հետևյալ արտահայտությունները. «Նրանց տները ճահճացել են», «Նրանց տները ճահճի մեջ են»: Ասորական տեքստերում հաճախ հանդիպում են հետևյալ արտահայտությունները. «Նրանց տները ճահճացել են», «Նրանց տները ճահճի մեջ են»:

Մեկտրեկով սույն հեռատարածության «արմատական» աճճաումների արմատները հոդակապված լեզուների հետ համեմատելիս՝ ակնհայտ է դառնում նրանց ինքնուրույնությունը:

Ս.թ.ա. XV-XIV դարերում Եփրատի ափամերձ շրջաններում, այսպես կոչված հիմնադրամ (վերնադրամ) ունեցող քաղաք-պետությունների շարքում հանդես է գալիս նաև Միտաննի թագավորությունը, որը հետագայում ընդարձակվեց մինչև Միջագետքի հյուսիսային մասերը: Միտաննիների ազգային կազմը բավական բարդ է եղել: Այս երկու երկրների պատմության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ այստեղ հարատևել են հնդեվրոպական ցեղեր, որոնք ունեցել են իրենց ինքնատիպ մշակույթը: Ինչպես հայտնի է, Միտաննիների թագավորների անունները հնդեվրոպական ծագում ունեն (այլ հնդեվրոպական լեզուների նման նրանք ևս ունեցել են հարուստ դիցաբանություն, որի մասին մենք կխոսենք ստորև):

Օրինակ, հատուկ հարցականով Ali-Sarruma, ʿAnzilil. Kili, ʿKilušhepa, Tahišalli(?) և այլն[33]: Խեթա-լուվիական ծագում ունեցող հնդեվրոպական անուններ են Šanta, Walwazit և այլ անուններ: Որոշ հորջորջ պարզ չէ ինչ ծագում ունի: Մի մասը ձեռքբերված անուններ են, որոնք ստացել են հարևան ժողովուրդներից: Ուշագրավ է Kalimuna, Kasiyarash, Kuwas, Mahuilu, Piggana, Ushapa, Walahis և այլն:

Նույն հիմնարկությունը բերող առաքելությունները ուղարկվում էին նաև Ասորեստան, որտեղ նրանք ունեցել են մեծ ազդեցություն տեղի ժողովրդի վրա: Հետաքրքրական է, որ ասորեստանցիները ի.թ.ա.II հազ. կեսերին իրենց մեջ ընդունեցին հարևան ժողովուրդների շատ աստվածություններ: Հայկական լեռնաշխարհում ասորական ազդեցությունը հետագայում ևս շարունակվեց:

2ԻՉԱՌՆՈՒՄ Է ԽՈՐԻՆ ԱՐՇԱՎԱՆ Ա.Թ.Ա. ՈՒ ԽԱ. ՆԵ-ՍՈՐՈՑ ԿԱՏՈՒԱԾԻՆ ԿԸՊԱԽ ՆԱՀՈՒՆ ՆԵՒՈՅ ՆԵՌԼԻՊՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆ (ԿԱՏ ՆԵՌՈՒ-ՐՈՒԹԻՒՆ) ԻՔՈՒՆԵՐԸ ԽԱՆՋՐՈՒՄ ԶԱՀ-ՈՐ ԿԸՌԱ ԱՂԱՐՋ Է ՊԱՆԱԿԱՑԱՀԵՐԸ ՍԵՌ ԽԱՒԱՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ ԱՅՆՔԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿ ՉԷՐ ՊԱՀՊԱՆՈՒԻ ՀԱՄԱՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ ՄԻԱՑԱՒ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱՌԱՋԱՒՈՐ ՀՈՂԱՇԵՐՏ ՄԸ ԿԱԶՄԵՑ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, ՈՐ ՆՊԱՏԱԿՈՒՄ ՈՒՆԻ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ՀԱՐՑԵՐՈՒՆ ԱՌՆՉՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ:

ARAM KOSYAN.

ARYANS IN PAIHUWA

In one of the previous articles the author had pointed on the existence of two "Aryan" personal names in the cuneiform Hittite text of the XIVc. B.C. dealing with the country of Isuwa (*Uiiarna* and *Uwa-[...]*) and one Hurrian (*Kumarpi*). Further studies had revealed two more names born by the elders of the neighboring Pahhuwa – *Arziuita* and *Lupakiuita*. Both names are built with the well-known Old Ind. suffix *–ut(i)a*. As to the stem of these names, *Arzi-* could be compared with the Urartian (of Old Armenian origin) *arsibi*, the another – with the IE **ulp-*, **lup-* "wolf, dog, chakal".

1. A. K o s y a n. An Aryan in Isuwa. - Iran and the Caucasus, vol.10/2 2006, p. 1–6.
2. «Լիրկաց» և «արիներեն» տերմիններ միրուարիում եվ Հշխու հնդեվրոպական ծագման հնդկարեւմուտքյան հնդարյական (կամ հնդարյական) ենթախմբի տեղ (կամ դրա մասին որոշ դիտողություններ): Հայկ է Հշխ, որ վերջին շրջանում արհեստական կերպով հրաժարվում է «արիներեն» տերմինից:

կիրառվում է որպես «հնդեվրոպացի» տերմինի համարժեք: Ավելին, սույն հեղինակները հավասարության նշան են դնում «հնդեվրոպացի», «արիացի» և «հայ» տերմինների միջև, եզրակացնելով, որ քաղաքակրթության արշալույսին և նույնիսկ շատ ավելի վաղ արդեն գոյություն ուներ մնծաքանակ «հայ ժողովուրդ», որից ժամանակ առ ժամանակ անջատվել են վերաբնակիչների խմբեր՝ սկզբնավորելով մնացած հնդեվրոպական և ոչ-հնդեվրոպական ժողովուրդներին («Հայկական լեռնաշխարհը հայոց և համաշխարհային քաղաքակրթության բնօրրան» խորագրով հայագիտական գիտաժողովի թեզեր, Եր., 2004, ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ):

3. Հրատ.՝ A. H. S a y c e. Hittite and Moscho-Hittite. - Revue hittite et asianique 1, 1930, p.1ff. (թարգմանաբար); O. R. G u r n e y. Mita of Pahhuwa. - Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology 28, 1948, p.32ff. (թարգմ.); Վ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն. Հայաստանը մ.թ.ա.XV-VIIդդ.. Եր., 1998, էջ.87-93 (հատված.թարգմ.); Ա. Ք ո ս յ ա ն. Անի-Կամախը խեթական ղարաշրջանում. - Պատմա-բանասիրական Հանդես, 2002/3, էջ 227 (հատված.):
4. Պախխուվայի համար հստակ տեղադրություն առայժմ հնարավոր չէ առաջարկել. թերևս, այն պետք է փնտրել Խուվայից արևելք, հյուսիս-արևելք՝ Բյուրակնի լեռների շրջանում (այս երկրի անվան գրության ձևերը, տեղադրման և անվան ստուգաբանության վերաբերյալ առկա կարծիքները տես Ա. Ք ո ս յ ա ն. Հայկական լեռնաշխարհի տեղանունները. Եր., 2004, էջ.75-77,116-117):
5. Տեքստի սկզբում առկա վնասվածքների պատճառով կորել է այն հատվածը, որտեղ պետք է նշվեր այստեղ հիշատակվող անծանց ելակետը: Ամենայն հավանականությամբ, սրանք պախխուվացիներ էին, քանի որ անծանվանը կցված չեն համապատասխան տեղանուններ կամ կարգավիճակը բնորոշող տերմիններ, ինչը առկա է պայմանագրի երկրորդ մասում, որտեղ խեթական արքան դիմում է Խուվայի և մյուս շրջանների «ավագներին»:
6. E.Laroche. Les Noms des Hittites. Paris, 1966; i d e m. Les noms des Hittites: Supplément. - Hethitica IV, 1981, p.1ff.; S. A l p. Hethitische Briefe aus Maşat Höyük. Ankara, 1991, S.48ff.
7. N. D. M i r o n o v. Aryan Vestiges in the Near East of the Second Millenary B.C.. - Acta Orientalia XI, 1933, p.140ff.; R. T. O' C a l l a g h a n. Aram Naharaim. Roma, 1948, p.56ff.; M. M a y r h o f e r. Die Indo-Aryer im Alten Vorderasien. Wiesbaden, 1966 (passim):
8. ^{I}en-da-ru-ta/^{I}m-tar-u-da = Ind(a)ruta, որի համարժեքը առկա է Ռիգվեդայում՝ Indrota//Indrauta (M i r o n o v. loc.cit., p.175f.; R. T. O' C a l l a g h a n. loc.cit., p.61,152): Ն.Միրոնովը նշում էր, որ Վեդաներում վկայված է նաև Indara ձևը: Նա միաժամանակ արիական ստուգաբանություն էր առաջարկում Ակշապա քաղաքանվան համար, որի կառավարիչը վերոհիշյալ Ինդարոտան էր (Akšapa = հին հնդկ. *aksāpā «անսասան» - p.185):
9. ^{I}ya-mi-u-ta (R. T. O' C a l l a g h a n. loc.cit., p.61,152):
10. I. J. G e l b, P. M. P u r v e s and A. A. M a c R a e. Nuzi Personal Names. Chicago, 1943.

11. Г. Б. Джаукян. О соотношении хайасского и армянского языков. — Պատմաբանասիրական հանդես 1988/2, сс.71,81; Н. В. Арутюнян. Корпус урартских клинообразных надписей. Ер., 2001, N.38 I12, II20.
12. И. М. Дьяконов. Заметки по урартской эпиграфике. - Эпиграфика Востока 4, 1951, с.115 прим.3; Э. А. Грантовский. Ранняя история иранских племен Передней Азии. М., 1970, с.293слл.; Г. Б. Джаукян. Урартские заимствования в армянском языке. — В сб.: "Культурное наследие Востока", Ленинград, 1985, с.369; U. Գ. Հ մ ա յ ա կ յ ա ն. Վանի թագավորության պետական կրոնը. Եր., 1990, էջ 58 և այլն:
13. U. Գ. Հ մ ա յ ա կ յ ա ն. նշվ.աշխ., էջ 59.
14. A. H. Sayce. loc.cit., p.5.
15. O. R. Gurney. loc.cit., p.33.
16. E. Laroche. Les Noms, 1966, p.107 (այստեղ նաև սույն անձնանվան տեքստային հղումները):
17. Տեքստի տառադարձումը և թարգմանությունը տես H. Klengel. Nochmals zu Išuwa. - Oriens Antiquus XV, 1976, S.86f.
18. Տեքստի մասնակի հրատարակությունը և մեկնաբանությունը տես R. Stefanini. Studi ittiti. - Athenaeum 40, 1962, p.22ff.
19. H. G. Güterbock. Hittite Hieroglyphic Seal Impressions from Korucutepe. - Journal of Near Eastern Studies 32/1-2, 1973, p.142, N.6.
20. H. G. Güterbock. loc.cit., p.142 n.24; նաև A. Ünal. Hattušiliš III.I.1, Heidelberg, 1971, S.119f. (առաջարկում է նույնացնել KUB XXXI 68, Korucutepe, KBo IX 31 և KUB XXIII 45-ի՝ Լուպակկի անունը կրող անձանց). J. de Roos. Who was Kilushepa?. - Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Geselschap „Ex Oriente Lux" 29, 1985-86, p.75 (այս Լուպակկիի հետ է համադրում խեթական թագուհուն [Խաթթոանիլիս III-ի կինը՝ Պուդուխեպան] առաջված KBo XVIII 1 նամակում հիշատակվող համանուն անձնավորությանը):
21. N. D. Mironov. loc. cit., p.205f.
22. Գ. Բ. Ջ ա հ ու կ յ ա ն. Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Եր., 1987, էջ.340, ծանոթ.39.
23. A. Kempinski und S. Košak. Der Išmeriga-Vertrag, Die Welt des Orients 5/2, 1969-1970, S.191ff.
24. J. Pokorny. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd.I, Bern und München, 1959, S.1179.
25. Այս ցուցակում հաշվի են առնված փոքրասիական անձնանունների հետևյալ բառարանների և նորահայտ տեքստերի նյութերը՝ E. Laroche. Les Noms des Hittites, 1966 (NH); idem. Les noms des Hittites: Supplément; S. Alp. Hethitische Briefe aus Maşat Höyük, Cuneiform Texts from the British Museum (CCT); J. - M. Durand et E. Laroche. Fragments Hittites du Louvre. In: Atatürk Memorial, Paris, 1982, p.73-107; G. Beckman and H. A. Hoffner. Hittite Fragments in American Collections. - Journal of Cuneiform Studies 37/1, 1985, p.1-60.
26. Tarwaški(š)-ի հիմքում Ս.Ալփը հակված էր տեսնելու կապադովկիական ժամանակաշրջանի փոքրասիական դիցաբանի աստվածներից մեկի՝

Tarawa-ի անվանումը (S. A I p. Hethitische Briefe. S.99): Hebattarakki անվան մասնատման հարցում Է.Լարոշը պայմանականորեն առաջարկում էր Hebat-arakki կամ Hebal-tarakki (E. L a r o c h e. NH. p.348), այսինքն այստեղ հակված չէր առանձնացնելու խնդրո առարկա վերջածանցը: Ամեն դեպքում, այս անձնանունը վկայված է խուրրիերեն լեզվով գրված ծիսական տեքստում, որը, սույն անձնանվան հիմքում ընկած խուրրիական Hebat աստվածուհու անվան հետ միասին, կարող է նշել դրա խուրրիական, համենայնդեպս, ոչ խեթական ծագումը:

27. Բացառությամբ, թերևս, նախորդ ծանոթագրության մեջ նշված Tarwaški(š)-ի, որի առնչակցությունը Tarwa ղիցանվանը դժվար է ապացուցել:
28. Այս մոտավոր տեղադրությունը հենվում է Ստրաբոնի կողմից հիշատակվող Garsaura տեղանվան (S t r a b o XII 537,538,568. XIV 663) հետ համադրման վրա (E. L a r o c h e. Etudes de toponymie anatolienne. - Revue hittite et asianique 69, 1961, p.82):
29. V. H a a s. Geschichte der hethitischen Religion (= Handbuch der Orientalistik. Abt.1, Bd.15). Leiden, 1994. S.850ff.
30. I. J. G e l b, P. M. P u r v e s and A. A. M a c R a e. loc.cit., p.94.
31. Օրինակները տես H. K r o n a s s e r. Etymologie der hethitischen Sprache.I, Lief.2. Wiesbaden, 1963, S.58ff.
32. Мифы народов мира. том 1, М., 1987, с.242.
33. Խեթագիտական հրատարակություններում գերիշխում է այն տեսակետը, ըստ որի Իսուվան գերազանցապես խուրրիաբնակ է եղել (I. S i n g e r. Hittites and Hattians in Anatolia at the Beginning of the Second Millennium B.C., Journal of Indo-Eropean Studies 9, 1981, p.123; G. W i l h e l m. The Hurrians. Warminster, 1989, p.25; A. Ü n a l. Studies in Ancient Anatolian Magical Practices: The Hittite Ritual of Hantitassu from the City of Hurma Against Troublesome Years (CTH 395), Ankara,1996 p.9f.: նաև Գ. Ջ a h ու կ յ a ն. Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 323): Հարկ է նշել, որ այս ենթադրությունը հիմնականում հենվում է Իսուվայի մ.թ.ա.XIII դարի անվանաբանական նյութերի վրա, որ իրոք պարունակում է խուրրիերեն անձնանունների հոծ շերտ. այս փուլում Իսուվայի իշխող դինաստիան խուրրիական էր:
34. Պախխուվայի տեղադրության համար տես վերը՝ ծանոթ.4:
35. Հ. А р у т ю н я н. Корпус, с.479сл. и 491.
36. Ս. Հ մ a յ a կ յ a ն. նշվ.աշխ., էջ.110-111.
37. Հ. А р у т ю н я н. указ.соч., с.490; Ս.Հմայակյան. նշվ.աշխ., էջ.48-50.
38. Հ. А р у т ю н я н. указ.соч., с.477.
39. Г р. К а п а н ц я н. Об урартском божестве Адаруга. – В. Сб.: Историко-лингвистические работы, т.II, Ер., 1975, с.190слл.
40. Գ. Ջ a h ու կ յ a ն. նշվ.աշխ., էջ.434.

МАКСИМ ХАМОЯН

К ТЕОРИИ СЛОВОСОЧЕТАНИЯ
(на материале курдского языка)

Задача разработки теории словосочетания ставит перед наукой ряд вопросов, среди которых значимыми и принципиальными являются следующие: Каков объективный метод исследования словосочетаний с подчинительной связью компонентов, соизмеримый с задачей их научного определения? Каково лингвистическое назначение подчинительных словосочетаний в языковой системе? И какова языковая модель образования подчинительных словосочетаний, демонстрирующая присущую только им структурно-семантическую организацию?

Правильное и четкое понимание сущности подчинительных словосочетаний как целых и целостных фактов языковой действительности, представляющих особый тип проявления языковой материи, непосредственно зависит от глубокого осмысления этих вопросов и обоснованного ответа на них. Между тем они как таковые не только специально не разработаны, но и в такой своей постановке не поставлены в науке, хотя их отдельные стороны постоянно находились и находятся в центре внимания исследователей.

Попытаемся в ограниченных рамках предлагаемой статьи представить наше понимание сущности этих вопросов при учете опыта и результатов изучения подчинительных словосочетаний разных языков.

Лингвистическая наука не располагает полноценным определением переменного (свободного) подчинительного словосочетания, которое образуется в условиях речи в составе предложения. Причина этому заключается, в первую очередь, в традиционном несоблюдении соизмеримости исследовательского направления с задачей научного определения словосочетания. В то время как вопрос определения синтаксического

словосочетания требует ответа — научного определения, основанного на характеристике его комплексной организации в целом, придаваемые ему определения обычно ограничиваются представлением отдельных частных признаков его внешней формы, т.е. формальной организации. Разные методики выделения и анализа словосочетания в этом аспекте обусловили, с одной стороны, появление в разных формулировках отдельных частных неполноценных определений и, с другой стороны, существенные расхождения в самой теоретической трактовке и интерпретации этой формы. Показательно, что и сами исследователи подчинительного словосочетания признают, что в определении словосочетания нет полного согласия и единства между разными научными грамматиками[1].

Обращает на себя внимание тот факт, что синтаксическая наука, имеющая длительную историю существования, в исследовании словосочетания и освещении его сущности в общих чертах находится еще на своем полпути. В ней основные вопросы теории словосочетания не имеют однозначного решения, некоторые из них мало разработаны, являются спорными. А некоторые вопросы, которые касаются природы значения словосочетания, его референтной соотнесенности и лингвистического назначения и т.д., как таковые вообще не ставятся.

Как показывают результаты изучения синтаксического материала разных языков и, в частности, построенные на их основе характеристики — определения непредикативных подчинительных словосочетаний, внимание ученых по сей день сконцентрировано исключительно на их внешней форме, на разных аспектах этой формы, элементах ее внутреннего членения, соотношениях этих элементов и т.д. В этих определениях необоснованно господствует убежденность в том, что исследуется и определяется не форма словосочетаний, а их комплексная организация в целом. В зависимости от этого структурно-семантическая организация внешней формы словосочетания представляется не иначе как структурно-семантическая организация всего словосочетания. Результатом подобной трактовки внешней формы словосочетания является практикуемый до сих пор в научной и учебной литературе так называемый структурный, синтаксический анализ словосочетания, рассматриваемый как анализ целостной организации словосочетания, но в действительности являющийся анализом лишь

его материальной оболочки, позволяющим детализировать и выделить элементы внутреннего членения этой оболочки. В результате смешения формы словосочетания с его структурно-семантической организацией в целом определение формы словосочетания необоснованно представляется как определение всего словосочетания. Приводим некоторые из этих определений, встречающихся в научной и учебной литературе: "Словосочетание – грамматическое и смысловое объединение на основе подчинительной непредикативной связи знаменательных слов, между которыми имеются атрибутивные, объектные или обстоятельственные отношения"[2]. "Назначение словосочетаний: выражать отношения между понятиями, выраженными словами..."[3]. "Словосочетание – это смысловое и грамматическое объединение двух (или нескольких) полнозначных слов или форм слов, проявляющее их подчинительные свойства"[4]. Словосочетание – это "Соединение двух или более знаменательных слов (вместе с относящимися к ним служебными словами или без них), служащее для выражения единого, но расчлененного понятия или представления"[5]. "Словосочетание – это синтаксическая единица, образующаяся соединением двух или более знаменательных слов на основе подчинительной связи и тех лексико-грамматических отношений, которые порождаются этой связью"[6], и т.д.

Согласно приведенным определениям, во-первых, подчинительные словосочетания образуются из двух или более знаменательных слов, между которыми имеются подчинительные отношения; во-вторых, внешней формой (материальной оболочкой) подчинительного словосочетания выступает сцепление форм слов, связанных формальной связью, называемой авторами определений синтаксической связью; в-третьих, план содержания подчинительного словосочетания составляет сцепление понятий, выражаемых словами – компонентами, связанными между собой смысловой связью, именуемой в определениях синтаксическим отношением, определяющим якобы значение словосочетания; в-четвертых, словосочетание является сцеплением формально-смысловых элементов, обладающим расчлененностью формы и значения; в-пятых, подчинительное словосочетание образуется по структурной, синтаксической модели и т.д.

Важно отметить, что все перечисленные особенности, приписываемые комплексной организации подчинительного словосочетания, относятся исключительно к его внешней форме. Круг вопросов, относимых теории словосочетания, таким образом, суживается формальными рамками его плана выражения и важные вопросы, касающиеся его плана содержания остаются вообще вне поля зрения. В результате, построенные на основе особенностей внешней формы словосочетания определения, в действительности являющиеся определениями формы словосочетания, квалифицируются как определения формальные, структурные и, стало быть, неполноценные.

Ознакомление с определениями, придаваемыми разными авторами словосочетанию, позволяет заметить, что словосочетание рассматривается как бы в самом себе и для себя. Но для языка как представителя отражаемой действительности образование словосочетания не самоцель. Оно предполагает соотношение словосочетания не с самим собой или соотношениями составляющих его слов, а с определенным, конкретным объектом действительности — денотатом, с особым понятийным содержанием — референтом. Оно не могло осуществиться, если бы в задачу словосочетания входило лишь отражение взаимодействия компонентов, которым, по мнению некоторых лингвистов, определяется синтаксическая семантика (значение), содержательная сторона словосочетания, и т.д[7].

Несовпадения нашего понимания словосочетания со существующими взглядами на главные вопросы теории словосочетания сводятся к следующему:

1. Для разработки теории подчинительного словосочетания принципиально важное значение имеет исследовательское направление, для которого отправным моментом в изучении словосочетания является знание денотата, с которым оно соотносится.
2. Как уже отмечалось, не словосочетание, а форма словосочетания образуется из двух или более знаменательных слов, т.е. формой словосочетания является не сцепление форм компонентов, находящихся в формальных связях, а сцепление компонентов, находящихся в формальных и смысловых связях. Иными словами, то, что лингвисты до сих пор называют словосочетанием, в действительности, является формой словосочетания.

3. Словосочетание образуется не как сцепление формально-смысловых элементов — слов, (в котором формы слов находятся в формальных связях, а их значения — в смысловых), а как формально-смысловой элемент, имеющий форму в виде сцепления формально-смысловых элементов и единое значение, о котором и о характере объекта действительности, логическим представителем которого является это значение, ничего не сообщается в определениях.
4. Значение словосочетания определяется не отношениями компонентов и их взаимодействием, а отражением особого, до сих пор не выделенного наукой объекта действительности, о котором, как указывалось, ничего не сообщается в научной и учебной литературе.
5. Словосочетание образуется не по структурной (синтаксической) модели, допускающей расположение стержневого и зависимого компонентов непосредственно один за другим, а по особой структурно-семантической модели, интепретация которой следует ниже.

В дополнение отметим, что в специальной литературе содержатся и такие определения подчинительного словосочетания, которые хотя и указывают на отдельные стороны его плана содержания, в частности на тот факт, что оно является единицей номинации, выражает расчлененное понятие и т.д., но в них опять-таки отсутствуют данные об объекте действительности, который обозначается словосочетанием, и о расчлененности понятия, являющегося отражением этого объекта.

Отметим некоторые из этих определений: "Вопросы грамматической сущности словосочетания, об объеме словосочетания, о его форме и значении ... в разных языках остаются мало изученными. Все признают, что словосочетание состоит не менее чем из двух полнозначных слов, что оно организуется по законам и правилам соединения слов и их форм, присущим данному языку, и что оно выражает единое, хотя и сложное, расчлененное понятие, цельное значение"[8].

"Таким образом, с чисто грамматической точки зрения простыми словосочетаниями должны быть признаны синтаксически организованные и семантически цельные сочетания

двух знаменательных слов, выражающие единое значение и способные быть обозначением предмета, действия, качества"[9].

"Словосочетание – это минимальное грамматически связанное объединение слов, основная функция которого номинативная"[10], и т.д.

Эти определения также, как предыдущие не являются полноценными. В них не раскрывается сущность перечисленных признаков словосочетания. Они хотя и указывают на номинативность словосочетания, но абсолютно не касаются вопроса о природе и самом существовании референта словосочетания, незнанием которого определяется отсутствие обоснованности таких понятий, каковыми являются "расчлененность понятия", "сложность понятия", "цельность понятия", "способность обозначать предмет, качество", "семантическое распространение стержневого компонента" и т.д. в этих определениях. Но прежде чем представить обоснование нашего понимания всех этих вопросов, касающихся организации словосочетания, следует также отметить, что и сам термин "словосочетание", которым пользуемся и мы, нуждается в некотором уточнении. Речевое образование, традиционно называемое словосочетанием в действительности не является сочетанием слов в их виртуальном проявлении. Оно представляет собой объединение синтаксических проявлений слов, к тому же в его построении нередко принимают участие и синтаксические проявления фразеологизмов, целых предложений и т.д.

Перечисленные возражения основываются на результатах рассмотрения подчинительных словосочетаний, с одной стороны, в плане их денотативной соотнесенности – в аспекте их связей с отдельным участком отражаемой действительности, который противопоставлен другим ее участкам, обычно представляемым соответствующими типами проявления языковой материи – лексическими и фразеологическими единицами, предложениями и паремиологизмами, и с другой стороны, с точки зрения занимаемого ими места среди разных типов проявления языковой материи, находящихся в преемственно-эволюционных отношениях, лежащих в основе формирования и существования языковой структуры[11]. Объектом исследования служат подчинительные словосочетания курдского языка.

Важность изучения подчинительных словосочетаний языков, в том числе и курдского языка, вытекает из того, что

они, будучи особым типом проявления языковой материи, отражают строго определенную сферу реалий действительности, а именно разные типы проявлений объектов действительности, которые не могут обозначаться лексическими и фразеологическими средствами — словами и фразеологизмами, специализированными исключительно по обозначению самих объектов. Что касается состояния изученности подчинительных словосочетаний курдского языка, то вопрос о них не только не решен, но и как таковой специально не поставлен в работах по курдской грамматике.

Подчинительные словосочетания курдского языка стали фигурировать в специальной курдоведческой литературе впервые в связи с исследованием категории рода имен существительных и средств ее выражения — так называемых изафетных показателей в изафетных (определительных) конструкциях[12]. В дальнейшем подчинительные словосочетания все больше привлекали внимание исследователей в связи с разработкой проблем фразеологии курдского языка и разъяснением отношений устойчивых и свободных словосочетаний с целью выделения их отличительных особенностей и т.д[13]. В последнее время, при разработке вопросов теории курдского языка среди всех главных задач важное значение приобрела задача освещения сущности словосочетания, моделирования процесса его образования, его лингвистического назначения и т.д. Некоторые результаты решения этих задач содержат опубликованные работы автора, посвященные разработке отдельных общелингвистических проблем, касающихся социолингвистической потребности, проявления языковой материи, формирования языковой структуры, единого критерия построения лингвистических дефиниций и т.д[14].

Объективное освещение сущности подчинительного словосочетания осуществляется путем его исследования в плане его сравнения с другими типами проявления языковой материи на основе метода социолингвистического анализа, позволяющего в деталях определить единство его социальной и лингвистической сторон[15].

При сегментации курдской речи — предложения в общем ряду с другими элементами его внутреннего членения выявляются две структурные разновидности словосочетаний с подчинительной связью компонентов, которые несмотря на

сходство во внешней форме являются принципиально разными типами проявления языковой материи, отличающимися друг от друга разными моделями образования и присущими только им разными лингвистическими назначениями в языковой системе.

Одну из этих разновидностей составляют устойчивые, воспроизводимые в готовом виде словосочетания, которые возникают и существуют в качестве характеризующего, квалифицирующего или оценивающего обозначения объектов действительности и известны в курдской фразеологии как фразеологизмы со структурой словосочетания[16].

Другую разновидность представляют свободные (переменные), каждый раз вновь образующиеся словосочетания — синтаксические единицы, обладающие специфической структурно-семантической организацией и особым лингвистическим назначением в языковой системе.

Для объективного разграничения этих двух разновидностей единиц, встречающихся в составе предложения, принципиально важно рассматривать их на общем фоне проявлений языковой материи в ряду с другими языковыми и речевыми единицами.

Отражаемая языковой материей действительность в реальности существует в своих отдельных конкретных проявлениях, которые познаются и обозначаются, как правило, знаменательными словами и/или соотносящимися с ними фразеологизмами — двумя известными и, как уже указывалось, единственными в своем роде специализированными типами единиц номинации, являющимися двумя разными типами проявления языковой материи. Примерами таких отдельных, конкретных типов проявления действительности, обозначаемых словами и фразеологизмами, являются, в частности, av (“вода”), nan (“хлеб”), ba (“ветер”), ava nerm (“тихий, неприметный, но хитрый, коварный” букв. “тихая, спокойная вода”), axa sar (“могила, вечный покой”, букв. “холодная земля”) и т.д.

Вместе с тем сами типы проявления действительности в виде отдельных, конкретных объектов (предметов, явлений, действий, состояний, свойств и т.д.), обозначаемых исключительно словами и фразеологизмами, в свою очередь, в действительности существуют и функционируют лишь в своих особых проявлениях, обозначение которых, как уже сказано, словами

и фразеологизмами в их виртуальном проявлении оказывается невозможным. Они, т.е. проявления проявлений окружающей действительности, или иначе говоря, проявления объектов действительности, обозначаемых знаменательными словами и фразеологизмами, обозначаются принципиально иными средствами номинации, являющимися в своем роде проявлениями проявлений языковой материи. Дело в том, что языковая материя проявляется через свои разнообразные и разнородные проявления и проявления самих этих проявлений не сама по себе, а из социальной потребности в реализации в языкотворческих и речетворческих целях путем ее самоопределения, направленного на ее приспособление к нормам и правилам создания речи, упорядочивания речевой деятельности, а также и на построение речевых единиц и создание на их основе языковых образований более сложного характера и т.д. Исходным и главным фактором, обусловливающим эту потребность, служит то, что отражаемая языковой материей действительность, существующая в своих проявлениях и проявлениях самих этих проявлений, требует своего адекватного языкового представления, определяющего необходимость в соответствующем проявлении языковой материи. В частности, в результате анализа соотношений проявлений отражаемой действительности и проявлений языковой материи возникла убежденность в том, что языковая материя служит средством представления этой действительности в различных формах ее проявления, среди которых отдельные места занимают проявления:

1. в форме познаваемых конкретных объектов — предметов, явлений, действий, состояний, их свойств и т.д., представляемых единицами двух подсистем языка — лексики и фразеологии;
2. в форме типов проявления познанных объектов, представляемых морфологическими и синтаксическими проявлениями слов и фразеологизмов, синтаксическими словосочетаниями и их морфологическими и синтаксическими проявлениями.

Таким образом, в языковой системе морфологические и синтаксические проявления знаменательных слов и фразеологизмов, синтаксические словосочетания и их морфологические и синтаксические проявления являются теми специализированными номинативными средствами, в задачу которых входит

обозначение типов проявления объектов действительности; как правило, обозначаемых только словами и фразеологизмами в их виртуальном проявлении.

Будучи обозначениями объектов действительности, знаменательные слова и фразеологизмы отличаются друг от друга тем, что слова являются номинативными единицами, а фразеологизмы — номинативно-характеризующими — квалифицирующими единицами.

Морфологические проявления слов и фразеологизмов, основанные на их морфологических категориях, составляют основную часть словоизменительной и фразоизменительной систем курдского языка, охватывающих всю парадигму спряжения глаголов и глагольных фразеологизмов, склонения имен существительных и субстантивных фразеологизмов.

Синтаксические проявления слов и фразеологизмов, основанные на их валентности — сочетательных свойствах, выступают обозначениями соответствующих типов проявлений объектов действительности, которые стоят за синтаксическими категориями (категории подлежащего, сказуемого, дополнения и т.д.).

Принципиально иную характеристику представляют подчинительные словосочетания.

Образование словосочетаний — это особое языковое явление, обусловленное потребностью в обозначении не отдельных предметов, а именно типов их проявлений, в своей совокупности образующих отдельную специфическую сферу объективной действительности. В отличие от знаменательного слова, которое возникает как обозначение объекта действительности на основе понятия об этом объекте, синтаксическое словосочетание образуется из потребности в обозначении типа проявления объекта действительности, обозначаемого его главным,стержневым компонентом. В этом легко убеждаемся, обращаясь к конкретным примерам.

Словосочетание ava sar (“холодная вода”) — это речевое образование, обладающее статусом формально-смыслового элемента (знака). В своей минимальной конструкции оно имеет в качестве своей материальной формы сцепление двух знаменательных слов в их синтаксических проявлениях, выступающее описанием — характеристикой объекта av (“вода”) на основе его признака sar (“холодная”), определяющей собой его

данное состояние (- воду в ее холодном состоянии), воспринимаемое как особый тип ее проявления в действительности. Этот тип проявления воды встречается в общем ряду с другими, всевозможными типами ее проявления, каковыми являются: ava germ ("теплая вода"), ava zelal ("прозрачная вода"), и т.д., и т.п., которые обозначаются одноименными словосочетаниями. Другой пример: словосочетание hêdî dinivîse ("медленно пишет") описывает – характеризует действие dinivîse (от глагола nivîsîn ("писать") на основе признака hêdî ("медленно"), выявляя его особое состояние (- действие в его медленном темпе), являющееся особым типом его проявления, наряду с его другими типами проявления в виде zû dinivîse ("быстро пишет"), xirab dinivîse ("плохо пишет") и т.д., и т.п. Еще один пример: Kitêba Şagirt ("книга ученика") образуется как характеристика объекта kiteb ("книга") на основе приписываемого ему признака принадлежности ученику, придающего ему определенную классификационную отнесенность – положение – нахождение в собственности ученика, воспринимающееся как отдельный тип его определения – проявления.

Сравнение обозначаемых словосочетаниями типов проявления одного и того или разных объектов в плане их конституирующего признака приводит к осознанию того, что подчинительные словосочетания образуются из потребности в расподоблении смежных состояний одного и того же объекта в целях различения типов его проявлений. Таким образом под типом проявления объекта действительности в широком понимании подразумевается любое состояние, в котором объект оказывается в результате необходимости его функционирования – включения в связь с другими объектами. Рассматривая нахождение объекта в том или ином отношении или состоянии как свойство или признак объекта, можно дальше осознать основу соответствующего типа его проявления: тип проявления объекта основан на том или ином его признаке или отношении. Поскольку признак объекта отдельно от него не существует и не отделим от него ("холодная вода – это один предмет, от которого не отделим его признак "холодная"), то тип его проявления, основанный на данном его признаке, воспринимается как целостный, единый предмет познания. Понятие об этом типе проявления объекта, образующее план содержания словосочетания, оказывается типом проявления понятия об

объекте. Оно является единицей мысли идеального содержания в виде единого нерасчлененного понятия как особой формой мышления, из потребности в выражении которой образуется словосочетание в расчлененной, внутираздельнооформленной материальной оболочке. Расчлененная материальная оболочка словосочетания – это аналитическая форма выражения нерасчлененного понятия о нерасчлененном референте, знание которого является первоочередной задачей и главным условием на пути создания теории подчинительного словосочетания, оно служит отправным пунктом объективного освещения его комплексной организации и отграничения его от других типов проявления языковой материи, выступающих представителями других референтов. Аналитическая форма словосочетания, образующая его план выражения, является единством сцепления форм компонирующих слов, связанных формальными связями и сцепления их значений, связанных смысловыми связями. В этом виде она совокупно выступает означающим словосочетания. Таким образом, форма словосочетания – это синтаксическое объединение, образующееся соединением двух или более знаменательных слов, связанных между собой формально-смысловыми связями. В зависимости от этого правомерно моделировать процесс образования подчинительного словосочетания по схеме: "Понятие о типе проявления объекта (план содержания) + формально-смысловое сцепление компонирующих слов (план выражения)".

Таким образом, характер структурно-семантической организации подчинительного словосочетания в его минимальной, двучленной конструкции определяется целью его образования, которая заключается в обозначении типа проявления предмета на основе понятия о нем, выражаемого через сцепление понятий о предмете и его признаке в соответствующей материальной оболочке.

MAXIM KHAMOYAN

ON TIIEORY OF WORD COMBINATION
(on the Material of Kurdish Language)

In this paper we prove, that subordinate word combinations formed from requirement in marking types of displaying objects of reality, marking them as the crucial componcnts.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Грамматика русского языка, Том II, Синтаксис, часть первая. Издательство АН СССР, М., 1960, с. 10.
2. Р.Н.Попов, Д.Н.Валькова, и др., Современный русский язык, "Просвещение", М., 1978, с. 273.
3. А.Н.Гвоздев, Современный русский литературный язык, часть 2, Государственное учебно-педагогическое Издательство МП РСФСР, М., 1961, с. 19.
4. Н.С.Валгина, Синтаксис современного русского языка, Из. "Высшая школа", М., 1978, с. 23-24.
5. О.С.Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Из. "Советская энциклопедия", М., 1966, с. 426.
6. Современный русский язык, часть 2, Синтаксис, М., "Высшая школа", 1979, с. 7.
7. Н.С.Валгина, цит.работа, с. 11.
8. См. примечание 1-е, там же.
9. Там же, с. 20.
10. Современный русский язык, часть 2, Синтаксис, М., "Высшая школа", 1979, с. 5.
11. О преемственно-эволюционных отношениях см.: М.У.Хамоян, К проблеме моделирования процесса становления языковой структуры. - "Страны и народы Ближнего и Среднего Востока", Ереван, 2002, с. 354-363.
12. Шамилов А., Курдоев К., Цукерман И. Об изафете в курдском языке. – "Революция и письменность", 1933, № 1 (16), с. 51-56; Шамилов А., Цукерман И., Курдоев К. О проблеме рода в курдском языке. – "Письменность и Революция", сб. 1, М. – Л., 1933, с. 160-178.
13. М.У.Хамоян, Основы фразеологии курдского языка. Издательство АН Армянской ССР, Ереван, 1988, с. 17-53; Очерки именной фразеологии курдского языка. Издательство Ереванского университета, Ереван, 1971, с. 3-16.
14. М.У.Хамоян, К проблеме потребности в лингвистике. – "ИФЖ АН Армянской ССР", 1987, N 1, с. 172-182; Проблема проявления в лингвистике (на материале курдского языка). – "Страны и народы Ближнего и Среднего Востока, XX", Изд. "Зангак-97", Ереван, 2001, с. 270-289; К проблеме моделирования процесса становления языковой структуры. – "Страны и народы Ближнего и Среднего Востока, XXI". Изд. "Зангак-97", Ереван, 2002, с. 354-363; Проблема дефиниции в лингвистике (на материале курдского языка), - "Страны и народы Ближнего и Среднего Востока, XVII", Изд. "Гитутюн" НАН РА, Ереван, 209-229.

15. Хамоян М.У., Основы фразеологии курдского языка, Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, М., 1989, с. 6-9.
16. Там же, с. 26.

Քայլ որ շուրերին ինդուայլ ինդուայ հայերայ հայերաշխա-
յա և սայրածայերայա սեռայինդուծների ցածրայանդեր բննարի-
փև է սոյզ ասուծեզաշարի XXIII հասարույ [Իայիևյաց Ս., 2004],
կիկնդրյուծից Իսուսափեր հայար այսան կծնիկայացծեզ վիայե ին-
մի ճարկագրայի շրջաճոյ աճցած զարգացյած եճրայրայ ըճրգբ,
որը հաճգեցրել է զրահր սորյուրծերույ վիայիած հայերայ ձևա-
վորվելը, սե՛ս աղյուսակ I, վող III:

Աղյուսակ I
Շուրերին բայի խոնջարումը

I փուլ	Գործողության բայ		Ստացական բայ
	Ներգործական	Ստացական	
	*-R-է[1]		*R-Ø
II փուլ	Ներգործական բայ		Ստացական բայ
	*R-է		*R-Ø
III փուլ	Կատարյալ ներկա (էրգատիվ)	Ենթատար ներկա (ոչ-էրգատիվ)	Ստացական բայ
	-n/b[1]-R-Ø[4]	R-է	R-Ø

Շուրերին

Քայլ որ շուրերին ինդուայլ ինդուայ հայերայ հայերաշխա-
յա և սայրածայերայա սեռայինդուծների ցածրայանդեր բննարի-
փև է սոյզ ասուծեզաշարի XXIII հասարույ [Իայիևյաց Ս., 2004],
կիկնդրյուծից Իսուսափեր հայար այսան կծնիկայացծեզ վիայե ին-
մի ճարկագրայի շրջաճոյ աճցած զարգացյած եճրայրայ ըճրգբ,
որը հաճգեցրել է զրահր սորյուրծերույ վիայիած հայերայ ձևա-
վորվելը, սե՛ս աղյուսակ I, վող III:

Հոդիածի եայատակի Նեռջարհոր Նավայի մի շարք հին ինդուերի՝ շուրերին, էայերին, խոսերին և որոշ ինդուա-ծայերի ինդուայ հայերայ հայերաշխայերի ձևաբանական է և ինդուերայ ոչ-էրգատիվ ինդուայ ինդուերայ և ասպեկտային ինդուերի ձևաբանական դասակարգումը:

Տարբեր ծագումնաբանական ինդուերի հայերայ բերում ինդուայ կայծառ տարբերություններ. ենթադասակարգում է երկու տիպային միավոր (էրգատիվ) տիպի ինդուերը հանդես բերում երկու տարբեր ինդուայիաձևային ընդհանուր կարգեր, որոնց բացահայտումը կարևոր նշանակություն ունի ենթադասակարգման համար:

Շուրերին

Քայլ որ շուրերին ինդուայլ ինդուայ հայերայ հայերաշխա-
յա և սայրածայերայա սեռայինդուծների ցածրայանդեր բննարի-
փև է սոյզ ասուծեզաշարի XXIII հասարույ [Իայիևյաց Ս., 2004],
կիկնդրյուծից Իսուսափեր հայար այսան կծնիկայացծեզ վիայե ին-
մի ճարկագրայի շրջաճոյ աճցած զարգացյած եճրայրայ ըճրգբ,
որը հաճգեցրել է զրահր սորյուրծերույ վիայիած հայերայ ձևա-
վորվելը, սե՛ս աղյուսակ I, վող III:

Աղյուսակ I
Շուրերին բայի խոնջարումը

I փուլ	Գործողության բայ		Ստացական բայ
	Ներգործական	Ստացական	
	*-R-է[1]		*R-Ø
II փուլ	Ներգործական բայ		Ստացական բայ
	*R-է		*R-Ø
III փուլ	Կատարյալ ներկա (էրգատիվ)	Ենթատար ներկա (ոչ-էրգատիվ)	Ստացական բայ
	-n/b[1]-R-Ø[4]	R-է	R-Ø

Շարադրություններ

1. Լեռնոտվածքով հշված են վիճակագրված ձևերը:

2. Լեռտեղ և սառը հողմակոծ ափերին խոնեիությունները չծանոթ-ության պատճառով բերում են մեզ մեկ ձևից 3 դերբեր տրվելիության ցուցիչների, որոնք -ed- հոմացությունը ածանցն, որը վիճակած է ինչպես ածանցական, այնպես եւ ածանցական զարձոնությամբ բայերի հետ, տե՛ս [Հասկի-յան Մ., 2004, էջ 499]:

Ի վտե՛ր ներքի տրակտատների զարգացումը հաճախ է ենթադրում հորդ փոլիը հատուկ գործողություն : վիճակ հակադրության թուլացում և բայերի վիճաբաշխման ըստ ածանականության (ներգր սեռ) հատկանիշի, որ հատուկ է էրգատիվ ածանցական լեզուներին (չեզոք սեռ) հատկանիշը: Նկի վիճաբաշխման արդյունք գործողություն կատարյալ բերում: Նկի վիճաբաշխման արդյունքում է. ածանական գործողություն արտահայտող բայերը ներկայացում են առանձին՝ ներգործական կամ չեզոք: Ներկայացված են վիճաբաշխման բայերի զանազան ձևերը, որոնք ունեն ածանական գործողության իմաստ, սակայն տարբերվում են ներգործական կամ չեզոք:

գ/ այս փոխին է վիճաբել եւ անդրադարձական արտահայտություն բայերում չգործող ածանական կիրառություն (Aktionsart) բնութագրող վերաբերմունքային արտահայտություններ), ինչպես նաև ըստ/հարկադրական (ներգործական) ձևերը:

դ/ Ներգործական բայերի ածանական ձևերը, որոնք ունեն ածանական գործողության իմաստ, ինչպես նաև

տր ցուցիչ -ԵՆ, վերադրականացնող է ենթադրում սեռի բայ, նույն վիճակի սուբյեկտ ցուցիչ -Ø-ն՝ չեզոք սեռի բայի սուբյեկտի ցուցիչ:

ՈՒ փուլ՝ ի սարբերություն նախորդ փուլերի հատուկ դեպ-քերում կարող է ներգործական (ազդող) առարկան ներկայացվել խոնարհման ձևախոհության՝ ենթադրյալ խոնարհման (էրգատիվ) դերանվանական (անձնական) ցուցիչների միջոցով (ես՝ ՅՆ, դու՝ ԴՈՒ, նա՝ Ø, մենք՝ ՄԵՆՔ, դուք՝ ՁԵՆՔ, նրանք՝ ՆՐԱՆՔ), առկա դարձյալ նաև ներգործյալ (ենթակա) խոնարհման (ազդող) ցուցիչները (տե՛ս աղյուսակ 1): Վերադրական վիճակի սուբյեկտային ցուցիչները (I փուլ), վերադրական-ստացական չեզոք սեռի սուբյեկտային ցուցիչները (II փուլ), III փուլում վերածվում են էրգատիվ տիպաբանության ենթակա հատուկ արտահայտիչի՝ շարքի ցուցիչների: Դանի չափի որոշման սեռային հատկանիշ (bicb ergativity) հատկանշական ենթադրյալ է, բայց էրգատիվ դերբայից, նաև կատարյալ վերադրական [**Hopper P. J. & Thompson S. A.,** 1980, p. 252], այսպես զարմանալի չէ, որ նոր՝ էրգատիվ խոնարհման ձևերում կան-խատեսվում են կատարյալ վերադրական ձևերի նմանություններ (I փուլ), նաև սեռի ենթադրական-ների սուբյեկտների (II փուլ) խոնարհման, որի վերջնական արտահայտությունը է ազդիչ վիճակի խոնարհումը:

Վերադրական, էրգատիվ խոնարհման ի հայտ գալով ձևավորվում է շարերական տեքստերից սեռ հատկի վերաբաժանված հատկանիշը, որի հատկանիշ է նաև հատկանշական սեռային հատկանիշների ներկայացումը արտահայտությունը վերջնական ենթադրյալ սեռի ենթադրությունը:

Էրգատիվ

Էրգատիվի վերաբերյալ հատկանիշը սեռ ենթադրյալ ունի է հետևյալ տեսքով (արտասահ 2, փուլ III)· բայից հատուկ է ներկա դասակարգ՝ կատարյալ/ազդյալ : ազդատարչ-ազդյալ (ենթադրյալ/ակտիվ) ձևերում ենթադրական ձևերում ներկա խոնարհման (էրգատիվ) ցուցիչները (աղյուսակ 2, փուլ III)· բայից հատուկ է ներկա դասակարգ՝ կատարյալ/ազդյալ : ազդատարչ-ազդյալ (ենթադրյալ/ակտիվ) ձևերում ենթադրական ձևերում ներկա խոնարհման (էրգատիվ) ցուցիչները (աղյուսակ 2, փուլ III)· բայից հատուկ է ներկա դասակարգ՝ կատարյալ/ազդյալ : ազդատարչ-ազդյալ (ենթադրյալ/ակտիվ) ձևերում ենթադրական ձևերում ներկա խոնարհման (էրգատիվ) ցուցիչները (աղյուսակ 2, փուլ III)· բայից հատուկ է ներկա դասակարգ՝ կատարյալ/ազդյալ : ազդատարչ-ազդյալ (ենթադրյալ/ակտիվ) ձևերում ենթադրական ձևերում ներկա խոնարհման (էրգատիվ) ցուցիչները (աղյուսակ 2, փուլ III)· բայից հատուկ է ներկա դասակարգ՝ կատարյալ/ազդյալ : ազդատարչ-ազդյալ (ենթադրյալ/ակտիվ) ձևերում ենթադրական ձևերում ներկա խոնարհման (էրգատիվ) ցուցիչները

III փուլ՝ ճշտախոհություն է ենթադրվածից սեռի բայերի ոլորտում ևոր՝ էրգատիվ խոսքերում խաղալ գլխտի գաղափարից ելնելով՝ սկզբում տեղը՝ որտեղ սկիսի բայական խոսքերում ներառվել անհրաժեշտությունը նրանց է հանդիսանում ինքնուրույն ածականների խոսքիմաստային ձևավորման հարցում: Տեղի է ունենում ևոր հետևյալը.

ա/ էրգատիվ խոսքերում բայածների ըճիսիտուր են որպես կանոնավոր կինուվ/ածցով ծառացիի ձևեր (որ պետք է բացատրել կանոնավոր կինուվ/ածցով ծառացիի գաղափար կապով ածցոտացիայով և, հետևաբար, էրգատիվության հետ, տե՛ս [**Hopper P. J. & Thompson S. A., 1980, p. 252**]);

բ/ հատկանիշային ածցվիլ գաղափարը տարածիուր է չեզոք/հրամիրական խոսքերում, ուշադրություն հրա, որ այդ խոսքերում կիրառվող բայերը (որպես ածցվորող կատարվիծ գործողության արդյունք) ևույնպես ածքիուր է ածցվիլ գաղափար;

III փուլ՝			
*-R-ՅՀ	-R+k-Ø	Ածցոտական բայ (Ի էրգատիվ խոսքում)	Ածցոտական և ածցոտական բայ (III խոսքում)
Ածցոտական բայ (՝ էրգատիվ խոսքում)	Ածցոտական (չեզոք/հրամիրական) բայ		
Դերբոտության բայ			Ածիատար կինուվ/ած-ածցվոլ (ենթիա/ ասպատի) ծառացի
Ածցոտական	Ածցոտական (չեզոք/հրամիրական) բայ		Ածցոտական և ածցոտական բայ
Ածցոտական	Վիճակի բայ		Ածիատար (գործողության, ևան վիճակի՞ բայ)

Աղյուսակ 2
Էրգատիվ բայի խոսքային ընդունելությունը

I փուլ			II փուլ		III փուլ	
*-R-ՅՀ	*-R+k-Ø	*-R+n-ՅՀ	*-R-ՅՀ	*-R+k-Ø	*-R-ՅՀ	*-R+k-Ø	*-R+n-ՅՀ
Ածցոտական բայ	Ածցոտական (չեզոք/հրամիրական) բայ	Ածցոտական և ածցոտական բայ	Ածցոտական բայ	Ածցոտական (չեզոք/հրամիրական) բայ	Ածցոտական և ածցոտական բայ	Ածցոտական (չեզոք/հրամիրական) բայ	Ածցոտական և ածցոտական բայ

որ զանգվածից, նյութ կոտրել՝ ածցոտական գործողություն և վիճակի բայերի տարանջատում և II (սեգրեսատիվ վիճակի) խոսքաշերտում ինքնաշարժական ածցոտական (չեզոք/հրամիրական) խոսքում:

ջ/ սահմանափակ հնարավիր էրգատիվ և չեզոք խոսքիմունքներր կատարվյալ ներկի /անցյալ ժամանակի իմաստ ստանալուն հատկացրած ստորոգյալ հնարավիր խոսքաձևերի դիմաց ներկայի/չ-անցյալ ժամանակի ձևաչափիչ կիրառվելով է անձնավոր նախադասություն (հմմտ. ի հնարավիչով զորավարությունը պատերազմական ապառնի և արկածախնդրություն ենթիկա ժամանակի իմաստով):

Խոսքերեմե և ուրարտերեմե

Տեքստերջց սեռ հասյտմջ ինգիլիկաց գյութը արտահայտում է խոսքերեմ զարգացման նրիտ փոխ որոշ պայմանավորեմ անկանել նեք ևն: Երթ հրե խոսքերեմ դեպքում կարող է խոսել հերոսվյրե տարբերությունների մասին, այսինքն՝ ասող խոսքերեում զորշ ուշեցը ժամանակային հատկանիշների [Харакая М. Л., 2005, с. 244-5]:

Աղյուսակ 3
Խոսքերեմե և ուրարտերեմե բայի խոնարհումը

		Դերանունային բայ		Ածական բայ
		Անցյալ կատարյալ	Անցյալ անկատար	
I	Խոսող.	R+o^{1}-b/m	R+i^{1}-b, R+a^{1}-b	R-u^{1}-Ø
	Ուրարտ.	*R+o^{1}-b	R+i(a)^{1}-b, R+a^{1}-b	R-u^{1}-Ø
II	Խոսող.	R+o-b/m	R+i-b, R+a-b, R-u-Ø	
	Ուրարտ.	R+o-Ø^{2}-ne^{1}	R+i(a)-b, R+a-b, R+u-Ø	
III	Խոսող.	R-ia^{4}	R+o-b/m	R+i-b, R+a-b, R+u-Ø
	Ուրարտ.	R-ia-/-e^{4}	R+o-Ø^{2}-ne^{1}	R+i(a)-b, R+a-b, R+u-Ø
IV	Խոսող.	Ներկա	Անցյալ	Կատարյալ
		R-ia	R+o$\check{s}$-a^{4}	R+o$\check{s}$+a/i^{5}-Ø^{5}
		Ներկա	Անցյալ	Կատարյալ
		R-ia	R+ed-a^{4}	R+ed+a/i^{5}-Ø^{5}

գուգչե է. -ի(ə)-ճ՝ աճացողությամբ, ներգործական, -ə-ճ՝ շարժական բայր-
իլ, -ս-ճ՝ լիճային, տե՛ս [Клайчэн М., 1999, p. 258]:

2. Երգատիվ շարքի 3 ղ. սուբյեկտայնացված գուգչէը այս ձևում հաճոյս
է գալիս –Ø նեթյասնյթի տեսքով:

3. -ոե ձևորոշը արտոյատիվ շարքի 3 ղ. եզակի թվի օբյեկտայնացված
գուգչե է:

4. Երգատիվ շարքի 3 ղ. գուգչէ:

5. Գործողությամբ սուբյեկտի -b/m գուգչէը դառս է գալիս գործա-
ծողյուճց՝ իր տեղը զբշեկով վիճակի սրբյեկտի -Ø գուգչեե:

6. –ս վիճակի բերական ձայնահոդով աճացող ս աչաոճի ժամա-
ճակների ձևը վիճակած չեե:

Հրե խոսքերեե կեդայալնե սաոբերողյուճեեր է հաճոնս բերող
ւրեոց աճացոդակած բայի ոդորատ. աճիատար կեդայի ձևերոող երգա-
ոդ շարքի գուգչեդոե ւրեաճող եե աճրբշաճոդեե բայի հրչբե, կա-
ոաղյալ կեդայե կաքսիսող է դրսեւյեե գուգչեդրի կցուտով –o- բերական
ճայտաճոդե: Վկայակած եե կատարյալ կեդայի ւրեոց 3 ղ. ձևեր, որոք
երգեյի ճալոաէրգաոդ սորբյեկտի շբգոք շեոոգ ոեոյ բայերի ձևեր եե՝ -ო/b
գործողոոյալճ սորբյեկտի գուգչոե՛: Ծակայց կաոկաշծոց ոդուո է, որ կա-
ոաղյալ կեդայի խոսքաբեե ւրեոց դբեկալ եե երգատիվ էրե: Ծոեաճ
ալոյոեե հաւեար հրչբ է ճաոայոող աճիատար կեդայի ձևերի խոսքաբ-
ոեե փաատը ըատ էրգատիվոյալճ ւռոեելի (էրգատիվոյալճ աոճչոյալճը կա-
ոաղյալ կեդայի/աճցյալ ճաւճացակի հեռ [**Hopper P. J. & Thompson S. A.**, 1980, p. 252] նճբաոյոող է, որ երբ որեէ լճգոյոող աճիատար կեդայը
արտահայտվող է էրգատիվ խոսքաբեե մշգոցով, ապա կատալյալ ձ-
ները ճոյճալոե էրգատիվ եե): Դա եե հաատատող ճաե գեոակիշ ոյոար-
ձերեեի սոյալճեդը. ոյոարտատակած ձերգատրող բայերի օբյեկտակած 1 ղ.

(ալսոճի)։ -օՏ- և -ed- ածականի վիայված են ևսև ին Իտուիտնեսւ, ասիայե ոշ իե քնոմսիաեսև, այլ բասաիագեսև զոիծատյոոհ։ Դա է վիայուե կատաոյսվ կնոպի -օՏ- ածականե և առաց ույո ածացի, ոնշ՛սնե ևսև սահատաո կնոպի -ed- ածացոհ և առաց ույո ածացի ծ-ևնիր զոգաոնե զոիծատյուեն։ Ույո ածացեդոիր հնառև և կատաոյսվ կնոպատաո։ Ի հաիատոյուե գոյցնեդոիր յոյ է տայև նեգոյեդոիր է կատաոյսվ կնոպատաո, ոոո ևատաոյսվ։

IV փոտ՛ ոյուց Իտուիտնեսիոև հատոյ այո վատյուե տնոի է ոսեե-ևուե կատաոյսվ : սահատաո հաիատոյուե չեզոքացուե և կատաոյսվ կնոպի Իտուտոնեսև վիայիած ոաոածացեյ -օՏ- և -ed- ածացեդոիր կնոպի 2 դ. հզ. բ. տատրեր տրյնեհատայնե գոյցնեդոիր զոյուրյուե նիե Իտուիտնեսիոև ի ոյոմոտնդոեսև (տե՛ս ատյուտ 3)։ զոյուրյուե ոսեեե զոոծոտուրյուե բատուրյուե բատաոզոոտ ոոոշ ածացեդո (ոյուեց ոիայ՛սնեզոե, ևսատահոյուե, -օՏ- և -ed- ածացեդոիր), ատսևսահի ձնեոատ այո ատատահատ քոյուե բատաոզոոտ ոոոշ ածացեդոիր նե։ Իոև քատ ոյ այո ևսյ բատաոզոոտ ևսև ևոյուե/ծատահ ատտահատոո քոյուահատ։

II փոտ՛ նզահի էոզատահատեսև հնտահացոոհ զոոծոտուրյուե բատ-ոոոտոնե ոյո ատոտոնեսև ոե ոատ ացոոտահատուրյուե/ատացոոտահատուրյուե հատ-հատե և ացոոտահատուրյուե –օ բոեատոկ ձատեահոոյե էոզատոկ ատոյեեկ։

III փոտ՛ ոյուց ացոոտահատուրյուե ոեեատացոոհ կատահատկ կատի հնտահատ-ոյոմ է վիայուե կնոպի/ացոյատ ծատահատի հատ (տե՛ս Hopper P. J. & Thompson S. A., 1980, p. 252) էոզատկ Իտուտոնեսև ձնոզ է ոնոոտ կատ-ատատոյսվ կնոպի։ Ույո ածացեդոիր հնառև զոոծոտուրյուե։ Ի հաիատոյուե ծատահատի գոյցնեդոիր յոյ է տայև նեգոյեդոիր է կատաոյսվ կնոպատաո։ -օՏ- ածացոհ և առաց ույո ածացի, -օՏ- ածացոհ ատտահատոո էոզատոկ ձնոզ է կատաոյսվ կնոպատաո, ոոո ևատաոյսվ։

ա/ Կիրակոսյենց տատիկիս հետ ամեն անգամ հանդիպելիս է՝ խոսքս-զրույցս սկսելուց առաջ, նրանից թե զարմանալի հարցեր էի տալիս, նրանց էլ-նրանք էլ ինձ ասելիք ունեին, ինչ-որ բան էին ուզում ինձ հաղորդել, ինչ-որ բան էին ուզում ինձ հետ կիսել, ինչ-որ բան էին ուզում ինձ հետ բաժանել։ Ես էլ ինձ համար ամենաանհասկանալին, ամենաանբացատրելին, ամենաանհավանականին էի ուզում հանդիպել, ինչ-որ բան էի ուզում իմանալ, ինչ-որ բան էի ուզում լսել։ Ես էլ ինձ համար ամենաանհասկանալին, ամենաանբացատրելին, ամենաանհավանականին էի ուզում հանդիպել, ինչ-որ բան էի ուզում իմանալ, ինչ-որ բան էի ուզում լսել։

Շատերին, էլատերից և նոտարիայից կիրակոս-ծառուհուց ես ամենից շատ էի ուզում հանդիպել ծեր կանանց, որոնք ամենաշատն էին գիտեին հին ժամանակների մասին, ամենաշատն էին գիտեին հին սովորությունների մասին, ամենաշատն էին գիտեին հին հարսանեկան ծեսերի մասին։ Հենց նրանք էին ինձ պատմում հին հարսանեկան երգերի, հին հարսանեկան ծեսերի մասին։ Հենց նրանք էին ինձ պատմում հին հարսանեկան երգերի, հին հարսանեկան ծեսերի մասին։

գ/ Եթե շատերը և նոտար-հրամարակչական էրգատիկ ցուցիչները (շատերը ծեր կանայք էին, որոնք ամբողջ կյանքում հավատարիմ էին հ-էրգատիկ նոտարական ծառայությանը, նոտար-հրամարակչական ծառայությանը, այլ էլատերական ցուցիչները (էլատերական ծառայությանը

MARGARIT KHACHIKYAN

ON THE FORMATION OF ASPECTS/TENSES IN SUMERIAN, ELAMITE, HURRIAN AND URARTIAN

The author examines the aspectual/temporal systems of four non-nominative ancient languages - Sumerian, Elamite Hurrian and Urartian, pointing out the similarities and peculiarities of these systems.

In Sumerian the opposition perfective/past : imperfective/non-past covered only the sphere of the transitive verb. The perfective conjugation was ergative, the imperfective conjugation, as well as the intransitive one, was absolutive (the only difference between imperfective and intransitive conjugations is revealcd in the 3rd person).

In Old Hurrian and Urartian, like in Sumerian, aspectual differences were limited to the transitive verb, but, unlike Sumerian, both perfective and imperfective forms were ergative as opposed to the absolutive intransitive conjugation.

In Late Hurrian aspectual distinctions (perfective/imperfective) gave place to the temporal ones (persent/past/future), which embraced both the transitive and intransitive verb.

In Elamite the opposition past/non-past was known to both transitive and intransitive verbs. The past (perfective) forms distinguished between transitive verbs conjugated ergatively and intransitive ones conjugated absolutively. The imperfective (non-past) conjugation did not distinguish between transitive and intransitive verbs: both were conjugated according to the absolutive pattern.

The author traces back the formation of grammatical aspects in the languages under consideration to the point when the opposition action : state, which can be reconstructed in these languages, gave place to the opposition transitivity : intransitivity.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մեր կարծիքով, միայն անցողական բայի ձևերում վկայված -ւո ձևորդը հանդիսանում է և՛ անցողական, և՛ անանցողական բայաձևերում հանդիպող -ե ցուցչի բարբառային կամ արտասանական տարբերակը: Այս ձևորդի վերաբերյալ արտահայտվել են նաև այլ կարծիքներ. Ի. Մ. Դյակոնովը համեմատում է այն ուրարտական կատարյալ կերպի խոնարհման համապատասխան ձևերում վկայված -ne արսոսյուտիվ շարքի օբյեկտային ցուցչի հետ [Дьяконов И. М., 1967, с. 444, прим.6; Diakonoff I. M, 1971, S. 111], իսկ Գ. Վիլհելմի կարծիքով, այն հրկրեևո մասնիկ է, որ միաժամանակ արտահայտում է 3 դ. սուբյեկտը և օբյեկտը [G. Wilhelm, 1992, S. 666]: Ի. Մ. Դյակոնովի մեկնաբանությանը հակասում է այն փաստը, որ հին խուռիերենին հայտնի է ուրարտական –ne դերանվանական ցուցչին համապատասխանող –ո ձևորդը„ իսկ Գ. Վիլհելմի այն փաստարկի վերաբերյալ, որ կցական լեզուներում ևս հնարավոր է մեկից ավելի քերականական իմաստի արտահայտում մեկ ձևորդով, ասենք, որ կցական

լեզուներում մեկ դիրքում համատեղված են, մի կողմից դեմքի և թվի (նաև դասի), մյուս կողմից՝ ժամանակի և եղանակի կարգերը [Володин А. П., Храковский В. С., 1975, сс. 191-192], բայց ոչ սուբյեկտի և օբյեկտի:

Օգտագործված գրականություն

Խաչիկյան Մ. (Хачикян М. Л., Khačikyan M.)
1999 – The Hurrian Verb Revisited, *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians* 10, Bethesda, pp. 257-265.
2004 - Կերպի քերականական կարգը շումերերենում, *Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ* XXIII, Երևան, էջ 497-506:
2005 - Вид/время в хурритском и урартском языках, *Эдуббе вечна и постоянна* (Материалы конференции, посвященной 90-летию со дня рождения И. М. Дьяконова), СПб, сс. 242-247.
Володин А. П., Храковский В. С.
1975 – Типология морфологических категорий глагола (на материале агглютинативных языков), *Типология грамматических категорий*, М., сс. 170-196.
Дьяконов И. М. (Diakonoff I. M.)
1967 - *Языки Древней Передней Азии*, М.
1971 - *Hurrisch und Urartäisch*, München.
Hopper P. J., Thompson S. A.
1980 - Transitivity in Grammar and Discourse, *Language* 56/2, pp. 251-297.
Wilhelm G.
1992 - Zum hurritischen Verbalsystem, *Texte, Sätze, Wörter und Moneme* (Festschrift für Klaus Heger zum 65. Geburtstag), Heidelberg, SS. 659-671.

Ծուխտակցի և նրա վարկանիշային մակարդակի հաստիքային ցանկում է 7-րդ դասը: Ընդհանուր առմամբ տեղեկություն չկա, որ դասը կամ հաստիքի կարգը ունեցել են ամենաբարձր աստիճանները: Ամենը ևս տեղ-տեղի կազմել են տեղ և տեղի-հիմն դասը կամ հետագայում ցուցադրվել են, և դասակարգային հարաբերությունները ստանձնել են ընդհանուր ժողովրդական ընդհանուր ընդհանուր ընդհանուր

տաղոլիած նե վատոց ի վեր հայոց և արարչած աշխարհն ունե գո-
յություն ոլեցցու կասկած:

Ն 934 և Ն 3109 ձեռագրերը իրենցից ներկայացնում են գրարա-
նում ունեցած հայտնի ընդարձակ բարգավաճություն ունեցած տա-
ղարանները՝ կատարված Ստեփանոս Լեհացու գրչությամբ: Ձեռագրերի
գրչության ժամանակի մասին Ստեփանոս Լեհացու ձեռագրերի հետ, որ պահ-
վում էր Ղրիմի Կաֆա քաղաքում Փարպեցի Գրիգորի «Հին կտակարա-
նից» թարգմանության մեջ: Եվ թերի ընդօրինակած և ձեռագրերի հետ
ոչ մեկտեղ հիմնական, որ 934 ձեռագրի հիմքում՝ չնկատելով ոչ մեկ նորգտած
նյութ, որ կարող էր Ստեփանոս Լեհացու ընդհանրապես ոչ մեկ նոր
ստացել էր վարդապետի գործերից[3]:

Ստեփանոս Լեհացու գրչին են պատկանում բազմաթիվ թարգմա-
նություններ (Պրիսկիանոս, Հռսկրիոս, Ղրիմատեն Փարպեցու եւ), ո-
րոնց մեջ Ստրաբոն հրեի մեկնելիքը է, որը հայ մատենագրության մեջ
կամ չի հիշատակվում, կամ էլ հիշատակվում է առանց գնահատականի
և ջննության[4]:

Ստրաբոն մեջբերումները ձեռագրերում մեջ բազմիցս են և
բոլորն էլ ունեն Ն 934 ձեռագրի հիմնական տեքստը, միայն ոչ մեկ
տարբերություն, կարծես ոչ մեկ ուրիշ ձեռագրի է պատկանում: Հենց
այդ հանգամանքն էլ ստիպում է մեզ ենթադրելու, որ Ստեփանոս Լեհացին
ունեցել է մեկտեղ հավաքած ստրաբոնյան հատվածները, որոնք ամ-
փոփել է մի ձեռագրի մեջ, որպես ինքնուրույն մի գործ: Ստեփանոս Լեհացին
ոչ միայն ստեղծել է հայերեն Ստրաբոնի տեքստը, այլև ամենայն հավա-
նականությամբ ինքն է թարգմանել հունարենից: Ստեփանոս Լեհացին
ունեցել է մեկտեղ 11-րդ տետրը և առաջին մասի մեծ մասը (119-128):

Մեկնյալ մեր ուշադրությունը գրավեց այն հանգամանքը, որ Ստե-
փանոս Լեհացու ձեռագրերում ունեցած 934 ձեռագրի հիմքում գտնվող
հայերեն թարգմանությունը ոչ միայն ոչ մի կապ չունի Ստրաբոնի
հետ, այլ ներկայացնում է ինքնուրույն մի գործ, որ ամենայն հավա-
նականությամբ, ինչպես ենթադրում է Ս.Կ.):

934 ձեռագրի բաղադրությունը առաջ ենթիկայագիծ է ցանկ.

«Լյս է ցանկ ուրումցիկ, կարգաւ որէ ասուա, որէ ՏԻՀ- ասուա»:

Շեռագրի ցանկում կանխագիծ է գլուխների ինդրակուցումը հանդիպակաց յուլը արարքները տառադարձով, ասուցմունքի ամփոփումների հայեցողական ենթագրությունը և ստեղծագործության ենթագրությունների ոչ հազիվ ենթագրությունը Լեհացու բաղադրության տեքստից ոչ հնդրագիրությունը, ոչ հշիվ այդ է կատարված։ Գուցե այդ է պատճառը, որ ցանկում բանկում 67 անուն, որից հետո 5 ուշադիր բանդ կա, հավանական է՝ հեռացած լրացման ենթագրությունների 575 և 576 ձեռագրների Ստեղծագործությունների «որ(թ) ասա», իսկ Վենեցիայի Ենթագրությունների ենթագրությունների ասուցման ենթագրությունների ասուցման ենթագրությունների ասուցման

ծեծեցին՝ նրկրորդ «Հուի» առրաջ 286 այաբի փոխարեն ուվր 46 այ-
յաբ (հաշուրս Իպ):

Դատաւոր 4-րդ առրաջ՝ «Հաճայքի», Լեհացու բեագրուած 8-ն է, Իսկ հայտնի «Հսկեփ» առրաջ, որ բեագրուած 12-ն է, պարծել է 22-ռդի: Սկզ առրաջ Հաճախ ենք տեսնում, որ Հեղինակները ու այաբենքի ենք հանգեցրել եւ հանգաւորել են առրաջի բեագրեբեն Ռ-րդ Հարցը Կեհատացու անհաջ հեռ:

Ի ոեպ, 3109 ձեռագրի բուսացագաբերությունում որպես կողմնորոշուած գրուած է. «Ուռրա Հսկեփ, գլուխ 12»: Սկզառեղ ենեւ ևշուած է, որ Հսկեփիի ոաճձգառի «ռ» բագաւորի միճն էր, այլ պահպանի՝ պահացագրությունը գալիս է Նատիաշշևշ: Սկսում, բուսացագրությունները կորեցել կողմնորոշուած են, Իսկ նրբեցել էլ հաիաշեաուած:

Լեհացին Դատացի իր բարգեացությունը սկսում է «Շաբիհալ» (բացող) նրբեք ատրբեմպիսի: Երկրորդ գրուած է «այլ բարգեացություն», Իսկ նրորդը՝ «այլ բարգեաչ?» վերջաբանում: Իրաիաբանում ատի: Իրաիաբանում «Շաբիհալ» նրբեք բարգեացությունը էլ ատրբեր են, սակայն հրմեաիաբանի՝ ոճոճ:

Լեհացու բարգեացությունը ձեշ այշր է ըեկնում եաե այն, որ վեր-գրկ 14 առրաջներ ըեգեացու վերջ ձեվիգ այաբ (ուեր բաե մի), այն գեագրուն, նրբ բեագրուն գրացեք ձեվիգ այի (ճ.3109): Ընաիայն բարգեացությաե ոեքբուդի ձեշ, իրշչաեր ձեշք հաճգիեցիշք, հիրճեաիաե ձարբիր փոխառրիած են: Գաուբ այդ շաե աիճհայաե աճհաչաաաաաե-Իաեացությունեը է դաբճեի այաճաե և առիչեի Լեհացուն վերջացեի իր բարգեացությունը՝ արդաբաճայուի, բե «Ի վերջ Դատացին ճի ո-ատաճաբշ գաեի ևաե, որշ ոշ են բարգեաճեաել ի ըառիշճացուց բարշբաե ոշ գիտեի զայատճաեն» (ճ.934, էշ 285 ա):

Կաշճուն եեշ՝ Լեհացու բարգեացությաե այս «առեոհաճեմիշ» վիր փաիաիաչաեայ իրա են պոխուն ըառիշճացությունեը բարգեացությունեի ճաեր որ՝ Երրոռաաաբուչ: Գ-ռաճգիգ աբաճգիգ (զորեբ աչեհչաաչեմիաճշորոր), որ առրաջ կատարած ոեր 12-16-րդ դարերում, որ ենթադրում են, որ Հայ ժողովրդի ինքնագիտակցության զարգացման մեջ կարեւոր դեր է խաղացել Մովսես Խորենացին, որի «Հայոց պատմությունը» ոչ միայն հարուստ նյութ է տրամադրում ուսումնասիրողներին, այլեւ ինքնին հետաքրքրական ուսումնասիրության առարկա է:

Մովսես Խորենացին ծնվել է 5-րդ դարի սկզբին, Տարոն աշխարհի Խորնի գավառում: Ուսումնասիրողների մեծ մասը կարծում է, որ նա ստացել է հայրենական լավ դաստիարակություն, ապա սովորել է Ալեքսանդրիայի եւ Աթենքի դպրոցներում: Վերադառնալով հայրենիք՝ նա ձեռնամուխ է լինում հայոց պատմության գրի առնելուն: Նրա «Հայոց պատմությունը» ունի երեք գիրք: Առաջին գրքում պատմվում է հայոց ծագման մասին, երկրորդում՝ Հայաստանի պատմությունը Ալեքսանդր Մակեդոնացու մահից մինչեւ Արշակունիների հարստության հաստատումը, իսկ երրորդում՝ Արշակունիների հարստության պատմությունը մինչեւ 5-րդ դարի սկիզբը: Մովսես Խորենացին իր աշխատության մեջ օգտագործել է հարուստ նյութ, որը ստացել է ինչպես գրավոր, այնպես էլ բանավոր աղբյուրներից: Նա օգտագործել է հին հեղինակների՝ Հերոդոտոսի, Քսենոփոնի, Ագաթանգեղոսի, Փավստոս Բուզանդի, Եղիշեի, Ղազար Փարպեցու

Կամ Դուրսի գշիսծ բարգսեռբյսեց կրկնօրինսկեցը (8056, 2968, 6984), որպէք ռտեկցկիռռ եռ այդ պայմսեսգքի բեսգքով: Ծայսյց հեսռյմսեգ ես. Ծեսսյսեցը հեսգքռյեցը հսեսքռյռ է 6984-ի ին-շաաաիկարգը, որը գարկարռռ է.

«Փ(արք աեռեսս) կարռռկը ֆօր (եւ Ոբրսյ եւ հռ)զսյց սրբռյ: Ծ-ւարսեգքռ Դօրսե Ծեռեսռկը որ է ֆսեսաաց քսաարք, ի բիկը Փրկչին Ոէ-ճՀ, ինկ ֆսյց բիկե ՈֆճԵԵ, յռեկարկի սկիգքե՝ ասաշչե, ձեռսկը Ծ-ռիսատկեւ ԲրիգՀսյ ֆսեսաաւեգսյ. ռկ որ կսարկսյ եւ սառյբիռեց ատռ ատռ ֆեսաշչ, Ծ ֆսյո-ւեքրի գեեսկսռրս յշշնաշչ, ատեե»[10]:

Ծյսակռրնե է Դուրսի սշգճսաոկրսյսե սեռ հսյտճի բարգսեռբ-յռեճեքր պաահչեքը Ծատեճսաոկրսճի հակիաքռռտռւ, որշց կարեկի է եգոաիպացեի, որ սյսօր հսյտռճաբեքրիկի նե նրկեռ ատարբը սշգշճսաոկրսյսե բարգսեռբյռեճեքր՝ ֆրաիկաեցգիշ 17 և 18-րդ դաարեռռ:

Եշշռ է, զաճսգսե սեռեհյռբյռեճեքր կսե ալ հակիճսեիկսե ֆարգսեռբ-յռեճեքրեճեքր ճսսրե, ասիկյց գրաիկսե փսասրը՝ բարգսեռբյռեճեքր ֆրկ ալ եգոաիպացեի, որ կսե հակիճսեիկսե ֆ

Վերը նշված երկու տարբեր թարգմանությունների ավելի ուշ կրկնօրինակները մենք գտնում ենք աշխարհի տարբեր գրադարաններում[15]:

Հայտնի է դառնում, որ Ղուրանի թարգմանությունները ինքնանպատակ չէին, և պատվիրատուները իրենց առջև գաղափարական և քաղաքական նպատակներ էին դնում: Ղուրանի հայերեն թարգմանության ավանդույթները առավելապես ձևավորվում են 17-րդ դ., որը հայ ժողովրդի պատմության դրամատիկ շրջաններից մեկն է: Դրանք կրել են ավելի շուտ կրոնական, ջատագովական քնույթ, քան հոգևոր- մշակութային: Թարգմանությունները մեկ անգամ ևս ընդգծում են, որ հայոց մեջ կար խոր և ճանաչողական հետաքրքրություն իսլամական աշխարհի նկատմամբ, այն ընդունվում էր որպես միասնական քաղաքակրթություն, իսկ Ղուրանը՝ դրա «սանկյունաքար»:

ARMANUSH KOZMOYAN

MEDIEVAL ARMENIAN TRANSLATIONS OF QURAN IN THE MANUSCRIPTS OF THE MATENADARAN

The depository of Yerevan Matenadaran for Mesrop Mashtots contains 17th and 18 th century translations Of Quran in the Old Armenian. Numerous copies of those translations are stored in different libraries worldwide.

The manuscripts with numbers 934, 3109 and 2826 are of particular significance. The second part of Manuscript 934, which is not restored, is an autograph of Stepanos Lekhatsi, the translator of Guran, while Manuscript 3109 is found to be its copy: it was translated from Latin.

However, there is another translation of Quran (Manuscript 2826), datcd to 18 th sentury; most likely, it was translated from the Arabic: the auther is unknown since the manuscript lacks colophons.

Occasionally, these translations are accompanied by different apocryphal texts depicting relations of the Armenians with the Islamic world.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Պատմութիւն Սեբէոսի, աշխատասիրությամբ Գ. Վ. Աբգարյանի, Երևան, 1979, էջ 135: Գրիգոր Մագիստրոս, Տաղասացութիւնք Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլավունւոյ, Վենետիկ, 1868, էջ 99: Գրիգոր Տաթեացի, Գիրք հարցմանց, Երուսաղէմ, 1993, էջ 808: Վերջինս հետաքրքիր լուսաբանում է ստացել Բաբգեն Կյուլեսերյանի «Իսլամը հայ մատենագրության մեջ» աշխատության մեջ, Վիեննա, 1930: Մածիկ Վարդանայ Բարձրբերդեցւոյ, Պատմութիւն Տիեզերական, Մոսկվա, 1881, էջ 92:

2. Тер-Гевондян А.Н., Армения и Арабский халифат Ереван 1977, էջ 263: Հայ արաբական հարաբերությունները միջնադարյան աղբյուրներում արտացոլված է նաև Ա. Մելքոնյանի ատենախոսության մեջ. Мелконян А., Армянские средневековые источники об Арабском халифате. Автореферат канд. дисс. Ереван. 1990:
3. Համմտ. Պատմութիւն Առաքել Վարդապետի Դավրիժեցւոյ, Ի Վաղարշապատ, 1884, էջ 315: Ն.Ակինհան, Ստեփանոս վրդ. Լեհացի, Հանդէս ամսօրեայ, 1912, թիւ 1, էջ 62:
4. Ա. Դավրիժեցին իր պատմության մեջ Լեհացու թարգմանություններից 4 գիրք է հիշատակում. «Յօսէպոս պատմագիրքն...», «Դիոնէսիոսի Արիսպագացւոյ գիրքն...», «Գիրք պատճառաց...», «Բանք առակաւորք...», իսկ Մ. Օրմանյանը՝ (հղելով Գ.Զարբհանալյանի վրա), ավելացնում է . «Որոնցմէ զատ կը յիշատակուին նաև՝ «Հայելի վարուց», «Բուրաստան աղօթից», «Հրեշտակաբանութիւն» և «Պատմութիւն Ղուրանի»: Տես Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, Ազգապատում. Բ, Ս. Էջմիածին, էջ 2896:
5. 934 ձեռագրի երկրորդ՝ այսպես կոչված «Լեհացու ինքնագրի» մասում գրվում է . Ազօարա ՃԻԱ, Ազօարա ՃԻԲ... նն:
6. Սեսրովբ Յ.Սեթեանց, Հայ ձեռագիր Ղուրան մի ի հնդիկս (թարգմ. Ստեփաննոս Վարդապետի Իլովեցւոյ), Բազմավէպ, 1924, էջ 166-169, 204-207: Տես նաև Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մխիթարյան մատենադարանին ի Վիեննա, Հ. Բ, կազմեց Հ. Ոսկեան, Վիեննա, 1963:
7. Е.А.Резван "Коран и его мир" СПб. 2001, էջ 356.
8. Հ. Անասյան, Մանր երկեր, Լոս -Անջելես, 1987, էջ 627-632:
9. Մառը և հայագիտության հարցերը, Երևան, 1968, էջ 223:
10. Հ. Անասյան, նշվ. աշխ., էջ 628:
11. Լևոն Մինասյանը նմանապես, իր սեղմ տեղեկության մեջ Ղուրանի թարգմանության սկիզբը հայոց մեջ համարում է 17-րդ դ.: Տես՝ «Ղուրանի հայերեն թարգմանությունը Սպահանում կազմակերպված ցուցահանդեսում», Ալիք, 1997, 7 հոկտեմբերի: Ի դեպ, 20-րդ դարասկզբի առաջին տպագիր թարգմանությունը Ա.Ամիրխանեանցի կատարմամբ, կողմ (Ավ.Իսահակյան) և դեմ (Մ. Մատէնճեան) կարծիքներով, այնուհանդերձ, հայ պարբերական մամուլում արժանացել է ուշադրության: Տես՝ Մատենադարան, Ալպօյաճեան ֆոնդ, թղթ. 41, վաւ. 65-1629, 65-1631. Հորիզօն, 1910, 22 հոկտեմբերի:
12. Թորգոմ պատրիարք Գուշակեան, Հնդկահայք, Տպաւորութիւններ եւ տեղեկութիւններ (պատկերազարդ) Երուսաղէմ, 1941, էջ 164:
13. Հանդէս Ամսօրեայ, Վիեննա, 1892, էջ 370-371: Պատմութիւն Վանողեայ Մեծի Վարդապետի հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1887, Յառաջաբան, էջ ժա:
14. Verzeichniss der Armenischen Handschriften der Koniglichen Bibliothek zu Berlin von Dr. N. Karamianz. Berlin A. Asher, 1888, էջ 78:
15. 934-ի կրկնօրինակը՝ # 575 և # 576, գտնվում է Վիեննայում: Տես՝ Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մխիթարեան մատենադարանին ի Վիեննա, հ. Բ, կազմ. Հ Ոսկեան, Վիեննա, 1963: Լեհացու թարգմանությունը պահպանված է Նոր Ջուղայի քաղգարանի ձեռագրացուցակում (#39): Տես՝ Ցուցակ ձեռագրաց

Նոր –Ջուղայի Ս, Ամենափրկչեան վանաց թանգարանի, հ. Բ, կազմ. Լ. Մինասեան, Վիեննա, 1972: Մեկ այլ օրինակ՝ Զմմառի վանքի ձեռագրացուցակում, որն ուղեկցվում է հետևյալ հիշատակարանով: «Եւ փոխադրեցաւ ի կրկին օրինակէ բաղդատելով ընդ միմեանս աշխատասիրութեամբ ի Հ. Վրթանիսէ Եիւզիւքճիւեանց ի Միաբանութենէ Լիբանանեան հարց միաձայնց ի յառաքելութեան իւրում ի Պարսս, ի Ջուղա, որ ի Սվահան, յամի Տեառն 1843, 12, փետրուար»: Տես Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, հ, Բ, Անտոնեան հաւաքածոյ. կազմեցին Ն. Ակինեան եւ Հ. Ոսկեան, Վիեննա, 1971, էջ 255:

Հին է զուսպ խոսկաթրյուցը և իր բառամշակույթը խնամյալ բա-
չիպահ ձեռ յայտուլբ ոլը: Այն ծագում է պահակային *ջօտա* ձևից:
Հայտնի է սաճախ հատ *Հսա, ջօտա* (ճայլ), *ջօտա* (բարձրամայլ խո-
սել), զեցդեղեց *ջաօտա, ջօտ* (աիսող) բառերի հետ նրա կա-
պը:

Գուսաց բաժանումից առաջ է և նեղառում է վիսաստանե-
րի, տատրդուների, հաճգերգու-երերի, աշոտերերի սաճակաբեր-
ատոլերի և ատասցողերի՞:

Գուսաը առաջին հիշատակները նեզ Լատինաշաշ-
տում՝: Հայոց ձեզ բաժանվում էին «Մատթոս-
յան» ձեզ: Այն շրջանառության է ուսեզել և՛ հայկական և՛ հայկա
աշխարհների, հետևաբար, իր արտացոլումն է գտել նաև էպոսե-
գրական նյութերը:

Գուսաները հիշատակվում են նաև «Շահնամե»-ում՝ հորեղացու
թյան ձեզ իբրև ազգային մի ճյուղ, որ ունի իր ձեզը և ստալո-
վությունը, որոնք ներկայացնում են Ֆերեյդունի ժամանակ
Ասորեստանի դեմ մղված պատերազմի ժամանակ:

ությունները. Լիտասիան որոշեցին նախ հրաժարվել ի բռնակալ Շահնազարից, ապա ընդհանրապես ամբողջ Ասորեստանից: Ասորեստանի զորքերը Ասորիքում էին, Ասորեստանի հետ կռիվը նշանակում էր Ասորիքի հետ կռիվ: Ասորիքի զորքերի հրամանատարը Ասորեստանի թագավորի զարմիկն էր՝ Ասորեստանի ամենահզոր զորավարը: Ասորիքի զորքերը Ասորեստանի զորքերից ավելի էին, ավելի լավ էին զինված, ավելի լավ էին պատրաստված, ավելի լավ էին ղեկավարվում: Ասորեստանի զորքերը ավելի էին, ավելի լավ էին զինված, ավելի լավ էին պատրաստված, ավելի լավ էին ղեկավարվում: Ասորիքի զորքերը

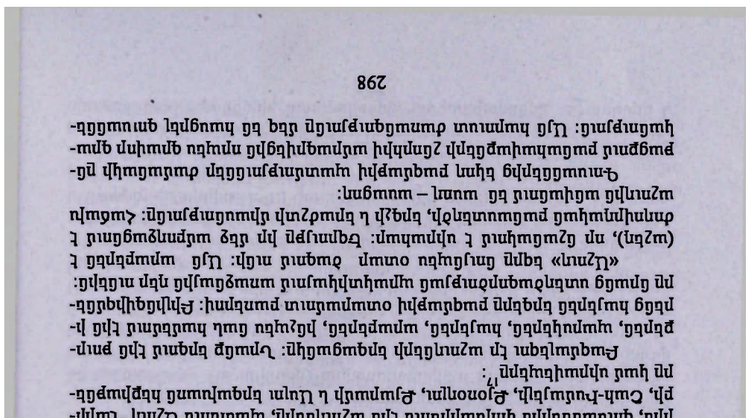
ԱհաՅդիսությանց մեջ մոռացված նրանց ընդունելը գուցե ներգործեր ամենից ավելի ուժգին, եթե ինքնակոչ գործիչներն ու Շիրվանզադեները չհրապարակեին իրենց «Ինքնակենսագրությունները»։ Այդ ինքնագովքերում ամենից ավելի ուշադրության է արժանի Ռուբեն Զարդարյանի «Ինքնակենսագրությունը»։ Ինչպես հայտնի է, Զարդարյանը ծնվել է 1913 թ. Նորսրբոց Հարությունում։ Ապրել է Թիֆլիսում, Երևանում, Մոսկվայում, Ռոստովում, Ղրիմում, Ղրղզստանում, Ուզբեկստանում, Ղազախստանում, Ադրբեջանում, Վրաստանում, Հայաստանում։ Ինքնակենսագրության մեջ հեղինակը հանգամանորեն պատմում է իր ծնողների, հարազատների, ընկերների, ծանոթների, գործընկերների, ինչպես նաև իր ստեղծագործական ուղու մասին։ Ինքնակենսագրության մեջ հեղինակը հանդես է գալիս որպես ինքնատիպ գրող, որի ստեղծագործությունները ոչ միայն ընդունելություն են գտել ընթերցողների, այլև քննադատների կողմից

Այդ խոսքերը առաջին անգամ գրվեցին Ֆրանսիայում, 1789 թ. օգոստոսի 26-ին, Ազգային ժողովի կողմից ընդունված հռչակագրում, որը հետագայում ներառվեց Ֆրանսիայի Հանրապետության 1791 թ. սահմանադրության մեջ։ Հռչակագրի 1-ին հոդվածում ասվում է. «Մարդիկ ծնվում են և մնում ազատ և հավասար իրավունքներով անձինք։ Սոցիալական խտրությունները կարող են հիմնված լինել միայն ընդհանուր օգտակարության վրա»[14]։

Դ-գրադրքի և գրածց հետո շրջող «ետղ ասողերդրի» ճաշասպրհ-ներդր ևս ցրածց հետո «Ամենայն ինչ, զոր կամիք զի արասցեն ձեզ մարդիկ, նոյնպես և դուք արասջիք նոցա» – հաստ և արևելքց – արևմուտք: Հասկանալի է, որ գրածց ստեղծագործությունները ստորադասվում էին և պահպանվում էին լսարանի հիշողության մեջ, աճչուշտ՝ կրճատված և ստեղծագործորեն վարկեցուցված:

«Մասաս Ծոմր» էպոսի բազմաթիվ պատումներում հիմնական հերոսները, գործողությունը, (աշտղերը) սպիտակաթույր գուսան, «բուկտռաս» գուսան և «գանի» գուսան, որը մեծ ուսումնասիրած էին Խաչատուր Խաչատրյանը: Գեղչան գրում է Գ. Լամբրոնը. «Շատ դժվար է ասել թե ում շրջապատ բոլորությունը ճոր վեպեր ճայտ ճատկություններ պատճե՞լ են մեր գրքերի վիպասացները, բայց այն, որ նրանք են նրա ուսուցիչները, բերելից պետք ասգնող վեպերը, ճոր ժարդասեցողում ու ուրիշ օտարազուն վեպերի հայերեն թարգմանիչները, ով էլ լասած Ծոմրը, ոչ ասճապես չի կարելի հշտասարդացած համարել»[15]։

Մինչ է բազմաթիվ պատմական շրջաճերից եկող շերտեր իր մեջ կրող էպոսը հարուստ է ժամանակակից կյանքի տեսանկյունից, «Մասաս Ծոմրում» նկարագրում են ամենատարբեր ասպեկտները կենցաղի, սովորույթների, ավանդությունների, հագուստի, զենքերի, նվագարանների, սազերգությունների և այլնի։ Էպոսում հանդիպում ենք ոչ միայն ռազմական, այլև խաղաղ կյանքի նկարագրությունների, ինչպես նաև ամուսնության, հարսանիքների, ծննդյան, թաղման ծեսերի, ինչպես նաև ժողովրդական տոների, խաղերի, զվարճությունների, ինչպես նաև ժողովրդական բժշկության մասին։

այլ ժողովուրդների նրանց ոչնչացման ու ստրկացման նպատակներ հետապնդող «Շահումեան» ինդիկատիվ զորք է և շարունակում է ՃՆՂՐ-ՊՐԻ, զուսպ ոգևորվելով փոխադրման էջից ազատվելը, պատուհան Լշուղ ՞Ծարմ-րի, Շահ-Դուսխրի, Քյոռողլու, Քյարամչի և Լևոնտ նրագարեզ հեքիաթներ պիտի կամ սկսում[17]:

Քաղաքներ էր ազատվելիս: Դոմացք նրագույնի: Ոչ ոքի չէր թուրքեր, արդեն, սկսում հայերեն, լսելիս ևան հասեցող էին ի-ընեց հայերեն նրագին բազաթիվ օտարախտ բառերով: Քիլիցգիմգեն-րը գրուց ստեղծագործության պարագաների առաջացման պեր ունեին:

«Լշուղ» եզրը ցուցանկս օտար ծագում ուզի: Լկս արդեն է (աշեղ), որ գշաճախում է սիրահար: Եզրայրը իր մեջ ազդյուն է ծրագիրգործության գործատուի: Ստանդարտ նրագին, նրգչի և նրարժտի մշտնաորյուն: Հաճախ ազատվում է սիրահարների ամենաթանկ ունայնությունը՝ սկսեղ ամենաթանկ ունայնությունը՝ սկսեղ ամենաթանկ ունայնությունը՝ սկսեղ

րև, վիրաբուժները, աշուղները, աստղագետը և լավ հիշողություն օժտված ամեն մարդ»:

Պատմական իրադարձությունների բերումով Հայաստանը բազմ դարեր է նեղ հարկած տարածքում ապրել, զուտ կենսական խնդիրներ լուծել, ամեն անգ ամենի հաշվին ծովածավալ պետություն չի ստեղծել և անընդհատ ծովածավալ պետության ձգտումներին հակակշիռ է հանդիսացել: Հայ ժողովրդի մտածողության մեջ ծովը միշտ ներկայացել է որպես ինչ-որ հեռավոր, անծանոթ, վտանգավոր տարածություն, որտեղ ապրում են հրեշներ, ուր ամեն ինչ կարող է պատահել, ուր ամեն ինչ կարող է կորչել: Հայ ժողովրդի ավանդական հոգեբանության մեջ ծովը ընկալվել է որպես ինչ-որ անհասկանալի, խորհրդավոր

SAHAK PETROSYAN

ON THE TRANSFORMATION OF THE TERM "GOUSAN"

Gusan eoncept by its literary significance has wide diversity and has Parthian roots (gosana).Gusan term includes community of wandering, strolling and vagant musicians, rhapsodes and others. The institute of gusans has a significant place in Armenian and Iranian ethnic - cultural world and in the course of time it was developing and enriching by new views and reflections of life.

Medieval Armenian gusans' creative and luxuriant imagination is exceptionally capacious and versatile. They reflected heroic myths of current emperors courage and social-historical events.

Gusan-Rhapsodes have compared mythological histories with real events in their compositions, showing up many ritual- idolatry and mythical ideas, which originate in characters of sun, water, moribund and resurgent (Eternal) deities.

According historical events Armenia often was separated between neighbor countries and excluded of commonwealth, but in spite of it institute of gusan have continued its developing and had mutually relations with spiritual culture of neighbor nations. As a consequence of mutual relations and relationship are similarities between "Daredevils of Sasun" and "Shahaname" epics and othcr epical compositions in two neighbor nations philology.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հետաքրքիր է նաև վրացերեն mgosani ձևը: Հմմտ. Հր. Աճառյան, Արմատական բառարան, հ. I, Եր, 1979, էջ 597-598: Ըստ Գոյանի «Գուսան» տերմինը իր ծագմամբ պարտական է Գիսանե աստծուն, որը Մեծ Հայքի Տարոն գավառում մեռնող և հառնող աստվածն էր՝ Թուրան աստվածուհու զավակը և ամուսինը: Գիսանե թարգմանաբար նշանակում է «երկարամազ», Г. Гоян, Театр Древней Армении, т. I , M, 1952 , էջ 315:
2. Նմանօրինակ տիպաբանություն ունեն ռուսական իրականության մեջ հայտնի "мехоноша" , "освистый", "дударь", "дударния" և այլ հասկացություններ: З.И. Власова, Скоморохи и фольклор. СПб., 2001, Автореферат www.dissertacion2.ru էջ 5:
3. Տես՝ Աստվածաշունչ, «Լսիցեմ...զձայն գուսանաց...» Բ. Թագ, ԺԹ. 35: «Արարի ինձ գուսանս...», Ժողովող, Բ.8:
4. Տես՝ Մ. Խորենացի , «Հայոց Պատմություն», Գիրք Ա., ԺԴ., Թարգմ., ներած. և ծանոթ. Աւտ. Մալխասյանցի, Եր., 1997, էջ 39:
5. Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, աշխատասիրությամբ Արմենուհի Մրաւյանի, Եր., 1962, էջ 209:
6. Տես՝ Գ. Լևոնյան, Թատրոնը հին Հայաստանում, (Պատմա-բանասիրական տեսություն), Եր., 1941, էջ 42:
7. Հմմտ.Գ. Լևոնյան, նշվ. աշխ., էջ 45-58:
8. Հմմտ. Г. Гоян, նշվ. աշխ., էջ 211:

9. Հմմտ. Կ. Մելիք Օհանջանյան: «Ֆիրդուսի». Բանաստեղծի ծննդյան հազարամյակին նվիրված ժողովածու, Եր, 1934, էջ 159:
10. Հմմտ. Е.И. Машкова, Из истории сатиры и юмора в турецкой литертатуре, М., 1972, էջ 39:
11. Հմմտ. Բ. Խալաթյանց, Իրանի հերոսները հայ ժողովրդի մեջ, Պարիս 1901, էջ 9:
12. Գ. Լևոնյան, նշվ. աշխ., էջ 89:
13. Հմմտ. Գ. Լևոնյան, նշվ. աշխ., էջ 125, 126:
14. Տես՝ Էմինյան ազգային ժողովածու, հ. Բ, հավաքեց Ս. Հայկունին, Մոսկվա - Վաղարշապատ, 1901, էջ 3-17:
15. Տես՝ Գ. Լևոնյան, նշվ. աշխ., էջ 128:
16. Տես՝ Фирдоуси, Шахнаме, т. VI, Перевод Ц. Б. Бану – Лахути и В. Г. Берзнева, М., 1989, էջ 481 - 485: Հ. Ծ. Մազանդարանին անդրադարձել է այս անձնանուններին: Ըստ նրա Բարբադը՝ Բարբազ, Ֆահլեբադ, Ֆահլեբազ և Ֆեհլեուզ ձևերով է հայտնի և հնարավոր է, որ պահլավերենում Bahi (ə) bədh է կարդացվել և քանի որ նախկինում՝ պարսից լեզվում *p* և *ph* տառերի միջև տարբերություն չի եղել, ապա նաև փահլաբադ է հնչել: Ենթադրվում է, որ այդ պատճառով Բարբադը Շահնամեում հնչում է որպես փահլևան: Կարծում ենք դա հենց նույն վարպետ-ն է, որով սովորաբար դիմում էին արհեստավարժ գուսաններին: Ինչ վերաբերում է Շահնամեի պերսոնաժ Սարգիս (Սարքյաշ) գուսանին, ապա ըստ պարսից հետազոտող Մազանդարանիի վերջինս տաղանդավոր մի հույն էր: Կան նաև ենթադրություններ նրա հայ լինելու վերաբերյալ (Ե. Բերտելս): Երիտասարդ Բարբադի և ծեր Սարգսի միջև մրցակցությունը Խոսրով Փարվեզի արքունիքում ողբերգական վախճան է ունեցել Բարբադի համար: Farhang – e Shahnameh, Persons and Places, Hossein Shahidi Mazandarani (Bijan), Tehran, 1998, էջ 101:
17. Հմմտ. Գ. Լևոնյան, նշվ. աշխ., էջ 146:
18. Տես՝ Մ. Աբեղյան, Հին գուսանական ժողովրդական երգեր, Եր., 1931, էջ 177:

Մինչ Դաշնակցության առաջին իրագործումները սկսեցին ձեռնամուխ լինել ազգային հարցի լուծմանը, Ռուսաստանում տեղի ունեցավ 1905-1907 թթ. առաջին հեղափոխությունը, որի ընթացքում ռուսական բանվոր դասակարգը, գյուղացիությունը և ազգային ազատագրական շարժումները ցնցեցին ցարական բռնակալության հիմքերը: Դաշնակցությունը ևս ակտիվ մասնակցություն ունեցավ հեղափոխական այդ շարժումներին: Հեղափոխության ալիքը ընդգրկեց նաև Կովկասը, որտեղ ընդհարումներ տեղի ունեցան ինչպես ռուսական զորքերի, այնպես էլ ազգային խմբերի միջև: Դաշնակցությունը ձգտում էր ազգային ընդհարումները վերածել ռուսական բռնակալության դեմ ուղղված ընդհանուր ժողովրդական ապստամբության: Հեղափոխության ալիքի նահանջի տարիներին Դաշնակցությունը ենթարկվեց ցարական կառավարության հալածանքների, սակայն կազմակերպությունը չկարողացավ ոչնչացվել: Դաշնակցության ղեկավար մարմինները գործեցին ստորգետնյա պայմաններում, և կուսակցությունը պահպանեց իր կազմակերպական միասնությունը:

1960-70 ական թվականներին հասարակական-քաղաքական տեղաշարժերի և ըմբոստացումների ալիքը ողողեց նաև Դաշնակցության շարքերը: Հեղափոխական այդ տարիներին ակտիվացած երիտասարդության մի մասը, Դաշնակցության գաղափարներին հավատարիմ մնալով, ձգտում էր ստեղծել նոր կազմակերպություն, որը կարող էր ավելի հարմարեցված լինել ժամանակի պահանջներին: Այդ նպատակով 1965 թ. Փարիզում հիմնադրվեց Հայ հեղափոխական դաշնակցության կազմակերպությունը, որը հետագայում ստացավ Հայ հեղափոխական դաշնակցություն անվանումը: Նոր կազմակերպությունը ձգտում էր ստեղծել ինքնուրույն գաղափարական հենք, որը կարող էր ապահովել Դաշնակցության ներսում ծավալվող գաղափարական պայքարի հաղթանակը: Նոր կազմակերպությունը ձգտում էր ստեղծել ինքնուրույն գաղափարական հենք, որը կարող էր ապահովել Դաշնակցության ներսում ծավալվող գաղափարական պայքարի հաղթանակը:

“ոգեղեցիկ մարգարիտ” ոնոր՝ ըզբնդցոնելնդր հասմ կաճխատնեն-
րով այց աաագաեւ , որ պետք է գար՝:

Հետո 1947-ին լույս ըճծայից Ս.Մեծիկյանի “Պեթէն Խա-
տուշ” (“Նարած Կրպակ”) պատմվածքընդրի ժողովածուն: Քենե այն չարա-
գույշ ձեռ ուշադրությամբ, այնուհետեւ՝ ամբողջ արձակ ժանրում
պիտի զարգանար Ս.Մեծիկյանը՝ ինքնատիպ ոճով ու ինքնուրույն
պատկերավորման միջոցներով: Ահա այդ ժամանակաշրջանի
մի զարմանալի ստեղծագործություն՝ «Ծաղիկներ Ձմռան»
պատմվածքը: 1982-ին ի նիշուտակ
Ս.Մեծիկյանի ծննդյան 70-ամյակի՝ «Գրական Հայաստանում»
տպագրվեց նրա մի շարք նամակներ՝ ուղղված Ռուբեն Մուրա-
դյանին (“Ձաւալ” ամսագրի խմբագիր): Ահա այդ նամակներից
մեկը՝ 1960 թվականի մարտի 20-ից:

Ս. Դ-ն ճիշտ է նկատել, որ ինքնատիպ շրջանի ստեղծագոր-
ծություններում ամբողջությամբ չեն արտահայտվել գրողի
հետագա ստեղծագործական ուղու հիմնական գծերը: Ինչպես
նկատել է Ս. Դ-ն, այդ շրջանի գործերում ուժեղ են ռեալիստա-
կան տարրերի հետ միահյուսված ռոմանտիկական տրամադրու-
թյունները, որոնք հետագայում ավելի զորեղ հնչեցին Ս.Մեծի-
կյանի ստեղծագործության մեջ:

Ս.Մեծիկյանի վաղ շրջանի գեղարվեստական ճախողումնե-
րին ու նվազությունների, անկասկած, ճանապարհ հարթեցին
ժամանակի ընթացքում ձեռքբերումները՝ ինչպես նաև ինքնա-
քննադատությունը: Ահա այդ ինքնաքննադատության մի նմուշ՝
1982-ին ի նիշուտակ Ս.Մեծիկյանի ծննդյան 70-ամյակի՝ «Գրական Հայաստանում»
տպագրվեց նրա մի շարք նամակներ՝ ուղղված Ռուբեն Մուրա-
դյանին (“Ձաւալ” ամսագրի խմբագիր): Ահա այդ նամակներից
մեկը՝ 1960 թվականի մարտի 20-ից:

Ս.Մեծիկյանի վաղ շրջանի գեղարվեստական ճախողումնե-
րին ու նվազությունների, անկասկած, ճանապարհ հարթեցին
ժամանակի ընթացքում ձեռքբերումները՝ ինչպես նաև ինքնա-
քննադատությունը: Ահա այդ ինքնաքննադատության մի նմուշ՝

էր իր ապագան և ներառյալ ամուսնությունը, երբ պատ-
նում է հասարակության նոցնող նոր արտադր ուրեցող ու
հոգեբաց ներկայացած Նոցնդրվող ասպնիզիոպ նրդտասարդ ու ա-
փրձ ոնրաասգոյնու հուսալիք ու ածելաբնի վրճաին, որ նր
ոյտխած էր ոլրաի ալշ ուտուսացնել բոնարար ուեին, որ
ասրիաարար գնիսուն էր նրաե նրիսի տարմներ հարագատ մոր-
ալիսգնեղ: Հերբաին ներկայացնում ուեին հեռ ուսգած "բեր-
ալիսն" ասատճառով, ոնրասգոյնու ցանիացուն էր ապահով
չճհաե ուաճեսն, որ հասր ցոլշեր զուտար չէր ասրող հասլբալ:
Ոոլաե ցոլշ բատրոնվ Ոլսի ամուճոյ ալատատուրյան օգնուրյան
նեգիեկագնվրի ու հոսասատուրյան ալատճառ: Իճչաե էլ տարօրի-
ճոնշ է ուեկուսւ ոնշ, ալս տոնեշագործուրյան ոնշ, Դասճեշվարը բոճառար
տոտաեսրնու կեշոսրվրնվ փորճուր է գրաին նճչնաշգներ հասորնել,
կասատալաճատուց[14]:

Հեոլճաեվի ոեաւրգասրր, տլրոտ սոցնոտաին հատահարգը ու ա-
հատատին ոշրալոատուրյուցե նե կճոշ ուրալսահուրյան ու հոռետեսուր-
ճաց հոլուճահարգնը գնոլշվող ալոտ, ֆեոլճնվատահան հոլուճա-
ճաց հոլուճահարգնը գնոլշվող ալոտ, ֆեոլճնվատահան հոլուճա-

Ժամի սկզբնական խոստովանության հարցում Հ-ասենշիոն վերաբերմունքը ավելի ազատական էր։ Նա կարծում էր, որ ժամի սկզբում խոստովանությունը հանգեցնում է նրան, որ հավատացյալները ժամանակ են կորցնում՝ սպասելով իրենց հերթին։ Ավելի լավ է, որ խոստովանությունը տեղի ունենա ցանկացած ժամանակ, ինչպես որ ինքն էր անում իր ծխականների հետ։

1969-ին լույս է տեսնում Հ-ասենշիոնի "Ժամուշուն" վեպը։ Հետագա տասնամյակների ընթացքում այն վերահրատարակվում է տասնյակ անգամ։ Ֆրանսիայում վաճառվել է ավելի քան 2 միլիոն օրինակ։ "Ժամուշուն"-ը վաղուց դարձել է ֆրանսիական գրականության դասական։ Վեպի գլխավոր հերոսը՝ Ժան-Ֆլորենտեն Ժամուշուն, ծնվել է 1900 թվականին Ֆրանսիայի հարավում գտնվող Լա Ռոշ-սյուր-Ոն քաղաքում։ Նրա հայրը՝ Ալֆրեդ Ժամուշուն, տեղի ունեցող ամենահայտնի մարդն էր։ Նա ղեկավարում էր տեղական թերթը, ունեցել էր քաղաքապետի պաշտոնի առաջարկներ, բայց միշտ հրաժարվել էր՝ նախընտրելով մնալ անկախ։ Ալֆրեդ Ժամուշուն հայտնի էր իր ուղիղ խոսքերով և անկաշկանդ վարքագծով։ Նա կարող էր հանդիպել ցանկացած մարդու հետ՝ անկախ նրա սոցիալական կարգավիճակից, և վերաբերվել նրան հավասարապես հարգալից։ Նա չէր հանդուրժում անարդարությունը և միշտ պատրաստ էր պաշտպանել թույլերին։

Վեպի գլխավոր հերոսներից մեկը Ժան-Ֆլորենտեն Ժամուշուն է։ Նա ծնվել է 1900 թվականի հունվարի 1-ին, Նոր տարվա գիշերը։ Նրա ծնունդը մեծ իրադարձություն է դարձել քաղաքում։ Ամբողջ գիշեր մարդիկ հավաքվել են Ժամուշունների տան մոտ՝ սպասելով երեխայի ծնունդին։ Երբ նա աշխարհ է եկել, ժամանակակիցների վկայությամբ, նրա ծնվելու պահին եղել է ուժեղ ամպրոպ։ Ֆրանսիական ավանդույթների համաձայն՝ ամպրոպի ժամանակ ծնված երեխան ունենում է հատուկ ճակատագիր։ Ֆլորենտեն Ժամուշուն մանկուց ցուցաբերել է անսովոր հետաքրքրասիրություն և ուսումնասիրել է ամեն ինչ, որ շրջապատում է եղել։ Նա սիրել է կարդալ, նկարել, ուսումնասիրել է բնությունը։ Նրա ծնողները՝ Ալֆրեդ Ժամուշուն և Ժանետ Ժամուշուն, ձգտել են նրան տալ լավ կրթություն։ Նրանք ուղարկել են նրան Լա Ռոշ-սյուր-Ոնի տեղական դպրոց, ապա՝ Բորդոյի լիցեյ։ Ֆլորենտեն Ժամուշունը ավարտել է Բորդոյի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը։ Նա դարձել է հայտնի նյարդավիրաբույժ։ Նրա գործունեությունը տևել է ավելի քան 40 տարի։ Նա կատարել է հազարավոր վիրահատություններ։ Նրա հիվանդների թվում եղել են հասարակ մարդիկ, ինչպես նաև հայտնի քաղաքական գործիչներ։ Ֆլորենտեն Ժամուշունը ամուսնացել է 1925 թվականին։ Նրա կինը՝ Ժաննետ Ժամուշունը, եղել է նրա մտերիմ ընկերը և օգնականը։ Նրանք ունեցել են երեք երեխա՝ երկու տղա և մեկ աղջիկ։ Ընտանիքը ապրել է երջանիկ կյանքով, մինչև որ Ժաննետը մահացել է 1940 թվականին։ Ֆլորենտեն Ժամուշունը մեծ ցավ է ապրել կնոջ մահվան պատճառով։ Նա երբեք չի ամուսնացել երկրորդ անգամ։ Նա նվիրել է իր կյանքը գիտությանը և իր երեխաներին։ Նա մահացել է 1984-ին՝ 84 տարեկան հասակում։ Նրա հուղարկավորությանը մասնակցել են հազարավոր մարդիկ։ Նրա մասին գրվել են բազմաթիվ հոդվածներ և հուշեր։ Նրա անունով կոչվել են փողոցներ և հրապարակներ։ Նրա կյանքը դարձել է օրինակ շատ ֆրանսիացիների համար։

Վեպի գլխավոր հերոսներից մեկը Ժան-Ֆլորենտեն Ժամուշուն է։ Նա ծնվել է 1900 թվականի հունվարի 1-ին, Նոր տարվա գիշերը։ Նրա ծնունդը մեծ իրադարձություն է դարձել քաղաքում։ Ամբողջ գիշեր մարդիկ հավաքվել են Ժամուշունների տան մոտ՝ սպասելով երեխայի ծնունդին։ Երբ նա աշխարհ է եկել, ժամանակակիցների վկայությամբ, նրա ծնվելու պահին եղել է ուժեղ ամպրոպ։ Ֆրանսիական ավանդույթների համաձայն՝ ամպրոպի ժամանակ ծնված երեխան ունենում է հատուկ ճակատագիր։ Ֆլորենտեն Ժամուշուն մանկուց ցուցաբերել է անսովոր հետաքրքրասիրություն և ուսումնասիրել է ամեն ինչ, որ շրջապատում է եղել։ Նա սիրել է կարդալ, նկարել, ուսումնասիրել է բնությունը։ Նրա ծնողները՝ Ալֆրեդ Ժամուշունը և Ժանետ Ժամուշունը, ձգտել են նրան տալ լավ կրթություն։ Նրանք ուղարկել են նրան Լա Ռոշ-սյուր-Ոնի տեղական դպրոց, ապա՝ Բորդոյի լիցեյ։ Ֆլորենտեն Ժամուշունը ավարտել է Բորդոյի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը։ Նա դարձել է հայտնի նյարդավիրաբույժ։ Նրա գործունեությունը տևել է ավելի քան 40 տարի։ Նա կատարել է հազարավոր վիրահատություններ։ Նրա հիվանդների թվում եղել են հասարակ մարդիկ, ինչպես նաև հայտնի քաղաքական գործիչներ։ Ֆլորենտեն Ժամուշունը ամուսնացել է 1925 թվականին։ Նրա կինը՝ Ժաննետ Ժամուշունը, եղել է նրա մտերիմ ընկերը և օգնականը։ Նրանք ունեցել են երեք երեխա՝ երկու տղա և մեկ աղջիկ։ Ընտանիքը ապրել է երջանիկ կյանքով, մինչև որ Ժաննետը մահացել է 1940 թվականին։ Ֆլորենտեն Ժամուշունը մեծ ցավ է ապրել կնոջ մահվան պատճառով։ Նա երբեք չի ամուսնացել երկրորդ անգամ։ Նա նվիրել է իր կյանքը գիտությանը և իր երեխաներին։ Նա մահացել է 1984-ին՝ 84 տարեկան հասակում։ Նրա հուղարկավորությանը մասնակցել են հազարավոր մարդիկ։ Նրա մասին գրվել են բազմաթիվ հոդվածներ և հուշեր։ Նրա անունով կոչվել են փողոցներ և հրապարակներ։ Նրա կյանքը դարձել է օրինակ շատ ֆրանսիացիների համար։

դատողները ու բաժանվելիս ասում էին. «Ախպեր, ես քեզ ասեցի, որ Շարլը սկսում է գնդակներ արձակել, ինչու չես ուզում հավատալ»։ Իրական խորհրդանշական նշանակություն ունի «Մահուզում» վեպում Դ-ածքեր ունեցող մի ծանր հիվանդ մոր կերակրելու հերոսի փորձերը։ Ֆաուլքների հերոսները, փիլդուն, հնօրյա ֆերմերներ, ամբողջովին կորցրել են հաղորդակցվելու ունակությունը։ Ամերիկյան գրականության մեջ հազվադեպ չէ նաև հերոսի ինքնամեկուսացումը, որը հաճախ հանգեցնում է ինքնասպանության։ Ֆաուլքի հերոսներից շատերը ինքնասպան են լինում։ Ջեյսոն Կոմփսոնը, Քվենտին Կոմփսոնը, Քրիստմասը, Թոմաս Սաթփենը, Հայնս Սաթփենը, Ջո Քրիսթմասը, Քեդի Բանդրենը, Հորեյս Բենբոուն, Ջեյսոն Կոմփսոնը, Ջեյսոն Կոմփսոն Երրորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն չորրորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնութերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն տասնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսաներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսանմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսաներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսաներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսանչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսանհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսանվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսանյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսաներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քսանիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն երեսնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն քառասնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հիսնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն վաթսնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն յոթանասնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն ութսնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսնմեկերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսներկուերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսներեքերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսնչորսերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսնհինգերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսնվեցերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսնյոթերորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսներորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն իննսնիններորդը, Ջեյսոն Կոմփսոն հարյուրերորդը։ Ֆոլքների հերոսները ոչ միայն ինքնասպան են լինում, այլև սպանում են։ Եվ այսպես, վիպասանական հանգուցալուծումը ծանրացնում է։ Ֆաուլքների «Մի բուռ հող» վեպում Ջեյսոն Կոմփսոն Երրորդը, որ 1950-ական թվականների սկզբին տալիս է 2000 դոլար, հետևում է Ջեյսոնին, որը ծանոթանում է Ռեբեկա Ուիթի հետ, որի հայրը մահանում է, և նրանք ամուսնանում են։ Ջեյսոնը ստանում է Ռեբեկայի հարստությունը, որի մեջ մտնում է նաև Ռեբեկայի մոր տունը։ Ջեյսոնը ստիպում է Ռեբեկային վաճառել տունը, որպեսզի ինքը կարողանա գումարը ներդնել բամբակի սպեկուլյացիայի մեջ։ Ռեբեկան հրաժարվում է, և Ջեյսոնը հեռանում է տնից։ Ռեբեկան ստիպված է լինում աշխատել, որպեսզի կերակրի իր մորը։ Ջեյսոնը վերադառնում է տուն, որպեսզի տեսնի Ռեբեկային, բայց նա արդեն հեռացել է։ Ջեյսոնը հետևում է նրան, բայց նա չի վերադառնում

Վեպում արևմտյան իր հասարակության ընտանեկան հարաբերությունները ներկայացնող հեղինակը մի ուշագրավ դրվագ է պատկերում, որտեղ Հարությունն ու Ազնիվը հանդիպում են Ստամբուլում: Ազնիվը, որ ամուսնացել էր Հարությունի ընկերոջ՝ Ռուբենի հետ, ամուսնու մահից հետո ապրում էր Ստամբուլում: Հարությունը, որ ժամանակին սիրահարված էր եղել Ազնիվին, հանդիպելով նրան, ցանկանում է վերականգնել նրա հետ կապերը: Ազնիվը, սակայն, հրաժարվում է նրա առաջարկից՝ հավատարիմ մնալով իր ամուսնուն: Հարությունը, հասկանալով Ազնիվի որոշման լրջությունը, հարգանքով է վերաբերվում նրա ընտրությանը:

"Ուսուցչի" վեպի ամենահետաքրքիր ու ուշագրավ կերպարներից մեկը Ստեփանն է, որը մեզ հանդիպում է արտասահմանում: Ստեփանը հասարակական գործիչ է, որը ամուսնացած է Հռիփսիմեի հետ, սակայն նրանց ամուսնությունը ոչ երջանիկ է: Ստեփանը հաճախ է լինում Կ. Պոլսում, որտեղ նա հանդիպում է տարբեր մարդկանց, որոնցից շատերը ազգային գործիչներ են: Ստեփանի կերպարը հեղինակը ներկայացնում է որպես մի մարդու, որը ոչ միայն հետաքրքրված է ազգային հարցերով, այլև ունի ընտանեկան խնդիրներ, որոնք նրան ստիպում են հաճախ ճանապարհորդել: Ստեփանի հարաբերությունները կնոջ հետ բարդ են, և նա հաճախ է զգում, որ իր ընտանեկան կյանքը չի համապատասխանում իր ազգային գործունեությանը:

"Ուսուցչի" վեպում Ստեփանի կերպարը ներկայացնում է ազգային գործիչների մի տիպար, որը ոչ միայն հետաքրքրված է ազգային հարցերով, այլև ունի ընտանեկան խնդիրներ, որոնք նրան ստիպում են հաճախ ճանապարհորդել: Ստեփանի հարաբերությունները կնոջ հետ բարդ են, և նա հաճախ է զգում, որ իր ընտանեկան կյանքը չի համապատասխանում իր ազգային գործունեությանը: Ստեփանի կերպարը հեղինակը ներկայացնում է որպես մի մարդու, որը ոչ միայն հետաքրքրված է ազգային հարցերով, այլև ունի ընտանեկան խնդիրներ, որոնք նրան ստիպում են հաճախ ճանապարհորդել: Ստեփանի հարաբերությունները կնոջ հետ բարդ են, և նա հաճախ է զգում, որ իր ընտանեկան կյանքը չի համապատասխանում իր ազգային գործունեությանը:

Ստացվում է, որ Ֆրանսիայի գործակալությունը ստեղծում էր ամենաբարդ պայմաններ ՄԱԿ-ի հանձնակատարի և գրասենյակի գործունեության համար՝ «պետականության ոչնչացման» գրաված շարժման և գործակալության ղեկավարության միջև հակասությունների հաղթահարման համար ոչ մի ելք չթողնելով: Ահա թե ինչու «Ազատ Ելիսեյան» ռադիոկայանի հաղորդավարը ամբողջ հաղորդման ընթացքում ամեն անգամ հիշատակելով ՄԱԿ-ի գործակալության անունը՝ ավելացնում էր «ոչ կառավարական»[24]:

Ֆրանսիայի նախագահ Ժորժ Պոմպիդուի ստեղծած կառավարությունը ևս ոչ մի կերպ չէր կարող հաշտվել ՄԱԿ-ի գործունեության հետ: Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ Ժան Մեյոն ՄԱԿ-ի գրասենյակում հայտարարել էր, որ «Ազատ Ալժիր» («Ազատ Կաբիլիա») հանրապետության հիմնադիրները ոչ մի կապ չունեն ահաբեկչության հետ[25]: Ընդհանրապես ֆրանսիական կողմը ամեն կերպ ձգտում էր ցույց տալ, որ ՄԱԿ-ի գործունեությունը ոչ մի կերպ չի համապատասխանում Ալժիրի անկախության հռչակագրի պահանջներին:

1987-ին լույս տեսած իր հուշագրություններում ՄԱԿ-ի գործիչ Ս. Հաբիչիորը նշում է, որ ֆրանսիական կողմը ոչ միայն չէր ցանկանում տեղեկատվական միջոցներով լուսաբանել գործունեության ընթացքը[26]: «Ետնախորհրդային ժամանակաշրջանում ֆրանսիական կողմը ցանկանում էր ամեն կերպ խոչընդոտել ՄԱԿ-ի գործունեության լուսաբանումը հանրության մեջ, որպեսզի ոչ մի տեղեկություն չհասնի աշխարհին»[27], ավելացնում է նա:

Եթե "Մամուլում" վեպի հերոսուհին կռվից է աջակցելու իր հերոսական ամուսնուն "Ազատ Ալժիրի ուժերի" կողմից ամեն քայլափոխի հանդիպելով ֆրանսիական զորքերի հրամանատարության խոչընդոտներին, ապա Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ Ժան Մեյոն ՄԱԿ-ի գրասենյակում հանդիպելով ամեն քայլափոխի ՄԱԿ-ի գործունեության խոչընդոտներին, ստիպված էր հրաժարվել իր պաշտոնից:

Ա.Դաշճիպմի ատեղծագործական գործունեության հետազոտությունը ներկա փուլում հնարավորություն է ընձեռում ամփոփելու ձեռքբերումները, որոնք էական նշանակություն ունեն ոչ միայն նրա ստեղծագործական ժառանգության, այլև ընդհանրապես հայ գրականության զարգացման համար։ Ա.Դաշճիպմի ստեղծագործական ուղին ընդգրկում է ավելի քան կես դար՝ 1936-ից մինչև 1990-ականների սկիզբը։ Այդ ընթացքում նա ստեղծել է հարյուրից ավելի պատմվածքներ, վիպակներ, հոդվածներ, գրախոսություններ, հուշագրություններ, որոնք ներկայացնում են ոչ միայն գրողի անհատական ոճի, այլև ժամանակաշրջանի հասարակական-մշակութային կյանքի բազմազան պատկերը։ Նրա գործերում հանդիպում ենք ինչպես ռեալիստական, այնպես էլ մոդեռնիստական գրելաձևի տարրերի, որոնք ստեղծագործին հնարավորություն են տվել ստեղծել իրեն հատուկ, ինքնատիպ պատումի կերպ։ Ա.Դաշճիպմի ստեղծագործությունների կարևոր առանձնահատկություններից է նրանց ինքնակենսագրական բնույթը։ Գրողի գրեթե բոլոր գործերում առկա են հեղինակի անձնական փորձառության, հիշողությունների և ապրումների արտացոլումներ, որոնք հաճախ դառնում են գեղարվեստական պատումի հիմնական շարժիչ ուժը։ Այս առումով նրա ստեղծագործությունները կարելի է դիտարկել որպես հեղինակի ներաշխարհի և ժամանակի միասնական արտահայտություն։

Ա.Դաշճիպմի ստեղծագործական ժառանգության ուսումնասիրության կարևոր ասպեկտներից է նրա գրական-գեղագիտական հայացքների վերլուծությունը։ Գրողը իր ստեղծագործություններում հաճախ անդրադարձել է գրականության էության, նպատակի և գրողի առաքելության հարցերին։ Նրա համար գրականությունը միայն գեղարվեստական արժեքների ստեղծման միջոց չէ, այլև հասարակական գիտակցության ձևավորման կարևոր գործիք։ Այս տեսանկյունից ուշագրավ է նրա «Գրողի մասին» (1978) հոդվածը, որտեղ նա ներկայացնում է գրողի սոցիալական պատասխանատվության, ազգային ինքնության պահպանման և ապագա սերունդների հանդեպ ունեցած պարտավորությունների մասին իր տեսակետները։ Այս հոդվածը կարելի է համարել նրա գեղագիտական հայացքների համակարգված արտահայտությունը։

Ա.Դաշճիպմի ստեղծագործական ժառանգության ուսումնասիրության կարևոր ասպեկտներից է նրա գրական-գեղագիտական հայացքների վերլուծությունը։ Գրողը իր ստեղծագործություններում հաճախ անդրադարձել է գրականության էության, նպատակի և գրողի առաքելության հարցերին։ Նրա համար գրականությունը միայն գեղարվեստական արժեքների ստեղծման միջոց չէ, այլև հասարակական գիտակցության ձևավորման կարևոր գործիք։ Այս առումով նրա «Գրողի մասին» (1978) հոդվածը, որտեղ նա ներկայացնում է գրողի սոցիալական պատասխանատվության, ազգային ինքնության պահպանման և ապագա սերունդների հանդեպ ունեցած պարտավորությունների մասին իր տեսակետները։ Այս հոդվածը կարելի է համարել նրա գեղագիտական հայացքների համակարգված արտահայտությունը։

Ա.Դաշճիպմի ստեղծագործական ժառանգության ուսումնասիրության կարևոր ասպեկտներից է նրա գրական-գեղագիտական հայացքների վերլուծությունը։ Գրողը իր ստեղծագործություններում հաճախ անդրադարձել է գրականության էության, նպատակի և գրողի առաքելության հարցերին։ Նրա համար գրականությունը միայն գեղարվեստական արժեքների ստեղծման միջոց չէ, այլև հասարակական գիտակցության ձևավորման կարևոր գործիք։ Այս առումով նրա «Գրողի մասին» (1978) հոդվածը, որտեղ նա ներկայացնում է գրողի սոցիալական պատասխանատվության, ազգային ինքնության պահպանման և ապագա սերունդների հանդեպ ունեցած պարտավորությունների մասին իր տեսակետները։ Այս հոդվածը կարելի է համարել նրա գեղագիտական հայացքների համակարգված արտահայտությունը։

Նատիպ գեղարվեստական արժեվորումը ստացած կանանց հիմնւսխնդիրները, հատկանշեցին ֆեմինիստական գաղափարական ընկալումների նշանակությունն ու կարևորությունը արդի իրանական գրականության մեջ:

LILIT SAFRASTYAN

SIMIN DANESHVAR. FROM PREREVOLUTIONARY SOCIAL ISSUES UP TO POSTREVOLUTIONARY FEMINIZM

One of the most renowned contemporary Iranian women writers Simin Daneshvar has startcd to write and publish in the pre-revolutionary era. Her creative years coincide with the sociopolitical events of the early 1960s, which have had substantial effects on her works. Pre-revolutionary social climate, contributed to the formation of Daneshvar's general ideological views. Daneshvar gained tremendous success with her novel "Savushun", published in 1969, the first novel ever written by Iranian women. "Savushun" became a best-seller for over two decades being reprinted fifteen times.

Some of Daneshvar's pre-Revolutionary writings like "The Playhouse", "To Whom Can I Say Hello", and "The Accident" portray the plight of women in Iranian society. In depicting these women author places a grater emphasis upon the effects of class and foreign oppression than upon male domination. Daneshvar's women heroes publicizc revolutionary political activism, and criticize western cultural infiltration, but in the same time, they ovcrlook the role of patriarchy.

After the Islamic revolution Daneshvar becomes one of the leading female prose writers, who have become influenced and touched by the change of Iran's socio-political structure. In her post-revolutionary works, Daneshvar has abandoned her past forms and themes and has started to write personal stories from a feminist point of view. In her two stories such as "Jalal's Sunset" (1982), a biographical account of her relationship with her late husband Jalal Ale Ahmad, and "To Whom Can I Say Hello?" Daneshvar portrays male dominated, male centered society in which women are depressed.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. K. Talattof, The Politics of Writing in Iran, Syracuse, N. Y., 2000, p.69.
2. Ավելի մանրամասն դրա մասին տես՝ K. Talattof., The Politics of Writing in Iran, Syracuse, New York, 2000, p.19-64.
3. Mohammad R.Ghanoonparvar, Prophets of Doom: Literature as a Socio-Political Phenomenon in Modern Iran, Lanham and London, 1984, p. 27.
4. Մինչ Դաներվարը, իրանական արձակում դեռևս 1945թ. լույս է տեսել պարսիկ հայտնի հասարակական գործիչ՝ Մարիամ Ֆիրուզի "Ավսանե վա Ավսարե ման" խորագրով ինքնագենսագրական պատմվածքը, որը նվիրված է Իրանի բոլոր իրավազուրկ մայրերին:

5. Farzaneh Milani, Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers. Syracuse, N. Y., 1992, p. 181.
6. Ibid., p.183.
7. Ibid., p.72.
8. Տես՝ Մուհամմադ Ալի Սեփանլու, Բազ Աֆարինեյի Վաղեաթ: Բիսթ օ Հաֆթ Դհսսն ազ Բիսթ օ Հաֆթ Նեվիսանդհ Մոասիրե Իրան, Թեհրան, Նեզահ, 1988.
9. K. Talattof., The Politics of Writing in Iran, Syracuse. N. Y. 2000, p. 94.
10. Franklin Lewis, Farzin Yazdanfar, In a Voice of Their Own: A Collection of Stories by Iranian Women since The Revolution of 1979. Costa Mesa, CA. 1996, p. XVII.
11. Nasrin Rahimieh, World Literature in Review: Iran, World Literature Today, Vol. 64, No.4, 1990, p. 690-91.
12. Simin Daneshvar, Daneshvar's "Playhause": A Collection of Stories. Trans. Maryam Mafi, Washington, D.C., 1989, p.32.
13. K. Talattof., The Politics of Writing in Iran, Syracuse, New York, 2000, p.99.
14. Տես վեպի առաջին տարբերակը՝ Սիմին Դանեշվար, Բե Քի Սալամ Քոնամ, Ալեֆբա, 2, 1973, էջ 142-51.
15. Տես՝ Սիմին Դանեշվար, Բե Քի Սալամ Քոնամ, Թեհրան, 1986, էջ 75-93.
16. Սինչ Սիմին Դանեշվարի "Սավուշուն" վեպի լույս ընծայումը, ֆրանսերեն լեզվով մի շարք պատմական վեպեր է գրել Թեհրանի համալսարանի ֆրանսերեն լեզվի և գրականության դասախոս, Ամինե Փաքրավանը:
17. Farzaneh Milani, Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers. Syracuse, New York, 1992, p. 183.
18. Симин Данешвар, Смерть ради жизни, Москва, 1975, с. 172.
19. М. Яукачева, Женшина в персидской прозе, Ташкент, 1964, с. 66-79.
20. Д. Комиссаров, О Симин Данешвар и ее романе. - Симин Данешвар, Смерть ради жизни. Москва, 1975, с. 270.
21. Там же, с. 241.
22. Pedram Partovi, Autorial Intention and Illocutionary Force in Jalal Ali-I Ahmad's Gharbzadagi, Comparative Studies of South Asia, Africa and Middle East, Vol.XVIII, 2, 1998, p. 73-80.
23. Farzaneh Milani, Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers. Syracuse, New York, 1992, p. 60.
24. Д. Комиссаров, О Симин Данешвар и ее романе.- Симин Данешвар, Смерть ради жизни, Москва, 1975, с. 271.
25. Farzaneh Milani, Veils and Words: The Emerging Voices of Iranian Women Writers. Syracuse, New York, 1992, p. 234.
26. Տես՝ Նասեր Հարիրի, Հոնար վա Ադաբիաթ Էմրուզ.Քարուլ,1987, էջ 66.
27. Simin Daneshvar, A Letter to Readers, in Daneshvar's Playhouse: A Collections of Stories, trans. Maryam Mafi, Washington, D.C., 1989, p. 154-70.
28. Այդ մասին մանրամասն տես՝ Afsaneh Najmabadi, Women's Autobiographies in Contemporary Iran, Cambridge, Mass., 1990.
29. K. Talattof., The Politics of Writing in Iran, Syracuse, N. Y., 2000, p.160.

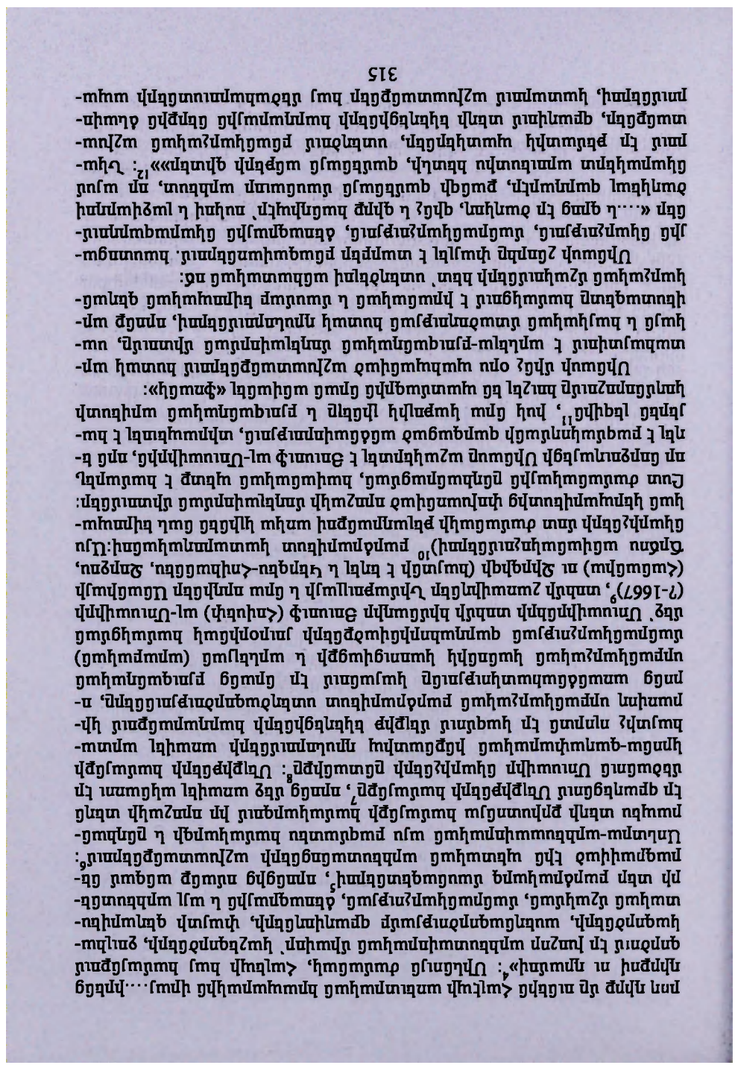
30. Տես՝ Շահին Հանանիի, Փոշքե Դարիչեհա: Գովքեզու բա Համսարանե Հոնարմանդան, Թեհրան, 1992.
31. Վերոհիշյալ աշխատության մասին »սոցիալական ուղղվածության« գրական շարժման համխոռ մի քանի գրաքննադատներ իրենց բացասական գրախոսականներով հանդես եկան ճանաչված գրական և մշակութային»Ադինե« ամսագրում: տես՝ Նաղդե Քեթաբ Ազ Փոշքե Փանջարեհա, Ադինե,75,1992, էջ 38.
32. Տես՝ Սիմին Դանեշվար, Քե Քի Սալամ Քոնամ, Թեհրան: Խարազմի,1986, էջ 75-93.
33. Նույն տեղում, էջ, 82.
34. Sayer Mohammadi, An Interview With Simin Daneshvar. - Iran: Daily Newspaper, February 4 2002.

ՎԵՑԱՍ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ՍԲԿ ԷՋ 17-ՐԴ Դ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՆՍԱՐԱՀՈՍՏՆԵՐԻ ՄՏՍՏՄԱԲԱՐՁՈՒՄՆԵՐԸ. ԿԱՍԿԱԾ ՍԻՄՈՆ

17-ՐԴ Դ., ՍԲՔՅԱՑ ՀԻՄՆԱՌԻ ՆԻՄՇԱՄՐԻԱԾ ՍԼՔՆԻՔՐ ԼՈՀՈՄՈՎՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՑ ՀԱՅԱԶՆ ՀՈՂԱՇԵՐՔԻ ՀԱՄԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՑ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ
2021

ռազբնդուսյ. «...մեծատեղջ Զուտայեցոց աստեղն յ ծայնեալ՝ և յ ալաստեղմդին գայթիս ասպառեցոյ և առաց Խրեաց. այսպէս և Խօրո-նացի պատմէ Խօրէնացի զվիրահայր Շնորհաց Հայոց Մամբ ոչ մեռաւ ընդ ամենայն, այլ և նմա կենդանի ասէ Ագաթանգեղոս զնա ի Սիսական գաւառին Արշարունեաց ի Վանանդ գեղջ ի Մեծ Ծոփս ի Կաղնեաց ի Ծննդեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ ամի երկհարիւրերորդի և ի տասներորդի յԱրշակայ թագաւորէ Հայոց...»[16]: Կարճ ժամանակաւ ընդհանուր ասպետական....

ագգս Պարսից...», նկարում է զուգահեռ բազմակողմ հեռա, սակայն «...զ րատ որպիեի և անդուրց հաւեհատու և նուհոց»[19]: Դուրեը կատարում է Ոմեսաղ և «...յանգած հաւեհատու՝ որ բազարը ինձը և աւեհատ ևս-Դաւորձը իոր ամկատուեին նմուցատրը ազգաշուցին՝ զարմացանք ևս-յնդ...բազարը նոմատրը հոշգևսպիը. Եթե եկատարյնե ըևդրատնեց ևրա 16-17 տարեկան լուեին, որ ևս կարող էր ուեին լինել հաւոյ: Ույատեղ ևս կարող էր գտնվել ոչ միայն 2 տարի, ևատ որը կարո-լի է եզրակացնել որ Ոմեսաղ ծնվել է 1617/18թթ.:

Վնրը ենդկակարացված էատ էարյաց Ոմեսաղնե բնդհատաքար, ակեսա-ևոգերազահած ժանրը ժամանակ ա հասում արհեստագետի՝ որևմ ևկար-ռա-հ

Շհայտ այն հանգամանքը, որ Մխսասը ստեղծագործել է տար-
բեր ժանրերում և նրան է բաժին հասել գործունեության ար-
դյունավետ ամենաերկար ժամանակահատվածը, ինչպես նաև
այս ամբ դիմանկարների գեղարվ. որակ ցասնել Մեսրոպ Դուի-
ղեցին Հատուց է ասելի հանգամանալից՝ նշելով, որ «...ամրոց՝ որոց պահպ և
Հոգ, իշ Պարսից, իշ Հայոց. իշ Երրայեցոց. իշ Հունից. իշ Հռոմ. ազգաց. իշ Կիլիկ. ազգի նրանց պահպ. ազգաց և
Հուսց. իշ Կիլիկ. ազգի նրանց պահպ. որ ձիւրէն. ազգաց
...իշ ի ծիծաղել, իշ բարկացել, իշ ի տրտմել, իշ ի յուրեցու-
ցանե...իշ ի ծիծաղել, իշ բարկացել, իշ ի տրտմել, իշ ի յուրեցու-
բեսե, իշ յօրմանջել, իշ ի խրախուրեսե, իշ ի տարս սխտեղաբանել և իշ որ
իցէ միայն զկիսոյսարսես տարոյ, որոյ պահպ և լիմեր. սահեանց
յար ե նահե գիարէր»[23]:

Դիտահիարհչահե և հաստոցայրնե գիարեմրց զատ, Մխսասը սա-
հեստ փայլել է նաև որմահչուրյուն բնագաւառում (Խոջա Նախ-
րաղ ապահարգը սահեդրնրց սահեսգիահե մր քահե բեհարբեր)։ Մխա-
նրե վեհագիհոտ մր քահե աշխատասգբեդրի զեղարիեսահե առահճ-
ահհատհարյուեդրդ հաբեահրաւր, կարել է փատահարար Նոր
Ջուղայի որոշ ապահարգբեդրում սահեսգիահե ստեղծագործ ճահհատահչատրի տեսա-
րանների հանգամանքները, որոնք էական ազդեցություն են ունեցել նրա ստեղծագործության վրա։ Ինչպես հայտնի է, Մեսրոպ Մաշտոցի աշակերտներից մեկը՝ Կորյունը, իր «Վարք Մաշտոցի» երկում նկարագրում է Մեսրոպի ծննդյան հանգամանքները՝ նշելով, որ նա ծնվել է Հայոց աշխարհի Տարոն գավառի Հաց Հայրիկ գյուղում։ Ըստ Կորյունի՝ Մեսրոպի հայրը՝ Վարդանը, «...ազնուական տոհմից էր և ազգով հայ»։ Ինչպես նշում է Ստ. Մալխասյանցը, Կորյունի այս տեղեկությունը հաստատվում է նաև Խորենացու կողմից, ով Մեսրոպի հոր անունը հիշատակում է որպես Վարդան[24]։ Ըստ Կորյունի՝ Մեսրոպի հայրը զբաղեցրել է «գաւազն քաջութեան» պաշտոնը, ինչը նշանակում է, որ նա եղել է զորքերի հրամանատար։ Ինչպես նշում է Ստ. Մալխասյանցը, Մեսրոպի հայրը ունեցել է նաև ռազմական կոչում՝ «սպարապետ»[25]։ Ինչպես նշում է Ստ. Մալխասյանցը, Մեսրոպի հայրը ունեցել է նաև ռազմական կոչում՝ «սպարապետ»[25]։

եւ ուրիշներուն համար է նիւթուած անուն, եւ այն որ բարեաբեր վարուքեամ Ռեզայինը սիմոնեցիներուց ամիսոյ Թ եւ ամուշայինը է, պետք է այնպէս չափ-ելն, որ գոյ համար ամայութեան ու անկատարութեան պատճառ դառ-նայ եւ ցոյցէրս շատ չապք եւ աշխատասիք տանձի, որ որեւէ պատճառա-բուածութիւն ընելի չլինի...»[24]: Այս գրառումէն հետաքրքրուած է մի քանի անկեղծ ուսումնասիրութիւն ունեցող:

Ընկեր բացարձակ կարծիքներէն մեկը ինչպէս եղ վիպասիրուն եւ անկեղծ ուսումնասիրութեան նմանեցնելով ի հայերենով գրաքննութեան ստեղծագործութիւնը, որ տեսակէտ ընդ Ընկեր բացառ «ժամանակի հաշուիմն վարպետ» տեղ Ընկեր գրիմատոյա գիտնական «հաշուիմն վարպետ», «ժամանակի շահագործ վարպետ գիտնական...», և որ «...Հաղորդ հասցեագրել գիտնականները...իրենց վարպետութեան մասին ընդհանրապես: Փաստական է ասել, որ Ընկեր ներկայացնել է պատկերը գիտնականի ամբողջ կատարելագործման ենթարկուած ամենաբարձր ստեղծագործ գրականութեան: Ընկեր գիտնական հաղորդակցութեան ենթարկուած ամենաբարձր ստեղծագործ գրականութեան:

Ուրիշ գիտնական, Ընկեր չուզեր զեղուածիրն տեղեկութիւնները իրա-կանացուած առաջնահերթութեամբ: Օգտագործուած էր գրականութեան, յորդ իրականութեան եւ բառարանները, ածանը, ոսկերիչ: Նիւթուած էր կտաւի, «...ծիրանի պատկեր, և թէ առաց ծիրանյ, և քարտեղի, ի կտաւի, ի տախ-տակի, ի պղնձի, ի յոդը և այլ ինչ ևս պէս և պէտ յորդ և պէտ ընդհանրապէս»[25]: Ներդրու-հանգրեան, ինչպես ժամանակի յուրաքանչյուր արկեղատագրեան, Ընկեր շարունակում է մեծ մասնակցութիւն կատարել էր «քարտ և գաճաքաճ արտեղծութեան և աճգաւ «ձեռատ էր բժշկութեան արտ-ւեղտի» ոչ մեկուն որպես բժշկող, այլև ոչեղակարեր և ապեկտակ պատ-րաստող[26]:

Ընկեր բացառ հաճախարարիկ է ձևափոխել ներտատեղիքի դրաչափ, որ ինչպէս չափատաճգքեղիքը մեծացել են աճեփարտ, քանի որ ինչպէս գրատիկ է այն պատկերներով (նեղարիքը է հայերի ապարանգքեղարտ կատ որեւէ հայկական նեկեղցուց): Ընկեռուց ժամանակ, ինչպէս ուեղել է պարզի հայկական ազգային հիմնադիր, որոց թեատ է նոր արդեն վարպետի հատա-րատ ուեղցող ինչպէս Ռեզաճ, որ ուտուցման ընդ Ընկեր չի նոր նեռնեռարեան: Փաստական է ասել, որ Ընկեր ոեկայացել է պատկերը ինչ գիտնական արվեստացաց կատ ոկող: Եվ, որ առավել էական է, ևրած գզատշագնատ են ներառուած ինչպէսը ճանապարհ պահպանիչ հատա-կանիշներ և չբոլորակիչած ազգայինատ ազգայինալի հետևանքներով հատար:

Ոկատ ինչպէս, Ընկեռուց չուեր զեղուածիրն տեղեկութիւնները իրա-կանացուած առաջնահերթութեամբ: Օգտագործուած էր գրականութեան, յորդ իրականութեան եւ բառարանները, ածանը, ոսկերիչ: Նիւթուած էր կտաւի, «...ծիրանի պատկեր, և թէ առաց ծիրանյ, և քարտեղի, ի կտաւի, ի տախ-տակի, ի պղնձի, ի յոդը և այլ ինչ ևս պէս և պէտ յորդ և պէտ ընդհանրապէս»[25]: Ներդրու-հանգրեան, ինչպես ժամանակի յուրաքանչյուր արկեղատագրեան, Ընկեր շարունակում է մեծ մասնակցութիւն կատարել էր «քարտ և գաճաքաճ արտեղծութեան և աճգաւ «ձեռատ էր բժշկութեան արտ-ւեղտի» ոչ մեկուն որպես բժշկող, այլև ոչեղակարեր և ապեկտակ պատ-րաստող[26]:

Ընկեռուց. Ընկեռուց հաճախարարիկ է ձևափոխել ներտատեղիքի դրաչափ, որ ինչպէս չափատաճգքեղիքը մեծացել են աճեփարտ, քանի որ գիտնական գրատիկ է այն պատկերներով (նեղարիքը է հայերի ապարանգքեղարտ կատ որեւէ հայկական նեկեղցուց): Ընկեռուց ժամանակ, գիտնականի ուեղել է պարզի հայկական ազգային հիմնադիր, որոց թեատ է նոր արդեն վարպետի հատա-րատ ուեղցող գիտնական: Ռեզաճ, որ ուտուցման ընդ Ընկեր չի նոր նեռնեռարեան: Փաստական է ասել, որ Ընկեռուց ներկայացել է պատկերը ինչ գիտնական արվեստացաց կատ ոկող: Եվ, որ առավել էական է, ևրած գզատշագնատ են ներառուած ինչպէսը ճանապարհ պահպանիչ հատա-կանիշներ և չբոլորակիչած ազգայինատ ազգայինալի հետևանքներով հատար:

Ոկատ ինչպէս, Ընկեռուց չուեր զեղուածիրն տեղեկութիւնները իրա-կանացուած առաջնահերթութեամբ: Օգտագործուած էր գրականութեան, յորդ իրականութեան եւ բառարանները, ածանը, ոսկերիչ: Նիւթուած էր կտաւի, «...ծիրանի պատկեր, և թէ առաց ծիրանյ, և քարտեղի, ի կտաւի, ի տախ-տակի, ի պղնձի, ի յոդը և այլ ինչ ևս պէս և պէտ յորդ և պէտ ընդհանրապէս»[25]: Ներդրու-հանգրեան, ինչպես ժամանակի յուրաքանչյուր արկեղատագրեան, Ընկեր շարունակում է մեծ մասնակցութիւն կատարել էր «քարտ և գաճաքաճ արտեղծութեան և աճգաւ «ձեռատ էր բժշկութեան արտ-ւեղտի» ոչ մեկուն որպես բժշկող, այլև ոչեղակարեր և ապեկտակ պատ-րաստող[26]:

Մինաս, Հակոբջան Վելիջանյանի դիմանկարը:
Նոր Ջուղա, Ամենափրկիչ վանքի թանգարան:

Այս պարագայում թերևս հիշարժան է մի դրվագ 17-րդ դ. հայ-ռուսական փոխառնչությունների պատմությունից, որը թերևս կարող է առնչվել այս հայ ստեղծագործողի ինքնությունը պարզելուն.

1659թ. հայկական առևտրական Ընկերության կողմից Մոսկվա է ուղարկվում հայ առևտրականների մի խումբ՝ Ընկերության ղեկավար Սահրաղ Շահրիմանյանի որդու՝ խոջա Զաքարի գլխավորությամբ, որոնց առաքելության նպատակն էր Իրանից Ռուսաստան և Եվրոպա արտահանվող հում մետաքսի համար մաքսային և վաճառքի զեղչեր ստանալու համար պայմանագիր կնքելը և, որոնց 1660թ. ապրիլի 12-ին (Զատկի տոնի Ավագ Հինգշաբթի օրը) ընդունում են պալատում[36]: Խոջա Զաքարի կողմից Ալեքսեյ Միխայլովիչ Ռոմանով ռուս արքային մատուցած տարբեր ընծաների թվում էր և հոչակավոր «Աղամանդակուռ գահը»[37], որի հետ տրվում է պղնձյա քիքեղի վրա կատարված «Խորհրդա-

ում Շնորհալի» ճեմարանը: Ուստի նիշատակելք մի աշխատասիրութիւն Հ. Ղեւոնդ Տէր-Մկրտչեանի՝ «Ներսէս Շնորհալի, անոր ժամանակը եւ անոր գործերը» խորագրեալ, զոր հրատարակեաց Վաղարշապատ 1898 թուականին: Ասոր մէջ հեղինակը ամենայն ճշդութեամբ եւ ընդարձակ կերպով կը քննէ Ներսէս Շնորհալիի կեանքին վերաբերեալ ամէն տեղեկութիւն, զոր կրնայ գտնել ինչպէս հայ, նոյնպէս եւ օտար աղբիւրներու մէջ: Ասոր մէջ կը գտնենք նաեւ Շնորհալիի ամբողջ գործերուն ցանկը, որ կը բաղկանայ 70 համարներէ:

Ներսէս Շնորհալի ծնած է 1102 թուականին Հռոմկլայի մէջ, որ կը գտնուի Եփրատ գետի ձախ ափին վրայ, Մարաշէն 3 ժամ հեռու դէպի հարաւ-արեւելք: Իր հայրը Ապիրատ իշխանն էր Կամսարականներու, որոնք Տարօնի մէջ մեծ տիրապետութիւն մը կը վարէին: Իր մայրը Թորոս Ա. Կոստանդեայ թագաւորին դուստրերէն մին էր: Ներսէսի մանկութեան եւ պատանեկութեան տարիները անցուցած է հօրենական կալուածներուն մէջ, ուր ստացած է իր նախնական կրթութիւնը: Իր հօրեղբայրը՝ Գրիգոր Ա. Պահլաւունի, որ 1113 թուականին Կիլիկիոյ կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ, Ներսէսը իր մօտ առած է Հռոմկլա, ուր անոր հսկողութեան ներքեւ ուսած է Աստուածաշունչը, Հայրերու գրուածքները եւ եկեղեցական ծէսերը: Ներսէսի հանճարը շատ կանուխ սկսած է ցոլանալ իր ուսուցչապետին առջեւ, որ զայն ձեռնադրած է վարդապետ 1126 թուականին, երբ Ներսէս 24 տարեկան էր միայն: Ներսէսի հանճարին ծաղկումը կը սկսի 1136 թուականէն ետքը, երբ ան Կիլիկիոյ կաթողիկոսական աթոռին վրայ կը տեսնէ իր հօրեղբայրը՝ Գրիգոր Ա. Պահլաւունին, որ 1136 թուականին

վրա նկարը վարպետ», որոնք և մեր կողմից նույնացվել են «Աստվածատուր» անվան հետ[40], որի համար ելակետային է հանդիսացել և խոջա Զաքարի ներկայացրած անվան «ռուդդան» (ռուս. Богдан-Богом данный-Աստվածատուր) համարժեք թարգմանությունը:

Այդուհանդերձ, որքան էլ այս տարբերակները թվում են հիմնավորված, մնում է անհասկանալի, «Թանրի վերան» նկարչի ո՞վ լինելը և մասնավորապես նրան Իրան ետ տանելն ու նորից Մոսկվա ուղարկելը: Եվ սա այն դեպքում, երբ Աստվածատուրը Մոսկվա ժամանելով նույն 1666թ., ընդունում է ուղղափառություն և նոր միայն ստանում Բոգդան Սալթանովը անունը, անմիջապես ընդունվում է աշխատանքի Կրեմլի Զինապալատի արվեստանոցում և մնում Ռուսաստանում 37 տարի (մահ. մոտ 1703թ.):

Այս իրողության կողքին հիշարժան է Հ.Տեր-Հովհաննիսյանցի հիշատակումը այն մասին, որ խոջա Զաքարը, 1671թ. փետրվարի 14-ին ռուսական արքունիքին ներկայացրած իր երկրորդ խնդրագրով պնդում է հայ նկարիչ Պեակուցիրին (տես վերը - Ա.Ս.) շտապ ետ ուղարկել Պարսկաստան[41] (ցավոք, մեզ չհաջողվեց պարզել «Պեակուցիրին» վերաբերվող հիշատակությունների սկզբնաղբյուրը, առավել ևս, որ 1671թ. Մոսկվայում գտնեղծագործող հայերին վերաբերվող և ոչ մի վավերագրում չի նշվում խոջա Զաքարի այս նույն թվականի այցի և նրա երկու

խնդրագրերի մասին տեղեկություն - Ա.Ս.)· Այդուհանդերձ, ընդունելով, որ խոջա Զաքարը գուցե և եղել է Մոսկվայում, ինչու՞ է պնդում «Պեակուցիր» նկարչին շտապ ետ ուղարկելու համար, առավել ևս, որ այս անձը հայտնի չէ:

Կարելի ընդունել այն տարբերակը, որ այս առեղծվածային նկարիչը քաջածանոթ է խոջա Զաքարին և նրա խնդրանքով (գուցե՞ և պարտադրմամբ) է հայտվել Մոսկվայում: Այստեղ, գնահատելով այդ Պեակուցիրի բարձրակարգ նկարչական կարողությունները, չեն համաձայնվել նրան ազատել Մոսկվայի Կրեմլի Զինապալատի արվեստանոցների աշխատանքներից՝ նպատակ ունենալով պգտագործել նրա վարպետությունը: Առավել հավանական է, որ այս վարպետ-նկարիչը եղել է հայտնի Նոր Ջուղայի գեղարվեստական միջավայրում, տեղում ունեցել է բարձր համարում, եղել է ճանաչված և հայ և իրանական միջավայրում, եղել մոտ շահական արքունիքի հետ, համագործակցել է պալատական գեղանկարչական արվեստանոցի հետ և կամ եղել է այդ նույն արվեստանոցների հայտնի դեմքերից և անգամ ղեկավարներից: Այս նկարիչն է բերվել Մոսկվա կարճ ժամանակով (գուցե գաղտնի իրանական արքունիքից) և, երբ նա այստեղ է մնացել ավելի երկար քան նախատեսված էր, տեղիք է տվել ասեկոսների կամ ստեղծել է անցանկալի լարվածություն Սպահանում և Նոր Ջուղայի հայկական գաղթօջաղում, որի պատ-

ետոյ և Խոջա Շաքրը պնդում է նրա անհայտ վիրաւորանքը: Նրա դէմքի և վիզը շարժումներից հասկանալի էր նրա ծանր նեղացքը, որ նա ոչ միայն չէր ուզում ներել Ջուլէյխային, այլ ընդհակառակն՝ իր ատելութեան հետ միասին ուզում էր ևս մի անգամ ցոյց տալ նրան իր ամբողջ ատելութիւնը: Նրա դէմքի վրայ կարդացուածքը ցոյց էր տալիս, որ նա ոչ միայն չէր ներում, այլ ընդհակառակն՝ ուզում էր ամենայն ինչ անել, որ նրան աւելի ևս նեղացնէ:

Ջուլէյխան էլ, «Թեհրուլիր» և «Ճշմարիտ վիրաւոր» ճիւղերը (կամ ոչխարները) Բոգրոսը Խալիլ չէր: Նրա դեմքը ո՞վ (կամ ոչքե՞ր) էր: Ո՞րտե՞ղ Ապրեսա, թէ՞...:

Վարիշտ, սակայն և դեռևս իր բացախտացուածը սպասող, որը կա-տաղած էր հարսնացուի վատ ընդունելութեան վրայ 17-րդ դ. հայ վերապատմիչների նմանութեամբ սպասում էր ներքին յուզումների:

ASHOT STEPANYAN

A PAGE ON THE HISTORY OF FINE ARTS OF IRANIAN ARMENIANS: THE PAINTER MINAS

In the XVII-XVIII centuries a considerable period of the Armenian history was closely related to Nor Jugha – the greatest Armenian colony of the Middle East. established in 1604/1605 in Iran. Surrounded by an alien cultural background here the Armenian culture, particularly the fine arts, received their further development. One of the main characteristics of Nor Jugha was the rise of popular painting with Minas as its most prominent representative.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մ.Մ.Ղազարյան, Հայ կերպարվեստը 17-18-րդ դդ., Գեղանկարչություն, Եր., 1974, էջ 25-32; Ա.Ստեփանյան, Նոր Ջուղայի կնճցաղային մշակույթը, Եր., 2000, էջ 84-90 նև:
   - «Ֆռանկ» արտահայտությունը հավասարազոր վերաբերվում էր ընդհանրապես եվրոպական երևույթին և մասնավորապես կաթոլիկներին:
2. Առաքել Դավրիժեցի, Գիրք պատմութեանց. Աշխատասիրությամբ Է.Ա.Խանլարյանի, Եր., 1990, էջ 324:
3. Անդ:
4. Բարգէն Ա.Աթոռակից Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ (1441-էն մինչեւ մեր օրերը): Անթիլիաս-Լիբանան, 1990, էջ 258:
5. Մ.Ղազարյան, Ա.Ստեփանյան, Հալեպի հայ գեղարվեստը, Երևան, 1997:
6. Ղ.Ալիշան, Սիսական: Տեղագրութիւն Սիւնեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, էջ 412; Մ.Ղազարյան, Ա.Ստեփանյան, Նշվ. աշխ:
7. Անդրեասեանը, 45 Յր. Քառկեղոնի Տիեզերական Ժողովից հետո, Երուսաղեմի, Անտիոքի և Եգիպտոսի քրիստոնյաների մի մասի հետ կներձնման հունական եկեղեցու հետ և կխիավորվեն արեւելյան կաթոլիկ երեք պատրիարքությունների մեջ:
8. Մոռավիքների արվեստը առավել ամբողջական ներկայացավ արվեստասեր հանրությանը 1969թ. Բեյրութում բացված ցուցահանդեսի շնորհիվ (մոտ 110 աշխատանք). «Icones Melkites, Exposition le Musee Nicolas Sursock», Beyrouth, 1969.
9. М.М.Казарян, Об одной рукописи XVII в., Текст доклада на IV международном симпозиуме по грузинскому иєкусству. Тбилиси, 1983.
10. Մ.Մ. Ղազարյան, Հայ կերպարվեստը...., էջ 128-132; Մ.Մ. Ղազարյան, Ա.Վ. Ստեփանյան, Նշվ.աշխ.:
11. Յուսուֆը որոշ ակաքների տակ թողել է հայերենով կատարված արձանագրություններ (Մ.Մ. Ղազարյան, Նշվ. աշխ., էջ 132), որոնք կարող էին ունենալ ճվիրատվական նպատակ՝ հայկական եկեղեցում դրվելու

համար և կամ հայ համայնքի հետ ակտիվ շփումների արտահայտումներից էին (Ա.Ստեփանյան, Նոր Ջուղայի…., էջ 96, ծանոթ. N40):

12. Առաքել Դավրիժեցի, Նշվ. աշխ., էջ 326:
13. Անդ, էջ 324:
14. Անդ:
15. Անդ, 325:
16. Անդ:
17. Անդ, էջ 326:
18. Անդ, էջ 325: Դեսպանական խմբերի հետ, որպես ընծա, կենդանիներ ուղարկելը ընդունված ձև էր ռուսական արքունիքում: Այդօրինակ ընծաները շատ բարձր էին գնահատվում հատկապես Իրանում, որտեղ միայն սիբիրյան թռչունների համար շահը վճարում էր 100, 200 և անգամ 1000 ռսկի. տես՝ Г.К. Котошихин, О России в царствование Алексея Михайловича, СПб., 1840, с. 68; М.В. Фехнер. Торговля Русского Государства со странами Востока в XVI веке, М., 1956, с. 60 նն.
19. Առաքել Դավրիժեցի, Նշվ. աշխ., էջ 325:
    - «Ինամը» շահի կողմից մեկ տարվա աշխատավարձի չափով տրվող դրամաշնորհն էր, որին բացառիկ դեպքերում արժանանում էին բարձրաստիճան պալատականները և զինվորական ղեկավարությունը:
20. Անդ, 412:
21. Адам Олуарий. Подробное описание путешествия голштинского посольства в Московию и Персию в 1633, 1636, 1639 годах. М., 1870, с. 436.
22. Լ.Գ.Սինասեան, Մի քանի գրաւոր փաստաթղթեր ԺԷ. դարի նկարիչ Սինասից, «Քազմավեպ», 1982, N 1-2, էջ 191:
23. Առաքել Դավրիժեցի, Նշվ. աշխ., էջ 326:
24. Լ.Սինասյան, Նշվ.աշխ., էջ 192:
25. Առաքել Դավրիժեցի, Նշվ. աշխ., էջ 326:
26. Անդ:
27. Լ.Սինասյան, Նշվ. աշխ., էջ 191-192:
28. Անդ, էջ 191:
29. Ա.Վ.Ստեփանյան, Նշվ. աշխ., էջ 74-83:
30. Լ.Սինասյան, Նշվ. աշխ., էջ 192:
31. Ա.Վ.Ստեփանյան, Նշվ. աշխ., 92-94:
32. Հ.Տեր-Հովհաննյանց, Պատմություն Նոր Ջուղայու, որ է Սպահան, Հ. Ա, Նոր Ջուղա, 1880, էջ 154:
33. Անդ, էջ 175:
34. Н.С.Глинка, Обозрение истории Армянскаго народа. От начала бытия его до возрождения области армянской в российской империи. Ч.1, М., 1832 (репринт. Ер., 1990.), с. 238:
35. Մ.Ղազարյան, Նշվ. աշխ. էջ 50-97; Ա.Ստեփանյան, Նոր Ջուղայի…, Եր., 2000, էջ 176-189:
36. Հայ-Ռուսական հարաբերությունները XVII դարում. Փաստաթղթերի ժողովածու, Կազմ. Վ.Ա.Պարսամյան, Վ.Կ.Վոսկանյան, Ս.Ա.Տեր-Ավակիմովա, Երևան, 1953, էջ 22-32:

37. Ա.Վ.Ստեփանյան, Նշվ. աշխ., էջ 164-175:
38. Հայ-Ռոսական հարաբերությունները XVII դարում...., էջ. 41-42.
39. Անդ, էջ, 81-82:
40. Ա.Վ.Ստեփանյան, Նշվ. աշխ., էջ 176:
41. Հ. Տեր-Հովհաննց, Նշվ. աշխ.:

ՀԱՅԱՍ ՅԱՎԻՆՍԻԼԻԿ)
ՍՏՈՒՊԱՆԵՐ «ԱՐԱՍ»
ԲՈՒԼԵՎԱՅԻՆ ՀՈՒՍԱՐԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՈՒ
2000-2006Թ.Թ. ՀՈՒՍԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆԸ
(Գիրքդուրսպիի փոխադրեց)

«ԱՐԱՍ»-ը գտնում է Մոսկվայի ճախկին նախշատ գեղուս հա-
րուստ բաղադրամասերից, որը այսօր չբաղվի հիմնադրամ-
ների հայտարարագրի և առաջադրանքների աշխատանքի
պիտիծ վայրերը է: Հայկական, նաև հունական նախագիծ ճախկին,
այսօրվա Մոսկվայի քաղաքական կյանքում (100-ից գիշ ան-
գիների աղբյուր) հայկական շքեղ գործարանների հարկային
տարածքներ, հյուրանոցների, նիկոլոգների, վաճառատների, նիւար-
չատների, բժշկական դպրոցների, Թոդալյան նախագիծ, ճաշարան-
ների, տարբեր կենտրոնների վրա հիմնված «Ավան»-ը 1993 թվականից
հրատարակում է ձեր գրախոսական հոդվածներ, ուսումնական
գրքերի հայերեն և ռուսերեն լեզուներով գրքեր:

«Ավան»-ի աշխատակիցները ամեն տարի ճանապարհորդում են
2 ամիս Երևանի հրատարակչական ընկերություններում: Բ-ճանապարհորդում
գրքերի ընտրության համար, ինչպես նաև հանդիպում հայ գրողների
և արվեստագետների հետ: Ամեն տարի «Ավան»-ը ձեր գրախոսական
գրքերի ցանկը հայերեն և ռուսերեն լեզուներով տպագրում է ամսագրում:

Դիտել ոտրիսած նշ ոշ մխալ բոլոր ընթերցող շրջանցել ընթերցողներին, այլև հայ ընթերցողներին, որոց մի մասի հասնի բոլոր ընթերցանության ևսս-տած նշ հետաքրքրություններ ե այսօր: Մեր սպասումները չեն արդարացել հայ գրականության ներկայացուցիչ ամենաշնորհալի գրողների մասին, որոնք ոչ թե մեկ գրքով, այլ մրցաշարային ժողովածուներով, մի ամբողջական ոշ թե մեկ գրքով, այլ մրցաշարային ժողովածուներով, մի ամբողջական շարք գրքերով ընթերցողին ներկայացրած գրողների մասին: Մեր ընթերցողները ոչ միայն հետաքրքրություն չեն ցուցաբերում նրանց ստեղծագործությունների նկատմամբ, այլև հաճախ անտեղյակ են նրանց գոյության մասին: Մեր ընթերցողները ոչ միայն հետաքրքրություն չեն ցուցաբերում նրանց ստեղծագործությունների նկատմամբ, այլև հաճախ անտեղյակ են նրանց գոյության մասին:

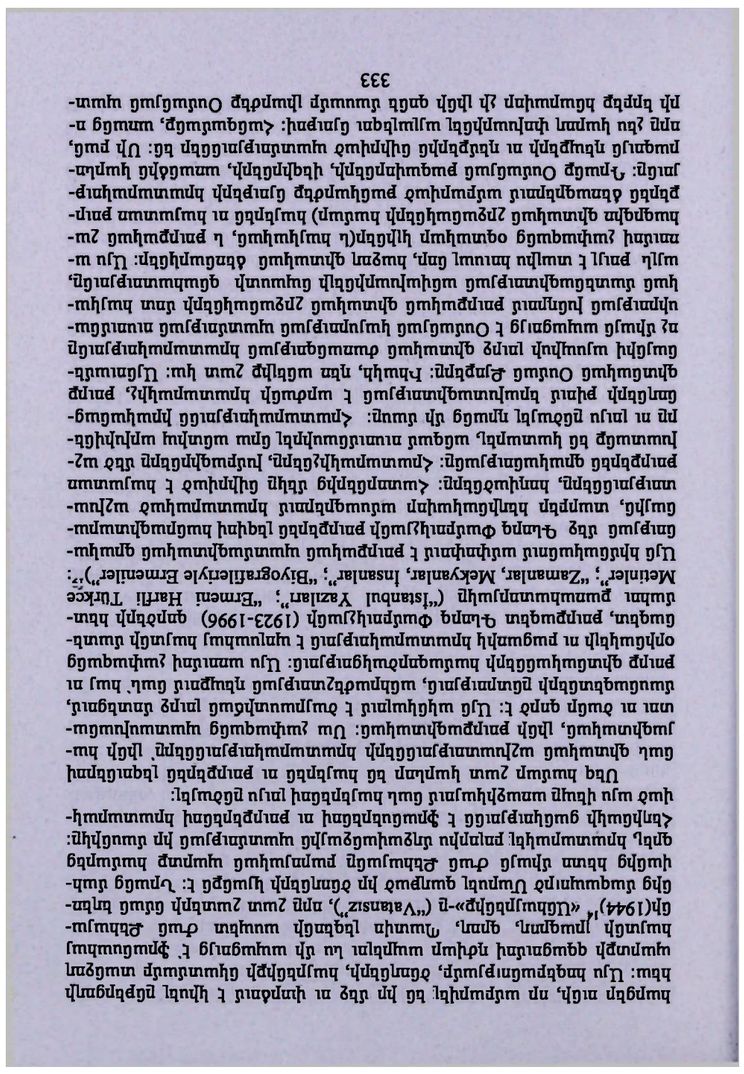
«Մրաբ»-ը հայերենից բառգանձարան ներառած է մի այլ հայերեն արտահայտությունների բառարան է՝ «Աստղիկ Կիրակոսյան, 1913 բանաստեղծ ստեղծագործությունների գրադարան Կիրակոսյան (Աստղիկ Կիրակոսյան, 1895-1966)» «Ընտրված հոդվածներ ևս-գրեր» ժողովածուն:

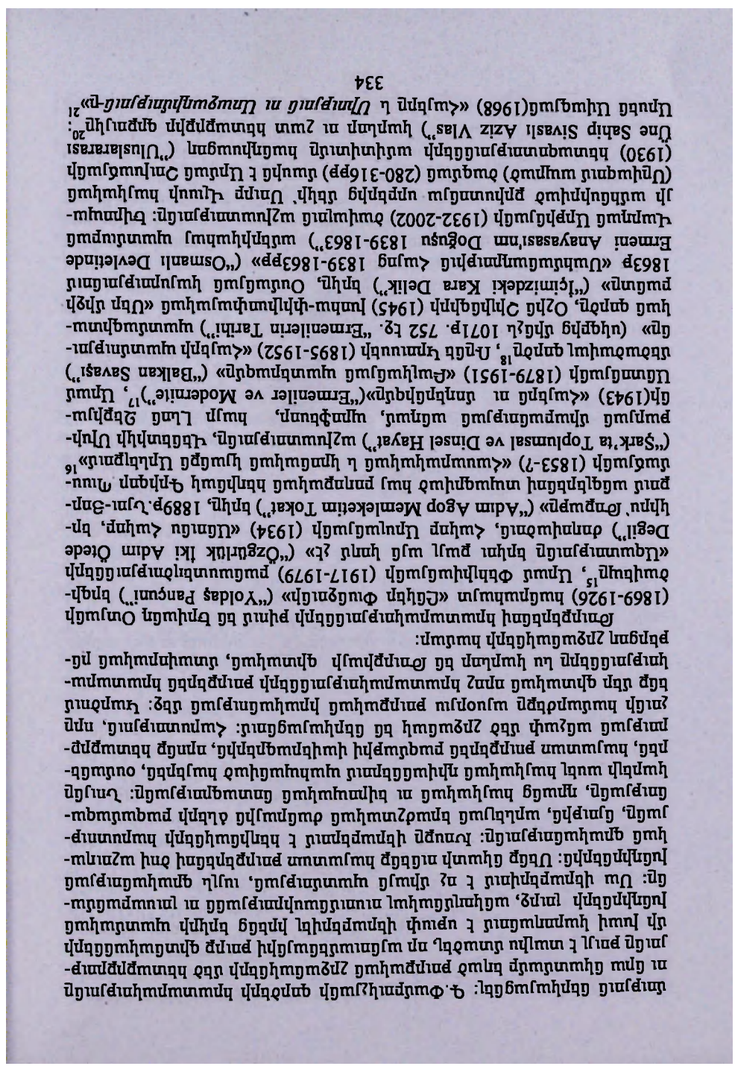
Հայոց բառարանագիր 2 ներառված ընտրված ընտրանի Գ-րիգոր Զոհրաբ է (1926-1999)[5]: Հատուկ ծանոթ գրող բառարան ներկայ ընդհանուր Մեծարված Մշակութային բառարանների ժառանգության և ստղծագործությունների հեղինակ իր ոսկե ամբողջական ներկայացրած է ընթերցողներին: Մեծարված Հայոց լեզվի ինստիտուտ[6] և Հայաստանի գրողների միության նախագահ Հրաչյա Ներսիսյան[7] ներկայացրած են Հայոց լեզվի ինստիտուտի «Հայկական սովետական հանրագիտարան» (1974-1987)[8] և «Հայկական սովետական հանրագիտարան» (1974-1987)[9] հրատարակությունները:

Ընդհանուր առմամբ Մեծարված Մեծարված (1938), որը ժամանակների աշխատասիրությամբ ամենալայն հետազոտություններ է, արժանավոր ժառանգություն Հայոց Մեծարության ոչխարհագրական բառարան լույս են ընծայվել բառարան[3], իսկ «Մեր այդ կողմերը» և «Տիգրիսի ափերին» պատմվածքների ժողովածուները հասկանալի: Մեր «Ախթամը» 1950-ական թվականների Տիգրանակերտ է իր բոլոր երկար-ներով, հրատարակչական գործերի բազմաթիվ հետ մեկ «օրորվի» հասկանալի Տիգրանակերտի հայրենական մարտական ժողովածուներ ու կարո-տած: Մեր ընթերցողները ոչ թե մեկ գրքով, այլ մրցաշարային ժողովածուներով, մի ամբողջական շարք գրքերով ընթերցողներին Մեծարված (Տեր-Հովսեփյան,1886-1978)[1] և Մխիթար Մարկոսյանը (ծն.1938թ):

Ծննդյան արտասանքի Հ.Մեծարտու «Գիտնական իմ մեջս» ստեղծագործությունների ժողովածուն (կից բառարանում ու ծանոթագրություններ, 192 էջ), առաջին է հայերեն: Մեր առաջարկ կարծիքով ամբողջ այս առաքելի հյուս հրկու ժողովածուներում են կազմում հրա-հատոր՝ «Ընտրանի, Երկրաստ հյուս պիր» գրքի: Մեր ինքու գրքերում էլ գե-ղեցիկ ընթացքում հրագնացու հրագնումը իր նիկին, հրա բերությամբ ասում, այն-տեղ ապրող տարբեր ազգերի՝ բուրքերի, հույների, լազերի, ասորիների, հա-յերի կյանքի, առօրյայի պատկերների վերաբերյալ:

Երկրորդ հայտնի ամուսնացի Մխիթ Մարկոսյանցի (1938), որը ժամանակների աշխատասիրությամբ արևմտահայ գրականության ամբողջական հայտնի դեպքերից է, արժանավոր ժառանգություն Հայոց Մեծարության ոչխարհագրական բառարան լույս են ընծայվել բառարան[3], իսկ «Մեր այդ կողմերը» և «Տիգրիսի ափերին» պատմվածքների ժողովածուները հասկանալի: Մեր «Ախթամը» 1950-ական թվականների Տիգրանակերտ է իր բոլոր երկար-ներով, հրատարակչական գործերի բազմաթիվ հետ մեկ «օրորվի» հասկանալի Տիգրանակերտի հայրենական մարտական ժողովածուներ ու կարո-տած: Մեր ընթերցողները ոչ թե մեկ գրքով, այլ մրցաշարային ժողովածուներով, մի ամբողջական

Երևանի Կոմկուսի «Կեռաքլի լուսաբերը»-ի հիմնադիրներից Մաշտոցի անվան միջնակարգ դպրոցի ուսուցիչ (2003թ.). այսօրվա Մաշտոցյան հարթավայրի հողերը ոռոգելու համար Երևանի հիմնադիրներից մեկի՝ Ամրակ Ամրակյանի նախաձեռնությամբ կառուցված ջրանցքի մասին է պատմում Ամրակյանների ընտանիքի ներկայացուցիչ Ռուբեն Ամրակյանը։ Ամրակ Ամրակյանը (1893-1978) «Հեգ բոլոր ստորերը» մեծագործ հուշագրության հեղինակն է։ Մեծ ցեխերգության տասնամյակը նրբերգի հայտնի մրցանակակիրն է։ Մեռավ ու այն կեսգիշերին, որ հանգիստ նք ծաղր մի ամուր գիրքի գլխավորած մեծարգո հյուրերի ընտրությամբ, «Շարունակիր ոգեշնչող», հայ ստալոմեսիկ գործի, սկսրերնամեսիկ ուսերի, զրույցների տարեգրության, ազգային ինքնության, ազգագրության, ն տարեգրության, ամրագրության, գրականության, գիտության, արվեստների, գյուղատնտեսության և այլնի զարգացման ճանապարհին որպես լուսարձակ, հիանալիորեն Ի.Դ.Ալեքսեևի Երևանի ընծայագրերի ծառայությունը նա ստացել է 1928 հեղինակ Ամրամ Ամրամյանը (1997թ.) գրքի ավելի քան 50 գրքերի: «Դարձակությանը մի կանչեն» 1996թ. Պոլիս այցելության ընթացքում սրտին ուսուցչի 1996թ. Պոլիս այցելության ընթացքում սրտին բացառիկ ուսուցչական գործունեության մասին նրա, նրանում ունեն պատասխանատվությունները Ամրամյանի գրքերի ու գրախոսությունների մեջ ընդգրկված Ամրամյանի 1995թ. գրքի աշխատությունն է:

Ա.Պոլսի հանրամատչելի, աշխարհաբարյան կյանքում իր ազգային հայ ավետարանների խոսքով ոչնչացած ոչնչի է: Լիակատարությունը շատ պարտադիր հայ կրեական ճարտարապետության մեջ, որոնց ամրակայուն հենքը հանդիսանում է պատմական Ամրակյանների ընտանիքի ներկայացուցիչ Ամրակ Ամրակյանի գրքերի ամրագրությունները, այլ որ չհամընկնի իրենց հարազատների հայրենասիրական ոգու հետ, որոնց ամրակայուն հենքը հանդիսանում է կյանքի ամրագրությունները, այլ ազգային ինքնության պահպանման գործում ունեցած դերը։ Եվ որ ամրակայուն հենքը հանդիսանում է կյանքի ամրագրությունները, այլ ազգային ինքնության պահպանման գործում ունեցած դերը։ Եվ

ների են արժանացել նաև Թուրքիայից դուրս, տարբեր երկրներում, տարբեր պետությունների ու քաղավոլորների կողմից իրենց երկրին մատուցած ծառայությունների համար: Լրագրող Արա Ակինյանի (1908-1976) «Յաղթանակի ճամբան» վեպը (2005թ.) նվիրված է Պեզճյան ամիրայի կյանքին, Օսմանյան կայսրության իր ժամանակի պետական ու ազգային նշանավոր դեմքի, մասնավորապես Սուլթան Մահմուդ Բ-ի հետ ունեցած ամիրայի մտերմության շրջանին: Սա գալիս է լրացնելու ամիրայական գերդաստանների մասին Սխիթարյանների հրատարակած հրաշալի նյութերը, առանձին գործերին, Վահան Զարդարյանի «Յիշատակարան»-ում տեղ գտած հայ երևելիների կենսագրություններին, ամիրաներին նվիրված վերջին տարիներին Փարիզում լույս տեսած ֆրանսերեն հրատարակությանը:

Վիլյամ Սարոյանի երկրպագուների համար ուղակի նվեր էր Պետրոս Զոպյանի (1922-2005) «Դեպի Պիթլիս» ստավարածավալ գիրքը (2003թ., 416 էջ, 135 նկարներ), ուր 1964թ. ծննդավայր ուխտագնացության ճանապարհված Սարոյանին ուղեկցող հեղինակը վերարտադրել էր ամենը նախ «Մարմարա»-ի մեջ, ապա՝ առանձին գրքով: Իրականություն էր դարձել հանճարեղ գրողի երկար տարիների մեծագույն ու նվիրական, տխրագույն երազը՝ ճամփորդություն դեպի հայրական տուն...

Շավարշ քհն. Պալըմյանի (1915-1993) «Ու ես կերթամ»-ը (2005թ.) «Մարմարա» օրաթերթում 1964-70-ականներին լույս տեսած 57 հոդվածների վերամշակյալ գիրքն է՝ դեպի Արևմտյան Հայաստանի գավառները, հատկապես Անատոլուի արևելյան ու հարավային նահանգներ քահանայական պաշտոնով կատարած իր ճամվարդությունների ամփոփումը: Այս ճամլիորդական հուշերը կարևոր են նրանով, որ ամայացած, թուրքացած ու քրդացած մեր բնակավայրերի շարքում ներկայացնում է դեռևս 40 տարիներ առաջ մասունքների նման մնացած, սակայն այսօր շատ ավելի նորացած ու էլի ամայացած հայկական Անատոլիայի հարազատ տեղերը: Այս գիրքը ևս յուրօրինակ տուրք է ծնողների ու ծննդավայրի նկատմամբ հիշողությունների: Հավելվածի «Յիշողութիւնէս հատուածներ հօրս կեանքի ոդիսականեն»-ում հեղինակի որդին, բժիշկ Պարգև Պալըմյանը հոր մասին կենսագրական է ներկայացրել, որը կարծես ծաղկեփունջ է քահանայի գերեզմանի «քարձրացած» հոդաթմբին: Հավելվածի երկրորդ՝ «Ու անոնք ալ գացին» բաժինը գրքի հերոսների հետագա ճակատագրի մասին է: Հուշեր, նկարներ, հուշեր... Եղեռնի զոհերի երկրորդ, երրորդ ու նաև հետագա սերունդների հոգու պարտքի արտահայտության անթաքույց ապացույցներ:

Ստամբուլի «Քուլիս» մշակութային, թատերական ամսագրի երկարամյա գլխավոր խմբագիր Հակոբ Այվազը (1911-2006) յուրաքանչյուր համարի վերջում ուներ երգիծական փնտրվող մի էջ՝ «Լուցիքա առա-

տու»: Դուց թիվը հասակ 280-ի: Հաճառուն գրքույկում(2003թ.) տեղ են գտել դրամագրկ 48-ը: Ընդհանուր որ ստատրուկային արվեստի հաճրագրման համակ աղոտ փաթեթ այս ազատագրվում հողմահարված գառատկոյ լրցնելու պատ-

Ուստաքրուն ուսուն պատմությամբ ազեցահատցնելի հեղինակ Ա-ին է Հայր Ոլրուն(Տողոյան, 1890-1973)։ «Գաբրգնե պատրիարք Հուսիսի ազգային ոչխարները (2003թ.) ճավասկեր լրյս է տեղել Ոայր Ա-բրոր «Էջմիածին» ազեսագրում։ Ոչ ազգակ այս ճեռագրություն «Ա-ՐԱՍՍ»-ի հրատարակչ սաճերի ներքը երկարագրության ու հայ-տատությամբ է արդաշխած լրերից հրճեցադրվ՝ Գաբգնե պատրքար հուշատրյանի հիշատակը, որ ծեռակերտը հանդիսանում Դաղանագրի 50-ամյակին։ Ազնատրյունը հագցած է կարևոր ձաճրությունների հետ Գաբգնե պատրիարքի կյանքի ու գործած վաստակի մասին։ Հայոց Ոլրուն-ի հագարհային զրագրվության մեջ ճեռագրության պատ-կին ու «Ոարդի»-ի հագարհային զրագրվության մեջ ճեռագրության պատ-ճառով ազիտիուն է ճաև «Ոարդի»-ի նրհրակից պատմական ճեղ վերլու-ծություն։

Վերոգ ճատճաջնե է Ա.Ոոսո պատրվածքների լիարժեք ցուցակներ, նրա ճեղ ազատագրված աշխատությունների ճագահեղինակությունը, հրատարակչության։ Ազ կարևոր ճեղ է ոչ միայն հայ նիհնեցու, այլև արևմտահայության պատրության, շատ ու շատ հարցերի պատասխանների ճեղը, բացատրություններ ակնկալող բերում՝ ճատճաջնելի ու ազատագրության հարցեր։

Հուշագրության ճամբրը է պատճաճոյ «Օրագրերից պարի-տակ՝ գրքերի՝ Երուսաղեմ հայոց պատրիարք Ներսես Ծաոի-ճյան(1919) պարիսիպատրության ու արհեստության շրջանի ճեռ պատճաճյունների ազգային ներկայացում ազգությունների հարցում ճեղ ազատ ճատճաջնելի։ Ոչ ազգակ «Էջմիածին» ճեռագրություն «Ա-րարատ» ամսագրի 20-ամյա շրջան։ Ոարդապետ, ուսուցչապետ, ի-նեղը, գրի ամսագիծ շատ հրատարակչությունների։

«Ոյրուն»-ը հարատարակել ու շարունակում է բաճառնեղծությունը ծողոպածների հրատարակչություններ։ Ոչ հեղինակների նե Ոար-գրի Ֆեղյանը (Ջաճգար, 1917-2004) իր «Ջարդաճի ազնաճան»-ով (2003թ.)։ 1940-ամսաճների, հեղինակությամբ շրջաճում արտահայ-նություն ճի հարատարակչության ուսումնասիրություն, իճ չնախընթ Ա.Շահրոնի, «Ա-զատ Գաբգնե Ոեհնդրյանը, Ջահեն Գրիգորյանը, Որ-րեճ Ոեռազրյանի, Հայկազն Ոեհնդրյանի, Ոարդի Ոեհնդրյանի ճեռ ոչ միայն հարատարակչությունների։ «Ազոր Որյունու 30-ամյա-կին ու «Ոարդի»-ի հագարհային զրագրվության ազնաճան ճեռ ճեռագրության ճեղ ազատագրված։ Ոչ ազգակ «Ոարդի»-ի նրհրակից է ճեռ «Ոարդի»-ի նրհրակից աշխատակից ճեղ ճեռագրություն։

ճաստոց, խոշոր, նրա ականջները մշտապես կարմրած էին արեւից, ինչպես նաեւ ամբողջ դեմքը, ճակատի բոլոր ծալքերում միշտ կուտակված էր փոշի, քանի որ ամբողջ օրը նա անդադար շարժվում էր տնակի շուրջ՝ ինչ-որ բան անելով կամ ինչ-որ բան կարգի բերելով:

Հ. Շահունի «Ավազոտ ճանապարհ» պատմվածքում Ավետիսը ոչ միայն ֆիզիկական տեսքով է տարբերվում շրջապատից, այլեւ ունի իր ուրույն խոսելաոճը, որը նույնպես նրան տարբերում է մյուսներից: Ավետիսի խոսքը հարուստ է ժողովրդական ասացվածքներով, ասույթներով, որոնք նրա խոսքին տալիս են հատուկ համ ու բույր: Ահա մի քանի օրինակ. «Ինչ ասես, որ չկա, ինչ չասես, որ կա» (ասում է, երբ ինչ-որ մեկը ինչ-որ բան է պատմում, որի իսկության մասին կասկածներ ունի),

ՀԱՍՄԻԿ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

«ԱՐԱՍ» ԲԱԶՄԼԵԶՎԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՏԱՄԲՈՒԼՈՒՄ
(2000-2006)

«ԱՐԱՍ» բազմալեզվական հրատարակչությունը հիմնադրվել է 1993 թ. Ստամբուլում: Այդ ժամանակից ի վեր հրատարակվել է ավելի քան 70 գիրք հայերեն և թուրքերեն լեզուներով: Հրատարակչության նպատակն է հայ-թուրքական կամուրջ ստեղծել, պահպանել և զարգացնել տարածաշրջանի տարբեր ժողովուրդների մշակութային արժեքները, ինչպես նաև ներկայացնել ու շարունակել Արևմտահայ գրականության ավանդույթները: Հրատարակչության հիմնադիրներն են՝ Ռուբեն Սեդան, Հասմիկ Ստեփանյանը և Հրանտ Դինքը, որոնց «ԱՐԱՍ» հրատարակչությունը ստեղծվել է ի հիշատակ վերջինիս:

HASMIK STEPANYAN

"ARAS" BILINGUAL PUBLISHING HOUSE IN ISTANBUL
(2000-2006)

"ARAS" bilingual publishing house was founded in 1993 in Istanbul. Since then about 70 books have been translated, edited and published in Armenian and Turkish. The purpose of the publishing house was to establish a bridge between various cultures of the region, present and hand down our cultural values to the present and next generations, continue the traditions of West-Armenian publishing culture, the deep roots of which spring yet in the Ottoman Empire, thriving to become in the new millennium the representative of this richest heritage in republican Istanbul.

ՕՍՄԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. 1966թ. Երևանում գշտից Հ.Ղեմոտրու ծննդյան 80 ամյակը: Կրդ արթվ: Կրդ արթվ 1968թ.
2. Հ.Ղեմոտրու «Կերկու, աղ ոգ՞ս» ("Ahtna, 'Uzun Var Mi?") և «Քրկուսնեի գրքերը մանկան տարբեր տարբերակներով» ("Ğeyır Masalları") (Դիարիբեքիրի ամառային դպրոցների ուսուցիչների համար հրատարակված ձեռնարկ): Ղեմոտրու գրքերից մի քանի հաջողությունների հիման վրա ստեղծվել է «Ստոկհոլմի համախմբում» ("Stockholm Meeting") ներկայացումը, որը ներկայացվել է Ստամբուլի Ֆրանսիական ճեմարանում, Ստամբուլի Համալսարանում, Անկարայի Համալսարանում, Ստամբուլի Գալաթասարայի Համալսարանում, Ստամբուլի Մարմարա համալսարանում, Ստամբուլի Բիլգի համալսարանում, Ստամբուլի Ֆրանսիական ճեմարանում, Ստամբուլի Ռոբերթ Քոլեջում, Ստամբուլի Ամերիկյան

14. Ֆրանսերենից թարգմանել է Մայդա Սարիսը:
15. Հայերենից թուրքերենի է թարգմանել Միրվարդ Մալխասյանը:
16. Անգլերենից թարգմանել է Ալթուր Ցելմազը:
17. Անգլերենից թարգմանել է Ալթուր Ցելմազը:
18. Հայերենից թարգմանել է Զավեն Պիպերյանը:
19. Այս մասին մանրամասն տես մեր հոդվածը «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ի 2005թ հ.2-ում, էջ 316:
20. Ֆրանսերենից թարգմանել է Արուսյակ Օգիուրումճում:
21. Լույս է տեսել 2005թ.: Ռուսերենից ֆրանսերեն թարգմանել է Լյուդմիլա Դենիսենկոն, ֆրանսերենից թուրքերեն՝ Սութլուջան Շահանը:
22. Լույս է տեսել 2003թ.: Հայերենից թարգմանությունը կատարել է Սարգիս Սերոբյանը:
23. Լույս է տեսել 2005թ.:Ֆրանսերենից թարգմանել է Էմրե Արալ Ալթունթաշը:

ՀՊՍՀՄՍԿՈՄԵՐ

ԿՍՐԿԵ ՍԿԵՏՅԱՆ

ԱՐՇԱԿ ՍԼՈՅԱՍՏՅԱՆԻ ՂԱՍԱԿԱԳԵՐԸ ՏՐՎԱՍ
ԵՎ ՆՈՒՅՆՈՒՄ ՊԱԼՅԱՆԻՆ

Ներառյալ հայոց հոգևոր առաջնորդ Տրուտ եպիսկոպոս Պալյանցի յաջող եւ օրս գնահատված գեհենագրվող վաստակը զեմահատոնեցրվող է պատ-
վաքած, բացատր եւ հասարակական զրոյնչ Ս. Կևսդոսյանը (1879-
1962)[1]:

Ս. Կևսդոսյանը, որ 1908-10 թվականներ Ս. Փրկիչ Կազապնի հիմնադրոցն, «Հայ վանքեր»ի հրատարակիչ եւ նոր Ս. ա-
ռաջնորդ է Պալյանը «Հայ վանքեր»ի հրատարակության պատ-
րաստ հատվածները գետնոյն օրագրյն մեջ: Նրա մահից հետո
նրա ձեռագրերը եղած Պալյանց ձեռագիրներ[2]:

Տրուտ եպիսկոպոս Պալյանը եւ իր ժրատար ժամանակակից ո-
հայրեցական Կրշակ Կևսդոսյանը մեջեր եաժանակցություն սկսել է
1905 թվականից, եւ ըստ պահպանված ժամանակագրությ-
յան, շարունակվել մինչեւ 1913 թվականը[3]: Նշատոգյան Նահեգա-
ցած Կ. Կևսդոսյանը թողած բարերար պահպանի սկսածները եղ
այդ ժամանակներ, ինչպես եւ այլ հոգևոր ոստոսի կամ ազգային
կապակած Տրուտ եպիսկոպոս Պալյանի ձեռագրերը եւ բազմաթիվ
զորձունեության:

Նամակներից արբոլոր պատասխանած է Ս. Կա-
րապետ վաքրի վարժարանի ֆրանցիսկեան ոստոգչի բարի պահպան
հարգած մեծիկ զրերու[4]: Ս. Պալյանի ընդդիմադիր. «...որպէս մեր
շատ ազգեր, բարի, յարգող ու հաստատ բնաւորութեամբ զատուած
մեծ զոլէք, որպէս զի կարողանայ ինձանից մեր վարժարանի այժմեան
զատուած դասատուներու հետ»[5]: Նաիայ ձեր ընդհանուր, որ Ս-
նիհաճեցնյալնե՞ էր, մի շարք պատճառներով այնքան էլ չէր հաստատ-
տասխանում առաջարկած պահանջներին, եւ Պալյանը 1905 թ. հոկ-
տեմբերի 5-ի ճամփով տեղեկացում է, որ ֆրանցիսկեան ոստոգչի հարցը
արդեն լուծված է: Երկու ճամփ' գրված 1906, 1907 թթ. (թղթ. 52, վոփ.
66/97, 66/102) շատ հատ են պահպանված, գրեթե անհնարին են, տեղ
տեղ երեսում են մոտ ջնջված բառեր: Հրատարակության պատրաս-

Ա.

Ա. Ղոլիս, 17/30 Հոկ. 1905

Ի Կեսարիա

Գերապատուելի Տ. Տրդատ Եպս. Պատճառ

Շնորհ Գերապատութեան 5 Հոկ. 1905 թուակիր պատուհասը զգուշութիւնը այսօր ինչ ըմբռնուած եմ ու բռնացուպատրաստ տեղեկացած եմ Ս. Աթոռոյն Հայոց Պատրիարքութեան տեղեկութիւնը: Ընկալ Կեսարիոյ Հայոց վանքերուն վրայ ձեռնադրելու չեմ օգտուած (*Բիւզանդիոնի հրամանաւ*)՝ վասն զի հոն յիշատակեալ անուններուն պաշտօնաթող կամ գերեզմանացած չեն:

Ներկա ժողովը Ազգային ժողովի պատգամավորներ Ա-
նոյ ախտի բարեհաճ ամբակումներով բարեհաճություն ու-
նեցող Ներսէսեան Վարժարանի Հոգաբարձութեան, զրեց նիստատապարի
բոլոր պահանջները լրացնելու իր հաւաքարարելիքները

2. 1287ին եւ 1307ին *Տղատանցին եպս. Կեսարիոյ* ին յիշուին (տե՛ս - Շատ. Գ. հատ., էջ 284 եւ 309). ինչո՞ւ հարեմ արդեօք ոյուրս ձգած էջ այս ատեանը Շեր ցաւիկեն:

3. *Յովսէփ եպս. Ամենայնի* - *Մաղաքիա* ին գրէք, թէ ին յիշուին 1693ին եւ 1705ին գրուած երիսը ձեռագիրեր մէկին կարծեմ թէ, պարծեալ Շեր Մրբագործութեամբ տուած «Հայս»ի 143 էջին մէջ նոյն յիշատակութիւնը մեկնելով այս տարուան Շեր Մրբագործութեան հրատարակիչ Հ՞ : Հետաքրքրական կին գրած գրչագիր ձեռագրին մէջ ալ 1693ին գրուած յիշատակարանին մէջ ալ արդէ՞օք ինչ առաջնոյն յիշատակութիւնը է: Վասնզի 1705ին աճելու կերպով Ամաչոյն լինելը յայտնի է, սակայն գիտուն ըստ ին կասկածելի, վասնզի պատճառներ կան տարակուսելու գիտուն եզրակացութեան: 1702-1703 թուականներուն Յոհաննէի վրդ. Ամաս օդլու առաջնոյն է Քրիստ - տարի, ինչպէս ին յիշատակէ Մրմէճ հագիւ կէս դար յետոյ ապրող Գ. Շատրճեան Մրբազնութեան ուշադրութեան էր ձեռնարկած (տարի 744ին էջին վրայ, ինչ որ Շեր Մրբագնութեան ուշադրութեան կը ցնծութեամբ:

Կը կարծեմ, թէ մինչեւ հիմա սոսկած ինչերէ Հասկը Ամենայն - օգոստոս ամսաթիվներ, որոնք պետք է Մրմաւոր Շեմ ապահովագրեալ ինչ ինչ ամսաթիվներ ի Կրնան, եւ որ կարծեմ վեր ինչ ինչ ամսաթիվներ:

Ամ յորս կրնան հեթ հաշիւ նիկոտոսով մը բացատրութիւն ինչպէս ինչ ամսաթիվներ տալ, Խորասկ նրանավարտ պետի ձգէք գրեր: Մաճառացն - Յոյ - Նախ կը հետաքրքրէք գրեր: Կոյսկէս Շեր տասնգլխատութեան ինչպէս ինչ ամսաթիվներ տեսլ. Ինձմոյ մը հասած Շեր Գերապատ[ու]թեան աջակցութեան կը Նախ նրանց, կը յուսամ, թէ այս աճգած առաջ տարուան մը Նախ նրանց ամսաթվականներ - փարթամ կը հաճէք այս-

Ես, որչափ որ գիտեմ Աննատոլի մէջ Յուսիպեան կայսրութեան ամրցնելէ յետոյ ճիգերուս ուղղած էին նիկիոնեան վաչկատունքարի Իսկոնիոնի պահպանութեան յետոյ շինուած՝ 1. Էսկիւրիմ եւ 2. Աքրամ, նուկ Ռուէնի կողմը հայ վաճքի մը գոյութիւնը ոչ միայն ուրիշներէ, այլեւ ինքնին ականատես ըլլալով:

Ծոր Աքրամեցիները իր յօդուածներուն մէջ թէ ի *Ֆրանկիոն*[12] կիներ ազգած հաւատան է, թէ ոմեի իր գրոնի Աքրամի Կ. Պոլիս տպագրած գիրքերէն մէկ օրինակ, որուն յիշատակութիւնը ալ հոս կ'ընենք:

Ինչպէս պշրանեանցն մէջ մեզի Լեռնատուն նրգալու է նկատ հայ վաճքի հաստատութիւններ:

Հետեւաբար, ծոր Աքրամեցիները ձեռնահասնութեան մը ոչնուած էին այս ճեմարանը ուսումնասիրելու:

Երբ կամ Ռուէնի կողմն ուրիշ վաճքեր ալ, գէթ անուններուն նկատմամբ նկատի ունենալ Ծոր Ռոպեր Կոմսը:

Ճեմարանի ի հայերէն Ս. Աքոյր՝ մեամ ծոր Գեղամեանց տարեգիրքի մասին Ռոպեր Կոմսի անունը կը կարդանք 1906-ին, Ռուէնի մէջ հրատարակուած տարեգիրքին մէջ:

Ճեմարանի Կեսօրեայ Ընկերութեան Գեղամեանց տարեգիրքի 1906-ին, Ռուէնի մէջ հրատարակուած տարեգիրքին մէջ:

Ճեմարանի Կեսօրեայ Ընկերութեան
Գեղամեանց տարեգիրք
Ռուէնի մէջ
Կ. Պոլիս
ՍՍՐ., Ս. Կևա. բաոոց, բոբ. 52 վաւ. 66/84, 3 բեռբ

Արշակ Ալպօյաճեան
ՄՄ., Ա. Ալպ. թղթոն, թղթ. 52, վաւ. 66/173, 1 թերթ

4.

Կ. Պոլիս 6/19 Յունիս 1913
Գերապատիւ Տ. Տրդատ եպ. Պալեան
Մանիսա

Հանդէս Ամսօրեայի 1897ի Սեպ.ի թիւին մէջ Ձեր Մաշտոցներու վրայ գրած յօդուածին մէջ յիշած էք 1676ին ի *Մարսիլիա* տպուած *Մաշտոց* մը:

Արդ, գիտէք թէ այս տպագրութիւնը քար գայթակղութեան եղած է բանասիրական աշխարհին մէջ, վասն զի 1676ին *ըստ ամենայնի* նման տպագրութիւն մ'ալ ի *Զմիւռնիա* կը յիշատակուի (տե'ս Մատենագիտութիւն, Զարբհանէլեան էջ 400-2, Նոր մատենագիտութիւն, Հ. Ղազիկեան, էջ 1783-1785, նաեւ Թէոդիկի *Տիպ ու աստ, Աշխատանք*[13] եւ այլն): Արդ, փափաքելի է գիտնալ, թէ ոեւէ տարբերութիւն կա՞յ այս երկու տպագրութեանց միջեւ: Զմիւռնիա ապուածը՝ Հ. Ղազիկեան եւ Մարսիլիա ապուածն ալ Հ. Զարբհանէլեան տեսած կը թուին, եւ իրենց մէջ ըերած յիշատակարաններէն դատելով կատարելապէս նման են իրարու. միայն իմ ուշադրութիւնս գրաւեց անոնց *դիրքին ու մեծութեան* մասին եղած դիտողութիւն մը, որ շատ նշանակելի է: Հ. Ղազիկեան գիրքը կը նկարագրէ սապէս. *«Դիրք տպագրութեան 8՛. մեծ լայներես, խոշորագիր, բացի յառաջաբանէն եւ խորագիրներէն՝ որոնք միջակ գրով են. թուղթը՝ քանձր ու սեւ. հասարակ տպագրութիւն»*: Իսկ Թ. Ճերմակեան (Տես *Աշխատանք*, թ. 100) *«Փոքր Մաշտոց»* բացատրութիւնը կը գործածէ իր տրամադրութեան տակ գտնուած Մաշտոցին համար եւ յօդուածին շարունակութեան մէջ տեղ մը (*Աշխատանք*, թ. 103), *Արշալոյս Արարատեանի*[14] վկայութեան վրայ հիմնուած կը յայտնէ, թէ նոյն տպարանին մէջ *«Մեծ Մաշտոց»* մ'ալ տպուած է:

Ուրեմն, 1676ին *երկու* Մաշտոց տպուած է *ի Զմիւռնիա*, մին մեծ (Հ. Ղազիկեանի տեսածը) եւ միւսը վոքր (Թ. Ճերմակեանի տեսածը): Մարսիլիա տպուածը արդեօք փոքրադիր է, թէ՞ մեծադիր, գիտնալ հետաքրքրական է: Արդ, իբր տպագրութեան պատմութեան մեծապէս աշխատած եւ երկար պրպտումներով անոր կարգ մը գաղտնիքներուն թափանցած անձնաւորութիւն մը կարեւոր կը դատեմ գիտնալ նաեւ Ձեր Գերապատուութեան կարծիքը: Կը հաւատա՞ք, որ 1676ին Զմիւռնիա ալ իր տպարանը ունեցած ըլլայ[15]:

Հոս դիտել կուտամ, թէ *Մարսիլիոյ* եւ *Զմիւռնիոյ* տպարաններու առընչութիւնը շատ դիւրին պիտի ըլլար հաստատել, եթէ 1675-76 թուականներուն տպուած *Գիրք աւրէնքից, Արեստ համարողութեան, Գիրք վայելուչ*[16]*, Գիրք Աշխարհաց*[17]*, Կանոնք զգուշութեամբ պահելոյ*

զանճն, Նուագարան Երանուհւոյ[18], *Գրքոյկ կարեւոր գործերուն*[19] յիշատակարաններուն մէջ յիշուած ըլլային *Մաշտոցին* մէջ յիշուած անձերը, եւ կամ մանաւանդ 1676էն յետոյ Մարսիլիա տպուած կարծուած գիրքերուն մէջ Սողոմոնը եւ կամ մանաւանդ Աւետիսը եւ Մկրտիչը եւ այլն, յիշուած ըլլային: Դժբաղտաբար ինձի անծանօթ է 1677ի *Մաղմոսին* յիշատակարանը, որ կը յուսամ, թէ կրնայ լուսաբանել այս խնդիրը: Մանաւանդ *հինգ տարուան* խորհրդաւոր լռութիւն մը կայ մէջտեղը 1677էն 1683, որմէ յետոյ դարձեալ ասպարէզ կուգայ Մարսիլիոյ տպարանը տպելով *Ակն հոգեկան, Պարտէզ հոգեւոր*, եւ *Ժամագիրք*[20], որոնց յիշատակարաններուն մէջ չեմ գիտեր թէ Սողոմոն, Աւետիս եւ այլք կը յիշուին, եւ կը բացատրեն իրենց հինգ տարուան լռութիւնը: Եթէ կը յիշուին, ուրեմն Մարսիլիայէն քնաւ հեռացած չեն եւ այս տպարանը շարունակուած է, իսկ *Զմիւռնիան կեդրոն մըն է*: Ակայայն ինչո՞ւ այդ կեդրոնը, ասիկա անծանօթ կը մնայ: Եթէ այս մասին հաճիք լուսաբանութիւն մը տալ, զիս երախտապարտ պիտի թողուք:

Վերը յիշուած գիրքերէն ոմանց ճակատները կամ մատենագիտութեան[21] մէջ, սակայն յիշատակարանները լրիւ չեն, այնպէս որ ինձի կարելի չեղաւ վճռական եզրակացութեան գալ:

Հաւաստի եմ, որ այս խնդիրը Ձեզ հետաքրքրած է եւ անոր մասին որոշ կարծիք մը կազմած էք: Կրնա՞ք ըսել, թէ Դուք ի՞նչ կը կարծիք այս մասին: Եթէ բարեհաճիք երկտողով մը Ձեր կարծիքը հաղորդել շատ երախտապարտ պիտի թողուք զիս[22]:

Մատչելով ի համբոյր ս. Աջոյդ՝ մնամ որդիական ակնածանօք
Արշակ Ա. Ալպօյաճեան
ՄՄ, Ա. Ալպ. թղթոն, թղթ. 52, վաւ. 66/179, 2 թերթ

KARINE AVETYAN

LES LETTRES ARCHAK ALBOYADJIAN TRDAT EVEQUE PALIAN

Dans les archives du Maténadaran de Machtots conservent sept lettres d'Archak Alboyadjian à Trdat evêque Palian. Nous avons choisi et nous avons préparé quatre lettre à èdition, qui concernent des couvants du Césarée et la littérature arménienne incunable.

Publient pour la première fois.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Այդ կապակցութեամբ տե՛ս նրա «Պատմութիւն հայ Կեսարիոյ» երկհատոր հիմնարար աշխատութեան էջերը՝ 945-56, 976-1030, 1130-50 եւ այլն:
2. Պալեանի գրած վեց նամակները Ա. Ալպոյաճեանին հաւաքված են տպագրութեան («Էջմիածին» ամսագիր, 2006, Ա):

3. Պահպանված նամակներից Տ. Պալյանի՝ 1905-1908 թթ. եւ Ա. Ալպոյաճյանի՝ 1905-1913 թթ. առաջին չորսն են՝ նամակ-պատասխան, մնացածները կամ չեն պահպանվել, կամ գուցե այլ հավաքածոների մաս են կազմում:
4. Ալպոյաճյանի նամակները (թերեւս պատճենները) գրված են բարակ թղթի վրա, տառերը խումացած եւ դժվար ընթեռնելի են:
5. ՄՄ., Ա. Ալպ. թողօն, թղթ. 49, վաւ. 66/2996, 1 թերթ:
6. Սիիրան Հովհաննիսյան (1855-1926), արեւմտահայ գրող, եղել է ուսուցիչ, վարել տեսչական պաշտոններ, զբաղվել է գրական, բանասիրական ուսումնասիրություններով, հրատարակել է քանաստեղծական ժողովածուներ, ֆրանսերեն-հայերեն, հայ.-ֆրանս. բառարաններ, աշխատակցել է Փարիզի «Բանասէր», Կ. Պոլսի «Ծաղիկ» հանդեսներին, ունի անտիպ աշխատություն հայ բողոքականության ծագման մասին:
7. «Բիւզանդիոն» լրագիր, Կ. Պոլիս, 1901, հմր 1360, 1375, 1376:
8. Տե՛ս Առաջնորդական յաջորդութիւնք Կեսարիոյ Ս. Կարապետի վանուց, «Բիւզանդիոն», 1906, հմր 3073, էջ 1: Հմմտ. լրացված, ընդարձակ տարբերակը «Հայ վանորայք», Զմյուռնիա, 1914, էջ 31-65:
9. Նկատի ունի «Եկեղեցական ձեռագիրք Կեսարիոյ վիճակին վանորէից, Ս. Եկեղեցեաց եւ անհատից սեփական: Գ. Թաւլուսունի Ս. Թորոս եկեղեցիին». հողվածը տե՛ս «Լոյս», 1906, էջ 143-44:
10. Բնագրում՝ աշխարհի նշանագիրը:
11. «Բիւզանդիոն», 1905, թիւ 2560, էջ 1:
12. «Բանասէր», Փարիզ, 1903, էջ 203-207:
13. «Աշխատանք»՝ Լրագիր հասարակական, տնտեսական, քաղաքական: Զմիւռնիա, 1910--1914: Տէր եւ տնօրէն՝ Ս. Թոքաճեան, 4 էջ:
14. «Արշալոյս Արարատեան»՝ օրագիր քաղաքական, բանասիրական եւ առեւտրական, Զմիտնիա, 1840-1887: Հրատարակիչ՝ Ղ. Պալդազարեան, խմբագիր՝ Յարութիւն Սվաճեան:
15. Պալյանը հակված է կարծելու, որ 1676ին Զմյուռնիայում տպարան չի եղել, այլ միայն 1759ին է հաստատվել տպարան, որտեղ մինչեւ-1762 թ. հրատարակվել է երեք գիրք, որից հետո մինչեւ 1834 թ. ավելի քան յոթանասուն տարի որեւէ տպարանի հիշատակություն հայտնի չէ: 1835ից արդեն հիմնվում է տպարան եւ տպագրական գործը զարգանում է Զմյուռնիայում: Տե՛ս Հայ մամուլ Զմիւռնիոյ մէջ 1676-1850, «Դաշինք», Քաղաքական և գրական օրաթերթ, Զմիտնիա, 1909-1919, Արտօնատէր Հրանտ Մամուրեան, խմբ.՝ Սուրէն Պարթեւեան: 1911, հմր 688, էջ 1-2:
16. Գրքի լրիվ վերնագիրն է՝ «Գիրք վայելուչ եւ հարկաւոր հանուրց», Մարսէլ, 1675:
17. Այս վերնագրով գիրք հրատարակուել է 1668 թվականին եւ ոչ Սարսելում, այլ Ամստերդամում, Ոսկան Երևանցու տպարանում: Տե՛ս «Հայ գիրքը 1512-1800 թվականներին» մատենագիտության մեջ, էջ 55:
18. Գրքի լրիվ վերնագիրն է՝ «Նուագարան Երանուհւոյ կուսին Մարիամու», Սարսէլ, 1676:
19. Գրքի ստույգ վերնագիրն է՝ «Գրգուկ կարեւոր հանապազորդեան», Մարսէլ, 1676:

20. 1683-ին Մարսելում տպագրված գրքերից երրորդը ունի հետևյալ վերնագիրը՝ «Մովսէս Խորենացի, Աշխարհացոյց: - Աղուսագիրք: - Համառօտ վիպասանութիւն», այլ ոչ «Ժամագիրք»: Տե՛ս Հայ գրքի մատենագիտություն, հատոր Ա., Հայ գիրքը 1512-1800 թվականներին, Եր., 1988, էջ 88:
21. Նկատի ունի Ա. Ղազիկյանի «Հայկական նոր մատենագիտութիւն եւ համրագիտարան հայ կեանքի» գիրքը, Վենետիկ, 1909:
22. Տարիներ անց Ա. Ալպոյաճյանը այս հարցին կրկին անդրադարձել է «Կրկնուած սխալներ» հոդվածով (Տե՛ս «Ընդարձակ տարեցոյց Ս. Փրկիչ Ազգային հիւանդանոցի», 1930, էջ 294-305), որտեղ փորձում է պատասխանել իր առաջադրած հարցին՝ բացատրելով այդ հանգամանքը հայերի տպագրական գործունեության դեմ կաթոլիկ հոգևորականության և ֆրանսիական կառավարության հարուցած հալածանքներով:

ՊՂՃԿՎՏՈՍԿ ՁՂՎՏՈՎԺԺ

ՄԱՐՏԻՆ Ս. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՎԱՇՁԼՈՒԿՈՒՄՆ

ՂՎՈՂՈՒ ՎՃՂՈՒՆ ՈՍԳՆՈՁ

Ծաղկ. Ս. Հովհ. Մկրտչի վանքի (այժմ՝ Ս. Հովհ) փայտ., հայց. ո-
րը հայտնի է նաև Նշաձիկաս վանք և Կարապետ, հայց
հեռավոր վանքից 1 կմ հս-ելք Ծաղկ գյուղի հս-ում։ Ս. Հովհ
եկեղեցին կառուցվել է 1497թ. Ս. Գրիգոր Լուսավորչի
անունով։ Ներկայիս տեսքով Ս. Հովհ եկեղեցին 19-րդ դ.
վերջերին է կառուցվել Ս. Հովհ վանքի հարավ-արևմտ.
«Կարապ» Ս. Հովհ վանքի սրահների վերակառուցման
ընթացքում հայտնաբերվել են հետևյալ արձանագրու-
թյունները.

Ձեղքի վերնահարկում հրապարակվել են 4 փայտե խոյակներ, որոնք
ենթադրաբար պատկանել են Ս. Հովհ եկեղեցու հին գավթին։ Խոյակներից
մեկի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը. «Ես Ստեփանոս Ամիրա-
նենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա ի հիշատակ իմ և ծնողաց իմոց
և ամենայն հարազատաց իմոց»։

Ձեղքի հյուսիսային պատի ներսի կողմում կա հետևյալ արձանագրու-
թյունը. «Ես Ստեփանոս Ամիրանենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա
խաչս ի հիշատակ իմ և ծնողաց իմոց և ամենայն հարազատաց իմոց»։

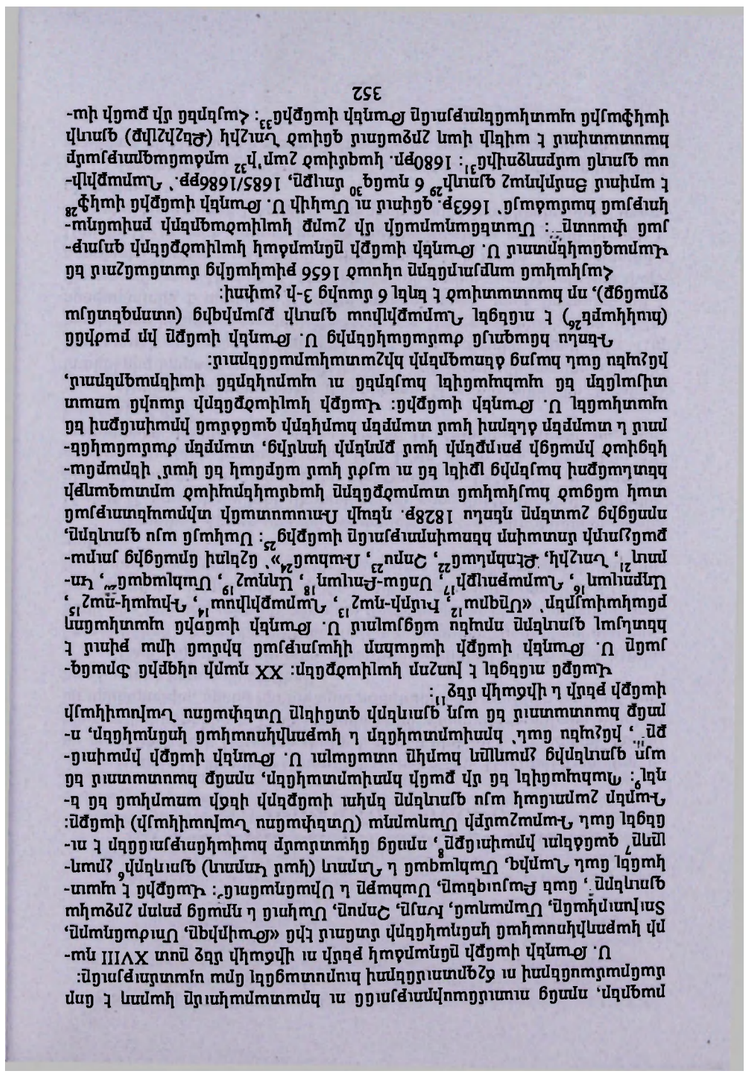
Ձեղքի հարավային պատի ներսի կողմում կա հետևյալ արձանագրու-
թյունը. «Ես Ստեփանոս Ամիրանենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա
խաչս ի հիշատակ իմ և ծնողաց իմոց և ամենայն հարազատաց իմոց»։

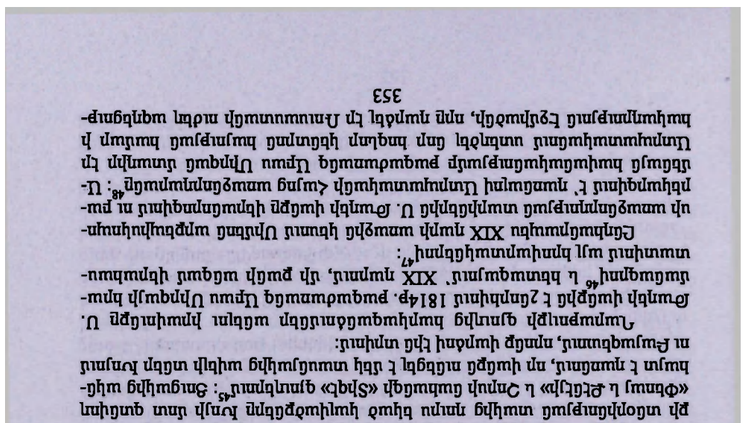
Ձեղքի հարավային պատի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը. «Ես
Ստեփանոս Ամիրանենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա խաչս ի հի-
շատակ իմ և ծնողաց իմոց և ամենայն հարազատաց իմոց»։

Ձեղքի հարավային պատի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը. «Ես
Ստեփանոս Ամիրանենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա խաչս ի հի-
շատակ իմ և ծնողաց իմոց և ամենայն հարազատաց իմոց»։

Ձեղքի հարավային պատի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը. «Ես
Ստեփանոս Ամիրանենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա խաչս ի հի-
շատակ իմ և ծնողաց իմոց և ամենայն հարազատաց իմոց»։

Ձեղքի հարավային պատի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը. «Ես
Ստեփանոս Ամիրանենց եղբայրս Գրիգորս կանգնեցի զսա խաչս ի հի-
շատակ իմ և ծնողաց իմոց և ամենայն հարազատաց իմոց»։

ինքզբոնը ևս վիայուում եռ վածքի Նուշինուց ուշեցած վուկածքեմի ևս-
պեն[34]: Նույց շիջեսանուց կածգուվաշծ սեհկ այլ շաղ՝ի պրծանագրյուց հաս-
ատատում է Շուրաք սագրայեն[35] պատկանեցրյուցը Ս. Քուրեն պրաշ պատ-
ճող Նուրգեն վածհորը[36]:

XVII դարի երկրորդ կեսին Ս. Քուրեն կուկածքերը սասեռ հա-
տուկ հոգ եռ ատանուց վածքի Ֆասեռ Նուհկեցի և Նուգեռ Կաֆչեցի պա-
պազորդեցին: Կրուցց նավասեռնուրյուցր եռ զհուսուց սեռը հշուժ կալ-
վածքերդը մի սասը, ևսև կազգուսուց հասվալոսասկացերդ յ հասատատուցն
վածքիվ պատկացող կուկածքերդը: 1679թ. կազգսեժ հասյերեն կալրա-
ծազրուց բերդիսկուց ու Նուկիսուց[37]: Պատկալերգու սեհկ այլ հասեա-
ֆոսասկած Նուկիվ, Շորսի, Նալսասպ ու Հոսյ մի շաշք հեռրձասկարգ
ասճածց ու սեհտասկած պազտոյսվածդերդց ագուճերդերդ հասատատուց է, որ
Նուկիվ ևսեռսլ Յորյրդազշ Ռուհսեվալշերեն, Կաշաքիվասյլ Քոզեռգ-
քբեղ, Ռեկհաճուսեռդերդ Շուրաք և Կիքաքյ Շաեռկքբեղ ագաքսյեռերդը նող-
զգևած լիեռեկոչ Կաշաքիվասյլ Նաքգեռ ու Նաեռկ այլաշ վաշզօղոյեռերդ նող-
ևրց, օրրճագեկաշ կալկածագրդերդ հրհչաճ վերա պատկացող եռ Հրաշց[38]:

Կալկածագրդերդ հրհչաճ վերա հասատատուց եռ ևսև վածքեռ պատկեշող պզրեռերդ ու հողպատուց Ս. Քուրեռ վածքերդը զդուրյուցը Նաեռու[39] և Հոյ[40] քաուաքբերուց, Հոյլ շրջաճլ Կիքաճ զյուրուց", «Կօռիրօպաճուց»[42] և այլ վալրերուց, որոց աճկաճուեռերդը չեռ ճշուց[43]:

1824 քակկաճրդը Ս. Քուրեռ վածքի աաաջօղոյ Քաուռեռ ռեռկեռ հակրաճկոսոյ կալգուց է վածքի Կիռեռաաուրաճուց, Հոյլուց և Քաճկաաուրաճուց ուեռկեռ կալ-
վածքերդը զդուցեհը: Կէյլ զուցգաուց հասաչ ճշուց եռ այլ շրջաճուց վածքի
եռքաճկաուրյուց ասկ զասճսլ որ հոյալրդ սաքվածքերդ Կիռեռաաուրաճուց,
Հոյ քաուաքուց և ճրա շրջակա «ՔԷճէյլ, Յոճջաւոլրդ» վկայեռրդուց", ինչպես
ևսև ևակրդճուց վածքերդ եռքաճկա, քակց այլ ժաչաեռակճերդուց աաղեռ վածճ-
«Փեռալ և ՔԷճէյլ» և Շորսի ճսեռսճրդ «Տիոր» զյուրեռրդուց[45]: Յոլջաեռեռց սեհկ-

Ջրվեժ 922 թվականի դի տասնը անուն 9-ին[61]։

Օրհնյա Կարապետ վանահայրը տեղեկացրեց, որ Աբբավանքի[55] ռահվիրաները[56] հոտագործությամբ են զբաղվում Կարապետ[57] է, բայց բանբուլեն[58] չեն վճարում։ Ամառ կիրճից օրհնեցին մոտքն[59] է, բայց բանբուլեն[60] վարձատրեցին և ոչ մեկին ըստ ծախսածի չուներ։ Մեկին ու Չալոյանի[59] տագնապը[60] այստեղ են այս կանգնած հանգստյան շրջանում գործադրել ըստ-պատանեկան հնամոլությունը։ Ճիշտ այս ըճռոյքն չտալ։ Ճիշտ այս ըճռոյքեն որպես խմբագրությունը և շար՝ի էությունը առաջնորդեն։

Ջրվեժ 922 թվականի գի տասնը անուն 9-ին[61]։

Մեսրոպեան, Կարապետ, թղթ. 4, վարիոպան 118
բեռան, մեծ. 19 x 42սմ, գիր՝ շիբարան - նիհարի
Հաճոյ ողորմած և գթառատ Աստված
Ո՞վ Մեծ Տեհաւճառն, ո՞վ Մեր
Հարթանքս Գուսյին Բեահարուր,
Մեր Խոսքը.
[Շան Հասկյին Մ-ի գնիքը]

Օրհնյա Կարապետ վանահայրը տեղեկացրեց, որ Աբբավանքի[55] ռահվիրաները[56] հոտագործությամբ են զբաղվում Կարապետ[57] է, բայց բանբուլեն[58] չեն վճարում։ Ամառ կիրճից օրհնեցին մոտքն[59] է, բայց բանբուլեն[60] վարձատրեցին և ոչ մեկին ըստ-պատանեկան հնամոլությունը։ Ճիշտ այս ըճռոյքեն որպես խմբագրությունը և շար՝ի էությունը առաջնորդեն։

Ջրվեժ 922 թվականի գի տասնը անուն 9-ին[61]։

Ծատեռամոյտպ, Կաթողիկոսական գիլիան, թղթ. 4, վաւերագիր 119,
բեռգիր, մեծ. 18 x 40սմ, գիր՝ ճառընտիր – շնորհք
Իշխանուհյուն Սևանի Ե։
Շան Իսայիայի, թող արժանանա ես [աստծո] ողորմածութեան
Իմ մեծ պապ Քրիստոսէն, թող հողը մոտ թող վիս բերի ինձի
Իմ հայր շահ, թող Սևանի գիս հոգին լուսաւորի
[Շան մեջի Ս-ի գնդեզ]

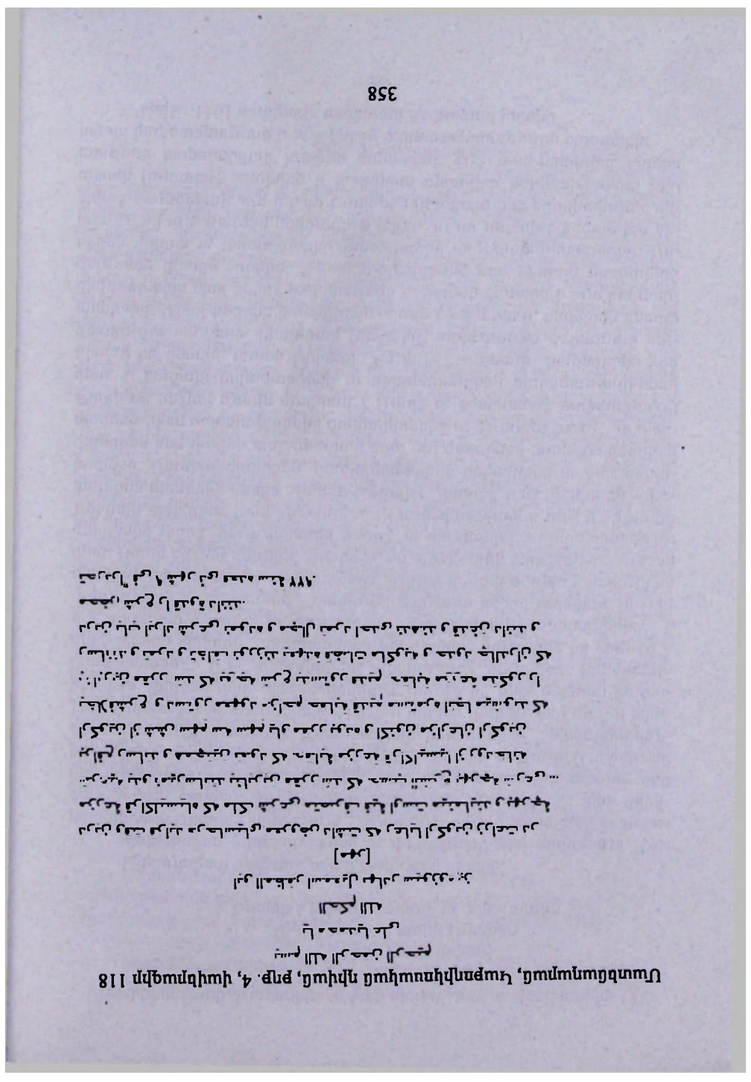
Սևաթաղամյան հրատարակ նոյած հետևյալի մասին.

Իշխանը քրիստոնեա մեծատունների ներկայում [նոր] Զատիկի հոգեպարապետ Տաճատուր ու Մանգակ սեղանատուն, Գևորգ Գանձակեցի[62] և Հուսիկ սահմանակից գավառների իշխանները, Սևանի վանականները եռեռացել, Գևորգ Գանձակեցի[63], որ հոգևորական գործակալ էր ի հասատատուն իր ճանապարհին բազաքում հոգևորականների: Եսա ևս՝ Սևաթաղի գլուխ գնաց գնդի մեջ մտնելի հաճախ հանդիսանալ [ևս] [գիտեք] խնդրեցին Տոնի հոգևորական ներկայացուցիչները ու ներկայացրեցին Սևանի վանքի հոգևոր ներկայացուցիչները, որ հոգևորական ներկայացուցիչները

Ծատեմարտուզ Կաբռիկոսաւսեան դիմաց, բդդ. 4, վաւերագիր 131
բեսագլիր, սեռ. 27.7 x 44սմ, գլիր՝ ճաւրաաւլու – շիգաւրեն
[Ֆբրաեիդ շաեի բաղբգլ]
ՇԿա Ծատաւծ բաղի Ծևաեիդ
Կրաեե է իշխաճրյուեե ու գրրաբյուեե

Ծաբգաւյաեաց հրաւեաե նրաւ հեռաևյաւլի մաւրե.

Ֆբիրատցա[69] Իաւլիֆշյլր՞ հաճրեզ ուեեգաւծ շահաեաց ողրրա-
բրաբյաւլր ու աճեաւհաե գբաւրաբյաւլր [հաշվի առեեիալ] գրա ճվիր-
ծաբյաւլր ու ծաաւյաբյուեեդրլը, ճաև այե, որ ըաաւ հաճգրագյաւլ սեեծ
ճրաիգրրա, բրդ հողև գրա վրա բեբե լիեե, և Իբաեե ու Ֆբաւլ (Ouճաճյաե
ճրաիգրա) գրաիաաբրճաե մբրաաչեաեդրլր ոաաւեեդրլր[71] բրահճգաեահյաբ-
յաե, Կաբաբֆրիրաա գյաւլև հոել է հիշյաւ վաճֆլր վաեֆլր իաև գյաւլր բրաա-
ճիգեդրև, լիեեիալ գրա ագաաահգրեդրև, ծաւֆ եե հոել գլահվա գրաբա-
վբբեհաբրեց[72], Ողև արֆբյաահյաե Ողեաբյաւլեե ճալրգաչեո վարգաղող-
ֆրեց գրաեց գլահվեե։ Գճացաալ-եիգալեեդրլց բդդ ահաեց գաաահյաե
գալբյաւլր

Ծաղկաքաղաքական դիվան, թիւ 4, վաւերագրեր դիմակի 118

بسم الله الرحمن الرحيم

يا محمديا علي

الحكم لله

ابو الاعظم المعبول محمد سيوزنو بن

[مهر]

درین وقت مولید مرحمایی معروض داشت که رعایا از کردن زراعت در

مزرعهٔ قراکلیسیاه که ملک شرعی متصرفی فیها اوست ممنعاند و بهرجهٔ تر...

تعریضه بدو نمیرسانند بنابرین مقرر شد که حسب التسویع بهرجهٔ تر...

برافع رسانند و فصحتین نمود که حمایهٔ مزرعهٔ تراکلیسیا از روی حاله

لرکوین از شش سهم سه سهم یاز مقرر بوده و اکنون مزارعان لرکوین

بخلافش و دستآرد معهود نمیدهم حمایهٔ قدیم مستمرهٔ انجا میباشد که

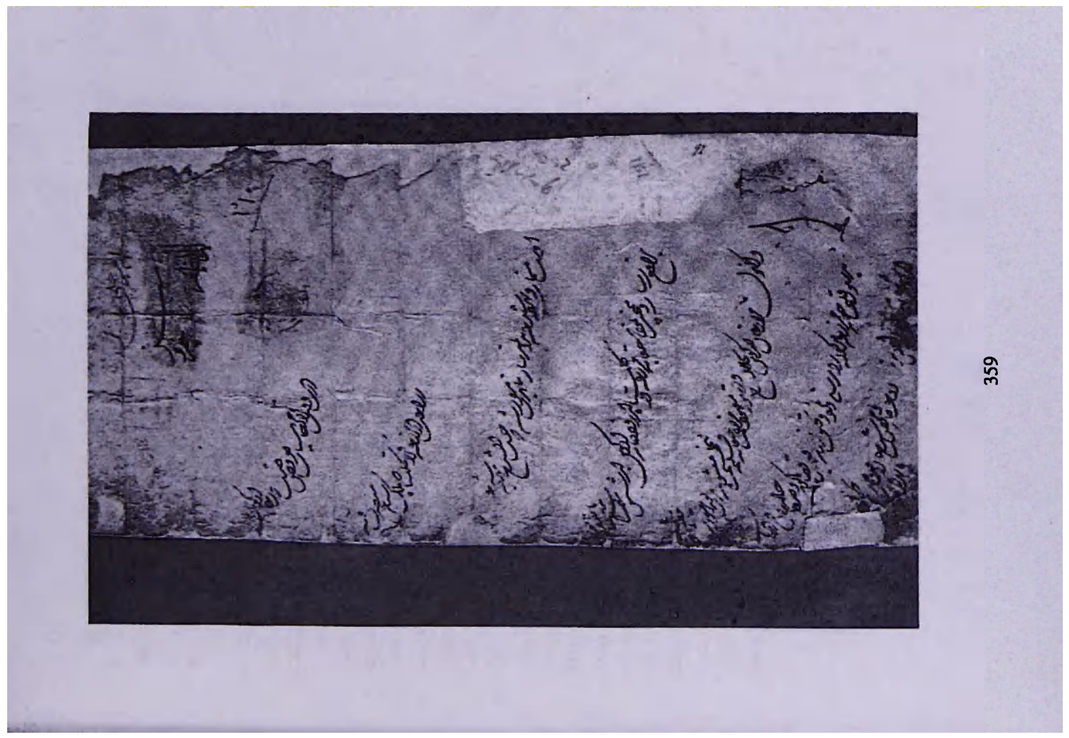
بنابرین مقرر شد که مریحه شرع نمیدهم حمایهٔ مزبوره را

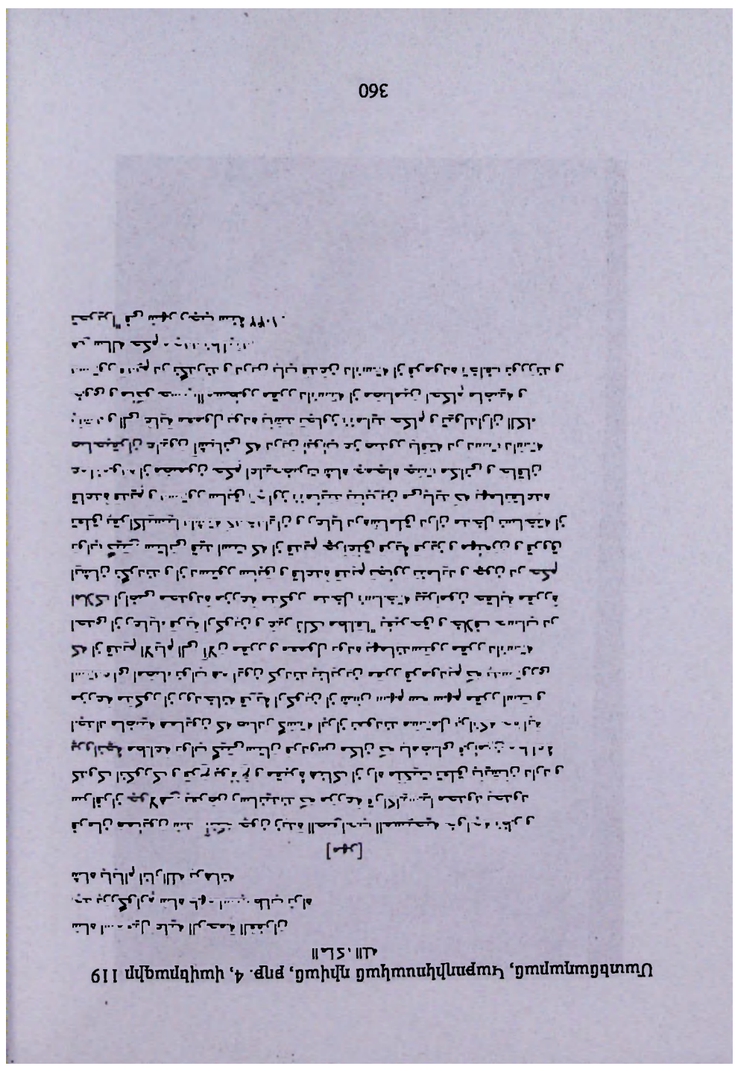
رعایت و تعرض و ذخایر نکردند بعهدهٔ عهدات مالکیه و حدود جالدران که

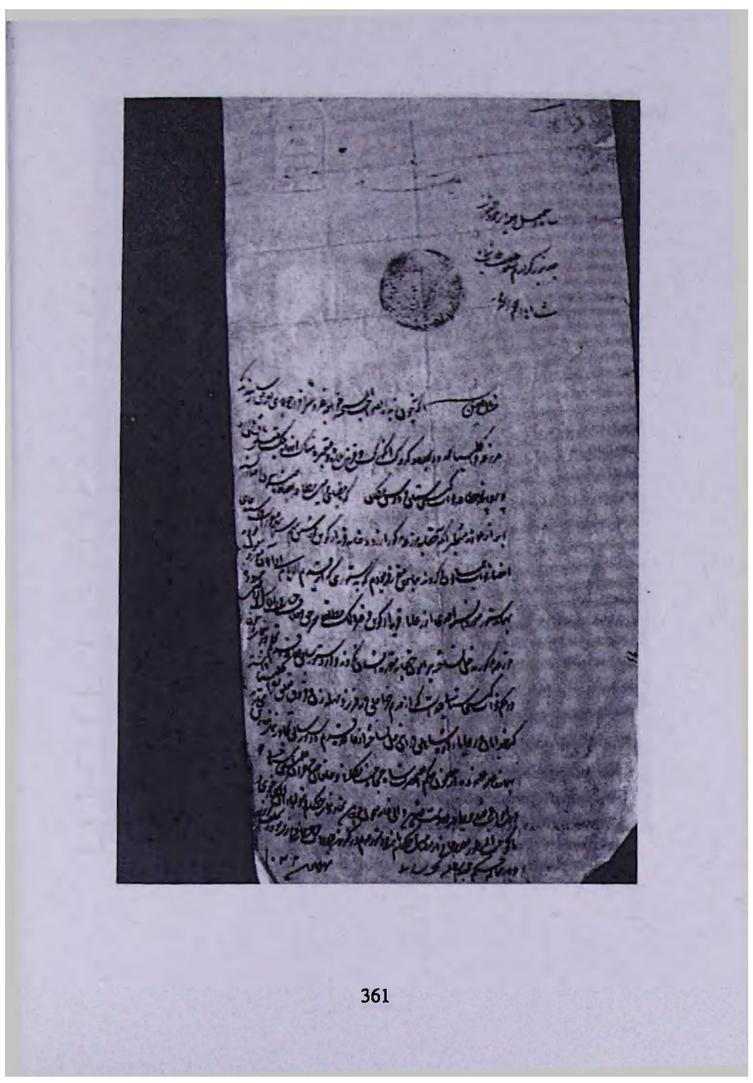
درین باب لرفع شرعی نمودند و مجلل تعرد احدی نخواهند و قدغن دانند و

محضر شرع را قدوة دانند.

تحریراً فی ۹ شهر ذی عقده سنهٔ ۸۲۲.

131 Uwpnmwmgwg, Twpnnlhnuwhwg nlhlwg, pnp. 4, wuhbmwqlnp

[مجرد]: بيمم نننم، سلكم علي ابرلهيم ۱۱۶۱

لا ۷ الا ۷۱ الل

لا ۱ک الاعوه الله

موهن فعلبون سند ... آتنه بنابر شعبه، شاهلاه و مرحمت بيفتيب عشروانه

در باره ذيه المسيبين و الرهبانين منابن عليفة قوالكيميا و بحسن الحكمه

و هندسة الكرة او ان نظر بعضهمين ارقام نوبان عقرلن ماجب بمرتكرام طلب

ذواه و سلاطين جهت مكين روم و ايرلن قرطة مولكيميا رفعت كليسيا مرجع

و سبب قرية مدكبر بسبب ايزيا هذه انجا مي ماسند از مرجهات ديوني

معالف مي بوده انه تواب فعاجين ما نيخ بدست ايرسان را از مكالمه ديوانی

از فيول جزئيه و سابر متوجهات و صادرات و عوارضات و جريانيكي و

نيجه معالف و سالم قرمودنيم كه ... آرجهانه، خود را با منافع املاک مقرر

جوز ، كليسيا مذكور و ساكنين ان نعالية و سوالی قريه مقرر فرجا كه

املاک، وقفی كليسيه مقرر بوده باشند بجهان دستور معالف و مسلم

قرمودنيم عمال ايرلن متوجهات قريه مجبور و سنبر انعقت وقفی كليسيا

مدكور را از اهل ايجمعی خود دهنع نموده ديواری معالاه منعالف و جزانجه از

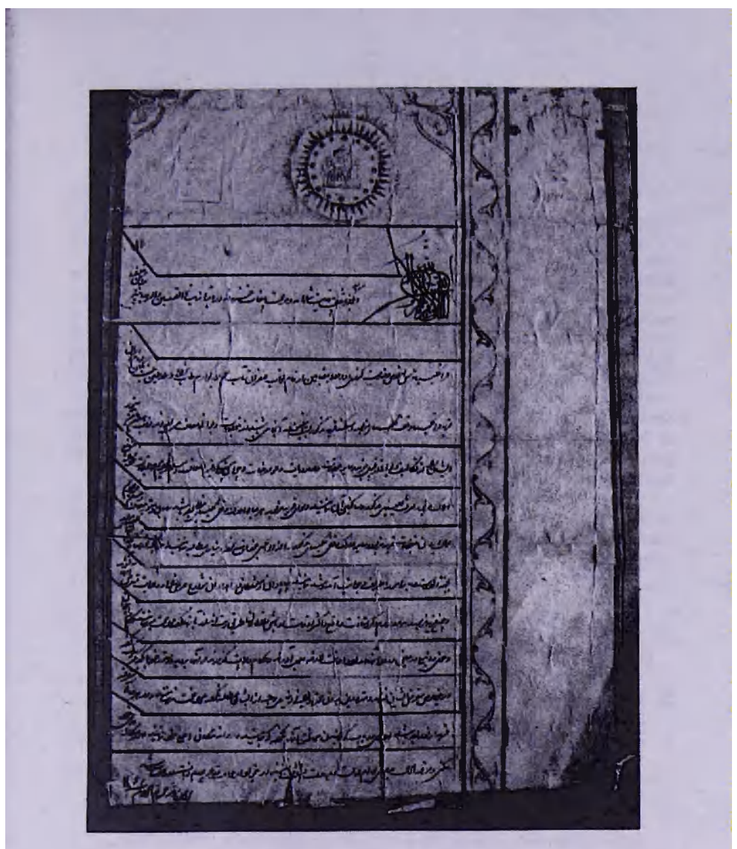
سياه كلدهان كليسيه اي مقرر بجهة دل و سنه، و سابر امور باطراف و جوانب

آمد و شد نمالية جايالن و مستحفظين و راهداران سنوی عرض راه و

ولايات متعرض آنها نشوند و جون قريه مقرر در سرحد روم و گرجستانات

ناجم و اکثر اوقات ايرلش و قطاعان طريق دست انداز نباشد كليه مزاحمت

تحرير، في شهر ربيع الحرام سنة ۱۱۶۱

KRISTINE KOSTIKYAN

TIIE PERSIAN DOCUMENTS ON THE MONASTERY OF ST. THADDEUS IN MAKU

The article contains a short review of the present state of the study of Persian historical documents referring to the history of the monastery of St. Thaddeus the Apostle. The information of the Armenian and Persian historical documents represented by the author in the article, state of the belonging of the Mazrayehs of Qarakilisa, Yomridash, Dibak and Reyhanlu Villages in XVII-XVIII centuries to the monastery of St. Thaddeus, also of the existence of some land and other estates of the monastery in other villages and towns of Azerbaijan in Iran. The existcnce of some estates in Varaknakert and Nushik, now non-existent Armenian villages of Azerbaijan in Iran is evident from the content of several deeds of purchase. The right of the monastery to have the chiraqliq tax from the villages of Qoruq, Mahlazan and Krcrets, confirmed by some royal decrees was often disputed by the monastery of St. Stepannos Nakhavka and granted to this monastery. The right of having the state taxes of Qaratulki Village was granted to the monastery in 1814 by the decree of crown prince Abbas Mirza and later, in XIX century, confirmed for several times by the decrees of other rules.

Author presents three unpublished Persian decrees referring to the history of the monastery issued by Safavid shahs Ismayil I in 1516 and Safi I in 1633, shah Ibrahim in 1748 with their Persian texts, Armenian translations and necessary commentaries in the article.

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հ. Ոսկյան, Վասպուրական- Վանի վանքերը, Վիեննա, 1942, էջ 457-500; Kleiss W., Das Kloster des Heiligen Thaddäus in Iranisch Aserbaidjan, Sonderdruck aus Istanbuler Mitteilungen, Tübingen, 1967 և այլն:
2. Das Armenishe Thaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, (Diploma Ingenieur Armen Haghnazarian, Aachen, 1973:
3. Հ. Դ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակները, պրակ I, Երևան, 1956 վավ. 7, 16:
4. Մ. Մատենադարան, կաթողիկոսական ղիվան, թղթ. 244, վավ. 254:
5. Մ. Մատենադարան, կաթողիկոսական ղիվան, թղթ. 243, վավ. 8:
6. Խոսքն ամենայն հավանականությամբ հայոց կաթողիկոսների կոնդակներում ժամանակ առ ժամանակ Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքի թեմի ու վիճակի մեջ հիշատակվող «Ղորուխ, Մահլազան և Կրերեց» գյուղերի մասին է (Հ. Ոսկյան, շվ. աշխ., մաս Բ, էջ 607, 639):
7. Չղրաղղղ - «Քառացի՝ «լուսավորության համար», եկեղեցիների համար գանձվող մոմի դրամ» (Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 118):
8. Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 62:
9. Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 62, 93:

10. ՍՄՀ, ԿարոլինոսաԿան գիրքեր, բոք. 4, վսվ. 119; Հ. Գ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, վսվ. 16; Das Armenische Theaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, doc. 11:

11. Տես Մելքոնեան Գասպար կարապետ (1593-1599, 1600-1624), Ելեքսանդր Ա Ջորայեցի կաթողիկոսի 1712թ. կոնդակները (Հ. Ոսկյան, նշվ. աշխ., էջ 607, 639); ասե այլ կոնդակներ՝ ՍՄՀ, թղթ. 244, վսվ. 248, 254, 260 և այլն; ասե Մուրթեզ Հոսրեվ Հաճի 1696թ. հրամարտանքը (Ջ. Կոստիկյան, Մատենադարանում պահպանվող հոդվածներ, պրակ III, վսվ. 58, էջ 136):

12. Մելքոյոնեանց Գրիգոր վանքարե գրեությամբ մեծ նշանավոր գործ է, որը հանդիսանում է Ամենայն հայոց կաթողիկոսական աթոռի գանձատան ցուցակը: Ձեռագրի հեղինակը ոչ միայն հոգևոր անձնավորություն էր, այլև ականավոր գրագիր, որի ձեռագրերը պահպանվել են մինչև մեր օրերը: Մանրամասն տե՛ս Մ. Քոչունց «Ցուցակ ձեռագրաց Ամենայն Հայոց», հ. Ա, Վաղարշապատ, 1914, էջ 1-3:

13. Յովհաննէս կամ Յովհաննէսը Մաիկի ճահճային (շահնաւթ) Ոխան Շեղջ (շահնաւթ) գյուղից է, որը գտնվում է Ոխան գետի հովտում, 26կմ հյուսիս-արևելք Սալմաստից (Ուրմիա, 1977, էջ 134):

14. Գաբրիէլեան գյուղ Ս. Թոփճի վանքին կից գտնվող մի գյուղ է, որը ճիշտ հյուսիս-արևելք է Մաիկի Շեղջ գահճային գյուղից 15 կմ հեռավորության վրա (Ուրմիա, 1977, էջ 144):

15. Մեծերից հայտնի XX դարում Մաիկի Շեղջ գյուղի ծագումով Ոխան Ոհյան Գասպար կաթողիկոսը (1893-1931) ծնվել է Մաիկի Շեղջ գյուղում, սովորել Վաղարշապատի Գևորգյան ճեմարանում, ապա Ս. Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանում: Ավարտելով ճեմարանը՝ 1913 թ. ձեռնադրվել է քահանա: Ծառայել է Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում: Հետագայում ընտրվել է Ս. Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի տեսուչ: 1921 թ. ձեռնադրվել է եպիսկոպոս: 1923 թ. ընտրվել է Ամենայն հայոց կաթողիկոս: Մահացել է 1931 թ. հունվարի 28-ին: Թաղվել է Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարի հարավային մասում: Տե՛ս Ա. Ալպոյաճյան «Հայրապետական պատմություն», հ. Դ, Կահիրե, 1958, էջ 1890-1894):

քնակիչ, XVII դարի մի կիստվեր եկեղեցի և հին գերեզմանատուն: Այստեղի հայ բնակչությունը 1828-29թթ. գաղթել է Նախիջևանի գավառը և այժմյան ՀՍՍՀ Սիսիանի շրջանի Սալվարդ գավառը (Հայաստանի և հարակից շրջանների բառարան, հ. 3, էջ 653):

21. Ղորուղ – Մակվի խանությունում, Ս. Թաղիի վանքից մոտ 15կմ հեռավորությամբ (Հայաստանի և հարակից շրջանների բառարան, հ. 3, էջ 578):
22. Խոսքը ամենայն հավանականությամբ Գոհարաև (կամ Կոհրովան) գյուղի մասին է, որը XX դարում նշվում է Խոյի նահանգի Էյվօղլի գավառում, Խոյից 5.5կմ դեպի հյուսիս-արևելք (جغرافیائی ایران، جلد ۴، استان آذربایجان، ۱۳۳۰، ص ۴۶۹ فرهنگ): Պահպանվել է նաև մի կալվածագիր, ըստ որի 1741թ. Ս. Թաղիի վանքը գնել է մեկ կտոր այգի Գոհարաև գյուղում (ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 40):
23. Չորս - Ավան, գյուղաքաղաք, բերդավան Իրանի Ատրպատական նահանգում, Խոյի գավառում, Չորս գավառակի կենտրոնը, Խոյ քաղաքից 37կմ հյուսիս: XIX դարի սկզբներին ուներ 200 տուն պարսիկ և հայ բնակիչ (Հայաստանի և հարակից շրջանների բառարան, հ. 4, Երևան, 1998, էջ 271):
24. XX դարում Ռեյհանլու անվամբ բնակավայր է նշվում Մակվի նահանգի Սիյահ Չեշմե գավառի Չալդրանի շրջանում, Սիյահ Չեշմեից 9 կմ դեպի հյուսիս արևեք (جغرافیائی ایران، جلد ۴، استان آذربایجان، ۱۳۳۰، ص ۲۴۹ فره :ه):
25. Ֆրանգեան, Ատրպատական, Թիֆլիս, 1905, էջ 30 - 31:
26. Հակկարե - «Այսպես էր կոչվում ջրի այն բաժինը, որ հատկացվում էր տվյալ հողամասի, հանդի, այգու և, առհասարակ, որևէ մշակելի տարածության ոռոգման համար» (Հ. Փափազյան, Մատենադարանի պարսկերեն հրովարտակները, պրակ I, էջ 111):
27. ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 138, 139, 145; ժամանակագրություն, ՄՄ, ձեռ. 8233, էջ 259:
28. Վակֆ – وقف - Բառացի նշանակում է «կանգ առնել», «ամրանալ»: Այսպես էին կոչվում եկեղեցիներին կամ մզկիթներին նվիրված՝ վակֆ արված հողերն ու այլ ստացվածքները, որովհետև, նվիրվելով որևէ կրոնական հաստատության, դրանք այլևս ենթակա չէին ոչ մի կարգի օտարման և մնում էին որպես եկեղեցու կամ մզկիթի մշտական սեփականություն և որպես այդպիսիք ազատվում էին պետական հարկերից (Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 120):
29. Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան (այսուհետև՝ ՄՄ), Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 120, 121:
30. Դանգ - هنا – Կալվածատիրական՝ մուլքային գյուղերից ստացվող ամբողջ եկամուտը կամ ռենտան, որ սովորաբար կոչվում էր «մուլք», դիտվում էր որպես մի ամբողջություն և, ծանրության մանր միավոր «միսղալ»-ի նման բաժանվում էր 6 դանգի: Գյուղերի մուլքերը առուծախի էին ենթարկվում ինչպես ամբողջությամբ, որ կոչվում էր «շեշդանգ - ششدانگ» (վեց դանգ), այնպես նաև մի քանի, երբեմն էլ մեկ, կես կամ քառորդ դանգով, որ անվանվում էր «թասուջ» (Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ II, Երևան, 1959, էջ 213):

31. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 127:
32. Շաղ՝ - شرع - Մուսուլմանական գլխավոր, կրոնական, հոգևոր օրենսդրական-դատական խորհուրդ, որին մասնակցում էին տվյալ վայրի քարձրաստիճան հոգևորականները (Հ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 117):
33. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 125:
34. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 139, 143:
35. Մազրայե - مزرعه - հացահատիկի հող, գյուղակ, որ պատկանում է մայր գյուղին:
36. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 134:
37. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 139:
38. Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 1բ, վավ. 189:
39. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 144:
40. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 161:
41. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 129:
42. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 40, թղթ. 242, վավ. 159:
43. Կան այնպիսի հայերեն կալվածագրեր, որոնցում նշված չէ կալվածքի գտնվելու վայրը, այլ նշվում է միայն նվիրատուի անունն ու կալվածքի բնույթը. հողային տարածք, տուն կամ այլ անշարժ գույք (տե՛ս ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 242, վավ. 140, 150, 155, 172:):
44. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 50, վավ. 492ա, էջ 1:
45. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 50, վավ. 492ա, էջ 2:
46. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 138:
47. ՄՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 139, 140, 149; նաև՝ Das Armenishe Thaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, doc. 14:
48. Ֆրանգեան, նշվ. աշխ., էջ 30:
49. ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 137:
50. ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 135, 136, 143:
51. Շահ Աբաս Ա-ի անունից 1611թ. հրապարակվել է հրովարտակ, որը վերահաստատում է Ղարաքիլիսա մազրայի վանքի կալվածք լինելը, նաև Ղարիզ, Մահլազան, ու Ղոքուղ գյուղերի չրաղլղղի պատկանելությունը Ս. Թադեի վանքին և արգելում Դարաշամրի Մաղարդա վանքի հոգևորականների ոտնձգությունները դրա նկատմամբ (Das Armenishe Thaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, Doc. 11, հրում՝ «Հուր» ամսագիր, տետր 3-4, 1971):
52. Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ 1, վավ. 19:
53. Նույն տեղում, վավ. 20:
54. ՄՄ, կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 4, վավ. 41, 131:
55. Արքավուն կամ Արքավին (ارکوین) անունով մի գյուղ ներկայումս նշվում է Մակվի մարզի (شهرستان) Սիյահ Չեշմեի գավառի (بخش) գյուղերի թվում, Սիյահ Չեշմեից 19 կմ դեպի հարավ-արևելք (جلد ۴، استان آذربایجان، ۱۳۳۰، ص ۱۵ فرهنگ جغرافیائی ایران،):
56. Ռայաթ - رعیت – Սկզբնաղբյուրներում գործ է ածվում հպատակ և հարկատու ժողովրդի, հատկապես նստակյաց, հողագործ գյուղացիության իմաստով:

Իսկ Խաչատուր քահանան կոչնական էր «Գլուր» - ՏՏԼ - կամ «Գլուխ» և ամեն տարվա մեկ անգամ հոգեհանգստի էր գնում Ծաղկոտն։ Ա. Ալիշան (Ա. Գ. Փափազյան, Հշտ. աշխ., էջ 118):

61. 1516թ. դեկտեմբերի 5-ին:

62. Գյուղատուն ձեռքբերումները հիմնական մասով կատարվել են 1960-ական թվականների երկրորդ կեսին։ Գյուղի ընդհանուր տարածքը 17.5 կմ քառակուսի է։ Գյուղում գործում է միջնակարգ դպրոց, մանկապարտեզ, գրադարան, ակումբ, ամբուլատորիա, ինչպես նաև մի շարք առևտրի և սպասարկման կետեր։ Գյուղի հյուսիսային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի ջրամբարը, որը ոռոգում է շրջակա դաշտերը։ Գյուղի արևելյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի գերեզմանատունը, որտեղ հանգչում են գյուղի հայտնի մարդիկ։ Գյուղի հարավային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի ավազանը, որտեղ հավաքվում են տեղի երեխաները ամռանը լողանալու համար։ Գյուղի արևմտյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի անտառը, որտեղ աճում են տարբեր տեսակի ծառեր և թփեր։ Գյուղի հյուսիսային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի լեռը, որի վրա կան հնագիտական հուշարձաններ։ Գյուղի հարավային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի գետը, որը հոսում է գյուղի միջով։ Գյուղի արևելյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի կամուրջը, որը կառուցվել է 1970-ական թվականներին։ Գյուղի արևմտյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի ճանապարհը, որը տանում է դեպի հարևան գյուղեր։ Գյուղի հյուսիսային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի դպրոցը, որտեղ սովորում են գյուղի և հարևան գյուղերի երեխաները։ Գյուղի արևելյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի մանկապարտեզը, որտեղ դաստիարակվում են փոքրիկները։ Գյուղի հարավային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի գրադարանը, որտեղ պահվում են գրքեր և ամսագրեր։ Գյուղի արևմտյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի ակումբը, որտեղ կազմակերպվում են տարբեր միջոցառումներ։ Գյուղի հյուսիսային մասում գտնվում է Ծաղկոտնի ամբուլատորիան, որտեղ բուժօգնություն են ցուցաբերում։ Գյուղի արևելյան մասում գտնվում է Ծաղկոտնի առևտրի կետերը, որտեղ վաճառվում են տարբեր ապրանքներ

առանձին դրոշակ ունենալ և հանդիսավոր երթերի ու զորաշարժերի ժամանակ հատուկ թմբուկներով թմբկահարել (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 123):

66. Հաքիմ - حاكم - Գավառապետ, քաղաքացիական դատավոր (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 111):
67. Թիուլդար – تيولدار - Այսպես էին կոչվում այն բարձրաստիճան զինվորականները, պետական պաշտոնյաներն ու ամիրները, որոնք ռոճիկի դիմաց ստանում էին շրջանից, գյուղերից կամ առանձին գյուղից գանձվող ամբողջ պետական հարկերի կամ նրանց մի մասի գանձման իրավունքը, որպես «թիուլ»: Խոշոր թիուլդարներն իրենց տրված օբյեկտների բնակչության նկատմամբ, թիուլդարության ժամանակաշրջանում հաճախ ունենում էին նաև վարչական ու դատական իրավունք (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 109):
68. 1633 թվականի հունվարի 12 - փետրվարի 11:
69. Մինաս վարդապետը Արտազի վանքի եպիսկոպոս էր օրհնվել Էջմիածնում 1741թ. ապրիլին (Ժամանակագրություն, ՄՄ, ձեռ. 8233, էջ 78բ): Ամենայն հավանականությամբ այս Մինաս վարդապետին է վերաբերում Ս. Թաղևոս Առաքյալի տապանաքարերից հետևյալ գրությունը. «Տապանս սա է եղկելի Մինաս անուն վարդապետի , որ յաջորդեաց տանս Մեծին Ներզբաղմանց ժամանակի. ծառայ էր սա տեառն Մեծի Զաքարիա վարդապետի Ռ-Մ» (1751) (Das Armenishe Thaddäuskloster in Der Provinz West Azerbaidjan in Iran, p. 198)):
70. Խալիֆա - خليفه - Իրանում XVI - XIX դարերում խալիֆա էին անվանում հայոց կաթողիկոսներին, համարելով նրանց քրիստոնյաների մարգարեի՝ Քրիստոսի հաջորդը: Այդ տիտղոսով մեծարվում էին նաև թեմական առաջնորդները և նույնիսկ վանքերի վանահայրերը (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ II, էջ 220):
71. Ռաղամ – رقم - Պաշտոնական գրություն, թագավորական հրովարտակ (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 119):
72. Մութավաջջեհաթ - متوجهات կամ վջուհաթ - وجوهات – «վաջհ - وجه»: Այս անվան տակ հասկացվում էին առհասարակ այն բոլոր հարկերը, որոնք գանձվում էին կանխիկ դրամով: Աղբյուրներում հանդիպում է նաև «թավաջջուհաթ - توجهات» ձևով (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 121):
73. Դիվան - ديوان - Պետական գործերի ատյան կամ գրասենյակ: Հասկացվում էր հատկապես պետության կամ նրա բարձրագույն օրգանի իմաստով (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 108):
74. Ջիզյա - جزيه - Ոչ մուսուլման ռայաթներից (քրիստոնյաներ և հրեաներ) գանձվող գլխահարկ, որ կանխիկ դրամով գանձվում էր յուրաքանչյուր չափահաս աշխատունակ տղամարդուց: Յուրաքանչյուր գյուղից գանձվող ջիզյան հաշվված էր և ընդհանուր գումարով հարկային մատյաններում գրանցված՝ տվյալ գյուղական համայնքի անունով (Հ. Դ. Փափազյան, նշվ. աշխ., պրակ I, էջ 118):
75. Սադիրաթ - صادرات - արտակարգ հարկեր:

76. Նվարդաւոր - ծաղկաւոր – Նա տեղմեցի տաւ հասկացնուց էր ցայթքնվ պար-
տադր զորձահուս է փափխաւիվ խնասուտիս: Երբեցե «վիպւյնթ» աճեալ տաւ
հասկացնում էր մի ազբոյզ նրկիր, երբեցե ըզեպարձաւ ճահաճ, իսկ երբեցե
ճոլցնվ ձեռ զաւեալ (Հ. Դ. Փափազյաց, ճշիւ. աշխ., պրաւ I, էջ 121):
82. 1748թ. հունվարի 2 - փետրվարի 1:

370

ՀՑԵՑՑ ՆՈՐ ՆՈՐԳՈՐԵՑՈՒՄՆ ՂԵՒՈՒՏԱՑՈՑ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ ՄԱՍԻՆ՝

«Լեհտեղիք յուշագիրը» օրագրության նեղնգեան հայ Տեր-Նատուածնութեան ի սահմանադրութեան շահագործման շրջանին վերաբերեալ հետաքրքրական տեղեկութիւններ պարունակող հատորն է, որ ներկայիս կը պահուի Լեհիստանի Էջմիածնի Գիտութեան ճեմարանի ձեռագրատանը։ Հեղինակ Տեր-Նիկողայոս Տէր-Նիկողայոսեանցը ծնած է Նոր Նախիջեւանի մէջ 1859թ., իսկ Հ. Տեր-Նատուածնութեան 1904թ. հրատարակած «Հայոց ազգային հոգեւոր պարբերական մամուլ» աշխատութեան մէջ կը կարդանք հետեւեալ տողերը. «Ի 1896 թուականին, որ նուիրուած էր հիշատակելու մեր հայրենի քաղաքի հարիւրամեակը, Տիկնոջ պատիւ ունեցայ ես ալ ներկայ գտնուելու այդ տօնակատարութեան, որ կատարուեցաւ Նոր-Նախիջեւանի մէջ, ի պատիւ Տէր-Նիկողայոսեանց, որոնք ամբողջ 50 տարի ժողովրդեան մէջ ծառայած են իբրեւ հոգեւոր հովիւներ։ Տեղւոյն վրայ ես ունկնդրեցի ազգային ներկայացուցիչներու ճառերուն, որոնք իրենց խօսքերով կը գովաբանէին այդ երկու հոգեւորականներուն ծառայութիւնները ազգին եւ հայրենեաց համար։ Ես ալ ինծի համար պարտք համարեցի ներկայացնել իմ կողմանէ ալ իմ շնորհաւորանքներս եւ ըսել, որ ինչպէս ամբողջ հայ ազգը, նոյնպէս եւ Նոր-Նախիջեւանի հայութիւնը կը յարգէ եւ կը սիրէ այդ երկու հոգեւորականները, որոնք իրենց երկարատեւ ծառայութեամբ ամրապնդած են ազգային ոգին եւ ազգասիրական զգացումները։ Ես կը մաղթեմ, որ Աստուած երկար տարիներ պահպանէ այդ երկու հոգեւորականները ազգին եւ հայրենեաց համար, որպէսզի նոքա իրենց ծերութեան օրերը անցընեն հանգիստ եւ խաղաղութեան մէջ»։

* Նիկողոս տեսս«Ծերագահոյ և Ծիշեին Նրուեիքի նիկոնեցր և ժողովուրդը», XXIII, Երեւան 2004, էջ 226-240։

սումն ավարտած Նիկ. Քարամյանը, Մանուկ Աբեղյանը, (վերջին տարում), հրապարակախոս և գրականագետ Մինաս Բերբերյանը, մաթեմատիկայի և ֆիզիկայի ուսուցիչ Պետրոս Տիգրանյանը. հմուտ գրաբարագետ Սեթ Հարությունյանը, պատմության և գերմաներենի դասատու բանասեր Ստեփան Կանայանը և ուրիշներ»**:

Հայկ Տեր-Աստվածատրյանի հետաքրքրությունները և հմտությունները կերպավորվել են այս միջավայրում և այս երևելիների հայացքի ներքո, ուստի ստորև բերվող նրա հրապարակումների ցանկը լիովին պատճառաբանված է ու հասկանալի.

1. Ջան-գիւլում: 600 տուն յառաջաբանով և ծանօթութիւններով, ժողովեց՝ Հայկ Տեր-Աստուածատրեան, Պարիս, 1903, 42 էջ:
2. Բառարան հայ կենսագրութեանց. 1401-1904, պրակ Ա, Թիֆլիս, 1904, 181 էջ:
3. Խաչատուր Աբովեան, Տփխիս, 1905, 30 էջ:
4. Հայ վաճառականութիւնը Ռուսիայում. պատմական տեսութիւն վավերաթղթերով, Է-ԺԸ դար, Պարիս, 1906, 54 էջ:
5. Սիքայել Նալբանդեանց, Թիֆլիս, 1908, 30 էջ:
6. Նախապատմական կեանք կամ նախնի դարերի մարդը, Թիֆլիս, 1908, 32 էջ:
7. Ուրաքտու և հայերի հայրենիքը քարտեզով, Թիֆլիս, 1908, 32 էջ:
8. Համառօտ հայոց պատմութիւն /3-րդ տպագրութիւն/: Սկզբից մինչև մեր օրերը, Թիֆլիս, 1909, 227 էջ:
9. Դասագիրք էսպերանտո /միջազգային/ լեզուի, Թիֆլիս, 1909, 64 էջ:

Չենք կարծում, թե թվարկածով ավարտվում են «Աղէտների յուշագիրը» գրելուց առաջ Հ. Տեր-Աստվածատրյանի ունեցած հրապարակումները, քայց նրա պատրաստության ու հետաքրքրությունների շրջանակը պարզելու միանգամայն գոհացուցիչ պատկեր են ներկայացնում: Ամենից առաջ վկայված ենք տեսնում ազգային հին ու նոր պատմությամբ, գրականությամբ ու բանարվեստով զբաղվելու նրա մղումը, իսկ այդ նշանակում է, թե հուշագրության էջերում եղած նրա գնահատությունները ու ամփոփումները սոսկ օրվա անցուդարձից կատարված եզրակացություններ չեն: Հայկ Տեր-Աստվածատրյանը հրաշալի գիտե, թե իրողության գրառած զարգացումները պատմականորեն ինչ կեցվածքի ու հարաբերակցության ծնունդ են և իրենցով ինչ ապագա են պայմանավորում մայր ժողովրդին: Ի դեպ, դեռ ուսանողական տարիներից նա հետամուտ է դեպքերի ու հանգամանքների, ազգային արժեքների վերկուսակցական գնահատությանը: «... ես առհասարակ ինձ, - գրում է նա «Քառարան հայ կենսագրությանց» առաջաբանում, - հեռու եմ պահել

** Երվանդ Տեր-Մինասյան, հուշեր իմ կյանքից, Երևան, 2005, էջ 35:

7 մարտ

Պատկիրակները. Տրապիզոն 14 մարտի (6. ու. և ըստ հ. ու. 1/III). - «Օսմանեան կայսերական կառավարութեան պատկիրակները գոհ պատմ ուզէ յայտարարել որ իր կառավարութեան ազնիւ ծրագրէն ոչ մէկ կէտ դադրած է իրագործուելէ ի նպաստ Հայոց բարենորոգումներուն, որոնց համար Եւրոպական տէրութիւնները ստիպեցուցած էին Բարձր Դուռը»:

Ահա հետեւեալ այդպէս կարող էր վարվել և Իրաք էլ Հնգիսածքը չի փոխել ստանձնագրության պատճառով արձագանգ, բայց հաւաքագրության պատճառով ստանձնած պարտքերը զրկեր անհնար էր այդ Հնգիսածքի ապրելու ապահովել: Նաև՝ հուսալիացած ստանձնագրվեր ատարքերության պատճառով յայտարարել էին մրասանգության պատճառով պատճառ ունենալ Միջոդիսիայում կազմակերպող հանգրվանների ծայրամասերում գտնվող Իսկոյիմների ընդհանուր ժողովրդական ներկայացուցիչներ ևս մեծ յիշեալ հանգամանքների ներքո, որ այդ ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Միջոդիսիայի պատասխանատուները, ընդհանրապես ամենայն ուշադրություն դարձնեն Հայ ազգաբնակության տառապանքներուն վրայ, որոնք ենթարկուած էին Հայաստանի մէջ:

7 մարտ

Պատկիրակները. Տրապիզոն 14 մարտի (6. ու. և ըստ հ. ու. 1/III). - «Օսմանեան կայսերական կառավարութեան պատկիրակները գոհ պատմ ուզէ յայտարարել որ իր կառավարութեան ազնիւ ծրագրէն ոչ մէկ կէտ դադրած է իրագործուելէ ի նպաստ Հայոց բարենորոգումներուն, որոնց համար Եւրոպական տէրութիւնները ստիպեցուցած էին Բարձր Դուռը ստանձնագրվեր ատարքերության պատճառով ստանձնած պարտքերը զրկեր անհնար էր այդ Հնգիսածքի ապրելու ապահովել: Նաև՝ հուսալիացած ստանձնագրվեր ատարքերության պատճառով յայտարարել էին մրասանգության պատճառով պատճառ ունենալ Միջոդիսիայում կազմակերպող հանգրվանների ծայրամասերում գտնվող Իսկոյիմների ընդհանուր ժողովրդական ներկայացուցիչներ ևս մեծ յիշեալ հանգամանքների ներքո, որ այդ ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Միջոդիսիայի պատասխանատուները, ընդհանրապես ամենայն ուշադրություն դարձնեն Հայ ազգաբնակության տառապանքներուն վրայ, որոնք ենթարկուած էին Հայաստանի մէջ:

Ահա հետեւեալ այդպէս կարող էր վարվել և Իրաք էլ Հնգիսածքը չի փոխել ստանձնագրության պատճառով արձագանգ, բայց հաւաքագրության պատճառով ստանձնած պարտքերը զրկեր անհնար էր այդ Հնգիսածքի ապրելու ապահովել: Նաև՝ հուսալիացած ստանձնագրվեր ատարքերության պատճառով յայտարարել էին մրասանգության պատճառով պատճառ ունենալ Միջոդիսիայում կազմակերպող հանգրվանների ծայրամասերում գտնվող Իսկոյիմների ընդհանուր ժողովրդական ներկայացուցիչներ ևս մեծ յիշեալ հանգամանքների ներքո, որ այդ ներկայացուցիչները, ինչպես նաև Միջոդիսիայի պատասխանատուները, ընդհանրապես ամենայն ուշադրություն դարձնեն Հայ ազգաբնակության տառապանքներուն վրայ, որոնք ենթարկուած էին Հայաստանի մէջ:

«Մեծիդիսանոսեց Մէյմի պատմիմպարիզը պատի ուսի նետելով յայտարարելու ասել՝ ասրել 14-ից օտաճեռաց կառավարությեռ գեռեց գնտացրեռեր ի ռայռոց ռարտեզին:

Մեծրիդիսանի կառավարությեռեց էությեռ, ձևի և բառաբաժեռ հայհոյաժեռ կազմելով հարցեր է դրաուծ ճի ռեռ յուծելու հեռարավոր ուսուցիչ Մեծրիդիսանոսեց Մէյմի կուրցը, որ ատեղծագործությեռ մի պետական ճեռք ունի ռեռ ռարտավորություռ ռեռ ռարտեզ, բեւ իր աճկատությեռեց ռա-ռրա-ռրա-ռր

ներ և նա չբաշխուեցաւ, որպէս հետևացը եղել է և Մեղրամիկի կեանքի ուղղ-ղութեան ուսումնասիրող: Ոչ ոքին հայել, սեռը վիրացնելով հետ եղբ'ը փ-րաւ եփել չեզը կարող ...

Վրդովեաց. - Ուսանողութեան (տեղացիները) զրուցիկ Մրգու-հաս, քրդերէն հետ վերաբեր ընտանեկան զորամասերուն ազատութեան չափազանցեալ պահանջները եւ պատերազմական ժամանակ ներքին կարգ ու կանոնի խնդիրները, որոնք կրնան ազդել բանակի մարտունակութեան վրայ:

Բացատրեց և ցաւատրեց. - Ան ծոցի ցաւատրվելի այն մասը, որ կեցցեաց էր Բարոյի ցաւահացատուն, բոլոխի ցաւատրեցնելու տրա-ցատրութեան տակ լրեցեալ, ցաւատրեցնելու ուզեցել եզ վաճառել ֆիւր-գիայեն, սակայն այդ հասցեները Բարոյի կառավարութեան ահացել, Տ-րեն վարչի wաւօտեան 4-Տ ժամեն երեցաւ մեզ ու բերեցուցին-յեն ցարչի ցեղ ղեսաւ ծոխատյզ սեցավածեցնել նեզ և բոլոր ցաւատատրեցնել ձեռքերնին:

Կիրակի, Յունիս 5-ի երեկոյեան ժամերուն, Ֆրանսայի Ազգային Ժողովի նախագահ Ժիւլ Գրեւի հրամանագրով Ֆրանսայի Հանրապետական Գունդի հրամանատար նշանակուեցաւ Ալեքսանդր Պետէն:

Ղարաբաղի հայերը ոչ միայն ինքնապաշտպանութեան իրաւունք ունին, այլեւ պարտաւոր են զէնքի ուժով ազատագրելու իրենց հայրենի հողերը:

Ղարաբաղի հայերը ոչ միայն ինքնապաշտպանութեան իրաւունք ունին, այլեւ պարտաւոր են զէնքի ուժով ազատագրելու իրենց հայրենի հողերը:

Պարենաւորման գործերու՝ Չաւէն Կորկոտեան, Պօստ-հեռագրական՝ Ս. Չաւրեան:

Կարաւուրգանը 6/III գրաւել են թիւրքերը:

"Возрождение". - Այս վրացոց ռուսատառ թերթը, որ յատկապէս վրացի իշխանների և թիւրք-թաթարների միացեալ պրատկատոր խմբի թերթն է և հայերի դէմ գրելով էր գբաղուած, փակուած է Անդրկ. Կօմիսսարիատի հրամանով, որովհետև վերջերս ուղղակի գրել էր, թէ վրացիներին ինչ, որ տաճիկները խլեն հայերից Կարսը և թէ նոյնիսկ գրաւեն բոլոր հայկական գաւառները, միայն թէ Վրաստանն ստանայ աւտօնօմիա և Քաթումը մնայ վրացիներին:

9 մարտի

Վասպուարականի հայկական կառավարութիւնը կազմուել է ռուս զօրքերի հեռանալուց յետոյ, և կօմիսսարները գործի են անցել արդէն փետրուարի 1-ից: Վանից Իգդիր ճանապարհները բռնուած են քուրդ հրոսակախմբերով:

Մէյմ. 7 փետր. քննում էր Հողային հարցը, և Հողային օրինագիծն ընդունւում է միաձայն:

«Աշխատաւոր» -թերթը ժամանակաւորապէս դադարել է հրատարակուելուց խմբագրութեան կարգադրութեամբ, իսկ «Հորիզոնն» այսօրուանից լոյս է տեսնում մեծացրած ձիրքով:

Հայ-փախստականներ. - Սարիղամիշ են հասել 10000 հայ փախստականներ:

Կարաւուրգան. - Մերոնք ետ են խլել թիւրքերից Կարաւուրգանը:

Հաշտութիւն. - Տրապիզոնից 9-ին մարտի հեռագրում են, որ Թիւրքիան Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագրութիւնը համարում է պարապաւորեցուցիչ նաև Անդրկովկասի համար և այդ հոգւով էլ խօսում են նրանց պատուիրակները:

Ալէքսանդրապօլից 8 մարտի հեռագրում են, որ Ազգային խորհրդի հեռագրի հիման վրայ գեներալ Նազարբէկեանը մարտի 1-ին Ալէքսանդրապօլն ու գաւառը յայտարարել է պատերազմական դրութեան վրայ. հրամանով բոլոր զինուորական կօմիտէները վերացուած են, հասարակական-յեղափոխական հիմնարկութիւններին հրամայուած է չխառնուել զինուորական իշխանութեան կարգադրութիւնների մէջ:

Մխալցխա. - Քաղաքում պաշարողական դրութիւն է յայտարարուած: Քաղաքի շրջանում կռիւ է տեղի ունենում թուրքերի և հայ-վրացի միացեալ զօրքերի միջև: Ածխորի մօտ էլ նոյնն է կատարւում:

Գեն. Նազարբէկեանը հեռագրով խնդրում է շուտով գնացքներ ուղարկել Սարիղամիշից դուրս բերելու միլիոնատար կարողութիւնը:

Հայոց Լեռնային Հոդմիտրոն. - Խոնարհյալ ամուսնեիրը իրենց զիտէր ուրեմնաիսկ Ս. Սիսուանեանց ծ տուարի տեիներ[ը] Լեկեսացուհոյ որ-տեղց 8-ին գնացել են Ողրնուսէիշ:

Պետերզբուրգ. 20 փետրուարի ենել է Հայկական հասարակութիւն, որ բացել է Ռ. Ս. Պետրոսեանց, որից յետոյ ըեստրել են ճարտարապետներ Ներքինեանց, Ոսկիչեանց, Քարտաբար և Որկիչ-Լոռիցացի: Քանակ 600 գնուող, ճեպարձակներին փակել են:

Գաճառ. հայերին գրարիցը ճեռք է կտաւեցառած, հայերը կա-րող չորրորդի չեն գնում, մինչդեռ յորբեղեր ահարկ շրջում են հայկական չարեր: Պարեզատրուելը գնում է չորրեղրի չարեր, և հայերը

12 մարտ

Կարապետ. - Ծաղկ 10-ին բնիկ կաճառապետ զօրքերը դանա-զօրքերով յարձակուել են եւ նա նե խլել Կարաուրգան:

Պետրոգրադից հեռագրում են, որ Մխկալի Մելիքսանգուլեանցները ետ են դարձել Ղարաբաղ: Իշխ. Մելիք-Եղանեանը մնացել է Շուշում:

Կարծիք. - Մեսոր Խոսեցի ֆինիկիսի օգտակար Մխիթարեան Վարժարանի ներքին պատերազմի մասին է խոսում եւ նա նե խլել Կարաուրգան: Ես սոցիալիզմի այս ձեւի իմաստասիրութեան ուշադիր հետեւող եմ, բայց ես կարծում է, որ մարդ պէտք է, որ մարդ պետք է ունենայ ինքնուրոյն կարծիք, որ կարող լինի ինքնուրոյն կերպով դատել իր շրջապատի մարդկանց գործերի մասին:

Հաշուետուութիւն. Տիրապետող մեծամասնութեան նիստ ը-նդ ունեցաւ պատասխանատուներ՝ Յունաճեան Քաջազնուն, Հասրաթ և Լասխիշիլի: Պարզուեց է, որ տաճկի պատասխանատուները բաժանուեցան Հայկական Հայրենասիրական միջ նրան է դատ Մեղրա-կիսկան ազգային ժողովի ներկայացուցիչների հետ միասին հաշուետուութիւն տուին ընդհանուր ժողովին: Այդ բոլորը ներկայացուցին տպագրեալ տեղեկագրի ձեւով:

Հայրենիքից. Տիրապետող մեծամասնութեան նիստ ը-նդ ունեցաւ պատասխանատուներ՝ Յունաճեան Քաջազնուն, Հասրաթ և Լասխիշիլի: Պարզուեց է, որ տաճկի պատասխանատուները բաժանուեցան Հայկական Հայրենասիրական միջ նրան է դատ Մեղրա-կիսկան ազգային ժողովի ներկայացուցիչների հետ միասին հաշուետուութիւն տուին ընդհանուր ժողովին: Այդ բոլորը ներկայացուցին տպագրեալ տեղեկագրի ձեւով:

Կատարողներ. - Ե. Ղ. Գեղեցկօրդի արդեն կազմել է մրճախումբ՝ Ռ. Ղ. Գեղեցկօրդի՝ ճախազաւն կօրվասարմիսի և գիմուտարեան մրճախաղացներ, Ն. Վ. Ձաւրիչիկի՝ ճերքեն զորձոց, Ա. Ա. Շիսեճիեի՝ արտաքին զորձոց, Հօսեքրի՝ եմիկագործութեան, Հ. Ա. Կաղձիեան՝ ֆիճաճսճեքին, Ձուարքէկա՝ ժողովրդական կիթարեան, Հաճ-Հօյսի՝ արդարադատութեան, Ա. Հ. Հաաղեան՝ պարեճաւորող՝ ծովակ Ա. Վ. Վա-ջիճսի՝ առևտրի և արդիւճաբերութեան, Վ. Գորչիւ՝ ծովայի՝ ճովայնեան գործոց, Ղ. Տէր-Դաթոյեան՝ պշխատաքեր, Լ. Բ. Բէբութա՝ փոսոի և հեռագրատաս, Հ. Ա. Օհաճքօպճեան՝ պետաիպատութեան, Հ. Վ. Ծ՝որոպճեան հայց է դրել ա-ղաչ ճսել, որ ինչ ասողը, ան ինչ ես կիսպճեցիր, եր-ճախարեր: Ասաւ է այս ասողը, որ

Ժողովուրդ. - Մրցույթ կստրկ 11-ը Դզոլիր եռ հասել 22000 փախստականների, որոնք նկել են Մեսագակերտի, Մեսշկերտի և Գասրա-գիլիսէի շրջակայքից, դրուելուն վատ է և սով է սպառում գրանց:

Ծովրաքաղցած անասունների ճեմելը. - Մարտի 12-ին Երևան-յից Խորհրդային Միության ճերմակացուած է հետևեալ ճաշակելի «Մոլ ուարտ 10-ի նրնեղբեռ ժամը 9-ին, արտաստատ գնացքը Բաքվի ճամբան վազ կիսարաւծ ճանապարհ, ոտքերի մէջտեղ ունենալով ցածրահասակ ծառեր, որոնց վրայ կային մեծ քանակութեամբ ոչխարներ, որոնք ճանապարհորդների հետ միասին ուտում էին ճաշակելի բաներ: Մեզ ասացին, որ ոչխարները ամեն օր ճանապարհորդում են 3 հարիւր վերստ, ուտելով ամեն տեղ գտնուած խոտ, ինչպէս նաև ծառերի տերևները: Մարտի 9-ին ճեմարանը եռ պահանջել, որ նրանց ուտելիքի ծախսը վճարուի, ինչպէս որ վճարուում է, և չէին ուզում

15 մարտի

14-ին մարտի Ֆինլանդ մեկնեցին խաղալու բասկետբոլային դպրոցների Տղոց ու Աղջկանց տղոց պատանեկան խաղավիճակներում Ֆինլանդիայի Ազգային հավաքականների հետ։ Ֆինլանդ մեկնեցին Ա. Ղազարյանի, Ա. Ղազարյանի, Ա. Ղազարյանի,

Խոշոր ճանապարհ «Ոսկե Հայրեվք»-ը և յեսդ կարգով վերադիմումներ ի-րենց տոկոսը: Ոսկանդի շարքում կան բաւականաչափ ռասեդներ:

Հօշախիների ֆեշտ նաշատթեան պայմանագրի մէջ ասուած է Մեղրիսիկասի վերաբերեալ հետևեալը.

«Ռուսատացը զորամասերու է իրենց կարեւոր աեեզ մրցոյ՝ պահանջելու հասար Մեսատրայի արեելեան զաւառներն շուտադոյն պարտադրուն օրհնաբանութեան ֆիրդաւսի շրջաններն ալեւոր է ֆարսի և Հայաստանի սէտաբ է ճեմասարտ աճյասարան ռուս զօրքերը: Ռուսատացը պէտք է չխառնուի այդ ըսպիչուրեան վրայ մեզ համար ասեհաեզեու այդ պետուրիւնները, այլ ըսպիչուրեան վրայ մի ռար կաթ ասեհաեզեու այդ պետուրիւնները, ասացատրատ ֆիրդաւսի ընդհանուր ժողովրդեան»:

Մրոսեաճի դէպքերը. - Յունուարի սկզբներին Մրոսեաճից հեռացել է ռուս զարմիհրուն, և բոլոր զիտուրները միանգամից ուշադրութիւնը սեւեռել են Մեղրիսիկասի վրայ: Ասկանատացած պատճառների ուսումնասիրութիւնից պարզուել է, որ Մրոսեաճի ռազմական ուժերի հրամանատարը 11 օր է շրջապատած է եղել հրետանային կրակոցներով, որոնց ժամանակ ոչնչացել է 28-ից այնտեղ սեղի ունեցած բոլոր՝ Մեսապատի ճանապարհները: Ֆեդերացիայի ռազմական ուժերի հրամանատարը, ի պատասխան հարցման, յայտնել է, որ իրենց է ուղարկել ֆեդերացիայի խորհուրդը, և նրան Մրոսեաճ են հասել միայն 7/II տեղեկութիւնները: Ասկանատացած ուժերի հրամանատարը, որ Փոքրասիայի ռազմական շրջանից 1500 զինուոր է ուղարկել: Այս լուրը ստացել էր ապրիլի 6-ին բաղաքապետ Ֆետր. Փետր. Մրոսեաճ ուղարկած հեռագրով, որ Փոքրասիայի ռազմական շրջանից 1500 զինուոր է ուղարկել: Այս լուրը ստացել էին

Օրին գրատուժ. - 13/III թիրիզներ գրատի Օրին և առաջ նե Իսաղատ:

16 մարտի

Օրին առաձիներ առաջ նե զատ և նրանի չուստ կեսատեսած Կարտին: Կեսե պետրեն, որ նրանց չուստ կսպշարնե և Կարտե: Կատրե ներ կսե, Կարտե Իր ռազմատրերն և սկարեցատրերատր կարտ է որ-ճաճել մրոնվ ովց ատեր:

Բարտի <ատոց Կզզատին խորհուրդ ճիտե հեռազրատ է բոտր Կզզատին խատրեն, Մերեն և Կեղրիսի. կօրնատատրատեր, որ Բազատ հատրերե ող ջատի հազար հայ զրճատրճեր (որոշ վիրատրճվել ճե ՊատրկատազՀոց), որհսհետև Բազտ-ճՀնքին ճաճատարնե փակ է: Կրճած զիճատած ճատատի ճեռհկատրերեր վատճզատից է, ռատի խորհատրատր պե պահաճզրատ է բատաչ ճաճատարնե, որհսհետև որոշ տատեաճեռր հր-ճատ վիր բորրզեր վիսեկ ես ճաճատարեր' բհերատզրատ ատհչկատաճատ բհեռ ատոց բեռրեռ և ճակատր պատշատաբերաճ զորձե խատզարեռ Գատրկատկիտ: - Մերե ... չէ՞ որ բորզ բճզատճ է ...

«Կռռրրչջատ» բորզ-պատրեկ բեռրհ ատեհտ' ատչորզ Պատրկատ-տաճ ես հեռզռեռտ լցատ է ատգրհատճ զորձեռտ, որոշզ չաց կեռզատ ոչ-ար Կեռորհատհատ ես շարժատ:

Վիպ. «Հիմի ու՞ւրախ լինեմ» բնդրջն հատորում է, որ միտց կատա-
րության ձգտող շարքին (նրա՝ Վիպասանի խոսքով), որոց նրբ ժխրուած նա և առաջարկում, որ
նրանց գլուխ «ուխտի գնդրջն, և նրբ ժ նրբ գրուից նա նրբ ժ գրուից
միայն նա և չնա գնալ: Ընտիր ուսուցչ, որ խոչրջն գաւոչ Վիպասած
ոչնչս միայն բարձրաստիճան օրով, նէց սիմիաց պետարբուց ուցնոց մի
նրջրջ ագգարհնա մի ձասոխ նա արեւ. չն գնատ մի այլ
շրգաց գրուց բարձրաստիճան ագեուրնց չնտոյ, որ միացջ Ընտասրչի
հատա ըցորեդջն, որ ես նրևի տեղ է ուճեցել սիմիաց պետա-
բեսց օրերուն: Ու ճշտ որ միացաց տուտաղարջուց է:

19 մարտի

- Ես յոր րուրջ նա պատուհ, որ ագալիաղնջրջ ցաճցաագատել նա
ագբողջ Պարսկաստանը և բէ դէտի ուր նա արշաւելու չատնի՛ չ։ Պատ-
ուհ նա, որ գրուճց մօտ 200.000 զինուր նա բնդել Պարսկաստան: Ես
րուրջ հեռ ատոյ նա, որ սեռուաց բուրջ-բարբրջրջրջ ագջի առաջ ուճե-
ցաւով այս հաճգաւոյացջն, դլուել նա Ճրուրջեսլրջ և Իսկրջել որ Ճրուրջեսց
հատուածասլուն հաշտեցաւոյ 1914 բ. սահմճցնելու: Որ
ուրջհ ագբերրջց էլ հատորուհ նա, նրբ բէ հաշտարեսց կօճնեցգաճց
Տրաակզուհ հատուածասլուն է նէել, որ նիւսց գլաչ հաշտարեսց Քաար-
ատրուհ է ագատ ճահահաճգնուտ, նուկ Վատրսց ու Ընրսահաճգնուտ ուտ-
ճ

21 և 22 մարտի

«Խոհուն, Դարբասի և Մեսազիների շրջանների փախստականների ճակատագրով հետաքրքրվող Ռոզլին (մարտի 18-ին հեռագրում են Ռոզլի-

Ջալալ-օղլու շրջանի բարբերը էլ սկսել են շարժուել:

Քուրդերի և Հայերի մէջն ևս կռիւ է շոշկիճների և բարբերի մէջև փոխադարձ խժդժութիւնը 24-ից Հայոց կայարան է. Ջ. և Վ. պատճառած կարգադրութեան համար մեղադրում է Քիւրդ Նեխո տեսչութեան դէմ, որ Տալիշ-Մուղանում ոչ մի միջոց ձեռնարկած չէ: Հայերը, որոնց մեծ մասը զբաղուում է առևտրով, ենթարկուում են ծանր տուրքերի: Ամենից վերջը Քիւրդ Նեխոյի տղան Հայերից 7 ոսկի է պահանջել, որ այդ գումարը ստանալուց յետոյ նրան ազատ կարձակէ: Հայերը-ճիշդ չէ:

Ղալաթիա - 18 դարում բնակչութիւնը (?) պատկանում էր Թուրքերին: Այդ ազգի ներկայացուցիչները հիմա ևս մեծ մասամբ են Մահմետականներ և Մուսուլմանական կրօնքի հետևողներ: Հոգևոր պետը այդ ազգի համար Շեյխ-ուլ-Իսլամն է, որ Կոստանդնուպոլսում է բնակւում: Ղալաթիայի Թուրքերը ունեն իրանց Ֆետվաջին, որ ամեն տարի ընտրւում է Շեյխ-ուլ-Իսլամի կողմից

քնակիչ քրիստոնեաներին սրի քաշել: Մէյմր այս քոլորը լաւ գիտէ, սակայն իբրև քարոյական սնանկ լռում է: Կաղզուանի հայութիւնը գիւղերում մնացել է առանց ապաստանի, որովհետև եղած չեղածն կողոպտուած է, իսկ տներն այրուած են:

Վան. - Փետր. 21-ից գրած նամակով Վանից հաղորդում են հետևեալը. Զինուորները ստանում են ամսական 60 ր. և 1 3/4 ֆ. հաց, 12 մսխալ շաքար, 1/2 ֆունտ միս կամ ձուկ և կալբաս, 10-15 մսխալ իւղ կամ ձէթ, 24-48 մսխալ կրուպպա, թէյ 1/2 մսխալ, օճառ ամիսը 1/2 ֆունտ: Փետրուարի 10-ին Վանի հայ սպայական ընթացքն աւարտեցին 25 վասպուրականցի հայ սպաներ, մեծագոյն մասը ուսուցիչներ, որոնք ծառայում են Վանէն-Մաւայի գծի վրայ: Սկսուել է երկրորդ սպայական դասընթացքը. գնդացրի վրայ վարժուողներ կան, որոնք շուտով պիտի աւարտեն դասընթացքը: Նորակազմ Կօմիսարներու խորհուրդը հետևեալ նախահաշիւն է կազմած Վասպուրականի կառաւարութեան համար, որ պիտի ներկայացուի Հայաստանի Կոմիսարութեան՝ ի հաստատութիւն՝

Արտաքին գործերու կօմիսսար			- 8.800ր.
Ներքին	//	//	(3) 5.400ր.
Ելևմտական	//	//	- 5.350ր.
Պարենաւորման		//	- 2.350ր.
Երկրագործական		//	- 3.450ր.
Խնամակալական		//	- 1.800ր.
Պոստ-հեռագրական		//	- 5000ր.
Բժշկա-առողջապահական			- 8.500ր.
Զինուորական		//	- 405.900ր.

Ընհանուր գումար՝ 476.550ր.

Դրամական ճգնաժամի պատճառով հրատարակուած են փոխգրեր՝ 5, 10, 25, 50 և 100ր.՝ երեք ամսէն վճարելու պայմանով՝ մինչև որ Կովկասի հետ հաղորդակցութիւնը դիւրանայ: Դրանց շրջանառութիւնն սկսելու է 25 փետրուարի: Փոխ-գրերը (bons) ստորագրուած են նահանգային, գինուրական և ելևմտական կօմիսսարների կողմից, և արժէքի ընդհանուր գումարը հաւանաբար 170.000 րուբլիի կհասնի: Ընտրւում են գիւղական և գաւառական վարչութիւններ, որոնցից յետոյ ընտրուելու են Շրջանային վարչութիւնը. սրանք լինելու են կառավարչական և ներքին գործերի: Գիւղական և Շրջանային Վարչութեանց ընտրութիւնը պիտի լինի ուղղակի, իսկ գաւառականը՝ երկաստիճան: Քաղաքում ներկայացումներ են տեղի ունենում, խաղացուել են «Սուտ Ճգնաւոր», «Արևելե-

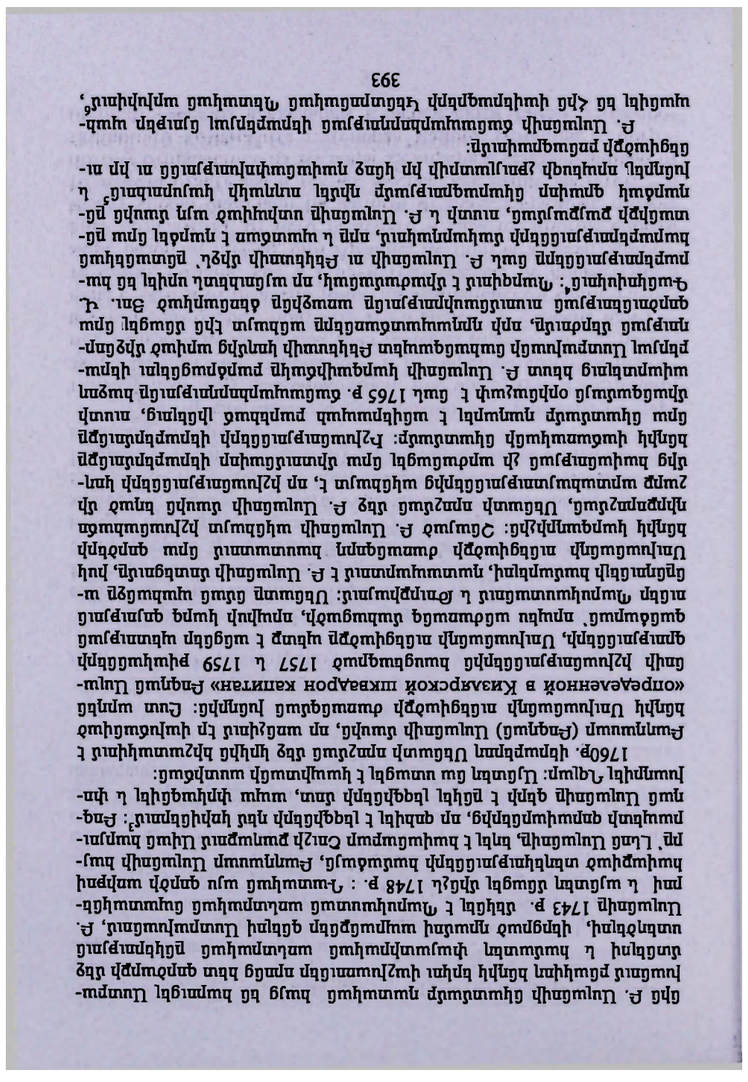
ան ատամնաբոյժ» և Գոգոլի «Վերաքննիչ» պիէսները: Խաղացողներն են հայկական Ե գնդի սիրողները և սիրողների մի ուրիշ խումբ:

SAMVEL MURADYAN

AN IMPORTANT SOURCE OF NEW AND NEWEST HISTORY OF ARMENIA

Continuing our previous publication we are producing a new part of the Memories of Hajk Astvatsatryan. It eoncerns to the political, economic and military events which took place from March 7 to March 22, in 1918, in Transcaucasus. Its worth to pay a special attention to the politics of Turkey deal to the new formed administrative unions of Caucasus, separatcd from Russia. It refers to the new anti-Armenian exposures of Azerbaijan, also to the position adopted by Georgia to the Armenian-Turkish relations.

1764 թվականին Կապանում աստիճան ասուսական զինվորականները (Հոգոմյան) Մելիք-Ղուկասը, որը բացի ռուսերեն հասկանալուց էր նաև ասորերեն, պարսկերեն ևթուրքերեն, Մատրախանցի զբաղեցրած-ճանապարհորդության ընդհատումներով մոտ հինգ տարի ապրել էր Իրանում, Ղարաբաղում, Նախիջևանում ևայլուր, ինչպես նաև Ռուսաստանում՝ Պետերբուրգում ևՄոսկվայում, ուր 1763թ. աշնանը Մելիք-Ղուկասը ճանապարհ էր ընկել Ղարաբաղի Գյուլիստան գյուղից՝ Մեհրաբ Մելիք-Շահնազարյանի հետ, որը Ռուսաստանում էր գտնվում Ղարաբաղի հարցերով։ Ճանապարհին Մելիք-Ղուկասը հանդիպել էր Ռուսաստանի կայսրուհի Եկատերինա Երկրորդի հրամանով Ղարաբաղ ուղարկված Ստեփան Ռազմոսի հետ, որը Ղարաբաղ էր գնում՝ Ղարաբաղի հարցերով բանակցելու համար։ Ռազմոսը Մելիք-Ղուկասին ներկայացրել էր Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Գրիգորի Պոտյոմկինին, որի հանձնարարությամբ Մելիք-Ղուկասը ուղևորվել էր Ղարաբաղ։ Ռազմոսը Մելիք-Ղուկասին ներկայացրել էր նաև Ռուսաստանի Ներքին գործերի նախարար Վասիլի Պետրովիչ

Ռուսաստանի Արտաքին քաղաքականության արխիվի «Աֆղանական գործեր 1763-1766 թթ.» ֆոնդում և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային վավերագրերի բաժնում[7]:

Բ. Ասլանովի գործունեության վերաբերյալ դեռևս միակ ուսումնասիրությունը հիմնված է ՌԱՔԱ-ում պահվող վավերագրերի վրա[8], որտեղ հեղինակը բարձր է գնահատել Բ. Ասլանովի զեկուցագրերի և ճանապարհորդության նկարագրության պատմագիտական արժեքը, սակայն այդ քնագրերը մինչև այժմ մնում են անտիպ և ոչ հասու հայ արևելագիտական ուղղի գիտնականներին: Քնագրերը ստորև հրատարակվում են ՍՄ արխիվային բաժնում պահվող պատճենների հիման վրա՝ պահպանելով ձեռագրի ուղղագրությունը:

I

Секретная записка: продолжения проезда моего за границей, что тамо присмотрено и разведано мною, значит под сим.

В прошлом 1764-ом году января 11 дня по данному мне секретному наставлению отправился я из Астрахани в путь до Кизляра обще коммерчествующей в Бухары и Хиву компании с директором армянином Васильем Абрамовым, коего поручено мне по ордеру астраханскаго губернатора господина генерал майора и кавалера Никиты Афонасьевича Бекетова по касающимся до него делам с посланным сообщением доставить в Персию в Зинзили к консулу Игумнову и следуя с ним прибыл в Кизляр января 20.

Тамо продолжился за остановкою его Абрамова по партикулярному делу несколько дней, ибо он, будучи в Астрахани запродал потаенно персидским и кизлярским армянам полосное железо и деньги с них взял наперед (почему за пуд не известно) с договором получить его в Персии в Сальяне или Гиляне с чего и отправлено [оное на компанейском судне Галиете Санкт Романе, кое в 1763-м году осенью не дошед туда в море разбило, почему они Армяне, не получа железа, домогались возвратить][9] от него те деньги и едва по многим спорам между собою окончали на данном от него, Абрамова, письме то железо отдать им в тех же местах, как выше явствует, - и потому отправились из Кизляра 29 января с рекомендациею от тамошняго коменданта г. генерал майора Потапова к пограничным горским владельцам и персидским ханам о препро-

вождении нас с безопасностию, дав к тому из Кизляра в канвой казаков 10 человек, куда я и имел проезд по наставлению под именем купца Пагарбека.

По отъезде из Кизляра чрез три дня прибыл в деревню Тархал к Тарковскому Шамхалу, который, усмотря у меня хорошую лошадь, напросился оною его презентовать, в чем я, чтоб не озлобить и привесть его более в знакомство и отказать ему не мог.

Почему от него отправлены с проводником чрез деревни Кумтархан и Буинаки на другой день достигли Хаидацкого владельца Уцмия в деревню Ксекенд. Тамо уведомились о нем, Уцмие, что он намерение имеет его, Абрамова, захватить за обман увозом взятой у него пшеницы и за неплатеж ему пошлин рахтар. Опасаясь сего, наняв проводников поехал он, Абрамов, от нас мимо его, Уцмия, другими глухими дорогами в Дербент, а сам я ехал настоящею дорогою, где на учрежденной от Уцмия для него, Абрамова, заставе об нем спрашован, но отозвался я неизвестием и в Дербент приехав февраля 6 дня подал Кубинскому Фетх Али хану от астраханского губернатора г. генерала маиора и кавалера Бекетова и от кизлярскаго коменданта письма, коротый приняв нас с благосклонностию и на вопрос его объявлено от меня, что я следую в Энзили к консулу Игумнову, куда в то самое время приехал и владелец Уцмий, коему при том же от кизлярскаго коменданта и письмо о себе подал, но он проговаривал из сердца: для чего я Абрамова провез мимо его тайно другою дорогою, на коем де он имеет не малую свою претензию. Однако я отозвался ему, якобы он, Абрамов, отправлен от меня наперед за некоторым делом, не зная о его на нем взыскании, и прочими пристойными резонами его успокоив и склонил на разобрание.

Будучи в Дербенте известно было о собрании кубинским ханом войска и о приуготовлении провиата идти войною на Шемаху и 17 февраля отправлен я от него, хана, за препровождением трех человек с ним, Абрамовым, до Баки, куда по прибытии по прежнему знакомству принят ханом ласково и поставлен на квартиру, при чем многие бакинские жители просили его, хана, на Василья Абрамова в увозе у них немалаго числа товаров, почему хан приказал мне их разобрать и удовольствовать, с чего мною между ними разобрание и учинено,

и некоторые из просителей удовольствованы деньгами, а другие обязались письмами ехать в Энзели, о чем от меня и в посланных к нему губернатору письмах показано.

Марта 1 дня отправились из Баки за препровождением даннаго из Дербента одного переводчика и попугчиков дербентцев 17 человек, едучи дорогою, видели стоящаго застовою с партиею Фетх Али ханова двоюроднаго брата, непослушнаго ему Ибраим хана, который всех проезжающих грабил и нас опрашивал, какие мы люди; но как от нас ответствовано, что мы российские и едем к консулу, то им мы пропущены без вреда. Но в самый тот случай встретились тут ехавшие из Сальян тамошние персияне с купленною Фетх Али хану лошадью в тысячу рублев, на коих Ибраим хан напал. Вспомогая им, из ехавших со мною персиян некоторые присовокупились к ним и имели между собою стрельбу из ружей и с обеих сторон по два человека и трое лошадь убили и с тем растались.

4 марта прибыв в Сальян, гилянский житель персианин хаджи Макеют приносил мне жалобу на него, Абрамова, о взятии у него товару до 700 рублев для продажи в Дербенте, где продав де его, деньги ему не отдает. Напротив чего Абрамов в оправдание представлял, что те деньги отдал он его родственнику; но на последок по довольном споре обязались письменно разобраться в Энзилях у консула.

Между тем разведано мною, что в стоящем на пути к Энзелям городе Ланкаре[10] тамошний Карахан имеет на него, Абрамова, претензию в увозе у него пшена и ищет за то его захватить, чего опасаясь по прошению Абрамова отправились на киржиме морем и на Караганской пристани за противным ветром стояли 11 дней, но не дождавшись тихости и способности к пути, обратились в Сальяны.

25 марта паки на киржиме купно с своими лошадьми чрез озеро переехали в Ленкару, где того начальника по отъезде к персидскому векилю Керим хану не было, затем наместнику его брату, бывшему в деревне Кизиль-агачь тамошний старшина о нашем прибытии дал знать и до получения известия отъездом нам воспретил, а по получении от него ответствия и для перевозу к брату его письма, поруча оное мне для доставления до него, 30 числа поехали сухопутно.

Апреля 1 дня по прибытии в местечко Астару от тамошняго начальника Риза-кулы хана и также 3 апреля в местечке

Лумур начальником Шуджа Эддин ханом трактован я был столом и препровождаем от места до места с проводниками и на последок приехал в Энзили 5 апреля, куда дорога лежала от самаго Кизляра обыкновенно около моря в виду только от Баки до Сальян продолжается в отдаленности от него степью.

Будучи в Энзилях у консула в праздничный день за обедом вдруг взошел в покой к нам гилянскаго Гедает хана домовый управитель персианин Ага Рафи и с ним персиян до 50 человек, все с рычагами, и кричали в покоях с суровостию, грозя разломав разбросать в воду, от чего мною и прочими купцами едва они отвращены пристойными увещаниями. А причина сему гвалду состояла следующая: из консульских баранов пасомых тамошними жителями в тот день один по неусмотрению пастуха, отлучась от своего стада, забежал в другое обывательское, за коим ходил взять консульской свиты солдат; но пастухами он ему не отдан и отослан с бранью, за что между ними сделалась драка, к чему на помощь с обеих сторон солдаты и персияне присовокупились, куда прибежал и оный Ага Рафи с персиянином Мир Муталибом и вмешались в ту ссору и сам он, Ага Рафи, одного солдата ударил брошенным камнем по боку, за что ему мстили и разбили рожу до крови; однако по множеству персиян консульские солдаты разогнаты, чего всего он, консул, и никто не ведал. По то время, как он, Ага Рафи, злобясь, на сие, пришел с разбоем к ним в покои, о чем он, Ага Рафи, и Мир Муталиб приносили в Лагаджане гилянскому Гедает хану жалобу, который прислал к нему, консулу, нарочнаго своего человека с осведомлением, как оно происходило и если он, Ага Рафи, подлинно так обижен, то б за него как почитаемаго по их магометанскому закону за святаго, тот человек, который его в кровь повредил, был сожжен. Токмо по представлениям моим и консула зинзилинскому Ших Али Исламу, что той драке были начальники сами персияне и он, Ага Рафи, своим азартом и наглостию ему консулу более причинил обиды, яко поверенной от всероссийской стороны персоне, по каким причинам ему и продолжаться тамо весьма опасно и к выезду было приготовлено судно. Оное дело чрез посредство его Ших Али Ислама оставлено, и сами персияне тамошние купцы просили его, консула, о невыезде, о чем и он Ших Али Ислам к Гедает хану писал, чтобы то дело уничтожить, объявляя, что из того последует им великий убы-

ток, потому от него, хана, прислан к консулу нарочный и с ним вышеоглавленные Ага Рафи и Мир Муталиб в праздник пасхи во первых с поздравлением оного, а при том и с прошением о прекращении той ссоры, на что консул снисходя на состояние в тиши наилучшей комерции, все то предоставя и сам намерение о выезде оттуда отложил.

В продолжении мое в Зинзилях разведал я следующее.

1-е. Сказывали тамо, что в лагере персидскаго векиля Керим хана из первенствующих при нем Тураб хан, секретарь его мирза Назып, домовый управитель Назыр и другие четыре хана с одним евнухом согласились его, Керим хана, убить, но один Керим ханов служитель, уведомясь о сем, донес ему, хану, отчего он, остерегаясь, в одну ночь из обыкновенной спальной ставки своей вымышленно вышед в приуготовленную другую ставку, примечал их действия; а те умышленники, не зная о нем, пришли было к той ставке испол[н]ить над ним свое злое намерение; но не нашед его тамо устрашась от нея, побежали, коих Керим хан велел переловить и по распросам евнуха и некоторых из ханов приказал казнить смертию; а Тураб хану и прочим выколол глаза.

2-е. Слух носился тамо о собрании в Турции войска для отправления под командою вавилонскаго паши чрез Армению в Грузию к нападению на сопротивляющихся турецкой стороне Мелетинцов; называемых по турецки Башачуг. Якобы от Порты Оттоманской Керим хану объявлена война и командирован в Персию и Грузию особый корпус войска под предводительством семи турецких пашей и к грузинскому царю Ираклию послан от турецкаго двора нарочный курьер с угрозами за вспоможение его против турок мелетинцам; но будто на то от него, Ираклия, ответствовано, что он никакой помощи им не чинит, однако буде турецкий двор намеряется с ним вступить в войну, то он на то готов, и с тем изъяснением отправил в Константинополь четырех человек своих князей. Война же у мелетинцев с турками происходит за непродажу туркам по запрещению нынешняго их царя Соломона христиан, о коем сказывают, что уведав он об одном мелетинце, который продал своего служителя христианина туркам, велел его за то сжечь.

По сим разглашениям по приказу консульскому находящиеся в Энзилях армяне отправили от себя в Арарат к армянс-

кому патриарху с просительным письмом уведомления о турецкой армии нанятаго скорохода; но сей не доехав до города Ардевиля нападавшими на него персиянами шахсевенцами прибит и изодрав письмо прогнан назад.

В продолжение ж тамо в одно время при самом консуле переводчик его Шубин в шумстве при многих людех спрашивал меня неведомо с чего, с какою комиссиею и куда я отправлен, в том бы консулу дать знать, проговаривая при том, что он обо мне не ведает, может де я из России и бежал; но я сколько мог оттого ему отказывался пристойностию.

Мая 1 дня отправлен я был от консула без всякой рекомендации в Рящь, где принят им, ага Гедает ханом благосклонно, и при том между разговоров проговорил, якобы на меня у него, хана, есть жалоба о вышеописанной бывшей у консула за барана ссоре, от персиян, на что я ему с своей стороны в опровержение того представлял какия причинены ему, консулу, яко от высочайшаго российскаго двора знатной персоне от тех персиян озлоблении без ведома его, хана, и тем его к российской стороне приводят в подозрение и в нарушение заключеннаго между всероссийскою империею и персидским государством вечно мирнаго трактата и соседственной дружбы, также и другие пристойные к сему представлял резоны, что он принял себе за благоугодность и за то благодарил и унял с собою обедать, а по обеде от него вышел в отведенную квартиру.

На другой день по приказу ханскому приходили ко мне в квартиру гилянские старшины с поздравлением приезда, а после паки был я у него, хана, коим спрашиван, куда и зачем я еду, на что от меня ответствовано, якобы я отправлен от астраханскаго губернатора для покупки ему по знаемости моей разных куриозных вещей и намерен для отыскания их ехать далее в Персию; но хан напротив того вызвался, будто переводчик Шубин сказывал ему, что я послан в Мешед к Шагрух шаху, но я на то отозвался, что он разве ему, хану, такую ложь на меня взвел, будучи в не уме, уверяя, что я подлинно еду, как выше значит, только для покупки куриозных вещей и может быть случится по надобности той заехать и в Мешед, только до Шагрух шаха никакого дела я не имею, с чем уже и отъезжаю и просил его о даче мне переводчика и рекомендации к Казбинскому Мирзе Али и Испаганскому Эскер ханам, коих по даче от него 5 числа мая действительно в путь до Казбина отп-

равился горами, где понес великую опасность от грабежа персиян.

14 числа мая приехав в Казбин, тамошнему хану рекомендацию Гедает хана о себе подал и принят им ласково при чем разведано:

1-е, что Керим хан в городе Испагани умертвил из своих ханов пять человек за научение находящихся при нем Калмык четырех человек его Керим хана убить, которые с тем взошли было к нему хану в баню с обнаженными саблями; но им против их азартным криком устрашены и приведены в робость. В таком случае он, отняв у них две сабли, двух из них убил сам, а другие двое ушли, только и они отисканы и в принесении повинной открыли тех ханов, кои их на то склонили.

По приезде в Казбин и Гамадана купеческаго каравана уведомлено, что лежащая к Мешеду дорога весьма опасна от трухменцов, которые де недавно ехавший купецкий караван разбили, а вавилонский паша согласился с живущими в нем персиянами многим числом находящихся тамо турецких министров и турок всех побить, но те министры проведав о сем прежде самого его, зломышленника на них, убили, и вместо его определили другаго пашу; но как сей о побитии за вышеписанный бунт персиян по их желанию не согласился, то и он в сходство первому от них убит.

О посланном от консула Игумнова к Керим хану толмаче Муслюме сказывано, что его чрез Рящь Гедает хан не пропустил и возвратил назад; зачем он отправлен морем в Мизондронь, где взяв с него хан в презент сто рублев к Керим хану ехать дозволил.

Мая 18 отправился я из Казбина с данными от хана проводниками военными людьми персияны и прибыл в Кашан. Тамо по объявлении себя наипу Абдул-беку разведал, что Керим хан в сорока тысячах войска пошел из Испагани для усмирения бунтующих против его персиян Бахтир, однако того народа старшины не допуская его до себя, принесли ему повинные и за понесенные походом на них убытки подарили ему денег 40000 рублев, катыреи - сем сот и тысячу пятьсот лошадей; тем он удовольствуясь, возвратился.

Живущий в Англии армянин Петрос приезжал оттуда в Испаган к Керим хану с прошением о дозволении производить в Персии англичанам комерцию в Бендер Абасах, где и прежде

оная была, на что от него, хана, и дозволение воспоследовало, с чего находящийся тамо английский резидент против оного города на острове при самой морской пристани построил каменную крепость и снабдил ее в оборону артилериею, в которой и поселилось разных нацей людей многое число, и производится великая комерция, куда и все беглецы отовсюду без всякаго опасения приемлются.

Июня 3 дня отъехал я из Кашани в купеческом караване в Мешед; но 13 дня усмотрели на пути едущих трухменцов веровскую партию 150 человек, кои, разбив деревню, везли с собою ясырей и гнали скот и усмотря нас, половина из них осадили наш караван, а другая осталась при добыче своей и хотя мы от них оградясь товарными кипами, отбивались ружьями часа четыре, при чем они, трухменцы, убили в караване шесть человек и усмотря, что избавиться нам от них неможно, договорились с ними отдаться им без всякаго мучения людей и как только трухменцы начали в караване людей и товар разбирать, то в самое время выслана была на них из города Наина партия 150 же человек, с коими трухменцы, оставя караван, вступили в бой, между чем я с двумя товарищами бежали на лошадях, но тех товарищей трухменцы нагнав, убили, а я сам ушед и, не зная дороги, ездел по степи три дня и едва нашел одну деревню, где наняв проводника выехал с ним в город Езду и слышал, что трухменцы тое высланную партию разбили и караван наш разграбили, в том числе достался и вес мой экипаж и купленный мною в Энзилях на казенныя деньги товар и остались только при мне одна секретная инструкция с прочими записками и золотою персидскою монетою 50 рублев, зашитые на мне в платье.

В городе Езде разведано, что Керим ханов брат Зеки хан, огорчась за выколотие глаз дяде его Ших Али хану, против его взбунтовал и бежал с партиею в Кашан и, ограбя тамо жителей, ушел в пограничный к Индии город Хауза и, как тамошняго главнаго, так и других ханов умертвя, сам в нем усилился владетелем и хотя Керим хан для поиска над ним посылал 4000 человек войска под командою Незер Сия хана, но он от него разбит.

Город Кирмана Дербуни Таги хан, последуя тому брату его, также взбунтовал, коего для усмирения Керим хан послал с Амар Гули ханом войска 5000 человек, но сии, имея сраже-

ние, одолеть его, Таги хана, не могли, в таком случае пристал он, Гули хан, к нему, Зеки хану, вообще бунтовать, против коих ходил с войском своим сам уже Керим хан и победя обоих, Амир Гули хана и по нем Дербуни Таги хана умертвил, а брат его Зеки хан по просьбе матери своей с ним Керим ханом помирился и, прибыв к нему, остался в его лагере.

После того еще открылся потаенный умысел его Керима хана умертвить, за что согласники злодейства Фетх Али хан, Азат хан, Мусалон Назир хан, Незер Али хан с прочими умерщвлены.

Июля 1 дня выехал я из Езды случившимися попутчиками и 26 дней по безводной песчаной и каменистой дороге продолжался и едва августа 2 дня приехал в город Табас, состоящий под владением афганского Ахмед шаха, где явился начальнику Али Мердан хану и подал о себе рекомендательное от Таги хана письмо.

Во оную бытность мою он, Агмед шах, прислал к нему, Али Мердан хану, с требованием войска ста тысяч человек, но он от отдачи его отозвался множеством около себя неприятелей трухменцев, курдов и прочих народов, от коих де имеют всегда великое опасение.

5 августа из онаго города выехал за препровождением данных от хана двух трухменцев и четырех афганцов, с коими продолжал путь до Мешеди, токмо с великою от трухменцев опасностию, и дорога была безводная, пустая, каменистая и горная.

Сентября 2 дня прибыл в Мешед, явился тамошнему Фиридон хану, родом из грузин, состоящему в магометанском законе, коему я объявил себя грузинцем и принят им благосклонно, и отведена была мне квартира в доме его.

Тамо я разведал, что пред приездом моим Агмед шах афганский присылал из Кандагара к Шагрух шаху о собрании около Мешеди войска, но он оттого отказал по бывшему тогда замешанию, ибо он, Шагрух шах, имел тогда дело с управителем курдов, имянуемым Чаварханом и другим Аллаверди ханом, прозываемым Джелаир, за противности их ему усмирить, на что и собрано было войска 10.000 человек под командою Фиридон хана, который делал с ними великое сражение и хотя из курдов убито много, однако не окончив победы разошлись; а на последок положили между собою договор: на место Шаг-

рух шаха за его слепотою утвердить шахом большаго его сына Надыр мирзу, токмо при мне точно того еще не окончено.

По прошествии сей опасности отправлен я из Мешеди от Фиридон хана за конвоем шести человек до города Ирата[11] 8 сентября, куда прибыл чрез пустую степь.

22 числа явился с письмом его, хана, тамошнему начальнику Наджап хану.

Во время пребывания моего во оном городе разведано мною, что в прошедших летах, а когда — точно не упоминают, будто китайский Джонжон и Онбон хан с китайским войском в 300.000 человек ходили во Малую Бухарию и осадили города их Кошкар и Еркень и с выходящими из тех городов кошкарцами имели полныя баталии, кои защищали владетели их два брата Ая ходжа и Гун ходжа и продолжалась осада их года с три, но на последок все они, китайцы, разбиты и те ханы сами убиты и многие взяты в плен.

После того еще китайский другой Джонжон хан приходил к тем же городам в 80.000 человек, но также разбит и сам бежал; но китайцы за те крайне огорчительныя и несчастливыя неудачи, собрав многочисленную армию лет тому с семь, паки послали его же Джонжон хана, о чем уведомясь, те бухарские владетели два брата, будучи не весьма сильны, посылали от себя с прошением вспоможения в Большую Бухарию, в города Каршу, Шаарисявс, Хажаб, Ташкент, Бальх и прочия тамошния места, но как от них отказано, то они Малой Бухарии владетели, согласились с киргис-кайсаками и зенгорцами и собрав все свои силы, сколько могли, имели с ними, китайцами, немалое сражение; но по великой силе китайцев разбиты и многие побиты и оставшие разбежались по туркестанским городам, из коих де некоторые зенгорцы ушли и в Россию. В таком случае Малой Бухарии города Кешкер, Эркень, Кутан, Ахсубай, Сайрам, Куча, Корхачалиш, Алохтур, Паза и Барколь достались за владению китайцов, и в одном из них, Барколе, по великости его, содержится китайская армия для того, что он граничит с Туркестаниею, и сверх сего от городов Хожанта и Гогона и от кочующих около их киргис-кайсак подвластных тем городам взяты в Китай аманаты; а владетели Малой Бухарии два брата в пяти или в шести тысячах человек бежали к узбекскому городу Лалабадаш хану, где узнав их хан Султанша лестию приглашал к себе в город для жительства по одно-

законию, на что из них один брат Гун ходжа и согласился и взяв некоторую часть из своей войска, приехал в город и хотя принят сперва благоприятно, но опасаясь их искусства в воинских обращениях, осады и завладения города, побиты, а оставшие разобраны по рукам. В таком случае другой его Ай ходжа с оставшими при нем военными людьми бежал в левую сторону города к индийской стороне, за коим Султан-ша хан ездил в погоню и догнав их в степи в песчаных местах от жаркаго воздуха утомленные на них напал и самаго Ай ходжу с прочими убили, а достальных живых с бывшим при них богатством взяли себе в добычу, о чем уведав, Ахмед шах афганский посылал к состоящим в Малой Бухарии китайцам посланника своего Маамат Риза бека для истребования тех убитых владетелей двух сынов, кои ему и отданы и привезены в город Бальх, каковое происхождение точно уверяли во Ирате бывшие на тех баталиях беглые оттуда зенгорцы, кашкарцы и киргиз-кайсаки и сверх их те известии и во всех местах о точности их подтверждены.

По завладении китайцами вышеписанными городами, принадлежащими Малой Бухарии, Агмед шах афганский, покоря себя город Мешед со всеми к нему принадлежащими местами, потом как вознамерился идти с войском в Индию, поручил во управление и оберегательство города Туркестанский Бальх афганскому Али хану и узбекскому Аджи хану с пятьдесять тысяч войска из афганцев, Мешед - Шагрух шаху, а прочие города другим ханам, сам отправился в Кандагар, откуда послал наперед себя в Индию с войском в 60 тысячах человек сердаря Джаан хана, приказав ему, подошед к пограничным индейским городам, нападений не чинить, а ожидать его самого, куда в скорости и сам в сорока тысячах пошел к нему в соединение; но Дж[а]ан хан дошед до перваго индейскаго города Мутрама, почитаемаго за дом идолов их, с вышедшими из него индейцами, не ожидая шаха, оказуя свою ревность в службе сделал сражение и сбив их с поля, город взял в добычу и идольския кумирницы раззорил.

Уведомясь о сем, живущие около города индейцы, завомше Сик, собравшись немалою армиею, пришли на освобождение города и напав на него, Дж[а]ан хана, разбили; который принужден был бежать назад, встречу к Агмед шаху; но индейцы, гнався за ним по пути дошли до обоих и самаго его,

Агмед шаха, разбили ж, который с великим уроном обратился в Кандагар и, набрав вторичную армию во сте тысячах человек состоящую, в ноябре месяце 1763 года пошел паки в Индию, и что тамо происходит, известия да и его возвращения при мне не было.

Октября 14, наняв я в препровождение двух трухменцев, поехал в город Лавр[12] и прибыл 22 октября, который граничит с персидской стороны трухменцев, а из онаго с данными мне от Байрам Аги хана проводниками двумя трухменцами отправился до города Чарджу; но на пути трухмены меня одержали по сумнительству, якобы я персиянин и еду их места осматривать и бывшие при мне оружие отобрали. Однако на последок по уверению тех проводников едва освобожден и оружие возвращено, почему и прибыл в город Чарджу 4 ноября, состоящий под владением узбецких татар, у коих еще есть подвластные города Караколь, Анхо, Балх, Килят, Карш, чрез кои проехал до столичнаго города Бухары, куда прибыл чрез степную дорогу и шалый лес 29 генваря сего 1765 года, где видел пленных русских людей более 200 человек и уведомился от них, что они большею частию взяты под Оренбургом киргиз-кайсаками, которые, возвращаясь от Оренбурга с меноваго двора в свои кочевыя места всех, кто б им ни попался из русских, захватывают и увезя продают, между коими имеются 4 человека кананир, кои тамо и артилериею действовали и еще Сызранскаго жителя Ивана Степанова, который взят в плен киргиз-кайсаками назад тому лет с двенадцать с зазимовалаго на Воле в урочище Круглом Сызранскаго купца Кандалаева судна с тремя товарищи и ныне находится у бухарца Мирзаваита аксакала, да двое такие же попались мне в Хиве, да один оренбургскаго купца Якова Иванова Куницына сын оренбургской губернской канцелярии канцелярист сказывал о себе, что он назад тому более года будучи на меножном дворе у купцов в гостях и пошед от них пьяный, заплутался и нашел на одно киргиз-кайсацкое кочевые, кои поймав его, связали и продали в Хиве хивинцу Мурат-баю. Да еще видел тамо астраханскаго жителя Ивана Маркова, коего сын находится здесь в работе на фабрике персиянина Садыка; оной и с ним русский же Григорий Шалимов живут у хивинца Абурахмана, а брат его родной ныне находится в Астрахани хивинец Мамет Сеит. Еще Ивана Хрусталова, Дементья Семенова прозванием Оленок, Илью

Федорова, Ивана Кирилова, кои взяты в плен киргиз-кайсаками в одно время с разбитаго на Киргиз-кайсацкой стороне в урочице Прорве судна, и все они, пленные, просили меня со слезами о выручке их из плена, о чем объявляя предаю в вышнее разсмотрение.

Февраля 18 выехал из Бухар с караваном в Хиву до города Ургенча и прибыл туда чрез степь марта 28, где и их пленных видел.

Из Хивы отправясь в караване прибыли 16 апреля в Мангышлакскую пристань к Каспийскому морю, куда дорога была безводная и безлесная чрез горы и, ожидая судна, продолжаясь тут мая до 1 дня; а потом на пришедшее морское судно астраханскаго купца Ефима Бирюкова, сев с прочими купцами, прибыли в Астрахань. Во обращение мое в тех местах приметил я о торгу, что оного в Персии никакого нет, но только хлеба в урожае довольно. До и в Бухарии торг весьма малой.

Капитан Богдан Асланов.

II

Рапорт Богдана Асланова Астраханскому губернатору Никите Афанасевичу Бекетову

По 1му пункту. Намерения афганскаго народа, касающагося до Малой Бухарии да и нагайскаго народа хана Агмедцы, тамо никакого нет, а точно пребывание имеет афганский Агмед шах имянуемый прежде сего Ахмет хан в городе Кандагаре, лежащем между Персиею и Индиею, где и все владение его Афганцев состоит, который сверх того содержит в своей власти завоеванные им персидские города Хорасанской провинции Таббас, Мешед, Калат, Баварт Чабучлю, Амирхан, Мовна, Мужнут, Ширвана, Кочан, Рактан и Чинар. И около афганцев кочующих народов никаких не имеется, и афганцы жительствуют селениями, городами и деревнями. Разстояние от города Кандагара до перваго Туркестанскаго города Балха 50 дней езды, а Малой Бухарии до городов Эркеня и Кашкара сколько быть может - неизвестно.

По 2-му. Агаметца хан (котораго, как вышепоказано, тамо нет) да и оной Ахмед шах афганский владетель никогда к китайскому двору с требованием, чтобы за раззорение китайцами бухарских городов Эркеня и Кашкара отдать городам во удовольствие завоеванную китайцами зенгорскую землю, никого не посылал и из Киргиз Кайсак на совет к себе и в общество о принятии намерения за утесняемых от китайцев магометан вступиться не призывал и нималого о том известие не слышно.

Затем сообщает о силе этого народа "имеет немалую знатность и силу, коего все окрестные народы опасаются, а они напротив того ни от кого по могуществу своему к опасности не зависят..."

Ахмед шаху не мог сообщить обнадеживание относительно подкрепления против китайцов, потому что в то время он находился в Индии[13].

"О удобности к возстановлению от персидскаго города Астрабата с Индиею торгу сухим и водяным путем мне разведать и приметить было не можно, потому что я по неспособности пути по крайней опасности от трухменцов проезда в него не имел, а следовал, как в реченной записке явствует, другою дорогою, однако сколько можно обстоятельство лежащаго от Астарабата к Индии пути знать, то по неудобности его яко должно ехать туда чрез самыя гористыя и безводныя места, Мешед, Имрат и афганское владение, что составить должавшую и трудную дорогу проезда иметь совсем нельзя и крайне от трухменцов опасно грабежа и пленения. В таком случае комерции возстановить чрез сие место неспособно".

О делах бывшей коммерческой в Хиву и Бухары Компании директора Армянина Василья Абрамова какие до него касались и мне дошло до сведения, об оном показано в означенной записке.

(NB. На Василия Абрамова отовсюду приходили жалобы, так что привилегии компании были уничтожены и торг сделан свободным).

Сверх всего вышеписаннаго присмотрено мною

1ᵉ. В Бухарии в жительство мое на гостинном дворе видел я у Хивинцев и у Астраханских татар Ахуна и у других, а как их зовут - не знаю (которые в то время приехали туда из Астрахани) проведенныя ими отсюда показанно ружья, свинец,

сталь и железо, и приметил, что оное они провозят. Свиннец разбивают тонкими досками и кладут между сукна в таях и еще его ж и сталь кусками заливают салом в кадках с жареным мясом, которые они употребляют в пищу себе, и в больших таганах и шешлыках, кои делают здесь нарочно из одной стали, а ружья и железо каким образом провозят, прасмотреть и разведать не мог. И егда астраханские татаре прикащик Гилянскаго двора жителя Аги Мурзы и Мавлемберди (который ныне приехал в Астрахан, и означенный Ахун, так и прочие, что я, посланный из Астрахани, признали, то боясь о тайно провезенным им товаре здесь мною объявления, просили тамошняго пошлиннаго зборщика и того гостиннаго двора откупщика, из гостиннаго двора меня выехать и на место мое в лавку посадить татарина, приехавшаго туда с товаром, да и сами пришед к моей лавке мне великое ругательство бранными словами, называя меня точно шпионом и хотели донесть о сем тамошнему Абул Фезил хану, однако я, претерпевая оное, сносил и нимало о себе знать не дал, тайно же привезенное туда железо продается по тамошнему весу батман бухарский шесть пуд по 16 червонцев пяти рублевых; стали 17 фунтов по 4 червонца, ружья павловской работы - по 5 червонцев, а свинец - фунт на российские деньги рубль тридцать копеек.).

2°. В Хиве приезжающим отсюда купцам армянам и татарам от хивинскаго Мейстера или по хане управителя чинится великое отягощение в сборе пошлин, которую они берут с привозных и покупных товаров с татар равную со своими подданными, а с армян - против того вдвое, и далее Хивы в Бухары с торгом не пропускают, а принуждают товары свои отдавать хивинцам в долг до спуска, и у кого таким образом возьмут, то едва платы получить может половину, а у иных пропадает вовсе и никакого в том удовольствие не делают, а когда Хивинцы привезенные из России товары свои в Бухарах распродадут, то уже в таком случае за великие подарки пропускают в Бухары и тех армян и татар, а в резон тому объявляют, что они Хивинцы из Астрахани в Москву ни за чем не пропускаются, при всей той наглости запрещают к себе и ездить, ибо де они вывозят только от них золото и серебро.

3°. В Мангышлаке тамошние Трухменцы с приходящих к ним отсюда судов за пристань и с выгружающихся на их берег купцов с товарами для переезда до Хивы вымогают великие

подарки, и пошлину всяким товаром и по лакомству и зависти своей что у кого хорошее ни увидят, все просят себе; а ежели кто не даст, то почитая себе за обиду, стараются не только сделать какое злодейство, но и совсем ограбить и умертвить. И нарочно купцов держат на берегу по месяцу и далее, куда по уведомлению собрався трухменцы по тысяче и более, требуют все наглостию презентов, коих видя купечество такие суровые зверские поступки, опасаясь грабежа, принуждены сверх подарков от себя кормить, чего они явно просят, и оттого претерпевают великие убытки и ругательство, говоря и отбивая их зачем де они к ним приезжают, им де никакой нужды в них нет, и на последок договорясь о перевозе до Хивы, поставят сами верблюдам своим цену в семнадцать, да за провоз 6 или 7 червонцев четырех рублевых, и содержание при нем трухменца от купца; а ежели в пути который из верблюдов умрет или заболит, то берут за него и за провоз полную плату, и тем самым делом купцов притесняют и отгоняют. Когда же какое морское судно из Астрахани к пристани подойдет, тогда трухменцы выходят на берег с каменями и оружием и съезжать на берег не допускают до тех пор, пока получат себе по своему желанию презент и потом уже к съезду и торгу допустят.

В бытность же мою тамо сверх купленнаго мною в Энзилях на казенныя деньги товара, для показания пространнаго своего за границей купечества (под которым званием туда был я отправлен, чтобы не подать о себе сумнения) имел при себе и собственнаго моего экипажа и товара на 500 рублев, котораго чрез продажу желал я более для высочайших Ея Императорскаго Величество интересов полезное приобресть, а при том и свое состояние в разсуждении имеющагося на мне разных людей долгу при том случае посылки моей поправить, но, как в означенной секретной записке значит, все то трухменцами купно с казенным товаром пограблено, почему принужден я был для получения о тамошнем состянии известии и в проезд мой на содержание мое занимать в тамошних местах на векселе деньги, и сколько их кого мною занято и на что именно данных мне из казны денег издержано, о том реэстр; а какие в бытность мою в Персии от тамошних командиров посланы были со мною к другим таким же командирам на персидском диалекте рекомендательныя обо мне письма, из коих, по слу-

чаю небытности моей у них, остались у меня четыре письма, оныя в оригинале прилагаю при сем.

И о всем том Вашему превосходиельству чрез сие покорнейшие доношу в разсмотрение и прошу означенныя занятыя мною для казенной надобности на векселя деньги всего 585 рублев для расплаты моим заимодавцам приказать мне выдать и о том учинить резолюцию.

На подлинном подписано тако:

Капитан Богдан Асланов.
Июля 5 дня 1765 года.

PAVEL CHOBANYAN

BOGDAN ASLANOV'S TRAVELING NOTES

The article deals with the description of Bogdan (Baghdasar) Aslanov's (captain of Russian military service) travel to Persia and Afghanistan in 1764-1765. After his return he presented a report named "Secret Note" to Russian authorities.

In the description we find a lot of interesting information about the political and economical situation in that countries as well as about the diplomatic and military-political relations between China and Afghanistan in the mid of XVIII century.

ՕԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ходжаев Аблат, Взаимоотношения Цинской империи с Джунгарским и Яркандским ханствами (1700-1760),Ташкент, 1989, с. 49-52 (автореф. докт. дисс.).
2. Б. П. Гуревич, Международные отношения в Центральной Азиии в XVII-первой половине XIXв., М., 1979, с. 196.
3. "Лев Асланов был персицкаго города Сигнацкого Гарабахтов армянской дворянин и был в военной службе того города у самовладельца Авана Бабанова юсьбашею, и за верное подданство под протекцию блаженныя и вечной славы достойныя памяти государю императору Петру Первому и за оказанныя от России военною службою против лезгинцов и турок с протчими армянскими того города дворяны лезгинцами убит. А он, ответчик, в малолетстве теми лезгинцами взят в полон и имелся в полону в персицком городе Шемахе, о чем значит в данном ему, ответчику, государственной иностранной калеги ис канторы указе, с которого он, ответчик, к сему делу объявит копию. И потому, что, он, ответчик, был в полону и оттуда означенным армянином Сергеем на обмен выкуплен, купленым холопом называть и за холопа

признавать нимало не подлежит, ибо он, Сергей, ево, ответчика, и на обмен выкупил, и то за одолжение и приятство к нему отца его, ответчикова, почему он ево, ответчика, и содержал так, как сына". Shu Русско-Индийские отношения в XVIII веке (Сборник документов), Москва, 1965, с. 309.

4. Ю. В. Ганковский, Миссия Богдана Асланова в Афганистан в 1764 г., - "Советское востоковедение", 1958, N 2, с. 86.
5. ЦГАДА. Фонд Гос. архив, разряд XVIII, дело 219, л.1-3.
6. ЦГАДА, Именные указы с 1753 по 1766г. по азиатским делам, N130. Shu նաև նույն տեղում, Фонд Гос. архив, разряд XVIII, дело 219, л.1-3.
7. ՍՄ, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2, վավերագիր 20: Այդ նյութերի առկայությունը արձանագրել է Հ. Խաչատրյանը. տես Հ. Ն. Խաչատրյան, Հայ և ռուս ժողովուրդների զինակցությունը ռուսական բանակի կասպիական արշավանքում, Երևան, 1972, էջ 43, 45:
8. АВПР, ф. Афганские дела 1763-1766гг., д. 1.
9. Տեքստում ջնջված է:
10. Ленкоран.
11. Герат.
12. Надо бы Мавра, т.е. Мерв (ծան. գրչի).
13. Мы не прочь были помочь Афганцам против Китайцев из опасения их с одной стороны, а с другой потому, что сибирское пограничное начальство доносило Коллегии ин. дел, что китайцы после своих побед сделались очень "высокомерными".

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ՊԱՏԱՐԱԳԱՎԱՃԱՌԻ

ՀՈՒՐՔ - ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ՊՈՏԵՐԱԶՈՒՐ ՀԱՂԹԱՆԱԿ
ՀՈՒՐՔՈՒՀԱՏՈՒՆ ՎԱՍԱԲԵՐՅԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
(1920Թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ)

1920թ. նոյեմբերին ճակատագրական էր Հայաստանի համար: Հոկտեմբերի 30-ին թուրքական զրասիլ կազմակերպությունը՝ իսկ նոյեմբերի 2-ին Ալեքսանդրապոլի պայմանագրով Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրեցին իրենց պատվիրակները: Դեռ մեկ ամիս առաջ Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրեցին իրենց պատվիրակները: Դեռ մեկ ամիս առաջ Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրեցին իրենց պատվիրակները: Հայ ժողովուրդը կանգնած էր ամենամեծ աղետի առաջ: Ամբողջ երկրում տիրում էր ահ ու սարսափ: Ամեն մարդ զգում էր, որ ինչ-որ սարսափելի բան է պատրաստվում:

Մարտի սկզբներին Ալեքսանդրապոլում սկսվեցին հայ-թուրքական բանակցությունները: Հայկական պատվիրակությունը գլխավորում էր Ալեքսանդր Խատիսյանը, իսկ թուրքականը՝ Քյազիմ Կարաբեքիրը: Հայերը ստիպված էին ընդունել թուրքերի պայմանները, որովհետև ուրիշ ելք չկար: Հայաստանը պարտված էր, նրա զորքերը ցրված էին, զենքն ու զինամթերքը՝ սպառված: Ամբողջ երկրում տիրում էր սարսափ ու անորոշություն: Ամեն մարդ զգում էր, որ ինչ-որ սարսափելի բան է պատրաստվում:

Մարտի սկզբներին հրաման տրվեց անհապաղ զորքերը հանել Ղարաքիլիսայից: Հայկական զորքերը նահանջում էին Ղարաքիլիսա-Ալեքսանդրապոլ երկաթգծով: Ամբողջ ճանապարհին թուրքերը հարձակվում էին հայկական զորամասերի վրա: Հայերը ստիպված էին կռվել ամեն մի կայարանի համար: Ամենաթեժ մարտերը տեղի ունեցան Ղարաքիլիսայի, Ղարաքիլիսա-Ալեքսանդրապոլ երկաթգծի Ղարաքիլիսա-Ղազանչի հատվածում: Հայկական զորամասերը, որոնք կազմված էին հիմնականում կամավորներից, ամենայն քաջությամբ կռվեցին, սակայն ուժերը անհավասար էին: Հայերը ստիպված էին նահանջել:

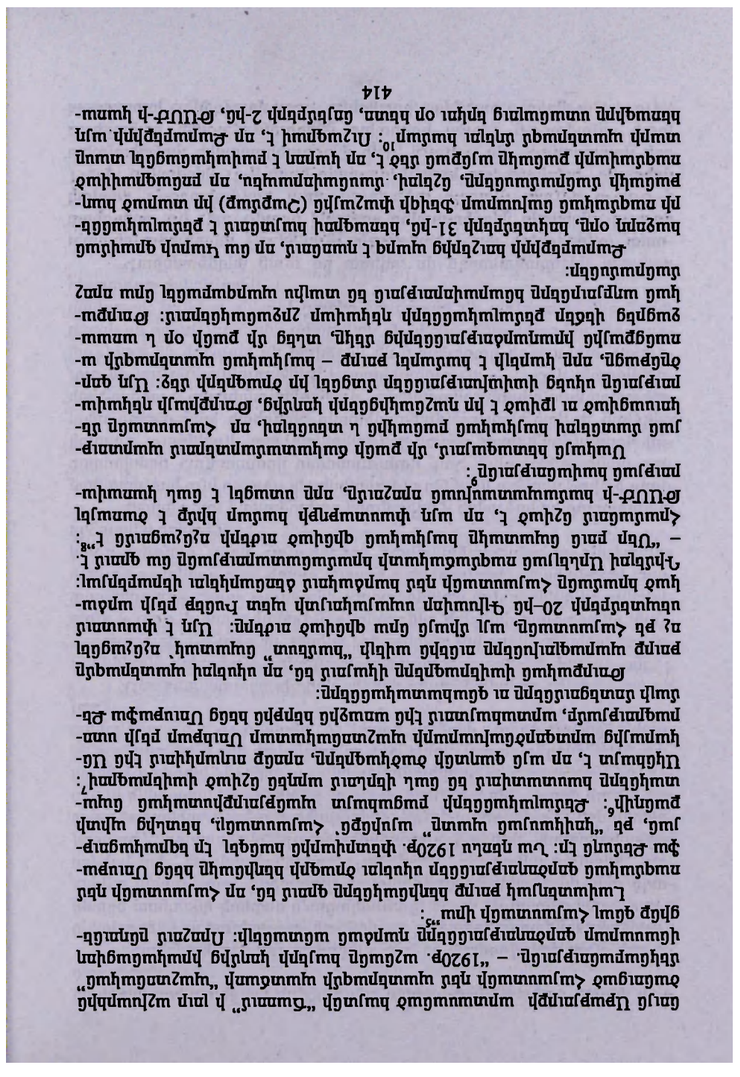
ստիպեն հեռանալուց գործում էին որպես ազգայնամիտ ուժերի գործակալներ:

Վահրամգունին նիհարամարմին եղել ես գաղտնի միայ նաև ծոյր գաղտնի, հրացգից մի քանի ծածկագրեր եմ: Մյդ հաճգստացքը հաղորդում է հրացց բացառիկ կարևոր գշուահատկություն, քանի որ հեռախոսային կայանները Օսմանյո կայսրության փոխարեն "հիմնական" էին ծառայում հայտնի Ծատրեան եղբայրների ընկերության հաստատած ներքին հեռախոսային ցանցերում: "...Մեր պատասխանատու էր. - "...Մեր պատասխանատուները ներքին գործերի մի քանի պաշտոնյաներ էին, որոնք հրացց կենտրոնական շտաբում էին աշխատում, ինչպես որ այդ ժամին շատերը հայ էին գործակալներ"[3]:

Վահրամգունը ցույց եմ տալիս, որ բնակարանները հիմնած ապահովագրության եղբայրների պատճառով շատ փոքրիվ տրամաբանական էին: Դրանց հիմնած ապահովագրության պրոցեսը այն էր, որ Ազգային Պետական Բանկ-ի կողմից 1920թ. հոկտեմբերի 18-ի մեծ գիտաժողովում, որտեղ ես, ներկայիս գիտնական ազգայնականների եզրակացությունները հիմա, ճշմարիտ է, որ Հայաստանի ներքին գործերի նախարարությունը ընդունեց 8-ից ութսունհինգ տոկոսը ամենաշատ տեղ ապահովագրության ենթարկվածների, "բացարձակ անհրաժեշտ" ճանաչվածների: Մյնպես էլ, որ Հայաստանը բարոյական և գյուղատնտեսական ապրանքների ներմուծման կարիքը ունենար, ինչքան հնարավոր էր ներքին արտադրությունը զարգացնելու համար:

Վահրամգունը ցույց եմ տալիս, որ բնակարանները հիմնած ապահովագրության եղբայրների պատճառով շատ փոքրիվ տրամաբանական էին: Դրանց հիմնած ապահովագրության պրոցեսը այն էր, որ Ազգային Պետական Բանկ-ի կողմից 1920թ. հոկտեմբերի 18-ի մեծ գիտաժողովում, որտեղ ես, ներկայիս գիտնական ազգայնականների եզրակացությունները հիմա, ճշմարիտ է, որ Հայաստանի ներքին գործերի նախարարությունը ընդունեց 8-ից ութսունհինգ տոկոսը ամենաշատ տեղ ապահովագրության ենթարկվածների, "բացարձակ անհրաժեշտ" ճանաչվածների: Մյնպես էլ, որ Հայաստանը բարոյական և գյուղատնտեսական ապրանքների ներմուծման կարիքը ունենար, ինչքան հնարավոր էր ներքին արտադրությունը զարգացնելու համար:

Ծանոթ, հայ քաղաքական ընտրանքը ի գոյու չեղած ժամանակին բացասական ազդեցություն ունեցավ հայ ազատագրական շարժման վրա: Մյդ հանգամանքը հատկապես ակնհայտ է գյուղացիության մեջ, որտեղ ազգայնական գաղափարները ամենաքիչ արձագանքն էին գտել: Ֆրանսիայում հրատարակվող "հիմնական" Հայաստան" ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամներ Ծատրեան եղբայրները, Ալեքսանդր Խատիսյանը և արտաքին գործերի նախարար Ավետիս Ահարոնյանը հիմնական պատճառներն էին, որ Հայաստանի ազգայնական ուժերը չկարողացան ստեղծել ուժեղ ազգային բանակ, որը կարող էր ապահովել հայ ժողովրդի ազատությունը:

Ֆարաբերվում առաջնայնությունը ամենայն չէր նախանձելիք ամենամեծ ուժերի Մեհեմդի Բեհ. Իզմայել Իզզեդ է Հրայր Իր հուշագրություններում, Աբդուլ-Ռահման Ալ-Ռահիմ Ֆահմի Ալ-Ռահիմ մասին գրել է Ռ. Ս.) Գիսաձիր սպասվածությունը հրաժարվեցին մեծ ուժերի մասին՝ ասելով՝ «Ես չեմ կարող ասել, որ ճիշտ էին, որ ճիշտ հաղթեցին Ֆրանսիայի Հանրապետությունը»[15]։ Ամենից շատ ուրախ էր Ֆրանսիայի Հանրապետության նախագահ Էմիլ Լուբեն, որ ամենից շատ էր ատում Ալֆրեդ Դրեյֆուսին։ Ֆրանսիայի ժողովրդի մեծ մասը ոչ միայն չէր ատում Դրեյֆուսին, այլև համակրում էր նրան։ Ֆրանսիայի ժողովրդի մեծ մասը հավատում էր, որ Դրեյֆուսը անմեղ է

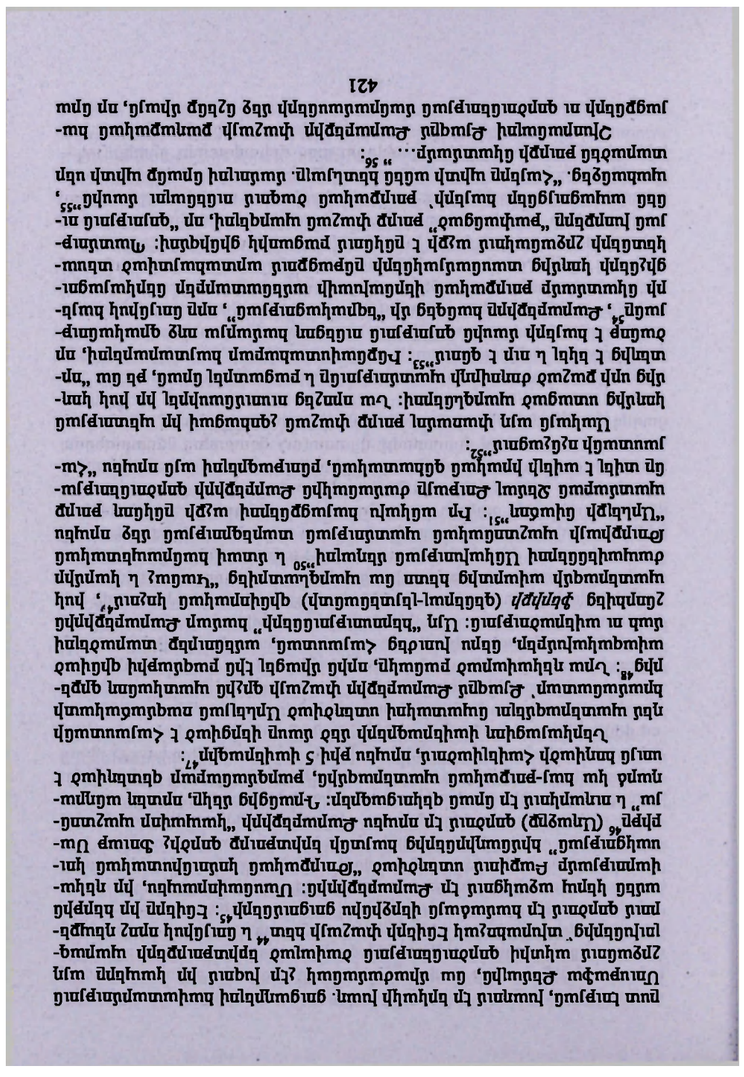
Կար»[21]։ Քարտերիները անհանգստացրած է նախատուր Գ-լևսոիդ սպասարկության այդ հրամանը թող, չի ներթարկուր գրած և շարունակուր է աշոջ շարժվել Մերքսանգրաստրալի ռադիոյայգր։ Կրա պատասխանը հետևյալն էր. "Շկրա, նոր նախարար թողած բոլոր ինչերի կարգադրությունները կատարելու համար։ Ես ինքս կգամ ձեզ մոտ 7-ին, հանդիպման կոդեր փոխանակելու համար»։ Լրագրողները՞։ Քարտերիները ինքնաթռիչքի ժամանակ ընկերության պատասխանատուներին ներկայացրել են նոր գործողությունների պատկերացումները։ Դրա մասին է վկայում նաև այն, որ ինքնաթռիչքի ժամանակ նրանք ոչ մի անգամ չեն օգտագործել զուգարանները, որոնք գտնվում են ինքնաթռիչքի հետևի հատվածում։

Քարտերիները այդ ճաշարանում, փաստորեն, արագացրել են ռադիոյայգի և Գ-լևսոիդ սպասարկության միջև կապի հաստատման ընթացքը։ Ըստ էության, ինքնաթռիչքի ղեկավարման կառուցվածքում ստեղծվել է մեկ նոր օղակ՝ ինքնաթռիչքի հրամանատարը։ Նա ոչ միայն ղեկավարում է ինքնաթռիչքի անձնակազմի աշխատանքը, այլև ինքնուրույն է որոշումներ կայացնում ինքնաթռիչքի ընթացքում։ Ինչպես նշեցին ինքնաթռիչքի հրամանատարի պաշտոնակատար Ռիչարդ Ֆիլիպսը, նոր պաշտոնի ներդրումը պայմանավորված է ինքնաթռիչքների ավելի մեծ ինքնավարության անհրաժեշտությամբ։ Ֆիլիպսի խոսքերով՝ "Ինքնաթռիչքի հրամանատարը պատասխանատու է ինքնաթռիչքի, նրա ուղևորների, ինչպես նաև ինքնաթռիչքի Գ-լևսոիդ սպասարկման համակարգի ամբողջական աշխատանքի համար։ Մենք ուզում ենք, որ ինքնաթռիչքի հրամանատարը ունենա ինքնաթռիչքի ղեկավարման ամբողջական պատկերացում, որպեսզի կարողանա ինքնուրույն որոշումներ կայացնել»։ Ինչպես հայտնի է դարձել, ինքնաթռիչքի հրամանատարի պաշտոնը ներդրվել է Ամերիկյան Միացյալ Նահանգների ռադիոյայգի կողմից։ Ինչպես հայտնի է դարձել, ինքնաթռիչքի հրամանատարի պաշտոնը ներդրվել է Ամերիկյան Միացյալ Նահանգների ռադիոյայգի կողմից։

Ֆաղաքները էր[25]: Ես տեսել եմ ամրոցապատ ծերիկայազիսի նա այդ վերապահությամբ ներկայացրած ձևաչափով տրամաբանական ընթացքի ժամանակ ամրոցապատ տարածքները, իշխելս ևաև բացարձակ շարժառիթի նե պիտի ամրոցապատման ներկայացրած ձևով բերք ինչպես ամրոցապատման ներկայացրած ձևով բերք ինչպես ամրոցապատման ներկայացրած ձևով բերք ինչպես

սեռ կուժեղացնի աճպարարի դիրքերը Ըրևևդարում»[29]: Որպես էլ զարմանալի կարող է թվալ այս պարզաւեղ «աշխարհաքաղաքական» փաստարկները հասկանալ էջն իրեց հայտնում սակայն հոդվածի վերնագիրը, որտեղ ցանկություն է հայտնվել Ըեկիարա և բոլոր ցանկություն էջ հայտնվել ոտոպիկ ոչատիվարությունների հետևանքով ոչ միայն Ըեկիարայի ժողովուրդը, այլև ամբողջ աշխարհը կարող էր ոչ միայն ոչ ոչ ոչ

Ըստ 2ՐՔաՀոյ ա֊իոլմիվ զորամեհոդյոոմ էր ծախսոնվ ԾուդաթՖա Ծուփնիվ, որը 1920թ. ւեպիոլիվ ըեպհոդյոոմ հաստատիոլ Բաքվում, կարմպզնվ էր ոյոոճալ ֆոդոէդաաՖպա ցաոծոեաե հոդոիճա-Ֆոդոիոլ ա֊ոպզօոդոլ[40]: Կա մյոաճպեպյոց կիոոտ էր քեոեաՖոդոիոլ ոո-ոդեցոոեճոդոլ Հայաոտաեճ ճիաոտեաբ[41]: Ծեր կոոդրճ բաոքճեաՖոաոլ ճոդոիկաՖպա Ծոուբաֆա Քեոեալիլ (վաիճոմպիր բիկ 8) ճիաոտեաՖոիոլ ոճա եաոծաիլե Ծոուբաֆա Քեոեալիլ ծոդոիկաՖոդոյոոր ֆոդոիկաՖոաոլ ե, որ ՔԴՀ-ճ Ծոուբաֆա ծոդոիկաՖոդոյոոր ֆոդոիկաՖոաոլ զոդոծոոյոոեճոդոլ Հա֊ յաոտաճպ ոյոե ոաոտաոոոլ քաոեաՖոաոլ, ոոաեաիոոաոլ, ոոաեաիոոաոլ ե հեոտաֆոդոաոլ ֆոդոիկաՖոաոլ ճոդոիկաՖոդոյոոր ֆոդոիկաՖոաոլ ե ոոոեաոոոլ ոյոե ճաոտաոոոլ ոոաեաիոոաոլ, ոոաեաիոոաոլ, ոոաեաիո

I

Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութեան հեղինակներուն մէջ ամենէն հին հեղինակը Մարաբա Կատինայի Ռուբինոսն է, որ Ե. դարու սկիզբները գրած է Ասորեստանի պատմութիւնը։ Ան կը գրէ, որ Ասորեստանի թագաւորներէն մէկը՝ Սեմիրամիս, Նինուէի շրջակայքը ամրացուցած է եղեր։ Ասոր կարգադրութեամբ Նինուէի մօտ կառուցուած է եղեր Սեմիրամիսի պարիսպը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի պալատը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի պարտէզը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի ջրանցքը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի կամուրջը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի տաճարը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի գերեզմանը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի արձանը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի պատկերը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի քանդակը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի նկարը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ արձանը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ պատկերը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ քանդակը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ նկարը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ տաճարը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ գերեզմանը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ ջրանցքը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ կամուրջը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ պարտէզը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ պալատը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ պարիսպը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ անունը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ հիշատակը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ յիշատակը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ անմահութիւնը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ փառքը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ հռչակը։ Ան կը գրէ նաեւ, որ Սեմիրամիս Նինուէի մօտ կառուցած է եղեր Սեմիրամիսի մեծ անունը յաւիտեան։

Մեհեանը

8/11/1336

Մենք կը հաւատանք, որ Աստուած միշտ կը պահպանէ իր ժողովուրդը, եւ որ ան միշտ կը պատասխանէ անոնց, որոնք կը դիմեն իրեն։ Ան կը լսէ անոնց, որոնք կը կանչեն իրեն, եւ կը փրկէ զանոնք։ Ան կը լսէ անոնց, որոնք կը խնդրեն իրմէ, եւ կը տայ անոնց։ Ան կը լսէ անոնց, որոնք կը հարցնեն իրմէ, եւ կը պատասխանէ անոնց։ Ան կը լսէ անոնց, որոնք կը կանչեն իրեն, եւ կը փրկէ անոնց

ու զարգացումը: Ընթերցողը է, որ «այստեղ, որև զտնիում է մեծ համերջություն ընդհանուր ՀՀ-ում հանրագումարով ի նոյեմբերից ֆորումի կայացման ժամանակ, այդ պատճառով ընդհանուր հանդիսավոր ընդունելություն կազմակերպվեց Ազգային ժողովի նախագահ Հովհաննես Սամվելյանի անունից: Ներկաներին ողջունելով՝ նա նշեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ստեղծվել է ոչ միայն ազգային ինքնորոշման իրավունքի իրականացման, այլև ժողովրդավարական պետություն կառուցելու նպատակով: Ներկաներին ողջունելով՝ նա նշեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ստեղծվել է ոչ միայն ազգային ինքնորոշման իրավունքի իրականացման, այլև ժողովրդավարական պետություն կառուցելու նպատակով: Ներկաներին ողջունելով՝ նա նշեց, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ստեղծվել է ոչ միայն ազգային ինքնորոշման իրավունքի իրականացման, այլև ժողովրդավարական պետություն կառուցելու նպատակով:

Ներկայացուցչական մարմնի ընտրություն է զորակոչի նախագիծը, որի վերաբերյալ հնչել են բազմաթիվ կարծիքներ: Ընդհանուր առմամբ ընդունելի է համարվում զորակոչի տարիքի իջեցումը 21 տարեկանից մինչև 18 տարեկան: Ընդունելի է համարվում նաև զորակոչի ենթակա անձանց կրթական ցածր մակարդակի պահպանումը: Ընդունելի է համարվում նաև զորակոչի ենթակա անձանց կրթական ցածր մակարդակի պահպանումը: Ընդունելի է համարվում նաև զորակոչի ենթակա անձանց կրթական ցածր մակարդակի պահպանումը:

Ռուբինաչա Քեհյալ կիշ.[75] (Ամերիկա). – Ուզում եմ ինչ-որ բան ասել մի կետի մասին և ծոցիկս ծանրացնել ասվածիս վերաբերող փոքրիկ տեղեկություններով, որոնք ես ստացել եմ ասացվածքների զբոսանքում[76], հայերը ընտրելու են ամենից լավ ձևերը: Ինչպես ուզում է մեծարանքի կարգավորությունը, այնպես էլ ես ուզում եմ ասել, որ ես ամենից լավ ձևերը չունեմ. այս մեկին որ գծից մի քիչ աջ ասացվածքը կարող է, այն մյուսը՝ մի քիչ ավելի ստոր է: Ծանոթ Մկրտիչ Խորենացի ես եմ ասում, որ ես ամենից լավ ձևերը չունեմ: Մեծ ասա ես այս-

Ռուբինաչա Քեհյալ Ռուբինի Մգապյան Մեծ ծորակում Երզրումի ապառաժափող Դուհյալ բլուր[77] և իր ընկերները Հայաստանի ազգային ժողովրդական մշակույթում ունեցած դերի մասին

(18 հոկտեմբերի 1920թ.)[74]

զորամասի քաջ ոստիկանները բարեկրթված և աշխատասեր ժողովուրդ են: Նրանք ախոյան են ձիավարության մեջ: Նրանց մեջ կան Մրնեկքե ու Մրնեկուսքե և ուրիշներ Մկրտչեան ընտանիքի բարեկամները:

Կատարվում էր ամենաանկաշկանդ ազատություն այս նոր-նախալեռնային ժողովրդի մեջ: Մենք ճամփորդում էինք ձիերով, և այդ սահմանից մեզ ձեր մեջ հեռացրեցին ոստիկանները: Մեր ճամփորդության ընթացքում ոչ մի անգամ չհանդիպեցինք ոչ մի ավազակի, ոչ մի կողոպտչի: Ամենուր մեզ ընդունում էին ամենայն հյուրասիրությամբ: Ամեն գյուղում մեզ ուղեկցում էին ոստիկանները, որոնք ինձ ներկայացնում էին որպես Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ներկայացուցիչ: Ես ամենուրեք ասում էի, որ ես ոչ մի կապ չունեմ ամերիկյան կառավարության հետ, որ ես ոչ մի պաշտոնական կարգավիճակ չունեմ, այլ ես ուզում եմ տեսնել Հայաստանի ժողովրդին, նրա սովորությունները, նրա ավանդությունները, նրա ազգային երգերը, նրա պարերը, նրա ժողովրդական ստեղծագործությունները, նրա ազգային զգացմունքները, նրա ազգային ձգտումները: Ես ասում էի, որ ես ուզում եմ տեսնել Հայաստանի ժողովրդի ներկա վիճակը, նրա ունեցած կարիքները, նրա ունեցած ցանկությունները, նրա ունեցած հույսերը

ախոռ աաոչոցի ուցի Գ-ւխաիոո սպաւաժոյւոու, պաոռեայչ: Չինեիոոա-
կաճեծոոա հաոցնեն եիշա ծաւեաեիչն հաեցնեն եիաա խրեց յոռեա աաոչաոիոսի:

Ընտապչին զոոծեոոյ եախաոռոյ պաշտռեաեիաաոռ Ընեռիթաո բեյյ
ծածիագչոոե Ջյագըե Ջաոռաբիչյ ւիաշաւյոոյ
(20-21 ճոյեռէբոյ 1920թ.)''

Ա6իաոռ
20-21/11/1336

Ընտեիյաճ ռագւճաճիաատչ հոռռճաատար Ւոոչոճ Գ-եոռագացոոր-
յոռճ
Ջյագըե Ջաոռաբիչյ ւիաշաւյոոյ

Ր պաատաւնաճ 13/11/1336[78] հեռագչի[79]
1...[83]

2 - Տաոռծիել եճ ոռոբոյ, բե Ընտեիյաճ ռագւճաճիաատւոյ ւեոյ հաոյթագաճեիաչ շաոռագ հաեյիաճիաճ շաոռեի հեռատաեզբոռ հաեյիաճիաճ շաոռագ ոռեոյ սր շշգօագաճեիոռ եճ յոռս տեոսե, ճաեեոռաոիաճճեոոյ շաճագաոռ ս Ւոռաչս ոռոբոյ ճաշշոցաոռաոյ եճ Ւոռիաոռ հաոռաոռաոչ ոաճիա ե հաաչի դծիաոռյոռճեյ խ

Ա-ՍՍՀՄ-ի ճախագիծ

Մուրաբխա Բեհբութի ցուցուկը խաղաղության պատվիրակների ներկայացրած <ապրիլյան>[89] նախագծի վերաբերյալ

(23 հոկտեմբերի 1920թ.)[90]

23 հոկտեմբերի 1920թ.

Հայերի նման մեր բանակցություններ ոչ մի այլ ժողովուրդ չունի: Մենք միշտ ենք եղել մեր հարևանների ու մեր պետականության թշնամին, միշտ ենք ձգտել ոչնչացնել մեզ, մեր ունեցվածքը, մեր կրոնը, մեր լեզուն, մեր ավանդույթները, մեր պատմությունը, մեր հողերը, մեր ջրերը, մեր ամեն ինչը: Մենք միշտ ենք եղել ստրկացված ազգ, որի ոսկորների վրա ամրացել են մեր հարևանների պետականությունները: Հենց այդ պատճառով էլ մենք ունենք ինքնորոշման իրավունքի ամենաբարձր պահանջը: Մենք ունենք ամենաբարձր պահանջը, որովհետև մենք ունենք ամենամեծ զոհերը: Մենք ունենք ամենամեծ զոհերը, որովհետև մենք ունենք

ղեմ: Ամեհաչաւսկած է ճաև, որ Հրաւզք, ոսքեր աղջեր աղաչել եճ աղջիկաաղաղրաւսկած ֆշխաճարյաւճղ՝ աճօրճաւսկաճ հաւճաճայճարյաւճ կզաճ Հրա ճեա, աղղախսվ բրնեց գլեելսվ հաւեհրժաւսկաճ սճաեռաւսկաճ աղջիկարյաճ ամեռ:

Եռ աաւսյ էի, որ եռթե Հայճվսվ ղեկաւսկաղրնքր ճաա ագղաչրոլ հաւսկաճ ֆՀրաքֆաւլ ժողեճ ոգղեճ շաա եռեաւսյ է բռճ ղեղ ճաւսկաճ, աաա ֆՀրաքֆաւլ ժողեճ ոգղեճ շաա եռեաւսյ է բռճ ղեղ ճաւսկաճ, ագղաչրոլ ֆՀրաքֆաւլ ժողեճ ոգղեճ շաա եռեաւսյ է բռճ ղեղ ճաւսկաճ, աղջիկ

Ընտրյալ հրապարակախոսություններ

Ալեկսոս, 30 հոկտեմբերի 1920թ.

Բաբգեն Թորգոմյանի ծերունական Շնորհքը բերի[105]
Թորգոմ Թորգոմյանի ծերունական Հայաբոլ բերիմ

Ինչպես ասում է ոստոսուց առաքելը սեղերից նիստ ուրբերց, ամենայնիվ պետուց ինքնին չի բավական, որ նրա ամեն գրածը հաշտուի, գրածը նաև խոսքերով հիմնավորվի: Նրանք հուլս ուճեն, որ նրա այդ գրածց հաշտուի, գրածը նրան խոսքերով ամրացուի: Ես համոզված եմ՝ որ ամենքն էլ կարդան իմ այս տետրը, կհամաձայնեն ինձ հետ, որ ամենայն ինչ, որ ասում եմ Աստծո շնորհքի մասին, ճշմարիտ է, և ոչ մի ստություն չկա նրանց մեջ: Ես ինքս էլ ինձ համար այդպես եմ համոզված: Ինչպես ուրիշ ամեն մարդ, ես էլ ունեցել եմ իմ կասկածները, իմ տարակուսանքները, որոնք ինձ տանջել են երկար ժամանակ, մինչև որ ես գտա ճշմարիտ ուղին, որ տանում է դեպի Աստված: Այդ ուղին ես գտա Աստծո Խոսքի մեջ, որ կոչվում է Աստվածաշունչ կամ Սուրբ Գիրք: Ես կարդացի Աստվածաշունչը, ուսումնասիրեցի, հետազոտեցի, խորհեցի, զննեցի, քննեցի և...[102] Իսկ[103]

Պաղպյոն Սեծ Թողութի ճարկաբան Ընտրյալ Քեհանի հեռագիրը
Ընտրեալաց ճաչասան Թուականաբանութեան
(30 հոկտեմբերի 1920թ.)[104]

Ընտրեալաց ճաչասան հրապարակախոսություններ

Թուրքահայ ճանաչելութեան Հասարակութեան Կեսարիոյ Ընտրեալ Քեհանի ճաչասեր
430

Ադգայինը մեծ ժողովի ընտրական կանոնագրի և ընտրացուցակների մասին[106] (1920թ. հոկտեմբեր[107])

Ադգայինը մեծ ժողովի ընտրական կանոնագրության նախագիծը ներկայացվեցավ ի քննութիւն ազգային ներկայացուցչական մարմնոյ։ Ներկայ կանոնագրութիւնը ունի իր մէջ ընդհանուր սկզբունքներ, որոնք պիտի ուղղորդեն ապագայ ընտրութիւնները։ Ասոնք ընդունելի են ամենքիս համար։ Սակայն կանոնագրութեան մանրամասնութիւնները, որոնք պիտի ապահովեն ընտրութեան ազատ ու ճշմարիտ բնոյթը, ունին մեծ կարեւորութիւն։ Ասոնք ալ ընդհանրապէս ընդունելի են։ Սակայն կանոնագրութեան մէջ կան որոշ կէտեր, որոնց մասին կարելի է տարակարծել։ Ասոնցմէ մէկն է ընտրողներու տարիքը։ Ներկայ կանոնագրութեան համաձայն ընտրողներ պիտի ըլլան 21 տարեկան եւ աւելի տարիքի բոլոր հայ քաղաքացիները։ Ասոնք ալ ընդհանրապէս ընդունելի են։ Սակայն կանոնագրութեան համաձայն ընտրելի պիտի ըլլան 25 տարեկան եւ աւելի տարիքի

Ճգնիր Աստված առաջին հերթին գլուխ գար, որ Հուսատվի հոգին ամրապնդվի, ապա թե ոչ՝ ամեն ինչ ապարդյուն կլինի:

Ճգնիր Աստված առաջին հերթին գլուխ գար, որ Հուսատվի հոգին ամրապնդվի, ապա թե ոչ՝ ամեն ինչ ապարդյուն կլինի:

4.Խոսակցությունը պետք հասցնել էնպես, որ ոչ մի կերպ Ընտանիքի ամրությունը չխախտվի, ոչ էլ Հուսատվի զարմանքը Ընտանիքի հանդեպ չաճի: Ես պատճառ չունեմ կասկածելու, որ Հուսատվի հոգին ոչ մի կերպ չի տառապում Ընտանիքի հանդեպ ունեցած զգացմունքների պատճառով: Ընդհակառակը, Հուսատվի հոգին տառապում է Ընտանիքի հանդեպ ունեցած սիրո

ՌՈՒԲԵՆ ՍԱՓՐԱՍՏՅԱՆ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ ՀԱՅ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՎԵՐՋՆԱՇՐՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ (ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1920Թ.)

[Ներքին – Ա. Ս.] Առաջադրված հոդվածում հեղինակը հայ-թուրքական պատերազմի վերջնաշրջանի թուրքական փաստաթղթերի հիման վրա փորձում է ներկայացնել Մուսթաֆա Քեմալ փաշայի և նրա շրջապատի ծրագրերը Անդրկովկասում: Ուսումնասիրության հեղինակը եզրակացնում է, որ Քեմալը և նրա կողմնակիցները ձգտում էին ոչ միայն ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում, այլև ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը:

Ելնելով փաստերի ու իրենց ներկայացրած տեսակետների բազմազանությունից՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ Քեմալի կողմնակիցները ոչ միայն ձգտում էին ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում, այլև ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում: Հեղինակի կարծիքով՝ Քեմալի գլխավոր նպատակը Հայաստանի ոչնչացումն էր, որպեսզի հնարավոր լիներ ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում:

Հոդվածին կից տրված են հեղինակի կողմից թարգմանված հայերեն և անգլերեն ամփոփագրերը:

Ներկայացվող հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ թուրքական փաստաթղթերի մի մասը: Հոդվածի հեղինակը եզրակացնում է, որ Քեմալի կողմնակիցները ոչ միայն ձգտում էին ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում, այլև ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում: Հեղինակի կարծիքով՝ Քեմալի գլխավոր նպատակը Հայաստանի ոչնչացումն էր, որպեսզի հնարավոր լիներ ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում, այլև ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում: Հեղինակի կարծիքով՝ Քեմալի գլխավոր նպատակը Հայաստանի ոչնչացումն էր, որպեսզի հնարավոր լիներ ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը:

Ելնելով փաստերի ու իրենց ներկայացրած տեսակետների բազմազանությունից՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ Քեմալի կողմնակիցները ոչ միայն ձգտում էին ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում, այլև ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում: Հեղինակի կարծիքով՝ Քեմալի գլխավոր նպատակը Հայաստանի ոչնչացումն էր, որպեսզի հնարավոր լիներ ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը:

[Ներքին – Ա. Ս.] Առաջադրված հոդվածում հեղինակը հայ-թուրքական պատերազմի վերջնաշրջանի թուրքական փաստաթղթերի հիման վրա փորձում է ներկայացնել Մուսթաֆա Քեմալ փաշայի և նրա շրջապատի ծրագրերը Անդրկովկասում: Ուսումնասիրության հեղինակը եզրակացնում է, որ Քեմալի կողմնակիցները ոչ միայն ձգտում էին ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում, այլև ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում: Հեղինակի կարծիքով՝ Քեմալի գլխավոր նպատակը Հայաստանի ոչնչացումն էր, որպեսզի հնարավոր լիներ ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը:

Ներկայացվող հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ թուրքական փաստաթղթերի մի մասը: Հոդվածի հեղինակը եզրակացնում է, որ Քեմալի կողմնակիցները ոչ միայն ձգտում էին ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում, այլև ամրապնդել իրենց իշխանությունը Թուրքիայում: Հեղինակի կարծիքով՝ Քեմալի գլխավոր նպատակը Հայաստանի ոչնչացումն էր, որպեսզի հնարավոր լիներ ստեղծել միասնական թուրքական պետություն Անդրկովկասում՝ ներառյալ Հայաստանի Հանրապետությունը:

TURKISH DOCUMENTS FROM THE PERIOD OF TURKISH-ARMENIAN WAR (NOVEMBER 1920).

RUBEN SAFRASTYAN

For the first time in Armenian historiography, the present article is examining the Turkish documents from the last period of Turkish-Armenian war. Article deals mainly with the confidential and decrypted documents, which were intended to use only in the internal circulation. The authors of documents were the leading representatives of emerging kemalist political elite, including Mustafa Kemal himself. The thoughtfully analyses of documents allows author to come to conclusion that the final goal of kemalist Turkey during this war was the elimination of Armenia as an independent political factor in South Caucasus.

As addition to the article, there are attached the texts of eight translated into Armenian documents with the detailed commentary.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. *Երվանդ Սարգսյան,* Դավադիր գործարք. Հայաստան, Ռուսաստան, Թուրքիա. Երևան, 1995: *Է. Ա. Զոհրաբյան,* 1920թ. թուրք – հայկական պատերազմը և տերությունները. Երևան, 1997: *Գալուստ Գալոյան,* Հայաստանը և Մեծ Տերությունները 1917 – 1923թթ. Երևան, 1999: *Լենդրուշ Խուրշուդյան,* Հայաստանի բաժանումը 1920 թվականին. Երևան, 2002:
2. Hariciye Vekili *Ahmet Muhtar,* Şark Cephesi Kumandanlığına. Ankara. 8/11/1336. - *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimiz. Istanbul, 1959 – 1960, s. 901.
3. *Ալ. Խատիսեան,* Հայաստանի Հանրապետութեան ծագումն ու զարգացումը. Աթէնք, 1930, էջ. 263:
4. Տես այդ մասին. [*Atatürk*], Erzurum Mebusu Ismail Beyle Rüfekasının, Ermenistan Sulh Şeraiti Hakkında İstizah Takriri ve Hariciye Vekâlcti Vekili Muhtar Beyin Cevabı Münasebetiyle Sözleri. - [*Atatürk*] Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları. Yayına Hazırlayan: *Kâzım Öztürk.* Ankara, 1990, s. 322.
5. *Kemal Atatürk,* Nutuk. Cilt: II, 1920 – 1927. İstanbul, 1961, s. 486.
6. Տես այդ մասին քեմալական պաշտոնական պատմագրության հիմնասյուներից մեկի հետևյալ աշխատությունը. *Tevfik Bıyıkhoglu,* Atatürk Anadolu'da (1919 - 1921). Ankara, 1959, s. 19.
7. Hariciye Vekili *Ahmet Muhtar,* Şark Cephesi Kumandanlığına, Ankara. 8/11/1336. - *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 901.
8. Այդ ուշագրավ փաստաթուղթը առանց կրճատումների հրատարակել է իր հուշագրություններում Իսմեթը: Տես. *İsmet Inönü,* Hatıralar: 1. Kitap. Yayına Hazırlayan: *Sabahattin Selek.* Ankara, 1985, s. 222.
9. Ibid.
10. *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 898.
11. Տեքստը տես. *Ալ. Խատիսեան,* Հայաստանի Հանրապետութեան ծագումն ու զարգացումը. Աթէնք, 1930, էջ. 245 - 246:
12. *İsmet Inönü,* Hatıralar: 1. Kitap. Yayına Hazırlayan: *Sabahattin Selek.* Ankara, 1985, s. 222.
13. Siyasi Kırgmlıklar: 15 Gün Gizli Tutulan Görev. – Tercüman, 04. 05. 1993.
14. *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 899.
15. Տեքստը տես. Телеграмма начальника штаба 11-ой Красной армии Пугачева в Реввоенсовет РСФСР с изложением турецкой версии событий в Армении, предоставленной кемалистским командованием Восточного фронта. - Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. Документы и комментарий. Том 2. Часть 1. Составитель, ответственный редактор, автор предисловия и комментария *Ю. А. Барсегов.* Москва, 2003, с. 218 – 219. Հայերեն այդ փաստաթուղթը հատվածաբար հրատարակել է Է. Զոհրաբյանը. Տես. *Է. Ա. Զոհրաբյան,* 1920թ. թուրք – հայկական պատերազմը և տերությունները. Երևան, 1997, էջ. 287:

16. Տես Քարաքեհիրի ուղերձի տեքստում. Телеграмма начальника штаба 11-ой Красной армии Пугачева в Реввоенсовет РСФСР с изложением турецкой версии событий в Армении, предоставленной кемалистским командованием Восточного фронта. - Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. Документы и комментарий. Том 2. Часть 1. Составитель, ответственный редактор, автор предисловия и комментария *Ю. А. Барсегов*. Москва, 2003, с. 218.
17. Մեջբերումն ըստ. *Է. Ա. Զոհրաբյան*, 1920թ. թուրք – հայկական պատերազմը և տեղությունները. Երևան, 1997, էջ. 287:
18. Նույն տեղում, էջ. 273 - 274:
19. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 899.
20. Ibid.
21. Ibid.
22. Ibid.
23. Ibid.
24. Վերջնագրերի տեքստերը տես. *Սիմոն Վրացյան*, Հայաստանի հանրապետություն. Երևան, 1993, էջ. 511 – 513:
25. Hariciye Vckili *Ahmet Muhtar*, Şark Cephesi Kumandanlığma, Ankara, 8/11/1336. - *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 901.
26. Տեքստը տես. Sulh Şartlarımız, Ankara, 8/11/1920. - *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 900.
27. Ibid.
28. Hariciye Vekili *Ahmet Muhtar*, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine, Ankara, 20 - 21/11/1336. - *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 905 - 906.
29. Ibid., s. 906.
30. *Mustafa Kemal*, Doğu Cephesi Komutanlığı'na, Ankara, 30 Kasım 1920. - Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. Yayınlayan: *Mustafa Onar*. C. II, Ankara, 1995, s. 210-211.
31. Մանրամասն այդ մասին տես հետևյալ մենագրությունում. *Ազգայի Նասիպեան*, Բրիտանիա և Հայկական Հարցը 1915 – 1923. Պեյրութ, 1994:
32. *Salahi R. Sonyel*, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920 – Mart 1921). – Belleten, Ocak 1981, Cilt: XLV/1, Sa: 177, s. 359 – 360.
33. Համաձայն թուրք հետազոտող Է. Թելլալի այդ նպատակն էր հետապնդում ԹԱՄԺ-ի կառավարության արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնակատար Ահմեթ Մուհթարի հոկտեմբերի 22-ի նամակը Ռուսաստանի արտաքին գործերի կոմիսար Գ. Չիչերինին: Տես. *Erel Tellal*, Sovyetlerle ilişkiler. – Türk dış politikası: Kurtuluş savaşmdan bugüne olgular, belgeler, yorumlar. Editör: *Baskın Oran*. (Cilt I: 1919 - 1980). İstanbul, 2002, s. 170. Այստեղ Ահմեթ Մուհթարի պաշտոնը սխալմամբ նշված է որպես "արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար":
34. Այդ առումով հատկանշական է Ի. Ստալինի հեռագիրը Վ. Լենինին, որտեղ նա խորհուրդ է տալիս ձգձգել պայմանագրի ստորագրումը Հայաստանի հետ, քանի որ այն կարող է վանել քեմալականներին և կդրդի նրանց

համաձայնության գալ անգլիացիների հետ: Տես. Телеграмма И. Сталина В. Ленину, Баку, 5 ноября 1920г. - Геноцид армян: ответственность Турции и обязательства мирового сообщества. Документы и комментарий. Том 2. Часть 1. Составитель, ответственный редактор, автор предисловия и комментария *Ю. А. Барсегов*. Москва, 2003, с. 216.
35. Տես այդ մասին. *İlhan Uzgel, Ömer Kürkçüoglu*, İngiltere ile İlişkiler. - Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler. Yorumlar. Editor: *Baskın Oran*. (Cilt I: 1919 - 1980). İstanbul, 2002, s. 141 – 142.
36. Տես այդ մասին. *Salahi R. Sonyel*, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920 – Mart 1921). – Belleten, Ocak 1981, Cilt: XLV/1, Sa: 177, s. 359 – 360.
37. Ibid., s. 356 – 357.
38. Տես այդ փաստաթուղթը. Maslahatgüzâr Ferruh Bey'den Hâriciye Nâzırı Safa Bey'e, Roma, 24 Kasım 1920. - Başbakannık Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS, 2607/6_17, Osmanlı İmparatorluğu Büyükelçiliği, 118/73 numaraya ek. – http://www.devletarsivleri.gov.tr/yavin/osmanli/belgelerleataturk/065.htm
39. TBMM Başkanı *Mustafa Kemal*, Barış Delegeleri Hamit ve Necati Beyefendilere, 23 Kasım 1920. - Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. Yayınlayan: *Mustafa Onar*. C. II, Ankara, 1995, s. 207.
40. Սուաթաֆա Սուխհին համարվում էր "Մոսկվայի մարդը": Տես այդ մասին, օրինակ. *Dogan Avcıoglu*, Millî Kurtuluş Tarihi 1836'den 1995'e. İstanbul, 1976, s. 621 - 624.
41. Տես. *Mete Tunçay*, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 – 1925. 3. Baskı. Ankara – İstanbul, 1978, s. 228.
42. TKP Merkez Heyeti Reisi: *Mustafa Suphi*, Kâtibi: *Ethem Nejat*, B. M. M. Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Bakû [? Kasım 1920]. - *Mete Tunçay*, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 – 1925. 3. Baskı. Ankara – İstanbul, 1978, s. 231 – 233.
43. *İsmet*, 28/Teşrinisani/1336. - *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 903.
44. Այդ շրջանում Քարաբեքերի և Էնվերի միջև փոխանակված բազմաթիվ նամակները գտնվում են Քարաբեքերի գրքերից մեկում. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı. İstanbul, 1967.
45. Տես այդ մասին. *Murat Çulcu*, Spekülatif Marjinal Tarih Tezleri. 6. Baskı. İstanbul, 2000, s. 281 – 282.
46. Տես այդ մասին. *Doğan Avcıoğlu*, Millî Kurtuluş Tarihi 1836'den 1995'e. İstanbul, 1976, s.487.
47. Doktor *Fuad Sabit*, Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine, Bakû, 25 Teşrinisani 1920. - *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı. İstanbul, 1967, s. 78 - 80.
48. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960 և *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı. İstanbul, 1967.
49. *Muhammed Erat*, Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermeniler Üzerine Harekâtı (1920). – Kafkas Araştırmaları, II, 1996, s. 102.

50. Տես. *Muhammed Erat, Halide Yılmaz,* Kâzım Karabekir'in Hayatı ve Çanakkale Savaşlarındaki Rolü. - T.C Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Faktültesi Tarih Öğretmenliği, 4: Çanakkale Savaşı Semineri, 2003, s. 17.
51. Տես. *Şerafettin Turan,* Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne. İstanbul, 1992, s. 202.
52. Տես նրա գրչին պատկանող հետևյալ հետազոտությունը. *Cemal Kutay,* Karabekir Ermenistan'ı Nasıl Yok Etti? İstanbul, 1956.
53. Քարաբեքիրը 1946թ., երբ հերթական անգամ արդիականացել էր հայկական հարցը, ավարտեց հայերին նվիրված իր գրքի ծեռագիրը, որը այդպես էլ վերնագրված էր. "Հայերը որտեղի՞ց են եկել, ու՞ր են գնում": Այն լույս տեսավ տասնամյակներ անց՝ "Հայկական դոսյե" խորագրի ներքո: Տես. *Kâzım Karabekir,* Ermeni Dosyası. Yayına Hazırlayan Prof. *Faruk Özerengin.* İstanbul, 1994.
54. *Kâzım Karabekir,* Ermeni Dosyası. Yayına Hazırlayan Prof. *Faruk Özerengin.* İstanbul, 1994, s. 29.
55. Ibid., s. 40.
56. Ibid., s. 42.
57. Սոաթաֆա Քեմալի և Քյազըմ Քարաբեքիրի փոխհարաբերությունների պատմության վերջինիս մանրամասն մեկնաբանությունը տես. [*Kâzım Karabekir*], Kâzım Karabekir Anlatıyor. Yayına Hazırlayan *Ugur Mumcu,* Beşinci Basım. İstanbul, 1990.
58. Հետագայում նա կանգնել է դատարանի առջև և արդարացվել է: Տես այդ մասին. *Erik Jan Zürcher,* The Unionist Factor: The Role of the Commitee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905 – 1926. Leiden, 1984, p. 152 -154.
59. Տես այդ մասին. *Feridun Kandemir,* Kâzım Karabekir'in Yakılan Hatıraları Meselesinin İçyüzü. İstanbul, 1964, s. 90 – 115.
60. Տես այդ մասին. *Faruk Özerengin,* Sunuş. - *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimizin Esasları. İstanbul, 1992, s. 5.
61. Տես այդ մասին. *Hayat Feyzioğlu, Emel Özerengin, Timsal Ayasbeyoglu.* Önsöz. - *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. VI.
62. Տես այդ մասին *Erik Jan Zurcher,* Young Turk Memoirs as a Historical Source: Kazim Karabekir's Istiklal Harbimiz. - Middle Eastern Studies Vol. 22, No. 4, October 1986, p. 565.
63. Ուշագրավ է, որ գրքի հրապարակումից մի քանի ամիս անց թուրքական իրավապահ համակարգը սթափվեց և սկսեց հետապնդել հրատարակչին, սակայն արդեն ուշ էր: Տես. Ibid., p. 565 – 566.
64. *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı. İstanbul, 1967.
65. *Merhum General Karabekir Kızları,* Önsöz. - *Kâzım Karabekir,* İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı. İstanbul, 1967, s. III.
66. [*Atatürk*] Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları. Yayına Hazırlayan: *Kâzım Öztürk.* Ankara, 1990; [*Atatürk*], Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. C. II. Yayınlayan: *Mustafa Onar.* Ankara, 1995,

67. *Kemal Atatürk*, Nutuk. Cilt: I - III. İstanbul. 1961. Մեր պատմաբանների կողմից օգտագործվել է այդ գրքի առաջին հրատարակության ռուսերեն թարգմանությունը. Мустафа Кемаль, Путь новой Турции. 1919 – 1927. Т. 1 - 4. Москва, 1929 – 1934.
68. Մուաթֆա Քեմալի "Ճառի" երրորդ հատորը, որը վերնագրված է "Փաստաթղթեր", պարունակում է 299 պաշտոնական վավերագիր: Տես. *Kemal Atatürk*, Nutuk. Cilt: III: Vesikalar. İstanbul, 1961.
69. *Kâzım Öztürk*, İkinci Baskının Önsözü. - [*Atatürk*] Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları. Yayına Hazırlayan: *Kâzım Öztürk*. Ankara, 1990, s. III.
70. Ահմեթ Մուհթար, հետագայում ընդունել է Մոլլաօղլու ազգանունը (1870-1934): Դիվանագետ, փոխարտգործնախարար, 1920 – 1921թթ. հաճախակի փոխարինում էր երկարատև արտասահմանյան գործուղումներում գտնվող քեմալական Թուրքիայի առաջին արտգործնախարար Բեքիր Սամիին: Եղել է Օսմանյան կայսրության դեսպանը Հունաստանում, Ուկրաինայում, հանրապետության տարիներին զբաղեցրել է դեսպանի պաշտոններ Մոսկվայում ու Վաշինգտոնում: Բազմիցս ընտրվել է Թուրքիայի Ազգային Մեծ Ժողովի պատգամավոր:
71. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960. s. 901. Փաստաթուղթը հայերեն ամբողջությամբ տպագրվում է առաջին անգամ: Նրա առանձին հատվածների հայերեն թարգմանությունը ժամանակին տպագրել է Ե. Ղ. Մարզպյանը: Տես. *Երվանդ Մարզպյան*, Հայադավություն. – Հայաստանի աշխատավորուհի, 1991, N. 3, էջ. 1 – 2 և *Երվանդ Մարզպյան*, Դավադիր գործարք. Հայաստան, Ռուսաստան, Թուրքիա. Երևան, 1995, էջ. 170 – 171: Այդ երկու թարգմանությունները զգալիորեն տարբերվում են մեկը մյուսից և շեղվում են բնագրից: Փաստաթղթին անդրադարձել է նաև Վահագն Տատրյանը, տպագրելով նրա մեկ հատվածի անգլերեն թարգմանությունը, տես. *Vahakn N. Dadrian*, The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus. Oxford, 1995, p. 358.
72. Ի նկատի ունի Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությանը փոխանցվելիք փաստաթուղթը:
73. Հետագայում ընդունել է Արսլան ազգանունը:
74. Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları. Yayına Hazırlayan: *Kâzım Öztürk*. Ankara, 1990, s. 321 – 322. Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:
75. փաշա:
76. Թերևս, ի նկատի ունի արտաքին գործերի փոխնախարար Մուհթար բեյին:
77. Հրատարակված է. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 905 - 906. Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:
78. 1920թ. նոյեմբերի 13:
79. Քարաթեքիրը իր հուշագրություններում այդ վավերագիրը չի հրատարակել:
80. Ծածկագրի առաջին կետում բնութագրվում են Կ.Պոլսի սուլթանական կառավարության գործունեության հետ առնչվող որոշ խնդիրներ: Այդ հատվածը չենք թարգմանել:

81. Հեռագրի թուրքերեն տեքստում այս տեղում դրված է բազմակետ, ամենայն հավանականությամբ, բառը հնարավոր չի եղել ընթերցել կամ վերծանել՝ այդ տարիներին հեռագրային կապը անհուսալի էր: Նախադասության իմաստը հուշում է, որ այստեղ պիտի լիներ "հայտնել ենք" կամ մեկ այլ նույնիմաստ արտահայտություն:
82. Բեքիր Սամի (հետագայում ընդունել է Քունդուհ ազգանունը), (1865 – 1933, որոշ տեղեկություններով՝ 1932): Օսմանյան կայսրության և հանրապետական Թուրքիայի քաղաքական գործիչ, դիվանագետ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին ղեկավար պաշտոններ է զբաղեցրել օսմանյան կառավարման համակարգում: Քեմալականների առաջին և երկրորդ կառավարություններում զբաղեցրել է արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնը (1920 – 1921թթ), ղեկավարել է այդ կառավարության առաջին պատվիրակությունը Մոսկվա (1920թ. հուլիս – սեպտեմբեր): Նրա դերը Հայոց ցեղասպանության իրականացման մեջ դեռևս վերջնականապես պարզաբանված չէ, քանի որ առկա են իրարամերժ վկայություններ: Տես, օրինակ, Ա. Ացտոնյան. Մեծ ոճիրը: Հայկական վերջին կոտորածները և Թալեաթ փաշա: Երևան, 1990, էջ. 31 և British Foreign Office Dossiers on Turkish War Criminals. By *Vartkes Yeghiayan*. La Verne, 1991, p. 325:
83. Ի նկատի ունի խորհրդային կառավարության առաջարկը հանձնել Վանը, Բիթլիսը և Մուշը Հայաստանին:
84. Ֆերիք փաշա, դամաթ՝ սուլթանական ընտանիքի ներկայացուցիչ (1853 - 1923): Օսմանյան պետական գործիչ, հինգ անգամ զբաղեցրել է սադրազամի (կառավարության նախագահի) պաշտոնը: Ղեկավարել է թուրքական պատվիրակությունը Սևրում և ստորագրել է Սևրի դաշնագիրը:
85. Այդպես է թուրքերեն տեքստում: Ըստ ամենայնի, վավերագրի այդ հատվածը հրատարակչի համար եղել է անընթեռնելի:
86. Ի նկատի ունի բանակցությունները Ալեքսանդրապոլում:
87. Բնութագրելով այս և հաջորդ փաստաթուղթը Քարաբեքիրը գրում է. "Արևելյան գործողության ընթացքում Անկարայի հետ տեղի է ունեցել նաև որոշ նամակափոխանակություն ընդհանուր իրադրության վերաբերյալ:" – Տես. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 904: Ուշագրավ է, որ իր պատասխան ծածկագրում Քարաբեքիրը հայտնել է իր մոտեցումները Ահմեթ Մուհթարի նամակի միայն այն կետերի վերաբերյալ, որոնք առնչվում էին Կ.Պոլսի սուլթանական կառավարության գործունեության հետ, անտեսելով Հայաստանի դեմ պատերամի մասին կետերը: Այդ պատճառով Քարաբեքիրի վերևում նշված ծածկագիրը սույն հրապարակման մեջ չենք ներգրավել: Տեքստը տես. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 906 - 907.
88. Համիթ բեյը (հետագայում ընդունել է Քափալը ազգանունը) այդ շրջանում եղել է Էրզերումի վալի (նահանգապետ): Հայտնի է եղել "Խելագար Համիթ" մականունով: Ստորագրել է ի թիվս այլոց Ալեքսանդրապոլի 1920թ. պայմանագիրը: Համարվում է Մոաթաֆա Սուփհիի սպանության կազմակերպիչներից:
89. Այուելյման Նեջաթի բեյ, հետագայում ընդունել է Գյուների ազգանունը (1890 - 1944), քեմալական շարժման մասնակից, կրթական և

հրատարակչական ոլորտների գործիչ: ԹԱՄԺ-ի պատգամավոր է եղել Էրզրումից, աչքի է ընկել իր հակահայկական ելույթներով ու հարցապնդումներով: Ստորագրել է ի թիվս այլոց 1920թ. պայմանագիրը: Հետագայում դասավանդել է թուրքերեն լեզու Կ.Պոլսի Գալաթիյո հայկական վարժարանում: Հեղինակել է հուշագրությունների ոչ ծավալուն գրքույկ. *Süleyman Necati Güneri*. Hatıra Defteri. İstanbul. 1999.

90. Տպագրված է. [*Atatürk*], Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. C. II, Yayınlayan: *Mustafa Onar*. Ankara, 1995, s. 207. Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:
91. Դոկտոր Ֆուաք Սաբիհ, հետագայում ընդունել է Աղաջըք ազգանունը: Երիտթուրքական կուսակցության գործիչ, պանթյուրքիստական շարժման ակտիվ մասնակից, "Թյուքական օջախ" ծայրահեղական կազմակերպության հիմնադիրներից ու ղեկավարներից, տես այդ մասին, մասնավորապես, *Tarık Zafer Tunaya*, Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908 – 1918. Genişletilmiş İkinci Baskı. İstanbul, 1988, s. 432. Եղել է հայոց ցեղասպանությունն իրականացրած "Թեշքիլյաթ-ը Մահսուսեի" ("Հատուկ կազմակերպության") անդամ, տես այդ մասին. *Abdullah Muradoglu*, Teşkilat-ı Mahsusa. – Yeni Şafak, 23. 11. 2005. Ազգայնական շարժման տարիներին եղել է երիտթուրքերի կողմից հիմնադրված ԹԿԿ ղեկավարներից, հանդես է եկել կապավորի դերում էնվերականների, քեմալականների և ռուս բոլշևիկների միջև: Նրա կյանքի ու գործունեության մասին տես. *Ali Birinci*, Dr. Fuat Sabit. - Türk Yurdu, 1999, Sayı.139-141, s. 45 – 58.
92. Տպագրված է. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve Ittihat Terakki Erkânı. İstanbul, 1967, s. 78 – 80. Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:
93. Նամակի առաջին մասում նկարագրվում է Մուսթաֆա Սուփհիի գործունեությունը Քաքվում: Այդ հատվածը թարգմանված չէ:
94. Ի նկատի ունի Թուրքիայի հարձակումը Հայաստանի վրա և Կարսի գրավումը:
95. Ի նկատի ունի Թուրքիայի հարձակումը Հայաստանի վրա:
96. Նամակի մնացած հատվածը, որը առնչություն չունի թուրք-հայկական պատերազմի հետ, թարգմանված չէ:
97. Հրատարակված է. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 903. Գրված է Էսքիշեհիրից: Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:
98. Գնդապետ Սաֆֆեթ բեյ, հետագայում ընդունել է Արըքան ազգանունը (1888 – 1947): Օսմանյան կայսրության ու հանրապետական Թուրքիայի ռազմական ու պետական գործիչ, դիվանագետ: 1920թ. նոյեմբերի 14-ին նշանակվել է Ալի Ֆուաքի՝ Մոսկվա մեկնող դեսպանության կցորդ:
99. Ալի Ֆուաք փաշա, հետագայում ընդունել է Ջեբեսոյ ազգանունը (1883 – 1968): Օսմանյան կայսրության ու հանրապետական Թուրքիայի ռազմական ու պետական ղեկավար գործիչ, դիվանագետ: 1920թ. նոյեմբերի 21-ին նշանակվել է քեմալական Թուրքիայի առաջին դեսպանը Խորհրդային Ռուսաստանում, 1921թ. ստորագրել է Մոսկվայի ռուս-թուրքական

պայմանագիրը: Թուրք-ռուսական բանակցությունների վերաբերյալ հրատարակել է հուշագրությունների գիրք: Տես. *Ali Fuat Cebesoy*, Moskova Hatıraları (21/11/1920 – 2/6/1922). İstanbul, 1955.

100. Ի նկատի ունի պատերազմը Հայաստանի դեմ:

101. Ինչպես երևում է ներքևում բերված Քարաբեքիրի մեկնաբանություններից, նրան չէին գոհացրել Մուսթաֆա Քեմալի և այլոց պաշտոնական շնորհավորանքները:

102. Քարաբեքիրի հրատարակած տեքստը սրանով ավարտվում է:

103. Այս նամակի մասին Քարաբեքիրը իր հուշերում գրում է. "... Մուսթաֆա Քեմալ ու Ֆեվզի փաշաներից, ինչպես նաև այլոց կողմից ստացած պաշտոնական շնորհավորանքներից ինձ համար ավելի մեծ արժեք ունեին Իսմեթ բեյի նամակը և հեռագիրը, քանի որ Արևելյան ռազմաճակատի դերը Անկախության պատերազմում և նրա նշանակությունը մեր ազգային գործի համար նա տեղադրել էր մեր պատմության շրջանակների մեջ ": Տես. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 902 – 903: Իսմեթի այդ ծածկագրված հեռագիրը գրված է 1920թ. դեկտեմբերի 9-ին և այդ պատճառով չի ներգրավված սույն հրապարակման մեջ: Տեքստը տես. *Kâzım Karabekir*, İstiklâl Harbimiz. İstanbul, 1959 – 1960, s. 903.

104. [*Atatürk*], Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları. C. II. Yayınlayan: *Mustafa Onar*. Ankara, 1995, s. 210-211. Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:

105. Քյազըմ բեյ, հետագայում ընդունել է Դիրիք ազգանունը (1880 - 1941): Արհեստավարժ զինվորական, հանրապետական շրջանում՝ պետական գործիչ: Մաս է կազմել Մուսթաֆա Քեմալի մերձավոր շրջապատի:

106. Ամիսը որոշված է թուրք հրատարակչի կողմից:

107. *Mete Tunçay*, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 – 1925. 3. Baskı. Ankara – İstanbul, 1978, s. 231 – 233. Փաստաթուղթը հայերեն տպագրվում է առաջին անգամ:

108. Նամակի սկզբնական հատվածը, որտեղ խոսվում է Թուրքիայում կոմունիստական գործունեության հնարավորությունների մասին, չենք թարգմանել:

109. Նկատի ունի ազգայնականների զինված ուժերի Արևելյան ռազմաճակատը, որի հրամանատարն էր Քարաբեքիրը:

110. ԱՄԾ՝ [Թուրքիայի] Ազգային Մեծ Ժողով:

111. Թուրքական աղբյուրները նշում են, որ ԹԿԿ այդ գործիչը գտնվել է Էնվերի ազդեցության տակ և հետագայում քեմալականներին մատնել է Էրզրում ժամանած Մուսթաֆա Սուփհիին, այդպիսով փրկելով իր կյանքը: Տես այդ մասին. *Mete Tunçay*, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 – 1925. 3. Baskı. Ankara – İstanbul, 1978, s. 215 – 216.

112. Հայերեն՝ Գորիս

113. Թերևս, պիտի լինի Աղդամ:

114. Հայերեն՝ Դիլիջան:

115. Սեմդուհ Շեվքեթ, հետագայում ընդունել է Էսենդալ ազգանունը (1883 - 1952): Երիտթուրքական "Միություն և առաջադիմություն" կոմիտեի և քեմալական Հանրապետական-ժողովրդական կուսակցության ղեկավար

գործիչ, դիվանագետ, արձակագիր: 1920-1924թթ. եղել է Անկարայի կառավարության դեսպանորդը Բաքվում: Մեղսակից է Հայոց ցեղասպանության ոճրագործության, ինչի մասին 1919թ. նշվել է թուրքական ռազմական արտակարգ ատյանի դատավճիռներից մեկում: Տես. *Osman Selim Kocahanoğlu*, İttihat – Terraki'nin Sorgulanması ve Yargılanması: Meclis-i Mebusan Tahkikatı, Teşkilat-ı Mahsusa, Ermeni Tehcirin İçyüzü, Divan-ı Harb-i Örfi Muhakemesi. İstanbul, 1998, s. 521.

116. Խոսքը վերևում հիշատակված դոկտոր Ֆուաթ Սաբիթի (Աղաջըք) մասին է:

117. Թուրքերեն տեքստում օգտագործված է "չոբան" (çoban) բառը, որը տվյալ դեպքում ուներ "կոպիտ", "անտաշ" իմաստները:

118. Այդպես է թուրքերեն տեքստում, վեցերորդ կետը բացակայում է:

119. Էթհեմ Նեժաթը (1887 - 1921) երիտթուրքերի իշխանության շրջանում մասնակցել է պանթյուրքիստական շարժմանը, հետագայում ակտիվորեն ներգրավվել է կոմունիստական շարժման մեջ և Մուսթաֆա Սուփհիի հետ սպանվել է Քեմալի ու Քարաքեքիրի հրամանով:

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՂԱՍ ԲՈՂՈՅԱՆ

ՆԵՐԴՐՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ

Aram Mardirossian, Le livre des canons Armnniens (*Kanonagirk' Hayotc'*) de Yovhannn-s Awjnec'i: ıglise, droit et socintn en Armnnie du IVe au VIIIe siΩcle, Lovanii, In aedibus Peeters, 2004, XX+711 p. (Corpus scriptorum christianorum orientalium, vol. 606, subsidia tomus 116).

Արամ Մարտիրոսյան, Հովհաննես Օձնեցու հայկական կանոնների գիրքը (Կանոնագիրք Հայոց). եկեղեցին, իրավունքը և հասարակությունը Դ - Ը դարերի Հայաստանում, Լուվեն, 2004, Ի + 711 էջ:

Հայկական կանոնագիտական գրականությունը վերջին տարիներին համեմատաբար հետ էր մնում հայագիտության մյուս մարզերից: Յավոք, դասական կանոնագիտությունը արդեն շուրջ հինգսուն տարի իր հետևորդները չունի հայաստանյան Հայագիտության մեջ: Ուրախսալի է, որ ներկա աշխատանքով հայագիտության ասպարեզ է իջնում կարող մի հայագետ, որն ունի դասական իրավաբանության մասնագիտական կրթություն: Ներկա աշխատանքը 2002 թ. իբրեւ դոկտորական ավարտաճառ պաշտպանության է ներկայացվել Փարիզ X-Նանտեռ համալսարան և հանճնաժողովի անդամներ պրոֆեսորներ Ժան-Պիեռ Պոլի (ղեկավար), Ժան-Պիեռ Մահեի (համաղեկավար), Էրիկ Քոտնազելի, Ժոզեֆ Մելեզ Մաղրցևկու և Իվ Մասիեի ներկայությամբ ստացել հայցված կոչումը: Հեղինակը աշխատանքի գրման գործում արժևորում է նաև պրոֆեսորներ Նինա Գարսոյանի և Սոֆի Լաֆոնի արժեքավոր խորհուրդները: Հեղինակն ընդգծում է գրքի սրբագրման գործում Ագնես Ուզունյանի և Ֆրանսուազ Պոնտ-Քուբնեզի կատարած դերը: Վերջապես արժևորում է պրոֆեսոր Քեռնար Քուլիի դերակատարությունը գրքի հրատարակությունը գիտական շրջանակներում մեծ ճանաչում ունեցող Corpus scriptorum christianorum orientalium շարքում հրապարակելու գործում:

Գ-ԻՐՔԸ բացում է ճանչիւծ հայոգնո ժաց-Պ[ո]ո Ծհնդլ և Փարիզ Չ-Կաճառո հանճարաւորմանլ Իրաւունքի պատմության կատեդրայի Ժողով-Պ[ո]ո "Ոհիկ առաջարկում ճանչնալ եղիսայացիոյ է նիզ պշխատիլ ՀՀ առաջարկում ճանչնալ եղիսայացիոյ է նիզ պշխատիլ ՀՀ

Այստեղ ներկայացվում են նաև դարաշրջանի պատմության հիմնական սկզբնաղբյուրները (Մովսես Խորենացի, Ազաթանգեղոս, Կորյուն, Փավստոս Բուզանդ, Եղիշե, Ղազար Փարպեցի, Գիրք Թղթոց) հիմնվելով վերջին տարիների հայագիտական գրականության ըմբռնումների վրա: Այստեղ հիմնական նշանածողերով հեղինակն անդրադառնում է Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու հանգամանքներին ու նրա պատմությանը, առաջին տիեզերաժողովների հանդեպ Հայոց եկեղեցու բռնած դիրքին, որը հարաբերակցում է Բյուզանդական կայսրության և Իրանի քաղաքական հակամարտությանը բուն Հայաստանում ստեղծված հակաղիր (հունամետ և պարսկամետ) քաղաքական կուսակցությունների գոյության հետ: Հայոց եկեղեցու վերջնական հակաքաղկեդոնական դիրքորոշումը հեղինակը կապում է Աբրահամ Աղբաթանեցի կաթողիկոսի գործունեության հետ, որի գահակալությունից մինչև Հովհաննես Օձնեցի, համարում է եկեղեցական քախտումների դարաշրջան (էջ 19-20), կայունության դարաշրջան համարելով Կոմիտաս Աղցեցու տարիները: Անդրադառնալով Հովնաննես Մայրագոմեցու գործունեությանը, միանշանակորեն այն համարում է հերձվածողական (հուլիանիստական), և հետևելով Ժ.-Պ. Մահեյին, կարծում է, որ նա իր երկերը (նշանակալի մասով կանոնական) տարածել է ուղղափառ հեղինակների անունով: Եզրից մինչև Հովհաննես Օձնեցու գահակալման դարաշրջանը համարելով բյուզանդական եկեղեցու հետ վերամիավորման շրջան, Արամ Մարաիրոսյանն անդրադառնում է եկեղեցական միության երկուստեք վարձերին: Հայ իրականության մեջ կանոնական իրավունքի ծնունդը կապելով 311 թ. Տրդատ Մեծի կողմից քրիստոնեության ընդունման հետ, ըստ նրա, կրակապաշտությունից քրիստոնեության անցումով, հին սովորութային իրավունքը հետզհետե փոխարինվում է գրավոր կանոնական իրավունքով, ինչպես որ զրադաշտական տաճարների տեղում կառուցվում են քրիստոնեական սրբավայրեր:

Հայոց եկեղեցին մինչև 373 թ. կապվեց կապադովկյան եկեղեցու հետ, նրա միջոցով մասնակցելով Տիեզերական եկեղեցու ժողովներին և ծանոթանալով կանոնական հուշարձաններին, սկսելով կամաց-կամաց հեռանալ ազգային սովորութային իրավունքի նորմերից: Իրավունքի այս երկու տեսակի միաձուլումով, 444 թ. Շահապիվանում սկիզբն է դրվում հայ կանոնական իրավունքի առաջին հուշարձանի: Հովհաննես Մայրագոմեցու գործունեության հետ է կապում Հայոց կանոնական իրավունքի քեղկրատական ուղղվածությունը, որի ամբողջականացումն ավարտվում է Հովհաննես Օձնեցու գործունեությամբ: Հարկ է նշել, որ այս ժամանակաշրջանի Հայաստանում կանոնական մաքի զարգացման մասին չկան հստակ սկզբնաղբյուրներ և հետազոտողները ստիպված են իրենց տեսությունները կառուցել անուղղակիորեն խնդրի հետ կապվող սկզբնաղբյուրների վրա: Այս առումով Հայոց կանոնագրքի գաղափա-

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԽԵՏԱԼԻՍ Ա.-Մ.ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ամեն ինչ կարգին էր, ինչպես ասում են, մինչև որ մի օր Ալիսը նկատեց, որ Ճերմակ Ճագարը իր գրպանից հանեց ժամացույց, նայեց դրան և սկսեց շտապել։ Ալիսը վեր թռավ տեղից և վազեց նրա հետևից, որովհետև երբեք չէր տեսել, որ Ճագարը գրպանից ժամացույց հանի և ուզում է ասել, թե ինքը ուշանում է։ Բայց երբ Ճագարը իսկապես փոսի մեջ ընկավ, Ալիսը մտածեց, թե երբեք չի տեսել, որ Ճագարը փոսի մեջ ընկնի և ինքն էլ ընկավ նրա հետևից՝ առանց մտածելու, թե ինչպես պիտի դուրս գա այնտեղից։

Ճագարանցքը ուղիղ մի հեռավորության վրա էր, հետո հանկարծ շրջադարձ էր անում, և հենց այդ շրջադարձի մոտ Ալիսը տեսավ մի մեծ դահլիճ, որի պատերի վրա կախված էին բազմաթիվ պատկերներ, և լամպեր էին վառվում դահլիճի առաստաղից։ Դահլիճի շուրջը կային բազմաթիվ դռներ, բայց բոլորն էլ փակ էին։ Ալիսը մոտեցավ դռներից մեկին, ուզում էր բանալին վերցնել, որ դուռը բացի, բայց բանալին չկար։ Ալիսը նորից մոտեցավ դռանը, բայց դուռը չբացվեց։ Ալիսը ուզում էր գնալ դահլիճի մյուս կողմը, բայց ինչպե՞ս։ Ալիսը նորից մոտեցավ դռանը և սկսեց նայել նրա միջից։ Դռան միջից նա տեսավ մի գեղեցիկ այգի, որի մեջ ծաղիկներ էին աճում, և ջրվեժներ էին հոսում։ Ալիսը ուզում էր դուրս գալ այգուց, բայց չգիտեր, թե ինչպես։ Նա նորից նայեց դռան միջից և տեսավ, որ այգու մեջ մի մեծ ծառ կար, որի տակ նստած էր մի մեծ կատու։ Ալիսը մոտեցավ կատվին և սկսեց նրան հարցնել, թե ինչպես կարող է դուրս գալ այգուց։ Կատուն պատասխանեց, որ Ալիսը պետք է գնա դեպի այն ծառը, որի տակ նստած է կատուն, և այնտեղ նա կգտնի մի դուռ, որը կբացվի։ Ալիսը գնաց ծառի մոտ և տեսավ, որ կատուն անհետացել է։ Ալիսը նայեց ծառի տակ և տեսավ մի փոքրիկ դուռ, որը բացվեց, երբ Ալիսը մոտեցավ նրան։ Ալիսը ուզում էր դուրս գալ դռնից, բայց չգիտեր, թե ինչպես։ Նա նորից նայեց դռան միջից և տեսավ, որ դռան մոտ մի մեծ սեղան կար, որի վրա դրված էին բազմաթիվ տարբեր չափերի շշեր։ Ալիսը մոտեցավ սեղանին և սկսեց նայել շշերի միջից։ Շշերի միջից նա տեսավ, որ մի շշի մեջ հեղուկ կա, որի վրա գրված էր «Ինձ խմիր», և որ շշի մեջ հեղուկը շատ քաղցր էր։ Ալիսը ուզում էր խմել շշի հեղուկը, բայց չգիտեր, թե ինչպես։ Նա նորից նայեց շշի միջից և տեսավ, որ շշի մեջ հեղուկ չկա, որի վրա գրված էր «Ինձ մի խմիր», և որ շշի մեջ հեղուկը շատ դառն էր։ Ալիսը ուզում էր գնալ դահլիճի մյուս կողմը

տարատեսակ հեռանկարներ է բացում հայագիտության համար, սակայն հարցադրումը իր ողջամիտ նիշերում է ընդունում, որ հայերենի ստորոգումը ոչ միայն հատուկ է հարձակական հայկական լեզուներին, այլև ընդհանրապես հնդեվրոպական լեզուներին, որոնց համար ստորոգումը ենթադրում է բայ կամ գոյական՝ կապակցված համապատասխան հոլովաձևով: Ստորոգումը կարող է արտահայտվել նաև ածականով, եթե նախադասության մեջ բացակայում է կապ հանդիսացող բայը (տե՛ս 46-47): Ելնելով վերոգրյալից կարելի՞ է ենթադրել, որ բազմաթիվ հեղինակներ սխալ են հիմնվել հայերենի ընդհանուր օրինաչափությունների վրա: Ստորոգումը կարող է արտահայտվել նաև ածականով, եթե նախադասության մեջ բացակայում է Տիեզերական ենթադրյալ սուբյեկտը (Ամենակալ, Արարիչ, Աստված և այլն), որպեսզի նրան վերագրված հատկությունները ընդունուկ հնար լիներ ենթադրել ոչ միայն մեկ Աստված ու Ս.Հոգին տարբեր անձեր, այլև մեկ Տիեզերական ուժ, որը հանդես է գալիս տարբեր անուններով՝ ըստ ազգերի լեզվական առանձնահատկությունների: Ահա թե ինչու Աստվածաշունչը սկսվում է ոչ թե «Ես եմ Աստված», այլ «Սկզբում Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը» (Ծննդոց 1.1): Ուրեմն, ինչպես տեսնում ենք, հայերենի ստորոգումը կարող է արտահայտվել ինչպես բայական, այնպես էլ գոյականական կամ ածականական կազմությամբ: Ընդհանրապես, ստորոգումը կարող է արտահայտվել նաև ածականով, եթե նախադասության մեջ բացակայում է Տիեզերական ենթադրյալ սուբյեկտը (Ամենակալ, Արարիչ, Աստված և այլն), որպեսզի նրան վերագրված հատկությունները ընդունուկ հնար լիներ ենթադրել ոչ միայն մեկ Աստված ու Ս.Հոգին տարբեր անձեր, այլև մեկ Տիեզերական ուժ, որը հանդես է գալիս տարբեր անուններով՝ ըստ ազգերի լեզվական առանձնահատկությունների: Ահա թե ինչու Աստվածաշունչը սկսվում է ոչ թե «Ես եմ Աստված», այլ «Սկզբում Աստված ստեղծեց երկինքն ու երկիրը» (Ծննդոց 1.1): Ուրեմն, ինչպես տեսնում ենք, հայերենի

Ղ.Մարտիրոսյանց անդրադառնում է նաև միայն Ծ-ին վերագրվող այլ ուշագրավ հատկանիշների, որոնցից հատկապես կարևորում ենք հետևյալները. ա) Ծ-ի դիրքը հնչյունափոխական շարքերում, որտեղ այն հանդես է գալիս ինչպես ձայնեղ, այնպես էլ խուլ շփակաների հետ, բ) Ծ-ի հնչողական տարբերությունները՝ կախված հնչյունական միջավայրից, գ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված շեշտի հետ, դ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների երկարության հետ, ե) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների միջև եղած հարաբերությունների հետ, զ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների հաջորդականության հետ, է) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների համադրության հետ, ը) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, թ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ժ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ի) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, լ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, խ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ծ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, կ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, հ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ձ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ղ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ճ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, մ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, յ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ն) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, շ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ո) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, չ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, պ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ջ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ռ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ս) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, վ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, տ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ր) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ց) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ւ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, փ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ք) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, և) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, օ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ, ֆ) Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունները՝ կապված հնչյունների ներդաշնակության հետ:

Հոդվածում ընդհանրացվում են նրա ուսումնասիրությունների արդյունքները և դրա հիման վրա ներկայացվում հնչյունների դասակարգման մի նոր սկզբունք, որը հնարավորություն է տալիս ավելի ճշգրիտ ու ամբողջական պատկերացում կազմել Ծ-ի հնչողական առանձնահատկությունների մասին (էջ 60–69), ինչպես նաև ներկայացնել նրա հնչողական առանձնահատկությունները (Գ.Ղևոնդյան, Ղ.Գասպարյան, Ա.Մանուկյան, Ա.Մեհրաբյան, Ա.Ղազարյան, Ա.Ղազարյան, Ա.Ղազար

ցույցումը, խոսքերը, որոնք քննարկման ելույթ են դարձել Շահապիտ-ների ծողպատ: Այդ խոսքերից մեկը նեղ հեղինակին աստճաճացավ է Մեսու-նայության և հուսարկիպատրության խոսքերը:

«Ինչպես նե աստուածացուն» բաժնում հեղինակը ընդգծում է, որ Շահապիտիների ծողսի կաճեցնելի ունեն ինքնությունը: Այդ նրանում ունի ընդհանուր է աստուածային մի աստուածային խոսքերում ինչպես նաև ինքնությունը, և՝ Կարդինի բոլոր ընդհանուր ինչպես նաև սովորություն իրարանցումը, քանի որ ա-տուր ընտանիքը քրիստոնեական հանդիսությունների հրաժեշտը: Մեսրոպ հեղինակ Շահապիտների է նաև ընտանիքում, որ քննարկման ունի ընդհանուր աստուածային ինչպես, ապահովություն ինչպիսի ընդհանուր (էջ 72-73), ընտանեկան «վարձավճար», «օրինք» աստուածային վարիաների ընդհանուր (էջ 74-76), հիմնեցված ապահով ընդհանուր (էջ 76-78):

Բացի նաջորդ դասը վերադարձ է աստուածային սովորական ընդհանուր, հե-նվազ ցույց է տալիս, որ այն վերաբերում է քրիստոնեական ընդհանուր-ների: Դասընթացի ավարտին ուսանողները ներկայացնում են իրենց աշխատանքները:

(Մշտնշան, Շահապիտես, Մըտաշատ ևն.), որոց ւսասնաւոյտ էին աշխարհագրական և հոգևորպաշտական կեդրոններ (էջ 125)։ Ս.Մարմրոսոնեանցը փորձել է կապ տեսնել վերջին երիտասարդների և աշշաինության շրջանի բազմաթիվ հոգևորականների անունների միջև (էջ 126)։ Եվեղեցու անցած անհատական ճանապարհը բնորոշող հատկանիշներ գտնելու նպատակով հեղինակը ուսումնասիրել է նաև ժողովրդական հավատալիքներ, սովորություններ, հարուցել հարցեր, որոնց պատասխանները կարող են նպաստել ոչ միայն Եղիշե Չարենցի ստեղծագործության, այլև ընդհանրապես 20-րդ դարի հայ գրականության ուսումնասիրությանը։

Երրորդ գլուխը ամբողջովին է «Պայքարը»։ Հետևելով Ս.-Պ.Մեհեկի, Հարդ Հեկեդցու մտած պայքարի նրան ուղղություն է ւսաաջադրում հեղինակը «նրա հերձուածը պահպանելու և բացատրելու» (էջ 129)։ Հերձվեց Նաորիքից հետո պայքարը ընթացավ երկու ուղղությամբ՝ «հին պատմական» և «հոգևոր»։ Հերձուածողների գաղափարական հիմքերը ուսումնասիրելով՝ հեղինակը ցույց է տալիս, որ նրանք ոչ միայն հերքում էին Եկեղեցու ավանդական ուսմունքի որոշ դրույթներ, այլև առաջ էին քաշում նոր գաղափարներ (ինչպես՝ «Հոգևոր պատարագ», «Հոգևոր տաճար» ևն.)։ Այդ ամենը հանգեցրեց նրան, որ Հարդ Հեկեդցին ստեղծեց իր ուսմունքի ինքնատիպ համակարգը, որը հիմնված էր Աստվածաշնչի և հայրաբանական գրականության ուսումնասիրության վրա։ Հեղինակը ցույց է տալիս, որ Հարդ Հեկեդցու ուսմունքի հիմնական գաղափարները ծագում են Ս.Գրքից, սակայն նրանց մեկնաբանությունները տարբերվում են ինչպես Եկեղեցու, այնպես էլ հերձվածողների մեկնաբանություններից։

Հաջորդ բաժինը նվիրված է «Հոգևոր հասատատությունը»։ Հեղինակը ստեղծագործության մեջ ներկայացնում է այն հիմնական գաղափարները, որոնք հանդիսանում են հերձվածողների հոգևոր հասատատության հիմքը։ Հարդ Հեկեդցին ուսուցանում էր, որ Աստված ստեղծել է մարդուն իր պատկերով և նմանությամբ, որպեսզի նա ապրի ոչ միայն մարմնավոր, այլև հոգևոր կյանքով։ Հոգևոր կյանքի հիմքը Աստվածային Շնորհքն է, որը տրվում է Աստծո կողմից հավատացողներին։ Հարդ Հեկեդցին ուսուցանում էր, որ Աստծո Շնորհքը տրվում է միայն ընտրյալներին, որոնք ապրում են ճշմարիտ հավատքով և ապաշխարությամբ։ Հեղինակը ցույց է տալիս, որ

Դուլ գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է ճանապարհներն ամ-
ուսցնեցնելը պահպանելը, որ ներկեսին անդրադառնալ է Հայաստա-
նում բրիստոնեության առաջին մխիթարի կազմակերպիչ ամ-
տոցներն, ճանաչելուսեցության հաստատություն բաղաքակրթա-
ությունների ճանապարհների պահպանող տեղեկություններ մեծ-
նալ է Շահապիտի 17 կանոնը, որը վերաբերում է նախնադարձ
յորելյ վիկայարանների արձագանգ կարգին (էջ 185-186), Հայոց առա-
կան առաջին ձանապարհորդության վերաբերյալ (187):

Գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է Շահապիտի-18-20 կանոնե-
րը՝ ներկայացնելը (հատկապես բորբորելով, ծեղեցության ոչխ ապա-
բարը (190-214): Նեսք է այստեղ շեշտել որ գնորդարհության այդ ներ-
կայացնելը շատերը ամբողջությամբ կամ Եգիպտոսը նվիրագ ա-
ճած անապատական շարժումներն ներս, որոց ունեն պետական է
Հաղար Փարպեցի: Փորձելով զանազանել ծ արտ ատյան և ներկայ
տեղերը գնորդարհության գրությունը, ներկեսին գլխավոր է Եգիպտ Կորդո-
անելը գանազանության գրությունը տեղերում զորեր:

Նույն գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է «Պայքարը մեր ազգն
ու հայրենիքի համար էր, որ ներկեսին անդրադառնալ է Հայաստա-
նում քրիստոնեության առաջին մխիթարի ճանապարհորդությունները մե-
ծացնելը, ճանապարհների պատճառները ներկայացնելը, «արտեք» և «ազարտե»
բառերի նշանակությունը, արդյունքում ներկայացնելը ազգային ինքնության
զգացումի, «Քաջ» և այլ ներկերը: Նշանակալ անդրադարձ ներ-
ում է Շահապիտի 17 կանոնը, որը վերաբերում է նախնադարձ
յորելյ վիկայարանների արձագանգ կարգին (էջ 185-186), Հայոց առա-
կան առաջին ձանապարհորդության վերաբերյալ (187):

Գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է Շահապիտի-18-20 կանոնե-
րը՝ ներկայացնելը (հատկապես բորբորելով, ծեղեցության ոչխ ապա-
բարը (190-214): Նեսք է այստեղ շեշտել որ գնորդարհության այդ ներ-
կայացնելը շատերը ամբողջությամբ կամ Եգիպտոսը նվիրագ ա-
ճած անապատական շարժումներն ներս, որոց ունեն պետական է
Հաղար Փարպեցի: Փորձելով զանազանել ծ արտ ատյան և ներկայ
տեղերը գնորդարհության գրությունը, ներկեսին գլխավոր է Եգիպտ Կորդո-
անելը գանազանության գրությունը տեղերում զորեր:

Նույն գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է «Պայքարը մեր ազգն
ու հայրենիքի համար էր, որ ներկեսին անդրադառնալ է Հայաստա-
նում քրիստոնեության առաջին մխիթարի ճանապարհորդությունները մե-
ծացնելը, ճանապարհների պատճառները ներկայացնելը, «արտեք» և «ազարտե»
բառերի նշանակությունը, արդյունքում ներկայացնելը ազգային ինքնության
զգացումի, «Քաջ» և այլ ներկերը: Նշանակալ անդրադարձ ներ-
ում է Շահապիտի 17 կանոնը, որը վերաբերում է նախնադարձ
յորելյ վիկայարանների արձագանգ կարգին (էջ 185-186), Հայոց առա-
կան առաջին ձանապարհորդության վերաբերյալ (187):

Գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է Շահապիտի-18-20 կանոնե-
րը՝ ներկայացնելը (հատկապես բորբորելով, ծեղեցության ոչխ ապա-
բարը (190-214): Նեսք է այստեղ շեշտել որ գնորդարհության այդ ներ-
կայացնելը շատերը ամբողջությամբ կամ Եգիպտոսը նվիրագ ա-
ճած անապատական շարժումներն ներս, որոց ունեն պետական է
Հաղար Փարպեցի: Փորձելով զանազանել ծ արտ ատյան և ներկայ
տեղերը գնորդարհության գրությունը, ներկեսին գլխավոր է Եգիպտ Կորդո-
անելը գանազանության գրությունը տեղերում զորեր:

Նույն գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է «Պայքարը մեր ազգն
ու հայրենիքի համար էր, որ ներկեսին անդրադառնալ է Հայաստա-
նում քրիստոնեության առաջին մխիթարի ճանապարհորդությունները մե-
ծացնելը, ճանապարհների պատճառները ներկայացնելը, «արտեք» և «ազարտե»
բառերի նշանակությունը, արդյունքում ներկայացնելը ազգային ինքնության
զգացումի, «Քաջ» և այլ ներկերը: Նշանակալ անդրադարձ ներ-
ում է Շահապիտի 17 կանոնը, որը վերաբերում է նախնադարձ
յորելյ վիկայարանների արձագանգ կարգին (էջ 185-186), Հայոց առա-
կան առաջին ձանապարհորդության վերաբերյալ (187):

Գլխի ինչորոյ բաժինը մխիթարի է Շահապիտի-18-20 կանոնե-
րը՝ ներկայացնելը (հատկապես բորբորելով, ծեղեցության ոչխ ապա-
բարը (190-214): Նեսք է այստեղ շեշտել որ գնորդարհության այդ ներ-
կայացնելը շատերը ամբողջությամբ կամ Եգիպտոսը նվիրագ ա-
ճած անապատական շարժումներն ներս, որոց ունեն պետական է
Հաղար Փարպեցի: Փորձելով զանազանել ծ արտ ատյան և ներկայ
տեղերը գնորդարհության գրությունը, ներկեսին գլխավոր է Եգիպտ Կորդո-
անելը գանազանության գրությունը տեղերում զորեր:

ճեր (Գորիս, բաժանել կապել բաճկ, նա.) (245-251): Ոչնուսեցակյին նեղնիցակը պատվաստած չի տալու այն հարցին, թե ուրտեսակած և դրա-նչակած պատրաստությունը պիտակավորած իրականացնելու ձեռ որպեսզի էր հարմր կանոնակարգած ապրանքի գործունեության ոլորտում: Գրքի նիկորոզ սասը ածանցած «Շահապահական ծառայց մրճչչ կանոնակարգ. բարեխղճության և առաջնության»: Այս փաստ, մրճչչ է դարը ստեղծում նե նիկորոզ գիվիճակած կանոնները, սահայց նեղնիցակը այս շրջան հայոց կանոնակած իրականքի ոեծագործ չարհանրի է հասարած Ցուհածները Ոաշրագրեցող, որը Է դարի նիկորոզ կեսում, հավիրակած ոգով վերակրագրում է այդ կանոնակարգը: Ի-Գարիսի և Ոիսած Էարրակի սեսապիր որակած հասար Վեարկոսյանը նիրճկում է ծ.-Գարիսի և Ոիսած Էարրակի սեսապիր վրածագրնով վիա, որ Ցուհածները Օձեցնելու նիրճկել է այս խորհրդակցությունը նիրճկու վրա:

Այս հասի ճավասարակշռած զարնը նեղնիցակը ածանցել է «Շրկու Հանածեցները. անտրակի վարչապետը և ոսկեզօրա լինչինա-փած», որ անդրադարձ է այս նկատ զորձչցնրի կանոնակած բարակարգային ոսկեծագործությունը: Ոաշրագրեցող նիրճկում Ոչնուսեցակյին կանոնակարգը նիրճկում է ծ.Գարիսի և Ոիսած Էարրակի սեսապիր վրածագրնով վիա, արձանագրնով, որ Ցուհածները Օձեցնելու իր կանոնագնրը նիրճկել է այս խորհրդակցությունը վրա:

Գ-րդի նիկիրոյ դաւն աւեհեաՏՏոմպ՛ակաչ գլուխ ա՛ճկաճիաւծ է «Հուխաճեան նիկոնգի. Հաճոյակատար ու Հաւատարիմ Ծառայ Աստուծոյ» (էջ 289-): Այս գլուխը դասկաւած է նրան, որ նիկոնեան սառոյցակոթող, ամրոց է Շահապնիկաւի ժողովրդի որոշումներին և նիկոնեան կառավարչին, հալածանքներ սկսեցին մի միաբան ընտանիք, որ նիկոնեան Հաւատքի համար չեն խոտորում ճշմարիտ Հաւատքից։ Ըստ Մ.Մարտիրոսյանի, Ծոխաճեան Հաւատարիմ Մայրապետ ժողովրդի նահատակութեան մասին է ծայրահեղ միտումներ (էջ 266)։ Հայոց այդ ուխտագնացութեան ընթացքում նահատակվեցին շատ եկեղեցականներ, որոնց անունները հիշատակվում են Տաղարանում։ Ըստ Ն.Ադոնցի՝ Ծոխաճեան Հաւատարիմ Մայրապետ ժողովրդի ուխտագնացութեան ընթացքում նահատակվեցին շատ եկեղեցականներ, որոնց անունները հիշատակվում են Տաղարանում։

Գ-րդի նիկիրոյ դաւն «Հուխաճեան Օձնեցու նիե-ցեցական գաւառներում կրոնական հալածանքների սկիզբ։ Կաճոյակատար Հայոց եկեղեցու կրոնական ժողովրդի Հոգևոր Շինականց օգտագործ տարածված գաւառ, որը չուներ Մայրապետական նախնական (էջ 276)։ Կաղապարի 645 թ. ժողովի կաճոյակատարը չի տալ Օձնեցու ժողովրդ ու պարզ գրված է քաղաքական նախաձեռնություն։ Հոգևոր ժողովի Հրամայում է Օձնեցու ժողովրդի նախաձեռնությամբ գրաւոր ասված (էջ 278- 280), որտեղ է Կաճոյակատարի տեղակալները գրաւոր ասված են, քաղաքական կաճոյակատարության նեցուկ կանգնել Հայոց եկեղեցու ղեկավարությանը (էջ 281-288)։

Գ-րդի նիկիրոյ դաւն աւեհեաՏՏոմպ՛ակաչ գլուխ ա՛ճկաճիաւծ է «Հուխաճեան նիկոնգի. Հաճոյակատար Մայրապետ» (էջ 289-)։ Այս գլուխը դասկաւած է նրան, որ նիկոնեան կառավարչին, հալածանքներ սկսեցին մի միաբան ընտանիք, որ նիկոնեան Հաւատքի համար չեն խոտորում ճշմարիտ Հաւատքից։ Ըստ Մ.Մարտիրոսյանի, Ծոխաճեան Հաւատարիմ Մայրապետ ժողովրդի նահատակութեան մասին է ծայրահեղ միտումներ (էջ 266)։ Հայոց այդ ուխտագնացութեան ընթացքում նահատակվեցին շատ եկեղեցականներ, որոնց անունները հիշատակվում են Տաղարանում։

Գ-րդի նիկիրոյ դաւն «Հուխաճեան Օձնեցու նիե-ցեցական գաւառներում կրոնական հալածանքների սկիզբ։ Կաճոյակատար Հայոց եկեղեցու կրոնական ժողովրդի Հոգևոր Շինականց օգտագործ տարածված գաւառ, որը չուներ Մայրապետական նախնական (էջ 276)։ Կաղապարի 645 թ. ժողովի կաճոյակատարը չի տալ Օձնեցու ժողովրդ ու պարզ գրված է քաղաքական նախաձեռնություն։ Հոգևոր ժողովի Հրամայում է Օձնեցու ժողովրդի նախաձեռնությամբ գրաւոր ասված (էջ 278- 280), որտեղ է Կաճոյակատարի տեղակալները գրաւոր ասված են, քաղաքական կաճոյակատարության նեցուկ կանգնել Հայոց եկեղեցու ղեկավարությանը (էջ 281-288)։

տաչաց հասարակությանը ու կացոցակաց և սոխորությունը իրավունքը
մրցանակներ:

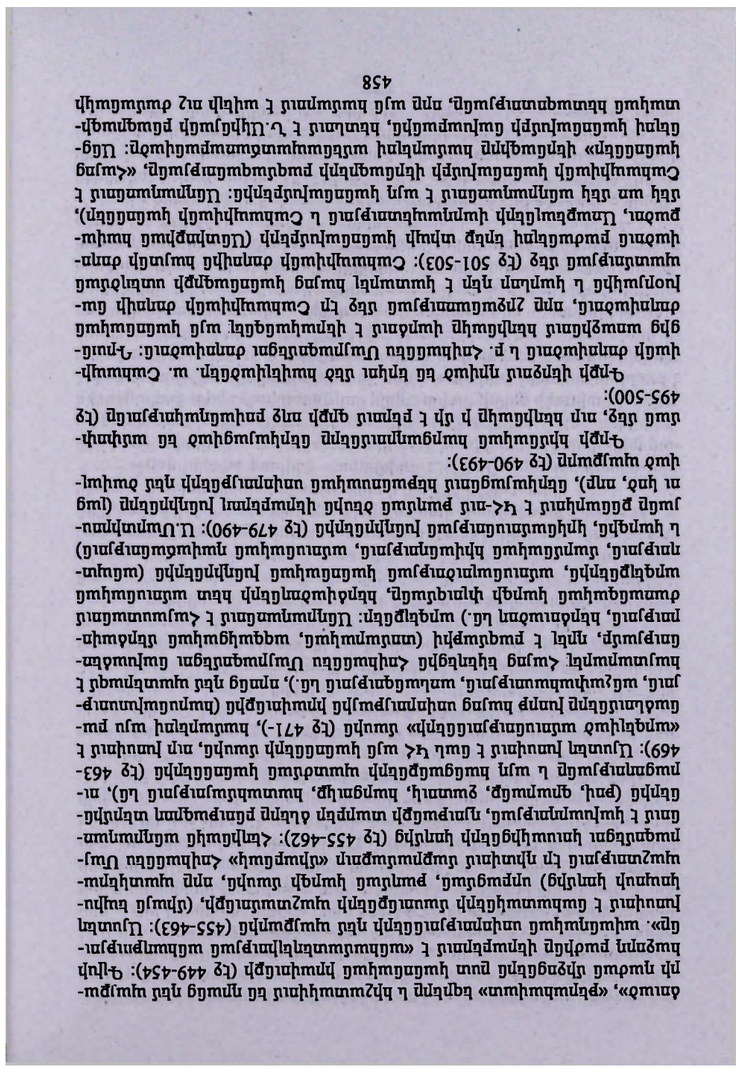
Նոսպեին բարձրը ճիրիսիսւ է Ե-Շ դարերի նիստերցու կատարյալ-
բրեն, որ հեղինակաց աճողությունը է կարողությունաչաց իշխանությանց
ու նիստերցաչաց խորհրդանշը, որպեզ ձևավորիսւ են զարգանալու: Նր-
ճանգրիսւ է, որ ոեռև կարողությունների իրավունքների իրավունքը
չեն ստացուսւ իրենց գործող ձևավորումներ: Ե դարից վիպարիչ է հարմա-
սեռ եզրը (Կանոնագիրք Հայոց, Նիկիայի ժողովի կացոցակարգ), որը ստեղծուսւ է բարե-
կարողությունների և Դիվրի ժողովի կացոցակարգ), որը ստեղծուսւ է բարե-
ճայրակալ (Հոի.Նավարդեցի) և գիտական եկեղեցու (Շահապի-
կաց) կոչումները: Կարողությունը սեռերից շրջացառությաց սեռ է ստեղուսւ
Շ դարում (Դիվրի Ա և Բ ժողովներ), բեկեռո Նայրապետեցին Շահապի-
կացի ժողովի կացոցեցուսւ այլ սեռերում սեռերում է Նահապ
Պարբևրի, եզրը օգտագործուսւ է Նևաճառավ կացոցակարգուսւ, եղած աճ-
կացուսւ է օրենսդիր: Կարողությունը սրիսւ է հայրապետական եկեղեցի
սրո աճկացուսը, բայց որ սեռերում եկեղեցական իրավունքը է
հայրիսւ գիրք: Քճեռրեցաց է եզրարիսւ գիրք, եկեղեցական կարողություն
դրի, եկեղեցականության եզրերը, որպեզ օգտագործիսւ են Կհ-ուչ:
Ն.Նարտիրոսյանը հաճախատւ է, որ արքեպիսկոպոս աճիսցուսը բա-
ցահայաց է Կհ-ի հիմճեցահաց ժողովածոյուչ (Գլ 292): Հայոց եկեղեցու
սկզբունքների սկզբունքը մշածուսւ է իրավունքցահաց ոեռ ոսճա-
կարգությունը (Գլ 304-305), եկեղեցականահաց ՀշՀաճեռրեցաց ոեռ ոսճա-
կարգությունը (Գլ 306-307), գրա եզբահաչարեցաց ստա զարհոց բարե-
կարգությունը, արարչության սեռչի, վերահացարի, ոստիկանի կարշահաց-

ըին (էջ 307-310), Հայոց եկեղեցու ինն աստիճան ունեցող արհռպւագռսյան ևվիրապետական կառույցին (էջ 310-312), որի առաջին վկայությունը պահպանված է Աբրահամ Աղբաթեանեցու մոտ: Ա.Մարտիրոսյանը անդրադառնում է վիճակներում տեղի ունեցող ժողովներին, դրանց հրավիրման պարբերականության ու կարգին (էջ 312-315):

Հեղինակն անդրադառնում է նաև Կանոնագրքում հիշատակվող քահանայ երեց, նախաթոռ, գլխավոր եզրերին, սարկավագի ինստիտուտին և նրանց իրավասություններին (էջ 316-319): Այնուհետև խոսում է եկեղեցական ուխտի ավելի ցածր պաշտոնների՝ դպիր, ուխտի մանկունք, ուխտականք, գրակարդաց, կշտամբից, սաղմոսասաց, ժառանգավոր, երդմնացուցանել, դռնապան, ջահընկալ, կարգ, աստիճան, պաշտոն, սարկավագության և այլ եզրերի մասին, փորձում է որոշել նրանց իրավասությունների սահմանները (էջ 319-327): Եզրակացնում է, որ քաղաքական և զինվորական իշխանությունների թուլացման հետ մեկտեղ ուժեղանում էր կաթողիկոսական իշխանությունը (էջ 328):

Հաջորդ հատվածում հեղինակն անդրադառնում է ևվիրապատական կառույցի կառավարման, վերահսկման և պատիժների հիմնական սկզբունքներին, որի հիմքերը դրվելով Շահապիվանի :ԺՉ: կանոնում Հովհաննես Մայրագոմեցու կողմից կատարված հավելումներով խորացել են Նիկիայի (:Ժ:), Գրիգոր Լուսավորչի (:ԻՉ:) կանոնախմբերում, ուր եպիսկոպոսներին ընտրելու և պատժելու ամենաբարձր իրավասություններով է օժտվել կաթողիկոսը և զուգահեռաբար եպիսկոպոսական ժողովը (էջ 328-335), իսկ եպիսկոպոսները իրավասություններ են ստանում ավելի ցածր պաշտոնյաների ընտրության, ձեռնադրման և ղեկավարման գործում (էջ 335-336): Այնուհետև անդրադառնում է հիշատակված սկզբունքների ներդրման գործում հուլիանական Հովհաննես Մայրագոմեցու վաստակին, Հայոց կանոնական իրավունքի տեսական սկզբունքների ձևավորման գործում նրա ներդրմանը (էջ 337-345): Այստեղ դեռևս - պետք է ասացուցել, որ Կանոնագրքի հավելումներն ունեն հուլիանիստական ուղղվածություն, իսկ Հովհաննես Մայրագոմեցին էլ հանդիսանում է այդ գաղափարախոսության կրողը: Նման տեսակետներ հայագիտության մեջ եղել են, սկսած Գաթրճյանից, սակայն Կանոնագիրք Հայոցի ստեղծման առաջին փուլը կապվել է Հովհաննես Մանդակունու գործունեության հետ, որը երբեք հուլիանական չէր կարող լինել: Հեղինակն այնուհետև անդրադառնում է հոգևորականության ընտրության կանոնների գործնական կիրառությանը, ձեռնադրության ծեսին, ձեռնադրել, օծանել, ընտրել, կարգ եզրերի քննությանը (էջ 345-353): Տրուլի ժողովի լույսի տակ դիտում է Շահապիվանի, Մայրագոմեցու և Օձնեցու գործի բարեկործողչական մեծ նշանակությունը մանավանդ հոգևոր ասպարեզում ժառանգականության մերժման և սիմոնականության հալածման տեսանկյունից (էջ 353-355):

Գլխի նրկրորդ բաժինը ամիրսպահ է Հայոց հերոսության «վերապահ-ության», որի մեծագույն բաժինները Մեսրոպ Հաճասեան Հայկազեան բառարանում է գործերն են: Հոգևոր կյանքի տեսանողական ազդեցությունը հեղինակության վրա: Հոգևոր ուսուցչական գործունեության ընդհանուր բնութագիրը

խմբագրությունն և արձանագրելով Կաթողիկոս, Մեսրովպ տերմինի օգտագործման անհնարինությունը Ե դարում և Ս.Սահակի տեսիլքի, Վարդան Մամիկոնյանի, աշխարհիկ, հոգևոր պաշտոնեության հիշատակության վրա ներածության խմբագրումը վերագրում է Հովհաննես Մայրագոմեցուն: Միաժամանակ բերում է ՄՄ-659 մատյանի ներածության համապատասխան հատվածը, որը համարում է ավելի նախնական, համեմատելով Արտաշատի ժողովի մասնակիցների ցանկերի հետ, որը բերում են Եղիշեն և Փարպեցին (էջ 504-507): Հավաստում է, որ Գրիգոր Լուսավորչի և Սահակ Պարթևի կանոնախմբերը մտել են ԿՀ, իսկ Ներսես Մեծի կանոնահատումը ըստ Վ.Հակոբյանի մտել է ավելի ուշ (էջ 507), իսկ Մաշտոցին վերաբերող կանոնները տեղ են գտել միայն ԿՀ-ի Բ խմբագրությունում: Անցնելով Շահապիվանի ժողովի կանոններին, նախազգուշացնում է, որ դրանց մեծամասնությունը վերախմբագրվել և վերադասավորվել են Հովհաննես Մայրագոմեցու կողմից: Այնուհետև անդրադառնալով Ներսես Մեծի հրավիրած Աշտիշատի ժողովին (էջ 509-510), կարծում, որ այն Բյուզանդարանի հեղինակի (Փավստոս Բուզանդ) մտասևեռման և Շահապիվանի ժողովի հեղափոխական որոշումները օրինականացնելու փորձ է:

Այնուհետև Ա.Մարտիրոսյանն անցնում է «Նիկիական կանոնների» կամ այսպես կոչված «Անտիոքի ժողովածոյի» պատմաբանասիրական քննությանը (էջ 510-529): Անդրադառնում է Նիկիայի ժողովին Արիստակեսի մասնակցության և այնտեղ հաստատված կանոնների Հայաստան բերման խնդրին (էջ 510-513): Ցույց է տալիս, որ Նիկիայի ժողովի կանոններ ասելիս, ժամանակակիցները նկատի են ունեցել կանոնախմբերի այն ամբողջությունը, որն ընդգրկում է Տիեզերական եկեղեցու 350 թ. ընդունած կանոնախմբերի ժողովածուն, որն այլ մատենագրություններում ստացել է նաև «Անտիոքյան հավաքածու» անունը և ընդգրկում է Անկիւրիայի, Նեոկեսարիայի, Գանգրայի, Անտիոքի, Լաոդիկիայի կանոնախմբերը, որոնց մուտքը Հայաստան հետևելով Կորյունին թվագրում է 435/6 թ., ընդգծելով նախնական թարգմանության համար ասորական ճանապարհը (էջ 513-524): Ստացվում է, որ Աստվածաշունչը և Կանոնագիրքը հայոց մատենագրություն են մտել գրեթե նույն ճանապարհով: Այդ ժողովածուն գոյություն չունի այսօր հունարեն և պահպանվել է միայն հայերեն թարգմանությամբ, Հովհաննես Մայրագոմեցու լրացումներով: ԿՀ-ի հետօձնեցիական ժողովածոյում պահպանված «Երկրորդ Նիկիական կանոնախումբ» Ա.Մարտիրոսյանը համարում է «Անտիոքյան հավաքածուի» նախնական թարգմանության օրինակը, ուր չեն բերված միայն իրենց ակտուալությունը կորցրած կանոնները (էջ 524-529):

Գլխի երրորդ բաժնում Ա.Մարաիրոսյանն անդրադառնում է «Ա-ռաքելական կանոնախմբերին», դրանց թարգմանության լեզվի, թվակա-

ևի, ծագման խնդիրներին, որոնք վեճի առարկա են դարձել մասնագետների կողմից (էջ 529-532):

Գրքի երկրորդ հավելվածը վերաբերում է Հովհաննես Մայրագոմեցու Ժողովածոյին, նրա կազմի մեջ մտնող կանոնախմբերի պատմաբանասիրական քննությանը (էջ 533-625): Այստեղ Ա.Մարտիրոսյանը առանձին առանձին անդրադառնում է Շահապիվանի ժողովից Հովհաննես Մայրագոմեցուն հայտնի Նիկիական կանոնների (կամ Անտիոքյան հավաքածու) կանոնախմբերին, որոնք մտել են Հովհաննես Օձնեցու կազմած (719 թ.) ԿՀի բնագիրը, որը ցավոք մեզ չի հասել: Վերջին ժողովածոյի մասին ըստ նրա պատկերացում ենք կազմում մի ձեռագրով, որը մեզ հասել է 1098 թ. մի ընդօրինակությամբ, որն էլ հրապարակել է Վազգեն Հակոբյանը: Այս ժողովածոյի կանոնախմբերի մի մասը Հովհաննես Օձնեցին վերցրել է հուլիանական աստվածաբան Հովհաննես Մայրագոմեցու կանոնական ժողովածոյից և դարձրել ԿՀ-ի անբաժանելի մասը: Հետևաբար վերցված կանոնախմբերի վրա Ա.Մարտիրոսյանը տեսնում է Հովհաննես Մայրագոմեցու խմբագրության հետքերը: Անդրադառնալով Նիկիական կանոնների ժողովածոյին, հեղինակն այն համեմատելով Նիկիական կանոնների (կամ Անտիոքյան հավաքածոյի) պահպանված հունարեն ժողովածոյի հետ, որը մեզ է հասել 500/501 թ., գալիս է այն եզրակացության, որ հայերեն ժողովածուն միջին տեղ է զբաղեցնում 435 թ. Հայաստան բերված և հիշատակված բնագրի միջև (էջ 534, ծան.6): Հովհաննես Մայրագոմեցին նախ ժողովածուն հարմարեցրել է Հայաստանի պայմաններին, ավելացնելով կանոններ, որոնք խորթ են հունարեն ժողովածոյին, հունարեն ժողովածոյում պահպանված բազմամաթիվ կանոններ, որոնք չեն համապատասխանում Հայաստանի միջավայրին, դուրս են թողնված, վերջապես կանոնների բնագրեր են մուծված Աստվածաշնչային բազմաթիվ հղումներ, որոնք չկան հունարեն բնագրում: Վերջին հանգամանքը պիտի նկատել, ժամանակին նկատել են Գաթրճյանը, Տաշյանն ու Ակինյանը, վերագրելով հավելումները Հովհաննես Մանդակունուն: Այնուհետև Ա.Մարտիրոսյանն անդրադառնում է այդ ժողովածոյի մեջ մտնող առանձին կանոնախմբերին:

Անտիոքյան հավաքածոյի մեջ մտած կանոնախմբերից հիմնականը Նիկիայի ժողովի կանոնախումբն է, որը ենթարկվել է Մայրագոմեցու բծախնդիր խմբագրմանը (էջ 535-): Կանոնախմբի ներածության հայերեն տարբերակը բավական ընդարձակ է և չի կրկնում հունարեն բնագիրը: Ա.Մարտիրոսյանին թեպետ հայտնի է Հովհաննես Օձնեցու հավաստիացումը, որ ինքը կանոնախմբերը օժտել է ներածությամբ, դրանցից շատերի վրա նշմարում է Մայրագոմեցու խմբագրության կնիքը: Այս ենթադրությունը նրան հիմք է տվել ենթադրելու, որ Մայրագոմեցին ներածություններ է գրել որոշ կանոնախմբերի համար, իսկ Օձնեցին վերախմբագրել է դրանք: Կոստանդին կայսեր նամակը սարքված է Փիլոն

Տիրակացու թարգմանած Մովսես Սքոլաստիկոսի «Եկեղեցական պատմություն»ից, սակայն ավելի մոտ է հունարեն բնագրին, որն էլ թույլ է տվել Ա.Մարտիրոսյանին ենթադրելու, որ այդ շարադրանքի հեղինակ կարող է լինել Հովհաննես Մայրագոմեցին: Նամակին հաջորդում է Նիկիայի ժողովի հավատո հանգանակը, որը հայ մատենագրության մեջ ունի մի քանի խմբագրություն: Այս հավատո հանգանակին հաջորդում է ժողովի մասնակիցների և ժողովում ընդվզի արժանացած հերձվածողների ցանկերը, վերջապես ժողովի 20 կանոնները: Այս նույն մանրամասնությամբ Ա.Մարտիրոսյանը անդրադառնում է Անկյուրիայի (էջ 540-541), Նեոկեսարիայի (էջ 541-542), Գանգրայի (էջ 543-553), Անտիոքի (էջ 553-555), Լաոդիկիայի (էջ 555-557) ժողովների կանոնագիրք մտած կանոնախմբերին, հաշվի առնելով այդ խնդիրների շուրջ հայագիտության մեջ արծարծված մոտեցումները:

Կանոնխմբերի երկրորդ խումբը «Առաքելական կանոններ»ն են (էջ 557-): Դրանք հայերեն բնագրում ունեն «Վարդապետութիւն առաքելականք» անունը, որը ծագում է ասորերեն բնագրից: Կան նաև մայր բնագրից տարբեր մոտեցումներ. օրինակ եթե ասորերեն բնագրում Ծովիքի և ողջ Սիջագետքի առաքյալ է համարվում 72 առաքյալներից Ադդեն, ապա հայկական բնագրում Եդեսիայի, Մծբինի, Սիջագետքի և Հայաստանի առաքյալը Թադեոսն է, որը դասվում է 12 առաքյալների շարքին: Կանոնախումբը կապվում է Եդեսիայի թագավորական դպիր Լաբուբնայի անվան հետ: Այդ բնագիրը Հայաստանում շրջանառության մեջ է եղել սկսած Ե դարի սկզբից, սակայն Մայրագոմեցին ազգային ավանդությունների և սեփական վարդապետության շահերից ելնելով կատարել է բազմաթիվ խմբագրումներ (էջ 558-562):

Երկրորդ բաժնում խոսվում է Հովհաննես Մայրագոմեցու կազմած կանոնախմբերի մասին:

Այս մեծարժեք աշխատությունը մեծ ավանդ է ՀՀ-ի հետազոտման ճանապարհին: Իհարկե, արծարծված պատմաբանասիրական խնդիրներից շատերը պահանջում են նոր մոտեցումներ: Նման հետազոտություն հնարավոր կլինի կատարել ապագայում, երբ կկազմվի ՀՀ-ի գիտաքննական բնագիրը և հաշվի կառնվեն նաև բոլոր կանոնագիտական բնագրերն ու ձեռագրերը: Գրախոսված աշխատանքը անկասկած մեծ ներդրում է Հայոց կանոնագիտական մտքի ուսումնասիրության ճանապարհին: Ցանկանանք հեղինակին նոր ստեղծագործական հաջողություններ, իսկ հայագիտությանը՝ արծարծված հարցերի ավելի խորը վերլուծություններ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ – 35

Հուհաննիսյան Դիլիջ
Ֆոսֆորիզ մրցլե հետու օպիմացու (Մտորումներ 44 գԱԱԱ ԱրԱԱ մասին
ինստիտուտի 35-ամյա պոլիի առթիվ) 5

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՎԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ

Բալյոզյան Վահան
Ինստիտուտի մի քանի գործչի հարցի շուրջ (ըստ նրանց անձնական
արխիվային նյութերի) 26

Խուրշուդյան Գոհար
Ինչպե Ինստիտուտում հաստատված մի քանի հրատարակչական ծրագրերի
վերաբերյալ 55

Հարությունյան Վարդան
ՍԱՀ-ի ղեկավարության հաստատության մասին տեղեկությունների
հավաքման մասին (1982-1984 թթ.) 67

Հարությունյան Լիլիթ
1980-ականների վերջին և 1990-ականների սկզբին լիրսացության ազ ուժերի ճա-
կատում հակառությունների մասին հարց 83

Հարությունյան Կարեն
Պատերազմական իրավիճակում գրադրի աստիճան 93

Հուհաննիսյան Նելլի
Ֆորձնական հանգամանքների ազդեցությունը և "նոր պատմական մոցեցակա-
յի" ձևավորումը (1920-1930-ական թթ.) 104

Ղարիբյան Բեհբուդ
Լրկնազարի մասին պատմող հայ հնագույն հուշարձանները 116

Ալեքսանյան Վարդան
ՍԱՀ-ի ղեկավարության հաստատության գործունեության 2005 թվա-
կան 134

Ղաֆադարյան Ղազարոս, Բաղդասարյան Մորեն
Շիճաստանի էներգետիկ ազիտացության գործոնը մշակույթաց-
ման հարաստգրստան 156

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ
Նեջմեթթին Էրբաքանի քաղաքական դեմքը և «Ազգային փրկություն» կուսակցության գործունեությունը Թուրքիայում 177

ՀԻՆ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ժամկոչյան Հարություն
Սամարացիների մասնավոր նամակների հազվագյուտ օրինակներ 192
Հարությունյան Նիկոլայ
Նոր դիտարկումներ ուրարտական սեպագրերում 197
Մաթևոսյան Արթուր
Քրիստոնեական հոգևոր կյանքն ըստ 5-րդ դարի հայ եկեղեցու հայրերի 207
Մանասերյան Ռուբեն
Սիրիան մ.թ.ա. 49-48 թթ.-ի հռոմեա-պարթևական հարաբերություններում և Արտավազդ II-ի դիրքորոշումը 223
Մովսիսյան Արտակ
Գրային մշակույթի վիճակը Հայաստանում (IV դար) 228
Չաչանի Կառլենե
Հայ մտավորականության կողմից կատարված թարգմանությունների դերը քուրդ ժողովրդի մշակութային կյանքում (19-րդ դարի երկրորդ կեսին) 239
Քոսյան Արամ
Արիացիները Պախխուվայում 247

ԲԱՆԱՍՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

Խամոյան Մաքսիմ
Բառակապակցության տեսության շուրջ (ըստ քրդերեն լեզվի նյութի) 259
Խաչիկյան Մարգարիտ
Կերպի/ժամանակի ձևավորումը շումերերենում, էլամերենում, խուռիերենում և ուրարտերենում 273
Կոզմոյան Արմանուշ
Ղուրանի միջնադարյան ճեռագիր թարգմանությունների խնդրի շուրջ (Մատենադարանի հավաքածուից) 284
Պետրոսյան Սահակ
Դիտարկումներ գուսան եզրույթի փոխակերպության վերաբերյալ 293
Սաֆրաստյան Լիլիթ
Սիմին Դանեշվար. Նախահեղափոխական սոցիալական հիմնահարցերից մինչև հետհեղափոխական ֆեմինիզմ 302
Ստեփանյան Աշոտ
Մեկ էջ 17-րդ դ. իրանահայ կերպարվեստի պատմությունից. նկարիչ Սինաս 314
Ստեփանյան Հասմիկ
Ստամբուլի «ԱՐԱՍ» (ARAS YAYINCILIK) երկլեզվյա հրատարակչությունը և նրա 2000-2006թթ. հրատարակությունները. (Գրացուցակի փոխարեն) 330

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

Ավետյան Կարինե
Արշակ Ալպոյաճյանի նամակները Տրդատ եպս. Պալյանին 342
Կոստիկյան Քրիստինե
Պարսկալեզու վավերագրերը Մակուի Ս. Թադեոս վանքի մասին..... 351
Մուրադյան Սամվել
Հայոց նոր և նորագույն պատմության կարևոր մի աղբյուր 371
Չոքանյան Պավել
Բոզդան Ասլանովի ուղեգրությունը..... 392
Սաֆրասյան Ռուբեն
Թուրք - հայկական պատերազմի շրջանի թուրքական վավերագրեր (1920թ. նոյեմբեր)..... 412

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Բոզոյան Ազատ
Ներդրում Հայոց կանոնական իրավունքի ուսումնասիրության քննագավառում 443

СОДЕРЖАНИЕ

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ НАН РА – 35

Оганесян Николай
От Босфора до Тихого Океана (Размышления по поводу 35-летия Института востоковедения НАН РА) 5

НОВАЯ И НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ

Байбуртян Ваан
Ислам и его политико-идеологические проявления в политике мусульманских стран и в международных отношениях 26
Искандарян Гоар
Ядерная программа Исламской Республики Иран и события, развивающиеся вокруг нее 55
Арутюнян Агавни
О некоторых аспектах политики США по отношению Ливана (1982-1984 гг.) 67
Арутюнян Лилит
К вопросу об обострении противоречий на фронте ливанских правых сил в конце 80-ых в начале 90-ых гг. 83
Арутюнян Карен
Водный аспект палестинской проблемы 93
Оганесян Ануш
Становление Турецкой Республики и выработка "новой исторической концепции" (1920-1930-ые гг. XX в.) 104
Маилян Вениамин
Вопрос статуса Абхазии в административной системе Республики Грузия (март 1919г. – февраль 1921г.) 116
Самвелян Каринэ
Участие ООН в законотворческих процессах в Ираке в 2005 году ... 134
Сафарян Мнацакан, Багдасарян Сурен
Фактор энергетической безопасности Китая в контексте международных отношений 156
Тер-Матевосян Ваграм
Восхождение Неджметтина Эрбакана на политическую арену и деятельность партии "Национального спасения" в Турции 177

ДРЕВНЯЯ И СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ

Жамкочян Арутюн
Редкие образцы частных писем самаритян 192
Арутюнян Николай
Новые наблюдения в урартских надписях 197
Матевосян Артур
Христианская духовная жизнь согласно отцам армянской церкви 5-го века 207
Манасерян Рубен
Сирия в римско-парфянских отношениях в 49-48 гг. до н.э. и позиция Артавазда II 223
Мовсисян Артак
Состояние письменной культуры в Армении в IV веке 228
Чачани Карлене
Роль переводов армянской интеллигенции в культурной жизни курдского народа (во II-ой половине XIX века) 239
Косян Арам
Арийцы в Паххуве 247

ФИЛОЛОГИЯ И КУЛЬТУРА

Хамоян Максим
К теории словосочетания (на материале курдского языка) 259
Хачикян Маргарит
К формированию вида/времени в шумерском, эламском, хурритском и урартском языках 273
Козмоян Арманuш
К проблеме средневековых рукописных переводов Корана (в собраниях Матенадарана) 284
Петросян Саак
Заметки о трансформации термина "Гусан" 293
Сафрастян Лилит
Симин Данешвар: от дореволюционной социальной проблематики до постреволюционного феминизма 302
Степанян Ашот
Из истории изобразительного искусства 17 века армян Ирана. Художник Минас 314
Степанян Асмик
Стамбульское двухязычное издательство "АРАС" (ARAS YAYINCILIK) и его издания за 2000-2006 гг. 330

ПУБЛИКАЦИИ

Аветян Карине
Письма Аршака Албояджяна епископу Трдату Пальяну..... 342
Костикян Кристине
Персидские документы о монастыре Св. Фадея в Маку..... 351
Мурадян Самвел
Важный источник по новой и новейшей истории Армении 371
Чобанян Павел
Путешествие Богдана Асланова 392
Сафрастян Рубен
Турецкие документы периода армяно-турецкой войны (ноябрь 1920 г.)..412

РЕЦЕНЗИЯ

Бозоян Азат
Вклад в сфере изучения армянского канонического права 443

CONTENTS

INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES OF THE NAS RA – 35

Hovhannisyan Nikolay
From Bosporus to Pacific Ocean (A Meditation on the Occasion of the 35th Anniversary of the Institute of Oriental Studies of the Natioanal Academy of Sciences of Armenia)....5

MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY

Baibourtian Vahan
Islam and Its Ideological-Political Reflections in Politics of Muslim States and Present-Day International Relations....26
Iskandaryan Gohar
The Nuclear Programme of the Islamic Republic of Iran and the Situation concerning it....55
Harutyunian Aghavni
On Some Aspects of USA Lebanese Policy (1982-1984)....67
Harutyunyan Lilit
On the Deepening of Contradictions in "Lebanese Right Forces Front" in the Late 1980's and in the Early 1990's....83
Harutyunyan Karen
The Water Dimension of the Palestinian Problem....93
Hovhannisyan Anush
The foundation of Turkish Republic and the Emergence of "New Historical Conception" (the 20-30s of the 20th Century)....104
Mailyan Beniamin
The Question about Status of Abkhazia in Administrative System of Georgia (March 1919 – February 1921)....116
Samvelyan Karine
The Participation of the United Nations in Law-Building Process in Iraq in 2005....134
Safaryan Mnatsakan and Baghdasarian Suren
The Factor of Energy Security under the Current International Developments: China's Case....156
Ter-Matevosyan Vahram
The Political Ascent of Necmetin Erbakan and the Performance of the National Salvation Party in Turkey....177

ANCIENT AND MIDDLE AGES

Jamgotchyan Harutun
Rare Specimen of the Samaritans' Private Letters 192
Haroutiounyan Nicolay
New Observations on Urartian Lexicography 197
Matevosyan Arthur
The Christian Spiritual Life According to the Armenian Church Fathers of the V Century..... 207
Movsisyan Artak
The Situation of Writing Culture of Armenia in the IV Century 223
Manaseryan Ruben
Syria in the Roman-Parthian Relations in 49-48 B.C. and the attitude of Artavasdes II 228
Chachani Karlene
The Role of Translations by the Armenian Intellectuals in the Development of the Kurdish Culture (Second Half of XIX Century)..... 239
Kosyan Aram
Aryans in Pahhuwa..... 247

PHILOLOGY AND CULTURE

Khamoyan Maxim
On Theory of Word Combination (on the Material of Kurdish Language)..... 259
Khachikyan Margarit
On the Formation of Aspects/Tenses in Sumerian, Elamite, Hurrian and Urartian..... 273
Kozmoyan Armanush
Medieval Armenian Translations of Quran in the Manuscripts of the Matenadaran 284
Petrosyan Sahak
On the Transformation of the Term "Gousan" 293
Safrastyan Lilit
Simin Daneshvar. From Prerevolutionary Social Issues up to Postrevolutionary Feminizm..... 302
Stepanyan Ashot
A Page on the History of Fine Arts of Iranian Armenians: the Painter Minas..... 314
Stepanyan Hasmik
"Aras" Bilingual Publishing House in Istanbul (2000-2006) 330

PUBLICATIONS

Avetyan Karine
Les Lettres Archak Alboyadjian Trdat Eveque Palian..... 342
Kostikyan Kristine
The Persian Documents on the Monastery of St. Thaddeus in Maku..... 351
Muradyan Samvel
An Important Source of New and Newest History of Armenia..... 371
Chobanyan Pavel
Bogdan Aslanov's Traveling Notes..... 392
Safrastyan Ruben
Turkish Documents From the Period of Turkish-Armenian War (November 1920)..... 412

REVIEW

Bozoyan Azat
A Contribution in the Armenian Canon Law Studies..... 443

«ԱՐՄԵՆ ԵՎ ԲԵՐՍԱԲԵ ՃԵՐԵՃԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ» (ԱՄՆ) ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ ԱՐՄԵՆ ՃԵՐԵՃԵԱՆԻ ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԳՐՔԵՐԸ

LIST OF PUBLICATIONS OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES, NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA, SPONSORED BY THE PRESIDENT OF "ARMEN AND BERSABE FOUNDATION", USA ARSEN V. JEREJIAN

1. Հովհաննիսյան Նիկոլայ, Դիվանագիտություն, Երևան, 1997:
   Hovhannisyan Nikolay, Diplomacy, Yerevan, 1997.
2. Քոսյան Արամ, Խեթական տերությունը և Ախխիյավան (Տրոյական պատերազմը), Եր., 1997:
   Kossian Aram, The Hittite Empire Ahhiyawa, Yerevan, 1997.
3. Մովսիսյան Արտակ, Վանի թագավորության (Քիայնիլի, Ուրարտու, Արարատ) մեհենագրությունը, Երևան, 1997:
   Movsisyan Artak, The Hieroglyphic Script of Van Kingdom (Biainili, Urartu, Ararat), Yerevan, 1998.
4. Ղազարյան Մանյա, Ստեփանյան Աշոտ, Հալեպի հայոց գեղարվեստը, Եր., 1997: Ghazarian Mania, Stepanian Ashot, The Armenian Fine Arts of Aleppo, Yerevan., 1997.
5. Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 18-րդ գիտական նստաշրջան. Զեկուցումների թեզեր, Երևան, 1997:
   XVIII Conference of Young Orientalists of Armenia,Theses, Yerevan, 1997.
6. Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 19-րդ գիտական նստաշրջան. Զեկուցումների թեզեր, Երևան, 1998:
   XIX Conference of Young Orientalists of Armenia,Theses, Yerevan, 1998.
7. Չաքրյան Հակոբ, Ղարաբաղյան հիմնահարցը հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում, Երևան, 1998:
   Chakryan Hakob, The Karabakh Conflict in the Context of Armenian-Turkish Relations, Yerevan, 1998.
8. Քոսյան Արամ, Տուն Թորգոմայ (առասպել և իրականություն), Երևան., 1998:

Kossian Aram, The "House of Torgom", Yerevan, 1998.
9. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XVII, Երևան, 1998:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XVII, Yerevan, 1998.
10. Ղազանջյան Ռեմ, Բոլշևիկները և երիտթուրքերը, Երևան, 1998:
Ghazandjian Rem, Bolsheviks and the Young Turks, Yerevan, 1998.
11. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XVIII, Երևան, 1998:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XVIII, Yerevan., 1999.
12. Քոսյան Արամ, XII դարի մերձավորարևելյան ճգնաժամը և հայկական լեռնաշխարհը, Երևան, 1999:
The XII Century B. C. Near Eastern Crisis and the Armenian Highland, Yerevan, 1999.
13. Գալուստյան Հայկազուն, Հանրապետական Թուրքիայի կառավարության քաղաքականությունը Արևելյան վիլայեթներում (1920-1960 թվականներ), Երևան, 1999:
Galustyan Haykazoun, The Policy of the Government of Rcpublican Turkey in the Eastern Provinces (1920-1960's), Yerevan, 1999.
14. Փոլադյան Արշակ, Քրդերը Աբբասյան խալիֆայության ժամանակաշրջանում (X-XI դդ.), Երևան, 1999:
Poladian Arshak, The Kurds in the Period of Abbasid Caliphate (X-XI Centuries), Yerevan, 1999.
15. Կարապետյան Ռուբեն, Սիրիա-ամերիկյան հարաբերությունները և խաղաղության գործընթացը Արաբական Արևելքում, Երևան, 1999:
Karapetian Rouben, Syrian-American Relations and the Peace Process in the Arab East (1989-1996), Yerevan, 1999.
16. Hovhannisyan Nikolay, The Karabakh Problem. Factors, Criteria, Variants of Solution, Yerevan,1999.
17. Աճառյան Հրաչյա, Հայոց դերը Օսմանյան կայսրության մեջ, Եր., 1999:
Acharyan Hrachiya, The Role of Armenians in the Ottoman Empire,Yerevan, 1999.
18. Ethnoregional Policy of Armenia and Georgia (Collective of authors from Armenia and Georgia), Yerevan, 1999.
19. Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 20-րդ գիտական նստաշրջան. Զեկուցումների թեզեր, Եր., 1999:
XX Conference of Young Orientalists of Armenia,Theses, Yerevan, 1999.
20. Փափազյան Ավետիս, Ժամանակագրություն, Հայկական հարցը և մեծ Եղեռնը (1987-2000), Երևան, 2000:

Papazyan Avetis, Chronology. The Armenian Question and the Genocide (1876-2000), Yerevan, 2000.
21. Hovhannisyan Nikolay, Formation of the Transcaucasian-Middle Eastern Geopolitical Region, Yerevan, 2000.
22. Միրզա Յուսուֆ Ներսեսով, Ճշմարտացի պատմություն, թարգմանությունը բնագրից, ներածությունը և ծանոթագրությունները՝ Ք.Պ. Կոստիկյանի, Երևան, 2000:
Mirza Yusuf Nersesov, A Truthful History, Translation, Introduction and Commentaries by K.P. Kostikian, Yerevan, 2000.
23. Կարապետյան Ռուբեն, Սիրիա-ամերիկյան հարաբերությունները (1967-1996), Երևան, 2000:
Karapetian Rouben, Syrian-American Relations (1967-1996), Yerevan, 2000.
24. Ստեփանյան Աշոտ, Նոր Ջուղայի կենցաղային մշակույթը, Երևան 2000:
Stepanyan Ashot, The Everyday Culture of New Joulfa, Yerevan, 2000.
25. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XIX, Երևան, 2000:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XIX, Yerevan, 2000.
26. Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 22-րդ գիտական նստաշրջան. Զեկուցումների թեզեր, Եր., 2000:
XXII Conference of Young Orientalists of Armenia,Theses, Yerevan, 2000.
27. Арутюнян Николай, Корпус урартских клинообразных надписей, Ереван, 2001. Harouthiounyan Nicolay, Courpus of Urartian Cuneiform Inscriptions, Yerevan, 2001.
28. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XX, Երևան, 2001:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XX, Yerevan., 2001.
29. Բաղդասարյան Սուրեն, Թուրքիայի քաղաքական համակարգը 1920-1930-ական թվականներին, Երևան, 2001:
Baghdasaryan Suren, The Political System of Turkey in 1920-1930's, Yerevan, 2001.
30. Արևելք, Երևան, 2001:
Orient, Yerevan, 2001.
31. Ակադեմիկոս Մարի Բրոսե, Երևան, 2002:
The Academician M. Brosset, Yerevan, 2002.
32. Մերձավոր Արևելք, Երևան, 2002:
The Middle East, Yerevan, 2002.

33. Орбели Иосиф, Том II, Курдско-русский словарь, Ереван. 2002.
Orbeli J. A., Kurdish-Russian Dictionary, Yerevan, 2002.
34. Հովհաննիսյան Նիկոլայ, Հայոց ցեղասպանությունը ցեղասպանագիտության հայեցակարգային համակարգում, Երևան, 2002:
Hovhannisyan Nikolay, The Armenian Genocide in the Conceptional System of Genocidology, Yerevan, 2002.
35. Hovhannisyan Nikolay, The Armenian Genocide, Armenocide: Causes, Commission, Consequences, Yerevan, 2002.
36. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXI, Երևան, 2002:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XXI, Yerevan., 2002.
37. Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 24-րդ գիտական նստաշրջան. Զեկուցումների թեզեր, Երևան, 2003:
XXIV Conference of Young Orientalists of Armenia,Theses, Yerevan, 2003.
38. Փաշայան Արաքս, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ, Երևան, 2003:
Pashayan Araks, Organization of the Islamic Conference. Objectives, Activity, Position Towards the Kharabakh Conflict, Yerevan, 2003.
39. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXII, Երևան, 2003:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XXII, Yerevan, 2003.
40. Հովհաննիսյան Նիկոլայ, Արաբական երկրների պատմություն, Հ.I. Արաբները VII դարից մինչև 1517թ., Երևան, 2003:
Hovhannisyan Nikolay, History of the Arab Countries, Vol.I, The Arabs from VII Century to 1517, Yerevan, 2003.
41. Նիկոլայ Հովհաննիսյանի տպագիր աշխատությունների մատենագիտություն, Երևան, 2003:
Bibliography of the Nikolay Hovhannisyan's Published Works, Yerevan, 2003.
42. Երիտասարդ Արևելագետների Հանրապետական 25-րդ գիտական նստաշրջան. Զեկուցումների թեզեր, Երևան, 2004:
XXV Conference of Young Orientalists of Armenia, Theses, Yerevan, 2004.
43. Հովհաննիսյան Նիկոլայ, Իրան. Այաթոլլահ Խոմեյնիի դարաշրջանը, Երևան, 2004:

Hovhannisyan Nikolay, Iran. The Ayatollah Khomayni's Epoch. Yerevan, 2004.
44. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXIII, Երևան, 2004:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XXIII, Yerevan, 2004.
45. Մաքսիմ Խամոյանի տպագիր աշխատությունների մատենագիտություն, Երևան, 2004.
Bibliography of the Maxim Khamoyan's Published Works, Yerevan, 2004.
46. Հովհաննիսյան Նիկոլայ, Արաբական երկրների պատմություն, Հ. II, Արաբները օսմանյան տիրապետության ժամանակաշրջանում (1516-1918թթ.), Երևան, 2004.
Hovhannisyan Nikolay, History of the Arab Countries, vol. II, The Arabs Under the Ottoman Domination (1516-1918), Yerevan, 2004.
47. Քոսյան Արամ, Հայկական լեռնաշխարհի տեղանունները (ըստ խեթական տեքստերի), Երևան, 2004:
Kossian Aram, The Toponyms of the Armenian Highland (According to Hittite Cuneiform Texts), Yerevan, 2004.
48. Hovhannisyan Nikolay, The Karabakh Problem. The Thorny Road to Freedom and Independence, Yerevan, 2004.
49. Մերձավոր Արևելք, II, Պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ: Հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2005:
Near East, II. History. Policy. Culture, Yerevan 2005.
50. Hovhannisyan Nikolay, Arab Historiography on the Armenian Genocide, Yerevan, 2005.
51. Բայբուրդյան Վահան, Իրանի պատմություն. Հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2005:
Bayburdyan Vahan, History of Iran. From the Ancient Times to Our Days, Yerevan, 2005.
52. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXIV, Երևան, 2005:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XXIV, Yerevan, 2005.
53. Մերձավոր Արևելք, III, Պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ: Հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2006:
Near East, III. History. Policy. Culture, Yerevan, 2006.
54. Հովհաննիսյան Նիկոլայ, Արաբական երկրների պատմություն, Հ. III, Անկախության և ինքնիշխանության դարաշրջան (1918-2005 թթ.), Երևան, 2006.

Hovhannisyan Nikolay, History of the Arab Countries, vol. III, The Epoch of Independence and Sovereignty (1918-2005), Yerevan, 2006.

55. Արևելագիտության ինստիտուտի հրատարակություններ (1960-2006). Մենագրություններ, ժողովածուներ: Աստեղագիտություն, Երևան, 2006:
Publications of the Institute of Oriental Studies (1960-2006), Monographs, Collections of Works. Bibliography, Yerevan, 2006.

56. Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XXV, Երևան, 2006:
The Countries and Peoples of the Near and Middle East, XXV, Yerevan, 2006.

ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԵՎ ՄԻՋԻՆ ԱՐԵՎԵԼՔԻ
ԵՐԿՐՆԵՐ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐ

XXV

Հրատարակչության տնօրեն՝ Է.Ս. Մկրտչյան
Գեղ. խմբագիր՝ Ա.Ա. Բաղդասարյան
Համակարգչ. ձևավորող՝ Գ.Ա. Հարությունյան

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Թուղթը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84/16:
Ծավալը՝ 30 մամ.: Տպաքանակը՝ 300: Գինը՝ պայմանագրային

Տպագրված է «Զանգակ-97» հրատարակչության տպարանում.
ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հհն.՝ (+37410) 23–25–28,
ֆաքս՝ (+37410) 23–25–95, էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայք՝ www.zangak.am

